พิมพ์ครั้งที่ 3

ประวัติการเมืองไทย 2475-2500

Political History of Thailand 1932-1957

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
Charnvit Kasetsiri

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

อภินันทนาการ

จาก

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ประวัติศาสตรการเมืองไทย

2475-2500

Political History of Thailand 1932-1957

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

Charnvit Kasetsiri

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

ประวัติการเมืองไทย : 2475-2500

Political History of Thailand 1932-1957

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

Charnvit Kasetsiri

พิมพ์ครั้งที่ 1 : 2533
พิมพ์ครั้งที่ 2 : 2538
พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง : 1 ตุลาคม 2544

ISBN 974-88328-2-1

ราคา 250 บาท

แบบปกและรูปเล่ม
ลำยวน เพชรแสงสว่าง

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700 โทร-โทรสาร 433-8713

413/38 Arun-amarin Road, Bangkok 10700, Tel.-Fax : 433-8713

Home Page : http://www.textbooksproject.8m.com/index.htm

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สารบัญ

คำนำ *(7)*

คำแถลงมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ *(11)*

รายนามคณะกรรมการบริหารมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ *(14)*

เกี่ยวกับผู้แต่ง *(15)*

บทที่ 1 บทนำว่าด้วยสังคมและการเมืองไทย **1**

อารัมภบท 1

เส้นทางเดินของประวัติศาสตร์ไทยจากสยามเก่า
และแนวทางในการศึกษาประวัติการเมืองไทย 10

สยามใหม่และการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน 2435 14

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และ "ประเทศไทย" 18

การพัฒนาเศรษฐกิจและยุคสมัยอเมริกันในไทย
ระหว่างทศวรรษ 2500 และ 2510 21

ขบวนการนักศึกษาเดือนตุลาคม 2516 24

แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทย 27

บทที่ 2 2475 : การปฏิวัติสยาม **33**

ศุกร์ 24 - อังคาร 28 มิถุนายน : 5 วันวิกฤต 33

"คณะราษฎร" และ "คณะเจ้า" 42

การก่อตั้งขบวนการคณะราษฎร 47

ความเห็น 2 ด้านต่อ 2475 54

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สังคม 57

ชนชั้นนำใหม่และข้าราชการ 63
อุดมการณ์ชาตินิยมและประชาธิปไตย 67
ผู้นำสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับกระแสประชาธิปไตย 78
รัชกาลที่ 7 กับปัญหาประชาธิปไตย
และ "ความไม่พร้อม" ของสยาม 84
คนจีนกับปัญหาประชาธิปไตยสยาม 93
เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก-มาตรฐานทองคำ-ลดค่าเงินบาท
และความแตกแยกในรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 98
สรุป 111
เชิงอรรถ 114
บทที่ 3 การเมืองไทยหลัง 24 มิถุนายน 2475 :
ประนีประนอมหรือขัดแย้ง **121**
รัฐธรรมนูญ : กติกาใหม่ทางการเมือง 124
ความขัดแย้งเรื่องสมาคมการเมือง
และเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ มีนาคม 2475 132
ปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา :
รัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน 2476 143
รัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 147
กบฏบวรเดช ตุลาคม 2476
และการสละราชสมบัติ 2 มีนาคม 2477 152
รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา 164
เชิงอรรถ 171

บทที่ 4 ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร :
รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487 175
จอมพล ป. พิบูลสงครามกับนโยบายลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร 180
การขจัดและบั่นทอนศัตรูทางการเมือง 190
ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหารและวัฒนธรรมทางการเมือง 195
เครื่องมือของรัฐกับนโยบายการสร้างชาติและวัฒนธรรมใหม่ 207
นโยบาย "นิยมไทย" และการต่อต้านคนจีน 223
เชิงอรรถ 235
บทที่ 5 การเมืองและเศรษฐกิจไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง 257
การเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศส 2483-2484 257
ไทย-ญี่ปุ่น-และสงครามมหาเอเชียบูรพา 274
ปฏิสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 285
สภาพเศรษฐกิจไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง 293
เชิงอรรถ 304
บทที่ 6 ขบวนการเสรีไทยและการเมืองไทย
สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง 315
การแตกกลุ่มของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามหลังญี่ปุ่นบุก 319
เสรีไทยสายในประเทศ-สหรัฐฯ-อังกฤษ
กับผลต่อการจัดกลุ่มในการเมืองไทย 327
การปฏิบัติการของเสรีไทยแต่ละสาย 335
เสรีไทยในประเทศกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 345
เชิงอรรถ 367

บทที่ 7 จุดจบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง **375**

โครงการนครหลวงเพชรบูรณ์-พุทธบุรีมณฑลสระบุรี -จุดจบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 377

31 วันในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม 394

การเจรจาสันติภาพ-สหประชาชาติ -ผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทย 401

การเจรจากับสัมพันธมิตรและการกู้สถานะของไทยในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ 405

เชิงอรรถ 427

บทที่ 8 การเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสมัยของคณะรัฐประหาร (2490-2500) **435**

ลัทธิรัฐธรรมนูญกับประชาธิปไตย 2 ปี (2488-2490) 435

รัฐธรรมนูญใหม่ฉบับ 2489 445

ความเสื่อมของรัฐบาลประชาธิปไตย 451

รัฐประหาร 2490 455

คณะรัฐประหารและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 465

การเมืองภายในของรัฐบาลสมัยคณะรัฐประหารและจอมพล ป. พิบูลสงคราม 468

ยุคสมัยอเมริกันในไทย 477

กึ่งพุทธกาลการเมืองสามเส้า-พรรคการเมือง 484

การเลือกตั้ง "สกปรก" 26 กุมภาพันธ์ 2500 492

เชิงอรรถ 506

บรรณานุกรม **508**

คำนำ

หนังสือเรื่อง *"ประวัติการเมืองไทย : 2475-2500"*ของ*อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ*กล่าวได้ว่าเป็นเสมือนบทสรุปของความรู้เกี่ยวกับการเมืองไทยยุคใหม่ ณ กลางทศวรรษ 2540

ราวต้นทศวรรษ 2510 หรือเมื่อ 30 ปีก่อนหน้านี้ งานศึกษาเกี่ยวกับการเมืองไทยยุคใหม่ของนักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ ได้พยายามแสวงหาคำตอบและคำอธิบายว่า เหตุใดการเมืองไทยในช่วงทศวรรษขณะนั้นจึงเป็นระบบเผด็จการทหาร เหตุใดจึงยังห่างไกลความเป็น "ประชาธิปไตย" ตามทฤษฎีการเมืองของโลกตะวันตก ดังจะเห็นได้ว่า นับแต่ปี 2475 ซึ่งถือว่าเป็นปีแห่งการเริ่มต้นระบอบประชาธิปไตยและมีรัฐธรรมนูญเรื่อยมาเป็นระยะเวลาเกือบ 40 ปีแล้วนั้น แต่การเมืองไทยก็ยังตกอยู่ภายใต้การปกครองของ 3 จอมพล เป็นสำคัญ คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร (ร่วมกับจอมพลประภาส จารุเสถียร)

คำตอบที่เด่นชัดจากงานวิชาการรุ่นนี้คือ บทบาทของคณะราษฎรที่ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เมื่อ 2475 นั้น เป็นบทบาทที่ทำให้แผนพัฒนาทางการเมือง หรือแผนพัฒนาประชาธิปไตยของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มุ่งเน้นความค่อยเป็นค่อยไป เน้นการอบรมบ่มเพาะให้ประชาชนไทยได้เรียนรู้ที่จะรู้จักการปกครองตนเองและการมีส่วนร่วมในการปกครองเพราะไร้การศึกษา ดังนั้น เหตุการณ์ 2475 ของคณะราษฎรจึงเป็นจุดเริ่มของ "วงจรอุบาทว์" ในการเมืองไทย ที่ทำให้ทหารและกองทัพได้เข้ามามีบทบาทและเป็นปัจจัยสำคัญทางการเมืองที่ทำการยึดอำนาจ (ปฏิวัติ-รัฐประหาร) และฉีกรัฐธรรมนูญครั้งแล้วครั้งเล่า

ผลสำคัญประการหนึ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ การศึกษาค้นคว้าก่อให้เกิดความคิดทางการเมืองที่จะผลักดันให้สังคมไทยมุ่งไปสู่ความเป็น

ประชาธิปไตยโดยนิสิตนักศึกษาในยุคสมัยนั้น นอกจากนี้ ยังค้นพบ *"วรรคทอง"* ในพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 อันว่าด้วยการสละอำนาจให้กับประชาชน หาได้สละอำนาจให้กับคณะหนึ่งคณะใด ก็เป็นประโยชน์ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาในช่วง *"ปฏิวัติตุลาคม"*(14 ตุลาคม 2516) นอกจากนี้ยังกระตุ้นให้มีการศึกษาวิจัยในระดับปริญญามหาบัณฑิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น

ราวกลางทศวรรษ 2520 การเติบโตของการศึกษาวิจัยด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่เคร่งครัด ที่เน้นการศึกษาบนหลักฐานข้อมูลที่ผ่านการวิพากษ์และศึกษาในบริบทของ "เวลา" และ "สถานที่" ตลอดทั้งด้วยความ "เป็นกลาง" ทางวิชาการ ส่งผลให้มีความเปลี่ยนแปลงทางความรู้ ทัศนคติและ "ความเชื่อ" ที่เคยมีมาอย่างมากยิ่ง กล่าวคือ "คณะราษฎร" และการ "ปฏิวัติ 2475" นั้นเป็นบทสรุปของความล้มเหลวทางการเมืองการบริหารและความไม่สามารถปรับเปลี่ยนสถาบันทางการเมืองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงและความต้องการของสังคมองค์รวม รวมทั้งภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงระดับโลกอันว่าด้วยเรื่องเอกราช ลัทธิชาตินิยมและลัทธิรัฐธรรมนูญ ซึ่งหมายถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

การปฏิวัติ 2475 ที่เคยเป็นตัวอย่างของการประนีประนอมทางการเมืองของ "คนไทย" กลับได้บทสรุปใหม่ที่แสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริงทางการเมืองนับแต่การปฏิวัติ 2475 ที่ว่า ไม่มีผู้ใดที่จะยอมสูญเสียอำนาจไปอย่างง่ายๆ หรือยอมรับการหมดอำนาจได้อย่างชื่นชมยินดี เพราะสิ่งนี้คือภาวะธรรมชาติของ *"สัตว์การเมือง"* ของมนุษย์อย่างแน่นอน ดังนั้น การเมืองไทยจึงเป็นการต่อสู้แย่งชิงอำนาจของกลุ่มฝ่ายต่างๆ บนพื้นฐานของความแตกต่างทางอุดมการณ์และผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มทางสังคม กระบวนการต่อสู้ทางการเมืองภายในนี้ (ระบอบเก่า-ระบอบใหม่-กลุ่มอนุรักษ์นิยม) เมื่อบวกกับปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจ ตลอดถึงปัจจัยสงคราม ก็ทำให้การเมืองไทยเดินเข้าสู่ความเป็น

เผด็จการสมบูรณ์ในยุคทศวรรษ 2500

แนวศึกษาการเมืองไทยของกลุ่มหลังนี้ก็คือที่ปรากฏเป็นผลงานของอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริเล่มนี้ หนังสือเล่มนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี 2533 ในรูปเอกสารโรเนียวเย็บเล่ม และครั้งนี้เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 ที่มีเพียงการแก้ไขปรับปรุงในส่วนของรายละเอียดบางประการนั้น ได้แสดงให้เห็นว่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา (2533-2543) แนวทางศึกษาและบทสรุปของความรู้เกี่ยวกับการเมืองไทยยุคใหม่ของนักวิชาการรุ่นใหม่ ๆ ยังคงดำรงอยู่ในแนวทางเดียวกันกับผลงานเล่มนี้ของอาจารย์ชาญวิทย์นั่นเอง

ในตลอดช่วงอายุของการเป็นอาจารย์-นักวิชาการทางประวัติศาสตร์ของอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริที่สอนวิชาการเมืองไทยยุคใหม่ตั้งแต่ 30 ปีที่ผ่านมานั้น *ในห้องเรียน* เสน่ห์ของการบรรยายในห้องเรียนที่ทำให้นักศึกษาที่เรียนกับอาจารย์ชาญวิทย์สามารถสนใจใคร่อยากรู้ต่อปัญหาต่าง ๆ ในการเมืองไทยทุกยุคนั้น คือการที่อาจารย์ชาญวิทย์ได้ทำให้เรื่อง "ประวัติศาสตร์" ที่ผู้เรียนจินตนาการถึงความน่าเบื่อหน่ายและต้องท่องจำ กลับกลายเป็นเรื่องสนุก สามารถหยิบมาวิเคราะห์ได้ในหลากมุม และมุ่งสู่ประเด็นการให้ความหมายต่อเหตุการณ์ที่ว่าทำไมจึงเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้นมาเป็นสำคัญ แน่นอนว่าแนวทางนี้ย่อมทำให้รายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็นถูกตัดออกไปอย่างมาก นักศึกษาสามารถมุ่งความสนใจต่อประเด็นปัญหานั้น ๆ ได้อย่างมีอรรถรส เสน่ห์ในการบรรยายของอาจารย์ชาญวิทย์ในห้องเรียนนี้ก็คือเสน่ห์ที่ปรากฏในหนังสือที่เป็น "งานวิจัย" เล่มนี้เช่นกัน

นอกห้องเรียน อาจารย์ชาญวิทย์คือผู้ที่หลงใหลในยุคสมัยคณะราษฎร หากไม่เป็นการกล่าวสรุปอย่างรวบรัดจนเกินไปนัก ขอกล่าวว่า อาจารย์ชาญวิทย์คือผู้ที่ทำให้การเมืองไทยถูกจัดแบ่งออกเป็น 4 ยุคสมัยใหญ่ ๆ คือ *ยุคสมัยคณะราษฎร* (2475-2490) *ยุคสมัยคณะรัฐประหาร* (2490-2500) *ยุคสมัยคณะปฏิวัติ* (2500-2516) และ*ยุคสมัยปัจจุบัน* นับแต่ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา (ในแต่ละยุคยังแบ่งเป็นยุคย่อย ๆ อีก) และด้วยความหลงใหลใคร่รู้

ในยุคสมัยคณะราษฎร อาจารย์ชาญวิทย์จึงเป็นผู้กระตุ้นวงการศึกษาด้วยการจัดเสวนา-สัมมนา-อภิปรายเกี่ยวกับการเมืองไทยยุคสมัยนี้เรื่อย ๆ มา ตลอดทั้งกระตุ้นตั้งคำถามให้นักวิชาการรุ่นต่าง ๆ ร่วมกระโจนเข้ามาร่วมถกเถียงและแสวงหาคำตอบ ดังปรากฏเป็นผลงานวิจัยและงานวิทยานิพนธ์จำนวนมาก และก็เป็นบทสรุปทางความรู้ของการเมืองไทยในหนังสือเล่มนี้นั่นเอง

เห็นได้ว่า หนังสือเรื่อง *"ประวัติการเมืองไทย : 2475-2500"* ของ *อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ* นี้เป็น "งาน" ที่ยังไม่แล้วเสร็จตามความมุ่งมาดปรารถนา หากพิจารณาที่ปรากฏในบทนำนั้น ดูจะแสดงให้เห็นภาพรวมของเส้นทางเดินของประวัติการเมืองไทยที่ครอบคลุมถึงการเมืองหลังการปฏิวัติตุลาคม 2516 ที่อยู่ในยุคปัจจุบันของการต่อสู้ระหว่างพลังระบบราชการกับพลังนอกระบบราชการ แต่หนังสือเล่มนี้จบลงที่การปฏิวัติปี 2500 ของคณะปฏิวัติ ดังนั้น "งาน" ที่ยังไม่แล้วเสร็จก็คือการเมืองในยุคสมัยคณะปฏิวัติและยุคปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ก็ถือได้ว่าเป็นงานวิชาการเกี่ยวกับการเมืองไทยขนาดใหญ่เล่มหนึ่งทีเดียว การจงใจให้ระบุชื่อหนังสือว่า *"2475-2500"* นั้นก็ดูจะเป็นเจตนาที่บอกว่า นี่เป็นเพียงภาคแรก ยังมีภาคที่สองที่อาจจะตามมาอีก (หากว่ายังมีเรี่ยวแรงที่จะทำงานทางวิชาการต่อไป) นอกจากนี้หากพิจารณาจากภาพรวมของบทบาททางวิชาการของอาจารย์ชาญวิทย์ก็อาจกล่าวได้ว่า การมีบทบาทในฐานะบรรณาธิการหนังสือ *"จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่"* (พิมพ์ 2540, 2544) *"ปรีดี พนมยงค์ และ 4 รัฐมนตรีอีสาน + 1"* (พิมพ์ 2544) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือ *"จาก 14 ถึง 6 ตุลา"* (พิมพ์ 2541, 2542, 2544) ก็คงจะช่วยเติมเต็มช่องว่างทางความรู้ของการเมืองไทยยุคใหม่ลงไปได้บ้าง

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
มหาวิทยาลัยรังสิต
6 พฤษภาคม 2544

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิฯเมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเล่อร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน

และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง 8 สาขา ดังต่อไปนี้คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลป ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือ รวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

(ก่อตั้ง พ.ศ.2509 โดย นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ และนายเสน่ห์ จามริก ฯลฯ)

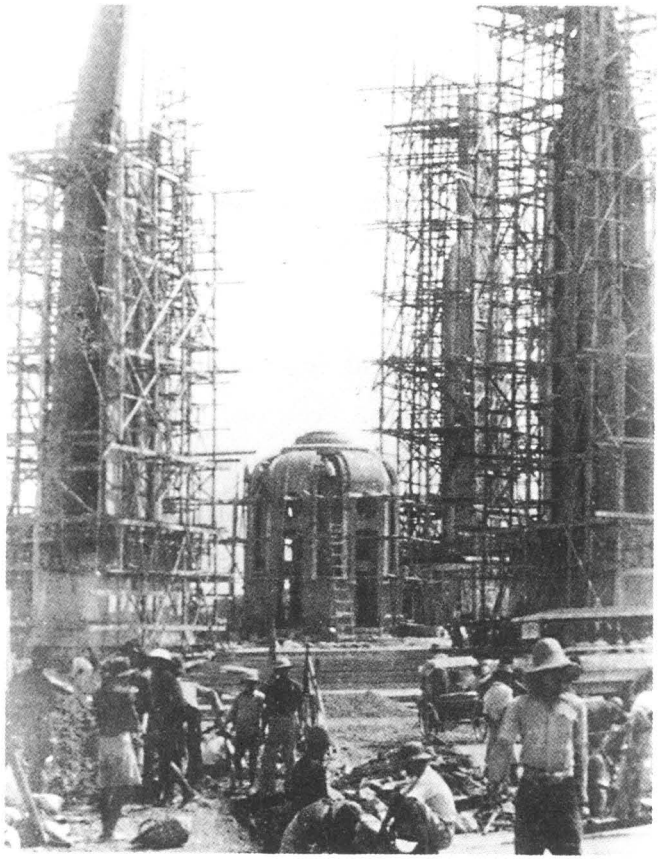
นายเสน่ห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิวรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นางสาวศรีประภา	เพชรมีศรี	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายธำรงศักดิ์	เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

เกี่ยวกับผู้แต่ง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (เกิด 6 พฤษภาคม 2484)

การศึกษาปริญญาตรีด้านรัฐศาสตร์การทูตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปริญญาโท Diplomacy and World Affairs, Occidental College, Los Angeles ปริญญาเอกด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากมหาวิทยาลัยคอร์แนลล์ สหรัฐฯ เป็นอาจารย์สอนวิชาประวัติศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจไทยสมัยใหม่ และวิชาด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเกือบ 30 ปี เป็นอดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2537-2538 ปัจจุบันเป็น ผู้อำนวยการโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มธ. และผู้อำนวยการโครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค (สนับสนุนโดย สกว.) หนังสือวิชาการเล่มล่าสุด คือ *"อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง"* (พิมพ์ครั้งที่ 2/2543) บรรณาธิการหนังสือ *"จาก 14 ถึง 6 ตุลา"* (พิมพ์ครั้งที่ 3/2544) และ *"ปรีดีพนมยงค์ กับ 4 รัฐมนตรีอีสาน + 1"* (2544)

คำอธิบายปก

อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย กลางถนนราชดำเนินกลาง วางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2482 เนื่องเพราะรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยสามารถแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับนานาประเทศซึ่งทำไว้ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สำเร็จ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยนี้เป็นการอธิบายผ่านสัญลักษณ์ที่ยืนยันว่า คณะราษฎรเป็นผู้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยแก่ประเทศไทยเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 และในปี 2482 รัฐบาลได้กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายนของทุกปี เป็น "วันชาติ" และสำหรับปีแรกนี้ เนื่องในวาระพิเศษ รัฐบาลจึงกำหนดให้เป็น "วันชาติและเฉลิมฉลองเอกราชอันสมบูรณ์"

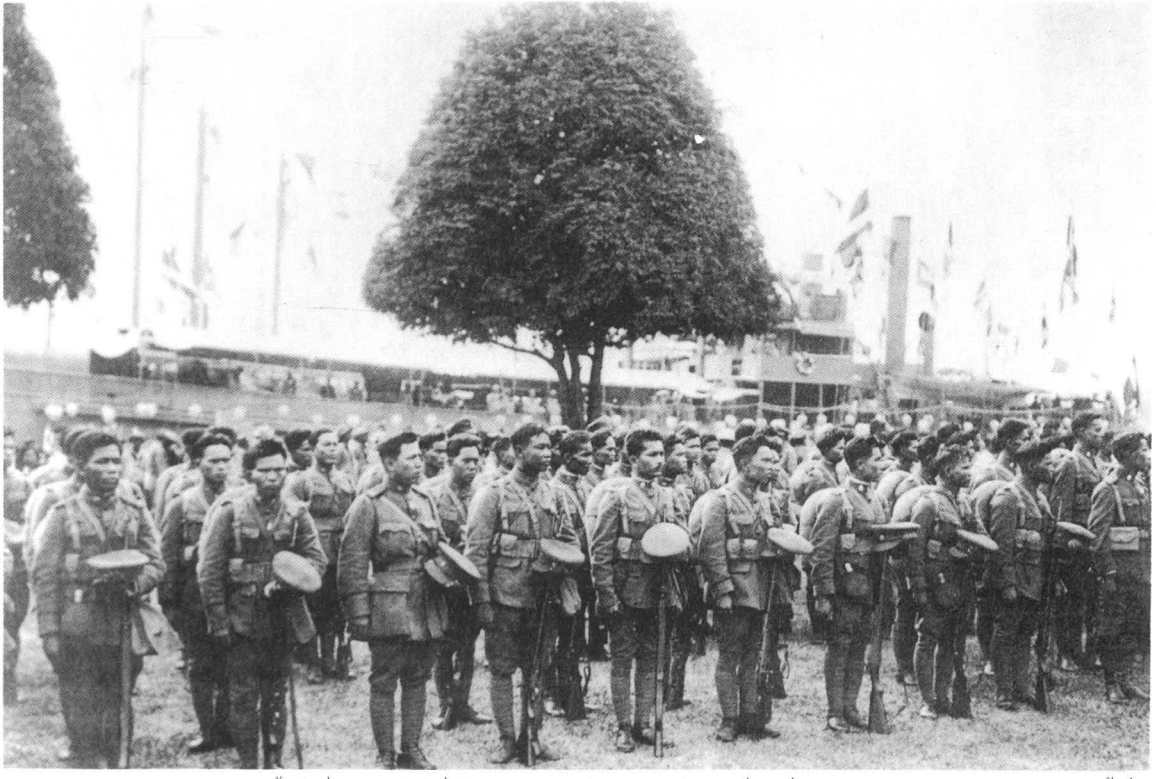
ในภาพ กำลังเป็นช่วงการก่อสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งจะแล้วเสร็จและทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2483

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เสด็จประพาสยุโรปรวม 2 ครั้ง คือในปี พ.ศ.2440 และ พ.ศ.2450 รัชสมัยของพระองค์เป็นสมัยการปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตก ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และการปกครอง เป็นยุคสมัยที่ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง

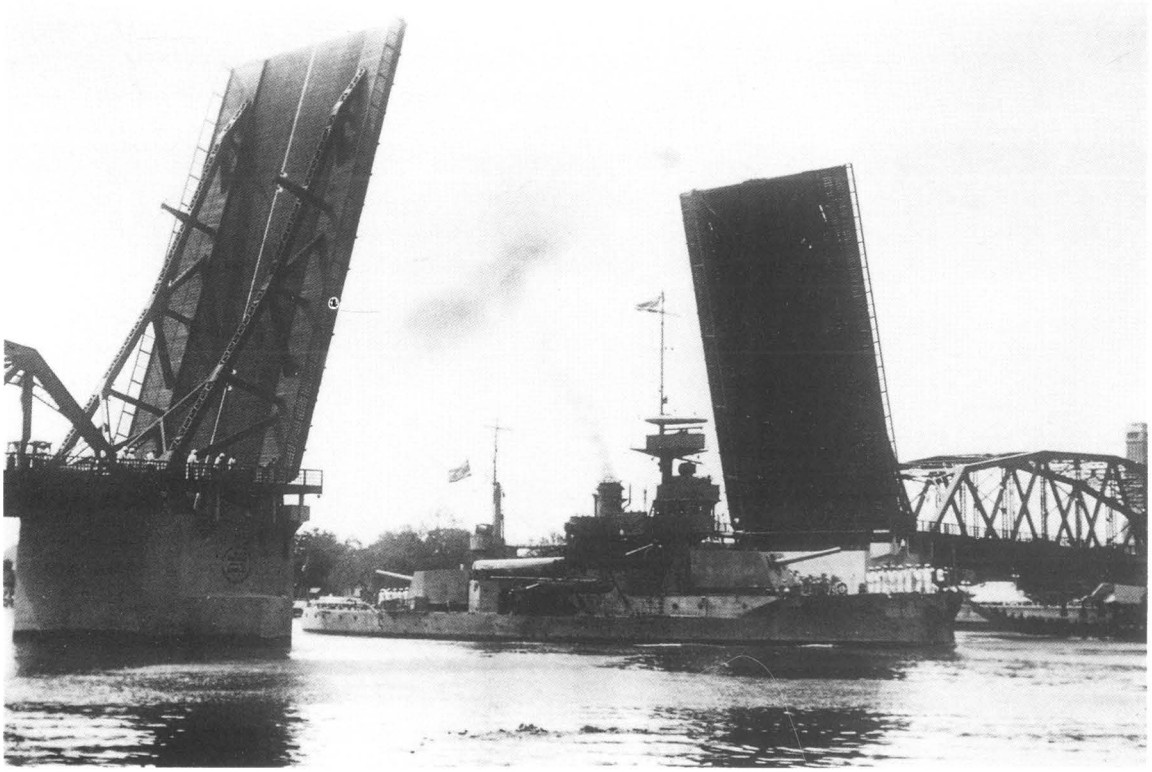
พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ จากซ้าย : สมเด็จฯ เจ้าฟ้าอัษฎางเดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา สมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมงกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจักรพงศภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย สมเด็จฯ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว)

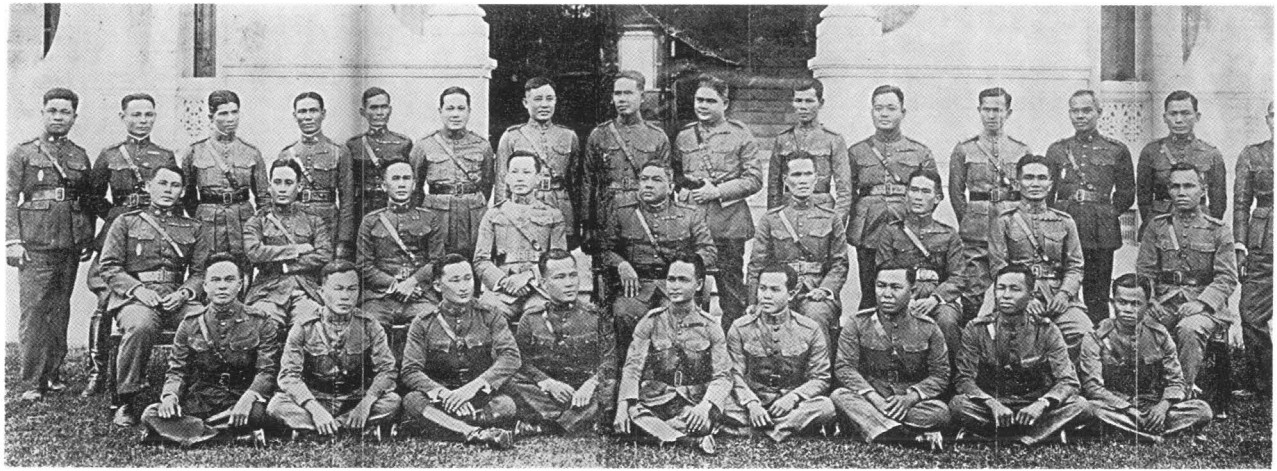
กองทหารอาสา 1,200 คน กำลังจะขึ้นเรือที่ท่าราชวรดิษฐ์เพื่อไปราชการสงครามในสมรภูมิทวีปยุโรปเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ.2461 สงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งมีขึ้นตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ.2457 นี้มีสมรภูมิอยู่ในทวีปยุโรปเป็นสำคัญ แต่ประเทศไทยประกาศตนเป็นกลางมาตลอด กระทั่ง 22 กรกฎาคม พ.ศ.2460 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงประกาศสงครามกับเยอรมนีและออสเตรีย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าและปฐมบรมราชานุสรณ์ (พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2475 และเนื่องในวาระฉลองพระนครครบรอบ 150 ปี ท่ามกลางข่าวลือว่าจะมีการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

เรือรบหลวงแล่นผ่านช่องสะพานพระพุทธยอดฟ้า เนื่องในพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2475 สะพานพระพุทธยอดฟ้าเป็นสะพานที่สองที่ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อเชื่อมฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรี สะพานแรกที่ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาคือสะพานพระราม 6 เป็นสะพานรถไฟซึ่งเปิดใช้ในปีแรกแห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะราษฎรสายทหารบก (ร่วมกับสายทหารเรือและสายพลเรือน)

ผู้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยแก่ประเทศไทยเมื่อการปฏิวัติวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ล้มเลิกการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

แถวที่ 1 ยืนจากซ้าย : ร.อ.หลวงเชวงศักดิ์สงคราม ร.อ.หลวงเสรีเริงฤทธิ์ ร.อ.หลวงชาญสงคราม ร.ท.ขุนพิพัฒน์สรการ ร.อ.หลวงอดุลยเดชจรัส ร.อ.หลวงพรหมโยธี ร.อ.หลวงกาจสงคราม ร.ท.ขุนปลดปรปักษ์ ร.อ.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ร.ท.ขุนวิมลสรกิจ พ.ต.หลวงวิจักรกลยุทธ ร.ท.ทวน วิชัยขัทคะ ร.อ.ขุนสุจริตรณการ ร.ท.น้อม เกตุนุติ ร.อ.หลวงสวัสดิ์รณรงค์

แถวที่ 2 นั่งเก้าอี้จากซ้าย : พ.ต.หลวงอำนวยสงคราม ร.อ.หลวงทัศไนยนิยมศึก พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ร.อ.หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต พ.ต.หลวงสฤษฏ์ยุทธศิลป์

แถวที่ 3 นั่งจากซ้าย : ร.ท.ขุนจำนงภูมิเวท ร.ท.ขุนนิรันดรชัย ร.ท.ขุนเรืองวีรยุทธ์ ร.ท.ขุนศรีศรากร ร.อ.หลวงรณสิทธิพิชัย ร.ท.ไชย ประทีปะเสน ร.ต.จำรูญ จิตรลักษณ์ ร.ต.สมาน เทพหัสดิน ณ อยุธยา ร.ต.อุดม พุทธิเกษตริน

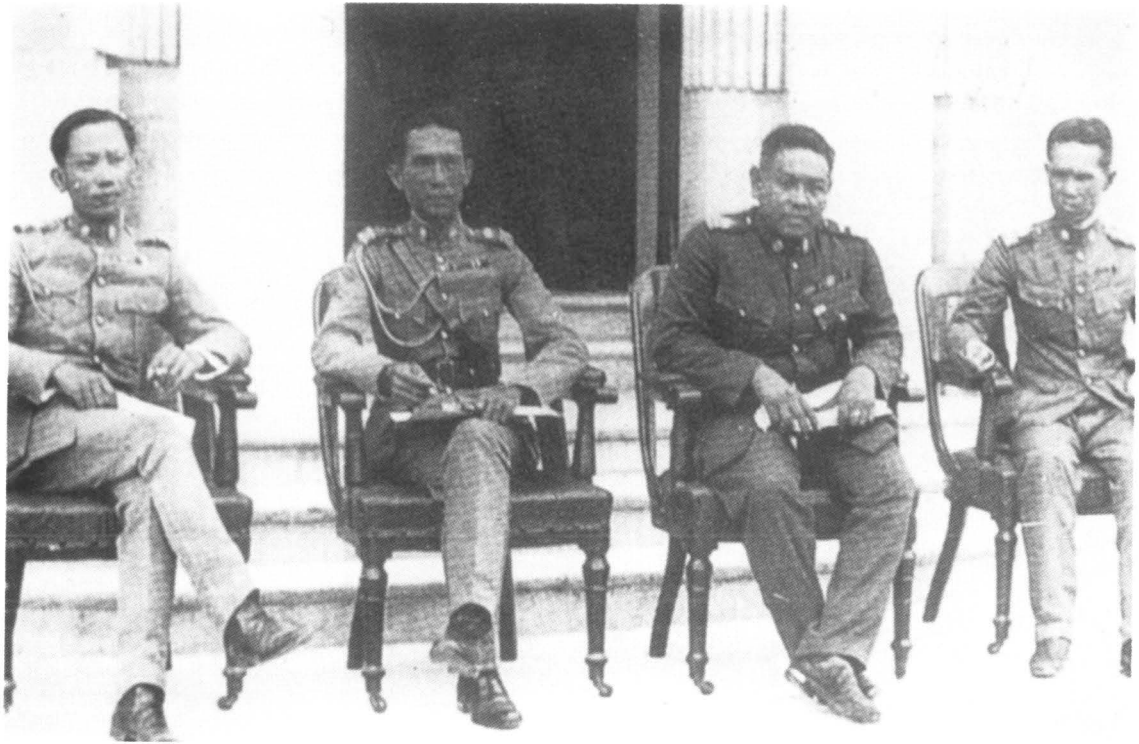

คณะราษฎรสายทหารเรือ (ร่วมกับสายทหารบกและสายพลเรือน)

ผู้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยแก่ประเทศไทยเมื่อการปฏิวัติวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ล้มเลิกการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

แถวหลังจากซ้ายไปขวา : นายพันตรี หลวงวิจักรกลยุทธ นายเรือเอก หลวงนิเทศกลกิจ นายเรือโท ประเสริฐ สุขสมัย นายเรือตรี ทองดี ระงับภัย นายเรือตรี ชั้น รัศมิทัต นายเรือโท วัน รุยาพร นายเรือเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ นายนาวาตรี หลวงสินธุสงครามชัย นายจำรัส สุวรรณชีพ นายเรือเอก หลวงสังวรยุทธกิจ

แถวหน้าจากซ้ายไปขวา : นายเรือเอก สงบ จรูญพร นายเรือโท ทองหล่อ (ทหาร) ขำหิรัญ นายเรือโท ชลี (หลี) สินธุโสภณ นายเรือเอก หลวงนาวาวิจิตร นายเรือตรี กุหลาบ (กำลาภ) กาญจนสกุล นายเรือเอก ชลิต กุลกำมันธร นายเรือโท จิบ ศิริไพบูลย์ นายเรือเอก ทิพย์ ประสานสุข นายเรือเอก สงวน รุจิราภา นายนาวาตรี หลวงศุภชลาศัย

"สี่ทหารเสือคณะราษฎร" นายทหารชั้นผู้ใหญ่ผู้นำคณะราษฎร บุคคลจากซ้าย : พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ นายทหารทั้ง 4 นี้มีบทบาททางการเมืองอย่างมากยิ่งในช่วงปีแรกหลังการปฏิวัติ 2475 หลังจากนั้นบทบาทการนำทางการเมืองจะเป็นของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา

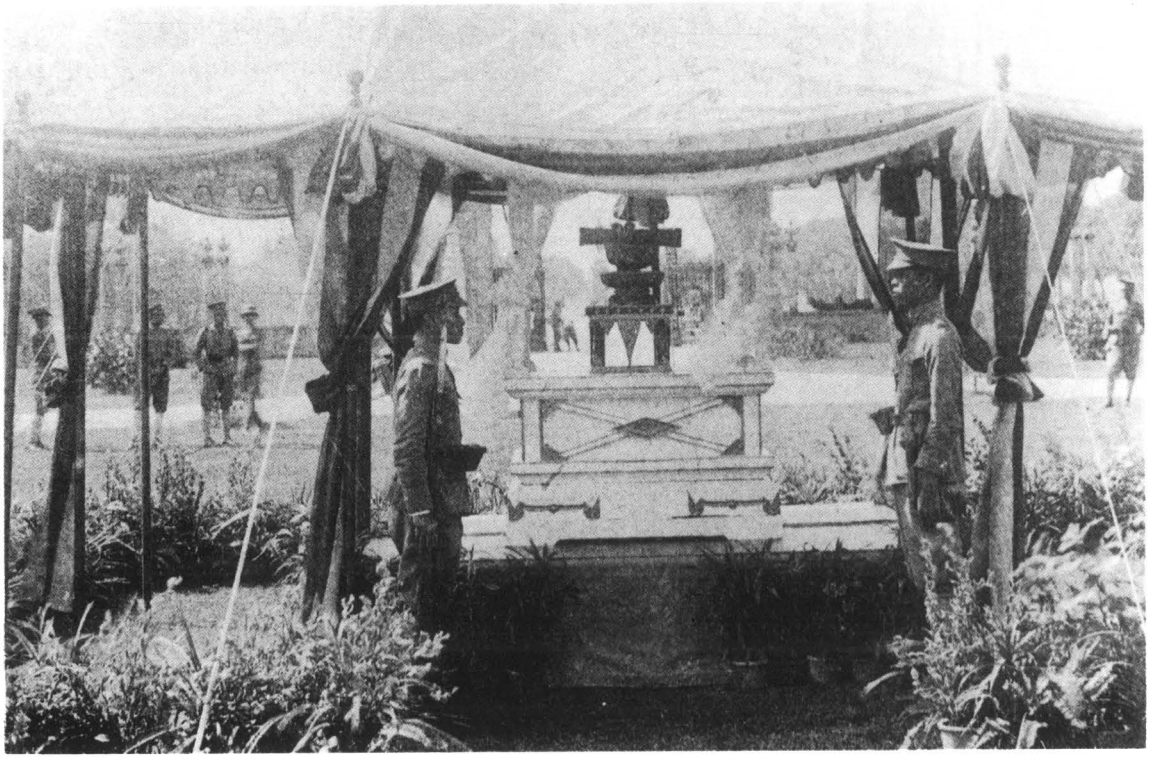
หมุดทองเหลืองฝังที่พื้นถนนเคียงคู่พระบรมรูปทรงม้า ณ จุดที่นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ประกาศเปลี่ยนระบอบการปกครอง ยกเลิกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญและปกครองในระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475

หมุดทองเหลืองนี้จารึกว่า

"24 มิถุนายน 2475 เวลาย่ำรุ่ง ณ ที่นี้ คณะราษฎรได้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญเพื่อความเจริญของชาติ"

พระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์ พ.ศ.2427-2491) ผู้นำรัฐบาลคนแรกในระบอบประชาธิปไตย โดยเป็น *ประธานคณะกรรมการราษฎร* ตามรัฐธรรมนูญฉบับแรก (27 มิถุนายน พ.ศ.2475) และเป็น *นายกรัฐมนตรี* ตามรัฐธรรมนูญฉบับที่สอง (10 ธันวาคม พ.ศ.2475) เพื่อเป็นตัวกลางประสานความขัดแย้งระหว่างฝ่ายคณะราษฎร กับฝ่ายคณะเจ้าและพระมหากษัตริย์ แต่ก็กลายเป็นผู้นำเผด็จการพลเรือนคนแรกในระบอบประชาธิปไตยเช่นกัน โดยเป็นผู้ทำ "รัฐประหาร" ยึดอำนาจรัฐบาลตนเองและล้มอำนาจรัฐธรรมนูญโดยใช้ "พระราชกฤษฎีกา" เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 ซึ่งเป็นการปกครองประเทศโดยเผด็จการสมบูรณ์แบบ 81 วัน แต่หลังจากนั้น พระยามโนฯก็ต้องลี้ภัยทางการเมืองไปอยู่ที่ปีนัง มาเลเซีย จวบจนอสัญกรรม

รัฐธรรมนูญฉบับที่สอง หรือ *ฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475* ซึ่งเกิดจากการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างกลุ่มการเมืองในระบอบใหม่กับระบอบเก่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้เชื่อกันว่าจะ "ยืนยงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมา ตราบเท่ากัลปาวสาน" ในภาพเป็นวันรัฐพิธีในพระที่นั่งอนันตสมาคม ได้มีการนำรัฐธรรมนูญที่ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้ามาแสดงให้ประชาชนชื่นชม ตามทฤษฎีอำนาจอธิปไตยใหม่ที่ว่า "อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย" แทนทฤษฎีอำนาจอธิปไตยดั้งเดิมที่ว่า "อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นขององค์พระมหากษัตริย์"

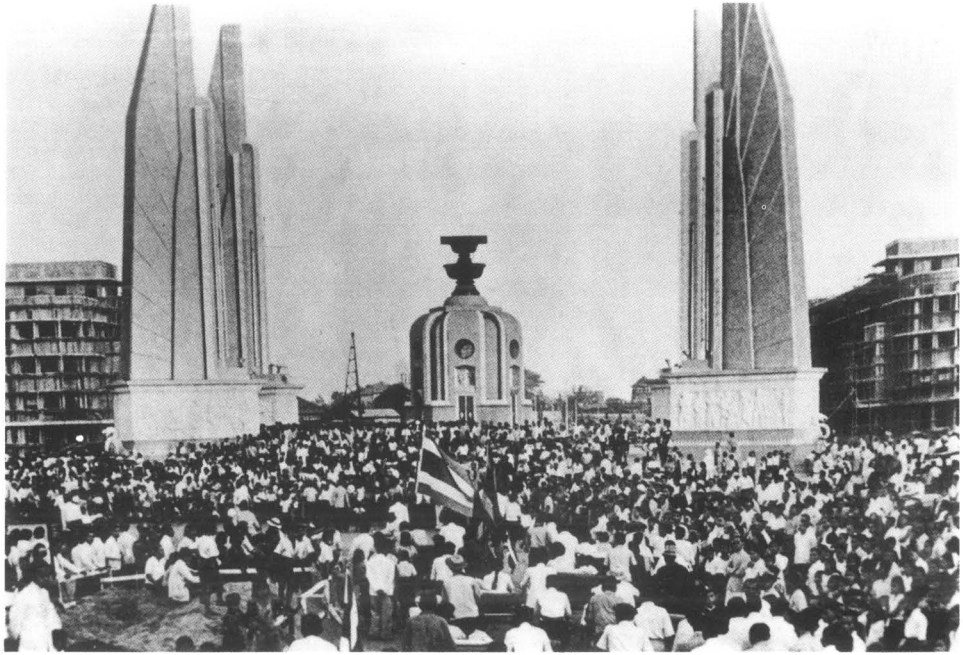
นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน พ.ศ.2430-2490) หัวหน้าคณะราษฎร ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็น "เชษฐบุรุษ" ของประเทศ คือผู้นำคณะทำการปฏิวัติเปลี่ยนระบอบการปกครองจาก "ระบอบกษัตริย์" เป็น "ระบอบรัฐธรรมนูญ" เมื่อรุ่งอรุณ 24 มิถุนายน 2475 และนำคณะราษฎรยึดอำนาจจากรัฐบาลเผด็จการพระยามโนปกรณ์นิติธาดาอีกครั้งเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2476 หลังจากนั้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลายสมัยจนถึงเดือนธันวาคม 2481 ยุคสมัยของพระยาพหลฯเป็นยุคสมัยของการประดับประคองระบอบใหม่ทางการเมือง และส่งเสริมการมีบทบาททางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

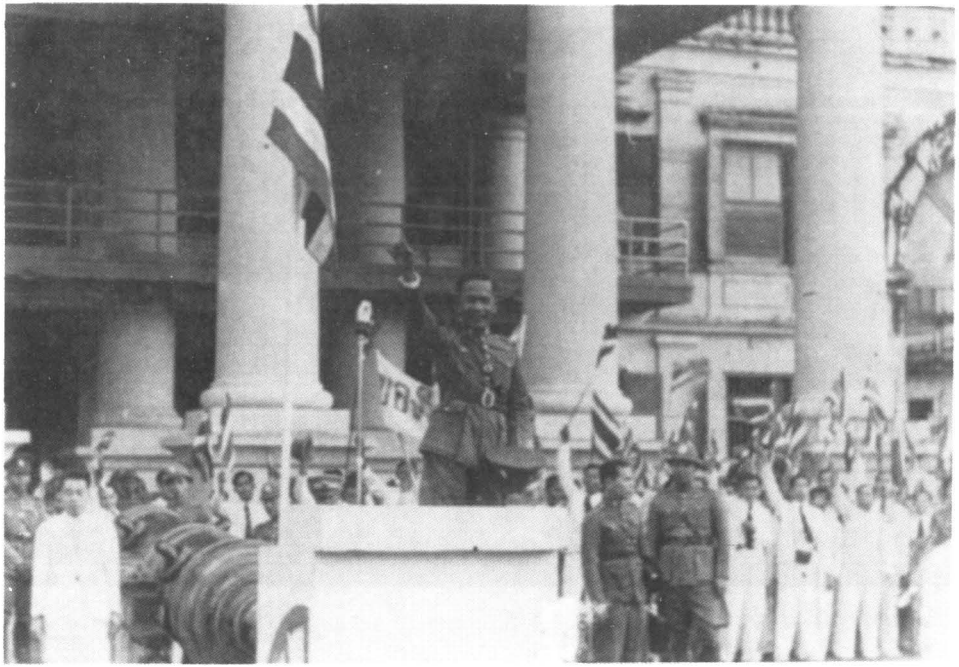
ขบวนแห่ศพทหารที่เสียชีวิตในการปราบกบฏบวรเดชที่เกิดขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 *กบฏบวรเดช* หรือที่เรียกคณะตนว่า "*คณะกู้บ้านกู้เมือง*" นำโดย นายพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือปฏิกิริยาทางการเมืองที่มีต่อการปฏิวัติ 2475 ของคณะราษฎร โดยการใช้กำลังทหารและกองทัพที่ยังจงรักภักดีต่อระบอบเก่าเป็นเครื่องมือการยึดอำนาจล้มรัฐบาลคณะราษฎร

นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ในชุดชาวนา พร้อมรัฐมนตรีบางคน เช่น หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (คนยืนหลังโต๊ะ) เข้าร่วมการเกี่ยวข้าวกับชาวนา กล่าวได้ว่าเป็นจารีตใหม่ทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่อธิบายว่า ผู้นำทางการเมืองคือผู้ที่มาจากราษฎร (ภาพประมาณปี พ.ศ.2477-2478)

อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่เพิ่งก่อสร้างเสร็จและทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2483
สมัยรัฐบาลนายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการชุมนุมทางการเมืองของประชาชนครั้งแรก
ในคราวชุมนุมต่อกรณีการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศสเมื่อต้นปี พ.ศ.2484

นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม กล่าวปราศรัยต่อนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) หน้ากระทรวงกลาโหม เมื่อบ่ายวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2483 ในวาระที่นักศึกษา มธก. เดินขบวนสนับสนุนรัฐบาลในกรณีการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศส สำหรับนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เดินขบวนสนับสนุนรัฐบาลไปแล้วในช่วงเช้าของวันเดียวกัน

บทที่ 1
บทนำว่าด้วยสังคมและการเมืองไทย

อารัมภบท — เส้นทางเดินของประวัติศาสตร์ไทยจากสยามเก่าและแนวทางในการศึกษาประวัติการเมืองไทย — สยามใหม่และการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน 2435 — การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และ "ประเทศไทย" — การพัฒนาเศรษฐกิจและยุคสมัยอเมริกันในไทยระหว่างทศวรรษ 2500 และ 2510 — ขบวนการนักศึกษาเดือนตุลาคม 2516 — แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทย

อารัมภบท

ในหลักสูตรของสาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2533) วิชา ป.212 "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเมืองไทยร่วมสมัย" (สำหรับนักศึกษารุ่น 2536 เป็นรหัส ป.211) เป็นวิชาบังคับที่นักศึกษาวิชาเอกประวัติศาสตร์ทุกคนต้องเรียน แต่เดิมวิชานี้ชื่อว่า ป.318 "ประวัติการเมืองไทยยุคปัจจุบัน" เป็นวิชาเลือก แต่เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในปี 2522 ทำให้เกิดความคิดว่า นักศึกษาประวัติศาสตร์น่าจะต้องมีความรู้ประวัติศาสตร์ไทยขั้นพื้นฐาน โดยเป็นลักษณะของประวัติศาสตร์ทั่วไป มีเนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังนั้นหลักสูตรจึงกำหนดให้มีวิชา

ประวัติศาสตร์ประเภททั่วไปนี้ 2 วิชา คือ ป.211 "ประวัติศาสตร์ไทย" และ ป.212 ดังกล่าวข้างต้น (นอกเหนือจากประวัติศาสตร์ไทยอื่นๆ ที่แจกแจงหัวข้อโดยเฉพาะอีกต่างหาก) โดยเนื้อหาแล้ว ป.211 ครอบคลุมประวัติศาสตร์ไทยแต่ต้นจนกระทั่งสิ้นสุดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ 2475 แล้วต่อด้วย ป.212 ซึ่งเริ่มต้นด้วยเรื่องของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน ในการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรครั้งนั้นยังมีความเห็นอีกว่าการสอนประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ น่าจะเน้นหนักที่ประวัติศาสตร์สมัยใหม่หรือร่วมสมัย ทั้งนี้เพื่อให้เป็นลักษณะเฉพาะของธรรมศาสตร์ ในขณะที่เรื่องที่เก่าแก่โบราณกว่าอาจจะพบเห็นได้จากสถาบันอื่น

ข้าพเจ้าเข้ารับผิดชอบวิชา ป.318 ตั้งแต่ยังเป็นวิชาเลือกเป็นครั้งแรกเมื่อเข้ารับราชการในปีการศึกษา 2516 (ภาคสอง) และก็ได้สอนเรื่อยมาแม้เมื่อเปลี่ยนเป็นวิชา ป.212 และ ป.211 แล้วก็ตาม รวมการสอนแล้วเป็นระยะประมาณ 20 ปี จะมีว่างเว้นในบางครั้งก็เมื่อมีเหตุสุดวิสัยไม่สามารถจะสอนได้ ในแง่ของการเป็นอาจารย์ผู้สอนก็มีความใฝ่ฝันที่จะสร้างตำราที่ดีเพื่อให้นักศึกษาใช้ประกอบวิชาเรียน แต่ก็ด้วยสาเหตุและข้ออ้างนานับประการทำให้ไม่สามารถจะผลิตตำราดังกล่าวได้จนแล้วจนรอด ครั้นเมื่อโอกาสเหมาะในปีการศึกษา 2532 ที่ได้รับอนุญาตให้ลาปลอดการสอนได้ จึงลงมือที่จะเขียนตำราดังกล่าวเป็นครั้งแรก และก็คงเหมือนบรรดาอาจารย์และนักวิชาการทั้งหลายที่มีความหวังว่าตำราของตนจะต้องเป็นตำราที่ดี ครอบคลุมเนื้อหาอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เป็นประวัติศาสตร์ในความใฝ่ฝันประเภทที่จะเป็น total history ให้ได้ ครั้นเมื่อลงมือทำงานเข้าจริงก็ปรากฏว่ามีอุปสรรคขัดข้องหลายประการ ในประการแรก ข้าพเจ้าพบว่าที่ได้สอนมาเป็นเวลา 20 ปีนั้น เอาเข้าจริงข้าพเจ้าก็ไม่รู้เรื่องราวของประวัติศาสตร์ที่ตนสอนมาเป็นเวลา

นานนั้นถ่องแท้เลย ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงบรรดาเอกสารชั้นต้นจำนวนมากมายมหาศาลที่ไม่มีโอกาสได้ค้นคว้า หรือแม้จะมีโอกาสก็ไม่สามารถจะสัมผัสได้เนื่องจากความเป็น "ร่วมสมัย" ของประวัติศาสตร์ช่วงนี้ ที่ตัวบุคคลหรือลูกหลานของผู้ที่เกี่ยวข้องยังมีชีวิตอยู่ กลายเป็นเรื่อง "ละเอียดอ่อน" ทำให้เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของการทำงานทางวิชาการ

ข้าพเจ้าพบว่าวิชาการมิใช่สิ่งที่อยู่ลอย ๆ โดยไม่ผูกพันกับสังคมที่วิชาการนั้นสิงสถิตย์อยู่ และเมื่อได้ค้นคว้าทำงานไปบ้างในระดับหนึ่ง ข้าพเจ้าในฐานะอาจารย์และนักประวัติศาสตร์อาชีพ (คือหากินอยู่กับการเป็นอาจารย์สอนประวัติศาสตร์) ก็รู้ดีว่าสิ่งที่นักประวัติศาสตร์พยายามอ้างว่า "เป็นกลาง" หรือ "ปราศจากซึ่งอคติ" นั้น ก็เป็นเรื่องที่ยากเย็นยิ่ง ในฐานะที่ตนเองเป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ (รัฐศาสตร์ 2503-2506) รับผิดชอบในการบริหารธรรมศาสตร์ (ในช่วงของวิกฤตการณ์ร่วมกับอธิการบดี ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ 2518-2519 และในช่วงของการบุกเบิกธรรมศาสตร์ครั้งใหญ่ไปรังสิตของอธิการบดี ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี 2526-2530) ทำให้ข้าพเจ้าอดไม่ได้ที่จะมีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้ กล่าวโดยย่อก็คือ แม้ข้าพเจ้าจะไม่มีประสบการณ์หรือเกี่ยวข้องโดยตรงกับท่านผู้ประศาสน์การ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ แต่วิชาประวัติศาสตร์ที่ข้าพเจ้าสอนก็นำข้าพเจ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับประวัติและผลงานของท่าน จนทำให้เกิดฉันทาคติขึ้นมาในกรณีนี้ ในเวลาเดียวกันดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า วิชาที่ข้าพเจ้าสอนที่เริ่มต้นจากเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ทำให้ข้าพเจ้าสัมผัสกับเรื่องราวทั้งของตัวบุคคลและยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ข้าพเจ้าอาจจะกล่าวได้อย่างสั้น ๆ และตรงไปตรงมาว่า ได้เกิดความรู้สึก "ทั้งรักทั้งชัง" ต่อยุคสมัยนั้น ข้าพเจ้าชื่นชมต่อผลงานและความสามารถในการเป็น

นักการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในขณะเดียวกันก็อดไม่ได้ที่จะปฏิเสธมาตรการบางอย่างที่เกิดขึ้นโดยการกระทำของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง หรือเกิดขึ้นในยุคสมัยอันยาวนานของท่าน ทั้งนี้โดยที่ยังไม่ต้องพูดถึงยุคสมัยต่อๆ มา เช่น สมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลถนอม กิตติขจร เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หรือ 6 ตุลาคม 2519 รวมทั้งเรื่องราวที่เกิดขึ้นในภายหลังจากนั้น ไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ หรือ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งในช่วงดังกล่าวข้าพเจ้ามีประสบการณ์พบเห็นและบางครั้งเกี่ยวพันด้วยตนเอง (ที่ทำงานอยู่ที่ธรรมศาสตร์ และเป็นที่ที่มี "และการเมือง") ปัญหาของข้าพเจ้าก็คือ ในความเป็นนักประวัติศาสตร์ของข้าพเจ้านั้นจะแก้ไขปัญหาการศึกษาพิจารณาอย่าง "เป็นกลาง" โดย "ปราศจากซึ่งอคติ" ได้อย่างไร นี่เป็นปัญหาที่ข้าพเจ้าต้องขบคิดและเป็นปัญหาที่กวนใจขณะที่กำลังเขียนงานในแต่ละบท

ทางออกของนักประวัติศาสตร์โดยทั่วไป มักจะกล่าวว่าเอกสารแต่ละชิ้นจะสามารถพูดได้ด้วยตัวเองโดยนักประวัติศาสตร์ไม่ต้องทำอะไรมากนัก เพียงแต่จับข้อมูลมาร้อยเรียงกัน ข้อมูลเหล่านั้นก็จะบอกเรื่องราว "ความเป็นจริง" ต่อผู้อ่านได้โดยง่าย แต่ข้าพเจ้าก็ตระหนักดีว่าในการนำข้อมูลมาเรียบเรียงนั้น ข้อมูลก็ถูกเลือกสรรเสียแล้วจากตัวนักประวัติศาสตร์เอง ดังที่ท่านผู้อ่านจะเห็นได้ในบทที่เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่สอง ที่มีผลกระทบต่อการเมืองไทยอย่างสูง ข้อมูลของยุคสมัยนี้มีหลากหลายมากมาย มีความแตกต่างและขัดแย้งกันเองอย่างชนิดที่คนรุ่นหลังอาจจะไม่คาดถึงได้ และนี่ก็เป็นปัญหาสำคัญของนักประวัติศาสตร์

นอกเหนือจากข้อมูลชั้นต้นที่มีมากมายจนไม่สามารถจะศึกษาวิจัยได้อย่างถี่ถ้วนแล้ว ในการทำงานของข้าพเจ้ายังพบว่าข้อมูลชั้นรองก็มีมากมาย

เช่นกัน เช่น บรรดาตำหรับตำราของยุคสมัยที่นักวิชาการไทยและเทศได้ค้นคว้าเขียนขึ้นเป็นจำนวนมาก แน่นอนตำราจำนวนไม่น้อยก็อาจจะมองข้ามไปได้โดยง่าย เพราะมิได้เสนอการตีความหรือให้ข้อมูลใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการ แต่ก็มีตำราอยู่จำนวนไม่น้อยเช่นกันที่จะต้องนำมาใช้พิจารณาประกอบในการทำงานครั้งนี้ของข้าพเจ้า คงเป็นที่ยอมรับกันว่าในช่วงของทศวรรษ 2500 ซึ่งสังคมไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ (นับตั้งแต่สมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา) ประจวบกับการที่ประเทศไทยได้กลายเป็นฐานทัพของสหรัฐฯในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสม์และการทำสงครามในอินโดจีน สิ่งที่เป็นผลิตผลของยุคสมัยนี้ก็คือการเติบโตทางด้านวิชาการ แม้ว่าการเติบโตนี้จะมีจุดมุ่งหมายเพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลไทยและรัฐบาลสหรัฐฯก็ตาม เราก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่าพรมแดนแห่งความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับสังคมและการเมืองไทยได้ขยายออกไปมากกว่าในยุคใด ทั้งนักวิชาการชาวตะวันตก (ส่วนใหญ่เป็นอเมริกัน) และนักวิชาการไทย ได้เปิดประเด็นของการศึกษาและพิจารณาการเมือง-เศรษฐกิจ-สังคมไทยด้วยทัศนะใหม่ๆ มีการค้นคว้านำมาซึ่งหลักฐานและข้อมูลใหม่จำนวนไม่น้อย "การวิจัย" กลายเป็นหนึ่งในคุณสมบัติของการเป็น "ปัญญาชน" เป็น "นักวิชาการ" สมมติฐานหรือทฤษฎีใหม่ถูกเสนอขึ้นมา แน่นอนสิ่งเหล่านี้อาจจะถูกสบประมาทได้โดยง่ายว่าเป็นของแปลกปลอม "เป็นเทศ" และ "ไม่เป็นไทย" แต่จะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนับแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวงการวิชาการของไทยอย่างมหาศาล

ในด้านแหล่งของข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวพันกับการทำงานของข้าพเจ้า ก็คือบรรดาวิทยานิพนธ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในระยะเวลาไล่เรี่ยกันกับความเปลี่ยนแปลง

ข้างต้น คงไม่มีใครปฏิเสธว่าวิทยานิพนธ์ปริญญาโทด้านประวัติศาสตร์ที่ปรากฏขึ้นเป็นกอบเป็นกำที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งแต่ประมาณปี 2507 เป็นต้นมานั้น ได้ขยายพรมแดนแห่งความรู้ของเราออกไปอย่างไม่น่าเชื่อ วิทยานิพนธ์เหล่านี้อาจจะมีเสริมเพิ่มเติมเข้ามาอีกจากทางด้านของรัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ และอีกส่วนหนึ่งก็มาจากสถาบันอื่นๆ (แม้จะไม่มากเท่าจากจุฬาลงกรณ์ฯ) เช่นจาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ประสานมิตร) มหาวิทยาลัยศิลปากร และท้ายที่สุดจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง แน่นอนวิทยานิพนธ์เหล่านี้จำนวนหนึ่งได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการศึกษาในแบบเก่า คือ เป็นการนำข้อมูลต่างๆ มาเรียงกันขึ้นเท่านั้นเอง ขาดการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่จะทำให้ข้อมูลเหล่านั้นมีชีวิตและบอกเรื่องราวที่มีความหมายขึ้นมาได้ แต่เราก็คงปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่าการทำงานเจาะลึกค้นคว้าของบรรดานักศึกษาปริญญาโทเหล่านั้น ได้นำสิ่งที่ถูกทับถมซ่อนเร้นอยู่ออกมาสู่วงวิชาการอย่างมากมายมหาศาล และรอการเก็บเกี่ยวจากนักประวัติศาสตร์ที่พร้อมด้วยเครื่องมือและแนวความคิด

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นว่า ความหวังในการทำงานเพื่อให้เกิดตำราทั่วไปสักหนึ่งเล่มของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าหวังว่าจะทำอย่างโน้นจะทำอย่างนี้ แต่เมื่อเอาเข้าจริงก็ทำได้ยากยิ่ง และข้อแก้ตัวของข้าพเจ้าก็คงไม่พ้นเรื่องของปัญหาและวิธีการศึกษาของตนเอง เรื่องของระยะเวลาไม่เอื้ออำนวย เรื่องของข้อมูลที่มีทั้งมากเกินไปและมีไม่เพียงพอ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วข้าพเจ้ายังหวังอะไรอยู่ในการทำงานชิ้นนี้ คำตอบก็คือนี่เป็นงานชิ้นเล็กๆ ที่ผู้เขียนหวังว่าจะเป็นประโยชน์ในการสร้างแนวทางการศึกษาและความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ชิ้นหนึ่งเท่านั้นเอง แน่นอนว่าคำตอบยังคงเป็นบทบาทของผู้ที่ทำหน้าที่ในการสอนหนังสือในชั้นเรียน นั่นคือบทบาทของผู้ทำหน้าที่

ทั้งกระตุ้นและสร้างแนวทางบางประการในการศึกษาให้กับนักศึกษา โดยหวังว่าเขาและเธอเหล่านั้นจะเกิดความคิดและแนวทางในการที่จะศึกษาต่อไปอีกด้วยตนเอง แต่โดยทั่วไปเราจะพบว่าเมื่อนักศึกษาจบปริญญาตรีแล้ว ด้วยความจำเป็น ด้วยภาวะแวดล้อมก็มักจะหยุดการศึกษาและค้นคว้าเสียกลางคัน อย่างไรก็ตามผู้ที่เป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นนักวิชาการ ก็ยังคงหวังว่า อย่างน้อยแนวทางที่ได้ให้แก่ผู้ผ่านการศึกษาชั้นสูงมีติดตัวออกไปเป็นคลังเครื่องมือเพื่อใช้ประกอบขึ้นเป็นความคิดของแต่ละบุคคล ที่เขาและเธอเหล่านั้นสามารถจะนำมาใช้เมื่อเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในสังคมได้ แม้เพียงเท่านี้ก็น่าเป็นที่พอใจแล้ว

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ทั้งนักประวัติศาสตร์ (ไม่ว่าจะเป็นอาชีพหรือสมัครเล่นก็ตาม) และนักเรียนประวัติศาสตร์ อาจจะถูกเตือนความจำอยู่บ่อยครั้งว่าตนต้องการอะไรในการศึกษานั้น นักประวัติศาสตร์ตะวันตก (ที่นักประวัติศาสตร์ไทยได้ไปเล่าเรียนมาไม่น้อย) ก็มักจะอธิบายตนเองด้วยคำถามพื้นฐานง่ายๆ ที่ตนจะต้องหาคำตอบให้ได้ คือ ใคร อะไร เมื่อไร และทำไม (who, what, when, and why) ดูเหมือนคำถาม 3 คำถามแรกเป็นเรื่องที่ไม่ยากเย็นและไม่อยู่นอกเหนือการทำงานของนักประวัติศาสตร์โดยทั่วไปนัก แต่ในคำถามสุดท้ายที่ว่า "ทำไม" ก็ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาในวงการประวัติศาสตร์ กล่าวคือ การที่นักประวัติศาสตร์ไทยไม่อาจยอมรับได้ว่าตนจะต้องให้คำตอบว่าทำไมจึงเกิดเหตุการณ์นั้นๆ ขึ้น ทั้งนี้เพราะยังมีความเชื่อไม่น้อยว่าการพยายามให้คำตอบเช่นนี้จะทำให้นักประวัติศาสตร์ขาดความเป็นกลางและเกิดอคติขึ้นได้ แต่ก็เป็นเรื่องค่อนข้างประหลาดไม่น้อยที่นักประวัติศาสตร์ส่วนที่อ้างถึงความเป็นกลางและการหลีกเลี่ยงซึ่งอคติของตนนั้น ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกันว่างานของตนหรือความคิดของตนนั้นได้ "พิพากษา" ตัวบุคคลหรือ

ยุคสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ไปแล้ว จะโดยรู้ตัวหรือจะโดยไม่ยอมรับก็ตาม นักประวัติศาสตร์ที่เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับไทยและสงครามโลกครั้งที่สอง มักจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ว่าตนให้ใครเป็นตัวเอกของเรื่อง บางคนอาจจะเลือกจอมพล ป. พิบูลสงคราม บางคนเลือกนายปรีดี พนมยงค์ บางคนเลือกนายควง อภัยวงศ์ เป็นต้น ด้วยข้อจำกัดของนักประวัติศาสตร์นี้เอง ที่ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า นักประวัติศาสตร์นั้นหลีกหนีความรับผิดชอบ หันไปอ้าง "ความเป็นกลาง" โดย "ปราศจากอคติ" ได้ยากยิ่ง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนักประวัติศาสตร์ไทยที่ทำงานเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย อันเป็นสังคมที่ตนเองเกี่ยวพันหรือบางครั้งมีส่วนได้เสียอยู่ (จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม) ดังที่ *อี เอช คาร์* (E.H. Carr) ได้พยายามชี้ให้นักประวัติศาสตร์ทั้งหลายเห็นว่า

> *ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไม่อาจเป็นภววิสัยบริสุทธิ์ได้ ทั้งนี้เพราะมันกลายเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาได้ก็โดยคุณสมบัติสำคัญที่นักประวัติศาสตร์ให้กับมัน ภววิสัยในประวัติศาสตร์ - ถ้าเรายังต้องใช้ศัพท์โบราณนี้ - ไม่สามารถเป็นภววิสัยของข้อเท็จจริงได้ แต่เป็นได้ก็ในความสัมพันธ์ ของความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงกับการตีความ ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ข้าพเจ้าไม่จำต้องกลับไปหาเหตุผลที่ทำให้ข้าพเจ้าปฏิเสธความไม่เป็นประวัติศาสตร์ของความพยายามที่จะตัดสินเหตุการณ์ประวัติศาสตร์โดยการสร้างมาตรฐานสมบูรณ์ว่าด้วยค่านิยมที่อยู่นอกเหนือและเป็นอิสระต่อประวัติศาสตร์ แต่แนวความคิดว่าด้วยสัจจะสมบูรณ์เองก็ไม่เหมาะกับโลกของประวัติศาสตร์-หรือ ดังที่ข้าพเจ้าสงสัย เหมาะกับโลกของ*

วิทยาศาสตร์...

อะไรเล่า เมื่อถึงตรงนี้ ที่เราหมายถึงเมื่อเราสรรเสริญนักประวัติศาสตร์คนใดคนหนึ่งว่ามีภววิสัย หรือเมื่อเราพูดว่านักประวัติศาสตร์คนหนึ่งมีภววิสัยมากกว่าอีกคนหนึ่ง? แน่นอนไม่ใช่ว่าเขาจะได้ข้อเท็จจริงมาถูกต้อง แต่เป็นว่าเขาเลือกข้อเท็จจริงได้ถูกต้อง หรือ อีกนัยหนึ่ง เขาใช้มาตรฐานความสำคัญได้ถูกต้อง เมื่อเราเรียกนักประวัติศาสตร์คนหนึ่งว่ามีภววิสัย เราหมายถึง ข้าพเจ้าคิดว่า สองประการ

ในประการแรกทั้งหมด เราหมายความว่าเขามีความสามารถที่จะโผล่พ้นทัศนะที่จำกัดของสถานะในสังคมและในประวัติศาสตร์ของเขาเอง-เป็นความสามารถ ดังที่ข้าพเจ้าเสนอไว้ในการบรรยายตอนต้นว่า ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถที่จะเข้าใจขอบเขตของความพัวพันต่อสถานการณ์นั้นของเขาเอง การเข้าใจ หมายถึงว่า ต่อความเป็นไปไม่ได้ของภววิสัยสุดยอด

ในประการที่สอง เราหมายความว่าเขามีความสามารถส่องทัศนะของเขาเข้าไปในอนาคตในวิถีทางที่จะช่วยให้เขามีสายตาที่แหลมกว่าและยืนยงกว่าต่ออดีต ดีกว่าที่ได้มาโดยนักประวัติศาสตร์ ที่มีทัศนะผูกพันหมดอยู่กับสถานะปัจจุบันของตนเอง

(อี เอช คาร์, "ประวัติศาสตร์คืออะไร?" ***เรื่องของสองนคร*** 2524, หน้า 301-304)

เส้นทางเดินของประวัติศาสตร์ไทยจากสยามเก่า และแนวทางในการศึกษาประวัติการเมืองไทย

ก่อนที่เราจะเข้าสู่หัวข้อเฉพาะของ "ประวัติการเมืองไทยยุคปัจจุบัน" ข้าพเจ้าอยากจะให้ภาพกว้างๆ ซึ่งเปรียบเสมือนภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ในขณะเดียวกันก็อยากเสนอเค้าโครงของประวัติการเมืองไทยสมัยใหม่ พร้อมกับการให้แนวทางในการศึกษาไว้พอเป็นสังเขป ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความเกี่ยวเนื่องของประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงว่าส่งผลต่อเนื่องกันอย่างไร การที่เราจะศึกษาประวัติการเมืองไทยสมัยใหม่ โดยนับเอาเหตุการณ์ 2475 เป็นจุดเริ่มต้น (ดังเป็นที่นิยมทำกันในวงวิชาการไทย) นั้น ทำให้ดูเหมือนว่าเหตุการณ์ก่อนหน้าคือในสมัยราชาธิปไตย (ซึ่งย้อนกลับไปถึงยุคสมัยของการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น) ไม่สู้จะเกี่ยวพันกับสิ่งที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ 2475 ฉะนั้นเพื่อเป็นการปูพื้นความเข้าใจดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงขอเสนอเค้าโครงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นว่ากระบวนการในประวัติศาสตร์มีความต่อเนื่องและเกี่ยวพันกันอย่างไร พร้อมกันนี้ก็พยายามที่จะให้ภาพของวิวัฒนาการทางการเมืองภายในควบคู่ไปกับการเมืองภายนอกอีกด้วย ดังต่อไปนี้

เมื่อปี 2447 J. Antonio, ***Guide to Bangkok and Siam*** ได้เขียนแนะนำว่า กรุงเทพฯเป็นเมืองที่ ***out of the track*** ใครก็ตามที่ต้องการไปกรุงเทพฯ จะไปได้โดยทางเรือจากสิงคโปร์ ใช้เวลาเดินทาง 3 วัน และเมื่อถึงกรุงเทพฯ ก็จะเห็นว่าเมืองหลวงของสยามมีประชากร 4 แสนคน (ทั้งประเทศมี 8 ล้าน) เป็นประชากรที่ผสมปนเปกันทางชาติพันธุ์ไม่แพ้ที่พบเห็นในฮ่องกงหรือสิงคโปร์ กรุงเทพฯเป็นเมืองเล็กๆ ที่เต็มไปด้วยลำคลอง มีถนนเพียงสองสามสาย และ

แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนที่เป็นเมืองเก่า มีกำแพงล้อมรอบ ส่วนใหม่ของเมืองกำลังขยายไปทางทิศเหนือ มีการก่อสร้างพระราชวังใหม่ด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ส่วนทางทิศใต้ของเมืองเป็นเขตธุรกิจของคนจีนกับชาวตะวันตกจำนวนเล็กๆ ที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศใต้นี้มีท่าเรือ และก็จะเห็นการขนถ่ายสินค้าข้าวเพื่อส่งออกอย่างคึกคัก ข้าวเป็นสินค้าออกของประเทศถึง 80 เปอร์เซ็นต์ของสินค้าออกทั้งหมด สยามส่งข้าวไปขายปีละไม่เกิน 1 ล้านตัน ในกรุงเทพฯมีโรงแรมชั้นหนึ่งที่นักท่องเที่ยวจะพักได้ 5 โรงแรม การสัญจรในเมืองใช้รถรางซึ่งมีอยู่ 2 สาย นอกนั้นใช้เรือหรือไม่ก็รถเจ็ก หากจะออกไปนอกกรุงเทพฯ ก็มีทางรถไฟยาว 600 กิโลเมตร ไกลที่สุดไปถึงนครราชสีมาในภาคอีสาน 300 กิโลเมตร ทางใต้สุดที่เพชรบุรี 150 กิโลเมตร ทางเหนือสุดที่อุตรดิตถ์ซึ่งเป็นที่คาดหวังกันว่าจะมีทางรถไฟสร้างต่อไปจนถึงเชียงใหม่ในไม่ช้า

กล่าวโดยย่อ สยามเป็นเพียงประเทศเล็กๆ อยู่นอกเส้นทางคมนาคมของโลกตะวันตก เป็น exotic land แห่งโลกตะวันออก แต่ก็มีสัญญาณหลายอย่างที่ทำให้คนตะวันตกคุ้นเคยได้ และเป็นสัญญาณของความเปลี่ยนแปลงซึ่งกำลังเกิดขึ้นในสยาม ไม่ว่าจะเป็นตึกรามบ้านช่องของชนชั้นสูงที่ลอกเลียนแบบจากตะวันตก รถราง รถไฟ ตลอดจนการค้ากับโลกตะวันตกที่สยามส่งผลิตผลทางการเกษตรของตน คือ ข้าว ยางพารา ดีบุก และไม้สัก ไปขายในดินแดนอาณานิคมของตะวันตก (ส่วนใหญ่ขายให้อังกฤษ) สยามในช่วงของการเปลี่ยนคริสต์ศตวรรษเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 เป็นประเทศในเอเชียที่กำลังมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีกระบวนการของที่เรียกว่า westernization และ modernization ที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเปลี่ยนจากสยามเก่าเป็นสยามใหม่

สยามเก่าก่อนหน้านี้เป็นอย่างไร สยามเก่าซึ่งมีศูนย์กลางของอำนาจ

อยู่ที่อยุธยา-ธนบุรี-กรุงเทพฯ เป็นอาณาจักรพุทธขนาดกลางบนผืนแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อำนาจของเมืองหลวงครอบคลุมเหนือดินแดนที่เป็นตอนกลางของประเทศไทยปัจจุบัน และยังมีอิทธิพลทางการปกครองเหนือดินแดนใกล้เคียงในลาว กัมพูชา และมลายูตอนเหนือ อำนาจทางการเมืองนี้อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์เป็นทั้ง "เทวราชา" และ "พุทธราชา" ที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากอินเดีย (ผ่านทางมอญและเขมร) แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ของสยามเก่าก็มิได้มีความหมายว่ามีอำนาจสมบูรณ์เต็มที่ หากมีการแบ่งสรรอำนาจการปกครองระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางในเมืองหลวงและกับขุนนางในท้องถิ่น พระมหากษัตริย์จะมีอำนาจมากเฉพาะในปริมณฑลรอบ ๆ เมืองหลวง และอำนาจนี้ก็ต้องร่วมกันใช้กับขุนนาง 2-3 ตระกูล ยิ่งไกลออกไปจากเมืองหลวงเท่าไร อำนาจของกษัตริย์ก็จะลดน้อยลงเท่านั้น ผู้นำท้องถิ่นจะมีอำนาจในเขตของตนเอง ดังนั้น เชียงใหม่และเมืองบางเมือง รวมทั้งลาว กัมพูชา และรัฐมลายูตอนเหนือ ก็เป็นเสมือนรัฐบรรณาการของสยาม มีผู้ปกครองที่สืบเชื้อสายของตนเอง แต่ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯด้วยการส่งบรรณาการเป็นครั้งคราว (ระหว่าง 1-3 ปีต่อครั้ง)

ประชากรของสยามเก่าเป็นประชากรที่ผสมปนเปทางชาติพันธุ์เป็นอย่างมาก ประชากรเหล่านี้ส่วนใหญ่ (90 เปอร์เซ็นต์) เป็นเกษตรกร มีอาชีพหลักในการทำนา หมู่บ้านเป็นศูนย์กลางของสังคมชนบท หมู่บ้านส่วนใหญ่สามารถผลิตอาหารเพียงพอต่อการดำรงชีวิตของตน เป็นลักษณะของเศรษฐกิจเลี้ยงตนเอง แต่ก็มีการค้าขายแลกเปลี่ยนเล็ก ๆ น้อย ๆ ระหว่างกัน ประชากรดังกล่าวถูกจัดไว้ในระบบไพร่ ซึ่งต้องขึ้นกับระบบการเกณฑ์แรงงานของรัฐ ระบบนี้มีความหมายว่าประชากรถูกเก็บภาษีเป็นแรงงาน แรงงานเหล่านี้ถูกใช้ไปในการสร้างสาธารณประโยชน์หรือเพื่อประโยชน์ของผู้ปกครอง

ในกรณีที่มีสงคราม ประชากรก็จะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร การเกณฑ์แรงงานมีกำหนดการเกณฑ์ระหว่าง 3-6 เดือนต่อปี ในกรณีของผู้ที่จะหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ก็จะต้องเสียภาษีเป็นรูปของเงิน หรือไม่ก็เสียเป็น *ส่วย* ซึ่งเป็นผลิตผลหรือสิ่งของ โดยทั่วไปแล้วการเกณฑ์แรงงานมักเป็นการเกณฑ์จากผู้ชาย ผู้หญิงอาจถูกเกณฑ์บ้างเป็นครั้งคราวขึ้นอยู่กับความจำเป็นของสถานการณ์ ดังนั้น การปกครองของสยามเก่าจึงเกี่ยวพันกับการจัดการบริหารเรื่องการเกณฑ์แรงงาน และรัฐก็ดำรงอยู่ได้ด้วยการเกณฑ์แรงงานนี้ อย่างไรก็ตามในตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ก็เริ่มเห็นความเสื่อมสลายของระบบการเกณฑ์แรงงาน รัฐพอใจที่จะได้ภาษีที่เป็นตัวเงินมากกว่า ในขณะที่ประชากรโดยเฉพาะในภาคกลางและภาคใต้ของสยามก็ทำการผลิตเพื่อขายสินค้าของตน รัฐหันไปใช้แรงงานจ้างซึ่งจะเริ่มต้นด้วยแรงงานของคนจีนเข้าเมือง

นอกเหนือจากผลประโยชน์ทางภาษีในรูปต่างๆ จากประชากรแล้ว รัฐยังมีรายได้จากการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ การค้าต่างประเทศเป็นการผูกขาดของกษัตริย์และขุนนาง หรือผู้ที่เป็นตัวแทนของรัฐที่ได้รับอนุญาตเป็นกรณีพิเศษ การค้าต่างประเทศของสยามเก่าเป็นการค้าโดยเรือสำเภา และสยามก็ส่งผลิตผลการเกษตร-ของป่าออกไปขาย ตลาดส่วนใหญ่ของสยามคือจีนที่สืบเนื่องมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ ในตอนต้นรัตนโกสินทร์ สยามส่งสินค้าข้าวไปขายเป็นจำนวนมากอีกด้วย และสยามก็ซื้อสินค้าอันเป็นผลิตภัณฑ์ที่ปรุงแต่งประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคจากจีนมาขายทั้งในประเทศและเพื่อส่งออกต่อไปยังต่างประเทศอีกด้วย ซึ่งมีผลทำให้เศรษฐกิจของสยามรุ่งเรือง กรุงเทพฯเป็นเมืองท่าที่คึกคักในความหมายของการค้าในเอเชีย ก่อนที่การค้านั้นจะเปลี่ยนไปเมื่อสยามเข้าสู่วงโคจรของชาติตะวันตก

อนึ่ง ในสยามเก่ายังมีประชากรที่เป็นทาสอีกด้วย ทาสส่วนใหญ่มาจากการที่ติดหนี้สินแล้วต้องขายตัวเป็นทาส หรือไม่ก็มาจากผู้ที่เป็นเชลยศึกสงคราม แต่ทาสก็มิใช่ประชากรส่วนใหญ่ของสยามและไม่มีส่วนสำคัญในทางเศรษฐกิจนัก กล่าวโดยย่อ ประชากรในสยามจะมีชนชั้นปกครองที่เป็นเจ้าและขุนนาง (ทั้งในเมืองหลวงและนอกเมืองหลวง) จากนั้นก็มีชนชั้นที่ถูกปกครองคือไพร่และทาส ในสยามมีกลุ่มชนที่อยู่ตรงกลางเป็นเพียงกลุ่มเล็กๆ เท่านั้น คือชาวจีนที่มีอาชีพเป็นพ่อค้านักธุรกิจ แต่ไม่มีอิทธิพลทางการเมืองและการปกครอง สยามเก่าไม่มีสิ่งที่เรียกกันว่า "ชนชั้นกลาง" ขนาดใหญ่อย่างเห็นได้ชัดแต่ประการใด

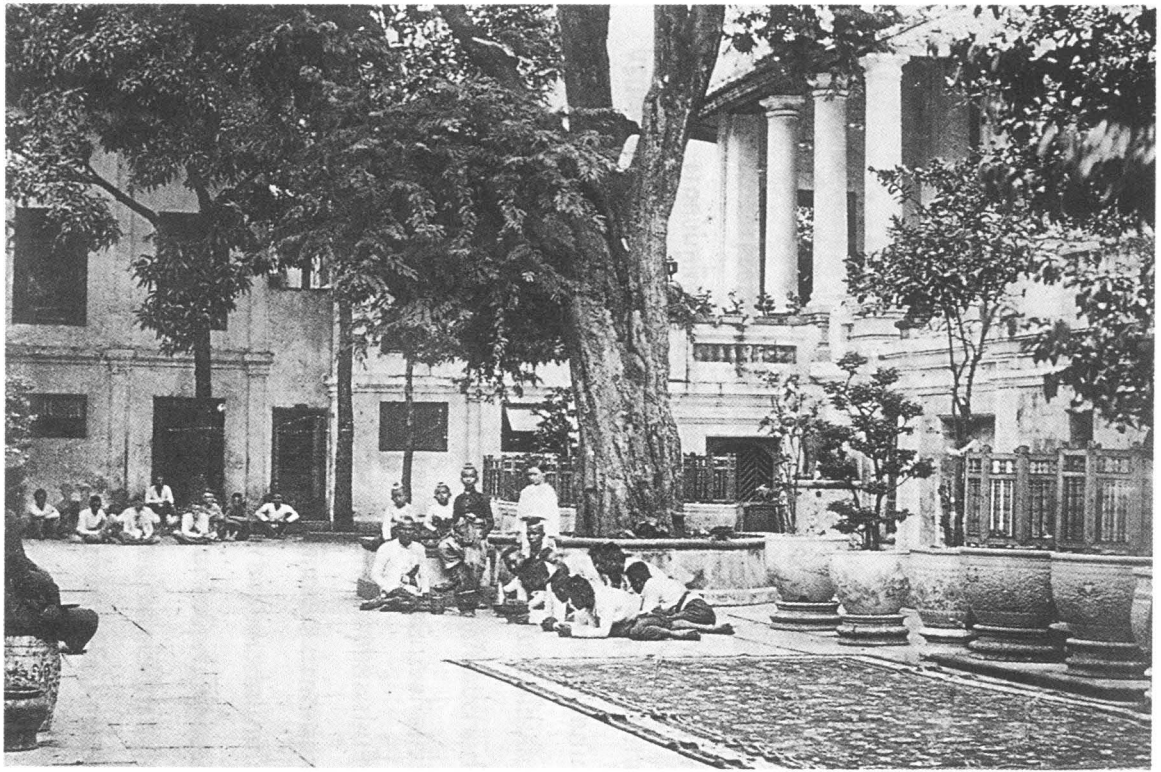
สยามใหม่และการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน 2435

ในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้มีปรากฏการณ์ใหม่เกิดขึ้นที่จะมีผลกระทบให้สยามเก่าต้องเปลี่ยนไป นั่นคือการปรากฏตัวของลัทธิอาณานิคม ในกรณีของสยามนั้น อังกฤษและฝรั่งเศสจะเป็นสองประเทศตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงของสยามมากกว่าประเทศอื่นๆ กล่าวคืออังกฤษได้แผ่ขยายอาณานิคมของตนจากอินเดียเข้ามาในพม่าและมลายู ในขณะที่ฝรั่งเศสก็เข้ามายึดดินแดนในอินโดจีน ทำให้สยามถูกขนาบด้วยมหาอำนาจทั้งสองนี้ สยามก็เหมือนกับหลายประเทศในเอเชียในยุคอาณานิคม นั่นคือมีความพยายามที่จะปฏิรูปประเทศของตนให้ทันสมัยเพื่อเผชิญกับตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2394-2411/ค.ศ.1851-1868) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2411-2453/1868-1910) รวมทั้งผู้นำสยามจำนวนเล็กๆ จำนวนหนึ่ง ได้ผลักดันให้มีการปฏิรูปประเทศ

ขึ้น ในด้านหนึ่งการปฏิรูปก็คือการเรียนรู้และลอกเลียนจากตะวันตก มีทั้งการยกเลิกและปรับปรุงวัฒนธรรมประเพณีเดิมของตน เพื่อให้เป็นแบบตะวันตกและเป็นที่ยอมรับของมหาอำนาจตะวันตก มีการศึกษาภาษาต่างประเทศ (ในกรณีของสยามส่วนใหญ่จะศึกษาภาษาอังกฤษ) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใหม่ๆ จากตะวันตก การเรียนรู้จากตะวันตกนี้มีทั้งการจัดการศึกษาขึ้นใหม่ภายในประเทศ และการส่งนักเรียนของตนออกไปศึกษาในต่างประเทศ (บุตรหลานของเจ้าและขุนนางจะเป็นกลุ่มแรกที่ออกไปศึกษาในยุโรปและสหรัฐฯ โดยในระยะแรกจะมุ่งไปศึกษาในประเทศอังกฤษ แต่ก็มีไม่น้อยที่ไปศึกษาจากฝรั่งเศสและเยอรมนี) ตลอดจนการปรับปรุงการปกครองจากลักษณะของการกระจายอำนาจดังที่กล่าวมาแล้ว ให้เป็นการรวมอำนาจที่ศูนย์กลาง

กรณีการปฏิรูปของสยามนี้ มักจะได้รับการเปรียบเทียบกับการปฏิรูปของญี่ปุ่นในสมัยจักรพรรดิเมจิอยู่เสมอๆ แต่การปฏิรูปของทั้งสองประเทศแม้จะมีส่วนที่เหมือนกันในแง่ของ westernization และ modernization แต่ก็ต่างกันในสาระสำคัญที่ว่า การปฏิรูปของสยามเป็นการผนึกกำลังภายในประเทศเพื่อที่จะเผชิญกับลัทธิอาณานิคม การปฏิรูปของสยามมิได้ทำให้เปลี่ยนเป็นประเทศอุตสาหกรรมอย่างในกรณีของญี่ปุ่น (สยามยังคงความเป็นประเทศเกษตรกรรมอยู่เช่นเดิม) สำหรับญี่ปุ่น ผลของการปฏิรูปนอกจากจะทำให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศอุตสาหกรรมแล้ว ก็ยังทำให้สามารถแผ่ขยายอิทธิพลออกไปนอกประเทศอีกด้วย จากผลของการปฏิรูปการปกครองของสยาม 2435/1892 ทำให้มีการรวมอำนาจที่ศูนย์กลาง และทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงกลายเป็นพระมหากษัตริย์สยามที่มีลักษณะเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง อาจจะกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชอำนาจสูงสุดทั้งในด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงพระเยาว์ ในพระบรมมหาราชวัง
อาคารเบื้องหลังด้านขวาคือ พระที่นั่งอนันตสมาคม อาคารในแบบยุโรปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สร้างขึ้น
ยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเป็นยุคสมัยที่สยามเริ่มปรับตัวเพื่อความ "ศิวิไลซ์" ตามแบบตะวันตก

มากกว่ากษัตริย์องค์ใดในประวัติศาสตร์ไทย และผลของการปฏิรูปนี้ก็ทำให้กรุงเทพฯกลายเป็นเมืองหลวงที่เป็นศูนย์กลางของประเทศ และทำให้อำนาจของท้องถิ่นที่เคยมีมาแต่ก่อนต้องสูญสลายไป

การปฏิรูปของสองพระมหากษัตริย์สยาม ดูจะทำให้ประเทศมีลักษณะที่เป็น "ศิวิไลย์" ในความหมายของชาติตะวันตก ซึ่งเป็นความเชื่อของผู้นำสยามว่าการปฏิรูปช่วยให้ประเทศของตนได้รับการยอมรับในหมู่ของมหาอำนาจตะวันตก และก็เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้สยามรอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้น อย่างไรก็ตามการที่สยามสามารถรักษาเอกราชอธิปไตยของตนไว้ได้ ก็มีสาเหตุที่สลับซับซ้อนหลายประการ กล่าวคือ การที่สยามเป็นประเทศที่ out of the track ในความหมายของโลกตะวันตก ก็ทำให้ลัทธิอาณานิคมมาถึงสยามช้ากว่าดังเช่นในกรณีของประเทศรอบบ้าน เช่น พม่า มลายู หรือประเทศในอินโดจีน ดังนั้น ผู้นำสยามก็ได้เปรียบในเรื่องของเงื่อนไขเวลาที่จะเรียนรู้จากชะตากรรมของประเทศเพื่อนบ้าน และทำให้มองเห็นภัยอันตรายของการที่จะไม่ยอมให้มีการปฏิรูปขึ้นในประเทศ ชะตากรรมที่จีน อินเดีย พม่า เวียดนาม ต้องประสบทำให้ผู้นำสยามต้องยินยอมและพร้อมที่จะสนองต่อข้อเรียกร้องของมหาอำนาจ ดังนั้นจึงมีการยินยอมที่จะยกเลิกการค้าผูกขาด มีการลงนามในสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับมหาอำนาจเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐฯ ญี่ปุ่น ตลอดจนประเทศต่างๆ ในยุโรปตะวันตก สนธิสัญญาดังกล่าวที่เริ่มลงนามตั้งแต่ 2398/1855 ในสนธิสัญญาเบาริงนั้น ทำให้มหาอำนาจมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสยามและยกเลิกการค้าผูกขาด สยามไม่สามารถเก็บภาษีสินค้าขาเข้า-ขาออกได้เกินจากจำนวนที่มหาอำนาจกำหนด (สนธิสัญญาเหล่านี้จะยกเลิกหมดไปเมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง)

ในขณะเดียวกันเพื่อให้รอดพ้นจากการเป็นอาณานิคม สยามก็ยังได้

ยอมรับที่จะไม่อ้างสิทธิของตนเหนือดินแดนที่เคยอยู่ในอำนาจของสยามมาก่อน เช่น ลาว กัมพูชา และรัฐมลายูตอนเหนือ เหตุการณ์ที่สำคัญของเรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อ "ร.ศ.112" (2436/1893) เมื่อเรือปืนของฝรั่งเศสได้บุกเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้สยามยอมรับการบีบบังคับของฝรั่งเศส และสละอำนาจของตนเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ลาวและบางส่วนของกัมพูชา) ซึ่งถือได้ว่าเป็นการทูตสยามที่ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ไว้ ในขณะเดียวกันการแข่งขันระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ก็ทำให้สองมหาอำนาจต้องตกลงที่จะประกันความเป็นกลางของสยาม ทั้งนี้เพื่อให้สยามเป็นรัฐกันชนระหว่างอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน ดังนั้นการรอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของสยามก็เป็นผลจากการปฏิรูปภายในการดำเนินนโยบายทางการทูตที่ต้องโอนอ่อนผ่อนตาม และจากการแข่งขันของสองมหาอำนาจยุโรป แต่สยามก็เรียกได้ว่าตกอยู่ในอิทธิพลทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของอังกฤษเป็นส่วนใหญ่ (ซึ่งทำให้ลักษณะของวัฒนธรรมของชนชั้นสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนักมีความเป็น Victorianization ไม่น้อย)

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และ "ประเทศไทย"

ต่อมาเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475/1932 ทหารบก-ทหารเรือและข้าราชการพลเรือน จำนวน 102 นาย ซึ่งขนานนามตนเองว่า "คณะราษฎร" ได้ทำการยึดอำนาจจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 และเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบกษัตริย์โดยรัฐธรรมนูญ สาเหตุของการยึดอำนาจครั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากการปฏิรูป 2435/1892 กล่าวคือ การปฏิรูปทำให้มีการขยายระบบราชการของสยาม

และมีผลทำให้ต้องการคนที่มีการศึกษาแบบใหม่เข้าทำงานราชการ ดังนั้น รัฐบาลสยามจึงได้ตั้งสถานศึกษาใหม่ๆ ขึ้น เช่น โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนกฎหมาย และโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ฯลฯ ภายในระยะเวลา 40 ปี ระบบราชการของสยามก็เต็มไปด้วยข้าราชการใหม่เหล่านี้ พร้อมกันกับการเปลี่ยนแปลงทางการบริหารและการศึกษา สยามก็มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจควบคู่กันไปด้วย ทั้งนี้จากการเปิดให้มีการค้าเสรี ทำให้ชาวสยามส่วนหนึ่งกับชาวสยามเชื้อสายจีนที่มีมาแต่สมัยเก่าแล้วได้ก่อตัวขึ้นเป็น "คนชั้นกลาง" ขนาดเล็ก และคนชั้นกลางนี้ก็มีลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บุตรหลานของคนชั้นกลางนี้จำนวนไม่น้อยได้รับการศึกษาแบบใหม่ และได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการใหม่ ในขณะเดียวกันนอกเหนือจากการศึกษาแบบใหม่ภายในประเทศแล้ว รัฐบาลสยามก็ยังได้คัดเลือกบรรดานักเรียนที่เรียนเก่งเป็นพิเศษ ส่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุโรป อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาแบบใหม่ทั้งในและนอกประเทศ ได้สร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นมาอีกรุ่นหนึ่ง เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีการรับรู้หรือมีประสบการณ์โดยตรงเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของตะวันตก (สมาชิกส่วนหนึ่งของ "คณะราษฎร" ดังกล่าวเป็นนักเรียนที่ได้รับการศึกษาในประเทศฝรั่งเศส และเริ่มคบคิดวางแผนที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองกันตั้งแต่สมัยที่อยู่ในกรุงปารีสเมื่อปลายคริสต์ทศวรรษ 1920 หรือต้นรัชกาลที่ 7) คนรุ่นใหม่นี้มีความเห็นว่าลักษณะการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสิ่งที่ล้าหลังไปแล้ว การดำรงอยู่ของระบอบเก่าที่รวมอำนาจเข้าศูนย์กลางและอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์จะขัดขวางต่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศ (แม้ว่ารัชกาลที่ 7 เองจะทรงแสดงท่าทีในการเห็นชอบด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยก็ตาม

แต่ระบอบของสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยรวมยังคงความเป็นอนุรักษ์นิยมอย่างสูง ไม่เปิดโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงจากเบื้องบนได้ เมื่อสยามต้องเผชิญต่อสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของโลกในช่วงทศวรรษ 2470/1930s ก็ทำให้คนรุ่นใหม่ประสบโอกาสในการที่จะยึดอำนาจ และการยึดอำนาจก็เป็นไปโดยปราศจากการนองเลือด

การยึดอำนาจ 2475 มีเป้าหมายที่จะจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตย ทำให้เกิดรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง การขยายตัวของการศึกษา การเพิ่มบทบาทและสิทธิให้แก่สตรี แต่ระบอบประชาธิปไตยของสยามก็ยังอยู่ในวงจำกัดอยู่ เช่น ครึ่งหนึ่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมาจากการแต่งตั้ง ไม่มีการอนุญาตให้จัดตั้งพรรคการเมือง และเป็นประชาธิปไตยที่ยังขาดฐานสนับสนุนจากมวลชน ปัญหาของรัฐบาลใหม่หลังการยึดอำนาจก็ขาดเสถียรภาพทางการเมืองอย่างสูง ได้ทำให้คนรุ่นใหม่ที่ก้าวขึ้นมาสู่อำนาจเหล่านี้หันไปหาลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหารเพื่อใช้เป็นฐานสนับสนุนการปกครองของตน ในตอนนี้ชื่อของประเทศก็ถูกเปลี่ยนจากสยามเป็นประเทศ ***ไทย*** (2482) เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหารมากขึ้น (ในสมัยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487) ตลอดทั้งได้มีการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมเพื่อที่จะตัดอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนและชาวตะวันตก ขณะเดียวกันในด้านนโยบายต่างประเทศ ไทยก็หันไปเพิ่มพูนความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นและก้าวเข้าสู่วงโคจรแห่งอำนาจใหม่ ซึ่งทำให้เกิดการขัดผลประโยชน์ของโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งของอังกฤษ

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นได้ใช้ดินแดนประเทศไทยเพื่อเป็นฐานโจมตีอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและมลายู-สิงคโปร์ รัฐบาลไทยไม่สามารถต่อสู้กับกำลังทหารอันมหาศาลของญี่ปุ่นได้ จึงตกลงยอมให้ญี่ปุ่น

ผ่านแดนเข้ามา (8 ธันวาคม 2484) และในที่สุดรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้ร่วมเป็นพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่น มีการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐฯ (25 มกราคม 2485) สงครามโลกครั้งที่สองทำให้กลุ่มผู้นำใหม่ที่ยึดอำนาจเมื่อ 2475 แตกแยกกัน และมีผลให้เกิดขบวนการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นหรือที่เรียกกันว่าเสรีไทย เมื่อสงครามสิ้นสุดลง เสรีไทยได้เจรจายุติความเป็นศัตรูกันกับฝ่ายสัมพันธมิตร (ภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำฝ่ายพลเรือน) และได้นำระบอบการปกครองประชาธิปไตยกลับมาอีกครั้งหนึ่ง (2488-2490) อย่างไรก็ตาม ไทยก็ยังขาดพลังที่จะเป็นฐานของระบอบประชาธิปไตย กองทัพบกยังคงเป็นพลังเดียวที่เป็นกลุ่มก้อนที่สำคัญอยู่ ดังนั้นภายในระยะเวลา 3 ปีหลังสงคราม กองทัพบกก็กลับมามีอิทธิพลทางการเมืองได้อีกครั้งหนึ่งด้วยการทำรัฐประหาร 2490/1947

การพัฒนาเศรษฐกิจและยุคสมัยอเมริกันในไทย ระหว่างทศวรรษ 2500 และ 2510

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐฯได้กลายเป็นประเทศที่มีอิทธิพลอย่างมหาศาลในไทย รัฐบาลทหารไทยมีนโยบายที่จะร่วมมือกับสหรัฐฯ และนับแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ไทยก็ตกอยู่ในวงโคจรแห่งอำนาจของสหรัฐฯ รัฐบาลไทยร่วมมือในการส่งทหารไปร่วมรบในเกาหลี รับรองรัฐบาลเวียดนามใต้ เข้าร่วมในองค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ สปอ. ในชื่อภาษาอังกฤษว่า SEATO (Southeast Asia Collective Defence Treaty Organization) และต่อต้านคอมมิวนิสม์อย่างแข็งขัน เป็นผลให้ความคิดทางการเมืองและกลุ่มพลังทางการเมืองอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจาก

ความเป็น "อำนาจนิยม" และ "อนุรักษ์นิยม" ไม่สามารถจะเจริญเติบโตได้ในประเทศไทยในระยะนั้น

ในช่วงของสงครามในอินโดจีน 2508-2518 ไทยได้กลายเป็นฐานทัพของสหรัฐฯ การทิ้งระเบิดในเวียดนามและลาวส่วนใหญ่ไปจากฐานทัพในอีสานของไทย และสหรัฐฯก็มีทหารของตน 5 หมื่นคนในประเทศไทย และเงินทุนช่วยเหลือก็หลั่งไหลเข้ามา เริ่มต้นจาก 2494 สหรัฐฯได้ทุ่มความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหารให้กับไทยอย่างมหาศาล ดังจะเห็นได้จากตัวเลขเหล่านี้ คือ ความช่วยเหลือทางทหาร 2494-2514 เป็นเงิน 935 ล้านดอลลาร์ ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจระหว่าง 2493-2520 (1950-1977) เป็นเงิน 650 ล้านดอลลาร์ (ซึ่ง 75 เปอร์เซ็นต์ของเงินจำนวนนี้ใช้ไปในทางต่อต้านการแทรกซึมและบ่อนทำลายของคอมมิวนิสต์ ซึ่งก็หมายถึงการก่อสร้างถนนในภาคอีสานเพื่อการต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย)

นอกจากนี้ยังมีเงินเหรียญอเมริกันรายการใหญ่ๆ หลั่งไหลเข้ามาในไทยอีก เช่น การให้เงินกองทัพไทยเพื่อซื้ออาวุธ 760 ล้านเหรียญ ให้เงินทหารไทยไปช่วยรบในเวียดนาม 200 ล้านเหรียญ สร้างสนามบินอู่ตะเภา 205 ล้านเหรียญ และเงินจากทหารอเมริกันในเวียดนามที่เข้ามาพักผ่อนใช้จ่ายในไทยอีก 850 ล้านเหรียญ รวมแล้วเป็นเงินถึง 3,500 ล้านเหรียญ เรียกได้ว่าไม่มีครั้งใดที่เงินตราต่างประเทศจะหลั่งไหลเข้ามาใช้จ่ายในประเทศไทยมากเท่านี้ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับตัวเลขของงบประมาณทางการทหารของไทยเอง ซึ่งเป็นงบประมาณที่สูงสุดในบรรดางบประมาณรายจ่ายของประเทศก็มีเพียง 1,300 ล้านเหรียญ จะเห็นได้ชัดว่าเงินดอลลาร์ที่เข้ามาก็สูงกว่าถึง 3 เท่า ดังนั้นจึงเป็นผลให้สภาพทางเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว

พร้อมๆ กับการที่เงินเหรียญอเมริกันทะลักเข้ามาในไทย รัฐบาลไทยก็ยังได้วางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่ปี 2504 ด้วยเป้าหมายที่จะสร้างประเทศในด้านอุตสาหกรรม มีการดำเนินนโยบายในลักษณะของทุนนิยม (ซึ่งต่างไปจากเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมข้างต้น) มีการระดมทุนจากเอกชนทั้งในและนอกประเทศ (โดยเฉพาะจากญี่ปุ่นและสหรัฐฯ) ให้เข้ามาลงทุนและตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเบา รัฐบาลเองก็ทุ่มงบประมาณในการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า น้ำประปา การโทรคมนาคม ในขณะเดียวกันก็มีการขยายระบบการศึกษาเพื่อสร้างคนรุ่นใหม่อีกรุ่นที่จะเป็น technocrat ("ปัญญาชนขุนนาง") รองรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งนี้ มหาวิทยาลัย (แหล่งผลิตกลุ่มชนดังกล่าว) ซึ่งเดิมมีเพียง 5 แห่งในปี 2504 ได้ขยายเป็น 15 แห่งในปี 2515 และก็มีการเปิดวิทยาลัยครูรวมแล้ว 36 แห่งทั่วประเทศ (เดิมมีอยู่ไม่ถึง 10 แห่ง) พร้อมๆ กับการเปิดวิทยาลัยด้านอาชีวะ กล่าวโดยย่อถึงแม้โดยทั่วไปรัฐบาลจะประสบความสำเร็จในการสร้าง"ปัญญาชนขุนนาง"ก็ตาม แต่ก็มีนักศึกษาที่ถือได้ว่าเป็น "คนรุ่นใหม่" ของช่วงปลายทศวรรษ 2500 และต้นทศวรรษ 2510 เกิดขึ้นด้วย "คนรุ่นใหม่" เหล่านี้เติบโตขึ้นมาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยและสงครามเวียดนาม และในด้านหนึ่งก็มีความคิด "ซ้ายใหม่" (จากยุโรปและสหรัฐฯ) เข้ามาผสม ดังนั้นคนรุ่นใหม่จึงมีความรู้สึกทั้งที่ต่อต้านสถาบัน (anti-establishment) และต่อต้านอำนาจของระบบราชการและการปกครองโดยทหารอยู่ในตัวเองด้วย

กล่าวโดยย่อ เศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มีอัตราของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง (ปีละประมาณ 7%) แต่เป็นความเจริญเติบโตที่ไม่สมดุลและไม่สนใจการกระจายรายได้ มีความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทมหาศาล ไทยเปลี่ยนจากการเป็นประเทศเกษตรกรรม กลายมาเป็น

ประเทศที่อุตสาหกรรมมีบทบาทต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมากขึ้น ในเมืองใหญ่ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพฯ ได้เกิดกลุ่มชนที่เป็นกฎุมพีน้อย หรือคนชั้นกลางขึ้น มีอาชีพใหม่ๆ หรือกิจการเล็กๆ ที่เป็นของตนเอง ในขณะเดียวกันก็เกิดสภาพของแรงงานจากชนบทหลั่งไหลเข้าเมือง เป็นแรงงานที่เข้ามารับจ้างตามโรงงานอุตสาหกรรมหรืองานประเภทภาคบริการ อัตราการเจริญเติบโตของประชากรก็มีอย่างรวดเร็วเช่นกัน ในช่วงต้นของทศวรรษที่ 2510 ไทยมีประชากรถึงกว่า 30 ล้านคน (เพิ่มขึ้นจากประมาณ 20 ล้านคนในทศวรรษ 2500) และประชากรส่วนใหญ่ก็อยู่ในวัยหนุ่มสาวที่ต้องการการศึกษาและต้องการมีงานทำ (เมื่อต้นทศวรรษ 2530 มีประชากรกว่า 55 ล้านคน)

ในทางตรงกันข้าม สภาพทางการเมืองกลับชะงักงันเปลี่ยนแปลงไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม องค์กรทหารยังคงคุมอำนาจทางการเมืองอยู่ ในช่วงระหว่าง 2501-2516 (ยกเว้นช่วงสั้นๆ 2511-2514) ทหารปกครองโดยไม่มีรัฐธรรมนูญ ไม่มีพรรคการเมือง ไม่มีการเลือกตั้ง และไม่มีสหพันธ์กรรมกรที่จะเป็นตัวแทนในการต่อรองเพื่อค่าจ้างแรงงานและผลประโยชน์ของตน (การที่เศรษฐกิจไทยเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เพราะค่าจ้างแรงงานกรรมกรไทยต่ำและถูกกดไว้เป็นเวลานาน) ดังนั้นความขัดแย้งในทางโครงสร้างของเศรษฐกิจ-สังคม กับการเมืองก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเป็นผลให้เกิดการลุกฮือของนักศึกษา

ขบวนการนักศึกษาเดือนตุลาคม 2516

เหตุการณ์ที่รู้จักกันในนามสั้นๆ ว่า "14 ตุลา" นั้น เป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เมื่อเดือนตุลาคม

พุทธศักราช 2516 เยาวชนคนหนุ่มสาวที่เป็นนักเรียนนิสิตนักศึกษา ได้ร่วมกับประชาชนจำนวนแสน เรียกร้องให้รัฐบาลคณาธิปไตย ถนอม-ประภาส-ณรงค์ ปลดปล่อยนิสิตนักศึกษา อาจารย์ และนักการเมือง 13 คนที่ถูกจับกุมฐานเรียกร้องรัฐธรรมนูญ แต่กลับถูกรัฐบาลตั้งข้อหาว่ากระทำการผิดกฎหมายมั่วสุมชักชวนให้มีการชุมนุมทางการเมืองในที่สาธารณะเกินกว่า 5 คน บ่อนทำลายความมั่นคงของรัฐ เป็นกบฏภายในพระราชอาณาจักร และมีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์

ระหว่างวันที่ 9-12 ตุลาคม นักเรียนนิสิตนักศึกษาและประชาชนชุมนุมประท้วงโดยสันติวิธี ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันเสาร์ที่ 13 ประชาชนเดินขบวนสำแดงพลังครั้งยิ่งใหญ่ที่ดูประหนึ่งว่ากระแสคลื่นมนุษย์จักท่วมท้นถนนราชดำเนิน ในวันที่ 14-15 ถัดมาก็เกิดความรุนแรง เยาวชนคนหนุ่มสาวถูกปราบปรามด้วยอาวุธร้าย เป็นผลให้เกิดการลุกฮือขึ้นทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด และแล้วเผด็จการก็ล้มลง ผู้นำคณาธิปไตยถนอม-ประภาส-ณรงค์ ต้องลี้ภัยไปต่างประเทศ

การลุกฮือของนักศึกษานี้ เกิดขึ้นในช่วงใกล้เคียงกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศ นั่นคือการที่สาธารณรัฐประชาชนจีนได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติแทนไต้หวัน (2514) การเกิดความเข้าใจกันระหว่างสหรัฐฯและจีน (2515) และที่สำคัญคือการถอนทหารอเมริกันออกจากเวียดนามทำให้สถานการณ์ดูไม่แน่นอน เศรษฐกิจของไทยที่เจริญเติบโตมาอย่างรวดเร็วทำท่าจะหยุดชะงัก และข้ออ้างของรัฐบาลทหารที่จะคงอยู่ในอำนาจต่อไปก็ดูไร้เหตุผล ผลของการลุกฮือของนักศึกษา (แม้จะถูกปราบปรามอย่างรุนแรงในอีก 3 ปีต่อมาในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ก็ตาม) ทำให้ประเทศไทยก้าวไปอีกระดับหนึ่ง สิทธิเสรีภาพของประชาชนมีมากขึ้น กรรมกร

สามารถรวมตัวกันตั้งสหพันธ์ของตนเพื่อต่อรองผลประโยชน์ หนังสือพิมพ์เป็นอิสระขึ้น มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ มีการเลือกตั้ง มีพรรคการเมือง แต่ประชาธิปไตยของไทยก็ยังเป็นประชาธิปไตยจำกัด สมาชิกรัฐสภาจำนวนหนึ่งยังคงมาจากการแต่งตั้ง ประชาธิปไตยไทยมีลักษณะที่เป็น money democracy กล่าวคือ การเข้ามามีตำแหน่งในรัฐสภาสามารถทำได้โดยอาศัยกำลังเงินซื้อหามา และทหารก็ยังคงมีอิทธิพลไม่น้อยในการเมืองไทย แต่ในขณะเดียวกันพลังอื่นๆ ก็เริ่มปรากฏตัวให้เห็นได้ชัด พร้อมๆ กับการที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีบทบาทอย่างมากในการเป็นแกนกลางของสังคมไทย พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหมดบทบาทลง ในขณะเดียวกันนักธุรกิจได้สร้างตัวขึ้นมาเป็นพลังอีกพลังหนึ่ง นอกเหนือจากพลังของระบบราชการ ทหาร-พลเรือน ประเทศไทยในสมัยทศวรรษ 2530 ถึงกับคาดหวังว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของตนจะทำให้เป็น NIC (Newly Industrialized Country) เช่นเดียวกับ ไต้หวัน เกาหลีใต้ ฮ่องกง สิงคโปร์ แต่ประเทศไทยก็ก้าวไปพร้อมด้วยปัญหาของความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท ปัญหาเกษตรกรไร้ที่ดิน ปัญหาของการว่างงาน ปัญหาของการกระจายรายได้ ปัญหาของโสเภณี (ทั้งหญิงและชาย) ปัญหาของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ปัญหามลภาวะ เป็นต้น กล่าวโดยย่อ การพัฒนาเศรษฐกิจและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา ทำให้สังคมไทยกำลังถึงจุดของหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญอย่างยิ่งยวด

แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทย

หลังจากที่เราได้เห็นภาพกว้าง ๆ เกี่ยวกับทางเดินของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ก็อาจจำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงโครงสร้างของสังคมไทย ทั้งนี้โดยมองผ่านจากวิธีการของนักวิชาการ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในช่วงของทศวรรษ 2500 จากการที่ประเทศไทยได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯ ดังนั้นก็ทำให้เกิดแรงกระตุ้นที่จะศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทยมากขึ้นกว่าแต่เดิม

ในการศึกษาการเมืองไทยนั้น ได้มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งมองว่าสังคมไทยเป็น *"รัฐข้าราชการ"* (bureaucratic polity) รัฐไทยมีแกนกลางอยู่ที่ข้าราชการไม่ว่าจะเป็นทหารหรือข้าราชการพลเรือน เป็นรัฐที่ไม่มีพลังนอกเหนือระบบราชการที่มีอิทธิพลเพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมือง นักธุรกิจ สหพันธ์กรรมกร ฯลฯ ดังนั้นสังคมนี้จึงมีความยากลำบากที่จะเปลี่ยนให้เป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยตะวันตก สังคมไทยมีการจัดลำดับขั้นสูงต่ำอย่างแน่นอน (hierachical society) ดังปรากฏให้เห็นชัดในทางวัฒนธรรม เช่นในเรื่องของการใช้สรรพนาม ที่จะต้องเลือกสรรใช้ให้ถูกกับฐานะของบุคคลและกาลเทศะ เป็นการกำหนดชัดซึ่งตำแหน่งแห่งที่ของผู้พูดและผู้ที่ถูกพูดด้วยหรือถูกพูดถึง มีตั้งแต่ ผม-คุณ-ดิฉัน-ท่าน-กระผม-เกล้ากระผม-หนู ตลอดจนการใช้ตำแหน่งเรียกเป็นคำสรรพนาม ไปจนถึงความซับซ้อนในเรื่องของราชาศัพท์ แนวความคิดเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของตัวบุคคลในสังคม หรืออีกนัยหนึ่งจะว่าเป็นความไม่ทัดเทียมกันในความสัมพันธ์ของคนในสังคมก็ได้ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า สังคมมีลักษณะของความเป็นอนุรักษ์นิยมอยู่อย่างสูง ดังจะเห็นได้ว่ามาตรการหนึ่งของการสร้างวัฒนธรรมใหม่ในสมัยจอมพล ป.

พิบูลสงครามยุคแรกนั้น คือความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมด้านนี้

ในประเด็นต่อมา สิ่งที่เรียกว่าองค์กรหรือพลังต่าง ๆ ที่อยู่นอกเหนือระบบราชการ อันอาจเรียกได้ว่าเป็น *"พลังนอกระบบราชการ"* (extra-bureaucratic forces) ก็เป็นสิ่งที่สังคมไทยขาด แม้ว่าจะมีสถาบันพระมหากษัตริย์หรือสถาบันศาสนา หรือกระบวนการยุติธรรมทางศาล ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่สามารถคานอำนาจของระบบราชการทหารและพลเรือนได้ก็ตาม แต่องค์กรเหล่านี้ก็ถูกทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่า "สิทธิธรรมทางการเมือง" ของรัฐข้าราชการไป (อย่างน้อยก็ในระยะเวลาหนึ่ง) ยกตัวอย่างเช่น คำประกาศของคณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูป ก็ได้ถูกตีความตามนัยของระบบราชการให้เป็นเรื่องที่ถูกต้องตามกระบวนการของกฎหมายยุติธรรม ฉะนั้น รัฐข้าราชการไทยจึงปราศจากพลังนอกระบบราชการที่จะมาต่อรองและคานอำนาจได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ สังคมไทยก็เป็นสังคมที่ถูกมองว่าค่อนข้างจะหยุดนิ่งอยู่กับที่ ปราศจากการเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นการขัดต่อข้อเท็จจริงในแง่ที่ว่าสังคมทุกสังคมย่อมมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้นในการมองว่าสังคมไทยเป็นรัฐข้าราชการแล้ว สังคมนี้เคลื่อนไหวได้อย่างไร วิธีมองดังกล่าวจะให้คำตอบว่าสังคมไทยเคลื่อนไหวได้ด้วยความขัดแย้งภายในตัวของระบบราชการเอง โดยเฉพาะจากความขัดแย้งในระดับของชนชั้นนำ กลุ่มชนชั้นนำนี้จะควบคุมทรัพยากรของสังคม เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน และในสมัยที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมและมีการขยายเมือง (urbanization) ขณะเดียวกันก็มีการขยายการศึกษาที่จะสร้าง "ผู้ประกอบการ" ขึ้นมา ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ทำให้เกิดคนชั้นกลางในเมืองขึ้น พวกนี้อาจเป็นผู้จัดการ เป็นผู้บริหาร เสมียน พนักงาน เป็นเจ้าของร้านค้าห้างหุ้นส่วน พร้อม ๆ กับการที่แรงงานจากชนบทหลั่งไหลเข้ามาเป็นกรรมกรในเมือง ซึ่ง

รวมความแล้วสังคมไทยก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมาก และเกิด "พลังนอกระบบราชการ" ขึ้น เป็นพลังที่อาจจะยังรวมกันไม่เป็นกลุ่มเป็นก้อนนัก เพราะยังติดอยู่กับค่านิยมเก่าหรืออาจติดอยู่กับระบบอุปถัมภ์ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าในช่วงสามปีระหว่าง 2516-2519 มีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นและเคลื่อนไหวในสังคมเป็น "พลังใหม่" ต่อรองกับระบบราชการ และได้พยายามสร้างความเป็นตัวของตัวเองขึ้นมา แม้จะยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบเก่าอยู่ไม่น้อย แต่ก็เรียกได้ว่าโครงสร้างของสังคมได้เปลี่ยนไป ตัวอย่างที่เด่นชัดก็คือ การเกิดของบรรดาหมู่บ้านจัดสรร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่การเกิดของหมู่บ้านเสรี (2512) เป็นการแสดงให้เห็นถึงกระบวนการขยายเมืองใหญ่ อันเป็นที่รองรับของพลังใหม่ในสังคม บรรดาหมู่บ้านจัดสรรนี้เป็นเครื่องบ่งบอก ทำให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างดีถึงผลของความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ยุคการพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งก่อให้เกิดทั้งการเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมและการขยายของตัวเมือง ในขณะเดียวกันประชากรก็เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล จากช่วงของทศวรรษ 2490 ซึ่งมีประชากรประมาณ 20 ล้านคนทั่วประเทศ และในเขตพระนครธนบุรีมีไม่ถึง 2 ล้านคน ได้กลายเป็นเกือบ 40 ล้านคนในปลายทศวรรษ 2510 และพระนครธนบุรี (ซึ่งถูกเปลี่ยนเป็นกรุงเทพมหานคร) ก็มีคนหลั่งไหลเข้ามา กลายเป็นเขตที่มีประชากรหนาแน่นถึงประมาณ 4 ล้านคน และเมื่อสิ้นทศวรรษ 2520 ประเทศไทยก็มีประชากรกว่า 50 ล้าน ในขณะที่ กทม. มีกว่า 5 ล้านคน (ซึ่งโดยความเป็นจริง กทม. อาจมีประชากรมากกว่านี้อีก เพราะการหลั่งไหลของประชากรจากชนบทที่เข้ามาหางานทำในเมือง และการที่ทางราชการไม่สามารถจะควบคุมจำนวนหรือสำรวจสถิติที่แน่นอนได้) กล่าวในแง่ของปริมาณที่เพิ่มขึ้นของประชากรแล้ว จะเห็นได้ว่าสังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวอย่างสูงมาก

ในด้านของธุรกิจการค้าก็เกิดการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยพร้อมๆ กัน ลักษณะของธุรกิจการค้าเดิมซึ่งเป็นการร่วมมือระหว่างข้าราชการไทยกับพ่อค้าคนจีน เป็นการประกอบการเศรษฐกิจร่วมกันโดยเป็นวิวัฒนาการมาจากระบบของการที่ราชสำนักไทยได้ให้สิทธิพิเศษในการผูกขาดการเก็บภาษีอากรกับคนจีน เกิดความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างเจ้า-ขุนนางและผู้นำของคนจีนในประเทศไทย แต่ในความเปลี่ยนแปลงของสมัยใหม่นี้ กลุ่มธุรกิจการค้าสามารถรวมตัวกันจนกลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ขึ้นมา ทำให้สามารถต่อรองและมีบทบาททางการเมืองโดยผ่านกระบวนการรัฐสภา ดังจะเห็นได้จากบทบาทของตระกูลต่างๆ ที่แต่เดิมเป็นพ่อค้าและสืบเชื้อสายมาจากคนจีน ที่ได้เข้าไปมีบทบาททางการเมืองในรัฐสภาเพื่อปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนในตอนหลัง จากความเปลี่ยนแปลงนี้กล่าวได้ว่ากลุ่มพ่อค้านักธุรกิจได้เติบโตเกินกว่าที่จะยอมรับบทบาทของตนในแง่ของการอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายหรือราชการไทยได้ต่อไป หากแต่กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทและมีความเป็นกลุ่มก้อนของตนเองโดยตรง และมีผลทำให้รัฐข้าราชการต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ทางเศรษฐกิจนี้ด้วย

กล่าวโดยสรุป สังคมรัฐข้าราชการของไทยที่อิงแอบกับระบบการอุปถัมภ์ ไม่ว่าจะเป็นการใช้สายโยงใยจากระบบเครือญาติ ใช้ความเป็นพรรคพวกหรือความเป็นเพื่อนร่วมสถาบัน อันเป็นทั้งสิ่งที่บุคคลอาจจะมีติดตัวมาแต่กำเนิดหรือเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาเอง กำลังได้รับการท้าทายจากกลุ่มพลังนอกระบบราชการ โดยเฉพาะจากกลุ่มชนชั้นกลางในเมืองที่เติบโตและขยายตัวมาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 กลุ่มพลังใหม่นี้มีคุณลักษณะเฉพาะของกลุ่มตนที่ต่างไปจากระบบของสังคมเดิม ไม่ว่าจะเป็นการมีความเชื่อมั่นในทางวิชาชีพ เชื่อมั่นในความสามารถของตน มีความเป็นตัวของตัวเองสูง และเป็นกลุ่มที่ทำงานหนัก

ทำงานอย่างจริงจัง ตลอดทั้งความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เคยเกิดความขัดแย้งภายในระดับชนชั้นนำของระบบราชการโดยเฉพาะเท่านั้น ก็ได้กลายเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันความเปลี่ยนแปลงของสังคมจากพลังนอกระบบราชการด้วย

วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 วันที่ได้มีรัฐพิธีประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นฉบับที่สอง ของประเทศ และรัฐบาลคณะราษฎรได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญในช่วงวันที่ 10 ธันวาคมของทุกปี ณ ลานพระบรมรูปทรงม้า

บทที่ 2
2475 : การปฏิวัติสยาม

ศุกร์ 24 - อังคาร 28 มิถุนายน : 5 วันวิกฤต — "คณะราษฎร" และ "คณะเจ้า" — การก่อตั้งขบวนการคณะราษฎร — ความเห็น 2 ด้านต่อ 2475 — ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สังคม — ชนชั้นนำใหม่และข้าราชการ — อุดมการณ์ชาตินิยมและประชาธิปไตย — ผู้นำสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับกระแสประชาธิปไตย — รัชกาลที่ 7 กับปัญหาประชาธิปไตยและ "ความไม่พร้อม" ของสยาม — คนจีนกับปัญหาประชาธิปไตยสยาม — เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก-มาตรฐานทองคำ-ลดค่าเงินบาทและความแตกแยกในรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 — สรุป

ศุกร์ 24 - อังคาร 28 มิถุนายน : 5 วันวิกฤต

เมื่อวันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 (ค.ศ.1932) ข้าราชการทหารและพลเรือนระดับกลางจำนวน 102 นายในนามของ "คณะราษฎร" ได้ยึดอำนาจจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 แห่งราชวงศ์จักรี โดยมีจุดมุ่งหมาย "ที่จะให้ประเทศสยามมีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" เสลา เลขะรุจิ นักเขียนสารคดีทางประวัติศาสตร์การเมือง ได้บรรยายถึงเหตุการณ์อันเป็นจุดเริ่มต้นของศักราชใหม่ของประวัติศาสตร์การเมืองไทยไว้อย่างมีสีสันว่า

ในเวลาเช้าตรู่ก่อนพระอาทิตย์อุทัย... ของวันที่ 24 มิถุนายน 2475 กำลังของกองทัพบกส่วนหนึ่งซึ่งประกอบด้วยรถยนต์หุ้มเกาะคันเล็ก ๆ จำนวนหนึ่ง ที่ประชาชนเรียกว่า "ไอ้แอ้ด" เพิ่มพลังด้วยกำลังปืนกลหนักของทหารราบและกระสอบทราย ก็ได้ถูกลำเลียงมาไว้โดยรอบบังเกอร์ที่ล้อมรอบพระที่นั่งอนันตสมาคม

จนกระทั่งฟ้าสางแล้วก็ยังไม่มีผู้ใดรู้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองของตนเอง แต่ในระหว่างบรรยากาศของความขมุกขมัวนั้นเอง นายพันเอกร่างอ้วนอุ้นอ้ายดำจ้ำม่ำ ในเครื่องแบบนายทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์สวมท็อปบู้ทเหน็บคอลรีวอลเวอร์ที่บั้นเอว ก็ก้าวออกมาจากร่มเงาของต้นโศกซึ่งกำลังมีดอกงามบานสะพรั่งอยู่หน้า "กาแฟนรสิงห์"...

นายพันเอกซึ่งเป็นผู้นำของนายพันทหารกลุ่มนี้อยู่ในวัยราว 45 ปี ตำแหน่งในกองทัพของเขาในขณะนั้นคือ รองจเรกองทัพบก... "เขาได้ก้าวออกมาปรากฏตนท่ามกลางแถวทหารด้วยการอ่านแถลงการณ์ยืดยาว ซึ่งสรุปแล้วคือการประกาศยึดอำนาจการปกครองจากพระมหากษัตริย์องค์นั้นโดยสิ้นเชิง[1]

แถลงการณ์ที่นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้า "คณะราษฎร" ได้อ่านในการยึดอำนาจนั้นรู้จักกันในนามของ "ประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1" ซึ่งเต็มไปด้วยถ้อยคำที่ดุดัน ประณามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พร้อมทั้งให้เหตุผลในการ "รวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของกษัตริย์ไว้ได้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่า

การที่จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ ก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิด ดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้น จึงได้ขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป "แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" คำประกาศของคณะราษฎรยังได้ขยายความต่อไปอีกว่า ในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯไม่ทรงยอมรับข้อเสนอ "ก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างแบบประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามเวลากำหนด" และพร้อมกันนี้ก็ได้เสนอ "หลัก 6 ประการของคณะราษฎร" (เอกราช ความปลอดภัย การเศรษฐกิจ สิทธิเสมอภาค เสรีภาพ และการศึกษา) เป็นแนวทางในการปกครองสืบไป[2]

การยึดอำนาจจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในวันนั้นสำเร็จลงภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง เป็นการยึดอำนาจที่ปราศจากการเสียเลือดเนื้อ (ยกเว้นมีผู้ได้รับบาดเจ็บเพียงท่านเดียว คือ นายพลตรี พระยาเสนาสงคราม หรือ ม.ร.ว.อี๋ นพวงศ์ ผู้บัญชาการกองพลที่ 1) มีทหารบก-เรือและนักเรียนนายร้อยทหารบก (จปร.) เข้าร่วมเพียงประมาณไม่เกิน 2 พันคน ส่วนใหญ่มารวมอยู่ ณ ลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมโดยเข้าใจว่าจะมาดูการฝึกซ้อมทางทหาร ความสำเร็จของคณะราษฎรอยู่ที่การปฏิบัติการอย่างรวดเร็วฉับพลัน สร้างความงุนงงให้กับกองทหารต่าง ๆ ที่อยู่ในกรุงเทพฯ พร้อมทั้งตัดการสื่อสารติดต่อโดยการยึดกรมไปรษณีย์ ทำให้องค์กรของรัฐไม่สามารถสั่งการหรือติดต่อกันทางโทรศัพท์หรือโทรเลขได้ องค์กรของรัฐได้กลายเป็นอัมพาตไปในช่วงหน้าสิ่วหน้าขวานนี้ และที่สำคัญที่สุดก็คือการจับกุมเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้เป็นองค์และตัวประกัน ซึ่งเพิ่มอำนาจการต่อรองให้กับคณะราษฎร

บุคคลเหล่านี้ประกอบด้วย สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (ประธานอภิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ในช่วงเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จแปรพระราชฐานไปยังพระราชวังไกลกังวล หัวหิน) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อภิรัฐมนตรี) สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ (อภิรัฐมนตรี) นายพลโท พระยาสีหราชเดโชชัย (เสนาธิการทหารบก) นายพลตรี พระยาเฉลิมอากาศ (เจ้ากรมอากาศยาน) นายพลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ (อธิบดีกรมตำรวจ) เป็นต้น

ภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ชั่วโมง (ปฏิบัติการจริงประมาณ 3 ชั่วโมง) คณะราษฎรก็กุมสถานการณ์ในกรุงเทพฯไว้ได้หมด นายพันเอก พระยาพหลฯ นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช และนายพันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์ ตั้งตนขึ้นเป็น "คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร" ดำเนินการให้กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครอยู่แต่เดิม ต้องทรงออกประกาศให้ "ทหาร ข้าราชการและราษฎรทั้งหลาย จงช่วยกันรักษาความสงบอย่าให้เสียเลือดเนื้อของคนไทยด้วยกันโดยไม่จำเป็น"[3] และจากการที่ทรงให้ "การรับรอง" คณะราษฎรนี้ พระยาพหลฯก็สามารถสั่งให้ "ข้าราชการทุกกระทรวงทบวงกรมให้มาปฏิบัติราชการตามเคย ผู้ใดละทิ้งหน้าที่จะต้องมีความผิด"[4] พร้อมกันนี้พระยาพหลฯก็ได้ประกาศเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์เป็นการชั่วคราว "เจ้าของและหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ ... จะต้องนำต้นเรื่องมาให้ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ... ก่อนที่จะพิมพ์" ผู้ใด "ขัดขืน ผู้รักษาพระนครจะใช้อำนาจที่มีอยู่ปิดและยึดโรงพิมพ์ทันที"

ในตอนบ่ายเวลา 16.00 น. ของวันเดียวกันนั้น คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารก็ได้เชิญเสนาบดีและปลัดทูลฉลองของทุกกระทรวงมาประชุม เพื่อ

ชี้แจงเรื่องการยึดอำนาจของคณะราษฎร เรื่องการจับ (เชิญ) องค์และตัวประกัน เรื่องการเสนอให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯทรงยอมรับที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ และที่สำคัญก็คือให้กระทรวงการต่างประเทศแจ้งต่อบรรดาสถานทูตต่าง ๆในกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสถานการณ์ทางการเมืองภายในของไทยและป้องกันการแทรกแซงจากต่างประเทศ (เป็นที่น่าสังเกตว่ากรมหมื่นเทววงศ์วโรทัยซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศและอภิรัฐมนตรี ทรงเป็นอภิรัฐมนตรีองค์เดียวในจำนวน 5 พระองค์ ที่มิได้ถูกเชิญมาเป็นองค์ประกัน ซึ่งอาจจะเป็นเพราะตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ที่ไม่เกี่ยวกับกิจการภายในของประเทศ หรืออาจจะเป็นเพราะผู้ยึดอำนาจไม่ต้องการให้บรรดาทูตต่าง ๆ ในกรุงเทพฯตื่นตระหนกมากนัก เนื่องจากเสนาบดีที่ติดต่อเกี่ยวข้องกับตนมิได้ถูกจับกุมก็เป็นได้ ส่วนอภิรัฐมนตรีอีกองค์คือ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมนั้นหลบหนีการจับกุมและเดินทางไปถึงหัวหินได้) การประชุมทำความเข้าใจกับเจ้ากระทรวงต่าง ๆ สิ้นสุดลงภายใน 2 ชั่วโมง

ในวันเดียวกันนั้น คณะราษฎรก็ได้ส่ง น.ต.หลวงศุภชลาศัย (หนึ่งใน 102 นายของคณะราษฎร) ไปกับเรือรบหลวงสุโขทัย พร้อมกับหนังสือกราบบังคมทูลที่หนักแน่นว่า "ได้เชิญสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ มีสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น ไว้เป็นประกัน ถ้าคณะราษฎรนี้ถูกทำร้ายด้วยประการใด ๆ ก็จะต้องทำร้ายเจ้านายที่คุมไว้เป็นการตอบแทน" และยื่นข้อเสนอให้ "ทรงเป็นกษัตริย์ต่อไป โดยอยู่ใต้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งคณะราษฎรได้สร้างขึ้น ..." หากทรง "ตอบปฏิเสธก็ดี หรือไม่ตอบภายใน 1 ชั่วนาฬิกา นับแต่ได้รับหนังสือนี้ก็ดี คณะราษฎรก็จะได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน โดยเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็น

สมควรขึ้นเป็นกษัตริย์"[5]

น่าสังเกตว่าหนังสือนี้มีข้อความที่แตกต่างจาก "คำประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1" ที่กล่าวถึงข้างต้นที่กล่าวว่าหากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงปฏิเสธ คณะราษฎรก็จะจัดการให้มีการปกครองอย่างแบบ "ประชาธิปไตย" โดยที่ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามเวลากำหนด (ซึ่งโดยนัยแล้วก็หมายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการปกครองให้เป็นลักษณะของ "สาธารณรัฐ" นั่นเอง ดังนั้นโดยนัยของความหมายของคำว่า "ประชาธิปไตย" ในตอนนี้น่าจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "สาธารณรัฐ" ในเวลาเดียวกันด้วย)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เท่าที่มีอยู่ที่หัวหินในขณะนั้น อาทิเช่น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี สมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ พระสัสสุระ (พ่อตา) กรมพระกำแพงเพชรฯ (ที่เสด็จหนีการจับกุมมาได้) พลเรือเอก กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม พลโท พระองค์เจ้าอลงกฎ รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พลตรี พระยาพิชัยสงคราม แม่ทัพที่ 1 เป็นต้น

ที่ประชุมได้อภิปรายถึงทางเลือกต่าง ๆ ตั้งแต่ให้หนีลงใต้ไปทางหาดใหญ่และมลายู เพื่อใช้เวลาในการเจรจาต่อรองกับคณะราษฎร หรือไม่ก็ลุกขึ้นสู้ เนื่องจากทหารในหัวเมืองส่วนใหญ่ยังคงน่าจะจงรักภักดีอยู่ อย่างไรก็ตาม ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯก็ทรงตัดสินพระทัยยินยอมตามข้อเสนอของคณะราษฎร โดยทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบในวันรุ่งขึ้นเสาร์ที่ 25 มิถุนายน ว่าการที่ "คณะทหารมีความปรารถนาจะเชิญให้ข้าพเจ้ากลับพระนครเป็นกษัตริย์อยู่ใต้พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ข้าพเจ้าเห็นแก่

ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อ" และเนื่องจากพระองค์เอง "ได้คิดอยู่แล้วที่จะเปลี่ยนแปลงทำนองนี้" และที่สำคัญคือหากพระองค์ "จะไม่ยอมรับเป็นตัวเชิด นานาประเทศคงจะไม่รับรองรัฐบาลใหม่นี้"[6] ดังนั้นในคืนวันเดียวกันก็เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟ (แทนที่จะเสด็จกลับโดยเรือรบหลวงสุโขทัยตามคำเรียกร้องของคณะราษฎร) ถึงสถานีจิตรลดา เวลา 0.37 น. ของวันอาทิตย์ที่ 26 มิถุนายน

ในวันที่ 26 มิถุนายน เวลา 11.00 น. คณะราษฎรจำนวน 6 นาย ประกอบด้วย พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ พ.ต.หลวงวีระโยธิน หลวงประดิษฐ์มนูธรรม นายประยูร ภมรมนตรี นายจรูญ ณ บางช้าง นายสงวน ตุลารักษ์ (โดยไม่มีคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารรวมอยู่ด้วย) และมี พล.ร.ต.พระยาศรยุทธเสนี (ซึ่งมิได้เป็นคณะราษฎร) เป็นผู้นำเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โดยจุดประสงค์ที่จะให้ลงพระปรมาภิไธยในเอกสารสำคัญ 2 ฉบับ คือ "ร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม" และ "ร่างพระราชกำหนดนิรโทษกรรม" ซึ่งจะทำให้ "บรรดาการกระทำทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้ ไม่ว่าบุคคลใด ๆ ในคณะราษฎรนี้ หากว่าจะเป็นการละเมิดกฎหมายใด ๆ ก็ดี ห้ามมิให้ถือว่าเป็นการละเมิดกฎหมายเลย"[7] พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯทรงลงพระปรมาภิไธยในร่างพระราชกำหนดนิรโทษกรรมในวันเดียวกันนั้น (อันเป็นการเริ่มประเพณีทางการเมืองของไทยที่เมื่อมีการยึดอำนาจโดยการใช้กำลังทหารแล้ว ก็จะมีการออกกฎหมายนิรโทษกรรมแก่ผู้ที่ยึดอำนาจได้สำเร็จตามมาทันที) แต่สำหรับร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองฯ ทรงขอไว้พิจารณาอีกหนึ่งวัน อันเนื่องจากปัญหา "ความเป็นประชาธิปไตย" ของกฎหมายสูงสุดฉบับแรกที่จะออกมาเป็นทางการนี้ (อันเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อรองอำนาจทางการเมืองระหว่าง

ฝ่ายเจ้ากับคณะราษฎร) ในที่สุดก็ได้ลงพระปรมาภิไธยในวันรุ่งขึ้นจันทร์ 27 มิถุนายน แต่ได้เติมคำว่า "ชั่วคราว" เข้าไป[8] โดยถือว่าจะต้องมีการร่างฉบับ "ถาวร" ขึ้นใหม่ภายใน 6 เดือน ให้รัดกุมและเป็นที่ยอมรับได้ทั้งจากฝ่ายของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และฝ่ายของคณะราษฎรเอง

ดังนั้นฉากแรกของการยึดอำนาจการปกครองก็จบลงใน 4 วัน โดยที่คณะราษฎรสามารถยึดกุมอำนาจได้โดยสงบเรียบร้อย และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯก็ทรงประนีประนอมยอมรับการสิ้นสุดของระบอบเก่ากับการเริ่มต้นระบอบใหม่ และสยามก็ได้มี "กษัตริย์อยู่ใต้พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" ตามจุดมุ่งหมายของคณะราษฎร มี "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว" ฉบับ 27 มิถุนายน 2475 ที่เน้นความเป็น "ชั่วคราว" ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นการร่างขึ้นมาอย่างรีบร้อน (โดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ภายหลังการยึดอำนาจได้ แต่ยังไม่ได้รับความเห็นชอบจากทางฝ่ายเจ้านายหรือขุนนางโดยทั่วไปที่ได้ยอม "ประนีประนอม" กับการยึดอำนาจครั้งนี้ ดังนั้นรัฐธรรมนูญฉบับ 27 มิถุนายนจึงดูเสมือนเป็นฉบับเฉพาะของคณะราษฎรเท่านั้น

ในวันอังคารที่ 28 มิถุนายน (วันที่ห้า) ภายหลังการได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญก็มีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรขึ้นเป็นครั้งแรก (มีการเชิญกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ มาเปิดประชุม) พระยาพหลฯ หัวหน้าคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญแต่งตั้งผู้แทนราษฎร(ชั่วคราว) 70 นาย ในจำนวนนี้เป็นฝ่ายของคณะราษฎร 32 นาย นอกเหนือจากนั้นเป็นขุนนางในระบอบเก่าระดับเจ้าพระยา 3 ท่าน พระยา 21 ท่าน (หรือพิจารณาด้านบรรดาศักดิ์โดยรวมพระยาที่เป็นคณะราษฎรด้วย รวมแล้วเจ้าพระยาและพระยาเป็น 1 ใน 3 ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมด) พระ 5 ท่าน หลวง 19 ท่าน ฯลฯ กล่าวได้ว่าการยึดอำนาจของ 24 มิถุนายนนั้น ส่วนใหญ่

ของข้าราชการที่ยึดอำนาจมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง แต่เมื่อมีการตั้งสถาบันทางนิติบัญญัติอำนาจนั้นดูจะโอนกลับไปที่ขุนนางระดับพระยา[9]

หัวหน้าคณะผู้รักษาพระนครฯ ยังได้มอบอำนาจการปกครองแผ่นดินที่คณะราษฎรยึดไว้ใน 4 วันก่อนให้กับสภาผู้แทนราษฎร และสภาฯก็เลือกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (อดีตเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 6) ขึ้นเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นเลขาธิการสภาฯ บทบาทของสภาผู้แทนราษฎรที่สำคัญในวันนั้นก็คือ ดำเนินการเลือกและแต่งตั้งผู้ที่ดำรงตำแหน่งใหม่ที่เรียกว่า *ประธานคณะกรรมการราษฎร* (น่าจะเทียบเท่ากับนายกรัฐมนตรี) และ*กรรมการราษฎร* 14 นาย (เทียบเท่ารัฐมนตรี) จากสมาชิกของสภาฯ กับการดำเนินการแต่งตั้งกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร (แรกตั้งมีกรรมการ 7 นาย และเพิ่มเป็น 9 นายภายหลัง) กรรมการจะต้องร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายใน 6 เดือน ในการเลือกประธานคณะกรรมการราษฎร ปรากฏว่าได้ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์ 2427-2491) เป็นประธานฯ (ขณะนั้นอายุ 48 ปี) พระยามโนปกรณ์ฯนั้นเป็นองคมนตรีและอธิบดีศาลอุทธรณ์อยู่ในขณะที่มีการยึดอำนาจ ท่านจบโรงเรียนกฎหมาย (กระทรวงยุติธรรม) และได้ทุนการศึกษาไปเรียนต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ทั้งยังมีภริยาซึ่งเคยเป็นนางสนองพระโอษฐ์ของสมเด็จพระบรมราชินีรำไพพรรณี (น่าสังเกตว่านี่เป็นกรณีแรกของภายหลังการยึดอำนาจในเมืองไทย ที่เพื่อเป็นการประนีประนอมก็มีการเลือกนักกฎหมายที่ใกล้ชิดราชสำนักขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังจะเห็นได้จากกรณีของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายสัญญา ธรรมศักดิ์ และนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ในเวลาต่อมา) เป็นอันว่าภายใน 5 วันหลังการยึดอำนาจ คณะราษฎรก็สามารถนำมาซึ่งรัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร และรัฐบาลใหม่

อำนาจทางการเมืองการปกครองย้ายจากองค์พระมหากษัตริย์มาสู่สถาบันใหม่ ๆ เหล่านี้ ในขณะเดียวกัน ผู้นำทางฝ่ายทหารของคณะราษฎรก็เข้าควบคุมตำแหน่งสำคัญในกองทัพบกเพื่อความอยู่รอดของตนและเพื่อเป็นฐานสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงใหม่ครั้งนี้

"คณะราษฎร" และ "คณะเจ้า"

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การยึดอำนาจ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ข้าราชการทหารและพลเรือนจำนวน 102 นาย ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันในนามของ "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ใช้นามของกลุ่มตนว่า "คณะราษฎร" กล่าวกันว่าคำนี้เป็นคำที่นายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ตั้งขึ้น คำนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศัพท์บัญญัติใหม่ ๆ ของการเมืองไทย บางครั้งก็ได้รับการยอมรับ บางครั้งก็เป็นเรื่องโต้เถียงที่พาดพิงไปถึงประเด็นของอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างรุนแรง แต่เนื่องจากคำว่า "คณะราษฎร" ได้ถูกใช้อย่างเป็นทางการนับตั้งแต่วันยึดอำนาจ และสิ่งที่เรียกว่า "หลัก 6 ประการของคณะราษฎร" ก็ได้ปรากฏเป็นแนวนโยบายของรัฐบาลไทยอยู่เป็นระยะเวลานานระหว่าง 2475 จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากนี้ใน "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" ในมาตรา 1 ก็ใช้คำว่า "อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย" โดยที่ในมาตรา 2 ให้มีบุคคลและคณะบุคคลเป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร คือ "1. กษัตริย์ 2. สภาผู้แทนราษฎร 3. คณะกรรมการราษฎร 4. ศาล" ในช่วงระหว่าง 27 มิถุนายน-10 ธันวาคม 2475 จาก "รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว" ถึง "รัฐธรรมนูญฉบับถาวร" ก็มีตำแหน่ง "ประธานคณะกรรมการราษฎร" และ "กรรมการราษฎร"

อภิรัฐมนตรีสภา หรือ *สภาเจ้านาย* ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสจัดตั้งหลังจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนสวรรคตแล้ว 3 วัน "เพื่อเรียกความเชื่อมั่นของประชาชนกลับคืนมาอีกครั้ง" แต่ในระยะต่อมาพระองค์ก็ทรงตระหนักถึงปัญหาบทบาทอำนาจหน้าที่ของอภิรัฐมนตรีสภาว่าเป็นเพียง"สภาที่ปรึกษา"ของพระมหากษัตริย์หรือเป็น "สภาบริหาร" ร่วมกับพระมหากษัตริย์

ในภาพ เป็นคณะอภิรัฐมนตรีสภาที่ได้รับการแต่งตั้งครั้งแรก 5 พระองค์ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ และ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

กลางปี พ.ศ.2471 กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทิวงคต แต่ไม่มีการแต่งตั้งเพิ่ม กระทั่งอีก 2 ปีต่อมา (เมษายน พ.ศ.2473) จึงตั้ง สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นอภิรัฐมนตรี

เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2474 กรมพระจันทบุรีนฤนาถ สิ้นพระชนม์ แต่ก็ได้มีการตั้งสมาชิกอภิรัฐมนตรีสภาเพิ่มอีก 2 พระองค์ คือ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน และ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ต่อมาเดือนเมษายน พ.ศ.2474 กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทิวงคต

ดังนั้น อภิรัฐมนตรีสภาในช่วงการปฏิวัติมิถุนายน 2475 ได้แก่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน และ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย

ซึ่งจะมาเปลี่ยนเป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีตามลำดับ ดังนั้นคำว่า "ราษฎร" จึงน่าจะเป็นหัวใจสำคัญและเป็นคำหลักของเหตุการณ์ครั้งนี้ และน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้กระทำการยึดอำนาจในครั้งนั้น อันจะทำให้ทราบถึงอุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในการยึดอำนาจ

นายปรีดี พนมยงค์ เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า

> *พลเมืองสยามส่วนมากซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองสมัยนั้น เรียกตนเองว่า "ราษฎร" เช่น นายอำเภอเกณฑ์พลเมืองทำงาน โยธา ก็เรียกกันว่าเกณฑ์ราษฎร หรือราษฎรรำพึงกันถึงความทุกข์ยากก็พูดว่า "ราษฎรเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า" คือแสดงถึงลักษณะของพลเมืองส่วนที่ถูกปกครองโดยระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์...ดังนั้น เราจึงถือว่าเราเป็น "คณะราษฎร" เพราะเราทำตรงกับความต้องการของราษฎร "People"*[10]

โดยทั่วไปในการศึกษาสังคมไทยสมัยโบราณมักจะพบคำว่า "เจ้า-ขุนนาง-ไพร่-ทาส" หรืออาจมีคำที่แตกต่างออกไป แต่มีความหมายใกล้เคียงกันอีกเช่น เจ้าขุนมูลนาย เลขหรือเลก ข้าหรือขี้ข้า เป็นต้น แต่อาจแบ่งออกเป็น 2 ชนชั้นกว้าง ๆ ได้ว่า เจ้าและขุนนางเป็นชนชั้นปกครอง ส่วนไพร่และทาสเป็นชนชั้นอยู่ใต้การปกครอง อย่างไรก็ตามคำเหล่านี้ก็เริ่มเสื่อมความหมายและความนิยมที่จะใช้ไปโดยลำดับ เนื่องจากมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในสยามในช่วงที่ชาติตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3-4 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ตรงกับการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 มีการเลิกทาส (เริ่มเลิก 2417) และมีการเปลี่ยนระบบ

การเกณฑ์แรงงานไพร่หรือการเก็บภาษีอากรในรูปของผลิตผล (ส่วย) เริ่มมีการเกณฑ์ทหารประจำการ (2448) คำว่า "ไพร่ ทาส ข้า ขี้ข้า" ก็หมดความหมายทางด้านการปกครองไป (เหลือแต่ความหมายทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่นเดียวกับคำว่า "ผู้ดี" ก็ได้รับการนิยามใหม่ในนัยยะเดียวกัน)

ในสมัยเดียวกันนี้มีคำบางคำถูกนำมาใช้เป็นคำที่อาจจะเก่ามีมานานแล้วแต่ได้ใช้ในความหมายใหม่ คือ "พลเมือง" และ "ราษฎร" ซึ่งปรากฏว่าคำว่า "พลเมือง" มีความหมายอย่างกลาง ๆ "บ่งบอกการมีสำนึกทางการเมืองแบบไม่มีการแบ่งแยกฐานะทางสังคม และเน้นความสามัคคีเป็นหลัก เพราะทุกคนก็ล้วนแล้วแต่เป็นพลเมืองทั้งสิ้น ความแตกต่างกันเป็นเรื่องของการมีหน้าที่การงานแตกต่างกัน เหมือนกับสมาชิกในครอบครัวหนึ่ง ๆ ซึ่งมี พ่อ แม่ และลูก" แต่คำว่า "ราษฎร" ปรากฏว่ามีการใช้โดยสามัญชนผู้มีความคิดอ่านอย่างเช่น *เทียนวรรณ* ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยถัดมาซึ่งมีการถกเถียงทางความคิดกันอยู่แพร่หลาย เช่นในปี พ.ศ.2471 ก็มีหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่งชื่อ "ราษฎร" มีนาย*ใช้ บัวบูรณ์* เป็นเจ้าของได้ลงพิมพ์บทความหลายบท มีเนื้อหาสาระเน้นหนักไปในทางเสนอความคิดให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง กล่าวโดยสรุป "คำว่าราษฎรที่ใช้กันอย่างแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับจากคนระดับล่างของสังคม...มีความหมายทางการเมืองเป็นคนละแบบกับคำว่าพลเมือง กล่าวคือ ราษฎรเน้นให้เห็นว่าสังคมมีการแบ่งแยกฐานะ (คนที่เป็นเจ้านายเป็นพลเมืองได้ แต่เป็นราษฎรไม่ได้) และเน้นสำนึกของ 'สิทธิ' มากกว่า 'หน้าที่'"[11]

นอกจากข้อมูลและความเห็นดังกล่าวข้างต้น ยังมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏใน "คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ" อีกว่า "ก่อนปิดสภาผู้แทนราษฎรเล็กน้อย (1 เมษายน 2476) พระยามโนปกรณ์

นิติธาดา พระยาฤทธิอัคเนย์ กับพวก เป็นผู้คิดให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมไปต่างประเทศ เพื่อจะล้มล้างรัฐธรรมนูญเสีย... จะให้หลวงพิบูลสงครามย้ายไปอยู่ในตำแหน่งผู้ช่วยรบ จะให้พวกผู้ก่อการที่คัดค้านพระยามโนปกรณ์นิติธาดานั้นไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ ส่วนหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ถูกสั่งให้เตรียมตัวไปศึกษาวิชาทหารเรือ ณ ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นแผนการณ์ที่จะทำลาย*คณะราษฎร* ให้หมดสิ้นไป เพื่อคืนอำนาจให้แก่*คณะเจ้า* "[12]

ดังนั้นถึงแม้ว่าจะไม่มีสิ่งที่เรียกว่า "คณะเจ้า" อย่างเป็นทางการ แต่คำว่า "คณะราษฎร" ก็ได้รับการกำหนดขึ้นมาในความหมายที่ตรงกันข้ามกับ "คณะเจ้า" (มีลักษณะคล้ายกับความขัดแย้งในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 ที่กลุ่มพระเจ้าน้องยาเธอทั้งหลายได้ตั้ง Young Siam ขึ้น ซึ่งในทางกลับกันก็ทำให้เกิดความรู้สึกว่ามี Old Siam หรือ Conservative Siam เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ สร้างความไม่พอใจให้กับขุนนางกลุ่มตระกูลบุนนาค ที่มีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำอย่างมาก อันนำไปสู่วิกฤตการณ์วังหน้า)[13] ดังนั้นคำว่า "คณะราษฎร" ก็เป็นคำที่สะท้อนให้เห็นความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ในแบบประชาธิปไตยตะวันตก ในแง่ของ "ราษฎร" ที่พึงมี "สิทธิมีเสียงในการปกครอง" และเมื่อ "คณะเจ้า" ยังยึดกุมอำนาจการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ "คณะราษฎร" จึงมีความชอบธรรมที่จะยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย (เราจะเห็นว่าในที่สุดแล้วคำว่า "ประชาชน" จะเข้ามามีบทบาทแทนที่คำว่า "ราษฎร" เมื่อฐานและจิตสำนึกทางการเมืองของคนไทยมีเพิ่มมากขึ้น)

การก่อตั้งขบวนการคณะราษฎร

โดยทั่วไปแล้วหลักฐานที่เกี่ยวกับ "คณะราษฎร" จะแบ่งสมาชิก 102 นายออกเป็น 3 สาย คือ สายทหารบก 34 นาย มีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็นหัวหน้า สายทหารเรือ 18 นาย มีนายนาวาตรี หลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) เป็นหัวหน้า และสายพลเรือน 50 นาย มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นหัวหน้า ทั้ง 3 สายตกลงให้พระยาพหลฯ ซึ่งเป็นผู้มีอาวุโสที่สุด (45 ปี) เป็นหัวหน้าคณะราษฎร การแบ่งเช่นนี้อาจจะสร้างภาพโดยทั่วไปว่า ทางสายทหารบก สายทหารเรือ และสายพลเรือนนั้น ต่างก็ก่อตัวในสายของตนเอง แล้วในที่สุดก็ได้มาพบกันจัดตั้งเป็นคณะราษฎร แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วจะเห็นได้ว่า การก่อตัวของคณะดังกล่าว เป็นการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว การรู้จักกันในฐานะนักเรียนเก่าร่วมสถาบัน หรือการเกี่ยวดองเป็นเครือญาติกันอยู่ไม่น้อย ฉะนั้นในระยะแรกของการก่อตัวจะเห็นได้ชัดในเรื่องของการข้ามสายต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทบาทแกนกลางประสานตัวบุคคลของ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี (enfant terrible ที่ลักษณะพิเศษที่เป็นลูกครึ่งไทยเยอรมัน ความมีรูปร่างหน้าตาดี ความมีฐานะดี และความใกล้ชิดกับวงในสามารถเข้านอกออกในได้อย่างมาก ทำให้เป็นผู้มีบทบาทในการนำสายต่าง ๆ มาประสบพบกันได้)

ในเรื่องเกี่ยวกับการก่อตัวของสายต่าง ๆ นี้ พระยาทรงสุรเดช อาจารย์ใหญ่โรงเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งเป็นมันสมองวางแผนในการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน ได้กล่าวว่า (2482)

พวกที่จะคิดทำปฏิวัติมีทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าพวกพลเรือนซึ่งมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นหัวหน้า ได้เริ่มคิดการตั้งแต่ปีไหน แต่ทราบว่าทางการฝ่ายทหารมี นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช นายพันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์ กับนายพันเอก พระประศาสน์พิทยายุทธ์ ได้สนทนากันถึงเรื่องเช่นนี้ก่อนเวลาปฏิวัติในราว 2-3 ปี โดยไม่รู้ว่ามีพวกพลเรือนคิดอยู่เหมือนกัน ทางฝ่ายพลเรือนถึงแม้จะได้ทหารเป็นพวกไว้บ้าง ก็เป็นแต่พวกมียศน้อยและไม่มีตำแหน่งในกองทัพด้วย เหตุที่ต้องการได้ทหารตัวสำคัญมาเข้าเป็นพวกด้วยนั้นเองจึงได้ติดต่อรู้ถึงกันขึ้นเป็นอันว่าเกิดมีพวกขึ้นสี่พวก 1) พวกพลเรือน มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นหัวหน้า 2) นายทหารเรือ มีนายนาวาตรี หลวงสินธุสงครามชัย 3) พวกทหารบกชั้นยศน้อย มี นายพันตรี หลวงพิบูลสงคราม เป็นหัวหน้า 4) พวกนายทหารชั้นสูง มีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ พระประศาสน์พิทยายุทธ์[14]

ข้อความดังกล่าวของพระยาทรงสุรเดช ตรงกับคำบอกเล่าของพระยาพหลฯ ต่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ นักหนังสือพิมพ์ *สุภาพบุรุษ* เมื่อปี 2484 ที่ว่า "ท่านหัวหน้าคณะราษฎรได้บอกข้าพเจ้าว่า ความคิดที่จะปฏิวัติระบอบการปกครองนั้น ได้เกิดขึ้นก่อนหน้าลงมือเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 2-3 ปี ยิ่งทางฝ่ายพลเรือน คือคณะหลวงประดิษฐ์ฯนั้น ท่านได้ทราบว่าได้คิดกันมาตั้งแต่ยังอยู่เมืองนอกเป็นเวลาตั้ง 6-7 ปี"[15]

ดังนั้นโดยชั้นต้นอาจสรุปได้ว่าประมาณปี 2468-2469 (1925) ซึ่งตรง

กับการสิ้นสุดรัชสมัยรัชกาลที่ 6 และเริ่มต้นรัชกาลที่ 7 นั้น สายของพลเรือน (ความจริงเป็นสายของพลเรือนรวมกับนายทหารชั้นยศน้อย) ได้ก่อตัวขึ้นแล้วในต่างประเทศ และประมาณปี 2472-2473 (1929) สายทหารบกโดยเฉพาะชั้นยศสูงได้รวมตัวกันค่อนข้างแน่นอนในเมืองไทย ช่วงเวลาดังกล่าวห่างกันประมาณ 4 ปี และจะมีส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจถึงสาเหตุที่มีทั้งด้านอุดมการณ์ประชาธิปไตยกับสภาพเศรษฐกิจตกต่ำที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการยึดอำนาจได้เป็นอย่างดี ดังนั้น จึงสมควรที่จะพิจารณารายละเอียดของการก่อตัวของคณะราษฎรดังต่อไปนี้

หากจะประมวลจากบันทึกความทรงจำของสมาชิกสายพลเรือน 2 นาย ก็จะได้ความว่า นักเรียนไทยในยุโรปที่ส่วนใหญ่อยู่ในวัยอายุ 20 กว่าปี ที่ได้ทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาในปลายสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น ได้พบปะกันที่กรุงปารีส เมื่อประมาณ พ.ศ.2468-69 (1925) โดยเริ่มจากนายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกฎหมายที่ได้รับทุนกระทรวงยุติธรรม และ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี นายทหารกองหนุนที่ลาออกจากราชการไปศึกษาต่อทางรัฐศาสตร์ด้วยทุนของตนเอง ทั้งสองได้พบปะพูดจากันและตกลงที่จะร่วมมือเปลี่ยนแปลงการปกครอง และในที่สุดก็ได้มีการประชุมกันเป็นทางการครั้งแรกของคณะราษฎรเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2469 (1927) ณ หอพัก Rue du Sommerard ในกรุงปารีส การประชุมดำเนินไป 5 วัน โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 7 นาย คือ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ (หลวงพิบูลสงคราม) ผู้สำเร็จวิชาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบก มาศึกษาต่อที่โรงเรียนนายทหารปืนใหญ่ฝรั่งเศส ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี (หลวงทัศไนยนิยมศึก) นายทหารกองหนุนซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวด กรมการทหารม้าที่ 5 นครราชสีมา มาศึกษาต่อที่โรงเรียนนายทหารม้าฝรั่งเศส นายตั้ว ลพานุกรม นักศึกษาวิทยาศาสตร์ในสวิตเซอร์-

แลนด์ เคยเป็นจ่านายสิบ ในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ 1 หลวงศิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) ผู้ช่วยสถานทูตสยาม กรุงปารีส เคยเป็นนักเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมและเป็นนายสิบตรีในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ 1 นายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตอังกฤษ และนายปรีดี พนมยงค์[16]

ที่ประชุมได้ตกลงกัน "เปลี่ยนแปลงการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย" ทั้งนี้ "โดยการยึดอำนาจโดยฉับพลัน" และให้แยกย้ายกันหาสมาชิกเข้าร่วมทำการ อีกหนึ่งเดือนต่อมานายปรีดีก็เดินทางกลับประเทศสยาม ส่วนนายประยูรยังคงอยู่ต่อและระหว่างปี 2470-72 ได้ทาบทามหาสมาชิกเพิ่มเติมได้อีก 8 นาย คือ ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน ร.น. (หลวงสินธุสงครามชัย) นายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุณยเกตุ ดร.ประจวบ บุนนาค ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ นายบรรจง ศรีจรูญ และ พ.อ.พระยาทรงสุรเดช นับว่าได้กำลังสำคัญอย่างยิ่งทางสายทหารบก คือ พระยาทรงสุรเดช ขณะกำลังเดินทางผ่านไปดูงานในฝรั่งเศส และทางสายทหารเรือก็ได้หลวงสินธุสงครามชัยซึ่งเป็นนักศึกษาวิชาทหารเรือในเดนมาร์ก

ถ้าหากจะดูจากสมาชิกคณะราษฎรในตอนต้นจำนวน 15 นายที่กรุงปารีส จะเห็นได้ว่า ผู้ก่อการดังกล่าวเป็น "ผู้อยู่ในรัศมีของศูนย์กลางแห่งอำนาจ" ของระบอบเก่า บ้างเป็นเครือญาติกัน (นายประยูรกล่าวว่าเป็นญาติกับหลวงทัศไนยนิยมศึกทางสกุลอินทรกำแหง เป็นญาติกับหลวงศิริราชไมตรีทางสกุลสิงหเสนี)[17] บ้างรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อนแล้ว[18] นายประยูรกล่าวว่าคุ้นเคยกับพระยาทรงสุรเดชเป็นอย่างดี เพราะเคยมาเรียนภาษาเยอรมันกับมารดาของตน และเมื่อตนกลับมาเมืองไทยก็สามารถติดต่อพระยาพหลฯได้ เพราะคุ้นเคยกันตอนเรียนภาษาเยอรมันกับมารดาของตนอีกเช่นกัน ส่วนหลวงพิบูลสงครามและหลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พึ่งพระคุณ) ก็เป็นเพื่อนนักเรียน

นายร้อยทหารบกรุ่นเดียวกัน มีความสนิทสนมชิดชอบกันมากถึงไปกินไปนอนอยู่บ้านเดียวกัน บ้างเป็นบุตรหลานของขุนนางเก่า เช่น นายประจวบ บุนนาค เป็นบุตรของพระยาสุริยานุวัตร นายทวี บุณยเกตุ ก็เป็นบุตรของพระยารณชัยชาญยุทธ (อดีตสมุหเทศาภิบาลมณฑลร้อยเอ็ด) ที่เป็นสามัญชนอย่างนายปรีดี พนมยงค์ และ ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ ถึงแม้จะเป็น "ผู้อยู่ชายขอบของศูนย์กลางแห่งอำนาจ" แต่ก็มีโอกาสที่จะไต่เต้าขึ้นไปสูงในระบบราชการทั้งสองฝ่าย (ที่เป็นเชื้อสายผู้ดีเก่าและตระกูลใหม่) ต่างก็มีจุดร่วมกันอยู่คือมีการศึกษาสูง มีโอกาสไปศึกษาต่อในต่างประเทศอันเป็นองค์ประกอบสำคัญในด้านความก้าวหน้าในสังคมไทย

อย่างไรก็ตามอาจจะเป็นความเข้าใจผิดอย่างยิ่งที่จะกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นเรื่องของ "นักเรียนนอก" ทั้งนี้โดยยึดจากจุดของการร่วมคิดก่อการเพียงแค่ในกรุงปารีส ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าในบรรดาสมาชิกผู้ก่อการจำนวนไม่น้อยเป็น "นักเรียนใน" พระยาฤทธิอัคเนย์ของกลุ่มนายทหารยศชั้นสูง และเป็นบุคคลเดียวที่คุมกำลังทหารคือเป็นผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ "จึงนับได้ว่าพระยาฤทธิฯ เป็นนายทหารชั้นแนวหน้า" แต่ท่านก็ "ไม่เคยได้ไปศึกษาในต่างประเทศ"[19] หลวงอดุลเดชจรัสซึ่งภายหลังดำรงตำแหน่งสำคัญทางฝ่าย "ความมั่นคง" ของคณะราษฎร คือเป็นอธิบดีกรมตำรวจ และขุนศรีศรากรซึ่งต่อมาก็ได้คุมทางหน่วยสันติบาล ต่างก็เป็น "นักเรียนใน" เช่นกัน

และก็เป็นความผิดพลาดอย่างยิ่งที่จะมองเพียงเป็นเรื่องของนักเรียนไทยในฝรั่งเศส โดยตั้งสมมุติฐานอย่างง่าย ๆ ว่า การก่อหวอดในกลุ่มนักเรียนไทยในฝรั่งเศสนั้น ก็เพราะฝรั่งเศสเป็นประเทศที่คุกรุ่นไปด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองและการปฏิวัติ ทั้งนี้โดยมองเพียงผ่านจากกรณีของนายปรีดี พนมยงค์

และจอมพล ป. พิบูลสงคราม (หลวงพิบูลสงคราม) เป็นหลัก ซึ่งเอาเข้าจริงทั้งพระยาพหลฯและพระยาทรงฯต่างก็เป็นนักเรียนเยอรมัน (ที่น่าจะมีความคิดอนุรักษ์นิยมแบบเยอรมัน) หรือในกรณีของนายตั้ว ลพานุกรม และ ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ ก็เป็นนักเรียนที่ศึกษาในสวิตเซอร์แลนด์ นายแนบ พหลโยธิน เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ เช่นเดียวกับ ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ ก็เป็นนักเรียนอังกฤษ

อาจกล่าวได้ว่าในการรวบรวมหาสมาชิกคณะราษฎรนั้น นับได้ว่า "ผู้ก่อการ" ทำได้อย่างรัดกุม เพราะไม่ปรากฏข่าวรั่วไหลออกไปภายนอก ซึ่งจะทำให้ถูกจับกุมและสลายขบวนการดังเช่นในกรณีของ "กบฏ ร.ศ.130" ในด้านหนึ่งอาจมองได้ว่าเป็นความรอบคอบของบรรดาหัวหน้าสาย ดังที่นายปรีดี พนมยงค์ได้แยกแยะว่ามีสมาชิก 3 ประเภท คือ *ดี 1* ชักชวนก่อนวันยึดอำนาจ (น่าจะหมายถึงก่อน 24 มิถุนายน) *ดี 2* ชักชวนต่อเมื่อได้ลงมือปฏิบัติการยึดอำนาจแล้ว (หมายถึงเมื่อปฏิบัติการคืน 23-เช้า 24 มิถุนายน) *ดี 3* ชักชวนในวันลงมือยึดอำนาจ (หมายถึงในวันที่ 24 มิถุนายน)[20] ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าบรรดาหัวหน้าสายได้ปฏิบัติตามการจำแนกประเภทเป็น *ดี 1-2-3* นี้อย่างเคร่งครัดหรือไม่ แต่กลับมีหลักฐานว่าในการชักชวนนี้บางท่านก็ปฏิเสธแต่ได้ให้สัญญาว่าจะไม่นำความออกไปแจ้งต่อรัฐบาล อย่างเช่นกรณีของ พ.อ. พระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิ่น ท่าราบ) หรือ ม.ล.เดช สนิทวงศ์ ดังนั้นการไม่รั่วไหลของขบวนการน่าจะมาจากปัจจัยอื่น

สิ่งที่เราทราบอย่างแน่นอนก็คือ ในการประชุมวางแผนยึดอำนาจ 7 ครั้ง ซึ่งตกระหว่างปลายปี 2474 และต้นปี 2475 ในเดือนเมษายน-มิถุนายน (ก่อนปี 2484 ปฏิทินสยามสิ้นสุดปีเก่าในเดือนมีนาคม และเริ่มปีใหม่ 1 เมษายน) นั้น ทำให้เราทราบว่าการประชุมวางแผนยึดอำนาจอย่างจริงจังเกิดขึ้นเพียง

3-4 เดือนก่อนหน้า 24 มิถุนายน ดังนั้นช่วงระยะเวลา 7 ปีก่อนเมื่อก่อตัวในปารีส (2468-69) และช่วง 3 ปีก่อนที่นายทหารยศชั้นสูงได้ก่อตัวขึ้นในสยาม (2472-73) จึงน่าจะเป็นเรื่องของการพูดจาในหลักการกว้าง ๆ เท่านั้น ซึ่งในบรรดาสมาชิกก็ไม่มีใครทราบว่าจะทำการยึดอำนาจจริงหรือไม่ หรือถ้าจะยึดจะยึดเมื่อไร อันมีส่วนทำให้ขบวนการอาจดูไม่น่ากลัวหรือจริงจังดังที่เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น และหากจะผนวกกับเหตุการณ์ในตอนนั้นของการพระราชทานสัมภาษณ์ของรัชกาลที่ 7 ที่เสด็จประพาสสหรัฐฯและคานาดา (2473-74) เกี่ยวกับพระราชดำริในเรื่องของการวางพื้นฐานการปกครองประชาธิปไตย รวมทั้งบรรยากาศของเศรษฐกิจตกต่ำ ความขัดแย้งในหมู่เสนาบดี (กรณีของพระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม และพระยาโกมารกุลมนตรี เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ) สภาพการเมืองทั่วไปในรัชสมัยนี้ก่อน 24 มิถุนายน (ที่ทำให้ดูเห็นความอ่อนแอของรัฐบาลของรัชกาลที่ 7) น่าเชื่อว่าการพูดและการหารือเกี่ยวกับแนวทางการปกครองของสยามที่นอกเหนือไปจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ น่าจะเป็นเรื่องเกือบ "ไม่ผิดปกติ" ในหมู่ราชวงศ์ รัฐบาล ผู้มีการศึกษา ตลอดจนนักหนังสือพิมพ์ ดังนั้นการที่ "ผู้ก่อการ" พูดกันในเรื่องของการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง (โดยอาจจะยังไม่พูดถึงวิธีการและการปฏิบัติการยึดอำนาจ) อาจจะเป็นเรื่องไม่ผิดปกตินัก

นอกจากนั้นการที่สมาชิกของคณะราษฎรหลายนายเป็น "ผู้อยู่ในรัศมีของศูนย์กลางแห่งอำนาจ" หรือไม่ก็ "ผู้อยู่ชายขอบของศูนย์กลางแห่งอำนาจ" ผนวกกับความมั่นใจจนเกินไปในฐานะและการปกครองของรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 ทำให้เห็นว่า "ผู้ก่อการ" เป็น "เด็ก" และ "รู้จักดี" ไม่น่าจะอยู่ในฐานะที่เป็นพิษเป็นภัยต่อระบอบการปกครองของตนได้ ดังเรื่องที่นายประยูร ภมรมนตรี เล่าไว้ว่า "ต้นเดือนมิถุนายน พล.ต.ท.พระยาอธิกรณ์ประกาศ

อธิบดีกรมตำรวจ... ได้ทำหมายจับผู้ก่อการ 5 คน มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม น.ต.หลวงสินธุ์สงครามชัย ร.น. ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ดร.ตั้ว ลพานุกรม ไปกราบทูลจอมพลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ให้ลงพระนามในหมายเพื่อจะทำการจับกุมต่อไป ในขณะนั้นเป็นเวลาค่ำคืนที่สมเด็จเจ้าฟ้า... กำลังทรงพระสำราญเสวยพระกระยาหารอยู่ เมื่อได้ทรงเห็นชื่อผู้ก่อการฯตามที่ระบุอยู่ในหมาย ก็ทรงทักขึ้นว่าบุคคลพวกนี้ล้วนเป็นเด็ก ๆ ไม่มีความหมาย โดยเฉพาะตายูร (ประยูร) ลูกตาแย้ม (พ.ต.พระชำนาญคุรุวิทย์ อดีตผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบก) ก็เคยทำขวัญตั้งชื่อมาตั้งแต่เกิด และเมื่อเป็นนายทหารมหาดเล็กก็เคยรับใช้อยู่เสมอ และเป็นเพียงข้าราชการกรมไปรษณีย์ ส่วนนายตั้ว ลพานุกรม ก็เป็นน้องคุณหญิงพระยามานวราชเสวี อธิบดีกรมอัยการ... ส่วนคนอื่น ๆ ก็ดูเป็นตำแหน่งที่ไม่มีความหมายประการใดได้"[21]

ความเห็น 2 ด้านต่อ 2475

นับแต่นั้นมา 2475 ก็เป็นปี พ.ศ. ที่ขีดแบ่งเส้นแห่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่สำคัญที่สุดเส้นหนึ่ง ท้าทายต่อผู้ที่สนใจให้ศึกษาความเป็นมาของเหตุการณ์นี้ คำถามที่ว่า "ทำไมเกิด 2475 ขึ้น" เป็นคำถามที่ถามขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า มีความพยายามที่จะหาคำตอบกันตลอดมา เป็นคำถามและคำตอบที่ยังวนเวียนอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน แม้ว่าเหตุการณ์นั้นจะผ่านมาแล้วกว่าครึ่งศตวรรษ

ต่อคำถามดังกล่าวที่ว่า "ทำไม" หรืออะไรเป็นสาเหตุของ 2475 ดร. เบนจามิน เอ. บัทสัน นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่าง

น่าสนใจในหนังสือ *The End of the Absolute Monarchy in Siam* ว่ามีข้อโต้แย้งใหญ่ 2 ประการ คือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจกับปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ ปัจจัยไหนจะมีน้ำหนักมากกว่ากันที่ก่อให้เกิด 2475 สำหรับผู้ที่สนับสนุนระบอบใหม่โดยทั่วไปจะย้ำความสำคัญของปัจจัยอุดมการณ์ แต่สำหรับผู้ที่ไม่ตื่นเต้นนักต่อเหตุการณ์นั้นก็จะมองในทางด้านเศรษฐกิจ[22]

การยึดอำนาจเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ถือได้ว่าเป็นการยึดอำนาจการปกครองจากรัฐที่ประสบความสำเร็จเรียบร้อยอย่างน่าพิศวง ทั้งนี้ถ้าหากจะดูจากการเริ่มก่อตัวของขบวนการ การหาสมัครพรรคพวก และการปฏิบัติการในการยึดอำนาจ ซึ่งทำให้เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ไม่ว่าจะถูกขนานนามว่าอย่างไร (ไม่ว่าจะเป็น "การยึดอำนาจ" "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" "การปฏิวัติ" "การอภิวัฒน์" หรือในภาษาอังกฤษว่า revolution หรือ coup d'état ก็ตาม) เป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

แน่นอนภายหลังการยึดอำนาจแล้ว ปัญหาความผันผวนทางการเมือง ความขัดแย้งของผู้นำในระบอบเก่ากับระบอบใหม่ ความขัดแย้งในระหว่างผู้นำในระบอบใหม่ด้วยกันเอง ตลอดจนการที่ระบอบประชาธิปไตยมิได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยสมดังอุดมการณ์ที่วางไว้แต่แรกเริ่ม ทำให้คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือ คณะราษฎร ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ นานาเป็นทำนอง "ชิงสุกก่อนห่าม" หรือไม่ก็กล่าวว่า "ที่แท้จริงแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหฤทัยโน้มเอียงไปในระบอบประชาธิปไตย พระยาศรีวิสารวาจา ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ องคมนตรี และ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีได้เล่าให้...ฟังว่า ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้นายเรย์มอนด์ บี. สตีเวนส์ ชาวอเมริกันที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศร่วมมือกับท่านร่างรัฐธรรมนูญถวาย แต่คณะอภิรัฐมนตรีไม่ทรงเห็นชอบด้วย ด้วยเหตุที่บ้านเมืองยังไม่เจริญเพียงพอ ประกอบกับราษฎรส่วนใหญ่ยังไม่รู้หนังสือ คงจะไม่สามารถปกครองตนเองไปได้ด้วยความราบรื่น เหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ได้ชี้ไปในทำนองนั้น"[23] หรือทรรศนะที่ว่า "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยดีในแนวความคิดและระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย แต่ไม่ทรงเห็นด้วยที่จะให้เป็นระบอบการปกครองเมืองไทยโดยทันทีทันใด... หากให้เวลาแก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ท่านนี่แหละจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เหมาะแก่กาลเวลาของไทยได้อย่างดียิ่ง"[24]

อย่างไรก็ตามก็มีผู้ให้ความเห็นแย้งว่า "อาจจะมีผู้แย้งได้ว่า แล้วทำไมไม่เห็นมีอะไรคืบหน้ามา ทุกวันนี้ก็พูดไม่ได้เต็มปากว่าประเทศของเรามีประชาธิปไตย คำตอบก็คือประชาธิปไตยไม่ใช่การต่อสู้ฉากเดียวจบ เมื่ออำนาจเปลี่ยนมือจากเจ้ามาสู่สามัญชนได้ก็นับว่าเป็นก้าวใหญ่ที่สำคัญ ปัญหามีอยู่ว่าในหมู่สามัญชนนั้นความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองก็ยังมีอยู่อย่างหนาแน่น โดยดรรกอันเดียวกัน การต่อสู้ขยายสิทธิทางการเมืองจากขุนนางสู่สามัญชนชั้นล่าง ๆ ลงไปก็เป็นเรื่องจำเป็นและเลี่ยงไม่พ้นเช่นกัน"[25]

ทรรศนะโต้แย้งแบบเดียวกันก็มีอีกเช่น "ข้อสรุปที่อาจกล่าวได้ก็คือว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทยโดยการปฏิวัติเมื่อ พ.ศ.2475 นั้นเป็นผลที่หลีกเลี่ยงไม่ได้จากปัจจัยสนับสนุนหลายประการที่ได้กลายมาเป็นมูลเหตุของการทำการปฏิวัติในที่สุด อิทธิพลและความกดดันที่เกิดขึ้นจากสภาพการณ์ต่าง ๆ ของประเทศในขณะนั้น เป็นแรงผลักดันที่นำไปสู่ความคิด

ที่จะต้องหารูปแบบการปกครองใหม่มาใช้แทนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความบกพร่องในพระราชอัธยาศัยอันอ่อนแอ ความไม่เข้มแข็งเด็ดขาดของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระราชวงศ์ชั้นสูง ประกอบกับแนวความคิดทางการเมืองของคนหนุ่มในรุ่นใหม่ที่รับเอาความรู้ทางการปกครองตามแนวนิยมของยุโรปตะวันตก ล้วนเป็นข้อที่ได้ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยการปฏิวัติในครั้งนั้นมีสถานการณ์ที่สุกงอม พร้อมจะเอื้ออำนวยให้การปฏิวัติเป็นสิ่งเป็นไปได้",[26]

จากความเห็นของนักวิชาการที่อาจแบ่งออกอย่างง่าย ๆ เป็น 2 กลุ่มนี้ จะเห็นได้ว่า ด้านหนึ่งคือ "การชิงสุกก่อนห่าม" หรือไม่น่าที่จะเกิดเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ขึ้น แต่อีกด้านหนึ่งก็คือ "การสุกงอม" และเป็น "ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์" แต่หากเราศึกษาภูมิหลังและบริบททางสังคม (ซึ่งรวมทั้งเศรษฐกิจและการเมือง) ของไทยที่ดำเนินมาก่อนหน้า 2475 จะเห็นว่าการอธิบายเพียงด้านใดด้านหนึ่ง คือ เพียงด้านอุดมการณ์ หรือ ด้านเศรษฐกิจก็ไม่อาจจะช่วยให้เราเข้าใจเหตุการณ์ 2475 นั้นได้ ดังนั้นจึงน่าที่จะหันมาศึกษาภูมิหลังของการเปลี่ยนแปลงหรือการยึดอำนาจครั้งนี้

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สังคม

ภายหลังการยึดอำนาจ 24 มิถุนายนแล้ว พระยาพหลฯได้เชิญผู้นำการกบฏ ร.ศ.130 (2454) ไปพบและกล่าวกับขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหลิง ศรีจันทร์) ว่า "ถ้าไม่มีคณะคุณ ก็เห็นจะไม่มีคณะผม" และหลวงประดิษฐ์มนูธรรมก็ได้กล่าวในโอกาสเดียวกันว่า "พวกผมถือว่าการปฏิวัติครั้งนี้เป็นการกระทำต่อเนื่องกันมาจากการกระทำเมื่อ ร.ศ.130"[27] จากคำพูดดังกล่าวสะท้อนให้เห็น

คณะนายทหาร "กบฏ ร.ศ.130" เป็นคณะที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
ให้เป็น "ระบอบประชาธิปไตย" ณ ปีที่สองแห่งการครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6
แถวหน้า : ร.ต.จรูญ ษะตะเมษ ร.ต.โกย วรรณกุล ร.อ.เหลิง ศรีจันทร์ ร.อ.ถัด รัตนพันธุ์ ร.ท.จรูญ ณ บางช้าง ร.ต.สอน วงษ์โต ร.ต.เปลี่ยน ไชยมงคล
แถวหลัง : ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ ร.อ.เนตร พูนวิวัฒน์ ร.ต.เจีย คะวะกุล ร.ต.บ่วย บุณยะรัตพันธุ์ ร.ต.เขียน อุทัยกุล ร.ต.ศิริ ชุณหะประไพ นายอุทัย เทพหัสดิน

ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์อันสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ของสังคมไทยก่อนหน้านั้นเป็นเวลานาน เป็นภูมิหลังทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม มีปัจจัยหลายอย่างที่นำไปสู่ 2475 ซึ่งอาจกล่าวกว้าง ๆ ได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยจาก "สยามเก่า" มาสู่ "สยามใหม่" ระยะเวลาของความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญนี้เกิดขึ้นประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือตรงกับรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 (2394-2411) และรัชกาลที่ 5 (2411-2453) แห่งราชวงศ์จักรี โดยมีจุดที่เห็นได้อย่างชัดเจนทางด้านการเมืองการปกครอง คือการปฏิรูปการบริหารราชการ 2435 (ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นเวลา 40 ปี) ซึ่งทำให้เกิดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และการรวมอำนาจที่ศูนย์กลางและราชวงศ์ขึ้นอย่างจริงจังในสังคมไทย

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองนี้ อาจพูดได้ว่าเป็นความพยายามที่จะรวมอำนาจทางการเมืองไว้ที่สถาบันกษัตริย์ ทำให้อำนาจของขุนนางส่วนกลางและผู้นำในท้องถิ่นต้องถูกตัดทอนลง ลักษณะดังกล่าวจะเริ่มเห็นจากการก่อตัวของกลุ่ม "สยามหนุ่ม" ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 กลุ่มดังกล่าวประกอบด้วยโอรสของรัชกาลที่ 4 ที่พยายามผลักดันให้มีการรวมอำนาจที่ศูนย์กลางที่สถาบันกษัตริย์ โดยเริ่มทำการปฏิรูปด้านต่าง ๆ เช่น การคลังและการศึกษา จุดสุดยอดของความเปลี่ยนแปลงสมัยนี้ คือ การปฏิรูปการปกครอง 2435 ซึ่งเปลี่ยนรูปการปกครองทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคทั้งหมด มีการตั้งกระทรวงทบวงกรมขึ้นใหม่แทนการปกครองแบบจตุสดมภ์ที่มี กลาโหม-มหาดไทย-เวียง-วัง-คลัง-นา การตั้งกระทรวงมหาดไทยและการมีระบบเทศาภิบาลขึ้น ทำให้การกระจายอำนาจทางการบริหารหมดไป เกิดการรวมอำนาจที่ศูนย์กลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สถาบันกษัตริย์และเมืองหลวง

อย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย ในสมัยของ "สยามใหม่" สถาบันกษัตริย์ถูกทำให้มีอำนาจสูงสุด อำนาจที่ค่อนข้างก้ำกึ่งและคานกันอยู่ระหว่าง "เจ้า" และ "ขุนนาง" และกับผู้นำในระดับท้องถิ่นก็หมดไปด้วย อาจจะไม่เกินความจริงนักที่จะกล่าวว่า รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยที่มีพระราชอำนาจและพระบารมีสูงสุดทั้งในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติยิ่งกว่าครั้งใดในประวัติศาสตร์ไทย (และอำนาจการปกครองนี้ก็ได้ตกทอดมาในพระราชวงศ์ชั้นสูง มีลักษณะที่เป็นคล้ายกับ family politics ดังเช่นในตอนต้นของสมัยรัตนโกสินทร์ที่สกุลบุนนาคได้เคยมีบทบาทเช่นนี้มาก่อน)

การรวมอำนาจทางการเมืองการปกครองไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ จะเป็นมรดกสืบทอดไปยังรัชกาลที่ 6 และ 7 และได้สร้างข้อจำกัดและปัญหาสืบเนื่อง กล่าวคือ สถาบันที่ทรงอำนาจอย่างสูงก็ต้องอาศัยองค์บุคคลที่มีความปรีชาสามารถในการเข้ารับตำแหน่งในสถาบันนั้น จะเห็นได้ว่าเมื่อเปรียบเทียบพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 6 และ 7 กับรัชกาลที่ 5 แล้ว อาจจะดูเป็นรอง และในสมัยที่สภาพการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนไปอีกองค์บุคคลก็ส่งผลกระทบต่อสถาบันได้ ลักษณะของการมีอำนาจสูงสุดแต่ประสบกับเงื่อนไขที่ไม่สามารถจะผลักดันการใช้อำนาจนั้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพทันต่อสถานการณ์ ทำให้มีการตั้งคำถามต่อองค์บุคคลและต่อสถาบันนั้นในที่สุด

นอกเหนือจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองดังกล่าว ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็ส่งผลต่อการเกิดของกรณี 2475 กล่าวคือ หลังการลงนามในสนธิสัญญาไม่เสมอภาคบาวริงแล้ว ระบบการค้าต่างประเทศของไทยที่เป็นระบบผูกขาดโดยเจ้าและขุนนางก็กลายเป็นเรื่องของการค้าเสรีพร้อม ๆ กันนี้ก็เกิดเศรษฐกิจที่มุ่งส่งผลผลิตทางการเกษตรเป็นสินค้าออก

ช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 จะตรงกับความเจริญเติบโตของระบบการค้าส่งออกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยส่วนรวม (export boom) กล่าวคือ ประเทศเจ้าอาณานิคมได้เข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางในการนำสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ในขณะเดียวกันก็กระตุ้นให้มีการผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออก ในกรณีของไทยสินค้าออกที่สำคัญคือข้าว ทำให้เกิดการบุกเบิกที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมากเพื่อทำการเพาะปลูกเพื่อการส่งออกโดยเฉพาะ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการขุดคลองเชื่อมแม่น้ำสายสำคัญหลายสายในบริเวณภาคกลางของประเทศ การขุดคลองเพื่อเปิดที่ดินและเพื่อใช้เป็นเส้นคมนาคมลำเลียงสินค้านี้ จะเห็นได้ชัดทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ 4 และในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็หันมาดำเนินการขุดคลองเป็นจำนวนมากทางด้านตะวันออก จุดสุดยอดของการเปิดที่ดินเพื่อเพาะปลูกข้าวนี้จะเห็นได้จากกรณีของคลองรังสิต (2433)[28] สถิติกล่าวว่าเนื้อที่เพาะปลูกของไทยเพิ่มจากประมาณ 5.8 ล้านไร่ในสมัยรัชกาลที่ 4 กลายเป็น 9.2 ล้านไร่ในปลายรัชกาลที่ 5 และเพิ่มเป็น 20.1 ล้านไร่ในสมัยรัชกาลที่ 7 ประมาณเวลาตอนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475[29]

ในขณะเดียวกัน การส่งข้าวออกไปขายยังอาณานิคมของอังกฤษในอินเดียและของฮอลันดาในอินโดนีเซียนั้น ก็เพิ่มจาก 990,000 หาบในรัชกาลที่ 4 เป็น 15,220,000 หาบ ในปลายรัชกาลที่ 5 คือเพิ่มขึ้นประมาณ 15 เท่า (เมื่อถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ไทยส่งข้าวออกปีละกว่า 1 ล้านตัน) ในสภาพการณ์เช่นนี้จะมีผู้คนเริ่มอพยพเข้าสู่ภาคกลางของประเทศเพื่อทำการเพาะปลูกเพื่อส่งออก ในขณะเดียวกันจากความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ปัญหาของโลกสมัยใหม่ก็มีตามมา นั่นคือที่ดินได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิตที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เริ่มมีการสะสมที่ดิน

มีการเก็งกำไรจากการมีที่ดินอย่างไม่เคยมีมาก่อน เจ้าและขุนนางตลอดจนคหบดีจะมีความได้เปรียบในแง่ของการรู้คุณค่าและราคาของที่ดิน บุคคลเหล่านี้จะเริ่มสะสมที่ดินเป็นการใหญ่ และก็เป็นสมัยเริ่มต้นของการมีเจ้าที่ดินขนาดใหญ่ ในขณะเดียวกันก็เริ่มเกิดปัญหาชาวนาไร้ที่ดิน จากการสำรวจของนายคาร์ล ซิมเมอร์แมน นักวิชาการอเมริกัน พบว่าในภาคกลางนั้นประมาณ 36 เปอร์เซ็นต์ของชาวชนบทไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ต้องเช่าเขาทำ ในบางเขตเช่นรังสิตนั้นปัญหาจะรุนแรงมากถึงกับว่าบางตำบลชาวชนบทถึง 78 เปอร์เซ็นต์ไม่มีที่ดินทำกิน[30] ปัญหาที่ตามมาพร้อมกันนี้ก็คือการที่ชาวไร่ชาวนามีหนี้สิน (แต่ปัญหาจากชนชั้นล่างนี้หาได้เป็นปัจจัยโดยตรงของการยึดอำนาจ 2475 ไม่ ดังจะเห็นได้ในตอนท้ายของงานบทนี้) ความเปลี่ยนแปลงทางชีวิตเศรษฐกิจของประเทศครั้งนี้ทำให้ชนชั้นสูงได้รับผลประโยชน์สามารถสร้างฐานะและความมั่งคั่งขึ้นได้ ในขณะเดียวกันก็เกิดคนชั้นกลางขนาดเล็กขึ้นในเมืองหลวงและเมืองใหญ่บางเมือง ส่วนหนึ่งของคนชั้นกลางเหล่านี้จะสืบเชื้อสายมาจากพ่อค้าคนจีน ซึ่งได้เข้ามามีส่วนในระบบเศรษฐกิจของไทยตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ลูกหลานของคนกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งก็จะเข้าไปเป็นข้าราชการในระบบที่ได้ขยายตัวขึ้นมาจากการปฏิรูปที่กล่าวข้างต้น

สืบเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าว ได้มีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นตามมา กล่าวคือ สังคมไทยในอดีตจะประกอบด้วยคนกลุ่มใหญ่สองชนชั้น คือ เจ้า-ขุนนางชนชั้นหนึ่ง และไพร่-ทาสอีกชนชั้นหนึ่ง ("ชนชั้นกลาง" ถ้าหากจะมีก็เป็นเพียงกลุ่มเล็กที่มักเป็นคนจีน) ฐานของสังคมอยู่ที่ไพร่เป็นส่วนใหญ่ ที่เป็นทั้งแรงงานเกณฑ์ ผู้เสียภาษีอากร และผู้สร้างผลผลิตส่งให้เจ้าและขุนนางในรูปของส่วย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ระบบไพร่ก็ได้เสื่อมโทรมลงมากแล้ว และเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทาง

เศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ก็ยิ่งทำให้มีความต้องการแรงงานสูง แรงงานอิสระที่มิใช่ในรูปของไพร่กลายเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตทางการเกษตร เป็นผลให้มีการเลิกทาสอย่างเป็นทางการ (เริ่มเลิก 2411 และเลิกหมดเมื่อ 2448) แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าแรงงานทาสก็คือแรงงานไพร่ที่ได้สลายตัวไปโดยปริยาย ยังคงเหลือการเกณฑ์ในรูปของการเกณฑ์ทหารเพื่อสร้างกองทัพประจำในระบบของ "สยามใหม่" (พ.ร.บ.เกณฑ์ทหารครั้งแรก มี 2448) แรงงานอิสระนี้เป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของสังคมใหม่ (ควบคู่ไปกับการประกอบการค้าของคนจีนในไทย) กล่าวโดยย่อ สังคมไทยเปลี่ยนจากการมี เจ้า-ขุนนาง-ไพร่-ทาส กลายเป็น เจ้า-ข้าราชการ-ราษฎร และมีสิ่งที่เรียกว่า "ชนชั้นกลาง" แทรกอยู่ตรงกลาง และชนชั้นกลางนี้น่าจะเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกในแง่สิทธิของตนในความหมายของการเป็น "ราษฎร" ควบคู่และขนานไปกับการกระจุกตัวทางการเมืองในระดับของพระราชวงศ์ดังที่กล่าวข้างต้น

ชนชั้นนำใหม่และข้าราชการ

ในบรรดาคณะราษฎรจำนวน 102 นาย อาจกล่าวได้ว่าส่วนใหญ่จัดเป็นชนชั้นนำใหม่ ชนชั้นนำใหม่นี้จะเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการใหม่ การปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ในด้านการศึกษาและการสร้างสถาบันข้าราชการขึ้นมา ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่สืบเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ก่อให้เกิดสถาบันข้าราชการทหารและพลเรือนใหม่ขึ้นในสมัย "สยามเก่า" สังคมไทยมิได้มีกองทัพประจำในความหมายของโลกตะวันตก มิได้มีทหารอาชีพแบบโลกสมัยใหม่ กองทัพนั้นจะเกณฑ์เป็นครั้งคราวเมื่อมีศึกสงครามโดยเกณฑ์จากไพร่ กองทหารที่อาจเรียกได้ว่ามีประจำอยู่ก็เป็นขนาดเล็กในรูปของทหารรักษาพระองค์

หรือ "ทหารอาสา" กิจการด้านทหารและพลเรือนไม่สามารถแยกออกเด็ดขาดจากกันได้ เช่นเสนาบดีกรมคลังก็อาจได้รับแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพไปสงครามได้

ครั้นถึงสมัยของการปฏิรูปได้มีความพยายามที่จะสร้างทหารอาชีพขึ้นมาแบบตะวันตก มีการตั้งกรมทหารต่าง ๆ ขึ้นใหม่ เช่น กรมทหารมหาดเล็ก กรมทหารรักษาพระองค์ ฯลฯ มีการตั้งสถาบันการศึกษาเพื่อผลิตทหารโดยเฉพาะ เช่น โรงเรียนแผนที่ (2425) โรงเรียนนายร้อยทหารบก (2430) โรงเรียนนายเรือ (2449) มีการปฏิรูปองค์กรทางทหาร เช่น ตั้งกรมยุทธนาธิการ (2430) ขึ้นแทนกรมกลาโหม เป็นการปูพื้นไปสู่การตั้งกระทรวงกลาโหมต่อมาเมื่อ 2437 ในด้านพลทหารก็มีการเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติ 2448 ดังที่กล่าวมาแล้ว สถาบันทหารได้รับการเสริมสร้างให้แข็งแรงมาก ดังจะเห็นได้ว่างบประมาณรายจ่ายประจำปีนั้น กระทรวงกลาโหมจะได้มากมหาศาล บางครั้งมากกว่างานด้านพลเรือนอื่น ๆ รวมกัน การสร้างเสริมสถาบันทหารนี้ในด้านหนึ่งเป็นการเสริมสร้างกำลังและอำนาจเพื่อเป็นฐานรองรับสถาบันกษัตริย์ บรรดาตำแหน่งสำคัญในวงการทหาร ตลอดจนนายทหารระดับจอมพล-นายพล มักจะตกอยู่กับพระญาติพระวงศ์เป็นส่วนใหญ่ และกลายเป็นส่วนหนึ่งของความไม่พอใจของชนชั้นนำใหม่ที่ได้เข้ามาสู่สถาบันนี้

ควบคู่ไปกับการสร้างสถาบันทหาร สถาบันข้าราชการพลเรือนก็ได้รับการสร้างขึ้นมาด้วย จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยต้นรัชกาลที่ 5 มีการเน้นที่จะสร้างคนรุ่นใหม่ด้วยการศึกษาแบบใหม่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก เดิมอิทธิพลแบบนี้จะเข้ามาสู่ไทยโดยผ่านบรรดาหมอสอนศาสนา ในที่สุดทางราชสำนักก็ตั้งโรงเรียนขึ้นนอกเหนือจากการเรียนจากวัง-(บ้าน)-วัดในแบบเดิม มีการตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาไทย (2414) โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ (2415) หรือโรงเรียนอื่น ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตชนชั้นนำใหม่ เช่น โรงเรียน

พระตำหนักสวนกุหลาบ (2424) ในระยะแรกจะจำกัดการให้การศึกษาอยู่ในวงแคบ แต่ไม่ช้าก็เป็นที่รู้กันกว้างออกไปว่าการศึกษาแบบใหม่หมายถึงโอกาสใหม่ที่จะช่วยเลื่อนฐานะและสภาพของคนในสังคมได้ รวมทั้งโรงเรียนในระดับสูงขึ้นไปก็เกิดขึ้นตามมา เช่น โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม (2440) โรงเรียนมหาดเล็ก (2442)

การจัดการศึกษาแบบใหม่นี้ จุดประสงค์คือสร้างคนแบบใหม่เพื่อเข้ารับราชการในกระทรวงทบวงกรมที่เกิดขึ้นมากมาย สถาบันข้าราชการพลเรือน (ซึ่งตอนนั้นรวมหมายถึงทางด้านกฎหมายด้วย) ได้ก่อตัวขึ้นพร้อม ๆ กับสถาบันข้าราชการทหาร มีคนจำนวนไม่น้อยที่ก้าวเข้ามาสู่วงของสถาบันเหล่านี้เพราะโอกาสใหม่ทางการศึกษา กรณีของหลวงพิบูลสงคราม (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) และหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจที่คนที่อยู่นอกวงของสังคมส่วนกลาง ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทโดยผ่านการศึกษาระบบใหม่ และจากการที่มีความสามารถในการเล่าเรียนก็ทำให้ได้ศึกษาสูงต่อไปอีกในต่างประเทศ ดังนั้นความสามารถก็กลายคุณสมบัติอย่างหนึ่งของความก้าวหน้า มิใช่เป็นเรื่องของชาติกำเนิดที่เป็นเครื่องกำหนดและตัวชี้ขาดเป็นประการสำคัญอย่างในสังคมเก่า "ผู้นำใหม่" เหล่านี้อาจจะมาจากผู้มีฐานะปานกลางเป็นคหบดีมิใช่เจ้าหรือขุนนาง คนเหล่านี้จะมีความรับรู้ที่เร็วต่อสิ่งใหม่ ๆ เชื่อในเรื่องความสามารถของตัวบุคคลที่มาจากการศึกษาและการใช้สติปัญญาของตน มีความเห็นที่ตั้งคำถามต่อความเชื่อในระบบเก่าตามจารีตประเพณีที่ว่าด้วยชาติกำเนิดหรือบุญบารมี จะเห็นได้ว่าผู้นำของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จำนวนไม่น้อยมาจาก "ผู้นำใหม่" เหล่านี้ หลายคนสามารถเรียนจนได้ทุนเล่าเรียนหลวงออกไปศึกษาต่อต่างประเทศ (ทุนเล่าเรียนหลวงเริ่มมีครั้งแรกในปี 2440 สมัยรัชกาลที่ 5)

กล่าวโดยย่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เป็นการผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออก การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ที่ทำให้มีการสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ที่ครอบคลุมถึงการปรับระบบการคลัง การศึกษา การศาสนา ฯลฯ ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างยิ่งยวด ในด้านที่เห็นเด่นชัดคือ ได้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นมา ชนชั้นนี้จะอยู่คาบเกี่ยวระหว่างกลางของเจ้า-ข้าราชการชั้นสูงกับราษฎร เป็น "ชนชั้นกลาง" ที่ส่วนหนึ่งจะอยู่ในวงราชการทหารและพลเรือนอันเป็นสถาบันข้าราชการใหม่ดังกล่าวมาแล้ว อีกส่วนหนึ่งอยู่นอกระบบราชการ อาจเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ตลอดจนนักธุรกิจและผู้ประกอบการค้า "ผู้นำใหม่" ของชนชั้นกลางกลายเป็นหัวหอกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 *เสนีย์ เสาวพงศ์* นักเขียนท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ใน "สัมภาษณ์เสนีย์ เสาวพงศ์" *ชีวิตบ้านเรา*, 2 : 6 (กรกฎาคม 2523) ว่า

> *เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ผมกำลังเรียนหนังสืออยู่ชั้นมัธยม 5 สมัยนั้นแบ่งการศึกษาประถมถึง ป. 4 มัธยมถึง ม. 8 จำได้แต่ว่า มีครูประจำชั้นซึ่งกำลังเรียนเนติบัณฑิตอยู่ได้พูดสนับสนุนและพูดถึงรัฐธรรมนูญให้นักเรียนฟัง ซึ่งนักเรียนก็ไม่รู้และเข้าใจอะไรมากนัก แต่เริ่มรู้สึกกันอยู่บ้างในระยะเวลาต่อมาว่ามันเริ่มมีอะไรใหม่ ๆ เข้ามา ที่รับรู้กันได้เร็วกว่าหลักการอย่างอื่นของประชาธิปไตย ก็ได้แก่เรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค อันเป็นทัศนคติใหม่ที่การเปลี่ยนแปลงการปกครองนำมาให้แก่ประชาชนพลเมืองที่เป็นบุคคลธรรมดาสามัญซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนชั้นกลาง*

ในเมือง โดยมี นิสิต นักเรียน ปัญญาชนรุ่นใหม่ของระยะเวลานั้น เช่น นักประพันธ์ นักหนังสือพิมพ์ และครูบาอาจารย์เป็นพาหะแห่งการแพร่ขยาย[31]

อุดมการณ์ชาตินิยมและประชาธิปไตย

หากกล่าวในมุมกว้างในระดับโลกแล้วใน 2 ศตวรรษที่ผ่านมา คือคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 ซึ่งตรงกันตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ของเราแล้ว ปรากฏการณ์ที่สำคัญมากก็คือ การก่อกำเนิดของรูปแบบรัฐสมัยใหม่ล่าสุดและทันสมัยที่สุด ก็คือ "รัฐชาติ" (nation-state) ที่เกิดขึ้นใน "โลกใหม่" (new world) ทั้งในอเมริกาเหนือและลาตินอเมริกา พร้อม ๆ กับการเริ่มล่มสลายของรัฐจักรวรรดิ (empire) และ/หรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolute monarchy) อันเป็นลักษณะของ "รัฐราชวงศ์" ของ "รัฐกษัตริย์" ปรากฏการณ์นี้เป็นผลพวงของอุดมการณ์ใหม่ นั่นคือ *ลัทธิชาตินิยม* (nationalism) ที่ศาสตราจารย์ เบเนดิก แอนเดอร์สัน ในหนังสือเล่มสำคัญของเขา (Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, (1983/1991) ที่เสนอไว้ว่าเป็นอุดมการณ์ที่ทำให้เกิดชุมชนในจินตนาการ (imagined communities) ขึ้นมา นั่นก็คือ "รัฐ-ชาติ"

ทั้งอุดมการณ์และปรากฏการณ์นี้แพร่ข้ามมาในยุโรป ดังจะเห็นได้ชัดใน "การปฏิวัติฝรั่งเศส 1789" และแล้วก็แพร่ไปทั่วในทวีปเอเชียและอัฟริกา โดยเฉพาะในดินแดนที่เป็นอาณานิคมหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลลัทธิอาณานิคมของยุโรป ลัทธิชาตินิยมเป็นปฏิปักษ์กับ "จักรวรรดินิยม" (imperialism) และ/หรือ "สมบูรณาญาสิทธิราชย์" ลัทธิชาตินิยมในเอเชียและอัฟริกาก็เป็น

ปฏิปักษ์กับลัทธิอาณานิคม (และ/หรือจักรวรรดินิยม แล้วแต่จะเรียก) ของยุโรปนั่นเอง

เราจะเห็นว่าในกรณีของสยาม/ไทย แม้จะมิได้ตกเป็นอาณานิคมของชาติยุโรปโดยตรง แต่ปรากฏการณ์เช่นนี้ก็เกิดขึ้นภายในประเทศเช่นกัน มีทั้งในระดับของชนชั้นนำผู้ปกครองที่เป็นกษัตริย์-เจ้า-ขุนนางในระบอบเก่า และที่สำคัญก็คือในกลุ่มของคนชั้นกลางและข้าราชการ (ที่มีพื้นเพมาจากสามัญชนและ/หรือจากเชื้อสายของเจ้าและขุนนางเอง) คนเหล่านี้เป็นผลพวงของการศึกษาแบบสมัยใหม่ จากการเข้าสู่อาชีพ "ข้าราชการ" แบบใหม่ และจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระบอบ "เสรีนิยม" มีลักษณะที่เป็น "ลัทธิชาตินิยมที่ประชันกัน" ขึ้นมา ดังที่ปรากฏในงานเขียนทางวิชาการที่เรียกว่า contested nationalism กล่าวโดยย่อ ปฏิวัติสยาม 2475 เป็นผลพวงของ "ลัทธิชาตินิยม" และการก่อตัวของรัฐแบบใหม่ในรูปของ "รัฐ-ชาติ" ไม่น้อยเลย ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดดังต่อไปนี้

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่ามีข้อถกเถียงในเรื่องที่ว่าระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจกับปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ ปัจจัยไหนจะมีน้ำหนักมากกว่ากันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมาดูรายละเอียดของปัจจัยทั้งสอง ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจต่อภูมิหลังของการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งสำคัญดังกล่าว ในมุมกว้างในช่วงของคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 นั้น ปรากฏการณ์สำคัญอันหนึ่งก็คือ กำเนิดของลัทธิชาตินิยมที่มาพร้อมกับผู้นำใหม่ ปรากฏการณ์นี้จะเห็นได้ชัดในประเทศที่เป็นอาณานิคมของตะวันตกรอบเมืองไทย บรรดาผู้นำใหม่ที่เป็นนักชาตินิยมทั้งหลายเป็นผู้ที่มาจากชนชั้นกลาง (บางคนอาจมีเชื้อสายของชนชั้นสูงแต่เดิมติดมาบ้าง) และได้รับการศึกษาแบบตะวันตก ได้เข้าไป

ส่วนหนึ่งของระบบราชการของรัฐบาลอาณานิคม

ในบรรดาประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้มีทั่วไป เช่นในพม่า เวียดนาม อินโดนีเซีย ฯลฯ จะเห็นจุดกำเนิดของผู้นำที่เป็นนักชาตินิยม เช่น ดร.บามอ อองซาน ซูการ์โน ฟานบอยเจา โฮจิมินห์ ผู้นำใหม่เหล่านี้ไม่ว่าในที่สุดจะถูกประทับตราว่ามีความคิดทางการเมืองแบบใดก็ตาม (ตั้งแต่อนุรักษ์นิยม เสรีนิยม ไปจนกระทั่งถึงมาร์กซิสม์และคอมมิวนิสม์) บุคคลเหล่านี้มีพื้นเพมาจากชนชั้นกลางได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการอาณานิคม ก็เพราะเจ้าอาณานิคมต้องสร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นข้าราชการปฏิบัติงานให้ตน วิธีการสร้างก็โดยการให้การศึกษาระบบใหม่แบบตะวันตก ครั้นเมื่อบุคคลเหล่านี้ได้เข้าไปอยู่ในปริมณฑลของศูนย์กลางแห่งอำนาจก็เริ่มมองเห็นผลร้ายของลัทธิอาณานิคม เห็นปัญหาของประเทศชาติบ้านเมืองของตนที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้น ดังนั้นความรักชาติ (ในความหมายสมัยใหม่ที่เป็นผลพวงอันไม่ตั้งใจที่มาจากการปรากฏตัวของลัทธิอาณานิคม) และความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เป้าของการโจมตีของผู้นำใหม่เหล่านี้จะเล็งไปที่เจ้าลัทธิอาณานิคม ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษ ฮอลันดา หรือฝรั่งเศส (ในขณะเดียวกันก็เริ่มมองญี่ปุ่นด้วยความสนใจ)

สำหรับเมืองไทย แม้จะมิได้ตกเป็นอาณานิคมโดยตรง แต่ก็ถูกคุกคามโดยลัทธิอาณานิคม และก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจของตะวันตก (นับตั้งแต่สนธิสัญญาบาวริ่ง) การคุกคามทางการเมืองจากฝรั่งเศสและการครอบงำทางเศรษฐกิจของอังกฤษ ตลอดจนปัญหาทางวัฒนธรรมที่เกิดความรู้สึกในแง่ของการดูถูกเหยียดหยามในทำนองของ "ผิวขาว-ผิวเหลือง" มีส่วนกระตุ้นให้เกิดลัทธิชาตินิยมขึ้นในหมู่ผู้นำของไทย และจะมีชัดเจนยิ่งใน "ผู้นำใหม่"

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องบรมราชาภิเษก ประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์
ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักดีว่า การขึ้นครองราชย์ของพระองค์นั้น "เป็นเสมือนม้ามืด ไม่มีประสบการณ์ด้านการบริหารประเทศ"

ความเป็น "รัฐชาติ" อันเป็นพื้นฐานรองรับความรู้สึกชาตินิยม ได้เกิดขึ้นแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มาพร้อม ๆ กับการสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้เกิดหน่ออ่อน ๆ ของลัทธิชาตินิยมไทยขึ้น แต่ยังมีลักษณะที่ผนวกกันระหว่าง "ชาติ" และ "สถาบันพระมหากษัตริย์" อยู่ มีการสร้าง "หลักไทย" ขึ้นใหม่ที่ประกอบด้วย "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" (อันได้อิทธิพลมาจากอังกฤษในเรื่องของ God, King and Country หรือจากระบอบของรัสเซียในสมัยพระเจ้าซาร์ก็ตาม) ตลอดจนการเปลี่ยนสีธงชาติจากธงช้างเผือกอยู่บนพื้นแดงให้กลายเป็นธงไตรรงค์ อันเป็นองค์ประกอบของสีธงชาติแบบประเทศตะวันตก ฯลฯ

ความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้เป็นมรดกตกทอดไปสู่ "ผู้นำใหม่" และในกรณีของไทยนี้เป้าของความไม่พอใจมีทั้งกับชาติตะวันตกและกับผู้ปกครองไทยเอง ผู้นำใหม่ที่เป็นชนชั้นกลางของไทยทั้งที่เป็นนักเรียนในและนักเรียนนอก ได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของโลกและนำมาเปรียบเทียบกับความเปลี่ยนแปลงภายในประเทศของตน ไม่ต่างจากผู้นำใหม่ในประเทศที่เป็นอาณานิคมนัก ในเมื่อการปกครองและปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ไม่สามารถจะแก้ไขด้วยระบอบของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยิ่งทำให้ผู้นำใหม่ขาดความเชื่อมั่นในระบอบเก่า และก็เกิดการเล็งเป้าโจมตีไปยังระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันสะท้อนได้จากความเห็นของผู้นำใหม่บางคน เช่น พระยาพหลพลพยุหเสนากล่าวว่า

ผู้น้อยเกิดความท้อถอย ไม่อยากแสดงความคิดเห็น ทั้ง ๆ ที่เชื่อแน่ว่าจะมีประโยชน์ต่อบ้านเมือง และเมื่อการบริหารราชการ

บ้านเมืองดำเนินไปตามความ เห็นของผู้ใหญ่ไม่กี่คน ซึ่งถ้าท่านเหล่านั้นมีความคิดอย่างเก่า ๆ และแคบ ๆ ด้วยแล้ว ก็อาจชักนำบ้านเมืองไปสู่ความเสื่อมและความล่มจมได้ง่าย[32]

น่าเชื่อว่าคำว่า "ผู้น้อย" นั้นท่านคงหมายถึงผู้นำใหม่หรือตัวท่านและพรรคพวกของท่านที่ประกอบกันขึ้นเป็น "คณะราษฎร" นั่นเอง ในขณะที่ "ผู้ใหญ่" น่าจะหมายถึงรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 "คณะเจ้า" และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง "คณะอภิรัฐมนตรี" และ "เสนาบดี" ที่เป็นผู้ปกครอง

นายประยูร ภมรมนตรี หนึ่งในคณะราษฎรที่ได้เห็นความแตกต่างระหว่างระบอบประชาธิปไตยตะวันตกกับสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า

ประการแรก เราจะได้เห็นความรุ่งเรืองของประเทศต่าง ๆ ทำให้หวนมาคิดเปรียบเทียบกับสภาพความเป็นอยู่ของบ้านเมืองเราทำไมถึงต้องจมดินจมโคลนพะรุงพะรังอยู่อย่างนี้[33]

ส่วนพระยาทรงสุรเดช ผู้นำอีกท่านหนึ่งของคณะราษฎรก็กล่าวไว้ว่า

เป็นความจริงที่ในหลวงรัชกาลที่ 7 มิได้แสดงความสามารถที่จะแก้ไขงานของชาติให้รุ่งเรืองขึ้นได้ มุ่งแต่จะฟื้นฟูฐานะของเจ้าที่ตกต่ำมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 6 ให้รุ่งเรืองขึ้น โดยจะเห็นได้ถนัดว่ามีการแต่งตั้งเจ้ากันหนักมือ จนในสุดท้าย ตำแหน่งใหญ่ ๆ และสำคัญทั้งหมดต้องอยู่ในมือของเจ้า ซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่ง

การระวังรักษาเก้าอี้พระเจ้าแผ่นดินในตัว ความจริงไม่เป็นการเสียหายอะไรถ้าตั้งเจ้าที่เฉียบแหลม สามารถขึ้นทำหน้าที่สำคัญ แต่การณ์มิได้เป็นเช่นนั้น ดูสักแต่ว่าเป็นเจ้าละก็ตั้งได้ โดยไม่จำกัดเสียเลย[34]

และท้ายที่สุดนายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้เช่นกันว่า

โดยคำนึงถึงสภาพของสยามที่ถูกแวดล้อมโดยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองนี้มีข้อตกลงกันคือเอาสยามเป็นประเทศกันชน แต่เขาอาจพร้อมกันยกกำลังทหารเข้ามายึดครองแล้วแบ่งแยกดินแดนสยามไปเป็นเมืองขึ้น หรืออยู่ใต้อำนาจอิทธิพลของประเทศทั้งสอง[35]

รวมความแล้วจะเห็นได้ว่าผู้นำใหม่เหล่านี้มีความรู้สึกในเรื่องลัทธิชาตินิยมได้รับอิทธิพลจากปัญหาของการปกครองประเทศในสมัยนั้น จากการศึกษาในระบบใหม่ทั้งในและนอกประเทศ จากการเปรียบเทียบประเทศของตนกับประเทศที่เจริญก้าวหน้ากว่า กลายเป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้เกิดความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง มองเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยที่มีในโลกตะวันตกได้กลายเป็นระบอบที่เป็นคำตอบของสังคมในสมัยนั้น และมองเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นเรื่องของความล้าหลัง ถ่วงความเจริญของ "ชาติบ้านเมือง" ในขณะเดียวกันระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ไม่สามารถจะปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงนั้นได้ ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องเกิดความขัดแย้งและนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในที่สุด

นอกเหนือจากแนวความคิดชาตินิยมที่สะท้อนออกมาจากบุคคลใน "คณะผู้ก่อการฯ" ดังกล่าวแล้ว แนวคิดชาตินิยมนั้นจะปรากฏอย่างชัดเจนที่สุด ใน "ประกาศคณะราษฎร" ซึ่งเชื่อกันว่าร่างขึ้นโดยนายปรีดี พนมยงค์ และนายพันเอกพระยาพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎรเป็นผู้อ่านประกาศในเช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ในการยึดอำนาจ ณ ลานพระบรมรูปทรงม้า หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ประกาศฉบับนี้ยังถูกแจกจ่ายในทำนอง "ใบปลิว" ในกรุงเทพฯอย่างกว้างขวางอีกด้วย

ประกาศฉบับดังกล่าวแจกแจงสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นนโยบายในการยึดอำนาจครั้งนั้นว่า "การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จะต้องจัดวางโครงการอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเสมือนคนตาบอดเช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายทำมาแล้ว" หลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรอดยาก

4. จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสสระเมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น

6. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

เพื่อที่จะเข้าใจความรู้สึกใหม่ว่าด้วย "ลัทธิชาตินิยม" ของ "ผู้นำใหม่" ที่เล็งเป้าการโจมตีไปยัง "ผู้นำเก่า" ที่เป็น "เจ้านาย" ขอให้เรามาดูรายละเอียดของ "ประกาศของคณะราษฎร" ที่กล่าวประณามรัชกาลที่ 7 ว่า

> *ราษฎรทั้งหลาย เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชสมบัติสืบจากพระเชษฐานั้น ในชั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การก็หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจเหนือกฎหมายอยู่ตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอพลอไร้คุณความรู้ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้าง ซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคาเงิน ผลาญเงินของประเทศยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชชา ปล่อยให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังที่จะเห็นได้จากความตกต่ำในทางเศรษฐกิจและความฝืดเคืองในการทำมาหากิน ซึ่งพวกราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้ฟื้นขึ้นได้*

ประกาศยังกล่าวประณามต่อด้วยคำรุนแรงอีกว่า

> *รัฐบาลของกษัตริย์ ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดรฉานไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เหตุฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎรกลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่า*

ภาษีอากรที่บีบคั้นเอามาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิกว่าจะหาได้แม้แต่เล็กน้อย แทบเลือดตากระเด็น ถึงคราวเสียเงินราชการหรือภาษีใด ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมันซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว

และประกาศก็เสนอระบอบการปกครองใหม่ ด้วยข้อความที่ว่า

เหตุฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการทหารและพลเรือนที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้วจึงรวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลของกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ ก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงได้ขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้นอกจากด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

แล้วประกาศเสนอหลัก 6 ประการดังกล่าวข้างต้น พร้อมด้วยข้อสรุปท้ายสุดว่า

> *ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้าเป็นทาสของพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริย์" นั้นก็จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า*

อย่างไรก็ตามแม้ว่า "ประกาศ" ในการยึดอำนาจจะรุนแรง การปฏิวัติ 2475 ก็จบลงด้วยการประนีประนอม รัชกาลที่ 7 ทรงยอมรับระบอบรัฐธรรมนูญที่พระมหากษัตริย์ทรงถูก "จำกัด" พระราชอำนาจ ตามที่เป็นที่ทราบกันดี แต่ข้อความที่รุนแรงของประกาศนั้น สะท้อนความรู้สึก "ลัทธิชาตินิยม" ของผู้นำใหม่ต่อระบอบการปกครอง**ภายใน**ของไทยเป็นอย่างดี ดูจะไม่ต่างกับผู้นำใหม่ในประเทศอาณานิคมต่อระบอบการปกครองที่มาจาก**ภายนอก**นัก

และหากพิจารณา "ประกาศคณะราษฎร" เฉพาะในประเด็น "เอกราช" ของประเทศก็จะพบความชัดเจนถึงความรู้สึก "ชาตินิยม" ในกลุ่มผู้นำใหม่ของสยามหรือ "คณะราษฎร" กล่าวคือในแง่ของประวัติศาสตร์ แม้ว่าเจ้านายของ "รัฐกษัตริย์" สยาม สามารถดำรงรักษาเอกราชไว้ได้ และราชวงศ์สยามดูจะสถาปนาความสัมพันธ์ในระดับนานาชาติ "สากล" กับมหาอำนาจในยุโรปได้ก็ตาม ดังในกรณีการเสด็จเยือนยุโรปอย่างเป็นทางการครั้งแรกของรัชกาล

ที่ 5 ปี 2440 และครั้งที่ 2 "ไกลบ้าน" ในปี 2450 หรือการที่รัชกาลที่ 6 นำสยามเข้าสงครามโลกครั้งที่ 1 ในฝ่ายของผู้นำพิชิต ทำให้สยามได้รับอธิปไตยบางส่วนกลับคืนมา แต่สยามครั้งกระนั้นก็ยังหาได้รับการรับรองฐานะที่เสนอภาคเท่าเทียมกับชาติตะวันตกไม่ อาจจะพูดได้ว่าถูกจัดให้อยู่ในระดับ 2 รองลงมา (แม้จะไม่ใช่ 3 อย่างเพื่อนบ้านของเราที่ตกเป็นอาณานิคม) เห็นได้ชัดว่าในขณะที่ชาติระดับ 1 มีความสัมพันธ์กันโดยแต่งตั้งทูตไปแลกเปลี่ยนกันในระดับ*เอกอัครราชทูต* (ambassador) สยามก็เพียงแต่สามารถแต่งตั้งทูตของตนได้เพียง*อัครราชทูต* (minister) เท่านั้น ฐานะของสยามในระดับ 2 นี้ดำรงเรื่อยมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนกระทั่งสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังจะเห็นได้ว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็เป็นเพียง*อัครราชทูต* (minister) ประจำวอชิงตัน สหรัฐฯ หาใช้เอกอัครราชทูตไม่ จะมีก็เมื่อญี่ปุ่นต้องการเอาใจและเอาไทยเป็นพวก ก็เลยเลื่อนฐานะทูตระหว่างกันให้ถึงระดับเอกอัครราชทูตก่อนสงครามมหาเอเชียบูรพานั่นเอง นี่คือความรู้สึก "ลัทธิชาตินิยม" ที่ปรากฏอยู่ในหลักประการที่ 1 ของประกาศคณะราษฎรว่าด้วย "เอกราช"

ผู้นำสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับกระแสประชาธิปไตย

อนึ่ง ในสภาพของการเมืองระหว่างประเทศระดับมหภาค กล่าวได้ว่าบรรยากาศการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังหาได้ถูกตั้งคำถามหรือเผชิญต่อการท้าทายใหม่ ๆ ไม่ แต่อย่างไรก็ตามในวงการเมืองระหว่างประเทศก็มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ เช่น การปฏิรูปเมจิในญี่ปุ่น ซึ่งดูเหมือนจะเริ่มต้นพร้อม ๆ กับสยามก็ตาม แต่ก็ทำให้ญี่ปุ่นก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจอุตสาหกรรม

ทัดเทียมกับตะวันตก และที่สำคัญในการปฏิรูปเมจิได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ปี 2432 พร้อม ๆ กับญี่ปุ่นมีชัยชนะเหนือรัสเซียในปี 2448 ส่วนในเมืองจีนนั้นเล่าก็มีการปฏิวัติของ ดร.ซุนยัดเซ็น ปี 2454 อิทธิพลของการเมืองระหว่างประเทศดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสยาม ดังจะเห็นได้จากกรณีของกบฏ ร.ศ.130 (2454) ที่พวกกบฏประกอบด้วยนายทหารชั้นผู้น้อยในต้นสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองนำมาซึ่งระบอบประชาธิปไตย และยิ่งในเวลาต่อมาไม่เท่าไรในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 บรรยากาศทางการเมืองระหว่างประเทศยิ่งทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น กล่าวคือ เริ่มจากการปฏิวัติรัสเซียล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าซาร์ ปี 2460 (ปีเดียวกับที่สยามเข้าสงครามโลกร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร) และต่อมาก็มีการสิ้นสุดของการปกครองระบบพระเจ้าไกเซอร์ในเยอรมนี รวมทั้งการสิ้นสุดของระบบจักรพรรดิออสเตรีย-ฮังการี บรรยากาศเหล่านี้ส่งอิทธิพลต่อการเมืองภายในของไทยมหาศาล ดังจะเห็นได้จากข้อความอันรุนแรงใน "ประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1" ที่กล่าวมาแล้วว่า "ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นบัลลังก์เสียแล้ว"

บรรยากาศทางการเมืองระหว่างประเทศเช่นนี้ ทำให้ผู้นำใหม่ได้รับอิทธิพลของการที่จะเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาใช้ระบอบรัฐธรรมนูญ ความคิดดังกล่าวได้ก่อตัวอย่างชัดเจน นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ประชาธิปไตยกลายเป็นระบอบการปกครองเดียวที่ได้รับการยอมรับนับถือในบรรดาประเทศที่มีความเจริญก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นยุโรป สหรัฐอเมริกา หรือญี่ปุ่นก็ตาม ความสำเร็จของประเทศเหล่านั้นทำให้คนจำนวนมากมีความเห็นว่าประชาธิปไตยคือคำตอบ เป็นคำตอบและทางแก้ปัญหาทั้งหมดของประเทศอื่น ๆ ไปด้วย ประหนึ่งว่าความเจริญก้าวหน้าและประชาธิปไตยเป็นสิ่งเดียวกัน

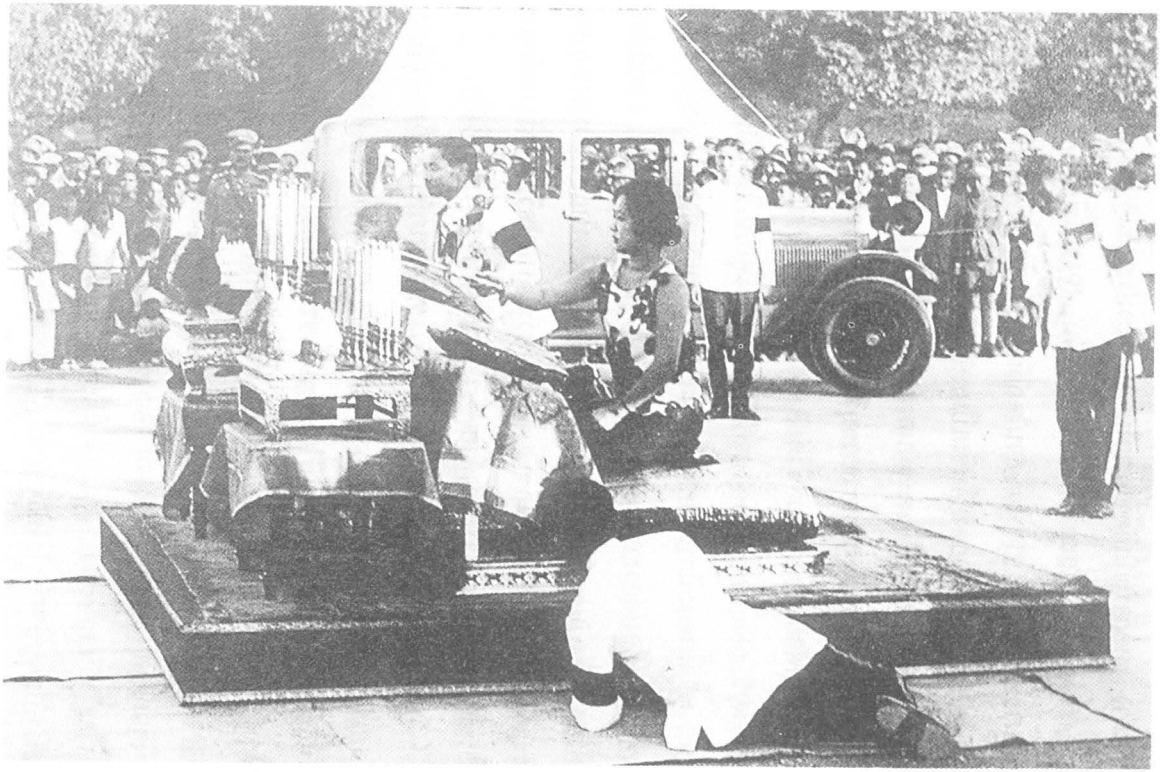
ในด้านของการเมืองภายในของไทย ในสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองก็เป็นที่รับรู้กันดีแล้วว่า เรื่องของการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นเรื่องที่จะต้องมาถึงสยามในที่สุด จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของกาลเวลาเท่านั้นว่าจะเหมาะสมเมื่อใด (ซึ่ง "ความล่าช้า" นี้กลายเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในการยึดอำนาจ 2475) กระแสของการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงนี้มีมาตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 เมื่อ 2427 ที่เชื้อพระวงศ์ระดับสูงและขุนนางจำนวน 11 ท่านได้ร่วมกันเสนอ "คำกราบบังคับทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ.103" ทั้งนี้เพื่อให้มีรัฐธรรมนูญ มีคณะรัฐมนตรี และมีการกระจายอำนาจการเมืองการปกครอง แต่รัชกาลที่ 5 กลับทรงเห็นว่าควรที่จะมีการ "คอเวอนเมนต์รีฟอร์ม" เสียก่อนที่จะก้าวไปสู่ระดับนั้น อันเป็นผลให้มีการปฏิรูปการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาคที่ออกมาในปี 2435 อันกลับเป็นการรวมอำนาจที่ศูนย์กลางและมีลักษณะเป็น family politics ดังที่กล่าวมาแล้ว กระแสของการเรียกร้องนี้ยังคงดำเนินต่อมา ดังจะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสต่อกระแสดังกล่าวไว้เมื่อปลายรัชสมัยในปี 2453 ว่า "ฉันจะให้ลูกวชิราวุธ มอบของขวัญให้แก่พลเมืองในทันทีที่ขึ้นสู่บัลลังก์ในขณะสืบตำแหน่งกษัตริย์ กล่าวคือฉันจะให้เขาให้ปาลิเมนต์และคอนสติติวชั่น"[36] อย่างไรก็ตามรัชกาลที่ 5 ก็เสด็จสวรรคตอย่างที่มิได้มีการคาดหมายไว้ก่อนเมื่อพระชนมายุเพียง 58 พรรษา ในสมัยของรัชกาลที่ 6 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 7 ประเด็นของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากเบื้องบน ก็เป็นปัญหาทางการเมืองที่ได้รับการพิจารณาเป็นระยะ ๆ ของทั้งสองรัชสมัยนั้น แต่คำตอบก็ดูเหมือนจะออกมาในแนวเดียวกัน คือ "ความไม่พร้อม" ด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ นานา

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 เป็นเวลา 15 ปีนั้น การปรากฏตัวของกระแส

ประชาธิปไตยเห็นได้ชัดจากกรณีกบฏ ร.ศ.130 (กุมภาพันธ์ 2454 นับตามปฏิทินเก่า) เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นภายในเวลาเพียงประมาณ 15 เดือนของการขึ้นครองราชสมบัติ (และภายหลังการปฏิวัติจีน 1911 เพียง 4 เดือน) มีบรรดานายทหารหนุ่ม 91 คน ส่วนใหญ่มีอายุเพียง 20 กว่าปีที่วางแผนจะยึดอำนาจ และตั้งเจ้านายองค์อื่นขึ้นเป็นกษัตริย์แทน โดยที่อาจจะเป็นกรมขุนพิษณุโลกประชานาถ หรือกรมขุนนครสวรรค์วรพินิต หรือแม้แต่เปลี่ยนเป็นระบอบสาธารณรัฐโดยมีกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นประธานาธิบดี พวกกบฏถูกจับและถูกตัดสินจำคุกตลอดชีวิต 3 นาย จำคุก 20 ปี 20 นาย และรอการลงอาญา 68 นาย เหตุการณ์ดังกล่าวแม้จะดูเป็นเรื่องไม่ใหญ่โตนักในปัจจุบัน (ทั้งนี้เพราะมีการจับกุมได้ก่อนการลงมือกระทำการ) แต่ก็น่าจะเป็นเรื่องที่สั่นสะเทือนต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างยิ่ง และมีส่วนทำให้รัชกาลที่ 6 นอกจากจะเน้นการสร้างกองกำลังเสือป่าแล้ว ยังทรงส่งเสริมลัทธิชาตินิยมที่เน้นความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ สร้างหลักการให้เป็นที่ยอมรับในหมู่ชาวไทยว่าด้วย "ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์"

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ทรงปฏิเสธข้อเสนอที่จะให้มีการปรับปรุงในทางด้านการเมืองการปกครอง ดังเช่นการที่ทรงปฏิเสธข้อเสนอของกรมขุนพิษณุโลกประชานาถที่ทรงเสนอเมื่อปี 2460 ให้ฟื้นฟู "สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน หรือ รัฐมนตรีสภา" ซึ่งเคยมีในสมัยรัชกาลที่ 5 (เมื่อปี 2417 และ 2437 ตามลำดับ) ซึ่งจะทำหน้าที่ในทางด้านการนิติบัญญัติ รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชดำริว่าหากสภานี้มาจากการแต่งตั้งก็ไม่ต่างอะไรกับสภาตรายาง[37] เช่นเดียวกันเมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ซึ่งถือได้ว่าเป็นขุนนางอาวุโสในรัชสมัยนี้ ได้เสนอเมื่อปี 2464 ให้ฟื้นฟู "สภาที่ปรึกษาในพระองค์ หรือ องคมนตรี"[38] (ซึ่งก็เคยมีมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ณ พระบรมรูปทรงม้า ในวันปิยมหาราช

กันเมื่อปี 2417 และ 2435 ตามลำดับ) ทั้งนี้เพื่อให้มีการปรึกษาข้อราชการกว้างขวางขึ้น แต่ก็ทรงปฏิเสธข้อเสนอนี้เช่นกัน รัชกาลที่ 6 ทรงเห็นว่าไทยยังไม่พร้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการศึกษาของประชาชน จึงได้ทรงออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับในปี 2464 โดยที่เด็กชาย-หญิงอายุระหว่าง 7-14 ปีจะต้องเข้าเรียนโรงเรียนประถม แต่การบังคับใช้พระราชบัญญัตินี้ก็เป็นไปอย่างเชื่องช้าและยากเย็น ทั้งจากปัญหางบประมาณหรือการปฏิบัติอย่างจริงจังจากรัฐบาล พร้อม ๆ กันนั้นรัชกาลที่ 6 ก็ทรงทดลองโครงการการปกครองท้องถิ่นในรูปของเทศบาล นั่นคือให้มีเมืองสมมุติขึ้นชื่อ "ดุสิตธานี" โดยให้ข้าราชการทดลองให้เข้าใจและเคยชินกับการปกครองตนเอง อย่างไรก็ตามโครงการนี้ก็เป็นเพียงการทดลองในวงแคบ และไม่มีผลกระทบต่อเนื่องต่อการสร้างกระแสความเข้าใจในวงนอกข้าราชบริพารผู้ใกล้ชิดแต่อย่างใด

รัชสมัยของรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยที่ประสบปัญหาการเงินและการคลังอันจะส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อมา การจัดงบประมาณที่ขาดสมดุลทำให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมดำเนินไปไม่ราบรื่นเท่าที่ควร ดังตัวอย่างของการจัดสรรงบประมาณปี 2467 (ประมาณ 96 ล้านบาท) นั้น 23 เปอร์เซ็นต์ใช้ไปในทางการทหาร 10 เปอร์เซ็นต์ใช้เกี่ยวกับราชสำนัก และเพียง 3 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นที่ใช้ทางด้านการศึกษา ปัญหาของรัฐบาลแม้ก่อนหน้านี้ก็เผชิญกับข้าวยากหมากแพงมาแล้วในปี 2462 ทำให้เกิดการขาดดุลตลอดช่วง 2462-2464 รัฐบาลต้องกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ ฉะนั้นโดยภาพรวมแล้วรัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ดูจะตกต่ำทั้งในด้านเศรษฐกิจและการปกครอง[39] ขาดการวางรากฐานอย่างจริงจังในการปกครอง ดังนั้นระบอบประชาธิปไตยจึงกลายเป็นกระแสที่ขึ้นมาท้าทายอย่างแหลมคมยิ่งขึ้นทุกที

รัชกาลที่ 7 กับปัญหาประชาธิปไตยและ "ความไม่พร้อม" ของสยาม

ดังนั้นเมื่อขึ้นสมัยรัชกาลที่ 7 ในปี 2468 รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เผชิญปัญหาอย่างหนักหน่วงทั้งจากที่เป็นมรดกตกทอดจากสมัยก่อนหน้านี้ ทั้งจากการเติบโตของผู้นำใหม่และความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย และทั้งจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจระดับโลก ปัจจัยต่าง ๆ ที่ผนวกกันเข้ามาในสมัยรัชกาลนี้ทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องสิ้นสุดลง และการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 จึงเป็นไปได้โดยไม่ยากเย็นนัก จากสภาพของการที่งบประมาณการเงินและการคลังที่ขาดมาอย่างต่อเนื่องในปลายรัชกาลที่ 6 ทำให้รัฐบาลต้นสมัยรัชกาลที่ 7 หันไปหามาตรการสร้างดุลยภาพด้วยการลดงบประมาณรายจ่าย พร้อมกับการคัดข้าราชการที่ไม่จำเป็นออก (แม้ว่ารัชกาลที่ 7 ทรงสร้างตัวอย่างด้วยการตัดงบประมาณที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จาก 10 ล้านบาทเหลือ 6.8 ล้านบาท ก็ดูไม่เป็นผลนัก) วิธีการจัดสรรงบประมาณแบบอนุรักษ์นิยมนี้ทำให้งบประมาณเข้าดุลได้ แต่ก็สร้างความไม่พอใจให้กับข้าราชการตั้งแต่ต้นรัชกาล (มีมาตรการคัดข้าราชการออกที่เรียกว่า "ดุลยภาพ" ในรัชกาลที่ 7 สองครั้ง คือต้นรัชกาลและก่อน 2475)

ในขณะเดียวกันจากความไม่พร้อมของรัชกาลที่ 7 ที่จะทรงเข้ารับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ก็ทรงทำให้หันไปหาพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่มากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการตั้ง "อภิรัฐมนตรีสภา" ขึ้นมาทันทีภายใน 2 วันที่ขึ้นครองราชสมบัติ[40] อภิรัฐมนตรีประกอบด้วยเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ 5 พระองค์ มีหน้าที่ในการถวายคำปรึกษาในเรื่องการบริหารแผ่นดิน กลายเป็นองค์กรที่อาจถือได้ว่ามีอำนาจสูงสุดเหนือเสนาบดีสภาด้วยซ้ำไป เป็นการเปลี่ยนแปลง

จากสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ทรงตั้งสามัญชนหรือเชื้อสายขุนนางชั้นผู้น้อย อันเป็นข้อที่ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ต่อรัชกาลที่ 7 อย่างหนักหน่วงว่าเป็นการ "เล่นพรรคเล่นพวก" กันในหมู่เจ้านาย และการวิพากษ์วิจารณ์นี้ก็มีกันอย่างหนาหูในหมู่ของข้าราชการระดับกลาง ซึ่งกลายเป็นหัวหอกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (น่าสังเกตว่าเนื่องจากอภิรัฐมนตรีสภากลายเป็นเป้าดังกล่าวทำให้ในการยึดอำนาจ 24 มิถุนายนนั้น คณะราษฎรได้ "เชิญ" (จับกุม) องค์อภิรัฐมนตรีมาเป็นประกันดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รวม 3 พระองค์ ส่วนอีก 2 พระองค์ คือ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมด้วยนั้น เสด็จหลบหนีไปหัวหินได้ มีแต่กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศด้วยเท่านั้นที่มิได้ถูก "เชิญ" พระองค์มา (น่าเชื่อว่าจากหน้าที่ความรับผิดชอบของพระองค์ซึ่งไม่เกี่ยวกับกิจการภายในประเทศ หรือไม่ก็เป็นความประสงค์ของคณะราษฎร ที่จะไม่ทำให้มหาอำนาจต่างประเทศที่มีสถานทูตอยู่ในกรุงเทพฯ ตื่นตระหนกนัก ก็เลยมิได้เชิญพระองค์มาในลักษณะของการจับกุมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น)

นอกเหนือจากปัญหาของอภิรัฐมนตรีดังกล่าว รัฐบาลของรัชกาลที่ 7 ก็ยังมีปัญหาของการบริหารที่เสนาบดีสภามีลักษณะที่ขาดประสิทธิภาพและบางครั้งมีความขัดแย้งกันเอง ก็ทำให้รัฐบาลต้องประสบกับปัญหาเสถียรภาพ ดังจะเห็นได้จากการขัดแย้งและความปั่นป่วนในหมู่เสนาบดีและอภิรัฐมนตรีที่ทำให้เสนาบดีกระทรวงกลาโหม (พระองค์เจ้าบวรเดชทรงลาออก มิถุนายน 2474) และเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องออกจากตำแหน่ง (พระยา

โกมารกุลมนตรี ถูกบีบให้ลาออกเมษายน 2475) ซึ่งสร้างความปั่นป่วนและสั่นคลอนให้กับรัฐบาลเป็นอย่างยิ่ง ในขณะเดียวกันก็สร้างความคลางแคลงและไม่ไว้วางใจขึ้นในหมู่ข้าราชการ (กรณีทั้งสองได้รับการรายงานและวิพากษ์วิจารณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นอย่างกว้างขวาง ทำให้เรื่องของการบริหารในระดับสูงเป็นที่รับรู้ของมหาชน และถูกตีความว่าเป็นจุดอ่อนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์)

ในขณะเดียวกันการเติบโตของผู้นำใหม่ก็เห็นได้ชัดแล้วในสมัยนี้ การให้ทุนเล่าเรียนหลวงที่เริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้มีนักเรียนไทยในยุโรปเพิ่มมากขึ้นเป็นประมาณ 400 คนในปี 2467[41] สมัยรัชกาลที่ 6 และบรรดานักเรียนเหล่านี้จะเริ่มทยอยกันกลับมารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 7 ดังเช่นตัวอย่างของหลวงพิบูลสงครามและหลวงประดิษฐ์มนูธรรม กลับมาพร้อมด้วยอุดมการณ์และแนวความคิดว่าด้วยประชาธิปไตยมากขึ้น ทั้งประสานได้กับ "นักเรียนใน" ที่ต่างก็อยู่ในวงราชการและมีความเห็นในทำนองเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของชาตินิยม ประชาธิปไตย และความไม่พอใจต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พร้อม ๆ กันนี้สื่อของการเผยแพร่ความคิดแนวใหม่ก็ปรากฏทั่วไปในบรรดานักหนังสือพิมพ์-นักคิด-นักเขียน ที่มีลักษณะของคนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้น ลักษณะที่เรียกว่า "เสรีภาพหนังสือพิมพ์" ได้เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่มีหนังสือพิมพ์และวารสารทั้งรายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์ รายเดือน ทั้งภาษาไทย จีน อังกฤษ ถึง 133 ฉบับ มีผู้กระตือรือร้นที่จะเขียนวิพากษ์วิจารณ์เสนอความคิดแบบใหม่ ๆ และมีผู้อ่านที่ได้ขยายกว้างขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาและทางเศรษฐกิจ

การเติบโตของ "เสรีภาพหนังสือพิมพ์" นี้ เปรียบเสมือนการสร้างบรรยากาศทางภูมิปัญญาใหม่ เกิดสิ่งที่เรียกว่า "มติมหาชน" ขึ้นในสยามอย่าง

ไม่เคยมีมาก่อน และก็เป็นมรดกตกทอดมายังสมัยของรัชกาลที่ 7 จะเห็นได้ว่านักหนังสือพิมพ์หรือนักเขียนจากยุคนี้ถือได้ว่าเป็นการเริ่มของวงวรรณกรรมใหม่ของสยามเลยทีเดียว ดังตัวอย่างของนักเขียนที่สำคัญ 3 ท่าน คือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง และดอกไม้สด[42] ซึ่งเสนอปัญหาของความเปลี่ยนแปลงของสยามในการเผชิญกับโลกตะวันตกไว้อย่างชัดเจน และในกรณีของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งปัจจุบันมีการจดจำถึงบทบาทความเป็นนักเขียนนวนิยายนั้น อันที่จริงงานหลักของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ในสมัยก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นเป็นเรื่องของงานการหนังสือพิมพ์ไม่น้อย และก็แสดงจุดยืนของนักคิดนักเขียนที่เป็นคนชั้นกลาง ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว หนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นมีบทความวิจารณ์ที่รุนแรงต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเปิดเผยและท้าทาย เช่น "กลียุคเป็นเหตุแห่งความอิสรภาพ มิคสัญญีเป็นเหตุทำให้เกิดความเสมอภาค" หรือบทความเช่น "ทูตพระศรีอาริย์" หรือ "เห็นว่าเจ้าเป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญ" เป็นต้น (ซึ่งต่างลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ *ราษฎร* ในปี 2471)[43]

ในเรื่องเกี่ยวกับนักหนังสือพิมพ์และบทบาทนำในการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ขอยกตัวอย่างที่ชัดเจนจากงานเขียนของ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ สองผู้ก่อการกบฏ ร.ศ.130 ซึ่งขณะนั้นได้รับนิรโทษกรรมแล้วว่า

> *ขณะนั้นข่าวปฏิวัติออกจะเซ็งแซ่ไปทั่วราชอาณาจักร เพราะมีหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลบางฉบับ เช่น หนังสือพิมพ์ไทย เป็นต้น ได้ก่อกรรมทำชนวนให้ลุกลามไปในทางแยกพรรคพวกเป็นฝักเป็นฝ่ายขึ้น เมื่อพิมพ์ไทย ถูกโจมตีทีไรก็เท่ากับรัฐบาลของ*

พระเจ้าแผ่นดินถูกโจมตีด้วย และบางครั้งก็ร้อนอาสน์ถึงองค์พระประมุข ซึ่งเวลานั้นพระมงกุฎเกล้าฯรัชกาลที่ 6 ได้เสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระปกเกล้าฯเสด็จขึ้นครองราชย์แทนเป็นรัชกาลที่ 7 พวกเราในโรงพิมพ์ศรีกรุงซึ่งมีสมองปฏิวัติอยู่แล้วแต่เดิม เมื่อเห็นเขาเต้นเขารำก็อดไม่ได้ มิหนำซ้ำบางคนได้ตกปากตกคำกับสายสื่อของคณะปฏิวัติ พ.ศ.2475 เป็นทางลับไว้ด้วยว่าจะขออนุญาตเจ้าของโรงพิมพ์ศรีกรุงเป็นปากเสียงของคณะ 2475 (คณะราษฎร) ก็เผอิญ นายมานิต วสุวัต เจ้าของโรงพิมพ์ศรีกรุง ซึ่งมีนิสัยใจคอใคร่เห็นความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติให้ทันยุคทันสมัยอยู่แล้วได้อนุญาตอย่างลูกผู้ชาย นับตั้งแต่นั้นมา ศรีกรุง ก็เริ่มโจมตีรัฐบาลและราชบัลลังก์ แต่ในมิช้าก็ต้องถูกปิดโรงพิมพ์ ฐานยุยงส่งเสริมให้ประชาชนกระด้างกระเดื่องโดยไม่มีกำหนด ครั้นปิดได้ 7 วัน เมื่อเจ้าของโรงพิมพ์และพวกเขาช่วยกันวิ่งเต้นจึงเปิดได้ดังเดิม พอใกล้จะเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าฯ พวกเราก็ถูกสะกดรอยจากพวกตำรวจสันติบาลอย่างเข้มงวด แต่เวลาแห่งระบอบประชาธิปไตยของโลกมันถึงคราวรุนแรงและแก่งอมเต็มที่[44]

การตกต่ำของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และกระแสของการปกครองประชาธิปไตย เป็นที่ทรงตระหนักต่อรัชกาลที่ 7 เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริอันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ 2 ชิ้น คือ *Problems of Siam* และ *Democracy in Siam*[45] รวมทั้งการที่ให้ทรงร่างรัฐธรรมนูญขึ้นก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรเพียงเล็กน้อย[46] ใน

เอกสารชิ้นแรกนั้นเกิดขึ้นภายหลังครึ่งปีแรกแห่งการขึ้นครองราชสมบัติ โดยที่รัชกาลที่ 7 ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยากัลยาณไมตรี (ฟรานซิส บี. แซร์) ซึ่งมาเยือนสยามในช่วงกรกฎาคมปี 2469 ทรงขอคำปรึกษาว่าสักวันหนึ่งสยามจะต้องมีการปกครองในระบอบรัฐสภาแบบอังกฤษหรือไม่ สยามพร้อมหรือไม่กับการที่จะมีรัฐบาลจากการเลือกตั้ง สมควรจะมีนายกรัฐมนตรีหรือไม่ หรือสมควรที่จะมีสภานิติบัญญัติหรือไม่ รวมทั้งการที่จะทำให้คนจีนกลายเป็นคนไทยด้วย ในพระราชหัตถเลขานี้ทรงแสดงความวิตกถึงความพร้อมของสยาม ในขณะเดียวกันก็ทรงแสดงพระราชดำริในเรื่องของการปกครองแบบเทศบาลเสียก่อน ทั้งพระยากัลยาณไมตรีและสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ (ในฐานะอภิรัฐมนตรีซึ่งได้รับสำเนาพระราชหัตถเลขานี้ด้วย) ต่างก็มิได้แสดงความกระตือรือร้นต่อการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงครั้งนี้นัก และเรื่องนี้ก็เป็นอันระงับไปจนกระทั่งในปี 2470 ที่รัชกาลที่ 7 ทรงแสดงพระราชดำริไว้ในเอกสารชิ้นที่สองที่ว่า สักวันหนึ่งสยามก็จะต้องมีการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังนั้นก็เป็นความจำเป็นที่จะต้องเตรียมตัวให้พร้อมและให้การศึกษากับราษฎรในเรื่องของการออกเสียงเลือกตั้งผู้แทน ผลของพระราชดำรินี้ทำให้มีการรื้อฟื้น "สภากรรมการองคมนตรี" ซึ่งเคยมีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และได้ตกต่ำไปในสมัยรัชกาลที่ 6 และเมื่อต้นรัชกาลที่ 7 ก็มีสมาชิกอยู่ถึงประมาณ 200 ท่าน แต่ไม่มีบทบาทหรืออิทธิพลอย่างใดในทางการเมืองการปกครอง พระราชดำริที่ทรงรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่นั้นอาจเป็นอีกก้าวหนึ่งทางการเมืองนอกเหนือไปจากการตั้งอภิรัฐมนตรีสภา โดยทรงหวังให้สภากรรมการองคมนตรีนี้ทำหน้าที่คล้ายกับองค์กรทางนิติบัญญัติ มีจำนวนสมาชิกน้อยลงเหลือ 40 ท่าน และให้ตระเตรียมการเพื่อวางรากฐานเกี่ยวกับประชาธิปไตยต่อไป อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏว่าองค์กรนี้สามารถดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพตามที่คาดหวังไว้ได้

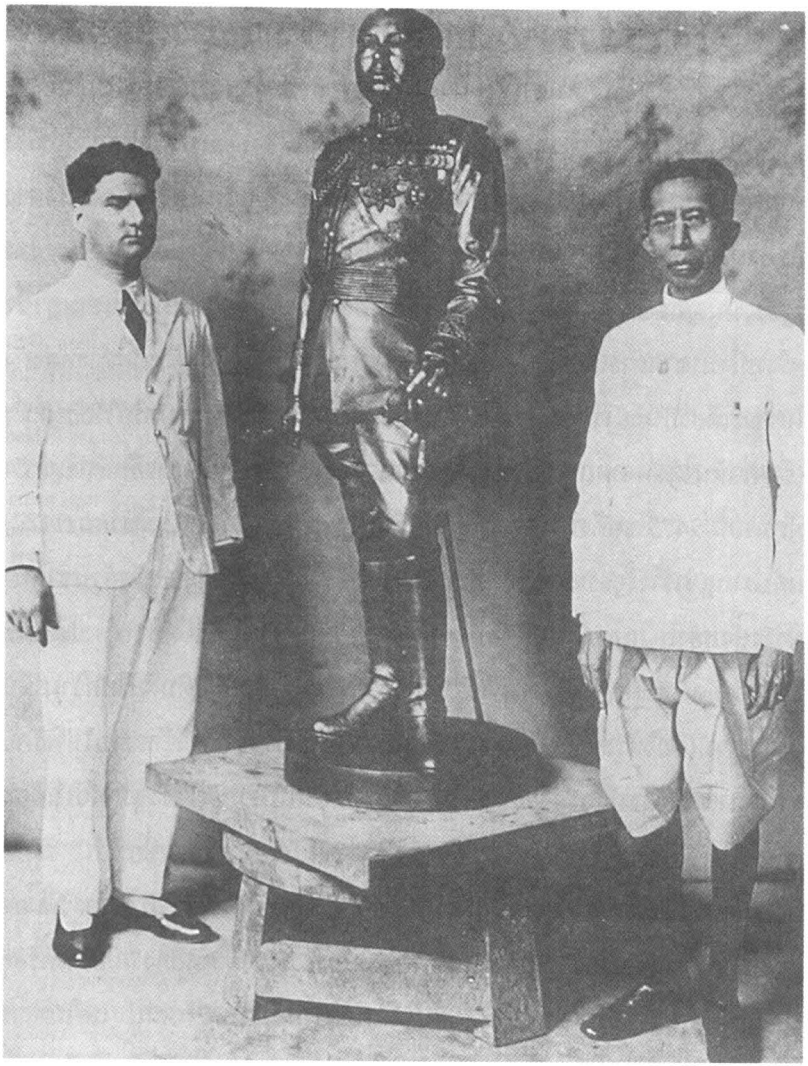
แม้แต่ในการเริ่มต้นก็มีข้อคัดค้านไม่น้อยว่า ระบอบประชาธิปไตยจะเหมาะสมต่อสยามมากกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือไม่ (จากการตั้งข้อสังเกตคัดค้านของพระองค์เจ้าธานีนิวัติ และ ม.จ.สิทธิพร กฤษดากร เป็นต้น) และองค์กรนี้ก็อยู่ไปประมาณ 4 ปีกว่าโดยมิได้มีบทบาทนักจนสิ้นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นอกเหนือจากพระราชดำริดังกล่าว รัชกาลที่ 7 ยังทรงมีพระราชดำริในการพระราชทานรัฐธรรมนูญ กล่าวคือในปี 2472 (ซึ่งตรงกับการก่อตัวของคณะผู้ก่อการฯสายนายทหารบกยศชั้นสูง) ในขณะที่สยามกำลังเผชิญกับเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นกระแสทั่วโลก และในการเตรียมที่จะฉลองพระนครและราชวงศ์จักรี 150 ปี (6 เมษายน 2475) นั้น รัชกาลที่ 7 ได้ทรงให้กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทรงศึกษาเกี่ยวกับการวางแผนของฮอลันดาที่จะให้อาณานิคมของตนในอินโดนีเซียปกครองตนเอง (ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 คือในทศวรรษ 1920 นั้น ได้มีกระแสความคิดแบบเสรีนิยมเกิดขึ้นในบรรดามหาอำนาจยุโรปและอเมริกา นั่นคือความคิดที่จะปูพื้นให้กับการปกครองตนเองของบรรดาเมืองขึ้นทั้งหลาย ดังนั้นทั้งอังกฤษและฮอลันดา รวมทั้งสหรัฐฯ ก็ได้มีการวางแผนและเริ่มให้คนพื้นเมืองเข้ามามีส่วนในการบริหารมากขึ้นทั้งใน อินเดีย พม่า อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งน่าเชื่อว่ากระแสดังกล่าวรอบ ๆ เมืองไทยส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทยไม่น้อย)

ในปี 2474 ในการเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกา รัชกาลที่ 7 ก็ยังทรงให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์อเมริกันถึงพระราชดำริในเรื่องของการเสนอระบบเทศบาลขึ้นในสยาม และเมื่อเสด็จกลับมาเรื่องทั้งหมดก็ถูกมอบให้กับพระยาศรีวิศาลวาจา (ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ) กับนายเรมอนด์ บี.

สตีเวนส์ (ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศชาวอเมริกัน) ให้จัดการร่างรัฐธรรมนูญขึ้น และได้มีการทูลถวายเค้าร่างรัฐธรรมนูญแก่ในหลวงในวันที่ 9 มีนาคม 2474 (ก่อนการฉลองพระนครเพียงไม่ถึง 1 เดือน) กล่าวกันว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ (ซึ่งร่างขึ้นเป็นการภายใน รับรู้กันแต่เฉพาะในวงการบิรหารชั้นสูงเท่านั้น) จะพระราชทานให้ในวันที่ 6 เมษายน 2475 ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบัญญัติที่จะให้มีนายกรัฐมนตรี ให้มีผู้แทนราษฎรซึ่งครึ่งหนึ่งมาจากการเลือกตั้ง (โดยทางอ้อม) อีกครึ่งหนึ่งมาจากการแต่งตั้ง ในขณะเดียวกันก็ยังรักษาพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ส่วนหนึ่ง (ซึ่งจะเห็นได้ชัดจากถกเถียงและต่อรองเรื่องนี้กันในช่วงหลังการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน 2475 จนถึงการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 เมื่อ 2 มีนาคม 2477) แต่ปรากฏว่าร่างรัฐธรรมนูญนี้ก็ถูกผ่านเลยไป เพราะได้รับการคัดค้านจากทั้งผู้ร่างทั้งสองเองและทั้งยังได้รับการคัดค้านจากอภิรัฐมนตรีอีกด้วย ประเด็นของการคัดค้านก็คือยังไม่เหมาะสมกับเงื่อนไขของเวลาเช่นเดิม เป็นความเห็นและความเชื่อในระดับผู้นำโดยประเพณีของสยามที่เชื่อว่า ความไม่พร้อมของสยามต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้นมีรากฐานมาจากความด้อยการศึกษาของประชาชน และที่ลึกลงไปกว่านั้นก็คือความไม่เชื่อที่ว่า ระบบการปกครองประชาธิปไตยซึ่งเป็นระบบของตะวันตกนั้นไม่เหมาะกับคนตะวันออก ดูจะเป็นความเชื่อในเรื่องความแตกต่างของ “ผิวขาว-ผิวเหลือง” อันแพร่อยู่ในหมู่ของผู้นำไทยที่ทั้งชื่นชมและตื่นเต้นต่ออารยธรรมตะวันตก แต่ในขณะเดียวกันก็มีความสงสัยและหวั่นวิตกในอารยธรรมเดิมของตนที่ต้องเผชิญหน้ากับสิ่งใหม่ ๆ เหล่านั้น

สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (28 เม.ย. 2406-10 มี.ค. 2490) ประทับยืนคู่กับ ศิลป์ พีระศรี (15 ก.ย. 2543-14 พ.ค. 2505 นามเดิม Corrado Feroci) คราวเสด็จตรวจการปั้นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ ปราสาทพระเทพบิดร บุคคลทั้งสองเป็นอัครศิลปินไทยในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นศิลปินที่ได้ทำงานชิ้นสำคัญ ๆ ในยุคสมัยการแสวงหา "มหาบุรุษ" ในประวัติศาสตร์ไทย เช่น อนุสาวรีย์พระเจ้ากรุงธนบุรี พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี เป็นต้น

คนจีนกับปัญหาประชาธิปไตยสยาม

อนึ่ง ในเรื่องที่เกี่ยวกับความหวั่นวิตกของเจ้าและขุนนางในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถึงเรื่องความไม่พร้อมของคนไทยทั่วไปที่จะปกครองตนเองในระบอบประชาธิปไตย ไม่ว่าจะมาจากข้ออ้างของความด้อยการศึกษาหรือการที่ระบอบใหม่ดังกล่าวไม่เหมาะสมกับ "ผิวเหลือง" นั้น ก็ยังมีปัญหาในเรื่องของเชื้อชาติ "จีน" ที่มีความเชื่อบางอย่างในขณะนั้นเพิ่มความสลับซับซ้อนเข้ามาอีกด้วย กล่าวคือ เมื่อถึงปลายรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 6 ชนชั้นนำไทยได้เกิดความหวั่นวิตกว่าคนจีนที่เข้ามา "พึ่งพระบรมโพธิสมภาร" นั้น หาได้ผลมกลมกลืนกลายเป็นคนไทยได้ง่าย ๆ อย่างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไม่ ในด้านหนึ่งจากจำนวนคนจีนที่ได้เพิ่มขึ้นอย่างมากในระยะนั้น ทำให้กรุงเทพฯ และเมืองบางเมืองของไทยดูจะกลายเป็น "ไชน่าทาวน์" ยิ่งกว่าเป็น "ไทยทาวน์" ประมาณกันว่าคนจีนทั้งที่มาจากเมืองจีนและที่เกิดในเมืองไทยในปี 2453 มีประมาณ 792,000 หรือเท่ากับ 9.5 เปอร์เซ็นต์ของจำนวนประชากรของสยามทั้งหมด 8 ล้านคน ทำให้ดูจากตัวเลขว่าสยามมีสัดส่วนของไทย-จีนเป็นที่น่าวิตก กอปรกับการที่หญิงจีนได้เดินทางเข้ามาในเมืองไทยก็สร้างมิติใหม่ทางด้านวัฒนธรรมขึ้น ทำให้ชายจีนซึ่งแต่เดิมแต่งงานกับหญิงไทย มีบุตรออกมาเป็น "ลูกจีน" ที่มิใช่คนจีนเช่นบิดาของตน ในชั่วระยะเพียง 2 หรือ 3 ชั่วอายุคนก็กลายเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์นั้น แต่สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป นั่นคือ แม่ที่มาจากเมืองจีนจะช่วยรักษาความเป็นจีนให้กับบุตรที่เกิดในเมืองไทยได้มากกว่า ทั้งยังตรงกับสมัยที่ขบวนการลัทธิชาตินิยมจีนได้เฟื่องฟูเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะก่อนหรือหลังการปฏิวัติล้มราชวงศ์แมนจูโดย ดร.ซุนยัดเซ็นในปี 1911 ซึ่งตรงกับปีแรก ๆ ของการขึ้นครองราชสมบัติของ

รัชกาลที่ 6 ลัทธิชาตินิยมจีนนี้แพร่หลายเข้ามาสู่ชาวจีนโพ้นทะเลทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งในเมืองไทยด้วย ทำให้เกิดการกระตุ้นที่จะศึกษาในระบบโรงเรียนของจีน รักษาทั้งภาษาและวัฒนธรรมของจีนเอาไว้ในหมู่จีนโพ้นทะเล ที่น่าสนใจทางปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ก็คือ ภายในเวลาเพียงไม่ถึง 4 เดือนหลังการปฏิวัติตุลาคม 1911 ของจีนที่ล้มสถาบันจักรพรรดิก็เกิด "กบฏ ร.ศ.130" ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น (เกิดเหตุการณ์นี้ในเดือนกุมภาพันธ์ 2454 ซึ่งนับตามปฏิทินเก่า แต่เทียบเป็นศักราชตะวันตกเป็นปี 1912) การวางแผนยึดอำนาจของนายทหารหนุ่มนี้น่าจะได้รับอิทธิพลความคิดจากกระแสการเมืองในจีนไม่น้อย ดังที่มักจะขนานนาม "กบฏ ร.ศ.130" เป็นภาษาพูดทั่ว ๆ ไปว่า "กบฏหมอเหล็ง" นั้นเป็น "กบฏ" แบบของ "เก็กเหม็ง" ("เก็กเหม็ง" เป็นภาษาจีนกลางแปลว่า "การปฏิวัติ" และโปรดสังเกตความใกล้เคียงในการออกเสียงชื่อหัวหน้ากบฏ "หมอเหล็ง" กับ "เก็กเหม็ง") เป็นการนำเหตุการณ์ในไทยผูกเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในเมืองจีน ก่อให้เกิดความตื่นตระหนกและหวาดกลัวขึ้นในหมู่ของเจ้าและขุนนางในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามเป็นอย่างยิ่ง

ปัญหาจากการที่การเมืองภายในสยามบรรจบพอดีกับการเมืองระดับโลกนี้ทำให้คนจีนในไทยถูกมองเป็นปัญหาใหญ่โตน่ากลัวกว่าปกติ ฉะนั้นจึงไม่น่าสงสัยอะไรที่ลัทธิชาตินิยมได้รับการปลุกเร้าขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 แนวพระราชดำริว่าด้วย "ชาติไทย" เป็นการเสนอ "ชุมชน" หรือ "สังคม" ที่มีองคาพยพเป็นเอกภาพ (organic unity)[47] เป็น "ชาติ" ที่มีสมาชิกอยู่ร่วมกัน มีเอกลักษณ์ร่วมกัน มีจุดหมายปลายทางร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกันเป็นผลประโยชน์ของส่วนรวมที่อยู่เหนือผลประโยชน์ส่วนบุคคล มีแกนกลางอยู่ที่หลัก 3 ประการของ "ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์" และเป็น "องคาพยพ"

ที่มีคุณค่าที่จะต้องธำรงรักษา ต้องต่อสู้ไว้แม้จะต้องสละซึ่งชีวิตก็ตาม สังคมนี้จะต้องเป็น "ไทย" และ "ไท" จากการควบคุมทางเศรษฐกิจ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐกิจภายในที่ถูกคนจีน "ที่ไม่ยอมเป็นไทย" ควบคุมอยู่) เป็น "ไท" ทางการเมืองที่จะไม่ให้ "ใครมาเป็นเจ้าเข้าครอง" ลัทธิชาตินิยมสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ตอกย้ำให้กับความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยิ่งขึ้น เป็นการนิยามสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เข้ากับหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสถาบันชาติ ในขณะเดียวกันเป้าหมายหนึ่งก็คือการขจัดอิทธิพลของจีนในเมืองไทย พร้อม ๆ กับการเรียกร้องให้ "คนเชื้อสายจีน" จงรักภักดีและปรับตัวผสมผสานจนกลายเป็นคนไทย

จากปัญหาทางการเมืองและวัฒนธรรมดังกล่าว ยังมีประเด็นของกฎหมายที่น่าสนใจเกิดควบคู่กันด้วย กล่าวคือ ปัญหาเรื่องสัญชาติของคนจีนในไทย ปัญหานี้สืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลของราชวงศ์แมนจูพยายามที่จะเรียกร้องความสนับสนุนและจงรักภักดีจากคนจีนโพ้นทะเล แต่เดิมรัฐบาลแมนจูมีข้อห้ามคนจีนออกนอกประเทศ ข้อห้ามนี้รัฐบาลเองก็ไม่สามารถใช้บังคับได้ ดังนั้นคนจีนโพ้นทะเลจึงเป็นผู้ทำผิดกฎหมายในสายตาของรัฐบาลสมัยจักรพรรดิ รัฐบาลเองก็มิได้ให้ความสนใจต่อคนจีนโพ้นทะเลนี้เท่าใดนัก แต่ในปี 2452 รัฐบาลแมนจูกลับออกกฎหมายเกี่ยวกับสัญชาติขึ้นเป็นครั้งแรก โดยถือหลัก jus sanguinis ที่ว่าบุคคลที่มีบิดาเป็นจีนจะได้รับสัญชาติจีน เป็นเครื่องแสดงว่ารัฐบาลสนใจต่อประชากรของตนที่อยู่โพ้นทะเล ในปี 2453 ถึงกับให้มีการยกเลิกกฎหมายห้ามพลเมืองจีนออกจากประเทศจีน[48]

การเปลี่ยนแปลงท่าทีของรัฐบาลจีนดังกล่าว ได้รับการสืบทอดโดยรัฐบาลหลังการปฏิวัติปี 1911 ด้วย ได้สร้างปัญหาให้กับไทยในแง่ที่ว่าความบีบคั้นที่คนจีนในไทยเคยได้รับจากรัฐบาลจีนอันเป็นผลให้คนจีนโอนเอียงมา

ทางด้านไทยนั้น ก็เป็นอันว่าความบีบคั้นนั้นจะหมดไป คนจีนอาจสามารถพึ่งรัฐบาลจีนได้ หรือในทางกลับกันอาจไม่ต้องขึ้นต่อรัฐบาลไทยอย่างที่เคยเป็นมาก่อน พร้อม ๆ กับลัทธิชาตินิยมจีนที่มีมากขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว ความสะดวกจากกฎหมายสัญชาติทำให้คนจีนในไทยมิต้องพึ่งพิงหรือขึ้นต่อกฎหมายหรือรัฐบาลไทยมากดังแต่ก่อน ตัวอย่างที่อาจสะท้อนให้เห็นปัญหานี้ก็คือ เรื่องของการยกเลิกการเก็บภาษีคนจีนในรูปของ "การผูกปี้" มาเป็นการเก็บภาษีรายหัวในรูปของ "เงินค่าราชการ" กล่าวคือแต่เดิมการที่รัฐบาลไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ต้องการแรงงานจีนจึงมีการเก็บภาษีคนจีนต่ำมากกว่าปกติ คนจีนต้องเสียภาษี "ผูกปี้" เพียง 4.25 บาทต่อทุก 3 ปี (หรือประมาณน้อยกว่า 1.50 บาทต่อ 1 ปี) เทียบกับอัตราที่คนไทย (หรือคนเอเชียชาติอื่น เช่น มอญ เขมร มลายู ฯลฯ) ถูกเก็บภาษี "เงินค่าราชการ" (นับแต่ปี 2442) เท่ากับ 4-6 บาทต่อปีนั้น รัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กำหนดว่า นับแต่ปี 2453 เป็นต้นไปคนจีนในไทยจะต้องเปลี่ยนมาเสียภาษีรายหัวเท่ากับคนไทย เป็นการขึ้นภาษีจาก 1.50 เป็น 6 บาท โดยที่รัฐบาลไทยมิได้ให้คำอธิบายที่ชัดเจนต่อคนจีน แม้ว่าการเก็บในอัตรานี้จะดูยุติธรรมถ้าเทียบกับการที่คนไทยต้องเสีย แต่ก็สร้างความไม่พอใจให้กับคนจีนเป็นอย่างมาก

ดังนั้นในเดือนมิถุนายน 2453 บรรดาผู้นำสมาคมลับของจีนในไทยจึงชักชวนให้กรรมกรจีนหยุดงานและให้พ่อค้าปิดร้านค้า การประท้วงครั้งนี้เป็นไปโดยไม่อึกทึกครึกโครมนัก มิได้มีการจลาจล คนจีนก็มิได้ยื่นข้อเสนอเรียกร้องใด ๆ กับรัฐบาลของรัชกาลที่ 5 แต่ก็ทำให้ธุรกิจการค้าหยุดชะงักไปหลายวัน การขนส่งที่ท่าเรือหยุดนิ่ง (เนื่องจากกรรมกรทั้งหมดเป็นแรงงานจีน) เจ้าหน้าที่ของสยามรักษาสถานการณ์ไว้ได้โดยสงบ ร้านค้าเปิดกิจการภายใน 3-5 วัน มีการจับกุมคนจีนด้วยข้อหาสร้างความวุ่นวายเล็ก ๆ น้อย ๆ 400 คน

แล้วก็ปล่อยไป ถือได้ว่าผู้นำจีนจากสมาคมลับต่าง ๆ ประสบความล้มเหลวในการประท้วง แต่ก็สร้างความรู้สึกที่หวั่นวิตกต่อผู้นำสยามไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อรัชกาลที่ 6 ซึ่งเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในอีก 5 เดือนต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ 6 จากการที่มีนโยบายทำให้คนจีนที่เกิดในเมืองไทยเป็นคนไทย รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติสัญชาติขึ้นในปี 2456 โดยใช้หลักการเดียวกับกฎหมายสัญชาติของจีน 2452 ในเรื่องของ jus sanguinis ที่กล่าวมาแล้วคือ ผู้มีบิดาเป็นไทยจะได้รับสัญชาติไทย ไม่ว่าจะเกิดในหรือนอกเมืองไทยก็ตาม ทั้งยังมีข้อกำหนดเพิ่มเติมอีกว่าผู้ที่เกิดในแผ่นดินไทยนั้นก็ได้รับสัญชาติไทยอีกด้วย ก็หมายความว่าลูกจีนที่เกิดในเมืองไทยกลายเป็นคน 2 สัญชาติ และก็หมายความต่อไปอีกว่าหากมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ถ้ามีการจัดตั้งพรรคการเมือง มีการออกคะแนนเสียงเลือกตั้ง ผู้ที่มีเชื้อสายจีนแต่ได้รับสัญชาติไทยตามกฎหมายใหม่นี้ จะได้รับสิทธิในการจัดตั้งพรรคการเมืองและก็มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งได้ กฎหมายใหม่ที่ออกมาคล้ายเป็นมาตรการทางลัทธิชาตินิยมไทย (โต้ตอบกับลัทธิชาตินิยมจีน) ได้กลายมาเป็นอุปสรรคทางกฎหมายต่อการที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย และได้กลายเป็นข้ออ้างและปัญหาของผู้นำไทยในสองรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ที่นอกจากจะหวั่นวิตกว่าราษฎรไทยด้อยการศึกษาไม่พร้อมกับการเป็นประชาธิปไตย (ด้วยความเป็น "ผิวเหลือง") แล้วประชาธิปไตยยังอาจทำให้การเมืองไทยถูกครอบงำจากพรรคการเมืองที่เป็น"จีน" (สัญชาติไทย) หรือจากคะแนนเสียงของราษฎร ("จีน" ที่มีทั้งสัญชาติไทยและจีน) คนจีนที่มีสัญชาติไทยถูกตั้งข้อสงสัยในความจงรักภักดีเป็นครั้งแรก และความวิตกกังวลนี้จะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ของรัชกาลที่ 6 และจากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 7 เรื่อง *Problems of Siam* ที่ได้กล่าวมาแล้ว[49]

และเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เชื่อได้ว่าทำให้มีการยืดเวลาของการมีรัฐธรรมนูญและมีสถาบันอื่น ๆ ของการปกครองระบอบประชาธิปไตยจากเบื้องบนออกไป

น่าสนใจว่าความหวั่นวิตกของผู้นำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อกรณีคนสองสัญชาติกลับมิได้รับการยืนยันทางประวัติศาสตร์จากการเลือกตั้งที่มีขึ้นภายหลังปี 2475 ไม่ว่าจะเป็นกรณีของการเลือกตั้งครั้งแรกปี 2476 หรือการเลือกตั้งครั้งต่อ ๆ มาในปี 2480 หรือ 2481 และก็มิได้รับการยืนยันในเรื่องของการตั้งพรรคการเมืองครั้งแรกอีกเช่นกันภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คนไทยเชื้อสายจีนในความหมายที่หวั่นวิตกกันในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้น ดูจะดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจของตนโดยยุ่งเกี่ยวกับการเมืองในระบอบใหม่น้อยที่สุดและเข้ามามีบทบาทโดยตรงก็เมื่อหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เสียมากกว่า

เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก-มาตรฐานทองคำ-ลดค่าเงินบาท และความแตกแยกในรัฐบาลของรัชกาลที่ 7

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าข้อถกเถียงเกี่ยวกับสาเหตุของการยึดอำนาจ 2475 นั้น มีทั้งจากเหตุผลทางด้านอุดมการณ์และทางด้านเศรษฐกิจ จากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างปี 2472-2475 (โดยเริ่มต้นจากการพังทลายของตลาดหุ้นในสหรัฐฯเมื่อปี 2472 (1929) และเศรษฐกิจตกต่ำได้แผ่ขยายไปทั่วโลกของระบบทุนนิยม) นั้น ได้มีผลกระทบต่อเมืองไทยอย่างมหาศาล ในระดับของประชาชนทั่วไปซึ่งหมายถึงชาวนาที่เพาะปลูกข้าวอันเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งของประเทศ ราคาข้าวได้ตกต่ำลงอย่างมากถึง 2 ใน 3 และราคาที่ดินก็ตกลง 1 ใน 6 ชาวนาขาดเงินสดที่จะใช้ซื้อเครื่องอุปโภค

บริโภค ในขณะเดียวกันก็ขาดเงินสำหรับเสียภาษีอากร ซึ่งภาษีหลักคือ "เงินรัชชูปการ" ปีละ 6 บาท กับเงินเสียอากรค่านา ทั้งยังไม่สามารถจะหาเงินกู้หรือเครดิตมาแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ เกิดหนี้สินรุงรัง และเกิดอัตราการว่างงานสูง ในด้านของรัฐบาลจากการดำเนินนโยบายการเงินและการคลังที่เป็นอนุรักษ์นิยมได้เน้นการจัดงบประมาณประจำปีให้เข้าดุล ซึ่งเป็นผลทำให้ต้องมีการตัดงบประมาณรายจ่าย ลดเงินเดือน ลดจำนวนข้าราชการ (ดังที่เรียกกันว่าดุลยภาพ) พร้อมกับมีการเก็บภาษีในรูปใหม่ เช่น ภาษีจากรายได้ และภาษีจากที่อยู่อาศัยและที่ดินในเขตเมือง ซึ่งจะกระทบต่อคนชั้นกลางมากที่สุด แต่หาได้กระทบต่อชนชั้นสูงเช่น เจ้า ขุนนาง และพ่อค้านักธุรกิจ ที่เป็นชาวจีนหรือชาวต่างชาติไม่[50] มาตรการต่าง ๆ ทางด้านการเงินการคลังส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 อย่างหนัก ปัญหาดังกล่าวยังตอกย้ำความแตกแยกในคณะผู้บริหาร (เสนาบดีสภา) อันทำให้ภาพลักษณ์ของรัฐบาลและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ปรากฏออกสู่สื่อมวลชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางหนังสือพิมพ์ดูอ่อนแอ ไร้ประสิทธิภาพ และรักษาแต่สถานะกับผลประโยชน์ของชนชั้นตน มีผลทางด้านจิตวิทยาของมวลชนที่พร้อมที่จะสละระบอบการปกครองแบบเก่า

ปัญหาของเศรษฐกิจตกต่ำดูจะกระทบไทยในปี 2473 ในเมื่อในปีเดียวกันนั้นการเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล ในขณะที่สินค้าออกหลักของไทย เช่น ข้าวและดีบุกก็ตกลงด้วย ซึ่งก็หมายความว่ารายได้ส่วนใหญ่ของประเทศที่มาจากผลิตผลทางเกษตรและแร่ธาตุนี้ต้องตกลงไปด้วย รัฐบาลเริ่มมองหามาตรการที่จะตัดทอนรายจ่าย และคำว่า "ดุลยภาพ" (ซึ่งเคยทำมาแล้วในสมัยต้นรัชกาล) ก็โผล่กลับมาอีกในหน้าหนังสือพิมพ์หรือการวิพากษ์วิจารณ์ทั่วไป ในปี 2474 และ 2475 (ก่อนการยึดอำนาจ) ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจตกต่ำ

การขาดเงินของรัฐบาลดูจะเป็นปัญหาหนักที่สุด อันนำไปสู่ความขัดแย้งในหมู่ผู้บริหารถึงกับเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทรงลาออก และเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติถูกปลดออก (พระองค์เจ้าบวรเดชทรงเป็นเสนาบดีกลาโหมระหว่างมีนาคม 2470 ถึงมิถุนายน 2474 ส่วนพระยาโกมารกุลมนตรีนั้นเป็นเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติระหว่างตุลาคม 2472 ถึงเมษายน 2475) ซึ่งจะขอกล่าวถึงรายละเอียดโดยย่อ เพื่อเป็นพื้นฐานของความเข้าใจในช่วงระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่ออันสำคัญก่อนการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน ดังต่อไปนี้

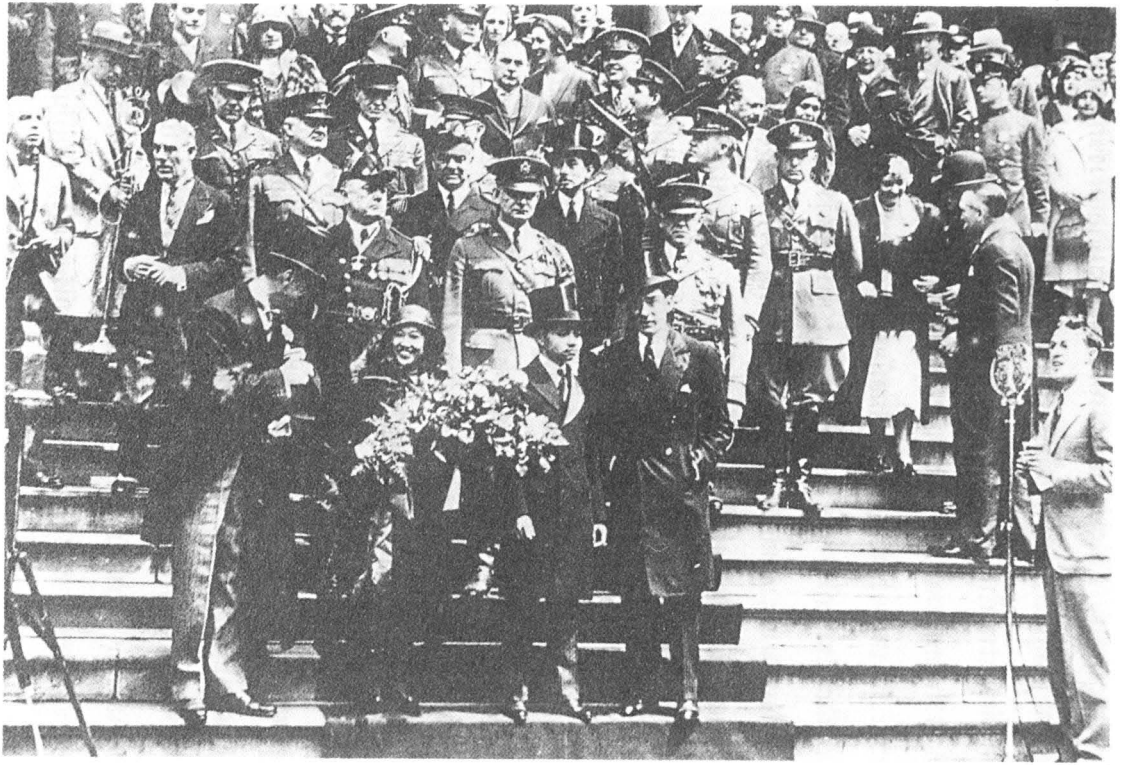
ในการจัดทำงบประมาณปี 2474 (ซึ่งเริ่มต้น 1 เมษายน) นั้นเกิดปัญหาของการขาดดุล ดังนั้นรัฐบาลก็ตกลงใช้มาตรการตัดเงินเดือนข้าราชการ แม้ว่าจะมีการถกเถียงและคัดค้านอย่างรุนแรงในคณะเสนาบดีสภา (กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และอภิรัฐมนตรี) ทรงไม่เห็นด้วยกับวิธีการนี้ยกเว้นจะไม่มีทางเลือกอื่นใด เนื่องจากทรงเห็นว่าทำให้ขวัญและกำลังใจของข้าราชการตกต่ำ แต่เสนาบดีสภาก็ลงมติด้วยคะแนน 7 ต่อ 4 รับมาตรการดังกล่าว มาตรการนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในทางลบจากหนังสือพิมพ์ พร้อมด้วยการโจมตีที่มีความหมายทางการเมืองในแง่ที่ว่าผู้นำของประเทศไม่สนใจที่จะทำให้เกิดการลงทุนภายในให้เกิดผลผลิต มีแต่ใช้ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือย บริโภคแต่ของจากต่างประเทศ พวกขุนนางชั้นสูงที่ปลดเกษียณแล้วก็กินบำนาญสูง มีแต่ผู้ทำลายเศรษฐกิจภายในของประเทศแล้วก็ยกตัวอย่างว่าอาจจะมีเจ้าเพียงองค์เดียวเท่านั้น คือ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ที่เป็นเจ้าที่ทรงงานอย่างจริงจัง[51]

ในกลางปี 2474 ปัญหาทางเศรษฐกิจได้ขยายวงไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในวงของผู้บริหาร จนกระทั่งถึงการที่พระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหมทรงลาออกจากตำแหน่ง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมี

มาก่อนในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์[52] กรณีดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 เสด็จสหรัฐฯ ไม่อยู่ในประเทศ 7 เดือน (น่าสังเกตว่าในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้นมีการเสด็จต่างประเทศในลักษณะของการเสด็จของรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่างกับสมัยรัชกาลที่ 6 ในระหว่างครองราชสมบัติเกือบจะมิได้มีการเสด็จต่างประเทศเลย ในช่วงระยะเวลาของการครองราชสมบัติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ระหว่าง 2468-75 นั้น รัชกาลที่ 7 และพระราชินีเสด็จต่างประเทศดังรายการต่อไปนี้ เสด็จสิงคโปร์ ชวา และบาหลี 31 กรกฎาคม-11 ตุลาคม 2472 เสด็จอินโดจีน 6 เมษายน-8 พฤษภาคม 2473 เสด็จญี่ปุ่น 6-9 เมษายน 2474 แล้วเสด็จต่อไปยังสหรัฐฯ-คานาดา 28 เมษายน-28 กันยายน 2474 รวมเป็นเวลาประมาณ 7 เดือน และจะเป็นช่วงที่ตรงกับวิกฤตการณ์การทรงลาออกของเสนาบดีกลาโหมกับการที่อังกฤษออกจากมาตรฐานทองคำ)

ในวิกฤตการณ์ของคณะเสนาบดีนั้น เรื่องก็มีอยู่ว่าเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทรงเสนอเลื่อนเงินเดือนนายทหาร 322 นาย ในจำนวนนี้ 231 นาย ได้รับการเลื่อนยศ ดังนั้นการเลื่อนขั้นเงินเดือนก็ไม่มีปัญหา แต่มี 91 นาย ที่มิได้เลื่อนยศแต่ทรงต้องการให้เลื่อนขั้นเงินเดือนด้วย ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าอยู่ในตำแหน่งสำคัญ กระทรวงพระคลังได้ยอมตามข้อเสนอของกลาโหมเนื่องจากมีการเบิกจ่ายล่วงหน้าไปแล้ว แต่ขอหลักการว่ากระทรวงอื่น ๆ จะไม่ทำตาม ซึ่งกระทรวงพาณิชย์ฯประท้วงไม่เห็นด้วย ถือว่าหากกลาโหมทำได้กระทรวงอื่นก็จะทำได้เช่นกัน ดังนั้นจึงได้มีมติให้ระงับการเลื่อนขั้นเงินเดือนเสีย (ตามข้อเสนอของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ อภิรัฐมนตรี) อันเป็นผลให้พระองค์เจ้าบวรเดชถือว่าเสียพระพักตร์อย่างยิ่ง และก็ลาออกจากราชการไปท่ามกลางความหนักพระทัยของบรรดาอภิรัฐมนตรีและเสนาบดี (ซึ่งใน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี หน้าศาลาว่าการเมืองนิวยอร์ก วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2474
การเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศครั้งนี้เป็นครั้งที่ 3 โดยเสด็จประพาสบางส่วนของอินโดจีน เซี่ยงไฮ้ ฮ่องกง ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และคานาดา
ระหว่างวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ.2473 ถึง 12 ตุลาคม พ.ศ.2474 รวมเป็นเวลาเกือบ 7 เดือน ทั้งนี้เพื่อทรงรับการผ่าตัดพระเนตรข้างซ้ายซึ่งประชวรเป็นต้อด้วย

ขณะนั้นมีกรมพระนครสวรรค์ฯทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์)

กรณีความขัดแย้งของพระองค์เจ้าบวรเดชในครั้งนี้มิใช่เป็นครั้งแรก ก่อนหน้านี้ก็มีการขัดแย้งกับกรมพระกำแพงเพชรฯมาแล้ว ในเรื่องที่ว่าจะให้การบินทหารและพลเรือนที่ก่อตั้งขึ้นใหม่นั้นขึ้นอยู่กับกระทรวงไหน จะเป็นกลาโหมหรือพาณิชย์ กรมพระกำแพงเพชรฯเคยแสดงว่าจะทรงลาออกหากนำไปขึ้นกับกลาโหม ก็เป็นอันว่าทางพาณิชย์ชนะไป ต่อมาพระองค์เจ้าบวรเดช (พฤศจิกายน 2473) ก็มีความขัดแย้งกับกระทรวงพระคลังฯ (พระยาโกมารกุลมนตรี) อีกในเรื่องที่งบประมาณของกลาโหมจะเป็นไปในรูปเหมาจ่าย หรือขึ้นอยู่กับการตรวจสอบการใช้งบประมาณเช่นกระทรวงอื่น ในเรื่องนี้รัชกาลที่ 7 ได้มีพระราชวินิจฉัยให้เรื่องของกระทรวงกลาโหมและกระทรวงทหารเรือเป็นกรณีพิเศษ ครั้นต่อมา (ธันวาคม 2473) กลาโหมก็มีปัญหาเรื่องการก่อสร้างทางการทหาร ซึ่งการดำเนินการมิได้เป็นไปตามระเบียบของกระทรวงพระคลังฯ จนถูกต่อว่า ในกรณีนี้รัชกาลที่ 7 ทรงมีพระราชวินิจฉัยเห็นชอบกับทางกระทรวงพระคลังฯ และก่อนหน้ากรณีพระองค์เจ้าบวรเดชทรงลาออกก็มีปัญหาขัดแย้งกันอีก (มกราคม 2473) ในเรื่องกระบวนการทางงบประมาณ ดังนั้นเมื่อมีเรื่องการทรงลาออกในด้านหนึ่งก็ทำให้ภาพภายนอกของคณะผู้บริหารเจ้านายชั้นสูง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดูแตกแยกและไร้สมรรถภาพ ในขณะเดียวกันพระองค์เจ้าบวรเดชก็ทรงเป็นเป้าของความไม่พอพระทัยของบรรดาเจ้า ในทางตรงกันข้ามก็อาจมีส่วนให้พระองค์เจ้าบวรเดชเองถูกทรงเพ่งเล็งและต้องสงสัยว่าอาจจะเป็นผู้ที่จะทรงทำอะไรที่เป็นภัยต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้การก่อตัวและการวางแผนยึดอำนาจของคณะราษฎรเป็นไปได้โดยง่ายยิ่งขึ้น[53]

ความปั่นป่วนภายในวงการผู้บริหารอันเนื่องมาจากการที่รัฐบาลขาดเงิน

งบประมาณจะเงียบไประยะหนึ่ง แต่แล้วในเดือนกันยายน 2474 อังกฤษก็ประกาศออกจากมาตรฐานทองคำ ซึ่งสร้างความตระหนกตกใจไปทั่วโลก[54] การตัดสินใจของอังกฤษครั้งนี้มีผลกระทบต่อไทยมากเพราะเงินบาทผูกไว้กับเงินปอนด์สเตอร์ลิง[55] ซึ่งทางฝ่ายกระทรวงพระคลังฯ และที่ปรึกษาต่างประเทศ (นาย E.L. Hall-Patch ชาวอังกฤษซึ่งมีนโยบายทางการเงินและการคลังแบบอนุรักษ์นิยม) ให้ความเห็นว่าไทยควรอยู่กับมาตรฐานทองคำต่อไป แต่ให้แยกเงินบาทออกจากเงินปอนด์ เพื่อป้องกันเงินเฟ้อและความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจ ในท่ามกลางความตื่นตระหนกครั้งนี้ ทั้งอภิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีสภาโดยมีกรมพระนครสวรรค์ฯเป็นผู้สำเร็จราชการฯ (รัชกาลที่ 7 กำลังอยู่ในระหว่างการเดินทางกลับสยาม) ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้อยู่ในมาตรฐานทองคำต่อไปโดยแยกเงินบาทออกจากเงินปอนด์ ปรากฏว่าการตัดสินใจดังกล่าวได้รับการคัดค้านและวิพากษ์วิจารณ์มากจากสมาคมหอการค้าชาวต่างประเทศและวงการธนาคารในประเทศ ความตื่นตระหนกในการที่เงินบาทตกและการคลังกำลังขาดเงินนี้ ถึงขนาดผู้บริหารคิดจะหาเครดิตเงินกู้จากสหรัฐฯหรือฝรั่งเศสเป็นเงิน 15 ล้านเหรียญสหรัฐฯ แต่ก็ถูกเรียกร้องค่าตอบแทนสูง หรือแม้กระทั่งการที่จะต้องเอาเส้นทางรถไฟสายเหนือไปจำนองเป็นต้น ซึ่งก็หมายความว่าความเป็นอิสระทางการเมืองและการคลังของสยามจะต้องถูกกระทบกระเทือนด้วย ทำให้ต้องเลิกล้มความคิดที่จะกู้เงินนั้นไป

ในขณะที่ผู้บริหารระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์รอการเสด็จกลับของรัชกาลที่ 7 นั้น ก็มีการหารือกันถึงเรื่องการลดค่าเงินบาท แต่ก็ได้รับการคัดค้านจากกระทรวงพระคลังฯและที่ปรึกษาต่างประเทศ ในแง่ที่ว่าจะทำให้สยามเสียความเชื่อถือในวงการระหว่างประเทศ และการลดค่าเงินบาทก็จะไม่เกิดประโยชน์ต่อเกษตรกรไทย แต่กลับจะเป็นประโยชน์ต่อพ่อค้าต่างชาติ

เช่นคนจีนหรือชาวตะวันตก ข่าวลือเรื่องนี้ได้กระจายไปทั่วจนกระทั่งกระทรวงพระคลังฯต้องประกาศว่าจะไม่มีการลดค่าเงิน และเมื่อรัชกาลที่ 7 เสด็จกลับมาในเดือนตุลาคม (2474) ก็ต้องทรงเผชิญกับปัญหานี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการที่จะต้องทำงบประมาณของปี 2475 มีการตั้งอนุกรรมการของเสนาบดีสภาขึ้นเพื่อศึกษาปัญหาโดยพิเศษ ในขณะที่ในเดือนพฤศจิกายนและธันวาคมนั้นการค้าภายในประเทศได้ตกลงอย่างมาก รัฐบาลเก็บภาษีอากรได้โดยยากในเรื่องปัญหาและการหาทางแก้ไขสภาพความปั่นป่วนดังกล่าว รัชกาลที่ 7 ต้องทรงเผชิญกับความเห็นที่ไม่ตรงกันของ 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งทางด้านของกระทรวงพระคลังฯ (ซึ่งมีพระยาโกมารกุลมนตรี ที่เป็นเสนาบดีค่อนข้างหนุ่มและมีอุปนิสัยตรงไปตรงมา กับที่ปรึกษาชาวต่างประเทศนายฮอลล์-แพทช์ดังกล่าวข้างต้น) กับอีกฝ่ายหนึ่งคือทางด้านของกระทรวงพาณิชย์ฯ (ซึ่งมีกรมพระกำแพงเพชรฯทรงเป็นเสนาบดีทั้งยังเป็นอภิรัฐมนตรีอีกด้วย พร้อมทั้งที่ปรึกษาชาวต่างประเทศที่จะใช้ในการโต้ตอบกับที่ปรึกษาของกระทรวงพระคลังฯ) และได้รับความสนับสนุนอย่างสูงจากหมู่เจ้านาย ในความขัดแย้งดังกล่าวจะมีผลให้ฝ่ายแรกคือนายฮอลล์-แพทช์ลาออกจากตำแหน่งไปเมื่อกลางเดือนมีนาคม (2474 ตามปฏิทินเก่าถือเป็นเดือนสุดท้ายของปี) และพระยาโกมารกุลมนตรีต้อง "ลาออก" ในเดือนถัดไปคือเมษายน (ภายหลังการฉลองพระนครและราชวงศ์จักรี 150 ปี เมื่อ 6 เมษายน คือเพียง 2 เดือนก่อนการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าพระยาโกมารกุลมนตรีนั้นได้กลับเข้ามาเป็นรัฐมนตรีการคลังอีกครั้ง คือระหว่าง 24 มิถุนายน-25 ธันวาคม 2476 ในสมัยรัฐบาลชุดแรกของพระยาพหลฯ หลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 ที่ล้มรัฐบาลของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา)

หากจะกล่าวโดยย่อในความเห็นที่แตกต่างของสองฝ่ายในการแก้ไข

ปัญหาเศรษฐกิจในระยะนั้นก็คือ แนวคิดของกระทรวงพระคลังฯและที่ปรึกษาเป็นแบบอนุรักษ์นิยม ยึดมั่นในการที่จะปรับดุลงบประมาณไม่ให้มีการใช้จ่ายเกินรายได้ ให้อยู่กับมาตรฐานทองคำต่อไป ไม่ปรับค่าของเงินบาท ผลก็คือทำให้การค้าตก สินค้าไทยโดยเฉพาะข้าวมีราคาสูงไม่สามารถจะแข่งขันในตลาดต่างประเทศได้ เมื่อข้าวราคาตกชาวนาก็มีแนวโน้มที่จะผลิตเพื่อกินอยู่ของตน แต่ชาวนาก็ขาดเงินรายได้ทำให้ไม่สามารถจะซื้อสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างที่เคยทำมา ก็เป็นเหตุให้การค้าขายภายในตกลงเช่นกัน แต่ทางฝ่ายนี้ก็มีนโยบายที่ก้าวหน้าในเรื่องการหารายได้ให้รัฐบาล กล่าวคือในขณะที่ให้มีการประหยัดและตัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นก็ให้มีการเก็บภาษีเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะจากคนรวย ส่วนทางด้านของกระทรวงพาณิชย์ฯกับที่ปรึกษาชาวต่างประเทศของตน (พร้อมทั้งความสนับสนุนจากบรรดาอภิรัฐมนตรีและเสนาบดี) ก็มีความคิดที่เป็นอนุรักษ์นิยมเช่นกัน แต่ไม่ยึดมั่นเคร่งครัดอย่างกลุ่มแรก กลุ่มนี้จะไม่เน้นการปรับงบประมาณให้เข้าดุลนัก ไม่เห็นด้วยกับการตัดทอนรายจ่ายอย่างเข้มงวด ไม่ยึดกับมาตรฐานทองคำหรือการไม่ปรับค่าเงินบาท (เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป) แต่กลุ่มนี้ก็จะยึดมั่นในแง่ของการที่จะไม่เก็บภาษีจากคนรวยหรือภาษีรายได้ (ด้วยข้ออ้างว่าเก็บยาก) ทั้งสองกลุ่มนี้มีความขัดแย้งกันมาเรื่อยนับตั้งแต่รัฐบาลขาดเงินสำหรับจัดสรรงบประมาณตั้งแต่ปี 2472 แล้ว แต่จะมาระเบิดก็ในปลายปี 2474 เมื่อปัญหาจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกเข้ามากระหน่ำต่อสถานะของสยามอย่างรุนแรง และการแตกหักก็เกิดขึ้นด้วยการลาออกดังกล่าวในช่วงใกล้การยึดอำนาจ ที่น่าสนใจก็คือในภาวะวิกฤตดังกล่าวจะเห็นได้ว่าที่ปรึกษาชาวต่างประเทศตามกระทรวงต่าง ๆ นั้นมีอิทธิพลต่อการบริหารของสยามเป็นอย่างยิ่ง สิ่งนี้เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเริ่มว่าจ้างที่ปรึกษาชาวต่างประเทศมาตั้งแต่ พ.ศ.2439

ทั้งนี้เพราะในช่วงที่ประเทศเผชิญต่อลัทธิจักรวรรดินิยมนั้น เพื่อให้มหาอำนาจตะวันตกเชื่อถือต่อการบริหารของสยาม จึงได้มีการว่าจ้างชาวต่างประเทศชาติต่าง ๆ มาเป็นที่ปรึกษา ในด้านหนึ่งผู้บริหารสยามก็เรียนรู้วิธีการบริหารแบบใหม่ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้มหาอำนาจเหล่านั้นมีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจของรัฐบาลสยามในเรื่องสำคัญ ๆ ไม่น้อย ดังเช่นในกรณีที่ปรึกษากระทรวงพระคลังฯ ซึ่งมักจะเป็นคนอังกฤษ ก็ทำให้อังกฤษทั้งมีอิทธิพลและรู้ความเป็นไปในการตัดสินใจของรัฐบาลสยาม โอกาสที่ "ที่ปรึกษา" จะมี "นายสองนาย" เป็นเรื่องที่ต้องสงสัยกันตลอดมา และเมื่อมีการจ้างที่ปรึกษามาตลอดสามรัชกาล ก็ทำให้ผู้บริหารระดับสูงของไทยเกิดความเคยชินต่อการมีที่ปรึกษาไปในที่สุด ที่ปรึกษานี้จะยังคงมีอยู่ต่อไปในช่วงแรกของรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และจะหมดไปในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง (แต่หลังสงครามก็จะมาในรูปใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของสหรัฐฯ)

เพื่อให้เห็นภาพของความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและความขัดแย้งในรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 ต่อการเผชิญปัญหานี้ ควรที่จะดูรายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในเวลาประมาณครึ่งปีนับแต่รัชกาลที่ 7 เสด็จกลับจากสหรัฐฯ (ตุลาคม 2474) จนถึงการลาออกของนายฮอลล์-แพทช์และพระยาโกมารกุลมนตรี (มีนาคม 2474 และเมษายน 2475)[56] ดังที่กล่าวข้างต้นว่าในเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม 2474 สถานการณ์ทางเศรษฐกิจก็หนักหน่วงยิ่งขึ้น รัฐบาลเองก็ขาดเงินที่จะใช้จ่าย ต้องดึงจากงบโน้นงบนี้มาแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า มีข่าวลือต่าง ๆ นานาที่สร้างปัญหาให้กับเสถียรภาพของรัฐบาล เช่น ข่าวลือของการลดค่าเงินบาท ดำริที่จะนำเรื่องของดุลยภาพกลับมาใช้ใหม่ เรื่องการขึ้นภาษีอากรใหม่ ๆ ในขณะที่หนังสือพิมพ์ก็วิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐบาลอย่างหนัก เช่น *อิสระ*, *เจริญกรุง*

ที่เตือนให้รัฐบาลแก้ปัญหาในรูปที่จะช่วยปัญหาของคนจน แล้วก็เตือนว่ามิฉะนั้นคนเหล่านี้อาจลุกขึ้นมาจัดการกับรัฐบาลก็ได้ คำวิจารณ์นี้เป็นผลให้หนังสือพิมพ์*เจริญกรุง* ต้องถูกปิด ในเดือนธันวาคมนั้นญี่ปุ่นก็ออกจากมาตรฐานทองคำ และก็มีข่าวลือว่าสหรัฐฯอาจจะออกตามมา

ครั้นในเดือนมกราคม ฝ่ายกระทรวงพระคลังฯและพาณิชย์ก็ขัดแย้งกันอย่างเปิดเผยในเรื่องของมาตรฐานทองคำ เงินปอนด์ และการลดค่าเงินบาท รัฐบาลต้องออกแถลงการณ์พยายามชี้แจงให้มหาชนทราบถึงปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ โดยโยงปัญหาทั้งหมดไปที่ความตกต่ำของเศรษฐกิจของโลก ขอความสนับสนุนจากประชาชนในเรื่องของการขึ้นภาษีใหม่และการดุลยภาพปลดข้าราชการ (มีการยุบมณฑลลง 4 มณฑล ยุบ 9 จังหวัด และยุบศาลภูธรหลายแห่ง เป็นต้น) ในขณะเดียวกันก็ปรากฏว่าฎีกาจากต่างจังหวัดเข้ามาเป็นจำนวนมาก เรียกร้องขอให้ลดภาษีอากรและให้รัฐบาลช่วยเหลือชาวไร่ชาวนา จากความปั่นป่วนนี้ในวันที่ 5 กุมภาพันธ์ รัชกาลที่ 7 ทรงมีพระราชดำรัสกับที่ประชุมของนายทหารถึงเรื่องปัญหาทางเศรษฐกิจ ความจำเป็นที่พระองค์จะต้องตัดรายจ่ายด้านต่าง ๆ มากมาย พระราชดำรัสนี้เป็นเรื่องที่ตรงไปตรงมามากในการที่เปิดเผยปัญหาของประเทศโดยผู้ปกครองต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง แต่ในทางด้านจิตวิทยาแล้วปรากฏว่าทำให้มหาชนเห็นความไร้ประสิทธิภาพของการบริหาร ทำให้ขาดความเชื่อมั่นและเกิดข้อสงสัยต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นได้

ในเดือนมีนาคม รัฐบาลก็ตัดสินใจดำเนินนโยบายจากข้อเสนอของฝ่ายกระทรวงพาณิชย์ฯ กล่าวคือออกจากมาตรฐานทองคำ และกลับไปผูกกับเงินปอนด์ใหม่โดยมีการลดค่าเงินบาทซึ่งแต่เดิมมีอัตรา 1 ปอนด์ต่อ 11 บาท ครั้นปล่อยให้ลอยตัวอยู่ 7 เดือนหลังการออกจากมาตรฐานทองคำของอังกฤษ

แล้ว ทำให้เงิน 1 ปอนด์เท่ากับ 8 บาท เป็นผลให้เงินบาทมีค่าสูงและสินค้าไทยแพงขึ้นดังกล่าวแล้วข้างต้น รัฐบาลได้ตัดสินใจลดค่าเงินบาทเป็น 1 ต่อ 11 ตามเดิม (10 พฤษภาคม 2475 เพียงเดือนกว่า ๆ ก่อนการยึดอำนาจ) ในขณะเดียวกันรัฐบาลก็ลดภาษีให้กับชาวไร่ชาวนาด้วยการลดอากรค่านา 20 เปอร์เซ็นต์เป็นเวลา 1 ปี รัฐบาลพยายามหารายได้เพิ่มเติมด้วยการกำหนดภาษีใหม่ขึ้น คือภาษีรายได้ (จากรูปของเงินเดือน ค่าจ้าง เงินบำนาญ ฯลฯ) รวมทั้งเก็บภาษีจากบ้านเรือนและที่ดินในเขตเมือง ซึ่งโดยทางปฏิบัติแล้วปรากฏว่าภาษีใหม่ของรัฐบาลนี้กระทบต่อคนชั้นกลางมากที่สุด คนเหล่านี้คือข้าราชการระดับกลางและลูกจ้างในบริษัทห้างร้านของชาวต่างประเทศ (และในบางกรณีเป็นการเก็บซ้ำซ้อนกับเงินรัชชูปการที่ยังคงมีอยู่ด้วย) แต่ผู้ที่มีรายได้จากแหล่งอื่น เช่น จากอสังหาริมทรัพย์ (ค่าเช่าที่ดิน) หรือจากธุรกิจการค้ากลับได้รับการกระทบกระเทือนน้อยมาก ดังนั้น คนชั้นสูง เจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่ พ่อค้านักธุรกิจ (ชาวจีนและชาวต่างประเทศตะวันตก) จะได้รับผลกระทบต่อภาษีระบบใหม่นี้น้อยมาก สร้างความไม่พอใจให้กับคนชั้นกลางเป็นอย่างสูง (การเริ่มพูดจากันในเรื่องของ taxation กับ representation ก็มีปรากฏบ้างในหน้าหนังสือพิมพ์ที่เป็นภาษาอังกฤษ เช่น *Bangkok Time* (May 3, 1932) หรือในกรณีที่รัชกาลที่ 7 ทรงพิจารณาเรื่องการกำหนดภาษีก็ทรงปรารภโดยใช้วลีภาษาอังกฤษอันเป็นคำขวัญของการปฏิวัติอเมริกันว่าทรงเกรงเรื่องของ no taxation without representation เมื่อ 16 พฤษภาคม 2475 เพียงกว่า 1 เดือนก่อนการยึดอำนาจ

เมื่อรัฐบาลประสบปัญหาเศรษฐกิจและการขาดเงิน ก็เป็นเรื่องธรรมดาที่จะต้องขึ้นภาษีอากรหรือไม่ก็หาเงินกู้ ในกรณีของรัฐบาลสยามตอนนี้การกู้เงินจากต่างประเทศดูจะเป็นหนทางตันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นรัฐบาลก็

มีทางเลือกเหลือเพียงการขึ้นภาษีพร้อม ๆกับการตัดรายจ่ายของงบประมาณ ในการขึ้นภาษีดังกล่าวก็ต้องเล็งเป้าว่าจะเก็บจากใครหรือกลุ่มใด ซึ่งในสังคมสยามก็มีคนชั้นสูง คนชั้นกลาง และคนชั้นล่าง น่าสนใจว่าในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของรัฐบาลรัชกาลที่ 7 นี้ ได้กลายเป็นสิ่งที่กระทบกระเทือนต่อคนชั้นกลาง (ซึ่งรวมทั้งข้าราชการระดับกลาง) มากที่สุด คือ ด้านหนึ่งตัดรายจ่าย ซึ่งทำให้ต้องลดจำนวนข้าราชการลง (ดุลยภาพ) อันเป็นมาตรการที่เคยใช้มาแล้วตอนต้นรัชกาลที่ 7 ข้ออ้างเมื่อมีดุลยภาพครั้งแรกว่ามีข้าราชการล้นงานจากการบรรจุกันมากมายในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นข้ออ้างที่พอจะรับฟังได้ และผู้ที่ถูกปลดออกไปก็ยังสามารถไปหางานทางภาคเอกชนได้อยู่ แต่ในดุลยภาพครั้งที่สองนี้ดูเหมือนว่าข้ออ้างคนล้นงานก็ไม่มี และผู้ที่ถูกปลดออกไปก็หางานทำได้ยากยิ่ง สร้างความไม่พอใจให้กับผู้ถูกปลด และสร้างความหวั่นไหวให้กับข้าราชการระดับกลางและระดับล่างว่าตนอาจเป็นผู้ที่จะถูกปลดได้เช่นกัน ดังนั้นในการตัดทอนรายจ่ายของรัฐบาล ชนชั้นกลาง (โดยเฉพาะที่อยู่ในราชการ) ถูกกระทบหนัก ในอีกด้านหนึ่งในการเก็บภาษีใหม่คือภาษีรายได้ ก็คนชั้นกลางอีกนั่นแหละที่ถูกกระทบเช่นกันดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น น่าสังเกตว่าในการดำเนินนโยบายนี้รัฐบาลไม่เล็งไปที่คนชั้นสูงหรือคนชั้นล่าง โดยที่ด้านหนึ่งการไม่เก็บภาษีเงินได้จากคนชั้นสูงจะใช้ข้ออ้างว่าเก็บได้ยากเย็น รัฐไม่มีองค์กรหรือเครื่องมือที่จะปฏิบัติได้ แต่ในทางกลับกัน การที่คนชั้นสูงไม่ต้องเสียภาษีในอัตราสูงก็ถูกมองว่ารัฐยกเว้นให้กับคนในชนชั้นเดียวกันของตน สำหรับคนชั้นล่างซึ่งต้องเสียภาษีเป็นเงินรัชชูปการอยู่แล้ว รวมทั้งต้องเสียอากรค่านา รัฐก็ไม่สามารถจะเก็บภาษีมากไปกว่านี้ได้ (ทั้งยังลดให้เสียอีกด้วยซ้ำ) ในด้านหนึ่งก็หวั่นเกรงความไม่สงบที่จะเกิดขึ้นจากชาวไร่ชาวนาดังข้อสังเกตข้างต้นในเรื่อง "ภาษี" และ "ผู้แทน" (ในกรณีพม่าอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งในภาวะ

เศรษฐกิจตกต่ำนี้หันไปเก็บภาษีจากชนชั้นล่าง อันเป็นสาเหตุหนึ่งของการกบฏของชาวไร่ชาวนาที่รู้จักกันในนามของ "กบฏซายาซาน" หรือ "สล่าซาน" ในปี 2473-75) สำหรับชาวไร่ชาวนาไทยในขณะนั้นจะมีความสำนึกทางการเมืองสูงหรือไม่ และถ้าหากถูกบีบบังคับในเรื่องภาษีแล้วจะก่อการลุกฮือขึ้นหรือไม่ ก็ยังเป็นเรื่องที่ยังมีคำถามอยู่ แต่จากความหวั่นวิตกของรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 7 ในเรื่อง taxation และ representation ก็ทำให้รัฐบาลมิได้มีมาตรการด้านภาษีต่อชนชั้นล่าง และก็ไม่มีมาตรการภาษีต่อชนชั้นสูงเช่นกัน กลับไปมุ่งอยู่ที่ชนชั้นกลาง โดยมองข้ามคนชั้นกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางแห่งอำนาจ และเป็นฐานของการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าจะเข้าใจได้ไม่ยากนักว่า การยึดอำนาจ 2475 ในที่สุดก็มาจากกลุ่มที่ได้รับความกระทบกระเทือนทางเศรษฐกิจโดยตรง นั่นคือกลุ่มคนชั้นกลางที่มีคณะราษฎรขึ้นมาเป็นตัวแทน[57]

สรุป

การยึดอำนาจ 2475 เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของสยาม การที่จะทำความเข้าใจกรณีนี้ได้จะต้องดูภูมิหลังของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิหลังของการปฏิรูปสังคมในเกือบจะทุกด้านนับตั้งแต่ตอนกลางสมัยรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 คือการสร้างระบบราชการขึ้นใหม่ตามแบบตะวันตก และการสร้างข้าราชการแบบใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก (ทั้งในและจากต่างประเทศ) การปฏิรูป หรือ "การเปิดประเทศ" (ซึ่งน่าจะถือได้ว่าเป็นฉากแรก ๆ ของการนำไปสู่ 2475) นี้ ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะนำ

พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร ถวายรัฐธรรมนูญซึ่งจารึกในสมุดไทย เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธย เมื่อช่วงเช้าวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

มาซึ่งคนกลุ่มใหม่ "ชนชั้นกลาง" และความคิดใหม่ ๆ เช่น ความคิดลัทธิชาตินิยมและประชาธิปไตย และเมื่อกลุ่มคนรุ่นใหม่เติบโตขึ้นพร้อมด้วยความคิดใหม่เหล่านี้ยิ่งพัฒนาและขยายตัวออกไปตามกระแสของกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ของสังคม ขณะที่ในเบื้องสูงของอำนาจการปกครองกลับเขม็งเกลียวและกระจุกตัวอยู่ ทั้งยังมีทีท่าว่าผู้อยู่ในอำนาจไม่สามารถปรับตัวได้ทันต่อสถานการณ์ หรือ "ไม่พร้อม" ที่จะเปลี่ยนแปลงก็ดูจะเป็นเรื่องธรรมดาที่ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้ และในที่สุดก็ระเบิดออกมาในรูปของการใช้กำลังของการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน 2475 ฉะนั้นปัจจัยด้านอุดมการณ์และการก่อตัวของชนชั้นใหม่ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญของการยึดอำนาจ 2475 เป็นปัจจัยหลักที่สั่งสมมาเป็นระยะเวลายาวพอสมควร (ประมาณ 40 ปี หากจะนับอย่างง่าย ๆ จากจุดของการปฏิรูป 2435 ถึงการยึดอำนาจ 2475) เมื่อเกิดสภาพของความอ่อนแอในการปกครองในสมัยรัฐบาลของรัชกาลที่ 7 ประจวบกับเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (ซึ่งถือได้ว่าเป็นฉากสุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) ก็กลายเป็นปัจจัยเฉพาะหน้าหรือตัวเร่งให้มีการยึดอำนาจเกิดขึ้น การทำความเข้าใจต่อ 2475 จะต้องดูทั้งสองด้านดังกล่าว มิฉะนั้นก็อาจจะวนเวียนอยู่กับปัญหาของ "ความพร้อมหรือไม่พร้อมของสยาม" หรือ "ปัญหาการชิงสุกก่อนห่าม" หรือไม่ก็ "ปัญหาแนวพระราชดำริ" ทั้งหลาย ที่วนเวียนอยู่แบบหาทางออกไม่ได้ในวงวิชาการทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ของไทย

เชิงอรรถ

1. เสลา เลขะรุจิ, "คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475" ใน **บันทึกเชิงประวัติศาสตร์ 43 ปี เมื่อมวลชนเป็นใหญ่ในสยาม** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประชาชน, ม.ป.ป.), หน้า 47-48. ในเรื่องรายละเอียดของการวางแผนและการยึดอำนาจนี้ โปรดดู ชัยวัฒน์ บุนนาค, "การปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475," เอกสารโรเนียวเสนอในสัมมนาผลวิจัยทางประวัติศาสตร์เรื่อง **คณะราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยเกริก 9-10 พฤษภาคม 2528) ดูประกอบใน Kenneth Perry Landon, **Siam in Transition** (New York: Greenwood Press, 1939), Chapter 1, รวมทั้ง Baron de Lapomarede, "The Setting of the Siamese Revolution," **Pacific Affairs,** 7:3 (September 1934), pp. 251-59.

2. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี 2475-2517** (กรุงเทพฯ: ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 6-8.

3. นเรศ นโรปกรณ์, **100 ปี พระยาพหล** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2531), หน้า 147.

4. เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

5. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 9-10.

6. เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

7. เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

8. เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม, **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ** (พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2477), หน้า 15.

9. ดูรายชื่อสมาชิกคณะราษฎรและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกนี้ได้ใน ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 1-5, 17-20.

10. ปรีดี พนมยงค์, **บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์นิติเวชช์, 2515), หน้า 6-7 และ 19.

11. นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "ความนึกคิดของราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในทศวรรษที่ 2470" **วารสารธรรมศาสตร์,** 4:3 (กันยายน 2528), หน้า 94-133.

12. **คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ** (พระนคร: กรมโฆษณาการ 2482), หน้า 23, เน้นโดยผู้เขียน.

13. David K. Wyatt, **The Politics of Reform in Thailand** (New Haven: Yale University Press, 1969), Chapter 2.

14. **บันทึกพระยาทรงสุรเดช** (นรนิติ เศรษฐบุตร และชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, พระนคร: 2514), หน้า 22, โปรดสังเกตว่าในวันที่ 24 มิถุนายนนั้น พระประศาสน์พิทยายุทธ มียศเป็น "นายพันโท" ไม่ใช่ "นายพันเอก" และโปรดสังเกตว่าจำนวนของ "ผู้ก่อการฯ" ทั้งผู้ก่อการฯเองและนักวิชาการมักให้ตัวเลขไว้ไม่ตรงกัน กุหลาบ สายประดิษฐ์ให้ไว้ 115 นาย (**เบื้องหลังปฏิวัติ**), ธวัช มกราพงศ์ ซึ่งแบ่งผู้ก่อการฯออกเป็น senior และ junior officers ใน Thawatt Mokarapong, **History of the Thai Revolution** (Bangkok: Chalermnit, 1972), หน้า 241-43, ให้ไว้ 114 นาย ส่วนปรีดี พนมยงค์ (**บางเรื่องเกี่ยวกับ...**) ให้ไว้ "100 คนเศษ" ประยูร ภมรมนตรีให้ไว้ 98 นาย (**บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475**), หน้า 110-16, ในขณะที่ขุนศรีศรากร (พระปัญญาคุณ ปุณณะวังโส), "ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475," **วารสารธรรมศาสตร์**, 13:1 (มีนาคม 2527), หน้า 82-99, ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 1-5, ให้ไว้ 99 นาย และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ ให้ไว้ "102 นาย" (วิทยานิพนธ์ **'รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ.2476"** ซึ่งได้รับการจัดพิมพ์เป็นหนังสือในชื่อเรื่อง **2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับ สถาบันเอเชียศึกษา, 2543) และดูบทพิสูจน์ของธำรงศักดิ์ในภาคผนวกหนังสือของผู้แต่งเรื่อง **2475 : การปฏิวัติสยาม**

ในที่นี้ใช้ตัวเลขจำนวนสมาชิกคณะราษฎร **102 นาย** ตามหลักฐานเอกสารและการพิสูจน์ที่น่าเชื่อถือของธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

15. กุหลาบ สายประดิษฐ์, **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475** (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพานิช, 2490), หน้า 109.

16. ปรีดี พนมยงค์, **บางเรื่องเกี่ยวกับ...**, หน้า 1.

17. ประยูร ภมรมนตรี, **ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2518), หน้า 100-2.

18. เรื่องเดียวกัน.

19. เสทื้อน ศุภโสภน, **ชีวิตทางการเมืองของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัชรินทร์, 2514), หน้า 3-5.

20. ปรีดี พนมยงค์, **บางเรื่องเกี่ยวกับ...**, หน้า 3-4.

21. ประยูร ภมรมนตรี, **ชีวิต 5 แผ่นดิน...,** หน้า 147-8.

22. Benjamin A. Batson, **The End of the Absolute Monarchy in Siam** (Singapore: Oxford University Press), p. 241, ฉบับแปลภาษาไทยชื่อเรื่อง **อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม,** แปลโดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร สดใส ขันติวรพงศ์ และศศิธร รัชนี ณ อยุธยา (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543) และดู หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** (พระนคร: สำนักพิมพ์ไทยใหม่, 2475), หน้า 85-117, ซึ่งให้เหตุผลว่าสาเหตุของ 2475 มาจากการที่รัชกาลที่ 7 ทรงแต่งตั้งเจ้าเข้ารับราชการมากเกินไป การบริหารราชการมิได้มีการเปิดเผยต่อมหาชน ความไม่พอใจของนักหนังสือพิมพ์ และท้ายที่สุดคือมาตรการดุลยภาพที่ปลดข้าราชการออกกับการเพิ่มภาษีรายได้ นอกจากนี้โปรดดู ธงชัย วินิจจะกูล "กำเนิดประชาธิปไตยไทย: คำอธิบายสองแนวทาง,"**จดหมายข่าวมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,**3:3 (กันยายน 2532) ซึ่งชี้ให้เห็นความแตกต่างของแนวความคิด 2 ทางในการมอง 2475 นั่นคือ ด้านหนึ่งเป็นการมองว่าประชาธิปไตยเป็นเรื่องที่กำลังดำเนินมาด้วยดีแล้วในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อีกด้านหนึ่งประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่อให้ได้มา

23. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 34.

24. ม.ล.วัลย์วิภา จรูญโรจน์, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2468-2477)," 2520, หน้า 134.

25. เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหว 24 มิถุนายน 2475," **วารสารธรรมศาสตร์,** 11:2 (มิถุนายน 2525), หน้า 68.

26. เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, **การปฏิวัติ 2475** (พระนคร: แพร่พิทยา 2514), หน้า 125.

27. ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, **กบฏ ร.ศ.130** (กรุงเทพฯ: ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย, 2517), หน้า 36-37.

28. ชิเกฮารุ ทานาเบ้, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย," **วารสารธรรมศาสตร์,** 5:2 (ตุลาคม 2518-มกราคม 2519), หน้า 85-94, และดู สุนทรี อาสะไวย์, **ประวัติคลองรังสิต: การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530).

29. James C. Ingram, **Economic Changes in Thailand 1850-1970** (Stanford:

Stanford University Press, 1971), p. 44.

30. ในประเด็นนี้ดูรายงานการสำรวจเศรษฐกิจไทย 2 ชิ้น คือ Carl C. Zimmerman, **Siam: Rural Economic Survey 1930-31** (Bangkok: 1931), และ James M. Andrews, **Siam 2nd Rural Economic Survey 1934-35** (Bangkok: 1935). อนึ่งในงานชิ้นแรกได้มีคำแปลภาษาไทย คือ ชิม วีระไวทยะ, **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525). ซึ่งได้สรุปไว้ว่าปัญหาชาวนาไร้ที่ดินจะมีมากในเขตใกล้เมืองหลวง และปัญหาชาวนาไร้ที่ดินนี้มีตามลำดับคือ 36% ในภาคกลาง 27% ในภาคเหนือ 18% ในอีสาน และ 14% ในภาคใต้ และโปรดดูประกอบจาก James C. Ingram, (ข้างต้น) หน้า 65-69.

31. "สัมภาษณ์เสนีย์ เสาวพงศ์" **ชีวิตบ้านเรา,** 2 : 6 (กรกฎาคม 2523), เน้นโดยผู้เขียน.

32. กุหลาบ สายประดิษฐ์, **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475,** หน้า 55-56.

33. ประยูร ภมรมนตรี, **บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517), หน้า 3.

34. **บันทึกพระยาทรงสุรเดช,** หน้า 24, ในเรื่องเกี่ยวกับพระราชวงศ์นี้ปรากฏว่ารัชกาลที่ 4 ทรงมีพระโอรสและธิดา 82 พระองค์จากพระมเหสีและเจ้าจอม 54 รัชกาลที่ 5 ทรงมี 77 พระองค์จากพระมเหสีและเจ้าจอม 76 และในปี 2472 นั้น เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการของรัชกาลที่ 7 ให้มีการสำรวจทำทะเบียนรายละเอียดพระราชวงศ์ที่รับราชการในกระทรวงต่าง ๆ 9 กระทรวง รวมทั้งราชบัณฑิตยสภา ปรากฏว่ามีพระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป (ไม่นับหม่อมราชวงศ์หรือหม่อมหลวงซึ่งไม่ถูกนับรวมว่าเป็น "เจ้า") รับราชการอยู่ในขณะนั้นรวม 144 พระองค์ แบ่งตามลำดับเป็นกลาโหม 41 พระองค์, มหาดไทย 27 พระองค์, พาณิชย์และคมนาคม 20 พระองค์, พระคลังมหาสมบัติ 13 พระองค์, วัง 10 พระองค์, การต่างประเทศ 8 พระองค์, ยุติธรรม 6 พระองค์, เกษตราธิการ 5 พระองค์, ธรรมการ 4 พระองค์, ทหารเรือ 3 พระองค์, และราชบัณฑิตยสภา 7 พระองค์ อนึ่งในปี 2475 นั้นในจำนวนกระทรวงที่มีอยู่ในขณะนั้น 10 กระทรวง มีเสนาบดีที่เป็นพระราชวงศ์ 6 พระองค์ (กลาโหม-กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร, มหาดไทย-กรมพระนครสวรรค์วรพินิต, พาณิชย์และคมนาคม-กรมพระกำแพงเพชรฯ, พระคลังมหาสมบัติ-พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม, การต่างประเทศ-กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย, ธรรมการ-พระองค์เจ้าธานีฯ), และเป็นขุนนางระดับเจ้าพระยา 4 ท่าน (ยุติธรรม-เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ, เกษตราธิการ-เจ้าพระยาพิชัยญาติ, วัง-เจ้าพระยาวรพงศ์-

พิพัฒน์, มุรธาธร-เจ้าพระยามหิธร)

35. ปรีดี พนมยงค์, บางเรื่องเกี่ยวกับ..., หน้า 2.

36. วิลาศวงศ์ พงศะบุตร, **ประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521), หน้า 58.

37. David K. Wyatt, **Thailand: A Short History** (New Haven: Yale University Press, 1984), pp. 232-33.

38. Ibid., p. 233.

39. Ibid., p. 233.

40. Batson, op.cit., pp. 30-32, ข้อมูลส่วนใหญ่ในงานชิ้นนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนท้ายของบทที่ว่าด้วยวิกฤตการณ์ภายในของรัฐบาลรัชกาลที่ 7 ผู้เขียนยึดถือจากงานของ Benjamin A. Batson, **The End of the Absolute Monarchy in Siam** เป็นหลัก เพราะงานของนักวิชาการอเมริกันผู้นี้เป็นงานค้นคว้าที่ละเอียดแม่นยำที่สุดเท่าที่เคยมีมาเกี่ยวกับรัชสมัยของรัชกาลที่ 7 ไม่ว่าจะเป็นในภาษาไทยหรือภาษาต่างประเทศ

41. Ibid., p. 78.

42. Wyatt, op.cit., p. 239.

43. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ขัตติยา กรรณสูตร, รวบรวม, **เอกสารการเมืองการปกครอง พ.ศ.2417-2477** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 219-20.

44. ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, **กบฏ ร.ศ.130,** หน้า 265-67.

45. Batson, op.cit., pp. 37-41, 138-9, 303-7.

46. Ibid., chapter 7.

47. สมเกียรติ วันทะนะ, "รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ในสยาม 2435-2475," เอกสารโรเนียวจากปาฐกถาทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 19 มีนาคม 2525.

48. จี วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), บทที่ 4-5.

49. Batson, op.cit., pp. 84-6.

50. Wyatt, op.cit., p. 240.

51. Batson, op.cit., chapter 7-8.

52. Ibid., pp. 190-4, 214, และดู ม.ล.วัลย์วิภา จรูญโรจน์, "เบื้องหลังการลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมของพระองค์เจ้าบวรเดชในปี 2474," วารสารธรรมศาสตร์,

6:3 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2520), หน้า 4-26, และโปรดดู จิตราภรณ์ สุทธาวาส, "ทหารกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475" เอกสารโรเนียวโครงการประวัติศาสตร์เสวนา, วิทยาลัยครูเชียงใหม่, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยพายัพ, ม.ป.ป.

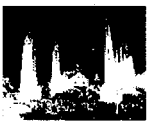
53. ประยูร ภมรมนตรี, **ชีวิต 5 แผ่นดิน...,** หน้า 141-2.

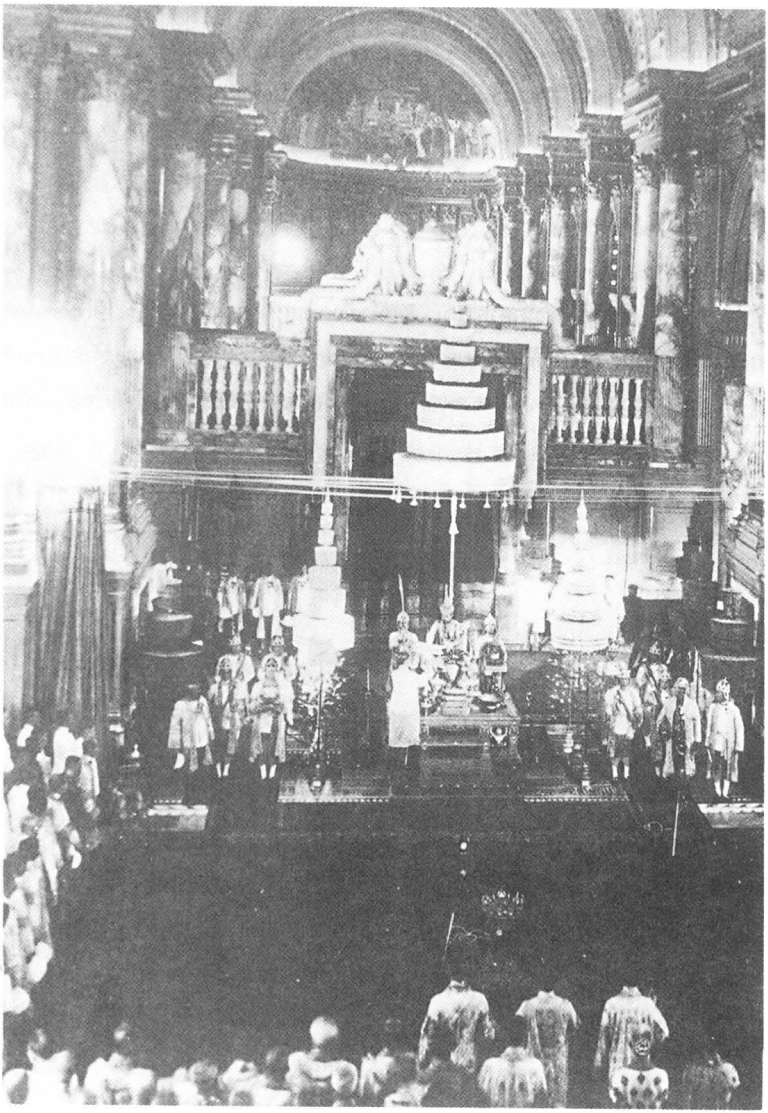
54. Batson, op.cit., pp. 194-5, 217.

55. Ibid., chapter 7.

56. Ibid., chapter 7-8.

57. ในประเด็นเรื่องมาตรการในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและการขึ้นภาษีนี้ ขอขอบคุณ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ที่ได้ให้ข้อคิดนี้ในการบรรยายพิเศษต่อนักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อภาคแรกของปีการศึกษา 2532.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญ
เมื่อช่วงเช้าวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

บทที่ 3
การเมืองไทยหลัง 24 มิถุนายน 2475 : ประนีประนอมหรือขัดแย้ง

รัฐธรรมนูญ : กติกาใหม่ทางการเมือง — ความขัดแย้งเรื่องสมาคมการเมืองและเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ มีนาคม 2475 — ปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา : รัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน 2476 — รัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 — กบฏบวรเดช ตุลาคม 2476 และการสละราชสมบัติ 2 มีนาคม 2477 — รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ทั้งนี้เพื่อปูทางไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยนั้น จบลงในลักษณะที่ดูเหมือนว่าบัวไม่ช้ำน้ำไม่ขุ่นระหว่างฝ่ายคณะราษฎรและฝ่ายคณะเจ้านายภายใน 5 วัน กล่าวคือ มีการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว" เมื่อ 27 มิถุนายน และภายในวันที่ 28 มิถุนายน ก็มีการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชั่วคราวจำนวน 70 นาย พร้อมทั้งตั้งประธานคณะกรรมการราษฎร (พระยามโนปกรณ์นิติธาดา หรือ ก้อน หุตะสิงห์ เทียบเท่านายกรัฐมนตรี) และกรรมการราษฎร (14 นาย เทียบเท่ารัฐมนตรี) ดังนั้นถ้าดูโดยรูปแบบแล้ว ประเทศสยามก็มีกฎหมายสูงสุดคือ รัฐธรรมนูญ

มีฝ่ายนิติบัญญัติคือ สภาผู้แทนราษฎร และมีฝ่ายบริหารคือ คณะกรรมการราษฎร อำนาจซึ่งคณะราษฎรได้ยึดจากพระมหากษัตริย์เป็นการชั่วคราว 5 วัน ก็ได้มอบโอนให้กับสภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎร และก็ดูเหมือนว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งของสยามผ่านไปโดยราบรื่นและโดยวิถีทางแห่ง "การประนีประนอม" อันเป็นลักษณะที่มีนักคิดนักเขียนจำนวนมากเชื่อว่านี่คือ "เอกลักษณ์ของสังคมไทย"

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ไม่สามารถจะจำกัดการศึกษาเพียงแค่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายใน 5 วันนั้นได้ ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ที่ดำเนินต่อมาได้ชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยหาได้เป็นอิสระจากความขัดแย้งไม่ จากลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการเมืองในระยะนี้ เราจะเห็นได้ว่าการประนีประนอมเป็นไปได้แต่เพียงในระยะเวลาสั้นๆ ประมาณ 6 เดือนแรกเท่านั้น แต่เมื่อหลังการประกาศใช้ "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม" ฉบับ 10 ธันวาคม 2475 แล้ว หรือภายในระยะเวลาเพียง 9 เดือนนับจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เราจะเห็นได้ว่ามีความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงเกิดขึ้นในการเมืองไทยสมัยใหม่ ซึ่งจะเห็นได้จากชุดของเหตุการณที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้คือ (1) การห้ามจัดตั้งพรรคการเมือง (ห้ามจัดตั้ง "สมาคมชาติ" หรือ "คณะชาติ" เมื่อมกราคม 2475 และห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง ซึ่งหมายถึง "สมาคมคณะราษฎร" ทำให้ต้องเปลี่ยนบทบาทเป็น "สโมสรคณะราษฎร" และต่อมารู้จักกันในนามว่า "สโมสรราษฎร์สราญรมย์") (2) ความขัดแย้งในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติที่ร่างโดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (มีนาคม 2475) (3) การปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา (1 เมษายน 2476) ซึ่งเป็นการยุบสภาและยกเลิกรัฐธรรมนูญครั้งแรก (4) การออกพระราช

บัญญัติคอมมิวนิสต์ (2 เมษายน) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกำจัดฝ่ายตรงข้าม อันนำไปสู่ (5) การรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 และตามมาด้วย (6) กรณีของกบฏบวรเดช (ตุลาคม 2476) ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นสงครามกลางเมืองขนาดย่อม ๆ พร้อมกับที่มี (7) การออกพระราชบัญญัติป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ (2 พฤศจิกายน 2476) อันเป็นเครื่องมือที่จะตอบโต้กับการที่กลุ่มตรงข้ามกับรัฐบาลใช้วิถีทางบังคับโดยกำลังอาวุธกับการตั้งข้อกล่าวหาคอมมิวนิสต์ และที่สำคัญมากในความหมายทางการเมืองของยุคสมัยก็คือ (8) การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (2 มีนาคม 2477) อันเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงจนไม่สามารถประนีประนอมกันต่อไปได้ในหมู่ชนชั้นผู้ปกครอง

ดังนั้น ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จะไม่สามารถทำความเข้าใจการเมืองไทยได้เป็นอย่างดี หากมิได้ศึกษาผลของเหตุการณ์ที่ตามติดมาเป็นระลอกดังที่กล่าวมาแล้ว ในด้านหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าผลโดยตรงของเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ก็คือลำดับของเหตุการณ์ที่สิ้นสุดลงด้วยการสละราชสมบัติ อันจะทำให้เห็นถึงการที่การเมืองไทยได้ก้าวไปสู่อีกขั้นตอนหนึ่งที่คณะราษฎรสามารถบริหารบ้านเมืองได้โดยปราศจากสิ่งกีดขวางจากระบอบเก่า แต่อีกด้านหนึ่งก็ยังมีผู้ตั้งข้อสงสัยอีกว่า ถึงแม้ว่าคณะราษฎรจะสามารถบริหารบ้านเมืองได้โดยยังสามารถดำเนินงานในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ทั้งนี้โดยการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่มีความนิยมโน้มน้าวมาทางฝ่ายตนก็ตาม แต่การสิ้นสุดของการท้าทายจากระบบเก่านั้นก็หาได้จบลงด้วยการสละราชสมบัติในปี 2477 (นับตามปฏิทินเก่า ถ้าเป็นแบบใหม่ก็คือ มีนาคม 2478) หากยังคงยืดยาวมาจนกระทั่งการเกิดคดีกบฏนายสิบ (สิงหาคม 2478) และที่สำคัญที่สุดก็เมื่อมีการจับกุมบุคคลจำนวนมากในข้อหากบฏเมื่อมกราคม 2481 สมัยที่นายพลตรี

หลวงพิบูลสงครามเพิ่งก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี

ดังนั้น ในการศึกษาการเมืองไทยหลัง 24 มิถุนายน จึงต้องคำนึงถึงความขัดแย้งและการต่อสู้ทางการเมืองทั้งในระบบรัฐสภาตลอดจนการใช้กำลังอาวุธ มากเสียกว่าที่จะศึกษาถึงความประนีประนอมที่ดูจะเป็นเพียงปัจจัยเล็กๆ บางช่วงบางตอนของการเมืองในสมัยนี้ และจะต้องศึกษาให้เห็นถึงกลุ่มต่างๆ ที่ขัดแย้งกัน ไม่ว่าจะเป็นคณะราษฎรกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ คณะราษฎรกับขุนนางอาวุโส รวมทั้งความขัดแย้งในกลุ่มของคณะราษฎรด้วยกันเอง และท้ายที่สุดคือความขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับระบบรัฐสภาที่คณะราษฎรได้สร้างขึ้นมา การศึกษาดังกล่าวจะช่วยให้เข้าใจถึงพลวัตทางการเมืองของยุคสมัย และช่วยให้เข้าใจว่าทำไมการเมืองไทยในสมัยของความหวังในรูปแบบของการปกครองประชาธิปไตย จึงได้ดำเนินไปในวิถีทางที่ไกลออกไปจากความหวังที่ได้ตั้งกันไว้แต่แรก

รัฐธรรมนูญ : กติกาใหม่ทางการเมือง

ปี 2475 เป็นปีที่มีความพยายามที่จะสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นในเมืองไทยอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก (หลังจากได้มีการพูดถึงเรื่องระบอบนี้มาเป็นระยะเวลานานถึง 3 รัชกาลตั้งแต่รัชกาลที่ 5-6-7) ในปีนี้สยามมีรัฐธรรมนูญถึง 2 ฉบับภายในเวลา 6 เดือน นั่นคือ "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" (ซึ่งมีอายุอยู่เกือบ 6 เดือน) และ "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475" (ซึ่งมีอายุใช้ยืนยาวกว่ารัฐธรรมนูญฉบับใดๆ ของไทย คือ ใช้ในรูปแบบเดิมถึงเกือบ 14 ปี และถูกนำมาใช้อีกครั้งโดยการแก้ไขเพิ่มเติมในปี 2495 อีกเป็นระยะเวลากว่า 5 ปี

รวมแล้วเป็นเวลาถึงเกือบ 20 ปี) สำหรับรัฐธรรมนูญฉบับแรกซึ่งต้องกลายเป็นฉบับชั่วคราวนั้น กล่าวได้ว่าเป็นฉบับของคณะราษฎร โดยมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการร่างขึ้น และก็มีเพียง 39 มาตรา การได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็โดยเหตุผลและข้ออ้างที่ว่า "พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ รับสั่งว่า โดยที่คณะราษฎรได้ขอร้องให้อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม... และ... ได้ทรงยอมรับตามคำขอร้องของคณะราษฎร" ดังนั้นผู้ที่มีบทบาทในการนำมาซึ่งรัฐธรรมนูญก็คือคณะราษฎร นอกจากนั้นในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ซึ่งถือได้ว่าเป็นเอกสารทางการเมืองฉบับแรกๆ ที่กล่าวถึง "อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย" และผู้ที่จะใช้อำนาจดังกล่าวแทนราษฎรก็คือ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร (หมายถึงคณะรัฐมนตรี) และศาล[1]

โดยเนื้อหาของรัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์ (ซึ่งในรัฐธรรมนูญนี้ใช้แต่เพียงคำว่า "กษัตริย์") เป็นประมุขสูงสุดและเป็นเพียง "สัญลักษณ์" ของประเทศเท่านั้น พระราชอำนาจในเรื่องเกี่ยวกับการนิติบัญญัติ (ซึ่งก็คือสภาผู้แทนราษฎร เป็นสภาเดียวแต่มีสมาชิก 2 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 จากการเลือกตั้ง และประเภทที่ 2 จากการแต่งตั้ง แต่ในสมัยแรกตามบทเฉพาะกาลมีเพียงสมาชิกจากการแต่งตั้งเท่านั้น) พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีอยู่อย่างจำกัด เช่นในกรณีแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 "ให้คณะราษฎรซึ่งมีคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจแทนจัดตั้ง...ขึ้นเป็นจำนวน 70 นาย" ในกรณีของการยับยั้งเกี่ยวกับกฎหมายมีเพียงว่าในกรณีที่ไม่ทรงเห็นด้วยกับพระราชบัญญัติที่สภาผู้แทนราษฎรได้ออกมา ทรงสามารถเก็บไว้ได้เพียง 7 วันและจะต้องส่งคืนสภาฯ หากสภาฯยืนยันตามมติเดิมก็สามารถออกใช้เป็นกฎหมายได้ ส่วนในด้านของฝ่ายบริหารซึ่งใช้คำว่า "คณะกรรมการราษฎร"

ก็เป็นอำนาจหน้าที่ของสภาฯที่จะเลือก "ประธานคณะกรรมการราษฎร" (นายกรัฐมนตรี) ขึ้นมา 1 นาย และประธานฯเป็นผู้เลือกกรรมการราษฎรอีก 14 นาย สภาฯมีอำนาจที่จะ "เชิญกรรมการให้ออกจากหน้าที่แล้วเลือกตั้งใหม่" ได้[2] ซึ่งในความหมายปัจจุบันเท่ากับการลงมติไม่ไว้วางใจและให้ออกจากตำแหน่งได้ กล่าวโดยรวมรัฐธรรมนูญฉบับนี้จำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ จำกัดอำนาจของฝ่ายบริหาร และให้อำนาจส่วนใหญ่ตกอยู่กับสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งในสมัยแรกนั้นสมาชิกทั้งหมดมาจากการแต่งตั้งโดยคณะราษฎร

ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ไม่เป็นที่ยอมรับของฝ่ายอนุรักษ์นิยม และการเจรจาต่อรองให้กลายเป็น "ฉบับชั่วคราว" โดยที่จะต้องมี "ฉบับถาวร" ตามมาภายหลังจึงเกิดขึ้นระหว่างคณะราษฎรกับรัชกาลที่ 7 โดยที่ฝ่ายพระมหากษัตริย์จะได้รับความสนับสนุนจากขุนนางในระดับ "พระยา" ของระบอบเก่าเป็นกำลังสำคัญ ครั้นในวันที่ 28 มิถุนายน เมื่อได้มีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก ที่ประชุมเลือกประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (อดีตเสนาบดีกระทรวงธรรมการสมัยรัชกาลที่ 6) เลือกประธานคณะกรรมการราษฎร (นายกรัฐมนตรีคนแรก) คือ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) และได้มีการตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 7 นาย[3] โดยมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นประธาน และมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมซึ่งเป็นสมาชิกคณะราษฎรเพียงคนเดียวเป็นกรรมการ (ต่อมาภายหลังได้เพิ่มกรรมการอีก 2 นาย โดยมี พระยาศรีวิศาลวาจา อดีตปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับตามแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 7 สมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อีกคนหนึ่งคือ นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน) ในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้น สมาชิกส่วนใหญ่เป็นขุนนางใน

ระบอบเก่าในระดับ "พระยา" สะท้อนให้เห็นว่าลักษณะรัฐธรรมนูญนี้จะออกมาในแนวใด ด้านหนึ่งดูเป็นเรื่องของการประนีประนอมระหว่างคณะราษฎรกับเจ้านายและขุนนางระดับอาวุโส แต่อีกด้านหนึ่งก็ถือได้ว่าเป็นความเสียเปรียบและพ่ายแพ้ของคณะราษฎร ซึ่งเมื่อยึดอำนาจได้แล้วไม่มีกำลังและฐานอำนาจพอที่จะผลักดันไปในแนวทางของตนได้อย่างเต็มที่นัก

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ใช้เวลาร่างเพียง 5 เดือน และเข้าประชุมพิจารณาในสภาผู้แทนราษฎรเพียง 4 วัน (ระหว่าง 25-28 พฤศจิกายน) และก็ออกประกาศใช้ในวันที่ 10 ธันวาคม ซึ่งเป็นวันหนึ่งในจำนวนวันที่รัชกาลที่ 7 ทรงให้โหรหลวงหาฤกษ์วันถือว่าเป็นศิริมงคลที่จะออกประกาศใช้ และใน "วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ" ก็ทำเป็นพิธีอย่างใหญ่โตเพื่อสร้างความหมายให้กับรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ในขณะเดียวกันก็สถาปนาความสำคัญให้กับพระมหากษัตริย์ในฐานะ "ผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญ" มากกว่าการที่คณะราษฎรนำมาซึ่งรัฐธรรมนูญอย่างในกรณีของฉบับแรก 27 มิถุนายน

เมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคมแล้ว โดยวิถีทางการเมืองแบบใหม่ในรูปของประชาธิปไตย ฝ่ายบริหารก็ลาออกเพื่อให้มีการแต่งตั้งใหม่ พระยามโนปกรณ์นิติธาดาในฐานะประธานคณะกรรมการราษฎรและบรรดากรรมการราษฎรอีก 14 นาย (ซึ่งเปรียบเสมือนรัฐบาลเฉพาะกาลหรือชั่วคราว) จึงสิ้นสุดวาระ รัชกาลที่ 7 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯแต่งตั้งผู้บริหารชุดใหม่ในนามใหม่ คือเป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีจำนวนทั้งหมด 20 นาย (หาได้ใช้นามตำแหน่งว่า ประธานคณะกรรมการราษฎร และ กรรมการราษฎร อีกต่อไปไม่) และก็น่าสังเกตว่าผู้บริหารชุดนี้ได้รับการแต่งตั้งให้บังคับบัญชากระทรวงโดยตรง มิได้เป็นตำแหน่งบริหารแบบ "คณะกรรมการราษฎร" ซึ่งมีลักษณะชั่วคราวและทำหน้าที่เป็นองค์กรกลางระหว่างสภาผู้แทนราษฎร

กับกระทรวงทบวงกรม ซึ่งมิได้มีลักษณะที่เป็น "ฝ่ายบริหาร" อย่างแท้จริง คณะบริหารชุดใหม่นี้มีพระยามโนปกรณ์ฯดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มีรัฐมนตรีประจำกระทรวง 7 กระทรวง รัฐมนตรีลอยอีก 13 นาย[4] นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีประจำกระทรวงทั้งหมดเป็นขุนนางจากระบอบเก่ามีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา 2 นาย พระยา 5 นาย ส่วนรัฐมนตรีลอยก็ยังมีพระยาอีก 5 นาย พระ 1 นาย หลวง 4 นาย และผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ 3 นาย ในบรรดารัฐมนตรีลอย 13 นายนี้ก็มีสมาชิกของคณะราษฎรอยู่ 10 นาย จะเห็นได้ว่าอำนาจของฝ่ายบริหารนั้นอยู่ในกลุ่มของขุนนางระดับเจ้าพระยาและพระยา (โดยที่บรรดาพระยาในวัยระหว่าง 40-50 ปี เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญ) จากระบอบเก่า ในขณะที่อัตราส่วนของคณะราษฎรนั้นมีครึ่งหนึ่งของคณะรัฐมนตรีทั้งหมดก็ตาม แต่ก็อยู่ในตำแหน่งลอยทั้งหมดเช่นกัน ชี้ให้เห็นการประนีประนอมอย่างสูงระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ แต่ในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นว่าอำนาจการปกครองนั้นระบอบเก่ายังทรงพลังอยู่อย่างมาก ระบอบใหม่และคณะราษฎรไม่สามารถผลักดันให้ตัวแทนของตนเข้าคุมตำแหน่งสำคัญ ๆ ได้

น่าสังเกตอีกว่าแม้จะมีการแต่งตั้งฝ่ายบริหารชุดใหม่ขึ้นตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ก็ตาม แต่ฝ่ายนิติบัญญัติหรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 70 นายที่ได้รับการเสนอชื่อแต่งตั้งโดยคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร(พระยาพหลฯ พระยาทรงสุรเดช และพระยาฤทธิอัคเนย์) เมื่อ 28 มิถุนายนนั้น ก็หาได้มีการแต่งตั้งใหม่พร้อมกันไม่ ประเด็นการแต่งตั้งสมาชิกประเภท 2 ได้กลายเป็นปัญหาหนึ่งของความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 และรัฐบาลพระยาพหลฯในเวลาต่อมา จนกระทั่งถึงกับสละราชสมบัติเมื่อ 2 มีนาคม 2477 แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าทำไมมิได้มีการแต่งตั้งสมาชิกประเภทสองขึ้นใหม่พร้อม ๆ กับการตั้งฝ่ายบริหารเมื่อ 10 ธันวาคม ความขัดแย้งในประเด็นนี้คือ

เรื่องว่าผู้ใดมีสิทธิและอำนาจในการแต่งตั้งสมาชิกประเภท 2 ระหว่างรัชกาลที่ 7 กับ รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา

รัฐบาลใหม่ของพระยามโนปกรณ์ฯนี้จะมีอายุเพียง 6 เดือนกว่า (จาก 10 ธันวาคม 2475 ถึง 1 เมษายน 2476 และก็ยึดอำนาจตนเองตั้งรัฐบาลใหม่ระหว่าง 1 เมษายน ถึง 20 มิถุนายน 2476) ช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงจากการประนีประนอมไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรง มีการยึดอำนาจในชื่อของการ "ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา" อันถือได้ว่าเป็นการ "ยุบสภา" ครั้งแรก หรือดังที่มีผู้ขนานนามว่าเป็น *"รัฐประหารครั้งแรก"* ของการเมืองไทย[5] ซึ่งจะเห็นได้จากลำดับเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

การพระราชทานรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 เป็นพิธีกรรมเฉลิมฉลองเกรียวกราว รัชกาลที่ 7 เองทรงพอพระทัยกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นอย่างยิ่ง พระองค์ถึงกับทรงซ้อมพิธีก่อนหน้าพิธีจริง *กาญจนาคพันธุ์* ผู้อยู่ในเหตุการณ์ดังกล่าว ได้เล่าถึงพิธีสำคัญอันเป็นข้อถกเถียงของที่มาของกฎหมายสูงสุดหรือรัฐธรรมนูญของไทยนี้ ในประเด็นที่ว่าเกิดจากการ "ถวาย" หรือ "พระราชทาน" ว่า "พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...เสด็จมาในการเตรียมซักซ้อมพิธีที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ...ทรงพระภูษาม่วงเขียว ผู้เฝ้าทุกฝ่ายยืนเฝ้าที่ห้องนั้นเป็นหมู่ ๆ มีพระกระแสรับสั่งถึงพิธีที่จะทำ ...ครั้นแล้วทรงผินมาทางหลวงกลและรับสั่งถึงการถ่ายหนัง มีเรื่องแสง และเรื่องควรจะถ่ายอย่างไรดี หลวงกลได้กราบทูลในเรื่องเกี่ยวกับแสงว่า จะติดไฟสปอร์ตไลท์ดวงใหญ่สามดวงที่เพดานท้องพระโรงฉายมาที่พระวิสูตร ใช้ไฟตั้งที่พื้นล่างเป็นฟลัชไลท์อีกหกดวง ตั้งกล้องถ่ายตรงกลางท้องพระโรง เครื่องเสียงตั้งที่ฝาผนังด้านพระวิสูตรทางซ้าย ...ทรง... รับสั่งว่าลองซ้อมดู ผู้เฝ้าต่างก็กระจายกันไปยืนยังที่ที่กะว่าจะเฝ้าในวันนั้น"[6]

จะเห็นได้ว่าเรื่องของกฎหมายสูงสุดหรือรัฐธรรมนูญนี้ กลายเป็นเรื่องที่ทั้งทางฝ่ายรัชกาลที่ 7 และฝ่ายรัฐบาลให้ความสำคัญในการนำเสนอออกสู่มหาชนอย่างสูงเป็นพิเศษถึงขนาดต้องมีการซ้อมก่อนวันจริง

กาญจนาคพันธุ์เล่าต่อไปว่า "เท่าที่ได้เฝ้าในวันซ้อมถ่ายหนังในวันนั้น ...สังเกตเห็นสมเด็จพระปกเกล้าฯ มีพระอารมณ์แช่มชื่นเบิกบาน สนหทัยในพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญมาก ซึ่งผู้เขียนคาดเอาว่าคงจะทรงพระโสมนัสมาก ทรงซักไซร้อย่างละเอียดละออที่จะให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปด้วยดีเรียบร้อยงดงามจริง ๆ"[7]

ต่อมาในวันที่ 10 ธันวาคม ก็เสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เวลา 10.00 น. ท่ามกลางพระบรมวงศานุวงศ์ ทูตานุทูต ผู้แทนนานาประเทศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เสนามาตย์ราชบริพาร และจากอารัมภบทของ *"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม"*[8] เองได้กล่าวว่า "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศความพระราชปรารภว่า ข้าราชการทหารพลเรือน และอาณาประชาราษฎรของพระองค์ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เพื่อให้สยามราชอาณาจักรได้มีการปกครองตามวิสัยอารยประเทศในสมัยปัจจุบัน" และในเมื่อ "สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ผ่านสยามพิภพทรงดำเนิรพระราโชบายปกครองราชอาณาจักร ด้วยวิธีสมบูรณาญาสิทธิราชภายในทศพิธราชธรรมจรรยา ทรงทำนุบำรุงประเทศให้รุ่งเรืองไพบูลย์สืบมาครบ 150 ปีบริบูรณ์" จนกระทั่ง "ประชาชนชาวสยามได้รับพระบรมราชบริหารในวิถีความเจริญนานาประการโดยลำดับ จนบัดนี้มีการศึกษาสูงขึ้นแล้ว" จึง "สมควรแล้วที่จะพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ข้าราชการและประชาชนของพระองค์ ได้มีส่วนมีเสียงตามความเห็นดีเห็นชอบในการจรรโลงประเทศ

สยาม" ดังนั้น "จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินตามความประสงค์ เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พุทธศักราช 2475 เป็นการชั่วคราว" ครั้นเมื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่จะเป็นหลักถาวรเสร็จ "จึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้ตรารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ประสิทธิ์ประสาทประกาศพระราชทานแก่ประชากรของพระองค์ ให้ดำรงอิสสราธิปไตยโดยบริบูรณ์ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป"

พระยามโนปกรณ์ฯ ประธานกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ได้ถวายรัฐธรรมนูญฉบับจารึกในสมุดไทยเพื่อลงพระปรมาภิไธย 3 ฉบับ และเมื่อพระยามโนปกรณ์ฯลงนามสนองพระบรมราชโองการแล้ว ก็พระราชทานให้เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ประธานสภาผู้แทนราษฎร) แล้วเสด็จพระราชดำเนินออก ณ สีหบัญชรของพระที่นั่งอนันตสมาคม ณ ที่นั้น นายกรัฐมนตรี ประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี สมาชิกสภา ข้าราชการและประชาชนยืนรับเสด็จที่สนามหญ้า เจ้าพระยาพิชัยญาตินำรัฐธรรมนูญใส่พานแว่นฟ้าออกให้ประชาชนชม ท่ามกลางทหารกองเกียรติยศ และการกระจายเสียงให้ได้ยินทั่วถึง (การให้ความสำคัญในรูปพิธีกรรมต่อรัฐธรรมนูญจะเป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนาลัทธิรัฐธรรมนูญ และการจัด "งานฉลองรัฐธรรมนูญ" กับการประกวดนางสาวสยาม-นางสาวไทย ที่เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2476 ไปจนกระทั่งถึง พ.ศ.2499 โดยที่มีการว่างเว้นบ้างในบางปี)[9]

ความขัดแย้งเรื่องสมาคมการเมือง และเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ มีนาคม 2475

อย่างไรก็ตามภายในเวลาไม่กี่สัปดาห์ต่อมา บรรยากาศของการเฉลิมฉลองและการประนีประนอมก็เริ่มจางหายไป เหตุการณ์ต่างๆ ที่เริ่มประดังเข้ามากลายเป็นการทำลายความหวังของการก้าวหน้าไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย ในเดือนมกราคมถัดมานั้นรัฐบาลได้ปฏิเสธข้อเสนอการตั้งพรรคการเมืองที่มีชื่อว่า *"สมาคมคณะชาติ"* ซึ่งเป็นข้อเสนอของข้าราชการทหารและขุนนางชั้นสูงของระบอบเก่า อาทิ พระยาโทณวณิกมนตรี (นายกสมาคม) คุณหญิงศรีพิชัยสงคราม (อุปนายก) น.อ.พระแสงสิทธิการ ร.น. (อุปนายก) หลวงวิจิตรวาทการ (เลขาธิการ) น.อ.พระยาศราภัยพิพัฒน์ ร.น. (กรรมการ) นายพลตรี พระยาเสนาสงคราม (กรรมการ) นายชวลิต อภัยวงศ์ (กรรมการ)[10] (ขอให้สังเกตว่าในระยะนี้ยังไม่มีคำว่า "พรรค" เกิดขึ้น แต่จะใช้คำว่า "สมาคม" แทน)

การห้ามข้าราชการเกี่ยวข้องกับการเมืองนี้กลายเป็น "การยิงนกสองตัวด้วยกระสุนนัดเดียว" ของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯ ทั้งนี้เพราะ "สมาคมคณะชาติ" เสนอว่าการที่มีพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียวคือ "คณะราษฎร" นั้นมิใช่ประชาธิปไตย โดยที่ "คณะราษฎร" ได้จัดตั้งตนเองขึ้นเป็น *"สมาคมคณะราษฎร"* อันมีลักษณะเป็นพรรคการเมือง โดยมีพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร)เป็นนายกสมาคมคณะราษฎรได้ประกาศให้มีการสมัครเข้าเป็นสมาชิกทั้งจากในพระนครและต่างจังหวัด ปรากฏว่ามีผู้สมัครเข้าเป็นจำนวนมาก มองเห็นได้ว่าเป็นการขยายฐานสนับสนุนของคณะราษฎร และก็ทำให้มีสภาพเป็นพรรคการเมืองพรรคแรกของสยามโดยพฤตินัย หนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* รายงานว่าสมาคมคณะราษฎรมีสมาชิกถึง 1 หมื่นคน เป็นพระยา 23,

พระ 65, หลวง 376, ขุน 328 [11]

ดังนั้นข้อเสนอของ "สมาคมคณะชาติ" จึงดูสมเหตุสมผลที่จะมิให้มีพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียว หากยอมให้มีการจัดตั้ง "สมาคมคณะราษฎร" ได้แล้ว ก็ต้องยอมให้มีการจัดตั้ง "สมาคมคณะชาติ" ขึ้นได้ ดังนั้นในการปฏิเสธข้อเสนอการจัดตั้งและห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง "คณะชาติ" นี้ก็เท่ากับว่าพระยามโนปกรณ์ฯถือโอกาสยุบ "สมาคมคณะราษฎร" ไปด้วยในเวลาเดียวกัน การห้ามดังกล่าวยังขยายวงกว้างขวางไปจนถึงข้าราชการทหารและพลเรือนที่เกษียณอายุราชการอีกด้วย สร้างความรู้สึกในระยะเริ่มแรกของระบอบประชาธิปไตยว่า การเมืองเป็นสิ่งน่ารังเกียจ และเป็นสิ่งที่ข้าราชการไม่พึงเข้าไปเกี่ยวข้องแต่อย่างใดแม้จะเกษียณอายุราชการไปแล้วก็ตาม อนึ่งในการไม่อนุญาตให้จัดตั้งพรรคการเมืองนี้ รัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯได้ตอบสนองตามพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 7 เลขที่ 2/128 วันที่ 31 มกราคม 2475 ที่ไม่ทรงโปรดให้มีพรรคการเมือง[12]

กรณี "คณะราษฎร" และ "คณะชาติ" กลายเป็นความขัดแย้งทางการเมืองที่ปรากฏเห็นชัดเป็นกรณีแรกภายหลังรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม แต่หาได้เป็นเรื่องระหว่างรัฐบาลกับ "คณะชาติ" ซึ่งรับการปฏิเสธการจัดตั้งแต่โดยดีไม่ กลับกลายเป็นปัญหาระหว่างรัฐบาลและ "คณะราษฎร" อย่างรุนแรง และเป็นกรณีแรกที่เผยให้เห็นถึงความขัดแย้งที่ฝังตัวอยู่ลึกระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่ ซึ่งในเดือนมีนาคมต่อมาก็มีการนำเรื่องนี้เข้าอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎร พร้อมๆ กับเรื่องที่ปะทุขึ้นมาด้วยการกล่าวหาการเป็นคอมมิวนิสต์ของ "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" น่าสังเกตว่าการห้ามจัดตั้งพรรคการเมืองนี้ แม้จะเริ่มโดยผู้ที่ถูกมองว่าเป็นตัวแทนของระบอบเก่าคือรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯก็ตาม แต่เมื่อคณะราษฎรเองขึ้นมาจัดตั้งรัฐบาล

ภายหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 ก็มิได้มีการอนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองเช่นเดียวกัน และสมาคมคณะราษฎรเองก็เปลี่ยนบทบาทกลายเป็น *"สโมสรราษฎร์สราญรมย์"* ที่มิได้มีวัตถุประสงค์เป็นองค์กรการเมืองโดยตรงแต่อย่างใด ทำให้เรื่องของการสร้างเสริม "พรรคการเมือง" อันเป็นรากฐานหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยถูกหยุดยั้งมิให้เจริญเติบโต

ในเดือนมกราคมเดียวกันนั้น มีเหตุการณ์ตึงเครียดเกิดขึ้นอีกเหตุการณ์หนึ่ง คือข่าวการลอบสังหารชีวิตนายพลตรี พระยาเสนาสงคราม (ม.ร.ว. อี๋ นพวงศ์ อดีตผู้บัญชาการกองพลที่ 1 หรือหนึ่งในสองของผู้ได้รับบาดเจ็บเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475) ซึ่งมีส่วนเกี่ยวพันในการเสนอจัดตั้ง "คณะชาติ" ด้วย ในเวลาเดียวกันรัฐบาลก็จับกุมผู้ต้องสงสัยเป็นคอมมิวนิสต์ 10 คน (โดยที่ยังมิได้มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์) ในเดือนกุมภาพันธ์ถัดมามีข่าวของความขัดแย้งในคณะรัฐมนตรีของพระยามโนปกรณ์ฯ ที่เริ่มเผยให้เห็นถึงปีกซ้ายและปีกขวาภายใต้รัฐบาล และในเดือนเดียวกันนี้ตรงกับการที่จะต้องมีพระราชพิธีฉัตรมงคล (รัชกาลที่ 7 ทรงเสวยราชย์ 26 พฤศจิกายน 2468 และมีพิธีราชาภิเษก 25 กุมภาพันธ์) แต่ก็ปรากฏว่ารัชกาลที่ 7 มิได้เสด็จกลับพระนคร ยังคงประทับอยู่ที่หัวหินซึ่งเป็นที่ที่จะทรงประทับอยู่เกือบจะเป็นประจำภายหลังการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน ทำให้เกิดข่าวลือและการคาดคะเนถึงความปั่นป่วนของการเมืองไทย[13]

แต่ความขัดแย้งที่คุกรุ่นดังกล่าวทั้งหมด จะปะทุขึ้นก็ในเดือนมีนาคม อันเป็นเดือนของความขัดแย้งขั้นแตกหัก นั่นคือกรณีที่รู้จักกันดีเรื่อง *"เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ"* หรือ *"สมุดปกเหลือง"* ซึ่งหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นผู้ร่างขึ้นในนามของรัฐบาล ดังที่กล่าวแล้วว่าในหลัก 6 ประการของคณะราษฎรนั้นมีข้อหนึ่งที่ว่าด้วย "จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของ

ราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก" และรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯก็ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรว่า "โดยทั่วๆ ไป รัฐบาลนี้รับรองหลัก 6 ประการที่คณะราษฎรได้ดำเนินการอยู่แล้ว" แต่ในการแถลงนโยบายของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯได้ชี้แจงว่า (20 ธันวาคม 2475) "มีเถียงกันอยู่เป็น 2 ทาง ทางหนึ่งรัฐบาลเข้าจัดทำเองเสียทั้งหมด ซึ่งเป็นการตึงเกินไป...อีกทางหนึ่งก็คือรัฐบาลไม่ทำอะไรเลย ปล่อยให้ราษฎรทำกันเอง... ดังนี้ก็เป็นการหย่อนเกินไป...ฉะนั้นจุดที่หมายของรัฐบาลนี้ จึงคิดเข้ามีส่วนในกิจการที่เห็นเป็นสำคัญ... (และ) ในเรื่องกรรมสิทธิแห่งทรัพย์สินนั้น...รัฐบาลนี้ก็ยังจะพูดและถือต่อไปว่า ทรัพย์สินของราษฎรทั้งหลายจะได้รับความคุ้มครอง"[14]

ดังนั้น จะเห็นได้ว่านโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯ มีลักษณะเสรีนิยม เกือบจะไม่มีความแตกต่างจากการดำเนินเศรษฐกิจในสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และหากจะพิจารณาจากรัฐมนตรีที่รับผิดชอบในด้านนี้ อันมีพระยามโนปกรณ์ฯเป็นรัฐมนตรีคลัง เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์เป็นรัฐมนตรีเกษตรพาณิชยการ (ขอให้สังเกตว่ากระทรวงพาณิชย์และคมนาคมที่มีบทบาทเด่นมากในสมัยก่อนยึดอำนาจ 2475 ได้ถูกยุบและเปลี่ยนชื่อไป) นั้นจะเป็นผู้บริหารที่มิได้มีความชำนาญหรือเกี่ยวข้องกับเรื่องทางเศรษฐกิจมาก่อน ทำให้ปัญหาเศรษฐกิจหาได้รับการพิจารณาดำเนินการอย่างกระตือรือร้นดังหลัก 6 ประการหรือแนวนโยบายที่รัฐบาล (จำต้องรับมาจากคณะราษฎรและได้) แถลงไว้ไม่ คงจะต้องคำนึงว่าปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการยึดอำนาจ 2475 นั้น ยังหาได้หมดไปอย่างรวดเร็วไม่

อนึ่ง ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่าผลของเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกนั้นทำให้

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หรือ นายปรีดี พนมยงค์ (11 พ.ค. 2443-2 พ.ค. 2526) หัวหน้าคณะราษฎรสายพลเรือน ผู้เป็น "มันสมอง" ของคณะราษฎร เป็นผู้มีบทบาทในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับแรกและฉบับที่สอง และเป็นผู้นำเสนอร่าง"เค้าโครงการเศรษฐกิจ"ที่กลายเป็นปัญหาทางการเมืองของการต่อสู้ระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่

เกิดแนวความคิดที่จะต้องมีการวางแผนเศรษฐกิจ แทนที่จะปล่อยไปตามระบบเสรีนิยมซึ่งเป็นเศรษฐกิจกระแสหลักของโลกมาก่อน ในขณะเดียวกันการจัดการกับเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพในประเทศค่ายสังคมนิยม (สหภาพโซเวียต) และค่ายอำนาจนิยมฟาสซิสต์ (เยอรมนีและญี่ปุ่น) ก็ดูจะเป็นสิ่งท้าทายของยุคสมัย และในอีกด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดนโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยม เช่นการตั้งกำแพงภาษี การขจัดอิทธิพลของต่างชาติในระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น ดังนั้นหลัก 6 ประการในข้อของเศรษฐกิจก็ยังเป็นประเด็นหลักของคนรุ่นใหม่ที่ก้าวเข้ามามีส่วนในอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนหนุ่มที่เป็นพลเรือนที่อยู่ทั้งในรัฐบาลและในสภาผู้แทนราษฎร ดังจะเห็นได้ว่าในเดือนสิงหาคม 2475 ก็ได้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายท่านอภิปรายสอบถามเร่งรัดการจัดทำโครงการเศรษฐกิจของรัฐบาล และอีก 6 เดือนต่อมา (10 มีนาคม 2475) นายจรูญ สืบแสง และ นายวิลาศ โอสถานนท์ สมาชิกคณะราษฎรสายพลเรือนและสมาชิกสภาผู้แทนฯได้กระตุ้นให้รัฐบาลดำเนินการในการวางแผนเศรษฐกิจ สมาชิกทั้งสอง "ได้พยายามเร่งรัดมาครั้งหนึ่งเมื่อประมาณ 6 เดือนมาแล้ว ...อยากทราบว่าเมื่อไรจะทำได้..."[15] ทั้งยังขอคำยืนยันจากรัฐบาลว่าจะดำเนินการในเรื่องนี้ให้ทันปีหน้า มิฉะนั้นสภาฯก็จะขอให้มี vote of confidence เรียงตัวบุคคล

น่าสังเกตว่าในเรื่องการวางแผนเศรษฐกิจนี้ เป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจมาก และในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้รัฐบาลก็ให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นผู้ร่างขึ้น ก่อนหน้านี้ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2475 นายมังกร สามเสน (บรรณาธิการหนังสือพิมพ์*ศรีกรุง* และสมาชิกสภาฯ) ก็ได้ร่างแผนเศรษฐกิจขึ้นมา 1 ฉบับ พร้อมทั้งข้อเสนอให้มีการลดค่าเงินบาทลงมากกว่าเดิมที่ได้ลดไปแล้วก่อนการยึดอำนาจ[16] แรงผลักดันเหล่านี้จากสภาผู้แทนฯ ทำให้พระยา

มโนปกรณ์ฯต้องมอบหมายให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมาดังที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้โดยที่รัฐบาลได้ประสานงานกราบถวายบังคมทูลความคืบหน้าต่อรัชกาลที่ 7 เป็นระยะ ๆ ตลอดเวลา

"เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" ฉบับของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมนั้นเสนอในสิ่งใหม่สุดของสังคมสยาม นั่นคือการที่รัฐบาลจะใช้พันธบัตรซื้อที่ดินสำหรับการเพาะปลูกทั้งหมด (ยกเว้นที่อยู่อาศัย) ดังนั้น ชาวไร่ชาวนาก็จะกลายเป็นลูกจ้างของรัฐบาล ได้รับเงินเดือน รัฐบาลคุมกิจการค้าใหญ่ที่สุดของประเทศ คือ ข้าว ทั้งในด้านการผลิตและในด้านการขาย เป็นการตัดคนกลาง ในขณะเดียวกันระบบกำไรขาดทุนก็จะถูกขจัดออกไป ประชาชนจะซื้อข้าวของเครื่องใช้จากร้านค้าของรัฐบาล หากพิจารณาตามตัวอักษรแผนการเศรษฐกิจดังกล่าวก็เป็นเรื่องใหญ่โตมาก เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในการผลิตและปัจจัยการผลิตของคนทั้งชาติ และที่สำคัญที่สุดก็คือมีผลกระทบโดยตรงและรุนแรงต่อเจ้าและขุนนางในระบอบเก่า ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจจากการเป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมาก อันจะนำมาซึ่งปฏิกริยาตอบโต้อย่างรุนแรง เค้าโครงการเศรษฐกิจฯดังกล่าวนี้ หลวงประดิษฐ์ฯได้แจกจ่ายให้อ่านกันในหมู่ของคณะผู้ก่อการฯและสมาชิสภาผู้แทนฯบางคนในช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ พร้อม ๆ กับนำขึ้นถวายต่อรัชกาลที่ 7 [17]

หลังจากนั้นไม่นานก็ปรากฏว่ามีเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง ถึงกับมีการประณามว่าเป็นโครงการ "คอมมิวนิสต์" โดยเฉพาะในประเด็นที่ให้รวมปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่ คือ ที่ดิน แรงงาน และทุน ให้รัฐดำเนินการแทนเอกชน เกิดความแตกแยกอย่างชัดเจนขึ้นทั้งในคณะรัฐมนตรีและผู้นำของคณะราษฎรเอง น่าสนใจว่าในความขัดแย้งนี้มีกลุ่มที่เห็นได้ชัดคือ ฝ่ายหนึ่งเป็นขุนนางอาวุโสนำโดยพระยามโนปกรณ์ฯที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการดังกล่าว และก็ได้รับการ

รับรองสนับสนุนจากทั้งรัชกาลที่ 7 และผู้ก่อการฯฝ่ายทหารบก (พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงชำนาญยุทธศิลป์ หลวงรณสิทธิพิชัย เป็นต้น) ในขณะที่ฝ่ายเห็นด้วยเป็นฝ่ายของสมาชิกผู้ก่อการฯ และสมาชิกสภาผู้แทนฯกลุ่มหนุ่มพลเรือน โดยที่มีบุคคลเช่น พระยาพหลฯ และหลวงพิบูลสงคราม วางท่าทีเป็นกลาง

รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจขึ้นมาชุดหนึ่งจำนวน 14 นาย โดยมีพระยามโนปกรณ์ฯเป็นประธาน ในการประชุมเมื่อ 12 มีนาคมนั้น สรุปว่ามีความเห็นเป็น 2 ทาง คือ ทางด้านพระยามโนปกรณ์ฯให้ดำเนินการเศรษฐกิจอย่างรัฐบาลเก่า คือ ขยายสหกรณ์ประเภทเครดิต ช่วยประนอมหนี้และให้ทุนชาวนา ขยายสหกรณ์สินเชื่อ ตั้งยุ้งฉางตั้งโรงสี และขจัดคนกลาง เลือกทำในบางเรื่องตามโอกาสอำนวย และที่สำคัญคือไม่ต้องมีการวางแผนเศรษฐกิจ ส่วนทางด้านหลวงประดิษฐ์ฯให้รับหลักการที่จะดำเนินการตามเค้าโครงฯ แล้วตั้งสภาเศรษฐกิจสำรวจและวางแผนจัดดำเนินการ "เมื่อมีแรงทุนเท่าใดทำเพียงเท่านั้น" การประชุมในวันนั้นทางฝ่ายหลวงประดิษฐ์ฯพยายามรุกให้ที่ประชุมตกลงว่าจะเอาอย่างไรให้แน่นอน แต่ทางฝ่ายพระยามโนปกรณ์ฯก็เบี่ยงบ่ายด้วยความคิดที่ว่าโครงการนั้นจะดำเนินการไม่ได้ และหากมีการประกาศ "ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ประกาศโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯในนามของตนเอง และอย่าให้มาทำความเข้าใจผิดว่ารัฐบาลจะทำอย่างนั้น"[18]

ในการประชุมดังกล่าวของคณะกรรมานุการฯ 14 นายนั้น มีฝ่ายที่เห็นด้วยกับเค้าโครงฯ 8 นาย คือ หลวงประดิษฐ์ฯ หลวงเดชสหกรณ์ นายแนบ พหลโยธิน ม.จ.สกลวรรณกร วรวรรณ หลวงคหกรรมบดี หลวงเดชาติวงศ์ฯ นายทวี บุณยเกตุ และนายวิลาศ โอสถานนท์ ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย 4 นาย คือ

พระยามโนปกรณ์ฯ พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิศาลวาจา พระยาทรงสุรเดช มีผู้ไม่ได้ออกเสียง 2 นาย คือ นายประยูร ภมรมนตรี และหลวงอรรถสารประสิทธิ์ เรื่องทั้งหมดได้ถูกนำเข้าสู่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีอีกครั้งในวันที่ 28 มีนาคมในขณะที่กระแสวิพากษ์วิจารณ์กำลังดำเนินไปอย่างรุนแรงทั้งในหมู่สมาชิกสภาผู้แทนฯและหนังสือพิมพ์ และก็ปรากฏว่าในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี (20 นาย) ปรากฏว่าเสียงสนับสนุนและคัดค้านออกมากลับกัน กล่าวคือฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยมีมากกว่าถึง 11 นาย (พระยามโนปกรณ์ฯ-นายกฯและคลัง พระยาราชวังสัน-กลาโหม พระยาศรีวิสารวาจา-ต่างประเทศ เจ้าพระยาวงษานุประพันธ์-เกษตรพาณิชยการ พระยาจ่าแสนยบดี-มหาดไทย พระยาเทพวิทุรฯ-ยุติธรรม และรัฐมนตรีลอย คือ พระยาทรงสุรเดช พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงสินธุสงครามชัย หลวงเดชสหกรณ์ นายประยูร ภมรมนตรี) โดยมีผู้เห็นชอบเพียง 3 นาย (หลวงประดิษฐ์ฯ พระยาประมวญวิชาพูล นายแนบ พหลโยธิน ทั้งหมดเป็นรัฐมนตรีลอย) และมีผู้งดออกเสียง 5 นาย (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี-ธรรมการ พระยาพหลฯ พระยาฤทธิอัคเนย์ หลวงพิบูลสงคราม และนายตั้ว ลพานุกรม ซึ่งกลุ่มหลังนี้เป็นรัฐมนตรีลอย)[19]

จุดสำคัญของการประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 28 มีนาคมนี้ นอกเหนือจากการที่คณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับประจำกระทรวงจะไม่เห็นด้วยแล้ว พระยามโนปกรณ์ฯซึ่งกลับเป็นฝ่ายรุกยังได้นำพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 7 ซึ่งก็ทรงไม่เห็นด้วยกับเค้าโครงการฯนี้อย่างรุนแรงมาเสนอต่อที่ประชุมด้วย พระบรมราชวินิจฉัยนั้นดูเหมือนจะเป็นการปิดการโต้แย้งทั้งหมด พระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวนี้บ้างก็เชื่อว่าเป็นของรัชกาลที่ 7 เอง บ้างก็คิดว่า "พระยามโนปกรณ์ฯกับพวกได้ทำพระราชวิจารณ์ตำหนิเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมว่าไม่เหมาะสำหรับประเทศไทยและ

เป็นลัทธิคอมมิวนิสต์ แล้วให้พระปกเกล้าฯลงพระนาม"[20] พระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวมีข้อความโต้แย้งหลวงประดิษฐ์ฯอย่างรุนแรง เช่น ในกรณีที่หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าวว่า "เมื่อเห็นสภาพชาวนาในชนบทก็ดี เห็นคนยากจนอนาถาในพระนครก็ดี ก็จะปรากฏความสมเพชเวทนาขึ้นในทันใด" ก็มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า "ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ราษฎรของเราตลอดจนชนชั้นคนขอทานยังมิได้ปรากฏเลยว่าอดตาย ...แม้แต่สุนัขตามวัดก็ปรากฏว่ายังไม่มีอดตาย" ดังนั้นโครงการของหลวงประดิษฐ์ฯที่จะให้มีการรวมที่ดิน รวมแรงงาน และรวมทุนโดยให้รัฐบาลจัดการนั้น ก็ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า "โครงการนี้นั้นเป็นโครงการอันเดียวอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้อยู่ ส่วนใครจะเอาอย่างใครนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ สตาลินจะเอาอย่างหลวงประดิษฐ์ฯ หรือหลวงประดิษฐ์ฯจะเอาอย่างสตาลินก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการทั้ง 2 นี้เหมือนกันหมด"[21] ถึงกับทำให้หลวงประดิษฐ์ฯต้องกล่าวว่า"เมื่อในหลวงไม่ทรงเห็นด้วยแล้วก็มีทางเดียวเท่านั้น คือ ข้าพเจ้าต้องลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี"[22] น่าสนใจว่า ความขัดแย้งในคณะรัฐมนตรีซึ่งระบาดไปจนกระทั่งถึงพระมหากษัตริย์ได้ถูกดึงเข้ามาเกี่ยวข้องนี้ โดยทางการยังถือว่าเป็นเรื่องภายในของรัฐบาลอยู่ แต่เรื่องดังกล่าวก็ดูเหมือนจะเป็น "ความลับที่เปิดเผย" เป็นที่รับรู้ของทั้งสมาชิกสภาผู้แทนฯ (ที่บางท่านได้รับการแจกจ่ายร่างเค้าโครงการฯ) และเป็นที่ทราบในหมู่ของนักหนังสือพิมพ์ (ซึ่งแบ่งถือหางกันทั้งทางด้านพระยามโนปกรณ์ฯ และด้านหลวงประดิษฐ์ฯ) และกรณีดังกล่าวก็เดินควบคู่ไปกับเรื่องของการห้ามตั้งพรรคการเมืองดังที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือ ในวันที่ 9 มีนาคม (ก่อนการประชุมครั้งแรกของคณะกรรมานุการ 12 มีนาคมนั้น) รัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯมีคำสั่งให้ข้าราชการทหารและพลเรือนลาออกจากการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง (สมาคมคณะราษฎร) และต่อมาวันที่ 17 มีนาคม สภาผู้แทน

ราษฎรก็ได้นำเรื่องนี้เข้ามาอภิปราย พร้อมๆ กับการที่หนังสือพิมพ์วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาความขัดแย้งของคณะรัฐมนตรี โดยที่หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่อ้างว่าไม่ทราบรายละเอียดของความขัดแย้ง แต่ก็ถูกกระทรวงมหาดไทย (พระยาจ่าแสนยบดี) ออกคำสั่งห้ามมิให้มีการวิพากษ์วิจารณ์

ในปลายเดือนนับแต่วันที่ 28 มีนาคมซึ่งมีการประชุมคณะรัฐมนตรีในเรื่องสำคัญดังกล่าวข้างต้น ความแตกแยกของการเมืองระดับสูงทั้งในรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในวันที่ 30-31 มีนาคมอันเป็นวันสิ้นสุดปีเก่า (2475) และในวันที่ 1-2 เมษายนขึ้นปีใหม่ (2476) ในวันที่ 30-31 มีนาคมนั้นมีการประชุมสภาผู้แทนราษฎร แต่ก็น่าสนใจว่ามิได้มีการอภิปรายเรื่องของเค้าโครงการเศรษฐกิจซึ่งกำลังเป็นปัญหาอยู่แต่ประการใด กลับเป็นเรื่องของการห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกพรรคการเมือง ซึ่งสมาชิกผู้ก่อการฯ 2475 ถือว่าเป็นแผนมุ่งทำลายคณะราษฎรโดยตรง ในเวลาเดียวกันก็ถือได้ว่าเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญ (ผู้อภิปรายในประเด็นนี้ก็มีนายมังกร สามเสน-นสพ.ศรีกรุง พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์-นายกสมาคมคณะราษฎร นายควง อภัยวงศ์ นายจรูญ สืบแสง ซึ่ง 2 ท่านหลังเป็นสมาชิกผู้ก่อการฯ) และในการประชุมวันนี้ก็จะเป็นที่กล่าวอ้างกันว่ามีสมาชิกสภาฯบางนายพกอาวุธเข้าประชุมสภา ก่อให้เกิดความหวาดกลัวขึ้นในหมู่สมาชิก ทำให้ไม่กล้าเข้าร่วมประชุม และก็จะกลายเป็นข้ออ้างในการที่รัฐบาลจะนำทหารเข้ามาตรวจค้นอาวุธสมาชิกในวันรุ่งขึ้น 31 มีนาคมอันเป็นวันประชุมสิ้นปีเพื่อพิจารณาร่าง พ.ร.บ.งบประมาณแผ่นดิน โดยที่พระยามโนปกรณ์ฯและพระยาทรงสุรเดช นำทหารประมาณ 1 กองร้อยเข้ามาในบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคม ทำให้เกิดการต่อว่าต่อขานและโจมตีความเป็น "ดิ๊กเตเตอร์" ของนายกรัฐมนตรี[23]

ปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา : รัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน 2476

ในวันขึ้นปีใหม่ 1 เมษายน รัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯได้ออกพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา ในขณะเดียวกันก็มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่ โดยอ้างถึงความวุ่นวายของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่ง "ตั้งขึ้นเป็นการชั่วคราว...ไม่สมควรที่สภาจะถึงดำริการเปลี่ยนแปลงนโยบายสำคัญทางเศรษฐกิจเป็นรากเง่าแห่งความเป็นอยู่ของประเทศมาแล้วแต่โบราณกาล...มีสมาชิกเป็นจำนวนมาก...ข่มขู่ให้สภาดำเนินการไปตามความปรารถนาของตน...นำมาซึ่งความไม่มั่นคงของประเทศ และทำลายความสมบูรณ์ของอาณาประชาราษฎร"[24] ดังนั้นจึงให้ปิดประชุมสภาฯ จนกว่าจะมีการเลือกตั้งขึ้นใหม่ ให้ยุบคณะรัฐมนตรีและแต่งตั้งใหม่ภายใต้นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีประจำกระทรวงคนเดิม ให้คณะรัฐมนตรีใหม่ใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญ ส่วนด้านนิติบัญญัตินั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงใช้ตามคำแนะนำและยินยอมของคณะรัฐมนตรี สำหรับรัฐธรรมนูญที่ขัดกับพระราชกฤษฎีกานี้ให้ระงับใช้

กล่าวโดยย่อ สิ่งที่รู้จักกันในนามของภาษาทางการเมืองสมัยนั้นว่า "การปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา" นั้นเป็น "รัฐประหาร" ในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งข้ออ้างในการยึดอำนาจและการใช้อำนาจใหม่นั้น ดูจะคล้ายคลึงกับสิ่งที่ปรากฏในวัฏจักรการเมืองไทยต่อมา (เช่น การรัฐประหาร 2490 การรัฐประหารทางวิทยุ 2494 การปฏิวัติ 2501 และการปฏิวัติ 2514) อำนาจทั้งหมดด้านบริหารและนิติบัญญัติถูกโอนมาไว้ที่ตัวนายกรัฐมนตรี โดยอาศัยอำนาจของพระมหากษัตริย์ในรูปของพระราชกฤษฎีกา จนเกิดศัพท์ในวงการ

สมาคมคณะราษฎร สมาคมที่ดำเนินงานทางการเมืองตามวัตถุประสงค์ของคณะราษฎร หรือพรรคการเมืองพรรคแรกของประเทศไทย แต่ฝ่ายนิยมเจ้าและฝ่ายอนุรักษ์นิยมได้ประสบความสำเร็จในการล้มสมาคมนี้ทำให้เป็นเพียง "สโมสรคณะราษฎร" ที่ไม่มีวัตถุประสงค์ทางการเมือง

ในภาพ *กรรมการสมาคมคณะราษฎร* พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ นายกสมาคมฯ (นั่ง) แถวยืนหน้าจากซ้าย : ร.ท.วัน รุยาพร ร.น. นายประยูร ภมรมนตรี พ.ต.ท.พระอภิบาลฯ ร.อ.หลวงเชวงศักดิ์สงคราม น.ต.หลวงนิเทศกลกิจ ร.น. แถวหลังจากซ้าย : นายวณิช ปานะนนท์ นายประวัติ ศรีจรูญ ร.อ.หลวงอดุลเดชจรัส ร.อ.หลวงรณสิทธิพิชัย

หนังสือพิมพ์ล้อเลียนพระยามโนปกรณ์ฯว่า "มโนเครซี่" น่าสังเกตว่าในการยึดอำนาจครั้งนี้ มีรายนามของผู้สนองพระบรมราชโองการเป็นจำนวนมากกว่าครั้งใด กล่าวคือมีทั้งหมดถึง 14 นาย รวมรัฐมนตรีประจำกระทรวง 7 นาย รัฐมนตรีลอย 7 (จากจำนวนทั้งหมด 13 นาย) ทั้งหมดเป็นสมาชิกผู้ก่อการฯ (ฝ่ายหนึ่งถือได้ว่า แยกไปเข้ากับระบอบเก่า คือ พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ พระประศาสน์พิทยายุทธ และนายประยูร ภมรมนตรี อีกฝ่ายหนึ่งยังวางท่าทีที่ดูค่อนข้างเป็นกลางอยู่ คือ พระยาพหลฯ หลวงพิบูลสงคราม หลวงสินธุสงครามชัย) และในการตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่ในวันเดียวกันนั้น ก็ไม่ปรากฏชื่อของกลุ่มพลเรือนที่สนับสนุนเค้าโครงการเศรษฐกิจทั้ง 3 นายจาก 5 นายให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีลอยอีกต่อไป

พร้อมๆ กันนี้รัฐบาลก็ได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงเหตุผลที่ต้องดำเนินการ "ปิดสภา" และแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่ว่า "ในคณะรัฐมนตรีบัดนี้เกิดแตกแยกกันเป็น 2 พวก มีความเห็นแตกต่างกัน และไม่สามารถจะคล้อยตามกันได้ ความเห็นข้างน้อยนั้นปรารถนาที่จะวางนโยบายเศรษฐกิจอันมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์... (ส่วน) สมาชิกแห่งสภาผู้แทนราษฎรในเวลานี้... ประกอบไปด้วยสมาชิกที่แต่งตั้งขึ้นชั่วคราว ... หาควรที่จะเพียรวางนโยบายทางเศรษฐกิจใหม่เป็นการเปลี่ยนแปลงของเก่าอันมีใช้อยู่ ประดุจเป็นการพลิกแผ่นดิน..."[25]

ในวันรุ่งขึ้น 2 เมษายน พระยามโนปกรณ์ฯอาศัย "พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่" ซึ่งกำหนดว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติตามคำแนะนำและยินยอมของคณะรัฐมนตรี" ลงนามสนองพระบรมราชโองการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ 2476 ขึ้นเป็นฉบับแรก โดยการกำหนดว่า "คอมมิวนิสต์หมายความว่าวิธีการหรือหลักการเศรษฐกิจ ประกอบด้วยการ

เลิกร้างทั้งหมดหรือแต่บางส่วนซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชน... (และ) หมายความว่า ลัทธิใดๆ ซึ่งสนับสนุนส่งเสริมการรวมที่ดิน หรือการรวมอุตสาหกรรมหรือรวมทุนหรือแรงงานเป็นของรัฐบาล" ซึ่งมีโทษระวางจำคุกไม่เกิน 10 ปี และให้ปรับไม่เกิน 5 พันบาท และพร้อมในวันเดียวกันนั้น รัฐบาลก็ได้แก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ฯ เกี่ยวกับการจดทะเบียนสมาคมมิให้เป็นสมาคมการเมืองที่ "น่าจะเป็นภัยอันตรายต่อสันติภาพของประชาชน หรือก่อให้เกิดความไม่สงบ"[26] หรือแม้แต่หากจดทะเบียนแล้วก็อาจยกเลิกได้ มาตรการที่รัฐบาลออกมาทั้งในวันที่ 1 และ 2 เมษายน ก็สรุปได้ว่ามีเป้าหมายที่จะให้การวางแผนเศรษฐกิจในลักษณะที่คุกคามต่อฐานะของกลุ่มชนของระบอบเก่าสิ้นสุดลง พร้อมๆ กับการขจัดสภาผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรีบางนายที่กระตือรือร้นในเรื่องเศรษฐกิจออกไปจากเวทีการเมือง และเพื่อให้แสดงว่ารัฐบาลยังคงสนใจต่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจอยู่ พระยามโนปกรณ์ฯ ได้จัดตั้งสภาเศรษฐกิจขึ้น (8 เมษายน) มีหน้าที่ให้คำปรึกษาเรื่องเศรษฐกิจ โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และมีแนวทางเศรษฐกิจในรูปของเสรีนิยมตามเดิม

ฉะนั้นในเดือนเมษายน 2476 เป็นเวลาเพียงไม่ถึง 1 ปีของการยึดอำนาจ ก็ดูเหมือนว่ากระแสการเมืองสยามได้หันเหไปในทางที่ข้าราชการอาวุโสจากระบอบเก่า (ระดับพระยา) ได้กุมอำนาจทางการเมืองค่อนข้างเด็ดขาด พร้อมด้วยการประสานงานอย่างใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 7 คณะรัฐมนตรีกลายเป็นองค์กรทางการเมืองเดียวที่ใช้อำนาจทั้งทางด้านนิติบัญญัติและบริหาร ในขณะเดียวกันก็มีกระแสผลักดันสมาชิกหนุ่มฝ่ายพลเรือนของคณะราษฎรให้ออกไปจากเวทีการเมืองด้วย โดยที่หลวงประดิษฐ์ฯถูกบีบให้เดินทางออกนอกประเทศ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการถูกเนรเทศออกไปลี้ภัยทางการเมือง (12 เมษายน)

พร้อมกันนั้นพระยามโนปกรณ์ฯก็นำสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้องมากกับการเมืองยิ่งขึ้น มีการพิมพ์ "พระบรมราชวินิจฉัยโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ" หรือ "สมุดปกขาว" ออกแจกจ่ายโดยเปิดเผย รวมทั้งการตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์*กรุงเทพฯเดลีเมล์* (ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่ได้รับความสนับสนุนจากฝ่ายอนุรักษ์นิยม) ตลอดจนหนังสือพิมพ์ฉบับอื่นๆ [27]

ความร้อนแรงและความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่นี้ จะดำเนินไปอย่างเด่นชัดอีกในช่วง 3 เดือนถัดมาระหว่างเมษายน-พฤษภาคม-มิถุนายน (ก่อนการรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476) ดังจะเห็นได้จากการปิดหนังสือพิมพ์จำนวนมากในระยะนี้ เช่น *กรุงเทพฯวารศัพท์* (2-15 เมษายน) โดยข้อหาเป็นเสี้ยนหนามต่อแผ่นดิน *หลักเมือง* (13 เมษายน) ในข้อหาผิด พ.ร.บ.คอมมิวนิสต์ *ประชาชาติ* (ครั้งแรก 12-15 พฤษภาคม ครั้งที่สอง 19-20 มิถุนายน) สำหรับ*ประชาชาติ* นั้นมี กุหลาบ สายประดิษฐ์เป็นบรรณาธิการ มีหม่อมพร้อย วรวรรณ เป็นเจ้าของ และถือได้ว่าเป็นหนังสือพิมพ์สายที่สนับสนุนคณะราษฎรอย่างแข็งขัน *ไทยใหม่* (14-20 มิถุนายน) กล่าวได้ว่าการปิดหนังสือพิมพ์ในช่วงนี้เป็นหนังสือพิมพ์ที่มีแนวทางโน้มเอียงสนับสนุนคณะราษฎร และบางส่วนก็เห็นชอบกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ หากไม่ในแง่ของหลักการก็ในแง่ของความนิยมชมชอบในตัวบุคคล[28]

รัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476

จากลำดับเหตุการณ์ภายหลังวันรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างระบอบเก่ากับระบอบใหม่

ระหว่างข้าราชการ (ขุนนาง) อาวุโสระดับ "พระยา" วัยประมาน 45 ขึ้นไป (ซึ่งดึงพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย) กับข้าราชการอ่อนอาวุโสระดับ "หลวง" (หรือผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์) วัยในช่วง 30 ปีต้นๆ ได้นำมาซึ่งความแตกหักของการเมืองไทย นั่นคือมีการยึดอำนาจขึ้นเป็นครั้งที่สองที่เรียกกันว่า รัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 ซึ่งเกิดขึ้นภายในเวลาไม่ถึง 1 ปีของการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน 2475 การยึดอำนาจครั้งนี้เป็นปฏิกริยาตอบโต้โดยตรงจาก "การรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา 1 เมษายน" ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และเป็นผลงานของฝ่ายทหารบกและทหารเรือ ซึ่งนำโดยนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา นายพันโท หลวงพิบูลสงคราม (เลขานุการฝ่ายทหารบก) และนายนาวาโท หลวงศุภชลาศัย (เลขานุการฝ่ายทหารเรือ) ทั้งนี้โดยข้ออ้างของ "เหตุจำเป็นต้องเข้ายึดอำนาจการปกครอง เพื่อให้มีการเปิดสภาผู้แทนดำเนินการตามรัฐธรรมนูญ"[29] ทั้งนี้เพื่อขจัดสิ่งที่ "รู้สึกว่าคณะรัฐมนตรีนี้จะกลับกลายเป็นดิกเตเตอร์ (Dictator) ไปเสียแล้ว...นายกรัฐมนตรี...จะเดินแบบดิกเตเตอร์ชิพ (Dictatorship)"[30]

คณะรัฐประหารบีบบังคับให้พระยามโนปกรณ์ฯและคณะรัฐมนตรีต้องลาออกในวันเดียวกันนั้น พร้อมกับส่งเจ้าพระยาพิชัยญาติ (ประธานสภาผู้แทนราษฎร) พร้อมด้วยคำร้องขอให้เปิดประชุมสภาฯของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 1 ใน 3 และทหารรักษาวัง 1 กองร้อย เดินทางโดยขบวนรถไฟพิเศษไปเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 7 ณ พระราชวังไกลกังวลเป็นการด่วน โดยที่ "รถไฟถึงเมื่อ 2.00 น. ได้เฝ้าในหลวงแล้ว ตกลงให้เปิดสภา และตั้งนายกรัฐมนตรีตามประสงค์"[31] มีพระบรมราชโองการ 21 มิถุนายน เปิดสภาและตั้งพระยาพหลฯเป็นนายกรัฐมนตรี ดังนั้นในวันที่ 22 มิถุนายน เวลา 9.00 น. ก็มีการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (หลังจากปิดไป 81 วัน)

ภายหลังการรัฐประหารดังกล่าว การเมืองไทยก็เข้าสู่สมัยรัฐบาลของพระยาพหลฯ ซึ่งจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรียาวนานถึงกว่า 5 ปี เป็นผู้นำรัฐบาลติดต่อกัน 5 ชุด (ชุดที่ 4-8) และกล่าวได้ว่าคณะราษฎรได้เริ่มก้าวขึ้นมากุมอำนาจทางการเมือง (แม้จะมีสมาชิกในกลุ่มปีกของพระยาทรงสุรเดชแตกออกไปก็ตาม) เกี่ยวกับคณะรัฐมนตรีเป็นที่น่าสังเกตว่าในรัฐบาลชุดแรกและชุดที่สอง ภายใต้การนำของนายพันเอกพระยาพหลฯ (2 มิถุนายน-1 ธันวาคม 2476 และ 16 ธันวาคม 2476-21 กันยายน 2477) นั้น รัฐมนตรีประจำกระทรวงก็ยังคงเป็นขุนนางในระบอบเก่า (ระดับเจ้าพระยาและพระยา) อยู่บางคนก็เคยดำรงตำแหน่งในสมัยของพระยามโนปกรณ์ฯมาแล้ว ในขณะเดียวกันสมาชิกของคณะราษฎรรุ่นอ่อนอาวุโส เช่น หลวงพิบูลสงคราม หลวงศุภชลาศัย หลวงสินธุสงครามชัย หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ก็ยังคงดำรงตำแหน่งเพียงรัฐมนตรีลอยอยู่เช่นเดิม จนกระทั่งเมื่อ 29 มีนาคม 2476 หลวงประดิษฐ์ฯในฐานะสมาชิกอ่อนอาวุโสคนแรกของคณะราษฎร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีมหาดไทย และต่อมาหลวงพิบูลสงครามได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีกลาโหม 22 กันยายน 2477 อาจกล่าวได้ว่าคณะราษฎรยังมิได้ขึ้นเถลิงอำนาจการปกครองอย่างแท้จริงจนกระทั่งรัฐบาลแรกของหลวงพิบูลสงคราม (ชุดที่ 9 เมื่อ 16 ธันวาคม 2481)

ช่วงระยะเวลา 5 ปีกว่าของรัฐบาลพระยาพหลฯนั้นมีเหตุการณ์น่าสนใจมาก ในด้านหนึ่งเป็นความพยายามที่จะผลักดันให้ระบอบใหม่ดำเนินไปได้ด้วยดี มีความพยายามดึงขุนนางในระบอบเก่าเข้ามาร่วมงาน ทั้งยังมีการดำเนินการตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ มีการจัดการเลือกตั้งถึง 3 ครั้ง สองครั้งแรก (ครั้งแรกมีการเลือกตั้งระหว่างเดือนพฤศจิกายนและธันวาคม 2476 เป็นการเลือกตั้งที่ไม่พร้อมกันทั้งประเทศ แล้วแต่ความพร้อมของแต่ละจังหวัด

ครั้งที่สอง 7 พฤศจิกายน 2480) เป็นการเลือกตั้งทั่วไปตามปกติ ส่วนครั้งที่สามเกิดจากการยุบสภาและเลือกตั้งใหม่ (12 พฤศจิกายน 2481) รัฐบาลสมัยพระยาพหลฯมีความพยายามที่จะสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญ หรือที่เรียกว่า "ลัทธิรัฐธรรมนูญ" เป็นความพยายามที่จะสร้าง "หลักไทย" ใหม่อีกหนึ่งหลักเพิ่มเติมจากสามหลักเดิมของ "ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์" โดยต่อท้ายด้วย "และรัฐธรรมนูญ" เข้าไป มีการผลักดันผ่านการประชาสัมพันธ์ของรัฐ เช่น กรมโฆษณาการ การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญอย่างใหญ่โต การบรรจุเรื่องรัฐธรรมนูญไว้ในหลักสูตรของการศึกษา การจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (2477) การเสนอแผนการศึกษาใหม่ (2479) ในด้านหนึ่งพระยาพหลฯประสบความสำเร็จในการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในระบอบใหม่จนได้ชื่อว่าเป็น "ทหารประชาธิปไตย" และได้รับการยกย่องว่าเป็น "เชษฐบุรุษ" แสดงออกซึ่ง "สปิริต" ทางการเมืองด้วยการลาออกจากตำแหน่งหลายครั้ง (ครั้งแรกลาออกภายหลัง 15 วันของการยึดอำนาจ สองครั้งเป็นการออกตามวาระเมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2476 และ 2480 และลาออกสามครั้งจากวิกฤตการณ์ในสภาฯ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป) และในการลาออกครั้งสุดท้ายก็แสดง "สปิริต" ที่จะไม่กลับเข้าดำรงตำแหน่งอีก

พร้อมๆ กันนี้ รัฐบาลพระยาพหลฯก็ประสบความสำเร็จในการแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศมหาอำนาจ อันเป็นผลงานที่สืบต่อจากการแก้ไขตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 และเป็นหลักที่ 1 ในหลัก 6 ประการของคณะราษฎรที่ว่า "จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ" และจากการที่มหาอำนาจยังมิยอมให้สยามมีสนธิสัญญาเสมอภาค โดยอ้างว่าสยามยังไม่มีกระบวนการศาลตลอดจนกฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ทันสมัยและเป็น "อารยะ" ก็

ทำให้รัฐบาลพระยาพหลฯเร่งรัดให้มีการร่าง "ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา" และ "ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง" รวมทั้งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัว (2477) และบรรพ 6 ว่าด้วยมรดก (2477) ออกมา และผลักดันให้มีการเจรจากับมหาอำนาจ (ในสมัยที่หลวงประดิษฐ์ฯดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีการต่างประเทศ 12 กุมภาพันธ์ 2478-11 กันยายน 2481) อันเป็นผลให้สยามมี "เอกราชสมบูรณ์" ในสมัยต่อมา (2482)[32]

แต่อีกด้านหนึ่ง สมัยของรัฐบาลพระยาพหลฯก็เป็นสมัยของความยุ่งยากทางการเมือง ทั้งเป็นปัญหากับระบอบเก่า (เจ้าและขุนนาง) ปัญหาภายในระบอบใหม่ ที่มีทั้งความขัดแย้งในสมาชิกคณะราษฎรด้วยกันเอง และจากปัญหาความขัดแย้งที่รัฐบาลต้องเผชิญกับสภาผู้แทนราษฎร ในส่วนของความขัดแย้งกับระบอบเก่านั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการยึดอำนาจทั้งเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 และ 20 มิถุนายน 2476 ที่ตัดอำนาจเจ้าและขุนนางในระบอบเก่าออกไป ความขัดแย้งนี้หาได้หมายความว่าบุคคลในระบอบเก่าต้องการหันกลับไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ เพราะดูเหมือนว่าในที่สุดวิถีทางแบบระบอบเก่าจะได้กลายเป็นที่ไม่ยอมรับในสังคมไทยเสียแล้ว แต่ความขัดแย้งนั้นอยู่ที่ประเด็นว่าผู้ใดจะเป็นผู้นำในระบอบใหม่เสียมากกว่า ส่วนในเรื่องความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสภาผู้แทนฯ ก็ดูเหมือนว่าจะเป็นเรื่องปกติสำหรับระบอบใหม่ของการเมืองประชาธิปไตย และรัฐบาลของพระยาพหลฯก็สามารถประคับประคองระบอบใหม่ให้ผ่านไปได้ด้วยดีพอสมควร

กบฏบวรเดช ตุลาคม 2476 และการสละราชสมบัติ 2 มีนาคม 2477

รัฐบาลพระยาพหลฯต้องเผชิญกับปัญหาการคุกคามเสถียรภาพจากระบอบเก่าและจากภายในกองทัพด้วยกัน ทั้งนี้เพราะจากการยึดอำนาจสองครั้งภายในเวลาไม่ถึงหนึ่งปี โดยที่กำลังสำคัญในการยึดอำนาจมาจากฝ่ายทหาร บกเองก็ทำให้ทหารได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างสูงนับตั้งแต่เริ่มแรกของยุครัฐธรรมนูญ การยึดอำนาจและการขึ้นมาดำรงตำแหน่งทางการเมืองย่อมไม่เป็นที่พอใจของผู้สูญเสียอำนาจเป็นธรรมดา และในขณะเดียวกันก็สร้างความไม่พอใจให้กับผู้ที่เชื่อในความคิดที่ว่า ทหารไม่ควรเกี่ยวข้องกับการเมืองในลักษณะเช่นนี้ด้วย ในสมัยของรัฐบาลพระยาพหลฯมี "กบฏ" ที่นำโดยทหารสองครั้ง ที่รู้จักกันในนามของ "กบฏบวรเดช" และ "กบฏนายสิบ" รัฐบาลได้ปราบปรามกบฏทั้งสองครั้งสำเร็จ และได้ตั้ง "ศาลพิเศษ" ขึ้นพิจารณาโทษผู้ก่อการกบฏ นอกจากนี้รัฐบาลยังประสบปัญหาคุกคามจากพลเรือนฝ่ายตรงกันข้าม และได้ใช้พระราชบัญญัติป้องกันรักษารัฐธรรมนูญและกระบวนการศาลยุติธรรมตามปกติลงโทษอีกรวม 7 ครั้ง ทั้งหมดเป็นข้อหาในเรื่องการพยายามที่จะล้มล้างรัฐธรรมนูญ ล้มล้างรัฐบาล ประทุษร้ายต่อบุคคลสำคัญ ไปจนกระทั่งถึงการยุยงเสี้ยมสอนให้เกลียดชังผู้นำในระบอบใหม่

ในบรรดาเหตุการณ์ดังกล่าวทั้งหมด ไม่มีกรณีใดที่จะใหญ่โตและร้ายแรงเท่ากรณี "กบฏบวรเดช" ซึ่งความขัดแย้งปะทุไปถึงการใช้กำลังอาวุธต่อสู้กันในรูปของ "สงครามกลางเมือง" ขนาดย่อย และมีผลกระทบต่อการเมืองสูงในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับองค์พระมหากษัตริย์ รัฐบาลตั้งข้อสงสัยในความเกี่ยวพันของรัชกาลที่ 7 กับฝ่ายกบฏ ในขณะเดียวกันรัชกาลที่ 7 ก็ขาดพระราชศรัทธาในความเป็นประชาธิปไตยของรัฐบาลคณะราษฎร อันเป็น

ผลให้รัชกาลที่ 7 เสด็จต่างประเทศภายในเวลาเพียง 3 เดือนหลังการกบฏ (12 มกราคม 2476) และเมื่อทรงเจรจาต่อรองเป็นที่ตกลงกันไม่ได้กับรัฐบาล ก็ทำให้สละราชสมบัติในเวลาอีก 1 ปีต่อมา (2 มีนาคม 2477) (ในทำนองเดียวกันภายหลังกบฏบวรเดช พระบรมวงศานุวงศ์จำนวนไม่น้อยก็เสด็จออกจากสยามไปพำนักอยู่ต่างประเทศ)

กบฏบวรเดช เป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ จากข้อโต้แย้งในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติจากข้อกล่าวหาคอมมิวนิสต์ จากการทำรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 และที่สำคัญที่สุดคือข้อโต้แย้งในเรื่องพระเกียรติยศและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ ภายหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน รัฐบาลพระยาพหลฯได้เชิญหลวงประดิษฐ์ฯซึ่งถือได้ว่าเป็น "มันสมอง" ของคณะราษฎรกลับจากต่างประเทศ (29 กันยายน 2476) หลวงประดิษฐ์ฯถูกส่งไปลี้ภัยการเมืองดังที่กล่าวแล้วข้างต้นเป็นเวลาประมาณ 5 เดือน และเมื่อกลับมาก็ได้รับการต้อนรับอย่างกระตือรือร้นจากสมาชิกคณะราษฎรด้วยกัน ดังจะเห็นได้จากการเดินทางเข้าประเทศเปลี่ยนจากเรือพาณิชย์ที่ปากน้ำเจ้าพระยาลงเรือยามฝั่งของราชนาวีสยาม และมีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ออกไปรับ นำกลับมาเทียบท่าขึ้นเรือที่วังบางขุนพรหม ที่นั่น พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรี และนายพันโท หลวงพิบูลสงคราม ให้การต้อนรับ และเมื่อถึงวังปารุสกวันซึ่งเป็นทำเนียบรัฐบาล ก็มีนักเรียนกฎหมาย 400 นายกล่าวต้อนรับ[33] (ในตอนนั้นโรงเรียนกฎหมายได้โอนสังกัดจากกระทรวงยุติธรรมไปขึ้นกับคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นผู้รักษาการแทนคณบดี เมื่อ 25 เมษายน 2476 ภายหลัง "การรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา" และถูกโอนอีกครั้งให้กลับมาเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ

การเมืองโดยพระราชบัญญัติเมื่อ 17 มีนาคม 2476)

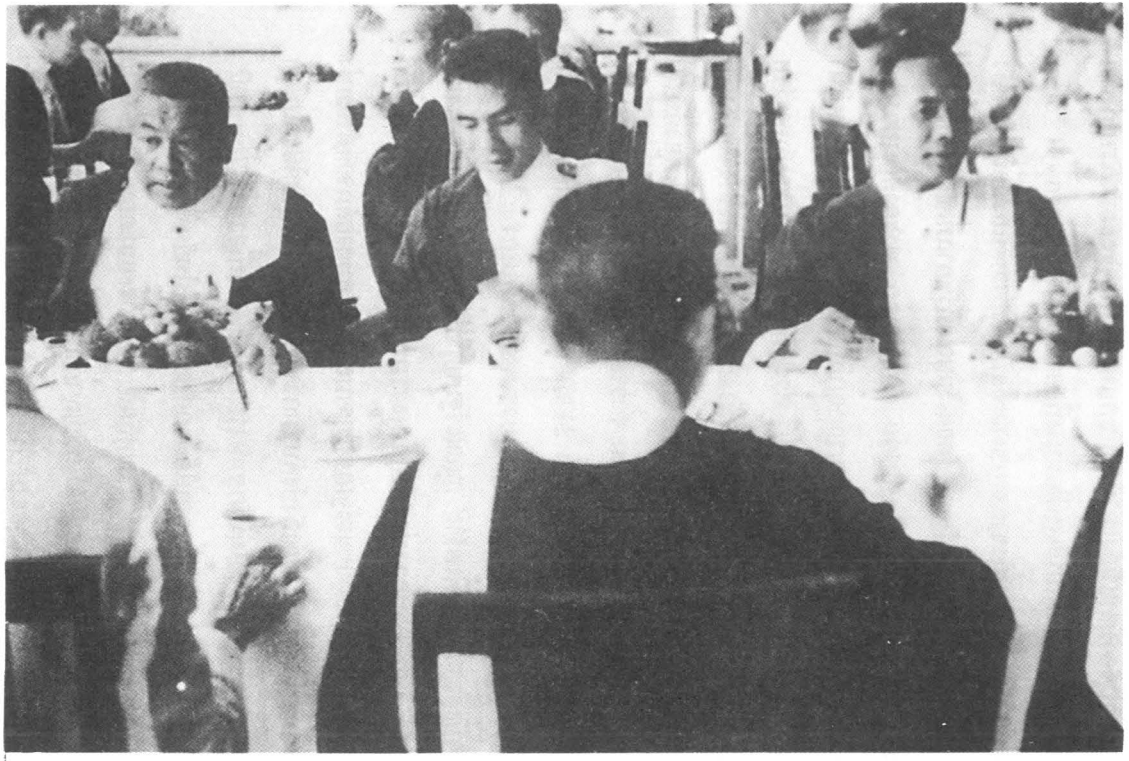
เมื่อหลวงประดิษฐ์ฯกลับมา ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีลอยในทันที เมื่อ 1 ตุลาคม 2476 ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ การล้างข้อกล่าวหาหลวงประดิษฐ์ฯว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่นั้น จะมากระทำภายหลังการกบฏบวรเดช โดยที่สภาผู้แทนราษฎรเสนอให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาเรื่องที่หลวงประดิษฐฯต้องคำกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ มีมลทินจริงหรือไม่ โดยมี ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นประธาน เมื่อ 25 ธันวาคม 2476 คณะกรรมการได้ลงมติว่าตัวหลวงประดิษฐ์ฯมิได้เป็นคอมมิวนิสต์ แต่มิได้มีการตั้งประเด็นพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาตินั้นแต่อย่างใด การกลับมาของหลวงประดิษฐ์ฯทำให้กระแสการเคลื่อนไหวและกล่าวหารัฐบาลคึกคักขึ้น แม้กระทั่งก่อนหน้านี้คือเมื่อ 6 กรกฎาคม 2476 เพียงเดือนครึ่งหลังการรัฐประหาร 20 มิถุนายน หลวงพิบูลสงครามและหลวงศุภชลาศัยในฐานะผู้นำของการรัฐประหารก็ได้มีจดหมายไปยังเจ้าและขุนนาง 8 ท่าน คือ นายพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดช นายพลตำรวจตรี ม.จ.วงศ์นิรชร เทวกุล นายพลโท พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ม.จ.โสภณภราดัย ม.จ.ฉัตรมงคล ม.จ.ไขแสง รพีพัฒน์ นายพลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ และนายนาวาเอก พระยาศราภัยพิพัฒน์ มีข้อความว่า "ในการยึดอำนาจการปกครองทั้ง 2 คราว (24 มิถุนายน 2475 และ 20 มิถุนายน 2476) คณะผู้ก่อการได้ยึดหลักและปฏิบัติไปในทางละมุนละม่อม เพื่อเห็นแก่ความสงบของบ้านเมือง และความอิสระภาพของชาติไทย แต่บัดนี้ปรากฏตามทางสืบสวนว่า ท่านได้มีการประชุมและคิดอยู่เสมอในอันที่จะทำให้เกิดความไม่สงบแก่บ้านเมือง และทำให้รัฐบาลเป็นกังวล ซึ่งเป็นเหตุให้การบริหารราชการบ้านเมืองไม่ก้าวหน้าไปเท่าที่จะเป็น ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้รับผิดชอบรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง จึงขอเตือนให้ท่านสงบจิตเสีย

หากท่านยังขืนจุ้นจ้านอีก คณะก็ตกลงจะกระทำการอย่างรุนแรง และจำต้องถือเอาความสงบของบ้านเมืองเท่านั้นเป็นกฎหมายในการกระทำการแก่ท่าน ที่กล่าวมานี้มิใช่ขู่เข็ญ แต่เป็นการเตือนมาเพื่อความหวังดี"[34]

อีกสองเดือนต่อมาหลังจากจดหมายเตือนดังกล่าว และอีกสิบวันหลังการแต่งตั้งหลวงประดิษฐ์ฯเป็นรัฐมนตรีลอย ในขณะที่รัชกาลที่ 7 ประทับอยู่ที่พระราชวังไกลกังวล ในวันที่ 11 ตุลาคม นายพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในฐานะแม่ทัพก็นำทหารจากนครราชสีมา อุบลราชธานี ลพบุรี สระบุรี และอยุธยา รวมทหารราบ 3 กองพัน ทหารปืนใหญ่ 2 กองพัน ทหารม้า 2 กองพัน ทหารช่าง 2 กองพัน เคลื่อนกองทัพมาโดยทางรถไฟเข้ายึดสนามบินดอนเมือง ในวันเดียวกันนั้น นายพันเอก พระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิ่น ท่าราบ) อดีตผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้ากรมยุทธทหารบก (18-20 มิถุนายน 2476) ในฐานะของเสนาธิการ "คณะกู้บ้านกู้เมือง" อันเป็นนามที่กลุ่มกบฏบวรเดชเรียกตนเอง ได้ส่งหนังสือคำขาดให้รัฐบาลลาออกทั้งนี้เพราะ "คณะรัฐมนตรีปล่อยให้คนดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และเอาหลวงประดิษฐ์มนูธรรมกลับมาเพื่อดำเนินการแบบคอมมิวนิสต์ต่อไป จึงขอให้คณะรัฐมนตรีกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งภายใน 1 ชั่วโมง มิฉะนั้นจะใช้กำลังบังคับจนกว่าจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่ซึ่งไม่มีนายทหารประจำการเข้าเกี่ยวข้อง"[35]

รัฐบาลของพระยาพหลฯตอบโต้ด้วยการประกาศในวันที่ 12 ตุลาคม ถัดมา ให้ประชาชนย้ายออกจากบริเวณหลักสี่ บางเขน และดอนเมืองซึ่งฝ่าย "คณะกู้บ้านกู้เมือง" ยึดครองอยู่ เป็นสัญญาณว่าจะปราบปรามอย่างเด็ดขาด และตั้งนายพันโท หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้บัญชาการ "กองบังคับการผสมปราบปรามกบฏ (11 ตุลาคม) ในวันที่ 13 ตุลาคมซึ่งจะมีการรบอย่างรุนแรง

บุคคลสำคัญทางการเมืองในช่วงสมัยรัฐบาลคณะราษฎร ระหว่างปี 2475-2490 จากซ้าย นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พลโทพจน์ พหลโยธิน) นายกรัฐมนตรีปี 2476-2481 นายนาวาตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (พลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (ต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรีปี 2489-2490) และนายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม (ต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรีปี 2481-2487 และ 2491-2500) ในงานเลี้ยงเป็นที่ระลึกในการที่ทั้ง 3 ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) ผู้ที่นั่งหันหลังคือ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และผู้ประศาสน์การ มธก.(เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของในหลวงอานันทมหิดล ปลายปี 2484-2488 เป็นนายกรัฐมนตรีปี 2489)

ในตอนเย็นแถบบริเวณวัดแคราย ฝ่ายกบฏบวรเดชได้ยื่นข้อเสนอใหม่ 6 ข้อ ซึ่งมีใจความในลักษณะเดิม คือ ยืนยันในเรื่องสยามจะ "ต้องมีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วกัลปาวสานต์" และ "การเลือกตั้งผู้แทนประเภทที่ 2 ต้องถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก" การเปลี่ยนแปลงรัฐบาลจะต้องมิใช่ได้มาด้วยการใช้อาวุธ (ดังเช่นกรณี 20 มิถุนายน 2476) ต้องอนุญาตให้มีคณะการเมือง (พรรคการเมือง) ข้าราชการประจำต้องอยู่นอกการเมือง (ยกเว้นบางตำแหน่ง) แต่ผู้บัญชาการทหารบก-ทหารเรือต้องไม่มีหน้าที่ในการเมือง และที่สำคัญคือกองทัพจะต้องกระจายไปตามท้องถิ่น มิใช่รวมอยู่ในพระนคร[36]

น่าสังเกตว่าในคำขาดอันแรกของ"คณะกู้บ้านกู้เมือง" นี้ จะเป็นครั้งแรกของการเมืองไทยในระบอบใหม่ที่ข้อกล่าวหาในการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพผนวกกับข้อกล่าวหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์จะถูกนำมาใช้ในการขจัดฝ่ายตรงกันข้าม และเราจะเห็นข้อกล่าวหาดังกล่าวอีกหลายโอกาสแม้กระทั่งในการเมืองปัจจุบัน และก็น่าสังเกตว่าคำขาดนี้ก็ยังมีส่วนที่จะขจัดทหารประจำการเข้าเกี่ยวข้องดำรงตำแหน่งทางการเมืองอีกด้วย ส่วนในคำขาดที่สองนั้นก็เป็นที่น่าสังเกตว่าได้มีการขยายความในประเด็นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ นั่นคือ การที่จะยังทรงมีพระราชอำนาจอยู่ครึ่งหนึ่งในการที่จะทรงเลือกสมาชิกสภาประเภทสอง และก็ได้ขยายความในประเด็นของข้าราชการประจำที่จะต้องไม่ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ที่สำคัญก็คือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจะต้องมิใช่ด้วยการใช้กำลังอาวุธบีบบังคับ (แต่ฝ่าย "คณะกู้บ้านกู้เมือง" ก็มิได้รวมไปถึงกรณีของ "การรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา")

คำขาดที่สองของ "คณะกู้บ้านกู้เมือง" แม้จะดูอ่อนกว่าคำขาดแรก คือ

ไม่มีการกำหนดให้รัฐบาลลาออกภายใน 1 ชั่วโมง (ซึ่งก็เผยให้เห็นถึงความไม่แน่นอนของฝ่ายกบฏบวรเดช อันกลายเป็นสิ่งที่รัฐบาลมองว่าเป็นจุดอ่อน) และแม้จะมีข้ออ้างในทางประชาธิปไตยอยู่ไม่น้อย แต่การที่รัฐบาลพระยาพหลฯ จะยอมรับก็หมายถึงการสลายรัฐบาลไปโดยปริยายนั่นเอง ในภาวะของความขัดแย้งและปัญหาของความอยู่รอดของรัฐบาลฝ่ายคณะราษฎรเอง จะเห็นได้ว่าข้อเรียกร้องดังกล่าวไม่มีทางที่รัฐบาลจะยอมรับได้ โดยที่พระยาพหลฯได้มีหนังสือตอบในวันเดียวกันว่า"คณะรัฐบาลนี้เป็นคณะที่เคารพนับถือต่อรัฐธรรมนูญ กอปรด้วยความจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ประมุขของชาติ และดำเนินการตามรัฐธรรมนูญอย่างเคร่งครัดทุกประการ ตลอดทั้งการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรซึ่งเป็นหลักพะยาน... ฉะนั้นคำขอของท่านก็เป็นอันตกไป และรัฐบาลมีความเสียใจอย่างยิ่งที่มีคณะก่อการจลาจลใช้กำลังทหารเพื่อจะเลิกล้มรัฐบาล อันเป็นการกระทำซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้พระราชทานพระราชกระแสมายังคณะรัฐมนตรีว่าทรงโทมนัสไม่พอพระราชหฤทัย และซึ่งเป็นเหตุให้รัฐบาลจำเป็นต้องปราบด้วยกำลังทหารทั้งๆ ที่ไม่สมัครเลย..."[37]

ในวันที่ 12 ตุลาคมก่อนหน้าข้อเสนอครั้งที่สองของพระองค์เจ้าบวรเดช และก่อนหนังสือตอบของพระยาพหลฯดังกล่าวข้างต้น ทหารฝ่ายรัฐบาลก็ได้เริ่มระดมยิงฝ่ายกบฏ พร้อมทั้งประกาศให้รางวัลจับ "หัวหน้าผู้ก่อการจลาจล" พระองค์เจ้าบวรเดช 1 หมื่นบาท พล.ต.พระยาเสนาสงคราม (ม.ร.ว.อี๋ นพวงศ์ ผู้บาดเจ็บถูกยิงจาก 24 มิถุนายน 2475) พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงคราม และ พ.อ.พระยาเทพสงคราม (สิน อัคนิทัต) คนละ 5 พันบาท "กองบังคับการกองผสม" ได้เคลื่อนตัวเข้าโจมตีฝ่ายกบฏตามแนวสถานีบางซื่อ สนามเป้า สามเสน และมักกะสัน ซึ่งทำให้พระองค์เจ้าบวรเดชต้องสั่งถอยทัพออกจากที่มั่นหลักสี่ บางเขน และดอนเมืองตามลำดับเมื่อ 15 ตุลาคม และในวันที่ 16

ตุลาคมฝ่ายรัฐบาลก็สามารถยึดดอนเมืองได้ การรุกและการถอยดำเนินไปตามเส้นทางรถไฟ โดยที่ทางฝ่ายกบฏรื้อทางและสะพานไปตลอดทาง ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลก็ซ่อมแซมเพื่อใช้รถไฟติดตามไป ในวันที่ 23 ตุลาคมมีการปะทะกันรุนแรงที่สถานีหินลับ บนเส้นทางรถไฟสายสระบุรี-นครราชสีมา พระยาศรีสิทธิสงคราม เสนาธิการของ "คณะกู้บ้านกู้เมือง" ถูกยิงเสียชีวิต ทำให้ฝ่ายรัฐบาลรุกยึดนครราชสีมาได้ในวันที่ 25 ตุลาคม พร้อมกับการที่พระองค์เจ้าบวรเดชและชายาหลบหนีโดยเครื่องบินไปลี้ภัยการเมืองในอินโดจีนของฝรั่งเศส และในวันที่ 26 ตุลาคมต่อมา นายทหารสำคัญๆ ของฝ่ายกบฏก็แยกย้ายกันหลบหนีตามไป เป็นอันว่ารัฐบาลประสบชัยชนะเด็ดขาดวันนั้นเอง

กบฏบวรเดชเป็นเหตุการณ์ใหญ่และเกิดความเสียหายมาก หนังสือพิมพ์ประชาชาติและหลักเมือง ประมาณว่ามีความเสียหายด้านทรัพย์สิน 3 ล้านบาท[38] กรมรถไฟหลวงนับว่าเสียทรัพย์สินมากที่สุด รองลงมาก็เป็นกองทัพบก ฝ่ายรัฐบาลมีทหารเสียชีวิต 15 นาย โดยมีบุคคลสำคัญของคณะราษฎรรวมอยู่ด้วย คือ พ.ต.หลวงอำนวยสงคราม (ถม เกษะโกมล) ถูกยิงตายที่วัดเทวสุนทรเมื่อ 14 ตุลาคม และมีทหารและพลเรือนบาดเจ็บ 59 คน โดยที่ พ.ต.หลวงกาจสงคราม (เทียน เก่งระดมยิง) เสนาธิการจังหวัดทหารบกกรุงเทพ ประสบอุบัติเหตุจากการที่ฝ่ายกบฏได้ปล่อยขบวนรถไฟให้มาชนขบวนรถของฝ่ายรัฐบาล ทำให้บาดเจ็บที่ท้ายทอยจรดหน้าฝาก กกหูขวาขาด ร.อ. ม.ล.ขาบ กุญชร บก.ทหารปืนใหญ่ ถูกกระสุน 2 นัด[39] รัฐบาลได้จัดพิธีพระราชทานเพลิงศพทหารฝ่ายรัฐบาลที่ท้องสนามหลวง (18 กุมภาพันธ์ 2476) และได้สร้างอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญสำหรับบรรจุอัฐิที่วงเวียนหลักสี่ และก่อนหน้านี้รัฐบาลก็จัดงานฌาปนกิจศพทหารฝ่าย "คณะกู้บ้านกู้เมือง" ที่จังหวัดนครราชสีมา (21 พฤศจิกายน 2476)

ทันทีที่ได้รับชัยชนะ รัฐบาลได้เสนอ "พ.ร.บ.จัดตั้งศาลพิเศษ พ.ศ.2476" เพื่อพิจารณาโทษฝ่ายกบฏ โดยนำเข้าสภาผู้แทนราษฎร (28 ตุลาคม) เสนอให้รัชกาลที่ 7 ทรงลงพระปรมาภิไธย (ที่จังหวัดสงขลา อันเป็นที่ประทับชั่วคราวหลังจากที่เสด็จไปจากหัวหินในช่วงของการกบฏ) และประกาศในราชกิจจานุเบกษาอย่างรวดเร็ว (30 ตุลาคม) ผู้ต้องหาในคดีนี้มีมากมายถึงประมาณ 600 คน แต่ตกเป็นจำเลย 318 คน รัฐบาลได้ทำการถอดยศและบรรดาศักดิ์ของฝ่ายกบฏที่เป็นทหารรวม 35 นาย[40] และในการดำเนินคดีที่ยืดยาวเป็นเวลา 2 ปีนั้น ในที่สุดศาลได้พิพากษาโทษจำคุกตลอดชีวิต 47 คน (มี 5 คนถูกตัดสินประหารชีวิต แต่ได้รับการลดโทษเป็นจำคุกตลอดชีวิต) และมีถูกจำคุกระหว่าง 6 เดือนถึง 20 ปี 107 คน รวมทั้งหมดได้รับโทษ 154 คน[41] บุคคลสำคัญที่ได้รับโทษจำคุกตลอดชีวิต เช่น ม.จ.สิทธิพร กฤดากร เจ้ากรมตรวจกสิกรรม, พระยาสุรพันธ์เสนีย์ (อิ้น บุนนาค) สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี, พระยาวิเศษฤๅไชย (ม.ล.เจริญ อิศรางกูร) ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี, น.อ.พระยาศราภัยพิพัฒน์ บรรณาธิการ นสพ. บางกอกเดลีเมล์, ร.ท.จงกล ไกรฤกษ์, หลวงมหาสิทธิโวหาร (สอ เสถบุตร) นักเขียน, นายหลุย คีรีวัต หุ้นส่วนใหญ่สยามฟรีเปรส เจ้าของบางกอกเดลีเมล์ (ภาษาอังกฤษ) และบางกอกเดลีไทม์ (ภาษาไทย) ฯลฯ บรรดานักโทษสำคัญเหล่านี้ได้ถูกส่งไปกักขังที่เกาะตะรุเตา จังหวัดสตูล เมื่อ 16 กันยายน 2482 ในสมัยรัฐบาลหลวงพิบูลสงคราม ส่วนผู้ที่ได้รับโทษน้อยลงมาก็เช่น ร.ท. ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน (9 ปี) [42]

ผลกระทบของกบฏบวรเดชมีมหาศาล ทำให้พระมหากษัตริย์และรัฐบาลขาดความเชื่อมั่นซึ่งกันและกันยิ่งขึ้น และนำไปสู่การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ในประเด็นนี้ *Dr. Benjamin A. Batson* ได้กล่าวว่า บทบาทของรัชกาลที่ 7 ในกรณีบวรเดชนั้น "เป็นเรื่องของข้อถกเถียงกันตลอดมา"

หรือ has been a matter of controversy[43] คือเมื่อเกิดการกบฏขึ้น รัชกาลที่ 7 ประทับอยู่ที่หัวหิน ต่อมาในช่วงที่เกิดการรบอย่างรุนแรง พระองค์และพระราชินีรำไพพรรณีก็เสด็จโดยทางเรือลงไปสงขลาซึ่งเป็นจังหวัดใกล้พรมแดนมลายู มีการตีความว่าเสด็จไปเพื่อหลีกเลี่ยงการที่ไม่ฝ่ายกบฏก็ฝ่ายรัฐบาลจะมาคุมพระองค์เพื่อใช้ประโยชน์ทางการเมือง ฐานะของพระมหากษัตริย์นั้นสำคัญยิ่งต่อทั้งสองฝ่ายที่สู้รบกัน ดังจะเห็นได้ว่าทั้งรัฐบาลและฝ่ายกบฏต่างก็อ้างองค์พระมหากษัตริย์ในการกระทำของตน และเป็นที่เชื่อกันว่าหากรัชกาลที่ 7 ทรงแสดงพระองค์ออกมาเป็นฝ่ายใดอย่างเด่นชัด ฝ่ายนั้นก็จะได้เปรียบทางการเมือง อย่างไรก็ตามโดยทางการแล้วรัชกาลที่ 7 ก็แสดงออกแต่ความเสียพระทัยที่เห็นคนไทยสู้รบกันเอง ในขณะที่มีการตั้งข้อสงสัยว่าข้าราชสำนักบางท่านให้ความสนับสนุนและติดต่อกับฝ่ายกบฏ ถึงกลับปรากฏในข้ออ้างของรัฐบาลคณะราษฎรต่อมาว่า ราชสำนักให้การสนับสนุนกบฏเป็นเงิน 2 แสนบาท[44]

ดังนั้นความระแวงสงสัยซึ่งกันและกันระหว่างราชสำนักและรัฐบาลจึงเพิ่มมากขึ้นนับแต่เหตุการณ์นี้ และรัชกาลที่ 7 เองก็ทรงประทับอยู่ที่สงขลาถึง 2 เดือนแม้รัฐบาลจะกราบบังคมทูลเชิญกลับพระนครก็ตาม แม้ในระหว่างที่มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกตลอดเดือนพฤศจิกายน 2476 ก็ยังทรงประทับที่สงขลา พระองค์เสด็จกลับพระนครก่อน 10 ธันวาคมเมื่อจะมีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร โดยที่ต้องทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชกฤษฎีกาแต่งตั้งสมาชิกประเภทสอง (9 ธันวาคม) จำนวน 78 นาย อันกลายมาเป็นข้อขัดแย้งก่อนการสละราชสมบัติในข้อที่ว่าผู้ใดมีอำนาจเลือกผู้แทนประเภทนี้

ความขัดข้องระหว่างรัชกาลที่ 7 และรัฐบาลที่เริ่มมาแต่การรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 และการกบฏบวรเดชเดือนตุลาคมปีเดียวกันนั้น ทำให้

สถานการณ์ยุ่งยากยิ่งขึ้น กระทั่งมีกระแสข่าวว่าจะมีการสละราชสมบัติ ซึ่งก่อนหน้านี้ก็เคยมีพระราชดำริมาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อหลังการยึดอำนาจ 24 มิถุนายนใหม่ๆ ในช่วงกลางปี 2475 ก็มีกระแสข่าวนี้เช่นกัน ในที่สุดความขัดข้องนี้ก็จบลงด้วยการที่รัชกาลที่ 7 เสด็จอังกฤษ "เพื่อรักษาพระเนตร" แม้รัฐบาลจะพยายามทัดทานและเสนอที่จะจัดแพทย์จากต่างประเทศมาถวายก็ตาม ทรงมีพระราชดำรัสแก่ประชาชนทางวิทยุกระจายเสียง 11 มกราคมคล้ายเป็น "คำอำลา" และในวันที่ 12 มกราคม 2476 ก็เสด็จพระราชดำเนินออกจากสยามซึ่งเป็นเวลาเพียง 3 เดือนหลังกบฏบวรเดช (สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อดีตอภิรัฐมนตรี ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์)

สรุปได้ว่าภายในเวลาไม่ถึง 2 ปีภายหลังการยึดอำนาจ องค์บุคคลสำคัญๆ ของระบอบเก่าต่างก็ทยอยกันออกต่างประเทศ และส่วนใหญ่ก็สิ้นพระชนม์นอกสยาม ทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายชั้นสูงระดับอภิรัฐมนตรีได้ออกไปประทับกันในต่างประเทศดังนี้ เริ่มจากกรมพระนครสวรรค์วรพินิต (2424-2487) เมื่อกรกฎาคม 2475 เป็นพระองค์แรกที่ถูกเชิญ (บีบ) โดยตรง เนื่องจากเชื่อกันว่าพระองค์ทรงมีอำนาจมากที่สุดในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระองค์สิ้นพระชนม์ในชวาเมื่อ 2487 ครั้นหลังการกบฏบวรเดช สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นอภิรัฐมนตรีอาวุโสที่อนุรักษ์นิยม และทรงไม่เห็นด้วยกับแนวพระราชดำริทางการเมืองเรื่องการพระราชทานรัฐธรรมนูญของรัชกาลที่ 7 ก็เสด็จออกไปปีนังในเดือนพฤศจิกายนหรือ 1 เดือนหลังการกบฏ ทรงพำนักที่นั่นจนญี่ปุ่นบุกเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมเวลาเกือบ 10 ปี เสด็จกลับเมืองไทยอีกครั้งก็เมื่อเกิดบรรยากาศทางการเมืองใหม่เมื่อ 2485 และสิ้นพระชนม์เมื่อธันวาคม 2488

พระชนมายุ 81 พรรษา ใกล้ๆ กันนี้อภิรัฐมนตรีอีกองค์ซึ่งก็ถือได้ว่าทรงมีบทบาทสำคัญในช่วงสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน (2424-2479) หลังจากเป็นผู้แทนพระองค์ไปในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าดารารัศมีแล้ว ก็เสด็จออกไปอยู่สิงค์โปร์ และสิ้นพระชนม์ 2479 ส่วนอภิรัฐมนตรีที่เหลืออีก 2 องค์ คือ กรมพระนริศฯนั้นประทับที่ตำหนักปลายเนินคลองเตย จนสิ้นพระชนม์เมื่อ 2490 และก็ได้ทรงมีจดหมายโต้ตอบกับกรมพระยาดำรงฯเป็นเวลายาวนานในเรื่องของประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณกรรม ศิลปะ ที่ได้รับการจัดพิมพ์ในชื่อ *สาส์นสมเด็จ* ส่วนกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัย (พระองค์เดียวในคณะอภิรัฐมนตรีที่มิได้ถูกคณะราษฎรควบคุมพระองค์เมื่อ 24 มิถุนายน) นั้นเสด็จตามรัชกาลที่ 7 ออกไปต่างประเทศชั่วคราว แต่ก็เสด็จกลับเมืองไทยไม่นานหลังจากนั้น และสิ้นพระชนม์เมื่อ 2486

ในการเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศ รัชกาลที่ 7 เสด็จผ่านอาณานิคมของฮอลันดา (อินโดนีเซีย) ก่อน บรรดาเจ้านายสำคัญๆ ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมทั้งกรมพระนครสวรรค์ฯได้เฝ้าแหนพร้อมกันที่นั่น และก็เสด็จต่อไปยังอังกฤษ ที่นั่นทรงใช้เวลาต่อรองเจรจากับรัฐบาล ในประเด็นของพระราชอำนาจของกษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ (เรื่องการพระราชทานอภัยโทษ เรื่องการแต่งตั้งสมาชิกสภาประเภทสอง) เรื่องพระราชทรัพย์และผลประโยชน์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งส่วนใหญ่รัฐบาลตอบปฏิเสธด้วยภาษาสุภาพ และภายหลังที่รัฐบาลส่งคณะผู้แทน 3 ท่าน (เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และนายดิเรก ชัยนาม) ไปเจรจาเมื่อพฤศจิกายน 2477 ไม่เป็นผลสำเร็จ ก็ทรงสละราชสมบัติ 2 มีนาคม 2477 ทรงพำนักอยู่ในเขตชนบทผู้ดีอังกฤษที่ "เซอร์เร่ย์" และทรงรับพระองค์เจ้าจีระศักดิ์เป็นโอรสบุญธรรม และสิ้นพระชนม์เมื่อพฤษภาคม 2484

ด้วยพระหทัยล้มเหลว[45] (อนึ่ง ในบรรดาเจ้านายสำคัญๆ ที่เสด็จไปประทับ ณ ต่างประเทศนั้น ก็ยังมี สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ขณะนั้นทรงเป็นหม่อมสังวาลย์) และพระโอรสธิดา คือ พระองค์เจ้ากัลยาณิวัฒนา พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งเสด็จไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อมีนาคม 2475 อีกด้วย[46] น่าสนใจว่าทรงเลือกไปยังประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นประเทศเป็นกลาง และกลายเป็นคุณประโยชน์อย่างมหาศาลให้กับไทยในช่วงของสงครามโลกครั้งที่ 2)

รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา

การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 มาจากปัญหาความขัดแย้งในเรื่องบทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่แห่งรัฐธรรมนูญ อาจสรุปได้โดยย่อว่าทางฝ่ายรัชกาลที่ 7 ทรงเห็นว่าตราบใดที่สยามยังมิได้เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พระมหากษัตริย์ก็ยังต้องมีพระราชอำนาจอยู่ส่วนหนึ่ง ในขณะที่รัฐบาลคณะราษฎรถือว่าพระมหากษัตริย์ในระบอบนี้เป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง เช่นเดียวกันกับในรูปแบบของอังกฤษ (ดังประเด็นถกเถียงกันถึงที่มาของรัฐธรรมนูญว่าได้มาเพราะพระราชทาน หรือได้มาเพราะมีการยึดอำนาจแล้วประนีประนอมกัน) และจากความไม่ไว้วางใจกันนับแต่หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคมเป็นต้นมา ดังลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองในเรื่องของการตั้งพรรคการเมือง เรื่องของเค้าโครงการเศรษฐกิจ เรื่องการรัฐประหารโดยพระราชกฤษฎีกา (ปิดสภา) เรื่องการรัฐประหาร 20 มิถุนายน และท้ายที่สุดเรื่องกบฏบวรเดชที่ได้กล่าวมาแล้ว ในขณะที่รัชกาลที่ 7 เห็นว่ารัฐบาลคณะราษฎรไม่เป็นประชาธิปไตย ฝ่ายคณะราษฎรก็สงสัยในองค์

พระมหากษัตริย์ว่าจะทรงมีส่วนร่วมในความพยายามที่จะฟื้นฟูอำนาจเก่าและขจัดคณะราษฎรด้วยหรือไม่ ทำให้การประนีประนอมระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ หรือระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลเป็นไปไม่ได้อีกต่อไป[47]

การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 เป็นปัญหาที่รัฐบาลพระยาพหลฯ หวั่นวิตกเป็นอย่างยิ่งในระยะแรก เพราะเป็นปัญหา "สิทธิธรรม" หรือข้ออ้างทางการเมืองการปกครองที่รัฐบาลจะต้องดำเนินงานในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ก็ปรากฏว่าในบั้นปลายปัญหานี้ได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ ในสายที่จะสืบสันตติวงศ์ในกรณีที่มีการสละราชสมบัตินั้น คือ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล โอรสของเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่มีพระชนมายุเพียง 8 พรรษา และกำลังทรงศึกษาอยู่ในสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อเป็นดังนี้รัฐบาลก็สามารถตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่สามารถปฏิบัติงานร่วมกับตนได้ และดำเนินการปกครองในระบอบใหม่ในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้ว่าผู้แทนรัฐบาลชุดเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศนั้น ในการไปเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 7 ก็ได้รับมอบหมายให้เดินทางกลับผ่านไปเฝ้าพระองค์เจ้าอานันทมหิดลเสียตั้งแต่ก่อนการสละราชสมบัติแล้ว เป็นเครื่องชี้ว่าในที่สุดรัฐบาลพบทางออกที่จะไม่ต้องทัดทานการสละราชสมบัติและไม่มีการประนีประนอมในข้อขัดแย้งอีกต่อไป ซึ่งในที่สุดดังที่ทราบกันดี พระองค์เจ้าอานันทมหิดลก็ทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 และในช่วงของรัฐบาลพระยาพหลฯ ได้เสด็จนิวัติพระนครครั้งแรกระหว่าง 15 พฤศจิกายน ถึง 13 มกราคม 2481 อันเป็นช่วงเปลี่ยนคณะรัฐบาลจากชุดพระยาพหลฯ เป็นชุดหลวงพิบูลสงคราม และก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จะระเบิดขึ้นในยุโรปอีกไม่กี่เดือนต่อมา

โปสเตอร์หาเสียงเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 วันที่ 7 พฤศจิกายน 2480 โดยเป็นการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตเบอร์เดียว หรือ 1 เขต มี ส.ส. 1 คน การเลือกตั้งครั้งนี้ทั้งประเทศมี ส.ส. ได้ 91 คน ในภาพเป็นโปสเตอร์หาเสียงของนายทองม้วน อัตถากร อดีต ส.ส. มหาสารคามในการเลือกตั้งทางอ้อมของสภาชุดแรกปี 2476 แต่ไม่ได้รับเลือกเป็น ส.ส. ในการเลือกตั้งครั้งที่ 2 นี้ แต่ได้รับเลือกเป็น ส.ส. มหาสารคาม เขต 1 ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2481

รัฐบาลพระยาพหลฯผ่านวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่รุนแรง ทั้งการกบฏและการสละราชสมบัติ แต่ก็สามารถรักษาสถานการณ์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจไว้ได้เป็นอย่างดี รัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งครั้งแรกระหว่างเดือนพฤศจิกายนและธันวาคม 2476 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งทางอ้อมครั้งเดียวของไทย โดยให้ประชาชนเลือกผู้แทนตำบล และผู้แทนตำบลเลือกผู้แทนราษฎรอีกต่อหนึ่ง ผู้สมัครเป็นอิสระ ไม่มีการอนุญาตให้มีพรรคการเมือง สตรีมีสิทธิออกเสียงเท่าบุรุษ (นับว่าก่อนหน้ายุโรปหลายประเทศ รวมทั้งญี่ปุ่นที่สตรีจะมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งได้อย่างเท่าเทียมก็หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) ในการเลือกตั้ง 78 ที่นั่งครั้งนี้ มีผู้มาใช้สิทธิ 41.45% โดยที่จังหวัดเพชรบุรีมีผู้มาใช้สิทธิมากที่สุด และแม่ฮ่องสอนมาใช้สิทธิน้อยที่สุด (ในด้านการปกครองนั้น รัฐบาลได้ยุบการปกครองแบบมณฑลของสมัยรัชกาลที่ 7 ให้กลายเป็นจังหวัด 70 จังหวัด และจัดระเบียบการบริหาร 2476 ให้มีส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นก่อนหน้าการเลือกตั้งทั่วไป)[48]

เมื่อปลายปี 2476 พระยาโกมารกุลมนตรี (อดีตเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติที่ถูกบีบให้ลาออกในสมัยระบอบเก่า) ตอนนี้กลายเป็นรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐการของรัฐบาลพระยาพหลฯ ได้แถลงถึงฐานะการคลังของประเทศว่าอยู่ในขั้นดี และรัฐบาลมีแผนที่จะสำรวจภาคเกษตร จัดการชลประทาน ขยายสหกรณ์ น่าสังเกตว่าจากความขัดแย้งและความร้อนแรงของเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ ทำให้รัฐบาลพระยาพหลฯและรัฐบาลต่อ ๆ มาไม่กล้าวางแผนเศรษฐกิจใหญ่ในลักษณะรวมแบบสังคมนิยม แม้รัฐบาลจะมีส่วนในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ก็ทำในเฉพาะส่วนที่ทำได้ (แม้จะมีการตั้งสภาเศรษฐกิจ 2476 ขึ้นมาแทนสภาเศรษฐกิจของพระยามโนปกรณ์ฯก็ตาม แต่ก็หาได้มีบทบาทสำคัญแต่ประการใดไม่) รัฐบาลวางแผนสร้างถนนรถยนต์ทั่วประเทศเมื่อ 2479

(แทนการสร้างทางรถไฟซึ่งขึ้นถึงจุดสุดยอดของการก่อสร้างในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์) สร้างท่าเรือคลองเตย 2480 แทนท่าเรือเก่าที่บางคอแหลม พร้อมกับการขุดลอกสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ (ข้าว) นำโครงการเขื่อนเจ้าพระยาที่ชัยนาท (ที่ค้างมาแต่สมัยรัชกาลที่ 6) ขึ้นมาดำเนินการ[49] กล่าวโดยทั่วไปแล้วลักษณะเศรษฐกิจของรัฐบาลพระยาพหลฯเป็นแบบเสรีนิยมที่เคยดำเนินมา แต่ก็เริ่มจะเห็นหน่ออ่อนของเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยม ที่รัฐจะเข้ามาจัดการทางเศรษฐกิจบางประเภท อันเป็นต้นกำเนิดของรัฐวิสาหกิจ และการที่ข้าราชการเข้าไปพัวพันกับธุรกิจในเวลาต่อมา รัฐเริ่มเข้าจัดการกับการค้าข้าว น้ำมันเชื้อเพลิง (ตั้งองค์การเชื้อเพลิงของกระทรวงกลาโหมในสมัยหลวงพิบูลสงครามเป็นรัฐมนตรี ซึ่งปัจจุบันคือการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย)

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ารัฐบาลคณะราษฎรพยายามที่จะปลูกฝังระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งหัวใจสำคัญอันหนึ่งของระบอบนี้ก็คือระบบรัฐสภาและการเลือกตั้ง โดยให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากทั่วประเทศเข้ามามีบทบาทในส่วนกลาง ทำการตรวจสอบการทำงานและคัดคานอำนาจของรัฐบาล และก็เป็นที่น่าสนใจว่าในระยะเริ่มแรกของระบบรัฐสภานี้ ผู้แทนราษฎรจำนวนหนึ่งแสดงบทบาทของตนในระบอบประชาธิปไตยได้เป็นอย่างดี แม้จะมีการหวั่นวิตกกันมาตลอดเวลาของสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนกลายเป็นข้ออ้างกันว่า คนไทยไม่พร้อมต่อการปกครองตนเอง แต่กลับปรากฏว่าผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งสมัยนี้กลับแสดงบทบาทและความรับผิดชอบของตนอย่างมีประสิทธิภาพ และอาจถือได้ว่าเป็นครั้งแรกภายหลังการปฏิรูปและการรวมอำนาจที่ศูนย์กลางสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ผู้นำท้องถิ่นสามารถจะมีเสียงในการปกครองที่ปกติมักจะถูกครอบงำโดยส่วนกลางและกรุงเทพฯ ในด้านหนึ่ง

บทบาทของ ส.ส. (โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่ม ส.ส.อีสาน) ก็สั่นคลอนเสถียรภาพของรัฐบาลพระยาพหลฯไม่น้อย แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้เกิดการคานอำนาจกับรัฐบาลคณะราษฎร ดังจะสะท้อนให้เห็นได้จากกรณีการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 3 ครั้งของพระยาพหลฯ ซึ่งกล่าวได้ว่าทั้งฝ่ายค้าน (กลุ่มหนึ่งของ ส.ส.อีสาน) และฝ่ายรัฐบาลเดินอยู่ในกติกาประชาธิปไตย

ในกรณีแรกของการลาออกของพระยาพหลฯ คือ กรณีเรื่องสัญญาการจำกัดยางพารา (13 กันยายน 2477) ที่รัฐบาลได้ลงนามกับนานาประเทศ ผู้แทนราษฎรจากปักษ์ใต้ที่มีประชาชนทำมาหากินกับสวนยางพาราถือว่าเป็นสัญญาที่ทำให้เสียเปรียบ จึงปฏิเสธที่จะให้สัตยาบันด้วยคะแนน 73 ต่อ 25 และก็นับว่าเป็นครั้งแรกของการที่ฝ่ายนิติบัญญัติตรวจสอบการทำงานของฝ่ายบริหาร ทำให้พระยาพหลฯต้องลาออก แต่ก็ได้รับแต่งตั้งเข้ามาใหม่ (22 กันยายน)[50]

อีกสามปีต่อมา พระยาพหลฯก็ต้องลาออกอีกครั้งด้วยกรณีที่ดินพระคลังข้างที่ (27 กรกฎาคม 2480) กรณีที่อื้อฉาวนี้มาจากการที่นายเลียง ไชยกาล (ส.ส.อุบลราชธานี) ได้ตั้งกระทู้ถามเรื่องการนำที่ดินของพระคลังข้างที่มาซื้อขายกันในราคาถูกเป็นพิเศษ และผู้ที่มีโอกาสซื้อได้ง่ายดายก็เป็นบุคคลในระดับสูงของรัฐบาล บางคนก็เป็นสมาชิกคณะราษฎร ส่อให้เห็นความไม่ชอบมาพากล ผู้ที่ถูกกล่าวพาดพิงถึงก็มี เช่น พระยาฤทธิอัคเนย์ หลวงพิบูลสงคราม นายวิลาศ โอสถานนท์ ทั้งยังแพร่ขยายไปถึงคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกด้วย คือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เจ้าพระยายมราช และเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ถึงกับทำให้ผู้ที่ถูกกล่าวหาต้องรีบแก้ตัวและคืนที่ดินที่ตนซื้อมา คณะผู้สำเร็จราชการปรารภจะลาออก ส่วนตัวนายกรัฐมนตรีเองถึงกับลาออกเพื่อแสดงความบริสุทธิ์และความไม่เกี่ยวพันกับการซื้อขายที่ดินในกรณีพิเศษนี้[51]

วิกฤตการณ์ครั้งนี้ แม้จะผ่านไปได้ด้วยการยืนยันให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ

และนายกรัฐมนตรีเดิมกลับเข้ามาใหม่ก็ตาม แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จของการตรวจสอบและคานอำนาจโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง และสะท้อนให้เห็นความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตยของหลายฝ่าย ได้เป็นอย่างดี เป็นผลให้ผู้ที่ซื้อที่ดินมาต้องคืนที่ดินกลับไป แต่ก็สร้างความไม่พอใจให้กับสมาชิกประเภทสองที่มาจากการแต่งตั้งบางนาย (และนายเลียง ไชยกาล ก็ถูกจับโยนน้ำหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นการสั่งสอน)[52]

ในกรณีสุดท้ายของการลาออกของพระยาพหลฯ คือ กรณีรายละเอียดงบประมาณแผ่นดิน ซึ่ง นายถวิล อุดล (ส.ส.ร้อยเอ็ด) เสนอให้รัฐบาลชี้แจงรายรับ-จ่ายอย่างละเอียดในงบประมาณที่รัฐบาลเสนอมา รัฐบาลตอบว่าทำไม่ได้ และเมื่อลงคะแนนเสียงรัฐบาลก็แพ้ไป 45 ต่อ 31[53] ทำให้พระยาพหลฯต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง แต่คณะผู้สำเร็จราชการฯไม่รับใบลา เนื่องจากเหตุผลสำคัญที่ว่ารัชกาลที่ 8 กำลังจะเสด็จนิวัติพระนคร ดังนั้น พระยาพหลฯจึงใช้กติกาประชาธิปไตยยุบสภา (11 กันยายน 2481) ให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใหม่ภายใน 90 วัน (12 พฤศจิกายน) อันเป็นการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่สาม ห่างจากการเลือกตั้งครั้งที่สองเพียงหนึ่งปี และเป็นการเลือกตั้งครั้งสุดท้ายในสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ หลังการเลือกตั้งพระยาพหลฯก็ปฏิเสธตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหมก็ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทน และการเมืองไทยก็เข้าสู่ยุคใหม่อีกยุค จากยุคของความพยายามสร้างลัทธิรัฐธรรมนูญ ได้เปลี่ยนไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของกระแสของการเมืองภายใน และบรรยากาศของการเมืองระหว่างประเทศก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเป็นการก้าวเข้าสู่ยุคของลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร

เชิงอรรถ

1. มาตรา 1 และ 2 ใน **พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475.**

2. มาตรา 9 ใน **พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475.**

3. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (พ.ศ. 2475-2517)**, (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 23-24.

4. ดูรายนามคณะรัฐมนตรีใน ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 4.

5. ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, **"รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ.2476,"** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), บทที่ 4.

6. กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา) **ยุคเพลง หนัง และละครในอดีต** (เรืองศิลป์ : 2518), หน้า 135-136.

7. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

8. "พระราชปรารภ" ของ "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475" ใน สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, **รวมกฎหมายรัฐธรรมนูญ (2475-2521)** (กรุงเทพฯ: รัฐสภา, 2523), หน้า 17-21.

9. ดู สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล, **"การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2530),"** (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531).

10. นิคม จารุมณี, **"กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476,"** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 134.

11. Benjamin A. Batson, **The End of the Absolute Monarchy in Siam** (Singapore : Oxford University Press, 1984), pp. 265-266.

12. **แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ** (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478), หน้า 112.

13. Benjamin A. Batson, **The End of ...**, p. 245.

14. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 51.

15. เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

16. Benjamin A. Batson, **The End of ....**, p. 242.

17. ดูการวิเคราะห์ในเชิงลำดับเหตุการณ์ใน ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, **"รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ.2476,"** หน้า 283-290.

18. ไสว สุทธิพิทักษ์, **ดร. ปรีดี พนมยงค์** (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2526), หน้า 236.

19. "รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี" อังคาร 28 มีนาคม 2475 อ้างใน วีณา มโนพิโมกษ์ **"ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร"** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 253-257.

20. **คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ** (พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2482), หน้า 20.

21. ไมตรี เด่นอุดม, **โลกพระศรีอารย์ของปรีดี พนมยงค์** (กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, 2516), หน้า 326.

22. "รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี" อังคาร 28 มีนาคม 2475 อ้างใน วีณา มโนพิโมกษ์ **"ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร,"** หน้า 253-257.

23. **รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร** ครั้งที่ 59/2475, 31 มีนาคม 2475.

24. "พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่" อ้างใน ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 60-61.

25. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 60-64.

26. เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

27. งานวิจัยเกี่ยวกับด้านหนังสือพิมพ์ในช่วงเหตุการณ์นี้ที่ละเอียดมาก ดู รัตนา เมฆนันทไพศิฐ, **"คณะราษฎรกับหนังสือพิมพ์,"** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533)

28. **แถลงการณ์...เรื่อง...สละราชสมบัติ**, หน้า 146-148.

29. วิเทศกรณีย์, **ยุคทรราชย์** (พระนคร : ประชาคม, 2501), หน้า 407-408.

30. **รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร 31 มีนาคม 2475**, หน้า 974-975.

31. วิเทศกรณีย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 417.

32. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 256-263.

33. ไสว สุทธิพิทักษ์, **ดร.ปรีดี พนมยงค์**, หน้า 304-305.

34. ภูธร ภูมะธน, **"ศาลพิเศษ พ.ศ. 2476, พ.ศ. 2478 และ พ.ศ. 2481,"** (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 83.

35. นิคม จารุมณี, **"กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476,"** หน้า 140-150.

36. เรื่องเดียวกัน, หน้า 151-152.

37. เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

38. เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

39. เรื่องเดียวกัน, หน้า 283-287.

40. เรื่องเดียวกัน, หน้า 294-295.

41. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน. ในวิทยานิพนธ์ของภูธร ภูมะธน กล่าวถึงตัวเลขผู้ต้องโทษรวม 115 คน ในขณะที่นิคมว่าที่จริงมี 235 แต่มีหลักฐานที่ค้นคว้าได้ 154

42. ดูรายนามของผู้เกี่ยวข้องกับคดีนี้ได้ใน ภูธร ภูมะธน, **"ศาลพิเศษ..."** และ นิคม จารุมณี, **"กบฏบวรเดช..."**

43. Bejamin A. Batson, **The End of...**, p. 248.

44. **คำพิพากษาศาลพิเศษ พ.ศ. 2482 เรื่องกบฏ**, หน้า 30.

45. ดู คุณหญิง มณี ศิริวรสาร, **ชีวิตเหมือนฝัน** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2537).

46. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 89.

47. Benjamin A. Batson, **The End of** ...., p. 249-252.

48. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 78. และ เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์ "รัฐสภา-ภูมิหลังของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทย รุ่น พ.ศ.2476-2512" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช บรรณาธิการ, **สัตว์การเมือง** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2513) หน้า 136-137. และ ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ "การเมืองไทยในระบบสภาผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ.2476," **ศิลปวัฒนธรรม** 9 : 8 (มิถุนายน 2531), หน้า 62-85 และ 9 : 9 (กรกฎาคม 2531), หน้า 68-76.

49. ในปี 2479 รัฐบาลโดยความร่วมมือของสภาผู้แทนราษฎรได้ผ่านงบประมาณรายจ่ายสำหรับการก่อสร้างทางสายต่างๆ เป็นจำนวนที่สูงมากถึง 30 ล้านบาท หรือประมาณ 1 ใน 3 ของงบประมาณรายจ่ายในปีนั้น และจากปีนี้การลงทุนของรัฐบาลเพื่อส่งเสริมการคมนาคม การค้า และการชลประทานเพื่อการเกษตรกรรมก็จะเพิ่มขึ้นทุกปี ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย..., หน้า** 217-224, 227-230, 247-248.

50. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 146-147.

51. เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-235.

52. เรื่องเดียวกัน, หน้า 241-242.

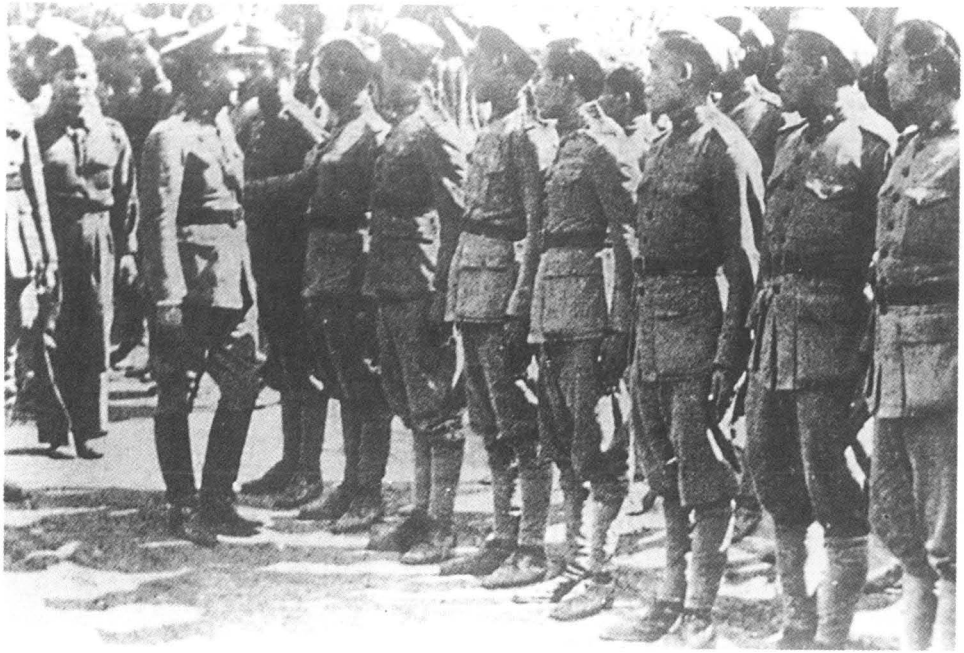
53. เรื่องเดียวกัน, หน้า 270-274.

บทที่ 4
ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร : รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487

จอมพล ป. พิบูลสงครามกับนโยบายลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร — การขจัดและบั่นทอนศัตรูทางการเมือง — ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหารและวัฒนธรรมทางการเมือง — เครื่องมือของรัฐกับนโยบายการสร้างชาติและวัฒนธรรมใหม่ — นโยบาย "นิยมไทย" และการต่อต้านคนจีน

หลวงพิบูลสงคราม สมาชิกฝ่ายทหารชั้นอ่อนอาวุโสคนสำคัญของคณะราษฎร ก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีระหว่าง 2481-2487 เป็นระยะเวลากว่า 5 ปี ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวถือได้ว่าเป็นยุคใหม่ของการเมืองไทยอีกยุคหนึ่ง คณะราษฎรได้เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญทางการบริหารอย่างแท้จริง นามทางการของประเทศเปลี่ยนจาก "สยาม" เป็น "ไทย" (2482) ประเทศไทยเข้าสู่ยุคสมัยของ "การสร้างชาติ" มีความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงทางด้านวัฒนธรรม ประเทศไทยเข้าสู่วงโคจรแห่งอำนาจของญี่ปุ่น ความอ่อนแอของ "ลัทธิรัฐธรรมนูญ" ทำให้ผู้นำใหม่หันไปสร้างฐานความสนับสนุนของตนด้วย "ลัทธิชาตินิยม" และเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองระเบิดขึ้นในเอเชีย รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็สร้างฐานสนับสนุนเพิ่มเติมด้วย "ลัทธิทหาร" และ "ลัทธิผู้นำ" ไทยเข้าสู่สงครามครั้งนั้นในฝ่ายของญี่ปุ่น ไทยเป็นประเทศเล็ก

นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และแม่ทัพบก ตรวจราชการทหารในสถานการณ์ขัดแย้งปัญหาดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศส เมื่อปลายปี 2483

เพียงประเทศเดียวที่ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ อย่างเป็นทางการ

หากจะศึกษาโดยเปรียบเทียบแล้ว สงครามโลกครั้งที่สองซึ่งอุบัติขึ้นในยุโรปเมื่อปี 2482 และเริ่มต้นในเอเชียอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อปลายปี 2484 นั้น กล่าวได้ว่ามิได้มีผลกระทบในแง่ของการก่อให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรุนแรงต่อประเทศไทยนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับที่หลายประเทศในเอเชียต้องประสบ เช่น จีน ญี่ปุ่น พม่า อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ฯลฯ ทั้งนี้เพราะแม้ว่ากองทัพญี่ปุ่นจะยาตราเข้ามาในประเทศไทยเมื่อ 8 ธันวาคม 2484 และมีกองทัพประมาณ 5 หมื่นคนอยู่ในประเทศ[1] จนกระทั่งสิ้นสุดสงครามในเอเชียเมื่อสิงหาคม 2488 กองทัพของสัมพันธมิตร (โดยการนำของลอร์ด หลุยส์ เมาทแบตเตน) ได้เข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่น ประเทศไทยก็มิได้ตกอยู่ในฐานะ "ถูกยึดครอง" โดยกองทัพญี่ปุ่นอย่างเช่นในกรณีของประเทศเอเชียอื่นๆ ตลอดทั้งมิได้มีการสู้รบอย่างรุนแรงเกิดขึ้นในดินแดนไทย ไม่ว่าจะเป็นระหว่างทหารญี่ปุ่นกับทหารไทยหรือกับทหารของฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้ประเทศมิได้เสียหายอย่างรุนแรง ดังเช่นกรณีของพม่าหรือฟิลิปปินส์ ยกเว้นความเสียหายจากการทิ้งระเบิดจุดยุทธศาสตร์สำคัญๆ โดยเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตร เช่น สถานีรถไฟหัวลำโพง สถานีรถไฟบางกอกน้อย โรงไฟฟ้าวัดเลียบ สะพาน และเส้นทางคมนาคม ฯลฯ (การทิ้งระเบิดเริ่มต้นตั้งแต่เดือนมกราคม 2485)

โดยทั่วไป สงครามโลกครั้งที่สองนั้นมีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ และมีผลกระทบต่อผู้มีรายได้เป็นเงินเดือนประจำ เช่น ข้าราชการ เสมียน-พนักงานของบริษัทห้างร้าน กล่าวคือ สงครามทำให้เกิดการขาดแคลนสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภค หรือสินค้าที่มาจากการสั่งเข้า เป็นต้นว่ายารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม อุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นสินค้าอุตสาหกรรม

แต่ทว่าสำหรับชีวิตของคนไทยทั่วไปซึ่งเป็นชาวชนบทมีอาชีพเป็นชาวไร่ชาวนานั้นได้รับความกระทบกระเทือนจากสงครามน้อยกว่า เพราะวิถีชีวิตซึ่งคงลักษณะของการผลิตเพื่อการยังชีพและพึ่งพาตนเองได้ ทำให้ราษฎรไทยส่วนใหญ่สามารถเผชิญกับปัญหาจากสงครามได้ดีกว่าผู้คนในเมือง อย่างไรก็ตามการที่กองทัพญี่ปุ่นต้องเข้ามาใช้จ่ายอยู่กินในเมืองไทย"กู้เงิน" รัฐบาลไทยมาใช้ ก็ทำให้เกิดสภาพของเงินเฟ้อแต่ก็มิได้เกิดสภาพ ***"ข้าวยากหมากแพง"*** กล่าวได้ว่าสงครามโลกครั้งที่สองมีผลกระทบต่อคนไทยโดยส่วนรวม หากต่างกันที่ระดับของคนในเมืองหรือในชนบทเท่านั้น

ในอีกด้านหนึ่ง สงครามโลกครั้งที่สองนั้นมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการเมืองในระดับสูงของไทยอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม (ต่อไปจะเรียกว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม 2440-2507) เมื่อ 16 ธันวาคม 2481 นั้น มีปฏิสัมพันธ์กับการเมืองระหว่างประเทศอันจะนำไปสู่การที่ไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่สองอย่างยิ่งยวด และทำให้ทิศทางของการเมืองไทยในรูปแบบของประชาธิปไตยโดยรัฐสภา ได้หันเหไปสู่ความเป็นลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร ซึ่งได้รับอิทธิพลของระบอบเผด็จการทหารนาซี-ฟาสซิสม์ที่กำลังเฟื่องฟูและดูจะมีประสิทธิภาพดังที่ปรากฏในเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น อันเป็นผลให้มีการใช้อำนาจเด็ดขาดและสร้าง "ลัทธิผู้นำ" ขึ้น จนกลายเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการจัดกลุ่มก้อนพันธมิตรทางการเมืองไทยขึ้นใหม่ ต่างไปจากช่วงของหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั่นคือ จากสภาพที่มองกว้างๆ ว่ามี "คณะราษฎร" (อันมีฐานอยู่ที่กองทัพบกและสภาผู้แทนราษฎร) ที่ค่อนข้างมีเอกภาพกลายมาเป็นการแตกแยกในกลุ่มผู้นำของ "คณะราษฎร" เองอย่างเด่นชัดยิ่งขึ้นกว่าที่เคยเป็นมาแล้ว ด้านหนึ่งเป็นปีกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

อันมีฐานอยู่ที่กองทัพบก-ตำรวจ-พลเรือนส่วนหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเป็นปีกของ *หลวงประดิษฐ์มนูธรรม* (ต่อไปจะเรียกว่า *นายปรีดี พนมยงค์* 2443-2526) ที่รวมตัวกันอย่างหลวมๆ ระหว่างสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลุ่มที่มีความคิดเสรีนิยมหรือเอนเอียงไปทางด้านสังคมนิยมมีฐานบางส่วนจากข้าราชการพลเรือนผนวกกับบางส่วนของกองทัพเรือที่เริ่มไม่พอใจต่อบทบาทอันโดดเด่นของจอมพล ป. พิบูลสงครามและกองทัพบก ตลอดจนกลุ่มนักธุรกิจเชื้อสายจีนซึ่งไม่พอใจที่ต้องประสบปัญหาจากนโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมต่อด้านคนเชื้อสายจีนของรัฐบาลไทย และท้ายสุดเมื่อรัฐบาลไทยได้เปลี่ยนนโยบายจากการ "ยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นผ่านแดน" ไปสู่ความร่วมมือทางการทหารกับญี่ปุ่นโดยตรงด้วย "พระบรมราชโองการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา" เมื่อ 25 มกราคม 2485 ก็เพิ่มความซับซ้อนให้กับการจัดกลุ่มก้อนพันธมิตรทางการเมืองภายในขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง นั่นคือ คณะราษฎรปีกนายปรีดี พนมยงค์ ได้สร้างความสัมพันธ์ใหม่กับฝ่ายอนุรักษ์นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับฝ่ายเจ้านายภายใต้สถานการณ์ที่ถือว่าเป็น "ภาวะคับขันและฉุกเฉิน" อันจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับบทบาทของขบวนการเสรีไทย และนำมาซึ่งการฟื้นตัวของฝ่ายอนุรักษ์นิยมภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง[2]

ดังนั้นในช่วงระยะเวลา 7 ปี ระหว่าง 2481-2488 นับจากการก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนกระทั่งสิ้นสุดสภาวะสงครามด้วยการ "ประกาศสันติภาพในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล" เมื่อ 16 สิงหาคม 2488 โดยนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น ประเด็นสำคัญที่จะศึกษาในบทนี้ คือ จอมพล ป. พิบูลสงครามกับนโยบายลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร และเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยม

จอมพล ป. พิบูลสงครามกับนโยบายลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร

จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็น "นักการเมือง par excellence" เป็นบุคคลที่นักเขียนขนานนามว่าเป็นบุคคล "ปาฏิหาริย์" ซึ่งมี "อำนาจมหัศจรรย์อะไรเร้นลับอย่างฉงนสนเท่ห์ จอมพล ป. นั้นมีอำนาจมหัศจรรย์อะไรเร้นลับอยู่ในตัวท่าน โดนยิงหลายครั้ง แต่ก็ไม่ตาย เป็นอาชญากรสงคราม กฎหมายอาชญากรสงครามกลับเป็นโมฆะ โดนทิ้งระเบิดคราวกบฏแมนฮัตตันก็รอดมาได้อีก มันเป็นความมหัศจรรย์อย่างที่สุดเท่าที่ได้เคยพบเห็นมา"[3] จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบาย "การสร้างชาติ" ในลักษณะของ "ลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร" และ "เศรษฐกิจลัทธิชาตินิยม" ปลุกจิตสำนึกของความเป็นไทย ต่อต้านการครอบงำเศรษฐกิจของคนจีน เรียกร้องดินแดนอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศส และท้ายที่สุดเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่สองในฝ่ายของอักษะ แต่เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องลาออกตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี 2487 ก็สามารถกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีใหม่ได้อีกในช่วง 2491-2500 การเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายอักษะมิได้ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องประสบชะตากรรมอย่างพันธมิตรของตน เช่น โตโจ ฮิตเลอร์ และมุสโสลินี จอมพล ป. พิบูลสงครามสามารถ "แก้ตัว" หลุดด้วยประเด็นของ "ความรักชาติ" ด้วย "พระแก้วมรกต" ดูเหมือนว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะเข้าใจ "พลัง" ที่เป็นรากฐานของความคิดของโลกสมัยใหม่เป็นอย่างดี นั่นคือ "ลัทธิชาตินิยม" ที่สามารถ "หยิบฉวย" เอามาเป็นประโยชน์ในการดำเนินนโยบายของรัฐบาล และสามารถสร้างพลังความรู้สึกให้กับคนไทยจำนวนไม่น้อยในเรื่องของ "ความรักชาติ" อันเป็นสังคมที่นักวิชาการเรียกว่า "Imagined Community" แม้จะเป็น "สังคมในมโนภาพ" แต่ก็เป็นสังคมที่มนุษย์ทั่วโลกนับตั้งแต่การปฏิวัติ

ฝรั่งเศส ค.ศ.1789 ยอมรับในความรับรู้ของตนว่า "เป็นจริง" ทั้งยังได้สร้างความรู้สึกในหมู่ "ชนชาติไทย" อย่างไม่เคยมีมาก่อนว่า "ประเทศไทย" เป็น "ตัวเราและของเรา" สร้างความรักและหวงแหนความเป็นเจ้าเข้าเจ้าของสิ่งที่อยู่ในมโนภาพว่าเป็นไทยขึ้นมา[4]

จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งยาวนานกว่านายกรัฐมนตรีไทยคนใดๆ คือรวมทั้งหมด 15 ปีกว่า โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก 2481-2487 ช่วงหลัง 2491-2500 เป็นระยะเวลาที่ยาวกว่าจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งอยู่ในตำแหน่งรวมประมาณ 11 ปี หรือพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประมาณ 8 ปี ช่วงแรกของจอมพล ป. พิบูลสงครามจะเป็นช่วงที่น่าสนใจมากในแง่ของการศึกษาการเมืองไทย ทั้งนี้เพราะความหนุ่ม (อายุเพียง 41 ปี เมื่อ 2481) ความฉับไว การรุกทางการเมือง (มากกว่าการตั้งรับอย่างในช่วงหลัง) จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของการเมืองไทยไปอย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้าง "พลัง" ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหารขึ้นมาอย่างเด่นชัด นักการเมืองในรุ่นต่อๆ มาแม้จะกล่าวได้ว่ามิได้นิยมชมชื่นต่อลัทธิชาตินิยมที่จอมพล ป. พิบูลสงครามสร้างขึ้นมาก็ตาม แต่ก็ต้อง "เล่นเกม" ที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้วางรากฐานเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายเสรีนิยม อนุรักษ์นิยม หรือกระทั่งฝ่ายที่มีแนวคิดทางการเมืองที่จัดว่าเป็น "ซ้าย" อย่างสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสม์ก็ตาม

เมื่อนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ตัดสินใจที่จะไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปหลังจากที่รัฐบาลของท่านได้สิ้นสุดลงเมื่อ 11 กันยายน 2481 นั้น[5] ก็ดูเหมือนจะเป็นการชัดเจนว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ยศและบรรดาศักดิ์ในขณะนั้นคือ นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมจะได้ดำรงตำแหน่งแทน ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากสถานการณ์

ของการเมืองระหว่างประเทศในขณะนั้น ก็เป็นช่วงที่สงครามโลกครั้งที่สองใกล้จะระเบิดขึ้นทุกที และพิจารณาจากสถานการณ์การเมืองภายในประเทศที่กองทัพบกมีบทบาทในการเป็นแกนกลางของการเมืองไทยมานับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และจากผลของการปราบ "กบฏบวรเดช" ในปี 2476 ก็ทำให้ตัวแทนของกองทัพบกดูจะมีน้ำหนักเหนือบุคคลอื่น ๆ ในการขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในช่วงของการสรรหาบุคคลที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีได้มีความคิดอยู่ในขณะนั้นเช่นกันว่า นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและการต่างประเทศมาก่อนในรัฐบาลของพระยาพหลฯก็มีความเหมาะสมเช่นกัน แต่จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นทำให้เมื่อมีการเสนอชื่อผู้ที่มีความเหมาะสมต่อสภาผู้แทนราษฎรปรากฏว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้ได้รับคะแนนเสียงสนับสนุนอย่างสูงสุด ดังนั้นจึงเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นคนที่ 3

จอมพล ป. พิบูลสงครามเกิดเมื่อ 14 กรกฎาคม 2440 (น่าสังเกตว่าตรงกับวันชาติฝรั่งเศส หรือวันบุกคุกบาสตีล์ อันเป็นการสิ้นสุดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในฝรั่งเศส 14 กรกฎาคม ค.ศ.1789) มีบิดามารดาเป็นเกษตรกร เดิมชื่อ *แปลก ขีตตะสังคะ* ทั้งนี้มีเรื่องบอกเล่ากันต่อ ๆ มาว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามมีลักษณะที่ "แปลก" กล่าวคือใบหูทั้งสองข้างต่ำกว่าดวงตา (ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็มิได้ทำให้มีหน้าตา "แปลก" หรือด้อยในรูปร่างลักษณะตรงกันข้าม กลับเป็นผู้ที่มีหน้าตาและลักษณะดี เป็นที่ต้องตาต้องใจของเพศตรงข้ามไม่น้อย) ในวัยเด็กท่านเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี และเมื่ออายุได้ 12 ปี ก็ถูกส่งเข้าเรียนโรงเรียนนายร้อยทหารบก· เรียนตั้งแต่ชั้นประถมจนจบหลักสูตรใน 6 ปีเมื่ออายุได้ 18 ปี ได้รับยศนายร้อยตรีและถูกส่งไปประจำที่พิษณุโลก ซึ่งท่านได้แต่งงานที่นั่น ต่อมาได้เข้าศึกษาต่อใน

โรงเรียนเสนาธิการทหารบก และสอบได้ที่ 1 ทำให้ได้รับทุนกระทรวงกลาโหมไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศสในปี 2467 โดยได้เข้าศึกษาในโรงเรียนทหารปืนใหญ่ที่ฟองเตนโบล ท่านอยู่ในฝรั่งเศส 3 ปีก่อนที่จะเดินทางกลับในปี 2470 โดยกลับมารับราชการในกรมจเรทหารปืนใหญ่ ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองได้รับยศและบรรดาศักดิ์เป็นนายพันตรี หลวงพิบูลสงคราม รวมทั้งเป็นนายทหารประจำพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (ครั้งเป็นกรมพระ) ผู้ทรงดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 (ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 กรมพระยานริศฯ ก็ถูกเชิญมาเป็นองค์ประกันด้วย)

ในช่วงระหว่าง 3 ปีที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เข้าร่วมวางแผนเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยได้เป็น 1 ใน 7 ของผู้ก่อการชุดแรกที่ประชุมกันที่กรุงปารีสเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2469 และในช่วงประมาณ 5 ปีเมื่อกลับมาเมืองไทยจนถึง 24 มิถุนายน 2475 ท่านก็ได้เป็นผู้นำของ "นายทหารชั้นยศน้อย" รวบรวมนายทหารเข้าเป็นสมาชิกของผู้ก่อการได้ประมาณ 20 กว่านาย โดยร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับนายร้อยเอก หลวงทัศไนยนิยมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี) และนายร้อยโท ประยูร ภมรมนตรี และได้สมาชิกสำคัญที่จะเป็นผู้ร่วมมือทำงานอย่างใกล้ชิดในช่วงรัฐบาลสมัยแรกของท่าน คือ นายร้อยเอก หลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พึ่งพระคุณ) และนายร้อยโท ขุนศรีศรากร (ชลอ ศรีธนากร) บทบาทของจอมพล ป. พิบูลสงครามในวันที่ 24 มิถุนายน อาจจะไม่เด่นชัดนักเมื่อเทียบกับ "นายทหารชั้นยศสูง" อย่างเช่น "สามทหารเสือ" สามนายพันเอก คือ พระยาพหลฯ พระยาทรงสุรเดช (ซึ่งได้กลายเป็นคู่แข่งทางการเมืองและการทหาร ที่สำคัญของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายหลังการยึดอำนาจได้แล้ว) และพระยาฤทธิอัคเนย์ แต่จากการเป็นแกนกลางของ "นายทหารชั้นยศน้อย" และการที่ท่านวางตัวค่อนข้าง

เป็นกลางในช่วงของความขัดแย้งระหว่าง "คณะราษฎร" ปีกของพระยาพหลฯ กับรัฐบาลของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามมิได้ถูกเพ่งเล็งว่าจะเป็นอันตรายต่อฝ่ายอนุรักษ์นิยม ดังนั้นท่านจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่ง "ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ" ในช่วงของวิกฤตการณ์ก่อนการรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 ที่ "สี่ทหารเสือ" (นายพันโท พระประศาสน์พิทยายุทธ ถือว่าเป็นอีกหนึ่งทหารเสือของผู้ก่อการฯ) ถูกบีบบังคับให้ลาออกจากตำแหน่งทางการทหารและการเมือง บทบาทของจอมพล ป. พิบูลสงครามในการเป็นตัวหลักของการทำรัฐประหาร 2476 และการปราบ "กบฏบวรเดช" ในปีเดียวกันที่ท่านได้เป็นผู้บัญชาการในการปราบกบฏ และได้ใช้วิชาทหารปืนใหญ่ปฏิบัติการอย่างเฉียบขาดและฉับพลัน ทำให้บทบาททางการทหารและการเมืองของท่านเด่นชัดขึ้นอย่างมาก จนกระทั่งได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในรัฐบาลของพระยาพหลฯ ในปี 2477 เมื่ออายุได้เพียง 37 ปี และอยู่ในตำแหน่งนี้จนกระทั่งก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี

การก้าวจากฐานะทางสังคมของบุตรเกษตรกรจนขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในระยะนั้นเป็นอย่างดี ดังที่กล่าวมาแล้วการปฏิรูปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างระบบราชการแผ่นดินใหม่ในรูปของการตั้งกระทรวงทบวงกรม รวมทั้งการมีทหารประจำการ ซึ่งการจะได้ข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนในระบบใหม่จะต้องมาพร้อมกับการศึกษาในระบบใหม่ และสิ่งที่ตามมาด้วยคือคุณสมบัติในเรื่องของ "ความสามารถ" มิใช่จำกัดอยู่เฉพาะ "ชาติกำเนิด" แต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้นคนที่ "อยู่ไกลปืนเที่ยง" อย่างเด็กชายแปลก ขีตตะสังคะ ก็ถูกความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในช่วงนั้น "ดูด"

เข้ามาสู่รัศมีของศูนย์กลางแห่งอำนาจ พูดง่ายๆ ก็คือ หากมิได้มีการปฏิรูป 2435 แปลก ขีตตะสังคะ ก็อาจจะดำรงอาชีพเกษตรกรเช่นบิดามารดา หรือแม้จะมีโอกาสได้เข้ารับราชการหนทางของการก้าวขึ้นมาอยู่ในระดับสูงของสังคมด้วยการเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก หรือการได้รับทุนไปศึกษาต่อในต่างประเทศเป็น "การชุบตัว" ก็อาจจะไม่เกิดขึ้น การปฏิรูป 2435 มีผลในการก่อตัวของ "ผู้นำในระบอบใหม่" ของ 2475 อย่างมหาศาล

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านยังได้ดำรงตำแหน่งอื่นๆ (นอกเหนือจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกที่ดำรงอยู่ระหว่าง 2481-2487) อีกเช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงการต่างประเทศ และที่สำคัญคือการดำรงตำแหน่ง "ผู้บัญชาการทหารสูงสุด" เมื่อปลายปี 2483 อันเป็นตำแหน่งที่ให้อำนาจต่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในแง่ของการทหารยิ่งกว่าตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมและผู้บัญชาการทหารบก จึงทำให้ดูเหมือนว่ามีลักษณะของ "เผด็จการ" หรือ "การรวบอำนาจ" ตั้งแต่แรกเริ่มของการก้าวเข้าสู่ตำแหน่งสูงสุด อันทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นใน "คณะราษฎร" ระหว่างฝ่ายทหารบกกับฝ่ายทหารเรือและฝ่ายข้าราชการพลเรือนขึ้นทันที แต่อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าในช่วงระยะแรกของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ปี 2481 จนถึงการบุกของญี่ปุ่นเมื่อปลายปี 2484 หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนการประกาศสงครามเมื่อต้นปี 2485 จอมพล ป. พิบูลสงครามดูเหมือนจะได้รับความร่วมมือจาก "คณะราษฎร" ของตนเอง และจากสภาผู้แทนราษฎรเป็นอย่างดี

ในฐานะของ "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" และผู้นำของรัฐบาลในระบอบใหม่ จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องเผชิญกับปัญหาทางการเมืองของยุคนั้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในกลุ่มผู้นำใหม่ด้วยกันเอง ปัญหาจากฝ่าย

อนุรักษ์นิยม และปัญหาการนำรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยที่ขาดพื้นฐานอันมั่นคงจากมวลชน ดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนๆ ว่า เมื่อมีการแตกแยกกันในหมู่ "ผู้ก่อการ" เอง จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เลือกฝ่ายข้างอ่อนอาวุโสและ "ก้าวหน้า" กว่า ในความขัดแย้งเกี่ยวกับ "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ของปรีดี พนมยงค์ ไม่ปรากฏชัดเจนว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามแสดงความคิดว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย แต่จากเหตุการณ์ต่อมาที่เลือกอยู่ข้างพระยาพหลฯ และเป็นกำลังในการรัฐประหาร 2476 อย่างน้อยก็แสดงว่า มิได้คัดค้าน "เค้าโครงการฯ" นั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามอาจจะเหมือนกับกลุ่มผู้นำของ 2475 ที่มองว่า ตนเป็นผู้สร้างสังคมใหม่ให้กับประเทศ ซึ่งต่อมาจะใช้คำอย่างแน่นอนว่า "การสร้างชาติ" ในเมื่อสมัยของ "การสร้างชาติ" อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ ดังนั้นกองทัพและทหารจะต้องเป็นผู้นำที่เข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาของประเทศชาติ สำหรับจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง (ซึ่งอาจจะต่างกับผู้นำแบบนายปรีดี พนมยงค์ในขั้นสุดท้าย) จากประสบการณ์ของนักเรียนนายทหารทั้งจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกและจากต่างประเทศที่ฟองเตนโบล (ซึ่งได้ชื่อว่ามีลักษณะอนุรักษ์นิยมมากกว่าลักษณะก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยปารีสที่นายปรีดี พนมยงค์ไปศึกษา) ทำให้ท่านมีความคิดโน้มเอียงไปในทางที่จะเห็นด้วยกับความเป็นผู้นำที่ทรงอำนาจและระบบเบ็ดเสร็จ สถานการณ์ของเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1930 ความสำเร็จของระบอบอำนาจนิยมนาซี-ฟาสซิสม์ที่ปรากฏขึ้นในเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น ก็ยิ่งย้ำให้เห็นถึงความน่าชื่นชมของระบบทหารและผู้นำ ในสมัยที่เป็นรัฐมนตรีกลาโหม จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้เคยเขียนบทความลงในหนังสือ *ยุทธโกษ* ของกองทัพบกเองเมื่อ 2477 ว่าในสมัยของ "การสร้างชาติ" และวิกฤตการณ์ของโลกนั้น ประเทศต้องการ

ผู้นำที่เข้มแข็งเหมือน "กับฝูงสัตว์ต้องมีหัวหน้า"[6] และก็ดูเหมือนจอมพล ป. *พิบูลสงครามจะเป็นนักการเมืองไทยคนแรกในสมัยใหม่ ที่ทำให้คำว่า "ผู้นำ"* กลายเป็นคำสำคัญในความหมายของการเมืองไทย ดังที่ท่านเองได้กล่าวในปี 2485 ว่า

> *ญี่ปุ่นมีเครื่องยึดมั่นอยู่ คือ พระเจ้าแผ่นดินของเขา ของเราไม่มีอะไรเป็นเครื่องยึดแน่นอน ที่มีอยู่ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ชาติก็ยังไม่มีตัวตน ศาสนาก็ไม่ทำให้คนเลื่อมใสถึงยึดมั่น พระมหากษัตริย์ยังเป็นเด็กเห็นแต่รูป รัฐธรรมนูญก็เป็นสมุดหนังสือ เวลาบ้านเมืองคับขันจะเอาอะไรเป็นเครื่องยึดไม่ได้ ผมจึงให้ตามนายกรัฐมนตรี*[7]

จะเห็นได้ว่าข้ออ้างทางอุดมการของการยึดอำนาจ 2475 ก็เพื่อนำประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญมาสู่ประเทศ แต่เมื่อถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ประเด็นนี้ก็ดูจะเป็นข้ออ้างของสิทธิความชอบธรรมในการปกครองที่อ่อนลงไป ความต้องการของผู้นำใหม่ส่วนใหญ่ดูจะเป็นเรื่องของการรักษาระบอบการปกครองใหม่ ซึ่งรวมทั้งอำนาจของตนไว้ให้ได้ดีที่สุด ความปั่นป่วนทางการเมืองทั้งในสมัยของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯและพระยาพหลฯ ทั้งที่ต้องเผชิญกับพลังของฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ทั้งในรูปของความขัดแย้งทางความคิดอันนำไปสู่การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ทั้งในรูปของการใช้กำลังอย่างในกรณีกบฏบวรเดช และการใช้วิธีลอบทำลายชีวิตตัวจอมพล ป. พิบูลสงคราม) และยังต้องเผชิญปัญหาความขัดแย้งกับสภาผู้แทนราษฎรหลายครั้ง อันเป็นผลให้พระยาพหลฯลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง 3 ครั้งนั้น ทำให้เห็นว่า

นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
ผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และแม่ทัพบก ตรวจราชการทหารชายแดนด้านบูรพา
ในสถานการณ์ขัดแย้งปัญหาดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศส เมื่อปลายปี 2483-ต้นปี 2484

กองทัพและการใช้อำนาจเด็ดขาดเท่านั้นที่จะมีประสิทธิภาพในการรักษาระบอบใหม่และตัวผู้นำใหม่ไว้ได้

อย่างไรก็ตาม จะเป็นการเข้าใจผิดอย่างยิ่งถ้าหากจะมองว่าการสร้าง "ลัทธิผู้นำ" ขึ้นมา ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามละทิ้งจากอุดมการของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ทั้งนี้เพราะแม้จะกล่าวได้ว่าในช่วงใกล้สงครามโลกครั้งที่สอง ลัทธิประชาธิปไตยดูจะขาดสมรรถภาพเมื่อเทียบกับลัทธินาซี-ฟาสซิสม์ในขณะนั้นก็ตาม แต่ความคิดว่าด้วยประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญก็ยังทรงพลังพอสมควรในการเมืองไทย หรืออย่างน้อยก็ยังปรากฏเป็นรูปเป็นร่างอยู่ในสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะในหมู่สมาชิกประเภทที่ 1 ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง ดังนั้น "ลัทธิผู้นำ" ของจอมพล ป. พิบูลสงครามในระยะแรก (ก่อนเข้าร่วมสงครามอย่างเต็มที่กับญี่ปุ่นเมื่อปี 2485) จึงเป็นการผสมผสานไปกับ "ลัทธิประชาธิปไตย" และการพยายามหาความร่วมมือจากสภาผู้แทนราษฎร *สุวิมล พลจันทร์* ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจและชัดเจนว่า ในการดำเนินนโยบายและการปฏิบัติของจอมพล ป. พิบูลสงครามสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน คือ ในช่วงแรก 2481-2484 เป็นการนำเอาลัทธิชาตินิยมออกมาอธิบายเรื่องการสร้างชาติ ทั้งนี้อยู่ในกรอบใหญ่ของประชาธิปไตย ส่วนในช่วงหลัง 2485-2487 เป็นการใช้ลัทธิชาตินิยมที่มีลัทธิของการยึดถือในตัวบุคคลหรือ "ลัทธิผู้นำ" อันมีตัวของจอมพล ป. พิบูลสงครามเองเป็นแกนกลาง[8]

การขจัดและบั่นทอนศัตรูทางการเมือง

ทันทีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ 16 ธันวาคม 2481 อีกประมาณ 1 เดือนต่อมาในวันที่ 29 มกราคม (2481 นับตามปฏิทินเก่า) รัฐบาลก็ได้จับกุม "ศัตรู" ของรัฐบาล 51 คน ตั้งศาลพิเศษขึ้นพิจารณาคดีโดยมีนายพันเอก หลวงพรหมโยธี เป็นประธาน ผู้ที่ถูกจับกุมมีทั้งเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร (พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ พระโอรสของรัชกาลที่ 5) ผู้แทนราษฎร เช่น นายร้อยโท ณ เณร ตาละลักษณ์ (จังหวัดพระนคร) พระราชญาติรักษา (จังหวัดสมุทรสาคร) ตลอดจนสมาชิกของผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น นายพันเอก หลวงชำนาญยุทธศิลป์ และกรณีนี้ทำให้นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนรบ จังหวัดเชียงใหม่ ถูกสั่งให้เดินทางออกไปอยู่ต่างประเทศ โดยได้อยู่ในอินโดจีนฝรั่งเศสจนกระทั่งเสียชีวิตเมื่อ 2487 ศาลพิเศษใช้เวลาดำเนินคดีประมาณ 9 เดือน ในวันที่ 20 พฤศจิกายน 2482 ก็ได้พิพากษาให้ลงโทษประหารชีวิต 21 นาย (แต่ 3 ราย คือ กรมขุนชัยนาทนเรนทร นายพลโท พระยาเทพหัสดิน และนายพันเอก หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ได้รับผ่อนผันให้จำคุกตลอดชีวิต แต่ถูกถอดยศและบรรดาศักดิ์ทั้งหมด) ดังนั้นจึงมีผู้ถูกประหารชีวิตด้วยการยิงเป้า 18 ราย และที่ถูกจำคุกตลอดชีวิตอีกรวม 25 ราย

มาตรการอันรุนแรงและเฉียบขาดของจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งนี้สร้าง "ช็อก" และการวิพากษ์วิจารณ์ติเตียนทางการเมืองเป็นอย่างมาก ถึงกับได้รับการขนานนามว่าเป็น "ยุคทมิฬ"[9] การตั้งศาลพิเศษขึ้นเพื่อพิจารณาคดี "ศัตรู" ทางการเมืองของรัฐบาลมิใช่เรื่องใหม่ กล่าวคือ ในอดีตได้มีการตั้ง

ศาลพิเศษมาแล้วหลายครั้ง เช่น คดีกบฏ ร.ศ.130 หรือปี พ.ศ.2454 ในสมัยรัชกาลที่ 6 คดีกบฏบวรเดช พ.ศ.2476 ซึ่งมีจำเลยถึง 318 คน และถูกลงโทษ 154 คน หรือคดีกบฏนายสิบ พ.ศ.2478 แต่คดีดังกล่าวผู้ต้องโทษถูกตัดสินในขั้นสุดท้ายให้จำคุกตลอดชีวิต (ยกเว้น พ.ศ.2478 ที่มีผู้ถูกประหารชีวิตเพียง 1 ราย แต่ก็เป็นคดีเล็กในความทรงจำของผู้คน) แต่การประหาร 18 ศพครั้งนี้เป็นเรื่องราวใหญ่โตและเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวาง

น่าสนใจที่ว่าคดีนี้เมื่อรัฐบาลเสนอร่าง "พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษ พ.ศ.2481" เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ต่อสภาผู้แทนราษฎรนั้น ผู้เสนอคือ นายนาวาเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ในฐานะรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรม และทางสภาฯได้รับแจ้งว่าได้มีการอภิปรายเรื่องนี้มาแล้วในคณะรัฐมนตรีโดยที่มี หลวงพิบูลสงคราม หลวงอดุลเดชจรัส และหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เห็นควรให้เสนอ ร่าง พ.ร.บ. ฉบับนี้ต่อสภา[10] *รอง ศยามานนท์* นักประวัติศาสตร์ได้กล่าวว่า "กรมขุนชัยนาทนเรนทร เคยเป็นที่ปรึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พลโท พระยาเทพหัสดิน เมื่อครั้งเป็น พลตรี พระยาพิชัยชาญฤทธิ์ เคยเป็นผู้บัญชาการกองทหารอาสาไปรบในแนวรบตะวันตกในทวีปยุโรป เมื่อครั้งประเทศไทยหรือสยามประกาศสงครามเข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง พันเอก หลวงชำนาญยุทธศิลป์เมื่อถูกจับเป็นกบฏ ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลที่ 1 และเป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ศาลพิเศษตัดสินลงโทษรุนแรงเกินไป โดยปราศจากหลักฐานผูกมัด สมควรที่จะทูลเชิญกรมขุนชัยนาทนเรนทร และอนุญาตให้พลโท พระยาเทพหัสดิน และพันเอก หลวงชำนาญยุทธศิลป์ไปอยู่เสีย ณ ต่างประเทศ" *รอง ศยามานนท์* ยังได้กล่าวต่อไปเป็นเชิงสรุปคดีกบฏครั้งนั้นตามทัศนะของท่านว่า "คดีกบฏ พ.ศ.2481-

2482 ดังที่ได้พรรณนามานี้นับว่าเป็นความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวงของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม จริงอยู่จอมพลแปลก พิบูลสงครามได้สร้างความเจริญเป็นอันมากให้แก่บ้านเมือง แต่การยิงเป้านักโทษการเมือง 18 คน เป็นจุดด่างพร้อยในประวัติของท่านอย่างลบเลือนอย่างไรก็ไม่อาจจะออกได้เลย"[11]

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ามาตรการอันเด็ดขาดในการจัดการกับ "ศัตรูทางการเมือง" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม คณะรัฐบาลของท่านก็มีความเห็นพ้องต้องกันในการเสนอพระราชบัญญัติการตั้งศาลพิเศษ และดูเหมือนจะไม่เป็นสิ่งที่แปลกประหลาดนักในสายตาของนักประวัติศาสตร์ แต่ทว่าการดำเนินการอย่างรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต ทำให้เกิดความตระหนกและเป็น "จุดด่างพร้อย" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่หากจะพิจารณาในแง่ของการเมืองภายใน ซึ่งความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ระหว่างฝ่าย "คณะราษฎร" และ "คณะเจ้า" ซึ่งในชั้นต้นของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ถูกตีความว่าเป็นการประนีประนอมอันเป็นลักษณะพิเศษของสังคมไทย ทำให้ไม่มีการนองเลือดเกิดขึ้นในเหตุการณ์เมื่อ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ก็จะต้องมีการประเมินกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้ถ้าหากจะนำเหตุการณ์ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาพิจารณา ไม่ว่าจะเป็น "กบฏบวรเดช" หรือท้ายที่สุดในกรณี "คดีกบฏ 2481-2482" ดูเหมือนว่า "การประหาร 18 กบฏ" จะเป็นจุดสิ้นสุดของความขัดแย้งทางการเมืองภายในหลัง 2475 มากเสียกว่าการพิจารณาศึกษาเหตุการณ์นั้นเพียงแค่ 4 วันเมื่อมีการประกาศรัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) 27 มิถุนายน 2475 หรือการประนีประนอมด้วยการตั้งพระยามโนปกรณ์นิติธาดา "คนกลาง" เป็นประธานคณะกรรมการราษฎร (นายกรัฐมนตรี) "การประหาร 18 กบฏ" ยังเป็นทั้งคำเตือนอันมีประสิทธิภาพของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต่อ "ศัตรูทางการเมือง" ทั้งหลายอีกด้วย[12]

นอกจากนี้ในความพยายามที่จะสร้างความแข็งแรงให้กับฐานะของรัฐบาลและผู้นำใหม่ จอมพล ป. พิบูลสงครามยังได้ดำเนินการนอกเหนือไปจากสิ่งที่กระทำกันในสมัยของรัฐบาลก่อน ซึ่งได้ยกเลิกประเพณีตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวพันกับความศักดิ์สิทธิ์และบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น ได้มีการยกเลิกตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรและกระทรวงวัง โดยให้มีฐานะเป็นเพียงราชเลขาธิการและผู้สำเร็จราชการวัง ยกเลิกพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เปลี่ยนแปลงราชบัณฑิตสภาเป็นราชบัณฑิตสถาน เป็นต้น แต่ในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีมาตรการมากไปกว่าสมัยของรัฐบาลพระยาพหลฯ กล่าวคือ ได้มีการห้ามติดพระบรมรูปของรัชกาลที่ 7 ทั้งยังได้มีการฟ้องร้องคดีอดีตกษัตริย์ในปี 2482 ให้พระองค์ชดใช้เงินคืนแก่กระทรวงการคลังเป็นจำนวน 6 ล้านกว่าบาท ในเรื่องที่พระองค์ได้โอนทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไปเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ไว้ในต่างประเทศระหว่างช่วง 2475-2476 และศาลได้สั่งให้ยึดทรัพย์หรืออายัติทรัพย์ของอดีตกษัตริย์ที่มีอยู่ในประเทศไว้ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้สั่งให้งดจ่ายเงินรายปีแก่เจ้านายจำนวน 22 พระองค์[13]

ดังนั้น ในช่วงปีแรกของการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีมาตรการอย่างเด็ดขาดในการขจัด "ศัตรูทางการเมือง" ในขณะเดียวกันก็สร้างฐานะความมั่นคงให้กับรัฐบาลของตนเองและระบอบใหม่ของผู้นำใหม่ ซึ่งในทางตรงกันข้ามก็ทำให้ฐานะของรัฐบาลเก่า ระบอบเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 7 ทรงตกอยู่ในฐานะที่ลำบากและถูกทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ

การเดินสวนสนามของยุวชนทหาร ในปี พ.ศ.2482 สมัยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เยาวชนทั้งชายและหญิงได้รับการปลุกเร้าผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ ให้สมัครเข้าเป็นยุวชนทหารเพื่อเตรียมพร้อมต่อสถานการณ์สงคราม ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานความคิดของลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร-ลัทธิเชื่อผู้นำ และการเมืองภายใต้การนำของทหารและกองทัพ

ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหารและวัฒนธรรมทางการเมือง

ในเวลาไล่เรี่ยกันกับมาตรการทางการเมืองที่จะขจัด "ศัตรูทางการเมือง" จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ "เล่นการเมืองในระดับมวลชน" ด้วยการเสนอ "วัฒนธรรมทางการเมืองใหม่" สร้าง "พลัง" สนับสนุนรัฐบาลได้อย่างน้อยก็ในหมู่ของ "คนชั้นกลางในเมือง" อันเป็นส่วนหนึ่งของ "ลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร" ทั้งนี้โดยการปลุกจิตสำนึกของมวลชน รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามพยายามชี้ให้เห็นว่า สมัยของท่านเป็นสมัยของ "สังคมใหม่" และ "การสร้างชาติ"มาตรการหลายอย่างที่ปรากฏผ่านออกมาจากสำนักนายกรัฐมนตรีและกรมโฆษณาการ (ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เข้าไปมีส่วนกำหนดนโยบายโดยตรง) ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างวัฒนธรรมใหม่และลัทธิชาตินิยม-ทหารนี้

ภายในระยะเวลาเพียง 6 เดือนของการอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงครามได้สร้างวัฒนธรรมใหม่ทางการเมืองไทยขึ้น กล่าวคือ ในวันที่ 24 มิถุนายน 2482 อันตรงกับวันครบรอบการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 7 ปี จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายนเป็นวันชาติแทนการใช้วันเฉลิมพระชนมพรรษา เปลี่ยนชื่อทางการของประเทศจาก *"ประเทศสยาม"* เป็น *"ประเทศไทย"* พร้อมทั้งวางศิลาฤกษ์เพื่อสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่กลางถนนราชดำเนิน โดยมีศิลปินเอก ศิลป์ พีระศรีออกแบบสร้างในรูปแบบของ "อาร์ตเดโก" ซึ่งเป็นศิลปะแห่งยุคสมัยของโลกตะวันตกในตอนนั้น อนุสาวรีย์นี้มีปีกทั้ง 4 ด้านสูงจากแท่นพื้น 24 เมตร มีรัศมีจากจุดศูนย์กลางของป้อมที่ตั้งพานรัฐธรรมนูญถึงขอบของฐานยาว 24 เมตร พานรัฐธรรมนูญตรงกลางสูง 3 เมตร มีรูปพระขรรค์ 6 อัน

ประดับโดยรอบป้อมกลางที่ตั้งพานรัฐธรรมนูญ (หมายถึงหลัก 6 ประการของคณะราษฎร) ปืนใหญ่ที่ฝั่งรอบอนุสาวรีย์มีจำนวน 75 กระบอก ตัวเลขทั้งหมดดังกล่าวมีความหมายเกี่ยวพันกับ 24 มิถุนายน 2475 ทั้งสิ้น (เลข 3 หมายถึงเดือนมิถุนายนตามปฏิทินเก่า)[14] อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยสร้างเสร็จและทำพิธีเปิดในวันที่ 24 มิถุนายน 2483 นอกจากนั้นยังได้มีการวางหมุดที่ระลึกการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ณ ลานพระบรมรูปทรงม้าด้วย บนหมุดที่ระลึกนี้มีข้อความว่า "ณ ที่นี้ 24 มิถุนายน 2475 เวลาย่ำรุ่ง คณะราษฎรได้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญเพื่อความเจริญของชาติ"

หลักฐานที่จะทำให้เข้าใจลัทธิชาตินิยม-ทหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดูเหมือนจะไม่มีอะไรดีเท่าเนื้อร้องและทำนองของเพลงชาติ โดยเพลงชาติแรกได้แต่งเมื่อปี 2477 โดยขุนวิจิตรมาตราได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้แต่งเนื้อร้องเพลงชาติตามทำนองดนตรีที่แต่งโดยพระเจนดุริยางค์ ปีถัดมาก็ได้มีการเพิ่มเติมเนื้อร้องที่แต่งโดยนายฉันท์ ขำวิไล เข้าไปด้วย เพลงชาติรุ่นนี้ใช้มาจนปี 2482 มีเนื้อร้องสะท้อนลัทธิชาตินิยม ที่กล่าวถึง "ความสามัคคี" "เลือด" "เอกราช" แต่ก็ยังมีลักษณะของการใช้คำว่า "สยาม" และ "ไทย" ควบคู่กันไป (ในแบบฉบับของ "สยามมานุสติ" ของรัชกาลที่ 6) ครั้นเมื่อเปลี่ยนชื่อประเทศจึงได้มีการประกวดแต่งเนื้อร้องเพลงชาติขึ้นใหม่โดยใช้ทำนองเดิม เนื้อร้องของหลวงสารานุประพันธ์ที่แต่งส่งเข้าประกวดในนามกองทัพบกได้รับการคัดเลือก เพลงชาติใหม่นี้มีคำขึ้นต้นว่า "ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย" และมีวลีหรือคำต่างๆ ที่สะท้อนลัทธิชาตินิยม (ในกรอบของประชาธิปไตยที่ทหารเป็นผู้นำ) เช่น "เป็นประชารัฐ" หรือ "ด้วยไทยล้วนหมายรักสามัคคี" หรือ "ไทยนี้รักสงบ แต่ถึงรบไม่ขลาด" หรือ "สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี" เป็นต้น[14]

ฉะนั้น 24 มิถุนายน 2482 จึงเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการเมืองไทย ทั้งนี้เพราะในวันดังกล่าวตรงกับการเปิดประชุมสมัยสามัญของสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงกล่าวในตอนหนึ่งว่า ประเทศ "ได้คืนเอกราชสมบูรณ์มาแล้ว" ในวันดังกล่าวมีการสวนสนามทหารฉลองสนธิสัญญาชุดใหม่ ณ ประรำพิธีลานพระบรมรูปทรงม้า จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ผนวก "ลัทธิประชาธิปไตย" ของ 24 มิถุนายน 2475 เข้ากับ "ลัทธิชาตินิยม" ซึ่งมีทหารเป็น "ผู้นำ" และเน้นถึง "เผ่าพันธุ์ไทย" อันเป็นความรู้สึกร่วมของรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรในสมัยนั้น และจอมพล ป. พิบูลสงครามก็เข้าใจที่จะหยิบยกขึ้นมาใช้เป็นนโยบายของรัฐบาลของตน

มีปรากฏการณ์ทางเมืองที่น่าสนใจในสมัยนั้นที่มีลักษณะของการผสมผสานระหว่างประชาธิปไตยและลัทธิชาตินิยม-ทหาร คือเมื่อ 25 มีนาคม 2481 (ตามปฏิทินเก่า) นายแวและ เบญอาบัชร์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดยะลา เสนอญัตติให้กำหนดวันประชุมสามัญประจำปี และก็มีผู้เสนอให้ใช้วันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งนายอินทร สิงหเนตร ผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ ได้คัดค้านโดยกล่าวว่าวันดังกล่าวหากกระทำการไม่สำเร็จก็จะถือว่าเป็น "วันกบฏ" ดังนั้นจึงเสนอให้ใช้วันที่ 27 มิถุนายน อันเป็นวันรัฐธรรมนูญ (ชั่วคราว) แทน นายซิม วีระไวทยะ ผู้แทนราษฎรประเภท 2 ได้คัดค้านและขอให้นายอินทรถอนคำพูด ต่อมาในวันที่ 28 มีนาคม สภาผู้แทนราษฎรได้นำเรื่องนี้มาอภิปรายใหม่ และมีการประณามว่านายอินทรหมายจะให้ประชาชนดูหมิ่นเกลียดชังการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ มีเจตนาร้าย และนายอินทรแสดงเจตนาให้เห็นว่าไม่ได้มีความเลื่อมใสในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยจึงไม่สมควรเป็นผู้แทนฯ ดังนั้นจึงเสนอให้มีการลงมติให้นายอินทรสิ้นจากสมาชิกภาพการเป็นผู้แทนฯ ปรากฏว่ามีผู้ลงคะแนนให้ออกถึง 113 ต่อ 15 เกินกว่า 2 ใน 3 ของจำนวน

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 4 (8 กันยายน 2482) เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี ในภาพเป็นการเคารพธงชาติ เวลา 8.00 น. ช่วงน้ำท่วมพระนคร ครั้งใหญ่ปลายปี 2485 ภายใต้สถานการณ์สงคราม

สมาชิกทั้งหมด ทำให้นายอินทรต้องพ้นจากตำแหน่ง[16]

ในการเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประสบความสำเร็จในแง่ของการเมืองลัทธิชาตินิยม-ทหารเป็นอย่างยิ่ง เพราะแม้ชื่อนี้จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากทัศนะอื่น ๆที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ว่าจะเป็นทัศนะแบบอนุรักษ์นิยมหรือเสรีนิยม นับเป็นเวลาหลายสิบปีต่อมาก็ตาม ชื่อของประเทศก็ยังคงเป็น *ไทย* แทน *สยาม* อยู่ตลอดมา[17] ในการเปลี่ยนชื่อประเทศ จอมพล ป. พิบูลสงครามใช้การออกประกาศ *"รัฐนิยม"* ซึ่งจะทยอยออกมาทั้งหมด 12 ฉบับในช่วงระหว่าง 2482-2485 ดังนี้ คือ

รัฐนิยม ฉบับที่ 1 (24 มิถุนายน 2482) เรื่องการใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 2 (3 กรกฎาคม 2482) เรื่องการป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 3 (2 สิงหาคม 2482) เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 4 (8 กันยายน 2482) เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี

รัฐนิยม ฉบับที่ 5 (1 พฤศจิกายน 2482) เรื่องให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 6 (10 ธันวาคม 2482) เรื่องทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 7 (21 มีนาคม 2482) เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 8 (1 เมษายน 2483) เรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี

รัฐนิยม ฉบับที่ 9 (24 มิถุนายน 2483) เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี

รัฐนิยม ฉบับที่ 10 (15 มกราคม 2484) เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 11 (8 กันยายน 2485) เรื่องกิจประจำวันของคนไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 12 (28 มกราคม 2485) เรื่องการช่วยเหลือคุ้มครองเด็กคนชรา หรือคนทุพพลภาพ[18]

น่าสังเกตว่าในการดำเนินนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงครามนี้ คำว่า "ประชาชน" เป็นคำที่ถูกเลือกใช้บ่อยขึ้น และได้เข้ามาแทนที่คำว่า "ราษฎร" ประชาชนถูกใช้ในแง่ความหมายของมวลชน และเป็นมวลชนที่รัฐบาลพยายามจูงใจให้คล้อยตามและเป็นฐานสนับสนุน นอกเหนือจากรัฐนิยมดังกล่าว จอมพล ป. พิบูลสงครามยังได้ดำเนินการเรื่องอื่นๆ ในทำนองเดียวกันอีกมากมาย เช่น ออกพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2483 เป็นผลให้มีการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น พระราชบัญญัติฉบับนี้จะมีบทบาทในเรื่องการกำหนดการแต่งกายของชาติไทย เช่น การสวมหมวก สวมรองเท้า ผู้หญิงไว้ผมยาว หรือการขอร้องให้เลิกหมากพลู รวมทั้งการตั้งสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ซึ่งท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ภริยาของนายกรัฐมนตรีเองจะกลายเป็นผู้นำทางด้านสตรี[19] เปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่จาก 1 เมษายน เป็น 1 มกราคม (เป็นผลให้ปี 2483 มีเพียง 9 เดือน และ 1 มกราคมที่เดิมต้องอยู่ในปี 2483 เป็นวันขึ้นต้นใหม่ของปี 2484) ออกประกาศว่าด้วยชื่อบุคคล การตั้งชื่อรอง และให้ผู้ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกจากบรรดาศักดิ์ใช้ราชทินนามเป็นชื่อรองได้ (24 มิถุนายน 2484) ไปจนกระทั่งถึงการประกาศยกเลิกบรรดาศักดิ์ (15 พฤษภาคม 2485) หรือการประกาศ

ปรับปรุงตัวอักษรไทยใหม่ (29 พฤษภาคม 2485)[20] หรือการใช้ระเบียบคำแทนชื่อ คำรับ และคำปฏิเสธ (เป็น "ฉัน" "ท่าน" "ครับ" "ค่ะ" และ "เปล่า") (22 มิถุนายน 2485) หรือการใช้เลขสากล (อารบิก) แทนเลขไทย (10 พฤศจิกายน 2485) หรือการเลิกใช้ "นาย" ประกอบยศทหาร ทั้งนี้เพื่อให้ใช้คำว่า "หญิง" สำหรับสตรีที่ได้ยศทหารประกอบท้ายยศได้ หรือแม้กระทั่งจัดให้ข้าราชการทุกกระทรวงทบวงกรม ทั้งหญิงและชายแต่งกายด้วยเครื่องแบบเดินทางไกลไปพักแรม มีการรื่นเริง และการกีฬาร่วมกัน เช่น 28 มีนาคม 2485 ไปปากเกร็ด นนทบุรี 25 เมษายน 2485 ไปบางปู มีการรับประทานอาหารร่วมกันโดยนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ให้มีวันสถาปนากระทรวงและกรมอิสระขึ้น เป็นต้น[21]

มาตรการดังกล่าวทั้งหมดส่วนใหญ่อยู่ในช่วงของ 2482-2485 อันเป็นช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามมีอำนาจสูงสุด ขณะที่ยังมีความสัมพันธ์อันดีกับผู้นำคนอื่นๆ ในคณะราษฎรด้วยกัน และมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างราบรื่นกับสภาผู้แทนราษฎร และที่สำคัญที่สุดคือความสำเร็จในการเรียกร้องดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศส เป็นผลให้ไทยได้ดินแดนมาเป็นจำนวนมาก (ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป) ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายทหารแต่ผู้เดียวที่ก้าวจากยศนายพลตรี เป็นจอมพลของทั้ง 3 กองทัพเมื่อ 28 กรกฎาคม 2484[22] เมื่อพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่านโยบายต่างๆ ของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่กล่าวมา เป็นเรื่องของการสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่ท่านเรียกว่า "การสร้างชาติ" และลักษณะของลัทธิชาตินิยม-ทหารที่ยังอยู่ในกรอบของประชาธิปไตยซึ่งเป็นที่ยอมรับกันได้ กล่าวได้ว่ามิได้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนทั่วไปในเบื้องต้นนัก เรื่องส่วนใหญ่เป็นเรื่องของสิ่งที่อยู่ "ข้างบน" เช่น เรื่องชื่อประเทศ เผ่าพันธุ์ ความนิยมไทย หลายเรื่องดูจะได้รับความสนับสนุนและเห็นชอบด้วยไม่น้อย และบางเรื่องก็เป็น "การสร้างความทันสมัย" และ "ความเท่าเทียม

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกเหนือจากการสร้างชาติและวัฒนธรรมด้วย "รัฐนิยม" รวม 12 ฉบับแล้ว ปลายปี 2485 ยังได้ผลักดันให้มีการตั้ง "สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ" ขึ้นเป็นทบวงการเมืองด้วย และรัฐบาลยืนยันให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาประกาศใช้กฎหมายที่จะต้องมีบทลงโทษผู้ประพฤติผิดวัฒนธรรมโดยให้ "จำคุกไม่เกิน 1 เดือน หรือทั้งจำทั้งปรับ" อย่างทันทีโดยไม่ต้องมีการ "ดักเตือน"

ในระบอบประชาธิปไตย" เช่นเรื่องการยกเลิกบรรดาศักดิ์ ซึ่งพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ (ซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีพิเศษกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ได้กล่าวสนับสนุนในสภาผู้แทนราษฎร เมื่อ 24 มิถุนายน 2485 ว่า เพื่อ "แก้ความเข้าใจผิดอันอาจเกิดขึ้นเนื่องจากผู้มีบรรดาศักดิ์บางคนยังอยู่ในบรรดาศักดิ์ว่าจะมีสิทธิพิเศษดีกว่าผู้อื่น และกำจัดซึ่งการบังเกิดแห่งความแตกสามัคคีจากการแบ่งชั้นวรรณะ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้ประกาศพระบรมราชโองการให้ยกเลิกบรรดาศักดิ์ที่พระราชทานแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ในวันที่ 15 พฤษภาคม ศกนี้ เสียสิ้น"[23]

แถมสุข นุ่มนนท์ นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า "ถ้าพิจารณาทางด้านจิตวิทยา รัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับนี้ทำให้มีความรู้สึกว่าประเทศของตนกำลังเข้าสู่ยุคใหม่จริง ๆ รัฐบาลได้ออกกฎเกณฑ์ต่าง ๆ แนะนำประชาชนถึงวิธีการประพฤติปฏิบัติตนในสังคมรูปใหม่ โดยวางระเบียบว่าคนไทยจะต้องป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ...ต้องยกย่องภาษาและหนังสือกับหน้าที่พลเมืองดี ต้องรู้จักเคารพธงชาติและยืนตรงเคารพธงชาติไทยทุกเช้าเวลา 8.00 นาฬิกา ...แม้กระทั่งในส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน รัฐบาลก็จัดแบ่งเวลาให้เสร็จเรียบร้อย โดยแบ่งเวลาวันหนึ่งออกเป็น 3 ส่วน คือการปฏิบัติงานที่เป็นอาชีพส่วนหนึ่ง ปฏิบัติกิจส่วนตัวส่วนหนึ่ง และพักผ่อนนอนหลับอีกส่วนหนึ่ง ส่วนเรื่องการกินการนอน รัฐบาลวางระเบียบไว้ว่าควรจะกินวันละ 4 มื้อ นอนวันละ 6-9 ชั่วโมง"[24]

ดังนั้น *"การสร้างชาติ"* และ *"วัฒนธรรมการเมืองแบบใหม่"* ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในที่สุดก็ "ไปไกล" กว่าเรื่องของหลักใหญ่ ๆ ลงสู่รายละเอียดที่ "หยุมหยิม" หรือ "เข้าไปยุ่งกับหัวหูของผู้คน" น่าสังเกตว่าการ

ขยายปริมณฑลของการสร้างชาติและวัฒนธรรมทางการเมืองใหม่ในลักษณะของรายละเอียดหยุมหยิมนี้ เริ่มตั้งแต่ปลายปี 2483 เป็นต้นมาจนถึงปลายปี 2485 อันเป็นระยะเวลาที่ตรงกับการขึ้นสู่สุดยอดของอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือนัยหนึ่งก็คือตรงกับความสำเร็จในการเรียกร้องดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศส นโยบายดังกล่าวได้รับการต้อนรับและสนับสนุนอย่างกระตือรือร้น มีการเดินขบวนโดยนิสิตนักศึกษา (จุฬา-มธก.) และประชาชนทั่วประเทศในช่วงปลายปี 2483 ในเวลาเดียวกัน จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดเป็นครั้งแรกระหว่าง 13 พฤศจิกายน 2483 ถึง 9 พฤษภาคม 2484 (ครั้งที่สอง 12 พฤศจิกายน 2484 ถึง 24 สิงหาคม 2487) และได้ยศจอมพลดังกล่าวข้างต้น พร้อมกับการที่สภาผู้แทนราษฎรได้ผ่านร่างพระราชบัญญัติมอบอำนาจให้รัฐบาลในยามคับขัน พ.ศ.2484 ในขณะเดียวกันในด้านการต่างประเทศ ไทยได้เข้าสู่วงโคจรแห่งอำนาจของญี่ปุ่นในปี 2484 เช่นกัน ญี่ปุ่นซึ่งเป็นมหาอำนาจในเอเชียที่น่าสะพึงกลัว ได้กลายเป็นประเทศมหามิตรกับรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ช่วยไกล่เกลี่ยในกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสจนไทยได้ดินแดน ดังนั้นมาตรการต่างๆ ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ "ไปไกล" และเริ่มสร้างความไม่พอใจให้กับคนจำนวนไม่น้อยซึ่งต่างกว่าในช่วงของ 2 ปีแรก 2482-2483

กระนั้นก็ตามก่อนญี่ปุ่นบุก 8 ธันวาคม 2484 หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนการประกาศสงครามเข้าร่วมรบกับญี่ปุ่น 25 มกราคม 2485 ความสัมพันธ์ของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับผู้นำคณะราษฎรคนอื่นๆ ที่เป็นรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาล ตลอดจนความสัมพันธ์กับสภาผู้แทนราษฎร ก็จัดได้ว่าอยู่ในขั้นของการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน แนวนโยบายต่างๆ ก็ได้รับความเห็นชอบสนับสนุนและได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ลัทธิชาตินิยม-ทหาร และการสร้าง

ชาติดูจะเป็นเรื่องที่มิใช่ของจอมพล ป. พิบูลสงครามแต่เพียงผู้เดียว บุคคลอื่นๆ ก็มีส่วนร่วมด้วย ดังเช่น นายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง ก็กล่าวในการกระจายเสียงทางวิทยุ 15 กุมภาพันธ์ 2481 (ตามปฏิทินเก่า) ว่า "ขอให้พี่น้องช่วยกันสร้างชาติของเราให้มีรากฐานที่มั่นคง โดยถือเอาการครองชีพของบุคคลแต่ละหน่วยของชาติเป็นสมมุฏิฐาน"[25]

นอกจากนี้รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้รับการจัดสรรงบประมาณอย่างราบรื่น กระทรวงการคลังจัดงบพิเศษให้เพิ่มขึ้นจาก 22 ล้านบาทในปี 2482 เป็น 56 ล้านบาทในปี 2484 ประมาณ 52 ล้านบาทใช้ในการทหารโดยถือว่าเป็นช่วงของความคับขันจากสถานการณ์ชายแดนกับอินโดจีนฝรั่งเศส และในปี 2485 งบพิเศษก็มีถึง 60 ล้านบาท ที่น่าสนใจคือในวันที่ 7 ธันวาคม 2484 (ก่อนญี่ปุ่นบุกประเทศไทยเพียงไม่กี่ชั่วโมง) ในการปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังได้กล่าวปิดแทนนายกรัฐมนตรีซึ่งไปราชการชายแดนด้านตะวันออก ได้กล่าวว่า

> *ในปี 2485 เป็นปีที่มีงบประมาณรายรับรายจ่ายเป็นจำนวนสูงถึง 260 ล้านบาทเศษ จึงนับว่าเป็นงบประมาณสูงสุดในประวัติการณ์ของชาติ...ความสำคัญก็มีอยู่เพียง 2 ประการ คือ การสร้างชาติ การป้องกันชาติ...ในการสร้างชาติให้วัฒนาถาวร ทางรัฐบาลได้เอาใจใส่อยู่ขมักเขม้นแล้ว สำหรับการป้องกันชาตินั้น เนื่องจากสถานการณ์ของโลกในขณะนี้ป่วนปั่นและคับขับยิ่งขึ้น แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายยึดหลักเป็นมิตรดีต่อทุกประเทศ เพื่อดำรง*

ความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด มุ่งหวังสันติตลอดมา รัฐบาลก็เห็นว่าเราจะอยู่เป็นอิสระโดยขาดการป้องกันไม่ได้ ด้วยความไม่ประมาท รัฐบาลจึงได้ตระเตรียมการด้านอื่นๆ ตามความจำเป็นแล้ว ในการนี้จำจะต้องมีเงินไว้ใช้จ่ายด้วย ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนจากท่านทั้งหลายเป็นอย่างดี ที่ได้ยอมให้ตั้งงบประมาณพิเศษไว้ 60 ล้านบาท[26]

ในขณะเดียวกัน นายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีคลังของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ปฏิบัติงานอย่างแข็งขัน เป็นผลให้มีการออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับประมวลรัษฎากร ปรับปรุงภาษีอากรให้เป็นธรรมแก่สังคม เลิกรัชชูปการ (อันเป็นการเก็บภาษีรายหัวที่เป็นมรดกตกทอดมาจากเงินค่าราชการในระบบไพร่ คนมีคนจนต้องเสียเท่ากัน และไม่เกิดความยุติธรรม) เลิกภาษีสมพัตสร เลิกอากรค่านา (เมื่อ 7 มีนาคม 2481 และประกาศใช้ 24 มิถุนายน 2482) ตั้งธนาคารชาติ (ธนาคารแห่งประเทศไทยเปิดสำนักงาน 24 มิถุนายน 2483) เมื่อ 29 กันยายน 2482 เป็นต้น

ในส่วนของสภาผู้แทนราษฎร จอมพล ป. พิบูลสงครามก็มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นในช่วง 2482-2484 เช่นกัน ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างมากในช่วง 2485-2487 อันจะทำให้สภาผู้แทนราษฎรเองเป็นผู้ล้มรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงแรก จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ให้ความสำคัญต่อสภาฯ โดยมากล่าวในการเปิดและปิดประชุมด้วยตนเอง รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามยังได้เสนอขึ้นเงินเดือนและค่าพาหนะให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในปี 2482 จาก 250 บาทเป็น 350 บาท สภาฯก็ผ่านกฎหมายสำคัญๆ ทางด้านการสร้างชาติและวัฒนธรรม เช่น

พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2483 พระราชบัญญัติมอบอำนาจให้รัฐบาลในภาวะคับขัน พ.ศ.2484 เป็นการให้อำนาจแก่รัฐบาลกว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นลักษณะของความสัมพันธ์อันแนบแน่นก่อนที่สภาฯจะถูกลดบทบาทลงเป็นเพียง "ตรายาง" ตั้งแต่ปี 2485 เป็นต้นไป เมื่อลัทธิชาตินิยม-ทหารได้ก้าวไปสู่ "ลัทธิผู้นำ" และก็เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในปี 2486-2487 จะเห็นได้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่สภาฯ เหมือนเช่นเดิมอีกต่อไป เช่น มักไม่มากล่าวในการเปิดหรือปิดประชุม หากใช้วิธีการส่งตัวแทนมาหรือบางครั้งก็เพียงส่งสารอย่างสั้นๆ มา

เครื่องมือของรัฐกับนโยบายการสร้างชาติและวัฒนธรรมใหม่

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในการดำเนินนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น ปรากฏทั้งในรูปของการออกกฎหมายโดยผ่านสภาฯ และในรูปของประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เช่นประกาศเรื่องรัฐนิยม 12 ฉบับ ดังนั้นการดำเนินการก็ดูจะไม่แตกต่างกับรัฐบาลก่อนๆ (หรือแม้แต่ในภายหลัง) อย่างไรก็ตาม "ความใหม่" ของการดำเนินการของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็คือ การใช้สื่อใหม่ในรูปของเทคโนโลยีและวัฒนธรรมเท่าที่จะมีในสมัยนั้นเป็นเครื่องมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ บทเพลงและละครโดยกรมศิลปากร ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการจัดรายการวิทยุ และการนำศิลปวัฒนธรรมเดิมมาแปลงรับใช้นโยบายของรัฐบาล

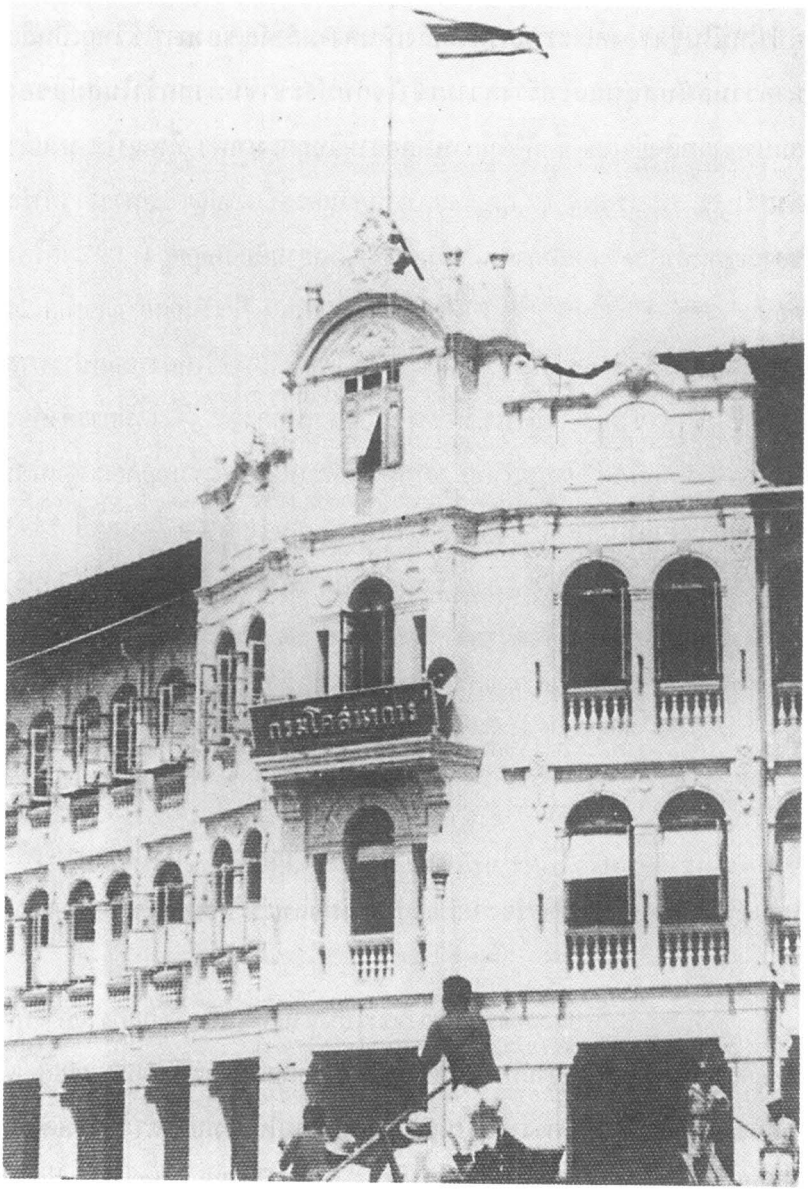
ดูเหมือนจะไม่มีสมัยใดที่เรียกได้ว่าเป็น "ยุคทอง" ของวิทยุเท่ากับในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (อาจยกเว้นรายการวิทยุยานเกราะและเครือข่ายของ อุทาร สนิทวงศ์ฯ ในช่วงสั้นๆ ก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519)

วันเปิดโรงภาพยนตร์ "ศาลาเฉลิมกรุง" เมื่อ 2 กรกฎาคม 2476

ผู้นำใหม่ในชุดของคณะราษฎรดูจะเล็งเห็นความสำคัญของการใช้วิทยุเป็นสื่อหาความสนับสนุนและสร้างความเข้าใจกับประชาชนมากกว่าในสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งก็ได้มีการเปิดสถานีวิทยุกรุงเทพฯ ที่พญาไท มาแล้วตั้งแต่ 25 กุมภาพันธ์ 2473 โดยการเปิดวันแรกมีการอัญเชิญพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 7 มาออกอากาศ และในปี 2474 สยามก็มีวิทยุอยู่ 11,007 เครื่องต่อประชากร 11 ล้านคน หรือ 1 เครื่องต่อ 1,100 คน ในวันยึดอำนาจเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 คณะราษฎรก็ได้ยึดสถานีวิทยุ และใช้ในการออกประกาศของตน ดังนั้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงได้มีการตั้งกองโฆษณาการขึ้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2476 โดยเป็นหน่วยงานขึ้นต่อคณะรัฐมนตรี ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสำนักงานโฆษณาการเมื่อ 9 ธันวาคม 2476 และปี 2483 ก็ยกฐานะเป็น*กรมโฆษณาการ* (เปลี่ยนชื่อเป็นกรมประชาสัมพันธ์ในปี 2495) ผู้นำของคณะราษฎรได้เห็นความสำคัญของ "การโฆษณา" ไม่ว่าจะเป็นการใช้วิทยุอย่างมีประสิทธิภาพในการปราบกบฏบวรเดช การทำความเข้าใจกับประชาชนในเรื่องการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 (2477) และการตั้งศาลพิเศษพิจารณาคดีกบฏ (2481-2482) และในช่วง 2476-2481 กลุ่มผู้นำใหม่ก็ได้ใช้ "การโฆษณา" ทั้งในรูปแบบของวิทยุ เอกสาร การปาฐกถา เพื่อเผยแพร่หลัก 6 ประการของคณะราษฎร เผยแพร่ระบอบประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญ[27]

จอมพล ป. พิบูลสงครามเองอาจจะเป็นนายกรัฐมนตรีที่ออกรายการพูดวิทยุกระจายเสียงมากกว่านักการเมืองคนใด ๆ จากสถิติของปี 2478-2486 ได้พูดกระจายเสียงถึง 80 ครั้ง ทั้งนี้ไม่รวมทั้งบทความในนามปากกา "สามัคคีชัย" ที่เขียนออกรายการอีกต่างหากในช่วง 2485-2486 อีก 88 บทความ[28] ก่อนที่การกระจายเสียงจะต้องงดไประหว่าง 2487-2488 เพราะโรงไฟฟ้าที่วัดเลียบ

"กรมโคสนาการ" ตามการเขียนด้วยวิธีการใช้ภาษาไทยใหม่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พื้นที่ตั้ง "กรมโฆษณาการ" ที่ถนนราชดำเนินกลางเชิงสะพานผ่านพิภพลีลานี้คือที่ตั้ง "กรมประชาสัมพันธ์" ที่ต่อมาถูกเผาจนพังในเหตุการณ์พฤษภามหาโหด 2535 ในภาพเป็นช่วงน้ำท่วมใหญ่ปลายปี 2485

และสามเสนถูกระเบิดของเครื่องบินสัมพันธมิตร จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดรายการวิทยุ ซึ่งมีรายการหนึ่งที่เป็นที่รู้จักกันดีในสมัยนั้น คือ รายการสนทนาของนายมั่น ชูชาติ และนายคง รักไทย (เรียกกันสั้น ๆ ว่า รายการนายมั่น-นายคง) รายการนี้เริ่มกระจายเสียงเมื่อ 2482 และมีบทบาทสำคัญในการเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลในช่วงของการเรียกดินแดน 2483 ทั้งยังเป็นกระบอกเสียงสะท้อน "ลัทธิผู้นำ" ของจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอย่างดีในช่วง 2485-2486 รายการดังกล่าวเป็นความคิดริเริ่มของนายสังข์ พัธโนทัย (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองเผยแพร่ความรู้ของกรมโฆษณาการ คุมงานด้านวิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์) และพระราชธรรมนิเทศ(ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรักษาการผู้ช่วยอธิบดีกรมโฆษณาการ) รายการนายมั่น-นายคงเป็นบทสนทนาโต้ตอบพูดคุยด้วยภาษาง่าย ๆ ประกอบเพลงและดนตรีปลุกใจ รายการนี้ยาวประมาณ 30 นาที และออกกระจายเสียงเวลาประมาณ 19.00 น.[29] บางครั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ส่งหัวข้อและแนวทางมาร่วมรายการด้วย[30] ดังที่เป็นที่ทราบกันในหมู่ข้าราชการกรมโฆษณาการว่าส่ง "ซองเหลือง" มา

การให้ความสำคัญต่อวิทยุกระจายเสียงจะเห็นได้จากการตั้ง *"สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย"* อย่างเป็นทางการในปี 2484 และในช่วงของการเรียกร้องดินแดน จอมพล ป. พิบูลสงครามได้สร้างสถานีวิทยุเคลื่อนที่ 12 สถานี ทำการกระจายเสียงภาคภาษาลาว เขมร และญวน ข้ามไปยังอินโดจีนฝรั่งเศส จากพรมแดนเหนือสุดที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย จนถึงอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ในปี 2484 ได้ขยายข่ายงานตั้งสถานีวิทยุเขต 1 ที่จังหวัดหนองคายเพื่อครอบคลุมถึงจังหวัดเลย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม[31] ปี 2485 ได้มีคำสั่งให้ทุกจังหวัดต้องมีวิทยุกระจายเสียงเปิดให้

ประชาชนรับฟังได้ทั่วถึง[32] จังหวัดใดไม่มีถือว่าผิดคำสั่ง ในสมัยนั้นรัฐบาลพยายามชักชวนให้ประชาชนฟังวิทยุ ดังจะเห็นได้จากแผ่นภาพโฆษณาที่ปรากฏอยู่ใน *หนังสือพิมพ์สร้างตนเอง* ของกรมประชาสงเคราะห์ พ.ศ.2485 เป็นรูปชายหญิงแต่งตัว และพูดอย่าง "ถูกวัฒนธรรม" หญิงถามว่า "เอ๊ะนั่นแต่งตัวจะไปไหนจ๊ะ" ชายตอบว่า "ฉันจะไปฟังวิทยุหน่อยจะได้รู้เรื่องราวติดต่อทางความคิดและทางทำงานให้พร้อมเพรียงกันทั้งชาติ"[33] อย่างไรก็ตาม การส่งวิทยุกระจายเสียงในสมัยนั้นยังมีข้อจำกัดอย่างมาก ทั้งนี้เพราะยังไม่มีเครื่องมือและข่ายงานที่มีประสิทธิภาพสูงสามารถครอบคลุมได้ทั่วประเทศ ดังนั้นอิทธิพลในด้านนี้ของรัฐบาลจึงจำกัดอยู่ในพื้นที่ส่วนกลางเป็นส่วนใหญ่

นอกเหนือจากการใช้วิทยุกระจายเสียงและการใช้เทคนิคใหม่ในการจัดรายการ สมัยของการสร้างชาติยังได้นำวัฒนธรรมทางการแสดง เพลง และวรรณกรรม มาใช้เพื่อจุดมุ่งหมายของลัทธิชาตินิยม-ทหารอีกด้วย จุดเด่นคือผลงานของหลวงวิจิตรวาทการ (อธิบดีกรมศิลปากรและรัฐมนตรี "ลอย" ก่อนที่จะมาเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศเมื่อ 31 ตุลาคม 2484 และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ระหว่าง 19 มิถุนายน 2485-19 ตุลาคม 2486) ซึ่งเป็นบุคคลที่เรียกได้ว่าบุกเบิกความรู้สึกชาตินิยมมาตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 หลวงวิจิตรวาทการแต่งบทละครและบทเพลงที่ปลุกใจเน้นความรักในประเทศชาติและเผ่าพันธุ์อันยิ่งใหญ่ของคนไทย เป็นบุคคลที่ทำให้คำว่า "ไทย" ได้รับการตอกย้ำถึง "ความเป็นอิสระ" ได้ยิ่งกว่านักคิดนักเขียนและนักการเมืองคนใด ๆ บทละครที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมของหลวงวิจิตรวาทการในช่วงนี้ ตั้งแต่เรื่องแรก "เลือดสุพรรณ" (2479) "เจ้าหญิงแสนหวี" (2481) "น่านเจ้า" (2482) จนถึงเรื่องสุดท้าย "พ่อขุนผาเมือง" (2483) รวมทั้งหมด 9 เรื่อง[34] ทั้งนี้ไม่รวมชุด "อานุภาพพ่อขุน"

ทั้งหลายซึ่งจะเป็นบทละครอีกช่วงหนึ่งในสมัยปลายทศวรรษ 2490 เนื้อเรื่องของบทละครเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ ซึ่งง่ายต่อการถ่ายทอดและสร้างความเข้าใจแก่ผู้ชม เป็นเรื่องของวีรบุรุษหรือวีรสตรีชาติไทยที่ต่อสู้เพื่อเอกราชและเผ่าพันธุ์ไทย เป็นการแสดงละครพูดประกอบเพลงและดัดแปลงท่าร่ายรำเก่ามาทำให้เกิดความน่าดูน่าชม ในขณะเดียวกันก็สร้าง "ความทันสมัย" ให้แก่ผู้ดู ไม่มีความซ้ำซากหรือ "โบราณ" ละครเหล่านี้ได้รับการต้อนรับอย่างแพร่หลายในพระนคร ขณะเดียวกันรัฐบาลก็สนับสนุนให้ส่งบทละครไปตามโรงเรียนในต่างจังหวัด ทั้งนี้เพื่อให้มีการแสดงอย่างแพร่หลายทั่วประเทศ

ดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ที่จะเข้าใจในนโยบายของการ "สร้างชาติ" และ "วัฒนธรรมทางการเมืองใหม่" ของไทยในสมัยนั้น โดยที่ไม่ศึกษาบทบาทของหลวงวิจิตรวาทการซึ่งทำงานอย่างใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม และดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า บทละครชาตินิยมเหล่านี้ได้แพร่หลายก่อนที่จอมพล ป. พิบูลสงครามจะขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีด้วยซ้ำไป ดังนั้นอาจจะไม่เกินเลยที่จะกล่าวว่า ความคิดชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการมีอิทธิพลต่อจอมพล ป. พิบูลสงครามและคนไทยในรุ่นนั้นไม่น้อย บทละครดังกล่าวมีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

1. *"เลือดสุพรรณ"* (2479) อันเป็นเรื่องแรก เป็นเรื่องเกี่ยวกับชาวบ้านที่ต่อสู้อย่างถวายชีวิตกับกองทัพพม่าที่เข้ามารุกรานก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา 2310 ในขณะเดียวกันก็เป็นนิยายรักระหว่างพระเอกพม่ากับนางเอกชาวบ้านไทย แต่ด้วยความรักในเอกราชของชาติ ชาว "เลือดสุพรรณ" ทั้งหมดรวมทั้งนางเอกก็ยอมตายในตอนจบ ละครเรื่องนี้ได้รับความนิยมอย่างมาก จนกรมศิลปากรสามารถนำเงินค่าบัตรผ่านประตูมาช่วยสร้างโรงละครใหม่ได้ และ

วงดนตรีสุนทราภรณ์ วงดนตรีแนวเพลงไทยสากลในสังกัดกรมโฆษณาการถือกำเนิดเมื่อปลายปี 2482
และกลายเป็นวงดนตรีชั้นนำที่มีชื่อเสียงมาอีกหลายทศวรรษ บุคคลสำคัญได้แก่ เอื้อ สุนทรสนาน

บทละครเรื่องนี้ก็ถูกส่งไปยังโรงเรียนรัฐบาลทั่วประเทศ เพื่อให้นักเรียนได้แสดงในท้องถิ่นของตน และที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ โรงเรียนนายร้อยทหารบกได้พานักเรียนทุกคนมาชมละครเรื่องนี้เป็นการพิเศษ

2. *"พระราชมนู"* (2479) จากความสำเร็จในเรื่องแรก ทำให้หลวงวิจิตรวาทการผลิตเรื่องที่สองออกมาในเวลาใกล้ๆ กัน เรื่องนี้เป็นเรื่องของยอดขุนพลทหารของพระนเรศวร ในสมัยที่ไทยปราบปรามกัมพูชา และได้กัมพูชากลับมาเป็นประเทศราชอีกครั้งหนึ่ง

3. *"พระเจ้ากรุงธน"* (2480) เป็นเรื่องของพระเจ้ากรุงธนบุรี (ตากสิน) ในการกู้ชาติหลังเสียกรุงศรีอยุธยา 2310 ละครเรื่องนี้น่าสนใจในแง่ที่ว่าแม้จะเป็นเรื่องของการกู้อิสรภาพ มีเนื้อหาในลักษณะของชาตินิยมตามปกติแล้ว ก็ยังเป็นเรื่องที่ปกติไม่สามารถนำออกมาเขียนหรือแสดงได้ง่ายๆ นัก แต่ช่วงของระยะเวลาทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ในปี 2477 ทำให้เรื่องนี้สามารถจะออกมาได้เป็นอย่างดี

4. *"ศึกถลาง"* (2480) เป็นเรื่องของท้าวเทพสตรีและท้าวศรีสุนทร สองวีรสตรีแห่งเมืองถลางที่ต่อสู้กับการรุกรานของพม่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

5. *"เจ้าหญิงแสนหวี"* (2481) ละครเรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ประสบความสำเร็จเช่นเดียวกับ "เลือดสุพรรณ" สร้างความนิยมชมชื่นเป็นอย่างมาก ทั้งจากเพลงประกอบและเนื้อเรื่องที่กินใจในแง่ของความรักชาติที่อยู่เหนือความรักของหนุ่มสาว-เจ้าหญิงเจ้าชาย เรื่องนี้อิงประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเล็กๆ 2 แห่งในรัฐฉาน (หรือไทยใหญ่) ในพม่า ที่น่าสนใจคือมิได้เป็นเรื่องของความรักชาติในการต่อสู้กับศัตรูภายนอก แต่เป็นเรื่องของ "เผ่าไทย" ด้วยกันเองและความรักในความเป็นไทย บทละครเรื่องนี้ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาเล่น

ครั้งแล้วครั้งเล่า และในช่วงของวิกฤตการณ์ทางการเมือง กองทัพบกก็มักจะนำเพลงจากเรื่องนี้มาเปิดกระจายเสียงปลุกใจ หรือนำมาเปิดในกรณีเกิดวิกฤตการณ์กับประเทศข้างเคียง เช่น วิกฤตการณ์ในลาว 2503-2505 และกรณีการแพ้คดีเขาพระวิหาร 2505 เป็นต้น (คือ *"เพลงรักชาติ"* ที่ขึ้นต้นด้วยวลีที่ว่า "ความรักอันใด แม้รักเท่าไหน")

6. *"มหาเทวี"* (2481) เป็นเรื่องของกษัตริย์แห่งเชียงใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 (ตรงกับการเสียกรุงศรีอยุธยา 2112) ซึ่งตามประวัติศาสตร์มหาเทวีต่อสู้กับกองทัพพม่าและอยุธยาเพื่ออาณาจักรล้านนาของพระองค์ แต่ในบทละครถูกเปลี่ยนให้เป็นเรื่องที่พระนางทรงช่วยที่จะสร้างเอกภาพให้กับรัฐไทย (ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่อยุธยา)

7. *"น่านเจ้า"* (2482) เรื่องนี้ก็ประสบความสำเร็จเช่นเดียวกับ "เลือดสุพรรณ" และ "เจ้าหญิงแสนหวี" หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำไป เป็นเรื่องของอาณาจักรไทยในน่านเจ้า (ยูนนาน) ที่ถูกจีน (กุไบลข่าน-ราชวงศ์มองโกล) รุกราน (ซึ่งสอดคล้องกับความรู้สึกต่อต้านจีนในประเทศ [เจ็ก] ในขณะนั้น) ทำให้ไทยต้องถอยร่นลงสู่แหลมทอง ละครเรื่องนี้อาจเป็นจุดสุดยอดของลัทธิชาตินิยมในแง่ของเผ่าพันธุ์ไทยและความรักในอิสรภาพ ได้พากันละทิ้งแม้แต่บ้านเกิดเมืองนอนเดิมของตนเพื่อแลกกับเสรีภาพและอิสรภาพ ละครเรื่องนี้ทรงพลังอย่างมหาศาลโดยเฉพาะในการที่สร้าง "การรับรู้" ของคนไทยว่าตนเองมาจากน่านเจ้า กลายเป็นปัญหาที่มาถกเถียงกันอย่างมากในประเด็นของ "คนไทยมาจากไหน" ในปัจจุบัน แม้จะมีการปฏิเสธทฤษฎีน่านเจ้ากันอย่างแข็งขันในหมู่นักวิชาการ แต่ "น่านเจ้า" ก็ยังจะคงเป็นความเชื่ออันทรงพลังในหมู่คนไทยไปอีกนาน

8. *"อนุสาวรีย์ไทย"* (2482) ละครเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวที่มิได้อิง

ประวัติศาสตร์โบราณ เป็นเรื่องของการสร้างชาติร่วมสมัย และเป็นเรื่องของ การต่อต้านศัตรูภายนอกซึ่งไม่ปรากฏชัดว่าเป็นใครหรือเป็นชาติใด กล่าวได้ว่า ละครเรื่องนี้ไม่ประสบความสำเร็จ

9. *"พ่อขุนผาเมือง"* (2483) ละครเรื่องนี้เป็นเรื่องสุดท้ายของหลวงวิจิตรวาทการในสมัยนี้ ก่อนที่จะไปรับตำแหน่งสำคัญในฐานะรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (31 ตุลาคม 2483) เรื่องนี้เป็นเรื่องที่นำเค้าโครงมาจาก "ศิลาจารึกหลักที่ 2" ของสุโขทัย และเป็นเรื่องของ 2 พ่อขุน คือพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองในการต่อสู้กับ "ขอม" และประกาศเอกราชของกรุงสุโขทัย อันถือกันโดยทั่วไปว่าเป็นการประกาศความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรไทยในแหลมทอง (หรืออาจจะมองว่าเป็นภาคต่อของ "น่านเจ้า" ก็ได้)

ละครเรื่องต่าง ๆ ของหลวงวิจิตรวาทการแต่ละเรื่องมีความยาวประมาณ 3 ชั่วโมง และดังที่กล่าวข้างต้นว่า ละครมีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างการร่ายรำแบบเดิมให้เข้ากับบทเจรจา "ความรักชาติ" และกระแสชาตินิยมร่วมสมัย รวมทั้งการร้องเพลงในแบบ "สากล" ทำให้เกิดสีสันและมโนภาพเพิ่มขึ้น สำหรับบรรดานักแสดงของกรมศิลปากรก็ถูก "การเมือง" กำหนดให้แสดงในแบบแผนใหม่ ในด้านหนึ่งมองได้ว่าเป็นการทำให้ศิลปวัฒนธรรมไทยแต่ดั้งเดิม "ถูกทำลาย" และเปลี่ยนรูปแบบไป แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการใช้ของเก่ามา "ประยุกต์" ใช้ใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ และก็น่าเชื่อว่านักแสดงและศิลปินไม่น้อยพอใจกับบทบาทอันโดดเด่นของตน ซึ่งแต่เดิมเคยอยู่ข้างหลังและเป็นแต่เพียงส่วนประกอบของพิธีกรรมตามแบบราชสำนัก น่าสังเกตว่าหลวงวิจิตรวาทการมิใช่ผู้นำไทยแต่เพียงผู้เดียวที่นำศิลปวัฒนธรรมไทยเดิมมาดัดแปลงให้เข้ากับความคิดทางการเมือง บุคคลร่วมสมัยอื่น ๆ ก็ได้มีผลงาน

ในทำนองนี้ยกตัวอย่างเช่น *ขุนวิจิตรมาตรา* หรือแม้กระทั่งนาย*ปรีดี พนมยงค์* เมื่อ 2483 ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ก็ได้นำเรื่องราวจากพงศาวดารตอนสงครามช้างเผือกและสงครามยุทธหัตถีในสมัยพระมหาจักรพรรดิและพระนเรศวร มาดัดแปลงสร้างเป็นภาพยนต์ขาวดำ-เสียงภาษาอังกฤษในฟิลม์ เรื่อง *"พระเจ้าช้างเผือก"* เว้นแต่ว่าเนื้อเรื่องเป็นความพยายามที่จะสื่อสารในประเด็นของสันติภาพ คือไม่ต้องการสงครามและการที่มิให้ "คนไทย" ต้องลุกขึ้นจับอาวุธให้เดือดร้อนกันทั่วเท่านั้น[35]

นอกเหนือจากละครเพลงประวัติศาสตร์ดังกล่าว สมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามยังเป็นสมัยของการเปลี่ยนแปลงในวงการเพลงที่เรียกว่า "เพลงสากล" เป็นอย่างมาก การที่สมัยนี้ได้เน้นการใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงก็ได้ก่อกำเนิด *"วงดนตรีกรมโฆษณาการ"* (อันเป็นต้นกำเนิดของวงดนตรี*สุนทราภรณ์* ในสมัยต่อมา)[36] นักแต่งเพลง (ทั้งเนื้อร้องและทำนอง) ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดี เช่น เอื้อ สุนทรสนาน (เดิมชื่อ "บุญเอื้อ" และต้องกลายเป็น "เอื้อ" ก็ด้วยนโยบายตั้งชื่อบุคคลให้เหมาะสมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม) เวศ สุนทรจามร และแก้ว อัจฉริยะกุล ตลอดจนนักร้องอย่างเช่น ชวลี ช่วงวิทย์ รุจี โมรากุล (มันทนา โมรากุล) ล้วน ควันธรรม เลิศ ประสมทรัพย์ ก็เริ่มโด่งดังขึ้นมาในยุคนี้ ในตอนเริ่มแรกแนวเพลงเน้นเรื่องปลุกใจให้รักชาติและชักชวนให้คนไทย "สร้างชาติ" ด้วยการทำงานอย่างขยันขันแข็ง อย่างเช่นเพลง "ไก่แก้ว" ของหลวงวิจิตรวาทการ (น่าสนใจคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เกิดปีระกา ดังนั้นไก่จึงได้กลายเป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในช่วงที่ท่านมีอำนาจอยู่) เพลง "กสิกรไทย" ของ เอื้อ สุนทรสนาน แต่ระยะต่อมาก็เปลี่ยนไปสู่การนำเสนอรายละเอียดปลีกย่อยทางด้านวัฒนธรรม เช่นเพลง "สวมหมวกไทย" เพลง "พิบูลสดุดี" (ที่ใช้ประกอบกับการฉายรูปของท่านผู้นำแทนพระบรมฉายาลักษณ์)

"เดินตามผู้นำ" ของหลวงวิจิตรวาทการ

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าในช่วงที่ตรงกับการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศส 2483 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ปี 2485 เป็นต้นมา เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่น มาตรการต่างๆ ทางด้าน "ลัทธิชาตินิยม" และ "การสร้างชาติ" ได้มีผลกระทบต่อประชาชนในวงที่กว้างขวางมากขึ้น การรุกทาง "วัฒนธรรม" ทั้งที่ออกมาเป็นกฎหมายและประกาศชักชวน ได้เปลี่ยนไปสู่การบีบบังคับที่ประชาชนจะต้อง "แต่งกาย" โดยสวมกางเกงแบบตะวันตก นุ่งกระโปรง สวมหมวก นุ่งซิ่น เลิกนุ่งโจงกระเบนหรือกางเกงแพรจีน ต้อง "ประพฤติ" "พูดจา" (ฉัน-ท่าน-ครับ-ค่ะ-เปล่า) "กินอยู่" (เลิกกินหมากพลู) ให้มี "วัฒนธรรม" การบีบบังคับเหล่านี้ได้สร้างความเดือดร้อนและความไม่พอใจต่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอย่างมาก ต่างกับการดำเนินการและนโยบายที่เคยได้รับความสนับสนุนในก่อนหน้านั้น สิ่งเหล่านี้จอมพล ป. พิบูลสงครามจะมา "แก้ตัว" ในภายหลังว่าเป็นมาตรการ "ลวง" ที่จะใช้ต่อต้านอิทธิพลของญี่ปุ่น[37]

หากจะพิจารณาอย่างเผินๆ แล้ว มาตรการต่างๆ ของจอมพล ป. พิบูลสงครามในการสร้างชาติและรณรงค์ด้านวัฒนธรรมใหม่อาจจะขัดแย้งกันในตัวเอง เพราะหลายอย่างแม้จะอ้างว่าเป็น "สากล" โดยเนื้อแท้ก็คือนำความเป็น "ตะวันตก" มาสู่วัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย และในที่สุดก็ได้ลบล้างหรือทำให้วัฒนธรรมเดิมสูญหายไป กระนั้นก็ตามดูเหมือนว่าผู้นำในระบอบใหม่จำนวนไม่น้อยเชื่อว่า การกระทำดังกล่าวจะทำให้คนไทย "ศิวิลัย" (อันเป็นคำที่ถอดมาจากภาษาอังกฤษโดยตรง คือ civilize) หรือ "อารยะ" (อันเป็นศัพท์ไทยที่ผูกขึ้นจากภาษาบาลีและให้คำว่า "อารยธรรม" ตรงกับคำว่า civilization ในภาษาอังกฤษ) และเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศ ดังที่

จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กล่าวเมื่อเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี 2481 ว่าจะนำประเทศซึ่งกำลังพัฒนาไปสู่ความเป็นชาติอารยะ ให้ประชาชนมีวัฒนธรรมดี มีศีลธรรมดี มีการแต่งกายอันเรียบร้อยดี[38] หรือตรงกับ *"เพลงวันชาติ"*ที่มีเนื้อร้องว่า *"ยี่สิบสี่มิถุนายนมหาศรีสวัสดิ์ ปฐมฤกษ์ของรัฐธรรมนูญของไทย เริ่มระบอบแบบอารยะประชาธิปไตย"* ดังที่ *แถมสุข นุ่มนนท์* ก็ได้แสดงความคิดเห็นไว้เช่นเดียวกันว่า

"การละทิ้งประเพณีดั้งเดิมของชาวไทย เช่น การทานหมาก การนุ่งผ้าจูงกระเบน การไม่สวมเสื้อ นุ่งแต่ผ้าขาวผืนเดียวมาเดินในที่สาธารณะ จึงชักชวนให้ชายหญิงไทยหันมานิยมปฏิบัติตนในการแต่งกายใหม่คือ ชายนุ่งกางเกง หญิงนุ่งผ้าถุงหรือกระโปรง และทั้งชายและหญิงสวมหมวก เป็นต้น นอกจากนี้แนะนำให้ประชาชนเลิกทานหมาก เพราะไม่น่าดูเป็นที่รังเกียจของผู้พบเห็นโดยเฉพาะชาวต่างประเทศ อีกทั้งทำให้บ้านเมืองสกปรก เพราะมีการถ่มน้ำหมากลงที่สาธารณะรวมทั้งทำให้ผู้ทานเป็นโรคเกี่ยวกับกระเพาะ ช่องปาก เป็นต้น หากสามารถกระทำได้จะเป็นการเชิดชูชาติ สร้างความเป็นผู้มีวัฒนธรรม ชาติก็จะศิวิไลซ์"[39]

คำอธิบายต่อนโยบายการสร้างชาติและวัฒนธรรมใหม่นั้น เราสามารถพิจารณาได้จากทัศนะของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และกลุ่มผู้นำใหม่ ซึ่งต่างเชื่อว่าข้ออ้างหนึ่งของมหาอำนาจตะวันตกในการที่จะเข้าแทรกแซงและยึดดินแดนต่าง ๆ เป็นเมืองขึ้นนั้น ก็เพราะความ "ไม่ศิวิลัย" ฉะนั้นในสมัยที่ไทยต้องเผชิญกับสถานการณ์คับขันของโลกก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง คนไทยก็ควรจะต้องเตรียมพร้อมและปรับปรุงตัวให้ดี จอมพล ป. พิบูลสงครามเองก็มีความเชื่อว่าการที่ไทยสามารถรักษาความเป็นเอกราชไว้ได้ ก็เพราะผลของการปฏิรูปและการทำให้ประเทศ "ทันสมัย" (ในแง่ของศัพท์อังกฤษว่า

modernization) ในสมัยของรัชกาลที่ 4 และ 5 ซึ่งไทยต้องยอมต่อมาตรการและมาตรฐานต่าง ๆ ของโลกตะวันตก เมื่อเป็นเช่นนี้สิ่งที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ทำก็เป็นสิ่งที่เหมาะสมพึงกระทำและต้องกระทำด้วยในฐานะผู้นำของรัฐบาล และยิ่งเมื่อหาเหตุผลแวดล้อมจากภายนอกที่เป็นประเด็นสำคัญของโลกสมัยนั้น จะพบว่าความสำเร็จของญี่ปุ่นในการ "ลอกเลียนแบบ" การปฏิวัติจีนของ *ดร. ซุนยัดเซ็น* (ที่ท่านพยายามลงไปในรายละเอียดของการ "ทำให้คนจีนทันสมัย" ด้วยการไม่ขากถม) หรือการปฏิวัติของตรุกี โดย *เคมาล ปาชา อะตาเติร์ก* ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามย่อมมีสิทธิที่จะเชื่อและเชื่อมั่นว่าท่านยืนอยู่ในแถวหน้าของบรรดาผู้นำของโลกสมัยใหม่ในตอนนั้น

ที่น่าสนใจนอกเหนือไปจากนี้ก็คือ สมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นสมัยที่จะมีการต่อต้านตะวันตกเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อมีการเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศส ซึ่งทำให้สัมพันธภาพกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเสื่อมโทรมลงด้วย ฉะนั้นการต่อต้าน "ฝรั่ง" แต่ยังรับ "วัฒนธรรมฝรั่ง" มิได้เป็นนโยบายที่ขัดกันในตัวเองหรือ? คำตอบก็คือไม่ใช่ เพราะจอมพล ป. พิบูลสงครามก็เหมือนผู้นำไทยจำนวนมากที่ได้รับการศึกษาและอิทธิพลตะวันตก "ฝรั่ง" ซึ่งมีทั้งที่ร้ายกาจและที่ดี เป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะเลือกสรรสิ่งที่ดีจาก "ฝรั่ง" และนำมาเสนอให้กับประชาชน (ดังจะเห็นได้ชัดจากมาตรการต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว) "สิ่งดี" เหล่านี้ที่เลือกมาจะช่วยประเทศในกระบวนการ "สร้างชาติ" เมื่อเป็นเช่นนี้การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมตะวันออกของไทยกับวัฒนธรรมตะวันตกของฝรั่ง ก็จะทำให้วัฒนธรรมไทยเจริญยิ่งขึ้น เป็นที่ยอมรับกันได้ ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากหนังสือและรูปภาพของยุคสมัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพสตรีแต่งกายด้วยผ้านุ่งซิ่น (เย็บในลักษณะเกือบเหมือนกระโปรง) หรือไม่ก็นุ่งกระโปรง สวมรองเท้า ไปจนกระทั่งถึงสวมหมวกและ

ผู้หญิงได้รับการส่งเสริมให้มีบทบาทหลากด้านมากขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการสวมหมวกก็เป็นวัฒนธรรมอันดีว่าด้วยเรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย หากไม่สวมหมวกก็จะถูกจับตามกฎหมาย

ถุงมือ (เพื่อที่จะปรากฏตัวให้ "โลก" เห็นความ "ศิวิลัย" และ "อารยะ" ของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชาวตะวันตกที่อยู่ในไทยสมัยนั้น เมื่อ 2482 มีชาวอเมริกันและยุโรปซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ ประมาณ 2 พันคน)

นโยบาย "นิยมไทย" และการต่อต้านคนจีน

ในปี 2482 รัฐบาลจุงกิงของจอมพลเจียงไคเช็คได้กล่าวหาว่ารัฐบาลไทยดำเนินมาตรการต่อต้านคนจีนในประเทศ เช่น ทำการปิดโรงเรียนจีน จับกุมชาวจีน และห้ามการส่งเงินออกนอกประเทศผ่านธนาคารจีน ก่อนหน้านั้นเมื่อสิงหาคม 2481 รัฐมนตรีคนนาคมจีนก็มาเยือนไทยด้วยความกังวลในเรื่องดังกล่าว และพฤษภาคม 2482 จอมพลเจียงไคเช็คถึงกับส่งโทรเลขถึงนายกรัฐมนตรีไทยให้พิทักษ์รักษาคนจีนในประเทศไทย คำถามก็คือรัฐบาลไทยได้เปลี่ยนแปลงนโยบายจากการที่ต้อนรับคนจีนมาตลอดตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์เสียแล้วหรือ ซึ่งถ้าจะกล่าวไปแล้วไทยนั้นได้มีนโยบายที่เปิดรับการอพยพเข้าเมืองของคนจีนมาเกือบโดยตลอด ไม่มีกฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมืองจนกระทั่งปี 2470 และในทัศนะของราชสำนักไทยและทางการของไทยมักจะมองคนจีนว่าเป็นผู้นำผลประโยชน์ทางการค้าและการพาณิชย์มาสู่ประเทศ (เป็นผลประโยชน์แก่เจ้าและขุนนางไทยโดยทั่วไปที่ไม่สันทัดในเรื่องการค้า) ดังนั้นคนจีนหรือคนเชื้อสายจีนจึงได้มีบทบาทในการเข้าควบคุมเศรษฐกิจไทยเกือบจะทุกด้าน โดยแลกเปลี่ยนสิทธินี้ด้วยการหาผลประโยชน์และภาษีอากรให้ "เจ้านายไทย" ยุคสมัยของรัตนโกสินทร์จนกระทั่งรัชกาลที่ 5 ดูจะไม่ถือว่าคนจีนเป็นคน "ต่างชาติ" หรือ "ต่างด้าว" อย่างในสมัยต่อมา และที่จริงแล้วการผสมกันระหว่างเลือดไทยและจีนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่

การประกวดนางสาวสยามในงานฉลองรัฐธรรมนูญ ที่วังสราญรมย์ ปี 2481

"เจ้านายไทย" ก็ทำให้ความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติจางหายไปไม่น้อย

ความรู้สึกต่อต้านคนจีนหรือคนเชื้อสายจีนนั้นเป็นปรากฏการณ์ใหม่ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งแรกและอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 6 ดังเป็นที่ทราบกันดีว่ารัชกาลที่ 6 ทรงเป็นผู้บุกเบิกในเรื่องของ "ลัทธิชาตินิยม" มาก่อน (และมีอิทธิพลต่อคนรุ่นเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไม่น้อยเลย พระบรมรูปของรัชกาลที่ 6 ที่สวนลุมพินีก็สร้างขึ้นในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม) รัชกาลที่ 6 ทรงเป็นผู้เปรียบเทียบว่า *"จีนคือยิวแห่งบูรพาทิศ"* และพระราชดำริในทางชาตินิยมและการต่อต้านคนจีนของพระองค์ก็ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาโดยผู้นำใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างไรก็ตามโดยการศึกษาเปรียบเทียบจะเห็นได้ว่า ลัทธิชาตินิยมและการต่อต้านคนจีนของสมัยรัชกาลที่ 6 ออกมาในรูปของการขีดเขียน การโฆษณา การปลุกจิตสำนึก หาได้มีมาตรการทางกฎหมายหรือการกระทำอย่างจริงจังไม่ แต่ในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามจะพบการกระทำทั้งในรูปการปลุกจิตสำนึกและมาตรการที่เป็นทางการอันสร้างความเดือดร้อนและไม่พอใจให้กับคนจีนในไทยเป็นอย่างยิ่ง

ความวิตกของผู้นำไทยในระยะนั้นอาจจะเป็นดังที่อัครราชทูตอังกฤษ *เซอร์ โจไซห์ ครอสบี* ได้กล่าวไว้เมื่อปี 2487 ว่า ชนชั้นนำของไทยเกิดความกลัวจากการที่มีประชากรจีนจำนวนมาก จากการที่คนจีนได้เข้าควบคุมเศรษฐกิจของประเทศไว้ได้เกือบทั้งหมด และจะเกิดสภาพที่เรียกว่า "a state within a state"[40] ความกลัวดังกล่าวน่าจะมาจากเหตุผล 2 ประการ คือ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรจีนในไทย และการที่คนจีนกลายเป็นคนไทยได้ยากขึ้นกว่าแต่ก่อน ได้มีการประมาณการกันว่าในช่วงจุดสุดยอดของการอพยพเข้าสู่ไทยของชาวจีนในช่วง 2461-2474 (ตรงกับสมัยรัชการที่ 6-7)

นั้น มีคนจีนอพยพเข้าเมืองไทยถึงปีละประมาณ 95,000 คนต่อปี ทั้งนี้มาจากการที่เศรษฐกิจไทยกำลังรุ่งเรืองด้วยยางพาราและดีบุก ที่ทำให้มีความต้องการแรงงานสูง ประจวบกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ย่ำแย่ในจีนตอนใต้[41] จำนวนของการอพยพนี้ได้ตกลงเหลือเพียงประมาณ 33,800 คนต่อปีในช่วง 2475-2488[42] เป็นที่เชื่อกันว่าจำนวนประชากรจีนในไทยเมื่อช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้นมีประมาณ 2-3 ล้านคน หรือ 10 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมด ประชากรจีนดังกล่าว (ซึ่งก็มีปัญหาอยู่ไม่น้อยในแง่ของการกำหนดว่าใครเป็นจีนหรือไม่เป็นจีน ทั้งนี้เพราะเนื่องจากการผสมปนเปกันทางการแต่งงาน และการกลายเป็นไทยในทางด้านวัฒนธรรมในบางระดับ) เป็นผู้เข้าไปยึดการงานทั้งที่ต้องมีความชำนาญหรือไม่ต้องการความชำนาญในภาคที่มิใช่เกษตรกรรม[43] และดูเหมือนว่า 80 เปอร์เซ็นต์ของเศรษฐกิจไทยไม่ว่าจะเป็นกิจการใหญ่หรือการค้าย่อยตกอยู่ในมือของคนจีน

กระนั่นก็ตามหากมองในด้านกลับกัน คนจีนที่เข้าเมืองจำนวนมากก็ได้กลายเป็นกลุ่มสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจของไทยอย่างมหาศาล นับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์และในช่วงที่ตรงกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเอเชียเมื่อลัทธิอาณานิคมได้แผ่ขยายเข้ามา เศรษฐกิจแบบใหม่ที่ขึ้นกับการส่งออกไม่ว่าจะเป็น ข้าว ไม้สัก ยางพารา และดีบุก หากปราศจากเสียซึ่งแรงงานและผู้ประกอบการชาวจีน ก็ดูเกือบจะเป็นไปไม่ได้ที่ไทยจะเข้าไปร่วมการค้าในระดับโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือชาวจีนในไทยได้กลายเป็นเกราะกำบังสกัดกั้นฝรั่งตะวันตกในการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและธุรกิจเป็นอย่างดี และจะพบว่าตระกูลที่มีรากเหง้าเดิมเป็นจีนอย่างเช่น *ณ สงขลา* หรือ *ณ ระนอง* ก็ได้เข้ามาเกี่ยวพันในทางเศรษฐกิจจนกระทั่งได้กลายไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชั้นสูงของไทย (ด้วยการ

แต่งงาน ด้วยการรับราชการ และด้วยการสร้างผลประโยชน์ทางการค้าให้เจ้านายไทย) ในตอนก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ก็มีตระกูลจีนหลายตระกูลที่เข้าทำธุรกิจดังกล่าว และสร้างฐานะของตนเองขึ้นมาในสังคมไทย เช่น *หวั่งหลี* และ *ล่ำซำ* เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่พัฒนาอย่างรวดเร็วเป็นผลให้คนจีนเข้าเมืองจำนวนมากแพร่ขยายออกไปสู่ต่างจังหวัดหรือปริมณฑลรอบพระนครหลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่การคมนาคมทางเรือเมล์โดยสารและการรถไฟที่ได้ขยายออกไปอย่างมากในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 และที่ 6 คนจีนได้ตามเส้นทางเหล่านี้เข้าไปตั้งหลักแหล่งและประกอบการค้าทำให้จังหวัดนอกๆ ได้รับฟื้นฟูขึ้นมาอีก ไม่ว่าจะเป็น สระบุรี นครสวรรค์ พิษณุโลก ลำปาง เชียงใหม่ หรืออย่างทางใต้ตั้งแต่นครปฐม ราชบุรี ลงไปจนถึงหาดใหญ่

จากข้ออ้างและนโยบายของผู้นำใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่จะต้องปรับปรุงเศรษฐกิจของประเทศ (อันเป็นสิ่งที่คณะราษฎรได้โจมตีมาตรการทางเศรษฐกิจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) และให้ความสนใจต่อการงานอาชีพของคนไทย ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็น *"นโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยม"* ที่ได้ดำเนินมาตั้งแต่ก่อนรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนั้นคนจีนก็ดูจะเป็นอุปสรรคกีดขวางในการดำเนินนโยบายนี้ รัฐบาลสมัยต่างๆ ก่อนหน้ารัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้มีนโยบายที่จะทำให้คนจีนเข้าประเทศน้อยลง เช่น ในปี 2475 ได้ขึ้นภาษีคนเข้าเมือง 59 เปอร์เซ็นต์ และในปี 2480 ก็ได้ขึ้นภาษีอีกถึง 100 เปอร์เซ็นต์[44] ในขณะเดียวกันเมื่อปี 2478 รัฐบาลก็ออกกฎหมายใหม่บังคับให้ผู้ที่เกิดในเมืองไทยต้องถือสัญชาติไทย และในการศึกษาภาคบังคับจะต้องเรียนภาษาไทยระหว่างอายุ 7-14 ปี นโยบายเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อคนจีนในไทยโดยตรง และทำให้

รัฐบาลจีนไม่พอใจถึงกับประท้วงต่อทางการไทย ในเวลาเดียวกัน รัฐบาลไทยก็พยายามกระตุ้นให้คนไทยเข้าสู่วงการธุรกิจมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามก่อนหน้ารัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาตรการต่าง ๆ ก็มักจะปรากฏออกมาในแง่ของกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ โดยที่ไม่มีมาตรการปฏิบัติหรือบังคับอย่างรุนแรงเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นคนจีนทั่วไปจึงยังคงสามารถดำเนินธุรกิจและวิถีชีวิตของตนโดยมิได้ถูกกระทบกระเทือนมากนัก

มิใช่เพียงแต่จำนวนของคนจีนจะเพิ่มขึ้นอย่างมากในเมืองไทยตามที่กล่าวแล้วข้างต้น แต่ทว่าจิตสำนึกของคนจีนทางด้านการเมืองก็ได้เปลี่ยนไปด้วย กล่าวคือ แต่เดิมผู้อพยพชาวจีนเกือบทั้งหมดจะเป็นชาย ดังนั้นจึงง่ายต่อการผสมผสานเข้ากับสังคมไทยในเมื่อได้คู่สมรสเป็นหญิงไทย บุตรธิดาที่เกิดมาเพียงในชั่วอายุคนเดียวก็จะกลายเป็นไทยไปโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะจากการเลี้ยงดูของแม่ที่เป็นไทย แต่เมื่อถึงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 6 หญิงจีนก็เริ่มอพยพเข้าไทยเป็นจำนวนมากและเป็นกลุ่มก้อน ซึ่งทำให้การแต่งงานในเมืองไทยเปลี่ยนเป็นเรื่องของชายจีนกับหญิงจีน อันส่งผลกระทบต่อการเลี้ยงดูบุตรธิดาที่เกิดในไทยให้ยังรักษาความเป็นจีนอยู่ได้มากกว่าแต่ก่อน ขณะเดียวกันเมื่อเกิดปฏิวัติจีน 2454 (1911) ได้เกิดความรู้สึกใหม่ในเรื่อง "ความเป็นจีน" ขึ้นในหมู่ชาวจีนโพ้นทะเล และดังเป็นที่ทราบกันดีว่าในการหาความสนับสนุนการปฏิวัติของ ดร.ซุนยัดเซ็น ก็ได้รณรงค์ความรู้สึก "ลัทธิชาตินิยมจีน" ขึ้นในหมู่ชาวจีนโพ้นทะเล ดังนั้นด้วยปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นผลให้ชุมชนจีนในไทยเริ่มแยกออกเป็นสัดส่วนของตนเองยิ่งขึ้น และไกลออกจากสังคมไทยไปกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต ในขณะนั้นได้มีการเน้นย้ำถึงการรักษาความเป็นจีนมากกว่าการที่จะผสมผสานให้กลายเป็นไทยไป ผลที่ตามมาก็คือเกิดโรงเรียนจีนขึ้นในไทย อันเป็นสถาบัน

ที่จะช่วยรักษาความเป็นจีนไว้ได้เป็นอย่างดี ด้วยการเล่าเรียนภาษาและขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมจีน ฉะนั้นจึงไม่น่าสงสัยอะไรที่รัชกาลที่ 6 เองจะทรงเกิดความรู้สึกในด้านนี้และเริ่มต้นปลุกจิตสำนึกของคนไทย (ซึ่งในทางกลับกันก็เป็นเสมือนการต่อต้านคนจีน) ขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว

อนึ่ง ในสมัยดังกล่าวยังตรงกับปัญหาระหว่างประเทศเมื่อญี่ปุ่นได้รุกล้ำเข้ามายังผืนแผ่นดินใหญ่ในเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีความขัดแย้งเหนือดินแดนแมนจูเรีย ได้มีผลกระทบต่อชาวจีนในไทย ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีท่าทีที่ค่อนข้างชัดเจนในการที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีกับญี่ปุ่น ในฐานะที่ญี่ปุ่นได้กลายเป็นชาติมหาอำนาจในเอเชียที่จะต้องคำนึงถึง ฉะนั้น การที่มีสมาคมลับและกิจกรรมต่อต้านญี่ปุ่นเกิดขึ้นในหมู่คนจีนในไทย ทำให้รัฐบาลไทยเพิ่มความกังวลเกี่ยวกับคนจีนมากขึ้น และยิ่งเมื่อความขัดแย้งระหว่างประเทศจีนและญี่ปุ่นระเบิดเป็นสงครามขึ้นในปี 2480 บริษัทการค้าของคนจีนในไทยก็ยิ่งเพิ่มมาตรการในการต่อต้านญี่ปุ่นยิ่งขึ้น เช่น ปฏิเสธที่จะขนส่งหรือค้าขายสินค้าญี่ปุ่น สร้างปัญหาให้กับความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยและญี่ปุ่น สภาพการณ์เหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ทั่วๆ ไปเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ดังนั้นโดยเปรียบเทียบแล้วรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แม้จะกล่าวได้ว่าได้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมสืบต่อมาจากรัฐบาลของพระยาพหลฯก็ตาม แต่มาตรการของรัฐบาลใหม่ก็แข็งขันและเป็นรูปเป็นร่างมากกว่ารัฐบาลก่อนๆ ในปีแรกที่จอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้ออกมาตรการและผ่านกฎหมายหลายฉบับที่มีผลกระทบต่อชาวจีนในไทย (ควรสังเกตด้วยว่ามาตรการและกฎหมายต่างๆ เหล่านี้จะมิได้ระบุว่าเจาะจงไปที่คนจีน เป็นแต่ใช้คำว่าชาวต่างประเทศหรือคนไทย

ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ภริยานายกรัฐมนตรี กับการรณรงค์เรื่อง "คนไทย"
กับการค้า สมัยน้ำท่วมใหญ่พระนคร ปลายปี 2485

ซึ่งทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามสามารถ "แก้ตัว" ได้ภายหลังว่าทำไปเพื่อการต่อต้านญี่ปุ่น แต่โดยเนื้อแท้แล้วเป้าหมายนั้นอยู่ที่คนจีนเป็นส่วนใหญ่) โดยใช้วิธีการบีบบังคับทางด้านธุรกิจการค้า เช่น ในธุรกิจที่คนจีนเคยเป็นผู้ครองมาก่อนไม่ว่าจะเป็นโรงสีข้าว การทำนาเกลือ การประมง และการค้าย่อย[45] ในขณะเดียวกันรัฐบาลก็สงวนสิทธิในงานอาชีพบางประเภทไว้ให้กับคนที่มีสัญชาติไทยเท่านั้น ซึ่งมีทั้งหมด 27 ประเภท ด้วยเหตุผลว่า "การสิ่งใดที่ควรจะให้คนไทยทำได้บ้างแล้ว ก็ให้ออกกฎหมายไม่ให้ชาวต่างชาติทำ"[46] และรัฐบาลได้สร้างข้อจำกัดต่อโรงเรียนและหนังสือพิมพ์ภาษาจีน เป็นผลให้ทั้งโรงเรียนและหนังสือพิมพ์จีนจำนวนมากต้องปิดตัวเองลง นอกจากนี้คนจีนยังถูกห้ามซื้อที่ดินและถูกห้ามไม่ให้อยู่อาศัยในเขตหวงห้าม[47]

กล่าวโดยสรุป มาตรการทางลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจของรัฐบาลในสมัยนั้นมี 2 แนวทางใหญ่ๆ คือ *แนวทางแรก* ในด้านธุรกิจที่คนไทยสามารถจะทำได้ ก็จำกัดบทบาทของคนจีนเสีย และผลักดันให้คนไทยเข้าสู่ธุรกิจเหล่านั้น เป็นต้นว่าห้ามคนจีนขายอาหารในสถานที่ราชการ ตลอดจนห้ามขายในโรงเรียนทั่วประเทศ ผลักดันให้คนไทยทำการค้ารายย่อยด้านนี้ เช่นมีการชักจูงให้ภริยาของข้าราชการทำการค้าประเภทนี้เป็นต้น กล่าวกันว่าแม้แต่เรื่องการขายก๋วยเตี๋ยวอันเป็นอาชีพโดยตรงของคนจีน คนไทยก็ถูกชักจูงให้เข้าทำเสียเอง หรือแม้กระทั่งเกิด "ก๋วยเตี๋ยวผัดไทย" ขึ้น อันเป็นก๋วยเตี๋ยวที่มีลักษณะพิเศษต่างกับของคนจีน กล่าวคือผัดให้แห้งและไม่ใส่หมู (เพราะหมูถูกโยงไว้อย่างใกล้ชิดกับความเป็นจีนในสมัยนั้น ดังนั้นผัดไทยจึงใส่กุ้งแห้งแทน) หรือการใช้มาตรการบีบบังคับให้ทำบัญชีการค้า(เพื่อรัฐบาลจะได้ตรวจสอบได้ง่ายขึ้น) เพิ่มภาษีกับป้ายร้านค้าที่มิได้ใช้ภาษาไทย รวมทั้งการจำกัดเขตที่อยู่ดังกล่าวแล้วข้างต้นที่สร้างความลำบากให้กับผู้ประกอบการค้าชาวจีน ทำให้คนสัญชาติ

ไทยได้เข้าไปทำการค้าแทน[48]

แนวทางที่สอง รัฐบาลไทยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ตระหนักดีว่าธุรกิจบางประเภทคนไทยไม่สามารถจะเข้าไปทำกิจการใหญ่ได้ ทั้งนี้เพราะต้องการเงินทุนและความชำนาญสูง เมื่อเป็นเช่นนั้นรัฐก็ได้เข้าดำเนินการเสียเอง เป็นจุดเริ่มต้นของ "ทุนนิยมและการผูกขาดของรัฐ" ที่สำคัญจุดหนึ่ง เช่น จัดตั้ง "บริษัทจังหวัด จำกัด" (2483) ให้กรมสรรพสามิตถือหุ้นร้อยละ 51 และผูกขาดสินค้าสรรพสามิต จัดตั้ง "บริษัทข้าวไทย จำกัด" (2481) ทำการผูกขาดการซื้อ การสี และการส่งข้าวออกนอกประเทศ โดยมีกระทรวงการคลังและกระทรวงเศรษฐการถือหุ้น จัดตั้ง "บริษัทยางไทย จำกัด" (2484) กระทรวงเศรษฐการถือหุ้นร้อยละ 50 (ร่วมกับบริษัทญี่ปุ่น) "บริษัทเกลือไทย จำกัด" (2484) ผูกขาดการซื้อเกลือและส่งออก "บริษัทไทยนิยมพาณิชย์ จำกัด" (2482) ผูกขาดสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต "บริษัทค้าพืชผลไทย จำกัด" (2482) ผูกขาดการรับซื้อและขายสินค้าพืชผลและจำหน่ายเครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดจนการจัดตั้งทางด้านพาณิชย์นาวี คือ "บริษัทเดินเรือทะเล จำกัด" (2483) "บริษัทเดินเรือไทย จำกัด" (2483) และ "บริษัทเรือลำเลียง จำกัด" (2486) เป็นต้น[49]

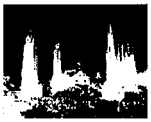
รัฐบาลจีนคณะชาติได้ประท้วงมาตรการต่าง ๆ เหล่านี้หลายครั้ง และเสนอให้มีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างทั้งสองประเทศขึ้น ดูเหมือนนี่จะเป็นครั้งแรกที่จีนแสดงความประสงค์ที่จะเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทย เพราะนับตั้งแต่การสิ้นสุดความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการ "จิ้มก้อง" ระหว่างไทยและจีนในสมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว สองประเทศก็มิได้มีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการต่อกันแต่ประการใด ในด้านหนึ่ง มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษได้เข้ามาเป็นมหาอำนาจในเอเชียแทนจีนแล้ว ใน

อีกด้านหนึ่ง ความปั่นป่วนและวุ่นวายในจีนนับตั้งแต่ปลายสมัยราชวงศ์ชิง (เช็ง) จนกระทั่งการปฏิวัติจีน 1911 ที่ตามมาด้วยสงครามกลางเมืองในจีนนั้น ทำให้จีนมิได้สนใจที่จะมีความสัมพันธ์กับไทยที่เป็นเพียงประเทศเล็กๆ อยู่ภายใต้อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมตะวันตก ในขณะเดียวกัน ไทยก็มิได้สนใจที่จะมีความสัมพันธ์กับจีนที่เป็นประเทศที่มีแต่ความยุ่งยาก มีฐานะทางการเมืองระหว่างประเทศต่ำ ทั้งการมีความสัมพันธ์อาจจะสร้างความซับซ้อนให้กับปัญหาคนจีนในไทยดังกล่าวแล้วข้างต้น ข้อเสนอของจีนครั้งนี้รัฐบาลไทยได้เพิกเฉยเสีย ถึงแม้ว่าในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ความสัมพันธ์ในระดับของรัฐบาลสองประเทศนั้นก็ได้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนคณะทูตสันทวไมตรีที่ไปมาเยี่ยมเยือนกันบ้างเป็นครั้งคราวก็ตาม

กล่าวโดยสรุป นโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมที่มีเป้าหมายอยู่ที่คนจีนเป็นส่วนใหญ่นั้น เป็นประโยชน์อย่างสำคัญต่อรัฐบาลไทยในสมัยนั้น ทั้งในด้านการเมืองภายในและการเมืองระหว่างประเทศ ในแง่ของการเมืองภายในเป็นการ "หยิบฉวย" ความไม่พอใจต่อการยึดครองการค้าใหญ่น้อยของคนจีนที่มีอยู่ไม่น้อยในหมู่คนไทย กระตุ้นให้เกิดความรู้สึกชาตินิยม ทำให้รัฐบาลได้รับความสนับสนุนจากมวลชน อาจกล่าวได้ว่าในแง่นี้จอมพล ป. พิบูลสงครามสร้างความพอใจให้กับคนไทยส่วนใหญ่ไม่น้อยเลย ทั้งนี้เพราะเป็นการเปิดโอกาสครั้งแรกให้คนไทยเข้าสู่วงการธุรกิจการค้า แม้ช่วงระยะเวลาจะสั้นและไม่เป็นผลในทางปฏิบัติอย่างปัจจุบันทันด่วนนัก แต่ก็มีคนจำนวนไม่น้อยถือว่าเป็น "ก้าวแรก" และทำให้เห็นว่ารัฐบาลในระบอบใหม่และ "การสร้างชาติ" ได้มุ่งไปสู่ผลประโยชน์ของคนไทยเป็นสำคัญ มาตรการดังกล่าวนี้ในบางครั้งแม้จะมีเสียงคัดค้านวิพากษ์วิจารณ์ในสภาผู้แทนราษฎร แต่เสียงเหล่านั้นก็ดูจะขาดน้ำหนัก และไม่สามารถจะสกัดกั้นการดำเนินการของรัฐบาลได้ ในด้าน

การเมืองระหว่างประเทศ การต่อต้านคนจีนทำให้รัฐบาลไทยสามารถสร้างความสัมพันธ์ "พิเศษ" กับญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี

เชิงอรรถ

1. **Statistical Yearbook**, 942, กล่าวว่ามีทหารญี่ปุ่นจำนวน 120,000 คนในพม่าและไทย.

2. สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.2481-2492** (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 117-120.

3. วิเทศกรณีย์ (สมบูรณ์ คนฉลาด), **ยุคทมิฬ** (พระนคร : โอเดียนการพิมพ์, 2503), หน้า 635-636.

4. Benedict Anderson, **Imagined Community: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, (Thetford, Norfolk, 1983).

5. พระยาพหลฯลาออกเนื่องจากรัฐบาลแพ้การลงคะแนนเสียงในสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือ 10 กันยายน 2481 นายถวิล อดุล ผู้แทนราษฎรจังหวัดร้อยเอ็ด เสนอญัตติขอแก้ไขข้อบังคับของสภาผู้แทนราษฎรเกี่ยวกับวิธีการเสนอร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ ให้รัฐบาลเสนอรายละเอียดทั้งรายรับ-รายจ่ายตามงบประมาณโดยชัดเจน พระยาไชยยศสมบัติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังตอบว่าไม่สามารถทำได้ สภาลงมติด้วยคะแนน 45 ต่อ 31 เห็นชอบในญัตติของนายถวิล อดุล เมื่อเป็นดังนั้นพระยาพหลฯจึงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มีความเห็นว่า สภาพการณ์ของโลกในเวลานั้นอยู่ในความปั่นป่วนคับขันประกอบกับการที่รัฐบาลต้องเตรียมการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 เสด็จกลับจากสวิตเซอร์แลนด์สู่พระนคร จึงให้ยุบสภามีการเลือกตั้งขึ้นใหม่เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2481 เพื่อเลือกตั้งสมาชิกฯ ประเภทที่ 1 จำนวน 91 คน (เป็นการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 3 มีผู้มาใช้สิทธิลงคะแนนเสียงร้อยละ 35.03) ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)** (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 277.

6. ท. ประทีปเสน, **จอมพล ป. ขุนศึกผู้ไร้แผ่นดิน** (พระนคร : โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, 2507), หน้า 53.

7. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง** (กรุงเทพฯ : สำนัก

พิมพ์ ดวงกมล, 2521), หน้า 44-45. อนึ่งในการเน้นเรื่องของ "ผู้นำ" นี้ได้กลายเป็น "ลัทธิของตัวบุคคล" ในที่สุดเมื่อประมาณ พ.ศ.2485 ในขณะที่บทบาทของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ก้าวไปไกลแล้ว ภายหลังความสำเร็จจากการเรียกร้องดินแดน (2483) และการเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่น (2485) หนังสือพิมพ์ได้ถูกคำสั่งของ "เบื้องบน" ให้ประชาสัมพันธ์ในเรื่องของ "ผู้นำ" โดยการใช้คำขวัญต่าง ๆ เช่น

นิกร	ใช้คำขวัญ	แนวพิบูลสงคราม
สุวันนภูมิ	"	ความปลอดภัยของชาติอยู่ที่ผู้นำ
ศรีกรุง	"	เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกสลาย
ประชามิตร	"	เชื่อพิบูลสงครามชาติปลอดภัย
ไทยราษฎร	"	เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกแยก
ประมวญวัน	"	เชื่อผู้นำทำให้ชาติพ้นภัย
สุภาพบุรุษ	"	เชื่อมั่นในท่านผู้นำ ชาติจะปลอดภัย
ข่าวภาพ	"	เชื่อและตามผู้นำชาติจะสวัสดิ์
ประชาชาติ	"	ความปลอดภัยของชาติอยู่ที่เชื่อและทำตามท่านผู้นำ

8. สุวิมล พลจันทร์, "**กรมโฆษณาการกับอุดมการณ์ของรัฐ (พ.ศ.2476-2484),**" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 102-105.

9. "ยุคทมิฬ" เป็นการเรียกตามชื่อหนังสือของ พายัพ โรจนวิภาต, **ยุคทมิฬ,พิมพ์ครั้งที่** 2, (พระนคร : สำนักพิมพ์สอ เสถบุตร, 2515)

10. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 285-286.

11. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520),หน้า 123-127.

12. ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "คดีกบฏ พ.ศ.2482 : บทสรุปของการต่อสู้ทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง," เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการเรื่อง 50 ปี **"อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย : ทบทวนประวัติศาสตร์คณะราษฎร"** จัดโดย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2532 ณ ห้องประชุมชั้น 7 ตึกเอนกประสงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มีบทสรุปการนำเสนอใน **จดหมายข่าวมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 3 : 3 (กันยายน 2532), หน้า 9.

13. นายหนหวย (ศิลปชัย ชาญเฉลิม), **เจ้าฟ้าประชาธิปกราชันผู้นิราศ** (พระนคร : โอเดียนสโตร์, หน้า 391. และดู มณี สิริวรสาร, **ชีวิตเหมือนฝัน** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2532)

14. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย....**,หน้า 109 - 110 และดู พิริยะ ไกรฤกษ์ และเผ่าทอง ทองเจือ, **ศิลปะหลัง 2475 โดยสังเขป** (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 14 อนุสาวรีย์ดังกล่าวสร้างเสร็จเมื่อ 22 มิถุนายน 2483 เวลา 24.00 น. และทำการเปิดในวันที่ 24 มิถุนายน 2483 สิ้นค่าใช้จ่าย 250,000 บาท พร้อมกับการเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในปี 2483 ก็ได้มีการวางหมุดที่ระลึกการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ณ ลานพระบรมรูปทรงม้าด้วยซึ่งมีข้อความว่า "ณ ที่นี้ 24 มิถุนายน 2475 เวลาย่ำรุ่ง คณะราษฎรได้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญเพื่อความเจริญของชาติ" ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 317-318.

15. ขุนวิจิตรมาตรา, "คำร้องเพลงชาติไทย : ตอนหนึ่งของ 81 ปีในชีวิตข้าพเจ้า," **ศิลปวัฒนธรรม** 4 : 9 (กรกฎาคม 2526), หน้า 33 และ มนตรี ตราโมท, "ประวัติเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติ," **วารสารศิลปากร** 16 : 2 (กรกฎาคม 2512), หน้า 78.

16. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 266.

17. ในสมัยของสภาร่างรัฐธรรมนูญอันยาวนานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร ได้มีการนำเรื่องชื่อของประเทศมาอภิปรายกันอย่างยืดยาว แต่สุดท้ายก็ให้คงชื่อ "ประเทศไทย" ไว้ และจากทัศนะของนายปรีดี พนมยงค์เองก็ไม่เห็นด้วยกับชื่อประเทศไทย ดู ปรีดี พนมยงค์, **ไทยหรือสยามจากบันทึกของนายปรีดี พนมยงค์และรายงานร่างสภารัฐธรรมนูญ พ.ศ.2504** (กรุงเทพฯ : สันติธรรม, 2528). เช่นเดียวกับทัศนะของนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ได้ดำเนินการวิพากษ์วิจารณ์ชื่อนี้มาตั้งแต่เป็นบรรณาธิการของ **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** ก็ไม่สามารถเปลี่ยนความนิยมและความคุ้นเคยต่อชื่อนี้ได้ อย่างไรก็ตามช่วงสั้นๆ ที่ชื่อประเทศสยาม (Siam) ในภาษาอังกฤษได้ถูกนำกลับมาใช้อีก คือในช่วงของรัฐบาลพลเรือนภายหลังจากการลาออกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ 2489-2492.

18. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์...**, หน้า 110-119.

19. ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ได้รับตราตั้งเป็นท่านผู้หญิงเมื่อ พ.ศ.2485 ท่านเป็นสตรีที่มีบทบาทอย่างมากในสมัยนั้น ได้รับยศทางทหารเป็นพันโทหญิง มีบทบาทในฐานะของสตรีในระบอบใหม่ทัดเทียมกับชาย มิใช่อยู่เหย้าเฝ้าเรือนในแบบประเพณีโบราณ

ในด้านหนึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ "ปลดปล่อย" หญิงไทยมาระดับหนึ่ง นอกเหนือจากการสนับสนุนภริยาให้มีบทบาทแล้ว ปรากฏว่าในสมัยนั้นก็มีสตรีที่ก้าวเข้ามามีบทบาทไม่น้อย เช่น หม่อมกอบแก้ว อาภากร ของพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หรือแม้กระทั่งเจ้าคุณ พระประยูรวงศ์ เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 5 ก็ได้ถูกดึงออกมารณรงค์ในเรื่องการแต่งกายของสตรี หรือ พระนางเธอลักษมีลาวัณย์ในรัชกาลที่ 6 ก็ถูกดึงออกมามีบทบาทในทางวรรณคดี เป็นต้น

20. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 185-186.

21. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 402-403.

22. **กตัญญูกตเวทีแด่ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม** (พระนคร : โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, 2507), หน้า 2. จอมพลของไทยมีทั้งหมด 15 คน ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มี 6 คน นับแต่ 2484 เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามได้รับพระราชทานยศนี้เป็นครั้งแรก ก็ได้มีจอมพลทั้งหมด 9 คน โดยมีจอมพลประภาส จารุเสถียร (2516) เป็นคนสุดท้าย ในการรับยศจอมพลของท่านนั้นยังได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่สามัญชนพึงจะรับได้ คือ นพรัตน์ราชวราภรณ์ ซึ่งมีสามัญชนอื่นได้รับอีกเพียง 3 ท่าน คือ นายปรีดี พนมยงค์ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์

23. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 409-410. เรื่องบรรดาศักดิ์นี้เป็นเรื่องน่าสนใจมาก เพราะนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ไม่มีการพระราชทานบรรดาศักดิ์อีกต่อไป เหตุผลก็คือราชสำนักมิใช่ศูนย์กลางของอำนาจและการเมืองอีกต่อไป เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ยกเลิกการใช้บรรดาศักดิ์ ด้วยเหตุผลการจำกัด "การแบ่งชั้นวรรณะ" แต่ดูเหมือนว่าลักษณะดังกล่าวก็ยังคงอยู่ในรูปของการใช้นามสกุล ดังเช่น จอมพล ป พิบูลสงคราม เอง แทนที่จะกลับไปใช้ แปลก ขีดตะสังคะ ก็กลายเป็น แปลก พิบูลสงคราม หลวงวิจิตรวาทการ ก็มิได้กลับไปเป็น กิมเหลียง วัฒนปรีดี แต่เป็น วิจิตร วิจิตรวาทการ เช่นเดียวกับ หลวงอดุลเดชจรัส มิได้กลับไปเป็น บัตร พึ่งพระคุณ แต่เป็น อดุล อดุลเดชจรัส เป็นต้น ต่างกับหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งกลับไปเป็น ปรีดี พนมยงค์ หรือ หลวงโกวิทอภัยวงศ์ ซึ่งกลับไปเป็น ควง อภัยวงศ์ แต่อาจจะด้วยเหตุผลที่ต่างกัน เพราะในขณะที่อภัยวงศ์เป็นนามสกุลพระราชทาน พนมยงค์เป็นนามของวัดที่พระตั้งให้กับตระกูลพนมยงค์ การเลิกใช้บรรดาศักดิ์นี้ดูจะไม่ประสบความสำเร็จเพราะในสมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ (31 ธันวาคม 2487) ได้ประกาศยกเลิกการยกเลิกบรรดาศักดิ์ของจอมพล ป. พิบูลสงครามเสีย โดยให้

ผู้ประสงค์จะกลับไปใช้บรรดาศักดิ์เก่าได้ อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการยกเลิกใช้บรรดาศักดิ์ของฝ่ายชายนี้ หาได้กระทบต่อการได้รับพระราชทานตราตั้งเป็น "คุณหญิง" และ "ท่านผู้หญิง" ของฝ่ายสตรีไม่ การแต่งตั้งดังกล่าวยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน และได้กลายเป็นเรื่องของสถานภาพทางสังคมไม่น้อย.

24. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง**, หน้า 35-36.

25. สุวิมล พลจันทร์, **"กรมโฆษณาการ...,"** หน้า 76.

26. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 376.

27. สุวิมล พลจันทร์, **"กรมโฆษณาการ...,"** บทที่ 3.

28. เรื่องเดียวกัน.

29. สังข์ พัธโนทัย, **ความนึกในกรงขัง** (พระนคร : คลังวิทยา, 2499), หน้า 7 และหน้า 205. และ ดู สุวิมล พลจันทร์, **"กรมโฆษณาการ...,"** บทที่ 5.

30. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2519), หน้า 340.

31. สุวิมล พลจันทร์, **"กรมโฆษณาการ...,"** หน้า 94.

32. เรื่องเดียวกัน, หน้า 90. และ อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, หน้า 304.

33. ดูรูปใน สุวิมล พลจันทร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

34. **วิจิตรวาทการอนุสรณ์**, เล่ม 2 (พระนคร : รัชดารมภ์การพิมพ์, 2505), หน้า 294.

35. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก," **ศิลปวัฒนธรรม** 2 : 14 (ธันวาคม 2523), หน้า 26-33.

36. ดูบทความของใหญ่ นภายน, "วงดนตรีกรมประชาสัมพันธ์ให้ความบันเทิงแก่ท่าน," และ ชอุ่ม "ปัญจพรรค์" แย้มงาม, "ความหลังในกรมประชาสัมพันธ์," ใน **50 ปี กรมประชาสัมพันธ์** (กรุงเทพฯ, 2526), หน้า 110-132.

37. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 667-669.

38. **ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของ ฯพณฯ ท่าน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ฉบับที่ 2** อ้างถึงใน สุวิมล พลจันทร์ **"กรมโฆษณาการ...,"** หน้า 79.

39. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง**, หน้า 54.

40. Sir Josiah Crosby, "Observation on a Past-war Settlement in South-

East Asia," **International Affair** (July 1944), p. 364.

41. วิลเลียม. จี. สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 172-174.

42. เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

43. เรื่องเดียวกัน, หน้า 219-221.

44. เรื่องเดียวกัน, หน้า 177. และดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย," ใน **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484,** ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 617.

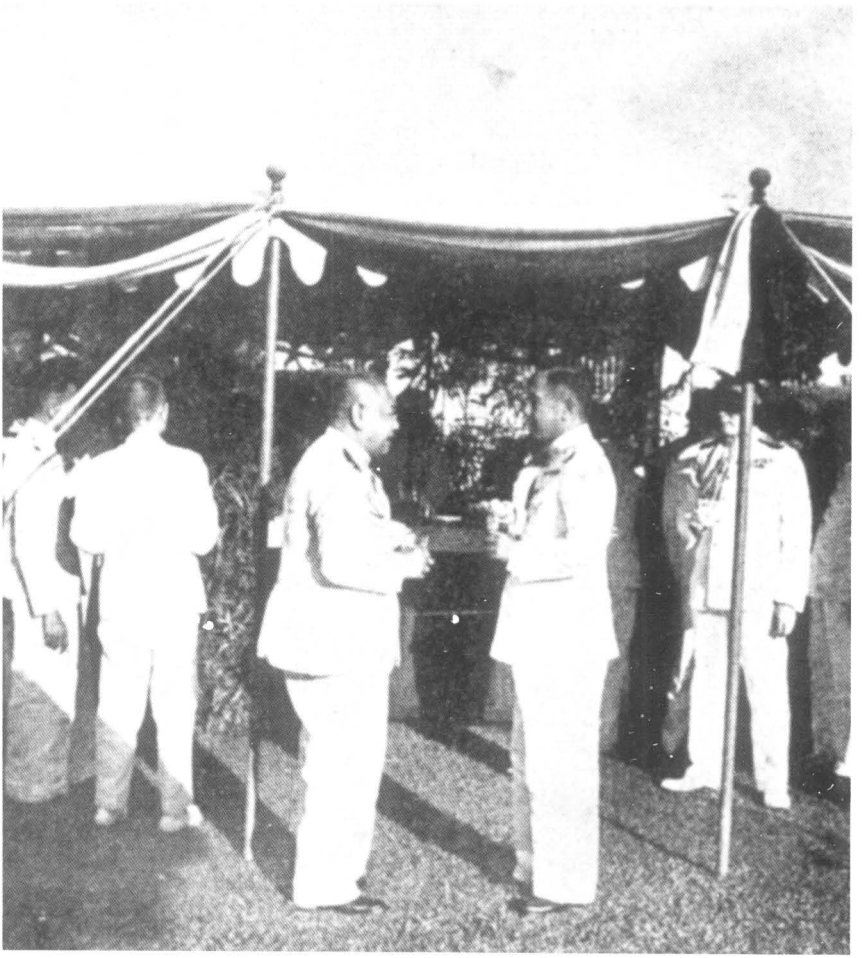
45. จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ "แก้ตัว" เรื่องนี้ไว้ว่า "ผมจึงได้ขัดขวางด้วยวิธีใหม่ โดยห้ามมิให้ชาวต่างประเทศประกอบอาชีพเบ็ดเตล็ด เช่นการห้ามขายหมู ห้ามการขายข้าวสาร ห้ามการขายถ่าน และห้ามอื่นๆ อีกมาก เห็นได้ว่าเมื่อการค้าได้ตกอยู่ในมือชาวต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน และเมื่อได้ห้ามชาวต่างประเทศมิให้ประกอบอาชีพดังกล่าวเสียแล้ว ประโยชน์ที่ญี่ปุ่นจะได้รับจากการค้าขายสินค้าประเภทต่างๆเหล่านี้ก็จะน้อยลง"ดูอ.พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม,** เล่ม 3, หน้า 665.

46. ผาณิต รวมศิลป์, "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ.2481-2487," ใน **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484,** หน้า 656.

47. วิลเลี่ยม. จี. สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์,** หน้า 276. จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ "แก้ตัว" อีกเช่นกันว่า "การห้ามชาวต่างประเทศมิให้อยู่ในเขตหวงห้ามก็เพื่อการตัดการค้าขาย อันมีความมุ่งหมายเพื่อก่อความลำบากให้แก่ญี่ปุ่นเท่านั้นเอง และเป็นการไล่คนญี่ปุ่นออกไปด้วยในเวลาเดียวกัน ด้วยการกระทำเช่นนี้ฝ่ายไทยจะได้ประกอบการขัดขวางญี่ปุ่นได้สะดวกขึ้น เช่น เมื่อผมได้ไปตรวจราชการทางภาคพายัพ ก็ได้เห็นร้านค้าขายของญี่ปุ่นที่เชียงใหม่อยู่ และได้รับรายงานว่าญี่ปุ่นเหล่านั้นทำการจารกรรมด้วย ดังนี้ผมจึงตกลงใจประกาศเขตหวงห้ามมิให้ชาวต่างประเทศอาศัยอยู่เพื่อประสงค์จะขับไล่ญี่ปุ่น" ดู อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม,** เล่ม 3, หน้า 666.

48. ผาณิต รวมศิลป์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 655.

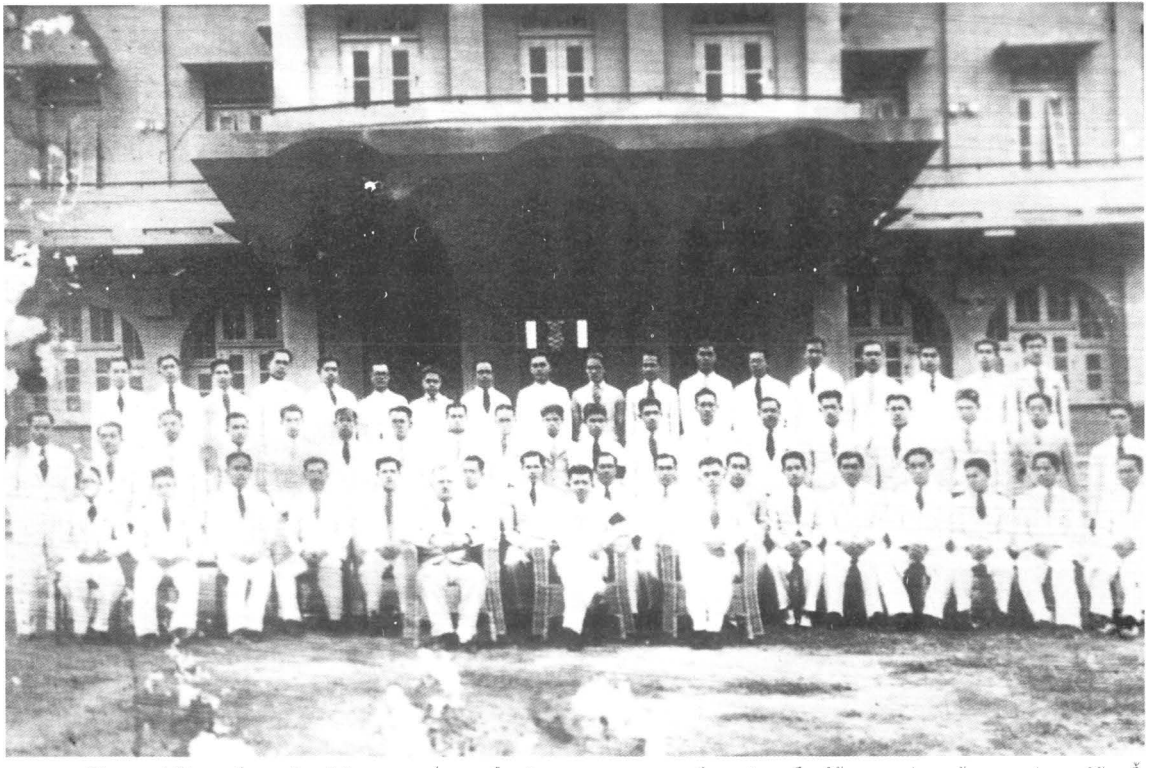
49. เรื่องเดียวกัน, หน้า 652-657.

จอมพล ป. พิบูลสงคราม (ขวา) นายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารสูงสุด กำลังสนทนากับพลโทพจน์ พหลโยธิน (ซ้าย) เชษฐบุรุษ อดีตนายกรัฐมนตรี ในงานเลี้ยงรับรองเมื่อ 25 มีนาคม 2485 เนื่องในวาระที่พลโทพจน์ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานคณะทูตพิเศษ เพื่อเดินทางไปร่วมงานฉลองกติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ณ ประเทศญี่ปุ่น

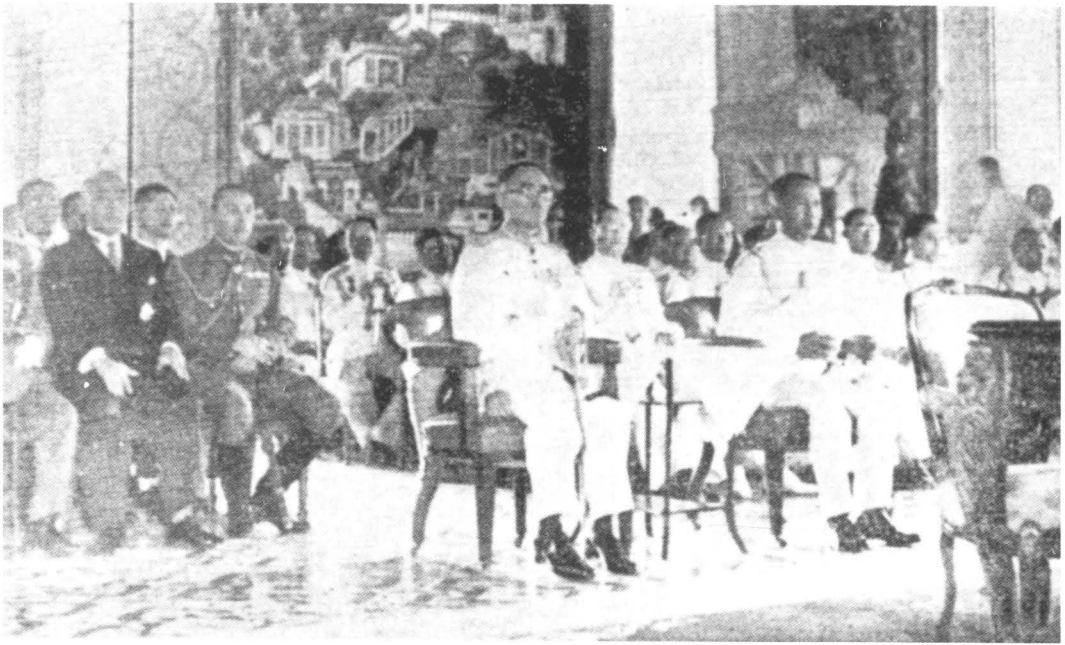
การประชุมคณะรัฐมนตรีรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง กับแนวทางการขยายฐานการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนให้มากขึ้น เพื่อให้บรรลุหลักการศึกษาตามนโยบายของหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ปรีดีมีแนวความคิดว่า "มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำ บำบัดความกระหายของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้ อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีได้ ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา"

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นทั้งที่ตั้งของกองบัญชาการเสรีไทย และนักศึกษาของสถาบันแห่งนี้ รวมทั้งนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็เป็นกำลังพลที่สำคัญของการกู้ชาติด้วย

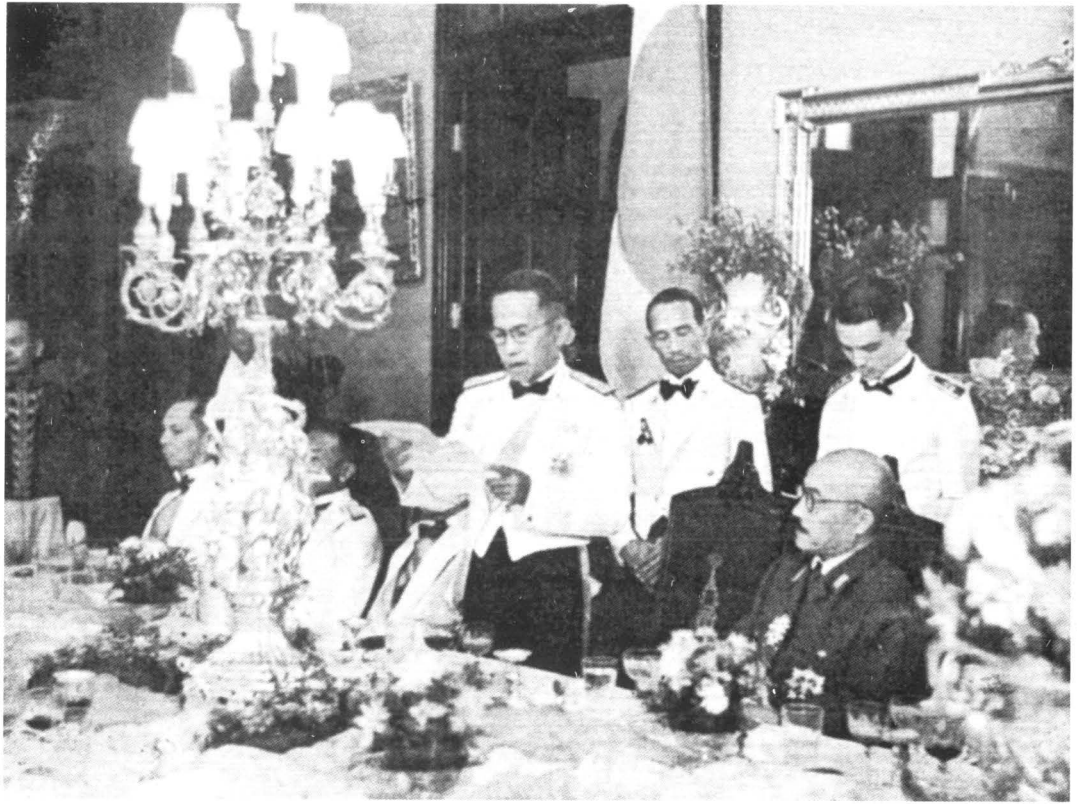
ในภาพ ปรีดี พนมยงค์ กับคณาจารย์และนักศึกษา มธก. รุ่นแรกๆ ด้านหน้าอาคารตึกโดม

หลังจากที่กองทัพญี่ปุ่นบุกเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อช่วงก่อนเช้าวันที่ 8 ธันวาคม 2484 อีกไม่กี่วันต่อมา จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กับเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ทสุโบกามิ ก็ได้ทำการลงนามในกติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2484

จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารสูงสุด
เป็นประธานสวนสนามเนื่องในพิธีเปิดอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ (24 มิถุนายน 2485) อนุสาวรีย์แห่งสงครามอินโดจีนฝรั่งเศส

นายพลโตโจ ฮิเดะกิ นายกรัฐมนตรีรัฐบาลทหารญี่ปุ่น เดินทางมากระชับสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย ประเทศมิตรผู้ร่วมวงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จัดงานเลี้ยงอาหารค่ำรับรอง เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2486

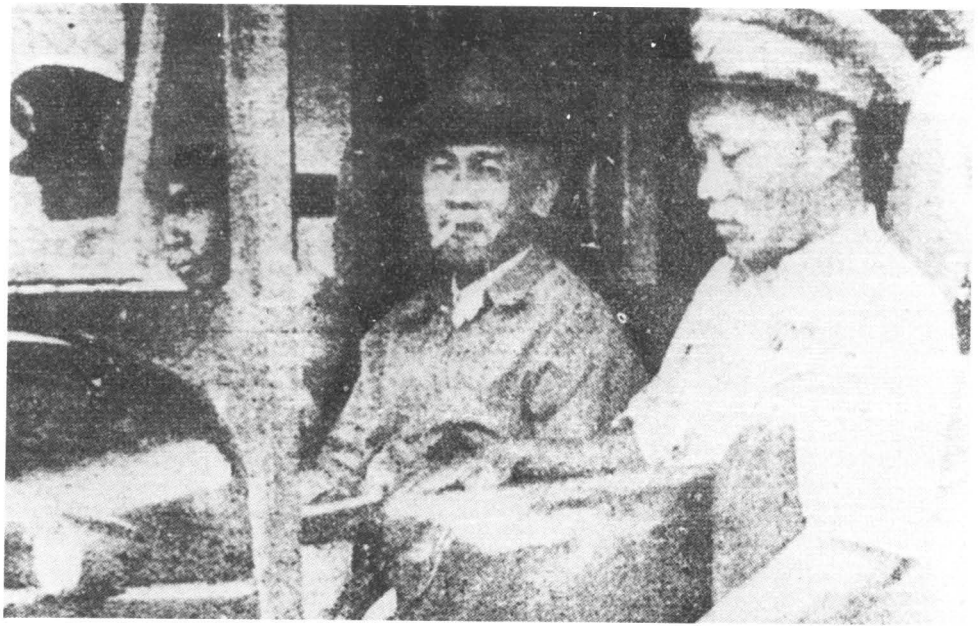
ช่วงปลายสงคราม เมื่อสัมพันธมิตรเป็นฝ่ายรุกทางยุทธศาสตร์ ประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบจากการโจมตีทางอากาศในสถานที่สำคัญๆ ในภาพ เป็นการทิ้งระเบิดทำลายสะพานพระรามที่ 6 สะพานรถไฟข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นสะพานยุทธศาสตร์การทหารด้านตะวันตกและภาคใต้ของกองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทย

ขบวนสวนสนามของพลพรรคเสรีไทยในประเทศมีขึ้นเกือบจะทันทีหลังจากมีการประกาศสันติภาพ (16 สิงหาคม 2488)
ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงกำลังให้ฝ่ายสัมพันธมิตรเห็นว่า ประเทศไทยมีการจัดตั้งกองกำลังกู้ชาติที่พร้อมจะขับไล่ผู้รุกราน
ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นประเทศที่แพ้สงคราม

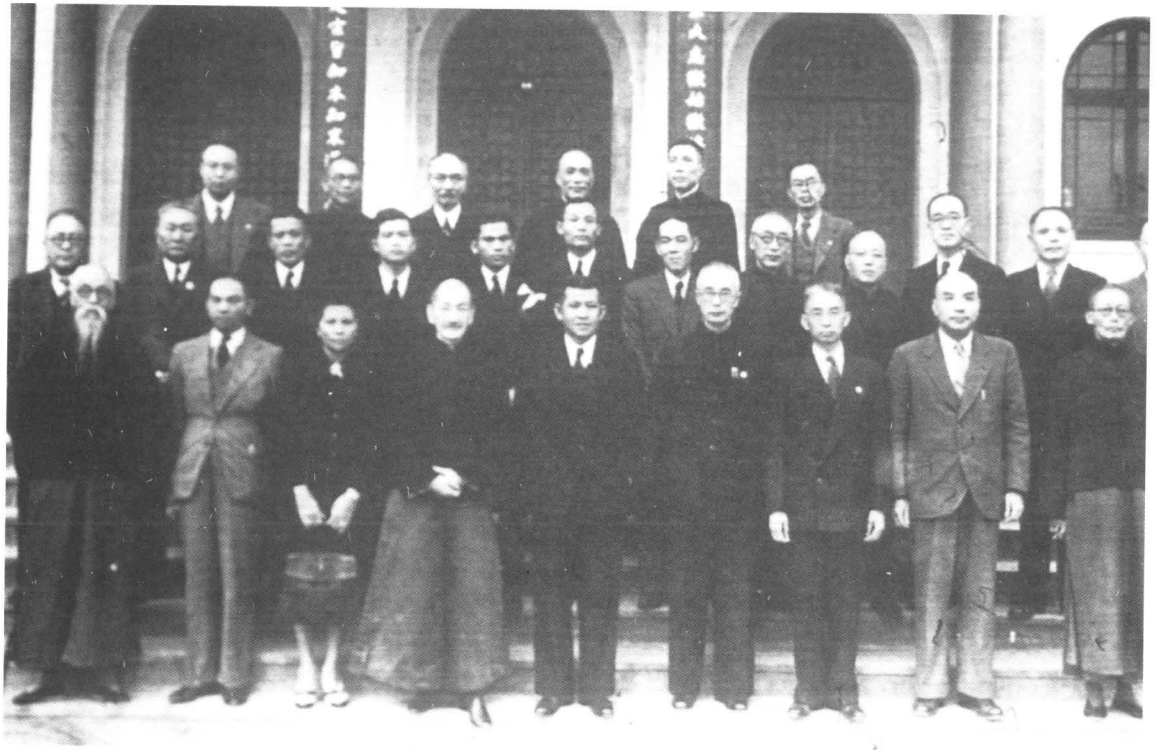
ขบวนสวนสนามของพลพรรคเสรีไทยบนถนนราชดำเนิน เมื่อ 25 กันยายน 2488 ประมาณ 8,000 คน
พลพรรคเสรีไทยประกอบด้วยนิสิตนักศึกษา ข้าราชการ และประชาชน สำหรับกองกำลังที่ฝึกหัดอาวุธที่สำคัญคือพลพรรคจากค่ายเสรีไทยในภาคอีสาน
ภายใต้การนำของ นายเตียง ศิริขันธ์ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายจำลอง ดาวเรือง และนายถวิล อุดล ฯลฯ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ถูกจับในข้อหาอาชญากรสงครามเมื่อ 18 ตุลาคม 2488 ในภาพกำลังเดินทางจากเรือนจำลหุโทษของจังหวัดพระนครไปศาล คดีนี้ศาลฎีกาวินิจฉัยว่ากฎหมายอาชญากรสงครามขัดต่อรัฐธรรมนูญ จึงเป็นโมฆะ และปล่อยพ้นข้อหาเมื่อ 23 มีนาคม 2489

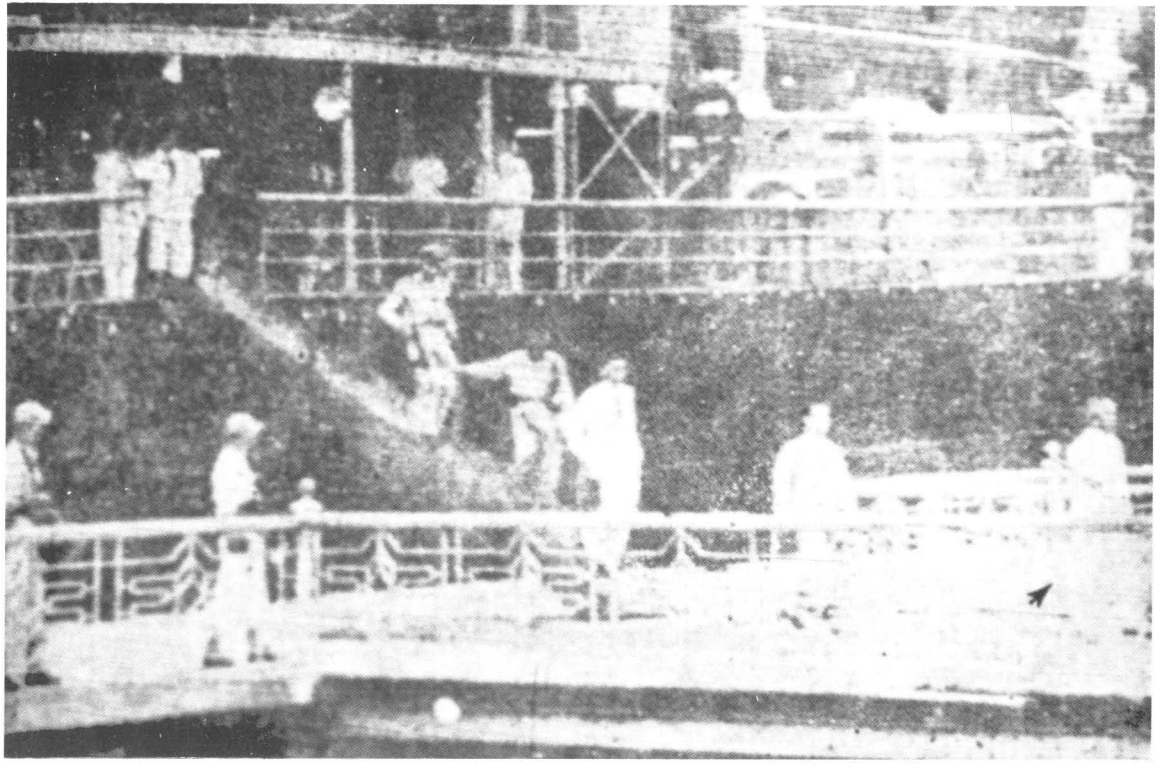
การสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2489 ส่งผลต่อเสถียรภาพของรัฐบาลพลเรือนหลังสถานการณ์สงครามที่เพิ่งยุติลง พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากนายปรีดี พนมยงค์ ที่ลาออกจากตำแหน่งเมื่อ 23 สิงหาคม 2489 ในภาพ พลเรือตรีถวัลย์กำลังอภิปรายในที่ประชุมรัฐสภา ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

หลังการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นายปรีดี พนมยงค์ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลให้เป็นทูตพิเศษ
เดินทางเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศ ในภาพเป็นการเยือนประเทศจีนสมัยรัฐบาลเจียงไคเช็ค

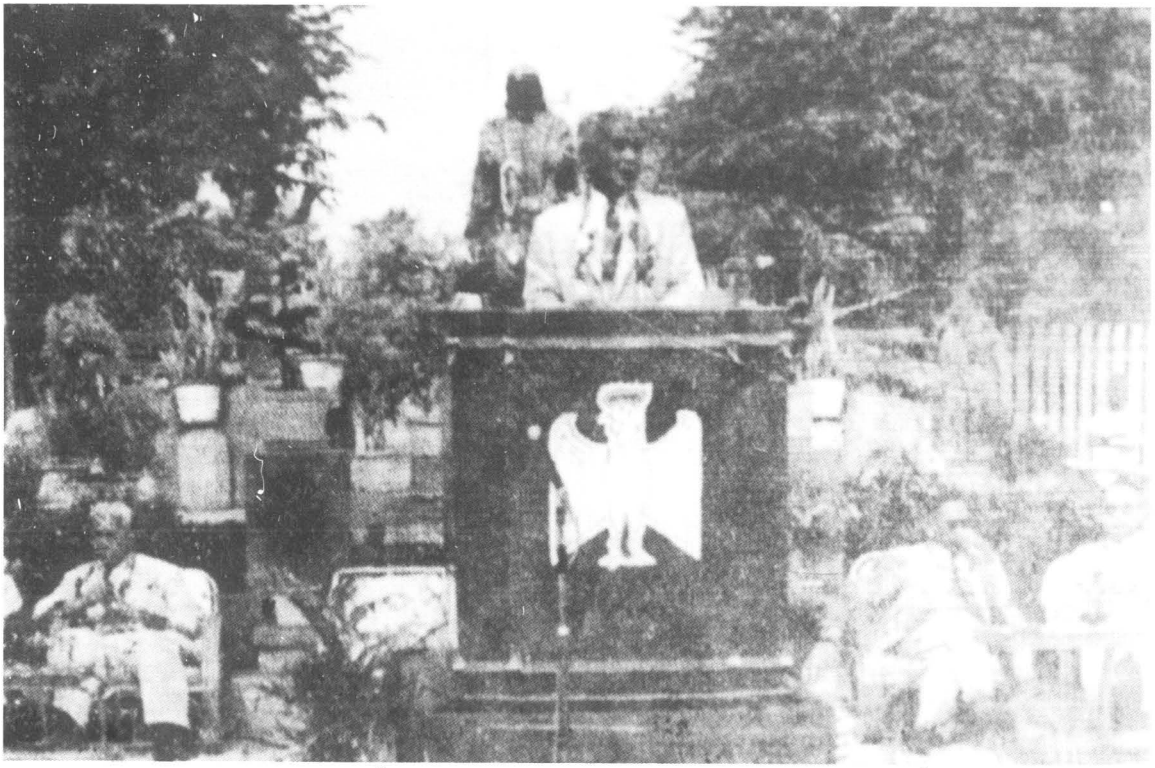
จอมพลผิน ชุณหะวัณ ผู้นำคณะรัฐประหาร 2490 (บุคคลนั่งกลางภาพ) พร้อมกับครอบครัวใหญ่ที่มีบทบาททางการเมืองสูงเด่นในทศวรรษ 2490
บุคคลแถวยืนจากขวา (ยศท้ายสุด) คือ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ บุตร, พลตำรวจเอก (พลตรี) ประมาณ อดิเรกสาร บุตรเขย และ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ บุตรเขย

การจับกุมจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยนายทหารเรือระดับกลาง ขณะกำลังทำพิธีรับมอบเรือแมนฮัตตันของสหรัฐ ณ ท่าราชวรดิษฐ์ เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2494 ในภาพ นาวาตรีมนัส จารุภา (ลูกสะใภ้) หัวหน้าคณะก่อการ เดินนำจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่กำลังเดินลงจากเรือ เพื่อนำไปคุมขังไว้บนเรือรบหลวงศรีอยุธยาที่จอดคอยกลางแม่น้ำเจ้าพระยา การยึดอำนาจของฝ่ายทหารเรือครั้งนี้นั้น ฝ่ายทหารบก ทหารอากาศ และตำรวจไม่ยอมรับ จึงทำการสู้รบกลางพระนครรวม 2 วัน 3 คืน ฝ่ายทหารเรือแพ้ จึงเรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า *กบฏแมนฮัตตัน*

จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เดินทางเยือนประเทศต่างๆ รวม 17 ประเทศในคราวเดียว
ระหว่างวันที่ 14 เมษายน ถึง 22 มิถุนายน 2498 รวมระยะเวลา 70 วัน ในภาพเป็นการเยือนฮอลลีวูด สหรัฐอเมริกา

จอมพล ป. พิบูลสงคราม กำลังปราศรัยหาเสียงเลือกตั้งเป็น ส.ส. กรุงเทพมหานคร ในฐานะหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลา การเลือกตั้งเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 ครั้งนี้ พรรคเสรีมนังคศิลาได้ 86 ที่นั่งจาก 160 ที่นั่ง ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป แต่การเลือกตั้งครั้งนี้ก็กล่าวกันว่าเป็นการเลือกตั้งครั้ง "สกปรก" ที่สุด และกลายเป็นเหตุที่ใช้ยึดอำนาจโดยคณะปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก

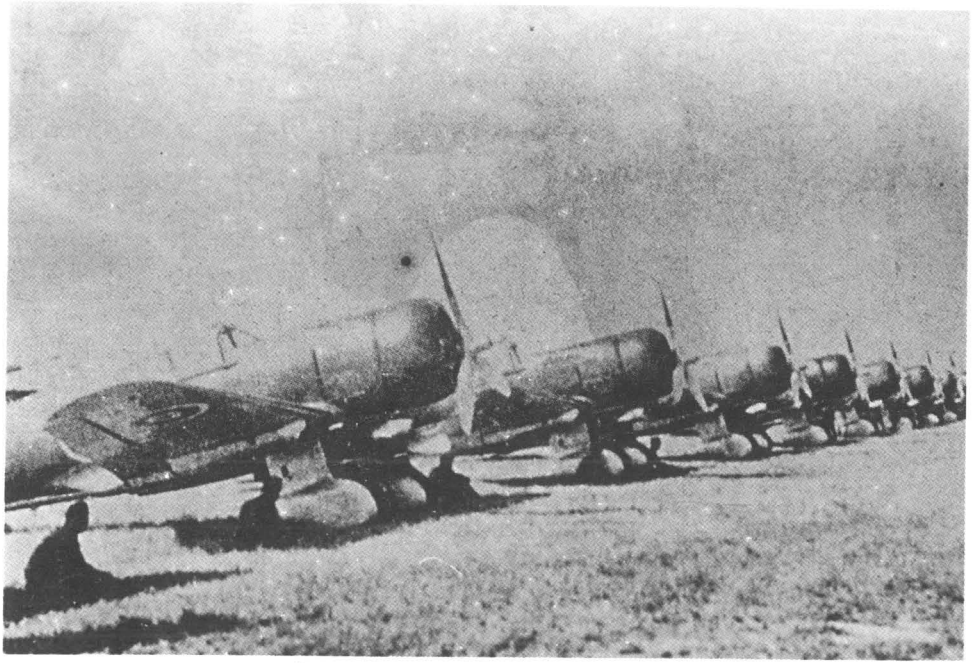
บทที่ 5
การเมืองและเศรษฐกิจไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

การเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศส 2483-2484 — ไทย-ญี่ปุ่น-และสงครามมหาเอเชียบูรพา — ปฏิสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น — สภาพเศรษฐกิจไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

การเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศส 2483-2484

ในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไทยได้ขยายดินแดนออกไปยิ่งกว่าในสมัยใด นับตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ตากสิน) การขยายดินแดนครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือในช่วงก่อนที่สงครามโลกครั้งที่สองจะขยายมาสู่เอเชีย อันเป็นเรื่องของการผนวกดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศส (ลาวและกัมพูชา) และช่วงที่สองเป็นการผนวกดินแดนจากรัฐฉาน (ในพม่า) และรัฐมลายูจากอาณานิคมของอังกฤษ

กล่าวได้ว่าในการดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยม-ทหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่มีเรื่องใดที่รัฐบาลจะได้รับความสนับสนุนอย่างล้นหลามดังเช่นในกรณีของการเรียกร้องและผนวกดินแดนจากอินโดจีนของฝรั่งเศส ดังที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม (ในสมัยที่ยังเป็นนายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม) ได้กล่าวในสุนทรพจน์ที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อ 20 ตุลาคม

เครื่องบินกองทัพอากาศไทย ที่สนามบินดอนเมือง
ในสถานการณ์ตึงเครียดด้านชายแดนอินโดจีนฝรั่งเศส ปลายปี 2483

2483(ภายหลังการเดินขบวนครั้งใหญ่ของนิสิตนักศึกษาจุฬาฯ-มธก.กับประชาชน และก่อนหน้าที่การสู้รบกับฝรั่งเศสจะเกิดขึ้น) ว่า "ได้รับความเห็นพ้องต้องใจและความสนับสนุนเป็นเอกฉันท์จากมวลชนชาวไทยทุกหมู่ ทุกคณะ ทุกเพศทุกวัย จะเห็นได้จากการอาสาสมัครพลีชีวิตเพื่อชาติ จากการสละทรัพย์สินจากการเดินขบวนแห่ ฯลฯ เป็นองค์พะยาน...กล่าวได้ว่ายังไม่เคยมีครั้งใดในประวัติการณ์พงศาวดารของชาติไทยจะได้มีพี่น้องร่วมชาติทั้งในและนอกประเทศ พร้อมใจกันสำแดงความสามัคคีเด็ดเดี่ยวสนับสนุนรัฐบาลเหมือนครั้งนี้"[1] คำกล่าวดังกล่าวของจอมพล ป. พิบูลสงครามอาจจะใกล้เคียงกับความเป็นจริงของยุคสมัย ในแง่ที่คนไทยต่างมีความรู้สึกว่าดินแดนดังกล่าว "เป็นของไทย" และ "ไทยได้รับความอยุติธรรมจากฝรั่งเศส" ทำให้นโยบายการเรียกร้องดินแดนได้รับเสียงสนับสนุนอย่างท่วมท้นจากประชาชน และที่เห็นได้ชัดก็คือ นักการเมืองฝ่ายตรงกันข้ามกับจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ได้ขึ้นมามีบทบาทในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ไม่ว่าจะเป็นนายปรีดี พนมยงค์ นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ต่างก็ยังต้องดำเนินการที่จะพยายามรักษาดินแดนที่ได้จากอินโดจีนฝรั่งเศสไว้ ทั้งนี้เพราะทราบดีว่าการยอมปล่อยดินแดนดังกล่าวให้หลุดมือไปย่อมสวนทางกับมติของมหาชน แต่การที่รัฐบาลไทยในระยะหลังยอมคืนดินแดนให้ฝรั่งเศส ก็เนื่องจากฝรั่งเศสในฐานะคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติจะคัดค้านการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของประเทศไทย เป้าหมายของการเข้าร่วมในสหประชาชาติเป็นนโยบายต่างประเทศหลักหลังสงครามซึ่งไทยต้องการกู้สถานะของตนเองในวงการระหว่างประเทศ

นโยบายการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส เป็นเรื่องที่มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์อย่างน้อยก็หนึ่งชั่วอายุคนก่อนสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

และในแง่ของการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของไทยมักจะถือว่าลาวนั้นเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยนับแต่ช่วงตอนปลายสมัยอยุธยา ซึ่งอาณาจักรล้านช้างแต่โบราณได้เสื่อมโทรมและอ่อนแอ ทำให้ต้องตกเป็น "ประเทศราช" ของไทย ในสมัยที่ตรงกับรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลาวได้ถูกแบ่งแยกออกเป็น 3 อาณาจักรเล็กๆ ที่อ่อนแอ คือ หลวงพระบาง เวียงจันท์ และจำปาสัก โดยต่างต้องส่งบรรณาการต่อกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เวียงจันท์และจำปาสักพยายามจะกู้ "เอกราช" ของตน คือเรื่องของ "กบฏเจ้าอนุวงศ์" ซึ่งเมื่อถูกปราบปรามอย่างรุนแรง ทำให้วงศ์กษัตริย์แห่งเวียงจันท์ต้องสูญสิ้นลง และในปี 2370 ทั้งเวียงจันท์และจำปาสักก็ถูกผนวกให้ขึ้นโดยตรงต่อกรุงเทพฯ มีเพียงหลวงพระบางที่ยังรักษาสถานะของความเป็น "ประเทศราช" ของตนไว้ได้

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ก็เกิดขึ้นต่อกัมพูชาด้วย ในสมัยที่ตรงกับต้นรัตนโกสินทร์ อาณาจักรกัมพูชาที่เคยยิ่งใหญ่เกรียงไกร (จากอดีตของกรุงยโสธรปุระ หรือ นครวัด-นครธม) นั้น ได้ประสบปัญหาทางการเมืองในแง่ของการถูกขนาบทั้งสองด้านจากอาณาจักรที่มีอำนาจกว่า ด้านหนึ่งคือเวียดนาม อีกด้านหนึ่งคือไทย กัมพูชาต้องยอมรับสถานะ "ประเทศราช" ของตนที่ต้องขึ้นและส่งบรรณาการให้ทั้งไทย (กรุงเทพฯ) และเวียดนาม (กรุงเว้) ในขณะเดียวกันอาณาเขตด้านตะวันตกของกัมพูชา คือ เสียมราฐและพระตะบองก็ถูกผนวกให้ขึ้นโดยตรงต่อกรุงเทพฯ มีเจ้าเมือง (ตระกูลอภัยวงศ์) ปกครองในนามของกรุงเทพฯ

เมื่อมหาอำนาจยุโรป แผ่อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมเข้ามาในเอเชีย สภาพการณ์ดังกล่าวก็เปลี่ยนไป ในปี 2406 (ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4) กษัตริย์กัมพูชาได้ตกลงยอมรับเป็น "รัฐในอารักขา" ของฝรั่งเศส ทั้งนี้เพื่อ

หนีจากอำนาจของทั้งไทยและเวียดนาม อีกสี่ปีต่อมาไทยต้องยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศสที่จะสละอำนาจอธิปไตยของตนเหนือกัมพูชา แต่ไทยก็ยังคงได้ปกครองทั้งเสียมราฐและพระตะบองต่อมาอีกระยะหนึ่ง จนกระทั่งปี 2436 หรือที่เป็นที่รู้จักดีกันในนามของ *"กรณี ร.ศ.112"* ที่เรือรบของฝรั่งเศสได้บุกเข้าปากน้ำเจ้าพระยาขึ้นมาจนถึงกรุงเทพฯ ใช้ "การทูตเรือปืน" บีบบังคับให้ไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ต้องยอมสละอำนาจอธิปไตยทั้งหมดเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งก็หมายถึงลาวเกือบทั้งประเทศ (ยกเว้นดินแดนฝั่งตรงข้ามกับหลวงพระบางที่เรียกว่าไชยบุรี และดินแดนฝั่งตรงข้ามกับปากเซที่เรียกว่าจำปาสัก ซึ่งทั้งสองดินแดนนี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง) ในการนี้ฝรั่งเศสยังได้ตั้งกองทหารของตนยึดครองจันทบุรีและตราดไว้อีกระยะเวลาหนึ่งด้วย ในปี 2446 ไทยได้ยอมยกไชยบุรีและจำปาสักให้ฝรั่งเศส และในปี 2449 ก็ต้องยอมยกเสียมราฐและพระตะบองให้อีกเป็นครั้งท้ายสุด

อย่างไรก็ตามเมื่อมีการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้น รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตลอดจนนักเขียนทางประวัติศาสตร์ในสมัยนั้นจะถือว่าไทยได้เสียดินแดนทั้งหมด 5 ครั้งใหญ่ๆ ครั้งที่ 1 "เสียดินแดนเขมร (กัมพูชา) ส่วนใหญ่" ในสมัยรัชกาลที่ 4 (2410) การเสียดินแดนครั้งที่ 2 (2431) ถือว่า "เสียแคว้นสิบสองจุไทและหัวพันทั้งห้าทั้งหก" (ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของลาวติดกับเวียดนาม) "การเสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง" ใน ร.ศ.112 (2436) เป็นครั้งที่สาม "การเสียฝั่งขวาแม่น้ำโขง" (2446) เป็นครั้งที่สี่ และ "การเสียเสียมราฐพระตะบอง" เป็นครั้งที่ห้า การเสียเหล่านี้ผู้นำไทยรุ่นจอมพล ป. พิบูลสงครามจะมีความรู้สึกรุนแรงในสิ่งที่ "เป็นของเรา" และเป็น "บ้านพี่เมืองน้องมาช้านานแต่ครั้งโบราณก่อนเก่า" เป็นการเสียที่มากมายมหาศาลนับรวมกันแล้วถึง 481,600 ตารางกิโลเมตร ทำให้อาณาเขตของประเทศใน

ปัจจุบันมีเพียง 513,000 ตารางกิโลเมตร ในขณะที่คนรุ่นสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ตัดสินใจที่จะต้องยอมรับอำนาจของตะวันตกที่ได้ใช้ "การทูตเรือปืน" ของฝรั่งเศส และต้องยอมอยู่ร่วมกับมหาอำนาจอาณานิคมนั้นด้วยการยอมเสียดินแดนไปเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนกับเอกราชของไทย แต่คนรุ่นจอมพล ป. พิบูลสงคราม พร้อม ๆ กับสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนไปในยุโรปในเมื่อสงครามโลกกำลังเกิดขึ้น ฐานะของฝรั่งเศสได้ตกต่ำลง และ "ร่วม 30 ปี ทัพของไทยก็มีสมรรถภาพเข้มแข็งยิ่งใหญ่" แล้ว ก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หรือยิ่งไปกว่านั้นก็คือ เป็นเรื่องที่พึงประสงค์ที่จะมีการดำเนินนโยบายที่แข็งกร้าวและนำดินแดนเหล่านั้นกลับคืนมา

ในส่วนที่เกี่ยวกับดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษในพม่าและมลายูนั้นมิได้สร้างกระแสความรู้สึกให้แก่ชาวไทยอย่างรุนแรงที่จะเรียกร้องดินแดน ดินแดนในรัฐฉานและมลายูที่ได้มา (เคดาห์ ปะลิศ กลันตัน ตรังกานู) เป็นผลพวงของการเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่นเสียมากกว่า และในแง่ของภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ดินแดนเหล่านี้ก็มิถูกถือว่าเป็น "การเสียอย่างไม่ยุติธรรม" หรือ "เป็นของเรา" ด้วยความรู้สึกอย่างรุนแรงเช่นดังกรณีดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศสไม่ โดยทั่ว ๆ ไปในสมัยของลัทธิอาณานิคม ไทยมีความสัมพันธ์อันดีกับอังกฤษมากกว่าฝรั่งเศส และผู้ปกครองไทยก็ดูจะ "โปร" อังกฤษไม่น้อย ทั้งนี้จากการที่เจ้านายไทยจำนวนมากได้ไปศึกษาเล่าเรียนในอังกฤษ ยอมรับวัฒนธรรมอังกฤษของสมัยพระนางวิกตอเรียเข้ามาผสมผสานเป็นวัฒนธรรมใหม่ของชนชั้นสูงของไทยโดยเฉพาะในราชสำนัก ทั้งจากความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ ดินแดน "ไทยใหญ่" หรือ "ไต" ก็มีความเกี่ยวพันกับทางพม่ายิ่งกว่าทางไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับรัฐมลายูมีทั้งความแตกต่างทางด้านเผ่าพันธุ์และศาสนา ทั้งการที่อังกฤษได้ดินแดนเหล่านั้นไปก็มาจากการเจรจา

กับผู้นำในท้องถิ่นของรัฐมลายูเอง ตลอดจนการเจรจาให้ไทยยอมรับอำนาจอธิปไตยของอังกฤษเหนือมลายู เป็นการแลกเปลี่ยนกับสิทธิพิเศษบางประการที่อังกฤษเคยได้ในไทย และมีการเจรจาทำสนธิสัญญากันโดยไม่มีปัญหาขัดแย้งในปี 2452 ดังนั้น เราจะเห็นได้ (ในตอนต่อไป) ว่าดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษนั้นได้มาด้วยวิธีการที่แตกต่างกับดินแดนในอินโดจีนของฝรั่งเศส และเป็นเรื่องที่ไม่ได้รับความสนใจหรือมีการรับรู้อย่างกว้างขวางนักในแง่ของประชาชน

จากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ข้างต้นจะทำให้เข้าใจได้ว่า ทำไมจอมพล ป. พิบูลสงครามถึงดำเนินนโยบายการต่างประเทศในลักษณะลัทธิชาตินิยม (ในช่วงของกรณีพิพาทเรื่องดินแดนอินโดจีน ฝรั่งเศสนั้น จอมพล ป. พิบูล-สงครามได้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเสียเอง (14 กรกฎาคม 2482-22 สิงหาคม 2484) ถ้าจะกล่าวไปแล้วก็จะเห็นว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เห็นและเข้าใจกระแสของการเรียกร้องดินแดนนี้เป็นอย่างดี และได้ "หยิบฉวย" มาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์กับรัฐบาลของตนและสอดคล้องกับความรู้สึกของยุคสมัยนั้นด้วย โดยทั่วไปแล้วในแง่ของความรู้สึกของ "ผู้นำใหม่" ของไทยนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การ "เสียดินแดน" ให้ฝรั่งเศสเป็นการ "เสียเกียรติภูมิ" ของประเทศชาติ เป็นหน้าที่ของผู้นำใหม่ที่จะต้องกู้เกียรติอันนี้กลับคืนมา พรมแดนของไทยถูกกำหนดขึ้นโดยมหาอำนาจโดยการใช้กำลังบังคับ เมื่อโอกาสเปิดขึ้นก็เป็นสิ่งที่ไทยสามารถจะตอบโต้ด้วยกำลังนำกลับคืนมา และยิ่งสถานภาพของฝรั่งเศสอ่อนแอจนกระทั่งถูกเยอรมนียึดครองได้ (21 มิถุนายน 2483) ก็เป็นการกระตุ้นให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่มีความจำเป็นใดที่จะต้องเคารพต่อการแบ่งสันปันส่วนดินแดนในเอเชียของบรรดามหาอำนาจอาณานิคมอีกต่อไป

อย่างไรก็ตามในเรื่องของดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศสนั้น ในระยะแรกผู้นำใหม่ของไทยมีนโยบายในระยะยาวเพียงแค่ปรับปรุงเขตแดน "ให้ยุติธรรม" กล่าวคือ ต้องการใช้แม่น้ำโขงให้เป็นพรมแดนระหว่างประเทศ กับการใช้ร่องน้ำลึกเป็นเส้นเขตแดน ทั้งนี้เพราะในสนธิสัญญาที่ทำไว้กับฝรั่งเศสในสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ได้ถือเกาะแก่งต่าง ๆ กลางแม่น้ำโขงให้อยู่ในดินแดนของฝรั่งเศสหมด (ประมาณ 77 เกาะ) ซึ่งไม่เป็นไปตามหลักสากลในเรื่องพรมแดนระหว่างประเทศ ในปี 2479 (สมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ) และในปี 2482 รัฐบาลไทยก็ได้เสนอให้มีการปรับปรุงพรมแดนเสียใหม่[2] ทั้งนี้เพราะปัญหาเช่นนี้ส่วนหนึ่งได้รับการปรับปรุงแล้วโดยปราศจากปัญหากับอังกฤษ อีกส่วนหนึ่งกำลังดำเนินการปรับปรุงอยู่ คือ ในกรณีของแม่น้ำปากจั่นระหว่างระนองกับตะนาวศรี (2479) แม่น้ำสายระหว่างเชียงรายกับรัฐเชียงตุง (2483)[3] ข้อเสนอของรัฐบาลไทยในระยะต้นถือได้ว่ามีความเป็นธรรมพอสมควร แต่ครั้นเมื่อสงครามโลกได้ระเบิดขึ้นในยุโรปในปี 2482 นั้น ข้อเรียกร้องของรัฐบาลไทยก็รุนแรงมากขึ้นตามลำดับจนกระทั่งถึงเกิดสงครามขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ดังจะเห็นได้จากปัจจัยสำคัญ 2 ประการที่สถานการณ์ของโลกได้เปลี่ยนไป

ในประการแรก รัฐบาลปารีสได้ยอมจำนนต่อกองทัพเยอรมันเมื่อ 21 มิถุนายน 2483 ซึ่งทำให้สถานการณ์ทั้งหมดเปลี่ยนแปลงไป ก่อนหน้านี้เพียง 1 ปี เมื่อสถานการณ์ของโลกเลวร้ายลงจนใกล้จะเกิดสงครามโลกครั้งที่สองนั้น อังกฤษ-ฝรั่งเศส-ญี่ปุ่นได้ทำสนธิสัญญากับไทยที่จะไม่รุกรานกันเมื่อ 12 มิถุนายน 2482 สนธิสัญญาดังกล่าวจะต้องรอการให้สัตยาบันเสียก่อนจึงจะมีผลบังคับใช้ ครั้นต่อมาเมื่อกันยายน 2482 เยอรมนีบุกโปแลนด์อย่างสายฟ้าแลบ อันเป็นผลให้อังกฤษและฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมนี และสงครามโลกครั้งที่สองก็อุบัติขึ้น ซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ประกาศความเป็นกลาง

ของประเทศไทย แต่ครั้นเมื่อฝรั่งเศสยอมแพ้ต่อเยอรมนี และในขณะเดียวกันก็ขอให้รัฐบาลไทยให้สัตยาบันต่อสนธิสัญญาไม่รุกรานกัน จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ตอบ (11 กันยายน 2483) ที่จะให้สัตยาบันด้วยข้อแม้ 3 ประการ คือ (1) ให้ใช้ร่องน้ำลึกเป็นพรมแดนระหว่างประเทศ (2) ขอไชยบุรีและจำปาสัก (ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงกับหลวงพระบางและปากเซ) ให้ไทยโดยถือแม่น้ำโขงเป็นพรมแดนระหว่างประเทศ และ (3) หากมีการเปลี่ยนโอนอธิปไตยในอินโดจีนจากฝรั่งเศส ก็ขอให้ลาวและกัมพูชาตกเป็นของไทย ซึ่งแน่นอนข้อเรียกร้องใน 2 ข้อหลังเป็นสิ่งที่ฝรั่งเศสไม่อาจยอมรับได้ และจอมพล ป. พิบูลสงครามก็นำเรื่องดังกล่าวออกสู่มหาชน ด้วยการให้สัมภาษณ์หนังพิมพ์ (13 กันยายน 2483) และกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมจนเกิดขบวนการเรียกร้องดินแดนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะการเดินขบวนของนิสิตนักศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ตลอดจนนักเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาฯ และ ต.ม.ธ.ก.) ในวันที่ 8 ตุลาคม การเดินขบวนนี้เป็นการเดินขบวนครั้งแรกและใหญ่ที่สุดของนิสิตนักศึกษานับแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ด้วยวิธีนี้อาจจะถือได้ว่าเป็นการใช้ "พลังมวลชน" เช่นกัน จนบางครั้งมีผู้เสนอว่าเป็นจุดกำเนิดของขบวนการนิสิตนักศึกษาในประเทศไทย อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่ารัฐบาลได้มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเดินขบวนครั้งนี้เป็นอย่างมาก (เช่นเดียวกับการเดินขบวนประท้วงศาลโลกที่พิพากษากรณีเขาพระวิหารเมื่อ 2505 ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) และการเดินขบวนก็ได้แพร่หลายออกไปสู่ประชาชนในวงกว้างทั้งในพระนครและต่างจังหวัด สร้างความสนับสนุนให้กับการดำเนินนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอย่างดี[4] การเดินขบวนทำให้เกิดสถานการณ์ตึงเครียดและพร้อมที่จะเข้าสู่สภาพสงคราม

8 ตุลาคม 2483 การเดินขบวนเรียกร้องดินแดนของนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาล ในภาพ ขบวนกำลังเดินอยู่บนถนนพระจันทร์ถนนด้านข้างกำแพงของมหาวิทยาลัยมุ่งสู่สนามหลวง ซึ่งขณะนั้นมีรถรางไฟฟ้าสายรอบเมืองแล่นผ่านมา

ในประการที่สอง ปัจจัยที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามตัดสินใจใช้กำลังรบกับฝรั่งเศสอย่างฉับพลัน ก็คือการที่ญี่ปุ่นแผ่อิทธิพลทางทหารของตนเข้ามาในอินโดจีน ทั้งนี้เพราะความตกลงระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นและรัฐบาลวิชีของฝรั่งเศส (ภายใต้การยึดครองของเยอรมนี) เมื่อเดือนกันยายน 2483 และกรกฎาคม 2484 ทำให้ญี่ปุ่นสามารถนำกองทหารของตนเข้ามาตั้งในเวียดนามได้[5] ถึงแม้ว่าญี่ปุ่นจะมีท่าทีที่เห็นอกเห็นใจไทยในการขอปรับปรุงดินแดนกับฝรั่งเศสก็ตาม แต่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็หวั่นเกรงว่าหากกองทหารญี่ปุ่นขยายเขตของตนจากเวียดนามเข้าสู่ลาวและกัมพูชา ก็จะกลายเป็นอุปสรรคต่อนโยบายของไทย ดังนั้นในทางกับกัน ญี่ปุ่นก็กลายเป็นแรงกระตุ้นให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามรุกเข้าไปยึดดินแดนในลาวและกัมพูชาก่อนที่ญี่ปุ่นจะรุกเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณของไชยบุรี จำปาสัก เสียมราฐ และพระตะบอง

ในวันที่ 20 ตุลาคม ภายหลังการเดินขบวนใหญ่ไม่ถึง 2 สัปดาห์ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ออกกระจายเสียงทางวิทยุครั้งสำคัญเป็นใจความที่ยืดยาว ขอบคุณต่อนิสิตนักศึกษาประชาชนที่ให้ความสนับสนุนต่อนโยบายของรัฐบาลอย่างท่วมท้น ทั้งปลุกความรู้สึกชาตินิยมไทยด้วยการอ้างว่า "แคว้นเขมร" และ "แคว้นลาว" "ก็มีลักษณะเดียวกันกับแคว้นกรุงเทพฯ แคว้นลพบุรี หรือแคว้นเชียงใหม่นั้นเอง ซึ่งเป็นนามสถานที่ตามภูมิประเทศเหล่านั้น แต่ส่วนคนซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่นั้นๆ เช่น เชียงใหม่ ก็หาได้เป็นคนชาติอื่นไม่ แต่เป็นคนไทยพวกเดียวกันทั้งสิ้น ฉันใดก็ดี คนที่อยู่ในแคว้นเขมร แคว้นลาว ก็มิได้เป็นคนชาติเขมรชาติลาว แต่แท้ที่จริงเป็นคนไทยมีเลือดเป็นไทยทั้งสิ้น" เมื่อเป็นเช่นนี้การปรับปรุงเส้นเขตแดนใหม่ก็ "สามารถจะทำให้ความเจ็บแค้นอันบรรดาประชาชนคนไทยได้รับจากฝรั่งเศสในอดีตนั้นบันเทาเบาคลายลงไปได้

และทั้งช่วยขจัดบาปทั้งหลายอันเกิดจากความอยุติธรรม ที่ฝรั่งเศสในสมัยก่อนได้กระทำไว้ต่อไทยนั้นให้สูญสิ้นไปจากความทรงจำของไทยและของโลก" ในขณะเดียวกันจอมพล ป. พิบูลสงครามก็กระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมเวียดนามด้วยการกล่าวว่า "ส่วนญวนนั้นเล่าเมื่อมีอิสรภาพขึ้นแล้ว เขาก็คงจะมีพระมหากษัตริย์ของเขาทรงปกครองเหมือนเมื่อก่อนที่ฝรั่งเศสจะมาทำลายอิสรภาพของเขา บัดนี้ปัญหาก็มีอยู่เพียงว่า เมื่อไรฝรั่งเศสจะไปและเมื่อไรพี่น้องชาวไทย (หมายถึงในลาวและกัมพูชา) และญวนจะเป็นอิสรภาพขึ้น"

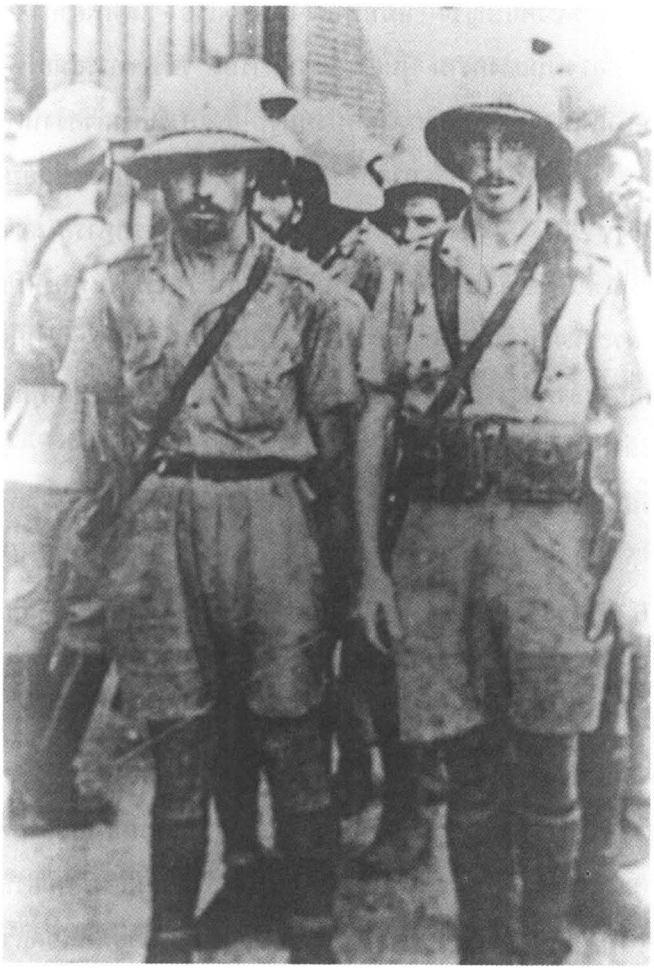
ในคำปราศัยดังกล่าว ซึ่งเปรียบเสมือนคำเตือนว่าสงครามกำลังจะเกิดขึ้นนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กล่าว "ขอให้พี่น้องทั้งหลายพึงระลึกว่าเมื่อเราจำเป็นจะต้องทำการสงครามซึ่งเราไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้..." ก็จะต้องมีการเตรียมการไว้ 3 ส่วน คือ "ส่วนหนึ่งนั้นจะต้องเป็นชายฉกรรจ์ที่มีกำลังกายและกำลังใจ ยอมเสียสละชีวิตและเลือดเนื้อเป็นชาติพลีได้ทุกขณะ... "ไปแนวหน้า" ส่วนที่สอง "ทำหน้าที่ให้ความสนับสนุนแก่หน่วยทหารที่ไปสนามรบโดยตรง..." และส่วนที่สาม "ได้แก่พี่น้องชาวไทย...มีหน้าที่จะต้องช่วยกันทำงานอย่างเข้มแข็ง จนสุดความสามารถเพื่อให้ชาติได้มีสะเบียงอาหารและเงินไว้สำหรับเลี้ยงชีวิตชาติไทยทั้งชาติ เพื่อให้การนี้สำเร็จได้ดี พี่น้องทุกคนจะต้องประกอบการกสิกรรม หัตถกรรม พาณิชยกรรม และอื่นๆ ให้ได้ผล"[6]

สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในอันที่จะเกิดสงคราม ในวันที่ 13 พฤศจิกายนได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ "ด้วยในขณะสงครามกำลังขยายตัวกว้างขวางออกไปทุกที อันแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยอาจจะประสบกับภาวะการณ์ฉุกเฉินได้ทุกขณะ...ฉะนั้น ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้ตราประกาศขึ้นไว้...ให้

นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอีกตำแหน่งหนึ่ง มีอำนาจสิทธิ์ขาดบังคับบัญชา แม่ทัพบก แม่ทัพเรือ แม่ทัพอากาศ... ให้นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม ผู้บัญชาการทหารบก รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งแม่ทัพบกอีกตำแหน่งหนึ่ง"[7] การแต่งตั้งครั้งนี้เป็นการให้อำนาจต่อฝ่ายบริหารของรัฐบาลอย่างไม่เคยมีมาก่อนนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ทั้งนี้เพราะในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่ที่เกิดขึ้นในสภาวะสงคราม ถือกำเนิดขึ้นมาแทนที่ตำแหน่งจอมทัพที่พระมหากษัตริย์เคยดำรงมาก่อน ในเมื่อพระมหากษัตริย์มิได้ดำรงตำแหน่งเกี่ยวข้องกับการเมืองการบริหารอีกต่อไป ตำแหน่งจอมทัพก็ดูคล้ายเป็นตำแหน่งเกียรติยศไม่มีผลในทางปฏิบัติ

ครั้นในวันที่ 28 พฤศจิกายน รัฐบาลก็ออกประกาศว่าเครื่องบินของฝรั่งเศส 5 ลำ ได้เข้ามาโจมตีทิ้งระเบิดจังหวัดนครพนม ทำให้ราษฎรไทยบาดเจ็บ 6 คน รัฐบาลได้ประกาศเตือนให้ประชาชนในอินโดจีนหลีกเลี่ยงออกจากเขตที่ตั้งทหารของฝรั่งเศส และการรบก็ดำเนินไปในช่วงเดือนธันวาคม (2483) และมกราคม (2484) รัฐบาลประกาศสถานการณ์สงครามกับอินโดจีนฝรั่งเศส (7 มกราคม 2484) และประกาศกฎอัยการศึกในจังหวัดชายแดน 24 จังหวัด กองทัพไทยก็ได้เคลื่อนเข้ายึดครองดินแดนที่เป็นข้อพิพาทกัน โดยกองพลพายัพยึดได้ห้วยทราย (ตรงข้ามเชียงของ) กองทัพอีสานยึดได้จำปาสัก สำโรง และจงกัล (ในเขตเสียมราฐ) กองทัพบูรพายึดได้เขตศรีโสภณ บ้านกุมเรียง และบ้านห้วยเขมร (ใกล้กับบ่อไพลิน) ทั้งยังมีสงครามทางอากาศโดยที่เครื่องบินไทยได้โจมตีจุดยุทธศาสตร์ของฝรั่งเศสที่ สตรึงเตรง เมืองโขง เสียมราฐ สนามบินนครวัด ศรีโสภณ และมงคลบุรี นับว่าเป็นการประสบ

เชลยศึกทหารฝรั่งเศสที่กองทัพไทยจับกุมได้ใน "ศึกอินโดจีน" ปลายปี 2483-ต้นปี 2484

ความสำเร็จทางการทหารของไทยอย่างมหาศาล แต่ในการรบทางเรือ ทัพเรือของฝรั่งเศสสามารถได้ชัยชนะด้วยการที่เรือลาดตระเวณ ลามอตต์ ปิเกต์ ได้ระดมยิงเรือรบหลวงธนบุรีและเรือตอร์ปิโดลำหนึ่งของไทยจนได้รับความเสียหายอย่างหนักที่เกาะช้าง (17 มกราคม 2484)[8] ผลสรุปในการรบครั้งนี้ กองทัพไทยจับเชลยศึกฝรั่งเศสได้ 80 คน (และชนชาติอื่นๆ อีก 142 คน พร้อมด้วยรถถัง 5 คัน) ทหารและตำรวจไทยเสียชีวิต 160 คน บาดเจ็บ 423 คน[9]

ในทันทีที่เกิดสงคราม ญี่ปุ่นได้เสนอตัวเป็นผู้ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท (25 มกราคม) ตกลงให้มีการหยุดยิงในวันที่ 28 มกราคม เวลา 10.00 น. และลงนามพักรบกันที่ไซ่ง่อนบนเรือรบของญี่ปุ่นเมื่อ 31 มกราคม รัฐบาลไทยส่งพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรเป็นผู้แทนมีอำนาจเต็มในการเจรจาสันติภาพกับฝรั่งเศสที่กรุงโตเกียว (ซึ่งญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือถึงขนาดให้ผู้แทนไทยออกวิทยุกระจายเสียงส่งมาให้คนไทยทราบถึงความคืบหน้าของการเจรจา)การลงนามในอนุสัญญาโตเกียว 9 พฤษภาคม 2484 เป็นผลให้ไทยได้ดินแดน ไชยบุรี จำปาสัก เสียมราฐ และพระตะบอง ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดในปกครองของไทยตามลำดับว่า *"ลานช้าง นครจำปาศักดิ์ พิบูลสงคราม และพระตะบอง"* จังหวัดพิบูลสงครามก็คือเสียมราฐนั่นเอง[10] อนึ่งในบรรดา 4 จังหวัดดังกล่าวก็ได้มีการตั้งชื่อเสียงเรียงนามอำเภอต่างๆ ให้เป็นเกียรติกับนายทหารและผู้ร่วมงานอีกด้วย เช่น ในจังหวัดนครจำปาศักดิ์ ก็มีอำเภอเมืองวรรณไวทยากร จังหวัดพระตะบอง มีอำเภอพรหมโยธี อำเภออธึกเทวเดช จังหวัดพิบูลสงคราม มีอำเภอไพรีระย่อเดช อำเภอเกรียงศักดิ์พิชิต อำเภอสินธุสงครามชัย และจังหวัดลานช้าง มีอำเภอหานสงคราม อำเภออดุลเดชจรัส เป็นต้น ในอนุสัญญาดังกล่าวยังรวมทั้งการใช้ร่องน้ำลึกในแม่น้ำโขงเป็น

เส้นพรมแดนระหว่างประเทศ ทำให้ไทยได้เกาะ 77 เกาะเข้ามาอยู่ในอาณาเขตของไทย ญี่ปุ่นในฐานะผู้ไกล่เกลี่ยได้คำรับรองจากไทยและฝรั่งเศสว่าทั้งสองประเทศจะไม่ร่วมทำสัญญากับประเทศที่สามเพื่อทำสงครามกับญี่ปุ่น

ความสำเร็จของนโยบายเรียกร้องดินแดนเป็นผลประโยชน์อย่างมหาศาลต่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นเครื่องพิสูจน์ความเป็นนักชาตินิยมของตัวท่านเอง และในมุมกว้างก็พิสูจน์พลังลัทธิชาตินิยมที่กลายเป็นฐานสนับสนุนให้รัฐบาลเป็นอย่างดี แม้ว่าแผนที่ประเทศไทยในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามนี้จะไม่ปรากฏกว้างขวางอย่างที่พบเห็นในหนังสือตำราเรียนของนักเรียนว่าใหญ่โตกว้างขวางเท่า "สมัยพ่อขุนรามคำแหง พระนเรศวร พระเจ้ากรุงธนบุรี หรือรัชกาลที่ 1" ก็ตาม แต่ก็เป็นแผนที่ที่ใหญ่โตกว้างขวางที่สุดนับแต่เหตุการณ์ ร.ศ.112 ในสมัยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไทยต้องถูกเหยียบย่ำเกียรติยศ แต่ก็ได้กลับคืนมาในสมัยของการ "สร้างชาติ" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ฐานะของนายกรัฐมนตรีก้าวขึ้นถึงจุดสูงสุด นายพลตรีหลวงพิบูลสงครามได้รับแต่งตั้งเป็นจอมพลของ 3 เหล่าทัพ (ข้ามยศพลโทและพลเอกไปเมื่อ 28 กรกฎาคม 2484 พร้อมทั้งได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัตนราชวราภรณ์ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ปฐมจุลจอมเกล้าฯ พร้อมด้วยสายสร้อยทองคำ) แต่ในขณะเดียวกันก็น่าสนใจที่ว่าเมื่อมีการลงนามสันติภาพที่โตเกียว ได้มีการยุบตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดและแม่ทัพต่าง ๆ เมื่อ 9 พฤษภาคม (วันเดียวกับที่มีการลงนามอนุสัญญา) ทั้งนี้เพราะถือว่าสถานการณ์เข้าสู่สภาพปกติ (การแต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดใหม่อีกครั้งก็ต่อเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองใกล้จะระเบิดขึ้นในเอเชียเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2484 และดำรงตำแหน่งนี้ไปจนกระทั่งรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ล้มลงในระยะเวลาไล่เรี่ยกับการล้มของ

รัฐบาลทหารญี่ปุ่น) ในท้ายสุด เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามรายงานผลของสงครามและการได้ดินแดนต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 9 มิถุนายน 2484 "จึงได้รับการเสนอให้ได้รับการขอบคุณด้วยการปรบมือจากสมาชิกสภาฯ"[11]

การเรียกร้องดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศสยังก่อให้เกิดผลกระทบตามมาเกี่ยวกับอนาคตของนโยบายต่างประเทศของไทย นี่เป็นเหตุการณ์ครั้งแรกที่ไทยเข้าไปมีความขัดแย้งกับประเทศตะวันตกอย่างเปิดเผย และเป็นการปูพื้นให้ไทย (แม้จะได้ประกาศความเป็นกลางไปแล้วก็ตาม) กลับมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับญี่ปุ่นในอีกระดับหนึ่ง ในช่วงของวิกฤตการณ์อินโดจีนดังกล่าว รัฐบาลไทยได้ส่งคณะผู้แทนของตนไปเยือนหลายประเทศ ทั้งนี้เพื่อหยั่งเสียงในวงการนานาชาติว่าจะมีความคิดเห็นอย่างไรต่อการเรียกร้องดินแดนของไทย ปรากฏว่าทั้งอังกฤษและสหรัฐอเมริกาได้ยืนยันอย่างชัดแจ้งว่าต้องการรักษา "สถานะเดิม" ในอินโดจีนไว้ และความบาดหมางระหว่างไทยกับสหรัฐฯก็เริ่มขึ้นด้วย "กรณีเครื่องบิน" ซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้สั่งซื้อเครื่องบินทิ้งระเบิดจำนวน 10 ลำจากบริษัทเอกชนอเมริกัน ในขณะที่จะมีการส่งมอบเครื่องบินดังกล่าว โดยที่เครื่องบินได้เดินทางมาถึงมะนิลาเพื่อต่อมายังกรุงเทพฯ รัฐบาลอเมริกันได้ตัดสินใจสั่งให้งดการส่งมอบเสียกลางคันโดยอ้างว่าสถานการณ์ในอินโดจีนได้เลวร้ายลง[12] แต่ญี่ปุ่นก็ได้เสนอเครื่องบินจำนวนเท่ากันให้รัฐบาลไทยทันที

"กรณีเครื่องบิน" ดังกล่าว ทำให้รัฐบาลไทยเชื่อว่าไม่มีประโยชน์ที่จะร่วมงานกับฝ่ายโลกตะวันตก ความรู้สึกในการต่อต้านฝรั่งเศสได้เริ่มแผ่ขยายไปสู่การต่อต้านตะวันตกโดยส่วนรวม ในขณะเดียวกัน ญี่ปุ่นก็ถูกมองว่าเป็น "มิตรที่แท้จริง" ของไทย ดังนั้นในเดือนสิงหาคม 2484 (ก่อนหน้าที่สงครามมหาเอเชียบูรพาจะระเบิดขึ้นด้วยซ้ำไป) รัฐบาลไทยได้ให้การรับรองรัฐบาล

"แมนจูกัว" ซึ่งเป็นรัฐบาลหุ่นที่ญี่ปุ่นได้จัดตั้งขึ้นในแมนจูเรีย (โดยมี *ปูยี* "จักรพรรดิองค์สุดท้าย" ของจีนราชวงศ์แมนจู เช็ง หรือ ชิง เป็นหุ่นให้ญี่ปุ่นเชิด)[13]

ไทย-ญี่ปุ่น-และสงครามมหาเอเชียบูรพา

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองได้แผ่ขยายเข้าสู่ย่านเอเชีย-แปซิฟิก ดังที่เรียกชื่อเฉพาะกันว่าสงครามมหาเอเชียบูรพานั้น ไทยได้กลายเป็นพันธมิตรที่สำคัญของญี่ปุ่น โดยเริ่มจากการที่ญี่ปุ่นบุกไทยเมื่อ 8 ธันวาคม 2484 พร้อมๆ กับการโจมตีฐานทัพเรือเพิร์ลฮาร์เบอร์ของสหรัฐฯ ในที่สุดไทยได้ลงนามในกติกาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นเมื่อ 21 ธันวาคม และต่อมาได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯเมื่อ 25 มกราคม 2485 ดังนั้นในสงครามครั้งนี้ไทยก็ดูเหมือนเข้าอยู่ในฝ่ายอักษะโดยสมบูรณ์และมีความสัมพันธ์พิเศษกับญี่ปุ่น ข้อถกเถียงในเรื่องนโยบายต่างประเทศของไทยในครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังสงครามก็คือ ไทยเข้าร่วมด้วยความสมัครใจหรือด้วยการถูกบีบบังคับ ทั้งนี้โดยไม่มีทางเลือกอื่น

อย่างไรก็ตาม หากจะศึกษาในบริบทของประวัติศาสตร์และพัฒนาการของนโยบายต่างประเทศไทยในสมัยนั้นแล้ว จะเห็นได้ว่าการเข้าร่วมสงครามเป็นฝ่ายอักษะนั้นเป็นเรื่องที่ได้มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์มาเป็นเวลาพอสมควร พร้อมๆ กับสถานการณ์ของโลกที่แบ่งออกเป็นค่ายประชาธิปไตยและค่ายฟาสซิสม์ (Democracies versus Fascism) นั้น ในขณะนั้นดูเหมือนว่าค่ายฟาสซิสม์กำลังกลายเป็นคำตอบของโลกในอนาคต ญี่ปุ่นเองแม้จะมีลักษณะของความเป็น "จักรวรรดินิยม" แผ่ขยายอิทธิพลของตนเข้าครองดินแดนต่างๆ

ในเอเชีย แต่บทบาทของญี่ปุ่นก็ได้รับการพิจารณาให้ความหมายในสองด้านที่ตรงข้ามกัน ในด้านหนึ่ง บทบาทของญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองถูกถือว่าเป็นลัทธิทหารที่รุกราน ทั้งนี้เพราะญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าไปในดินแดนที่ได้รับจัดสันปันส่วนกันเรียบร้อยแล้วระหว่างมหาอำนาจตะวันตก (โดยที่สหรัฐฯได้ฟิลิปปินส์ ฝรั่งเศสได้อินโดจีน อังกฤษได้มลายู-สิงคโปร์-พม่า ฮอลันดาได้อินโดนีเซีย) ซึ่งถ้าหากมิใช่เป็นความขัดแย้งกับตะวันตก ในการที่ญี่ปุ่นเข้าบุกดินแดนเหล่านี้ทั้งหมด บทบาทของญี่ปุ่นก็อาจถูกมองไปในอีกแง่หนึ่ง ด้านกลับกัน บทบาทของญี่ปุ่นก็ถูกถือว่าเป็น "แสงสว่างแห่งเอเชีย"[14] ผู้นำในประเทศอาณานิคมจำนวนไม่น้อยมองญี่ปุ่นในฐานะ "ผู้ปลดปล่อย" ให้พ้นจากลัทธิอาณานิคม ดังนั้นคนรุ่น"นักกู้ชาติ" ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ซูการ์โน (อินโดนีเซีย) อองซาน (พม่า) จึงร่วมมือกับญี่ปุ่น ด้วยจุดประสงค์คือ "ปลดแอกและกู้ชาติ" ของตนจากชาติตะวันตก อันที่จริงแล้วลัทธิอาณานิคมของตะวันตกที่พังทลายลงในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และทำให้ประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับเอกราช ก็เป็นผลมาจากการที่กองทัพญี่ปุ่นบุกเข้าไปในดินแดนเหล่านั้นทำลายซึ่ง "สถานะเดิม" ของการแบ่งสันปันส่วนของมหาอำนาจตะวันตกเสียสิ้น

ผู้นำไทยในบริบททางประวัติศาสตร์ก็อาจไม่แตกต่างกับผู้นำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในรุ่นนั้น ที่ได้มองญี่ปุ่นในฐานะชาติในเอเชียที่สามารถจะสร้างความทัดเทียมกับชาติตะวันตกได้ ความสำเร็จของญี่ปุ่นในการพัฒนาอุตสาหกรรมและสร้างอำนาจทางการทหารของตนเป็นสิ่งที่ประทับใจต่อผู้นำของประเทศอื่นๆ ในเอเชีย ชัยชนะของญี่ปุ่นเหนือรัสเซียในปี 2448 (1905) เป็นเหตุการณ์ที่มิได้ผ่านไปโดยมิได้รับการรับรู้ของชนชั้นนำของไทย ดังนั้น

นับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นก็เป็นประเทศที่ชนชั้นผู้นำไทยจ้องมองดูด้วยความสนใจ (จะเห็นได้จากรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 เสด็จญี่ปุ่นตลอดจนข้ออ้างของคณะ ร.ศ.130 ในการก่อการปฏิวัติ) และได้กลายเป็นประเทศที่นโยบายต่างประเทศของไทยต้องพินิจพิจารณา ญี่ปุ่นได้กลายเป็นมหาอำนาจหนึ่งในสี่ของมหาอำนาจที่ทรงพลังในเอเชีย (อังกฤษ สหรัฐฯ และฝรั่งเศส) เป็นอีกมหาอำนาจที่ไทยจะต้องปรับนโยบายต่างประเทศของตนให้เข้ากับสถานการณ์ ในเมื่อท่าทีของญี่ปุ่นเห็นได้ชัดว่าต่อต้านตะวันตก อิทธิพลของญี่ปุ่นก็สามารถจะเป็นประโยชน์ในการใช้ต้านทานตะวันตกในไทยได้เช่นกัน อันจะช่วยให้สถานะของไทยที่ถูกบีบขนาบอยู่ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ความสำคัญของญี่ปุ่นก็ทวีขึ้นในหมู่ชนชั้นนำไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อผู้นำในระบอบใหม่ พระยาพหลฯ เองก็เคยไปเยือนและดูงานการทหารในญี่ปุ่นถึง 2 ปี ระหว่าง 2462-2464 และมีเรื่องเล่าขานถึงการได้รับแรงบันดาลใจของท่านในการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้ไทยมีรัฐธรรมนูญเช่นเดียวกับญี่ปุ่น[15] ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลไทยได้ให้ความสนใจอย่างยิ่งต่อเรื่องการต่างประเทศกับญี่ปุ่น ในขณะที่มีเพียงการสลับตัวอัครราชทูตไทยระหว่างลอนดอนกับวอชิงตัน แต่กรณีกับโตเกียว รัฐบาลไทยกลับส่งอัครราชทูตซึ่งเป็นคนของตนไปแทนทูตคนเก่า แนวทางที่อัครราชทูตใหม่นี้จะต้องดูคือติดตามความเป็นไปในญี่ปุ่นอย่างใกล้ชิดและสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างกันให้แนบแน่นยิ่งขึ้น ที่น่าสนใจไปกว่านั้นก็คือ ไทยเป็นประเทศเดียวที่งดออกเสียงในการลงมติต่อ Lytton Report (2476) อันเป็นรายงานของสันนิบาตชาติที่ประณามการรุกรานของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย (ที่นำไปสู่การรับรองรัฐบาลหุ่น "แมนจูกัว" เมื่อ 2484

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น)[16]

ก่อนหน้าที่จอมพล ป. พิบูลสงครามจะก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นก็ดูจะพัฒนาไปในทางที่ใกล้ชิดกันมากขึ้นทุกที ในปี 2478 มีรายงานในโลกตะวันตกว่าในขณะที่รัฐบาลดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยมในเบื้องแรกสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯนั้น ได้เกิดปัญหาการประท้วงจากรัฐบาลจีนคณะชาติดังที่กล่าวมาแล้ว ในขณะเดียวกันรัฐบาลไทยก็ได้สร้างเสริมกำลังกองทัพบก-เรือ-อากาศของตนด้วยการสั่งซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มจากต่างประเทศ[17] สัมพันธไมตรีกับญี่ปุ่นก็มีมากขึ้นด้วยการส่งนายทหารไปฝึกในญี่ปุ่น และทางการค้ากับญี่ปุ่นก็มีมากขึ้น ในปี 2479 มีคณะทูตทางเศรษฐกิจจากญี่ปุ่น (และเยอรมนี) มาเยือนไทย (มีนาคม-เมษายน และพฤษภาคม ตามลำดับ) ญี่ปุ่นได้ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาส่งเสริมเรื่องการผลิตวัตถุดิบ เช่น ฝ้าย ยางพารา และดีบุก กระทรวงเกษตราธิการในสมัยนั้นก็มีที่ปรึกษาเป็นชาวญี่ปุ่น เทศบาลนครกรุงเทพฯใช้ช่างวิศวกรชาวญี่ปุ่น และมีหนังสือพิมพ์สายญี่ปุ่นเป็นภาษาไทย 2 ฉบับ (ปี 2484 มีหนังสือพิมพ์ข่าวภาพซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือพิมพ์สายญี่ปุ่น) ความใกล้ชิดกับญี่ปุ่นสร้างความวิตกกังวลให้กับมหาอำนาจตะวันตกไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษ ซึ่งกลัวว่าไทยจะร่วมมือกับญี่ปุ่นในการขุดคอคอดกระ ถึงกับกระทรวงการต่างประเทศในสมัยที่นายปรีดี พนมยงค์เป็นรัฐมนตรีต้องออกมาปฏิเสธข่าว (พฤษภาคม 2479) และในปี 2481 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของไทยต้องแถลงให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่าไทยไม่มีข้อตกลงพิเศษกับญี่ปุ่นแต่อย่างใด[18] ในช่วงของความตึงเครียดจากการเกิดสงครามขึ้นในยุโรป รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ลงนามในสนธิสัญญาไม่รุกรานกันกับอังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น (12 มิถุนายน 2483) และได้มีคณะผู้แทนของรัฐบาลไทยไปเยือนญี่ปุ่น

ในฐานะทูตสันทวไมตรี ในขณะเดียวกันจอมพล ป. พิบูลสงครามก็แจ้งต่อสภาผู้แทนราษฎร (21 กันยายน 2483) ว่า "เราจะเห็นว่าน่าจะขอบใจประเทศญี่ปุ่นที่ได้ให้ความร่วมมือกับเรามากหลายในการค้า เพราะว่าข้าวนั้นเราได้อาศัยประเทศญี่ปุ่นซื้อไปในเวลานี้ เกือบ 70-80 เปอร์เซ็นต์ที่เราได้ขายไปยังประเทศญี่ปุ่น...ในการที่ขายข้าวได้สะดวก ทั้งนี้ก็เพราะกระทรวงเศรษฐการและกรมพาณิชย์ได้ดำเนินการติดต่อกับประเทศญี่ปุ่นโดยเห็นอกเห็นใจกัน ทำให้เราขายข้าวได้ดี...การขายข้าวให้ดีขึ้นอีกด้วยราคาดีก็จะทำให้ชาวนาของเราร่ำรวยขึ้น เพราะฉะนั้นราคาเวลานี้ขึ้นไปเกวียนหนึ่งถึง 60 บาทก็มี... ทั้งนี้ก็เพราะว่าเราได้ขายข้าวไปให้ประเทศญี่ปุ่นมาก"[19]

อย่างไรก็ตาม "จุดหัวเลี้ยวหัวต่อ" ของความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นและนโยบายต่างประเทศของไทยปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อเกิดกรณีเรียกร้องดินแดน 2483-2484 ดังที่กล่าวมาแล้วในช่วงระยะเวลานั้น กองทัพไทยได้รับความช่วยเหลือในการจัดซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ ตลอดจนการเข้ามาไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทอินโดจีนเป็นอย่างดีจากญี่ปุ่น ดังนั้นจึงไม่น่าสงสัยที่ความสัมพันธ์กรุงเทพฯ-โตเกียวจะดียิ่งขึ้นหลังวิกฤตการณ์อินโดจีน ในเดือนสิงหาคม 2484 ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับญี่ปุ่นได้เลื่อนฐานะจากระดับของอัครราชทูตเป็น*เอกอัครราชทูต* และนี่เป็นความสำคัญอย่างยิ่งยวดในแง่ของการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ทางการทูตที่ไทยมีมาตลอดในสมัยของลัทธิอาณานิคมนั้นอย่างสูงก็ได้เพียงแค่ระดับ*อัครราชทูต* ในหมู่มหาอำนาจยุโรปด้วยกันสามารถแลกเปลี่ยนได้ถึงระดับเอกอัครราชทูต อันเป็นประเพณีที่ตะวันตกได้วางไว้ตั้งแต่การประชุมที่เวียนนาเมื่อ ค.ศ.1815 ที่จัดระดับของการแลกเปลี่ยนเป็น 3 ระดับตามความสำคัญของประเทศ คือ เอกอัครราชทูต อัครราชทูต และอุปทูต เป็นการแบ่งชั้นในวงการเมืองระหว่าง

ประเทศ ตลอดเวลาที่ผ่านมาไทยได้รับการยอมรับเพียงแค่การมีอัคราชทูต (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็เป็นเพียงอัครราชทูต หรือ minister ประจำกรุงวอชิงตัน มิใช่เอกอัครราชทูต ambassador) ซึ่งก็หมายความว่าไทยได้รับเกียรติในวงการทูตแค่ระดับสองมิใช่ระดับหนึ่ง อันเป็นเรื่องที่กระทบต่อเกียรติภูมิของประเทศ ญี่ปุ่นเป็นประเทศแรกและประเทศเดียวที่ให้การรับรองไทยในฐานะเท่าเทียมกับมหาอำนาจ (และกว่าที่จะเป็นที่ยอมรับกันในเรื่องของความเท่าเทียมระหว่างประเทศ มีการแลกเปลี่ยนเอกอัครราชทูตกันเป็นเรื่องธรรมดาสามัญอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ก็ต่อเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สองไปแล้ว) และนี่ก็ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเริ่มจริงจังต่อคำประกาศนโยบาย *"เอเชียสำหรับชาวเอเชีย"* ยิ่งขึ้น มีผู้นำไทยจำนวนไม่น้อยที่พร้อมจะร่วมในการเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และในทางการเมืองระหว่างประเทศไทยก็พยายามผละตัวออกจาก Pax Britannica เข้าสู่วงโคจรของอำนาจญี่ปุ่นในช่วงนี้

อย่างไรก็ตามอาจเป็นการกล่าวที่เกินเลยว่า รัฐบาลไทยพร้อมที่จะสละอิสรภาพของตนและยอมเข้าอยู่ในวงโคจรแห่งอำนาจของญี่ปุ่นอย่างง่ายดาย เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาเริ่มขึ้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าไทยได้ประกาศความเป็นกลาง (กันยายน 2482) และก็ได้ลงนามในสนธิสัญญาไม่รุกรานกันกับ อังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น (มิถุนายน 2483) และก็ได้เสนอ พ.ร.บ. กำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ (สิงหาคม 2484) ในขณะที่สงครามใกล้เข้ามาในเอเชีย รัฐบาลได้ประกาศย้ำถึงความเป็นกลางและปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนต่อต้านการรุกรานจากต่างประเทศอยู่ตลอดเวลาในระยะนั้น แต่ก็ดูเหมือนว่าความเป็นกลางตลอดจนการที่จะหลีกเลี่ยงเข้าเกี่ยวข้องกับสงครามเป็นเรื่องที่จะเป็นไปไม่ได้ภายหลังวิกฤตการณ์เรียกร้องดินแดน ที่ไทยจะต้องถูกมองเป็น

ฝ่ายตรงข้ามกับมหาอำนาจตะวันตกและอยู่ในวงโคจรอำนาจญี่ปุ่น เมื่อไทยถูก "ญี่ปุ่นบุก" 8 ธันวาคม 2484 ทั้งไม่มีวี่แววที่จะได้รับความช่วยเหลือจากตะวันตก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอังกฤษ) ก็ทำให้รัฐบาลไทยยอมจำนนต่อ "ข้อเสนอ" ของญี่ปุ่น

น่าสนใจที่ว่าเมื่อญี่ปุ่นเปิดฉากของสงครามมหาเอเชียบูรพา (โจมตีฐานทัพเรือเพิร์ลฮาร์เบอร์ ของสหรัฐฯ ในฮาวาย พร้อมๆ กับการบุกไทยและดินแดนของอาณานิคมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) นั้น ไทยเป็นประเทศเดียวที่ได้รับการแจ้งล่วงหน้าอย่างเป็นทางการในเวลา 22.30 น. ของวันที่ 7 ธันวาคม เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นได้ขอเข้าพบนายกรัฐมนตรีเพื่อแจ้งว่าญี่ปุ่นจะประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ ในเวลา 01.00 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม กองทัพญี่ปุ่นกำลังมุ่งหน้ามาทางเรือสู่ประเทศไทยและจะต้องใช้ดินแดนไทยผ่านไปโจมตีอาณานิคมของอังกฤษ พร้อมกันนั้นก็ยื่นข้อเสนอ (ที่เป็นทั้ง "คำขาด" หรือ ultimatum และ "กิจกรรมที่ทำสำเร็จไปแล้ว" คือ fait accompli) ให้ตอบภายใน 01.00 น. ข้อเสนอดังกล่าวเสนอให้รัฐบาลไทยเลือก 3 ทางก่อนการบุกของญี่ปุ่น คือ (1) ให้รัฐบาลไทยยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทัพผ่านดินแดนไทยเพื่อไปโจมตีพม่าและมลายู (2) ให้รัฐบาลไทยตกลงในสนธิสัญญาทางทหารร่วมในสงครามกับญี่ปุ่น และ (3) ให้รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ[20]

รัฐบาลไทยไม่สามารถให้คำตอบได้ภายในเวลาดังกล่าว ทั้งนี้เพราะนายกรัฐมนตรีในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดไปตรวจราชการชายแดนด้านตะวันออก[21] คณะรัฐมนตรีที่เหลืออยู่ไม่สามารถให้คำตอบต่อ "คำขาด" ของญี่ปุ่นได้ ต่อมาอีกประมาณ 3 ชั่วโมงกว่า เวลา 2.00 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม กองทหารญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกตามจังหวัดต่างๆ ด้านอ่าวไทย (จากใต้สุด คือ

ปัตตานี สงขลา นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ชุมพร ประจวบคีรีขันธ์ และสมุทรปราการที่บางปู) และบางส่วนก็ได้ข้ามเข้ามาตามชายแดนด้านอินโดจีน (ทางพระตะบองและพิบูลสงคราม) จนกระทั่ง 7.00 น. จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงกลับถึงกรุงเทพฯ และเปิดประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นการด่วน ดูเหมือนว่าคณะรัฐมนตรีโดยส่วนรวมจะมีความเห็นว่า การที่จะต่อสู้ต้านทานกับกองทหารญี่ปุ่นก็เท่ากับเป็น "การฆ่าตัวตาย" (ถึงแม้จะกล่าวกันว่ามีความขัดแย้งในเรื่องรายละเอียดของการยอมต่อ "คำขาด" ของญี่ปุ่น ระหว่างฝ่ายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ก็ตาม) การประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งนี้ใช้เวลาเพียงประมาณครึ่งชั่วโมง ดังนั้นเวลาประมาณ 7.30 น. รัฐบาลไทยจึงสั่งให้ฝ่ายไทยหยุดยิงและยอมให้ญี่ปุ่นผ่านแดนตามข้อเสนอข้อที่หนึ่ง

ในช่วงของชั่วโมงวิกฤติกว่า 5 ชั่วโมง (2.00-7.30 น.) นั้น ได้มีการปะทะระหว่างทหาร-ตำรวจ-ยุวชนทหารของไทยกับกองทหารญี่ปุ่นอย่างหนักหน่วง โดยเฉพาะที่ปัตตานีและสงขลาที่มีการรบอย่างดุเดือด (กว่าจะหยุดยิงเมื่อคำสั่งไปถึงสงขลาก็ถึง 24.00 น. และที่ปัตตานีต่อสู้กันถึง 9 ชั่วโมง โดยที่ฝ่ายไทยได้รับความเสียหายหนัก) ทั้งนี้ตาม พ.ร.บ.กำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ ที่รัฐบาลได้โฆษณาเรียกร้องให้ชาวไทยต่อสู้ทุกวิถีทาง ไม่ว่าจะใช้กระทั่ง "หมามุ่ย" (ที่ทำให้คัน) และการเผาทำลายทุกสิ่งทุกอย่างมิให้เป็นประโยชน์กับผู้รุกราน[22] ที่น่าสังเกตก็คือปรากฏว่าไม่มีการปะทะกับกองทัพเรือไทยที่บางปู ทหารญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกโดยปราศจากการต่อสู้ และนายพลเรือโทหลวงสินธุสงครามชัย ในฐานะผู้บัญชาการทหารเรือและแม่ทัพเรือเองก็ถูกญี่ปุ่นควบคุมตัวไว้ได้[23] ความเสียหายของกองทัพไทยเป็นปัจจัยสำคัญในการที่รัฐบาลได้ตกลงตามข้อเสนอให้ญี่ปุ่นผ่านแดน โดยที่ไทยได้รับคำมั่นสัญญาว่าญี่ปุ่นจะเคารพต่อเอกราชและอธิปไตยของไทย

ในตอนแรกของสงครามมหาเอเชียบูรพา รัฐบาลไทยได้ยอมให้กองทัพญี่ปุ่นใช้ดินแดนไทยผ่านไปโจมตีจักรวรรดิอังกฤษในพม่าและมลายู แต่กองทหารญี่ปุ่นก็ได้เข้ามาตั้งในประเทศไทยทั้งหมดประมาณ 50,000 คน[24] สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอันเนื่องมาจากชัยชนะของกองทัพญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการโจมตีฐานทัพเรือของสหรัฐฯอย่างย่อยยับที่เพิร์ลฮาร์เบอร์ (ใช้เครื่องบิน 360 ลำถล่มเรือรบ 94 ลำที่จอดหลับไหลอยู่เมื่อ 07.55 น. 7 ธันวาคม) และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือการที่ญี่ปุ่นสามารถจมเรือสำคัญ 2 ลำของอังกฤษนอกชายฝั่งด้านเหนือของมลายู คือ The Prince of Wales และ The Repulse เรือรบทั้ง 2 ลำนี้เป็นเรือรบที่มีแสนยานุภาพมากที่สุดที่ถูกส่งมาคุ้มครองจักรวรรดิอังกฤษใน "ทางตะวันออกของคลองสุเอซ" (เมื่อ 2 ธันวาคม 2484) และภายในเวลา 5 เดือน (ระหว่างธันวาคม 2484-พฤษภาคม 2485) กองทัพของญี่ปุ่นที่บุกอย่างสายฟ้าแลบก็สามารถยึดครองดินแดนของมหาอำนาจตะวันตกไม่ว่าจะเป็นของอังกฤษ สหรัฐฯ ฮอลันดา (สำหรับอินโดจีนฝรั่งเศสนั้นกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นได้ยึดครองไปก่อนหน้านั้นแล้ว) การรุกอย่างมีชัยชนะเช่นนี้มีผลต่อแนวทางและนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามมาก รัฐบาลไทยไม่เพียงแต่จะทราบว่าเพิร์ลฮาร์เบอร์จะถูกโจมตีย่อยยับและเรือรบอังกฤษจมลงก้นทะเล (10 ธันวาคม) เท่านั้น แต่ข่าวที่เยอรมนีและอิตาลีประกาศสงครามกับสหรัฐฯ (11 ธันวาคม) ญี่ปุ่นยึดเกาะกวมและเกาะเวค (ฐานทัพของสหรัฐฯในมหาสมุทรแปซิฟิกเมื่อ 13 และ 20 ธันวาคมตามลำดับ) ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่ฟิลิปปินส์ (22 ธันวาคม) ฮ่องกงยอมแพ้ (25 ธันวาคม) ญี่ปุ่นเข้าตีหมู่เกาะอินโดนีเซีย (11 มกราคม) ข่าวชัยชนะของญี่ปุ่นเหล่านี้ได้สร้างความตื่นเต้นและประทับใจต่อวงการนักการทหารของไทยทั้งสิ้น มหาอาณานิคมของตะวันตกที่ใช้เวลาสร้างมาเป็นร้อยปีต้องพังย่อยยับลง

ในพริบตา สถานการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นว่าญี่ปุ่นน่าจะชนะสงครามในที่สุด ดังนั้นรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงตัดสินใจที่จะ "ไปไกล" กว่าการรับข้อเสนอแรก ในวันที่ 21 ธันวาคม 2484 (หลังการบุกของญี่ปุ่นเพียง 13 วัน) จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้ลงนามในกติกาสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่น เป็นการรับข้อเสนอข้อที่สองของญี่ปุ่น และในวันที่ 25 มกราคม 2485 ในเวลาเพียงเดือนครึ่งถัดมา รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ[25]

น่าสนใจว่าในการลงนามกติกาสัญญาพันธมิตรนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ใช้พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) เป็นที่ลงนามกับเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น และวันประกาศสงครามก็ใช้วันที่ 25 มกราคม อันเป็นวันที่ถือว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพ (กรณีหลังนี้อาจเป็นเหตุบังเอิญ) ในแง่ของจิตวิทยาทางการเมืองเราได้เห็นจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ใช้สัญลักษณ์ทางการเมืองตลอดมาตั้งแต่เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังนั้นสัญลักษณ์ทั้งสองนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้นโดยปราศจากความหมายทางการเมืองใดๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสำคัญต่อปรากฏการณ์ทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง การเข้าร่วมกับญี่ปุ่นตามที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเองได้กล่าวว่า "แต่ในใจของผมเห็นว่าเมื่อเราจะเข้ากับเขาแล้วก็เข้าเสียให้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ เขาก็คงเห็นอกเห็นใจเรา ส่วนกาลข้างหน้าจะเป็นอย่างไรผมทายไม่ถูก" ดังนั้นในแง่มาตรการต่างๆ ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงปรากฏเด่นชัดว่า รัฐบาลไทยได้เข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ ด้วยการกระทำที่น่าสนใจมากกว่านี้อีกก็คือ ในแง่ของความคิดก็ปรากฏว่าคำศัพท์ต่างๆ ที่สะท้อนนโยบายของญี่ปุ่นในขณะนั้น ก็ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของภาษาราชการของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง เช่น

หลวงอดิเรกเดชคณ
รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง
การต่างประเทศ ได้ไปแสดงปาฐกถา
สมาคม ณ สถานีวิทยุกระจายเสียง
แห่งประเทศไทย
เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2495

เมื่อได้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่โดยการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกพร้อมด้วยรัฐมนตรีทั้งชุด และกลับเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีใหม่เมื่อ 7 มีนาคม 2485 (อันเป็น ครม. ชุดสงคราม) นั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อ 16 มีนาคม ว่า "เมื่อสงครามมหาเอเชียตะวันออกได้อุบัติขึ้น ประเทศไทยซึ่งมีมิตรสัมพันธกับญี่ปุ่นอย่างสนิทสนมยิ่งอยู่แล้วนั้น ได้พิจารณาเห็นว่า การสถาปนาระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกเป็นทางที่จะประสิทธ์**ความไพบูลย์**ในวงเขตนี้ และเป็นเงื่อนไขอันจำเป็นที่ยังสันติภาพแห่งโลกให้คืนดีและมั่นคงแข็งแรง จึงได้ตกลงทำกติกาสัญญาพันธไมตรีกับญี่ปุ่น"[26] ซึ่งตรงกับศัพท์ภาษาญี่ปุ่นอย่างน่าสนใจ เช่น New Order, Greater East Asia, Co-Prosperity's Sphere

ปฏิสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น

กล่าวโดยสรุปแล้ว ญี่ปุ่นมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งในการที่ทำให้ทัศนะของผู้นำไทยเกี่ยวกับตะวันตกได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในแง่ของนโยบายใหม่แห่ง "การสร้างชาติ" การเน้นบทบาทของ "ลัทธิผู้นำ" ที่ใกล้เคียงกับความเป็นเผด็จการในลัทธิเบ็ดเสร็จของฟาสซิสม์ และการ "เล่นการเมืองมวลชน" ที่กระตุ้นความรู้สึก "ลัทธิชาตินิยม" และความรู้สึกใหม่ที่ภาคภูมิใจตนเองในวงการระหว่างประเทศ ญี่ปุ่นได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่ามหาอำนาจตะวันตกมิใช่จะเอาชนะไม่ได้ หากมีการพัฒนาตนอย่างที่ญี่ปุ่นได้ทำ ชาติในเอเชียก็จะลุกขึ้นมาเผชิญหน้าอ้าปากท้าทายตะวันตกได้เช่นกัน ความสำเร็จของไทยในสงครามอินโดจีนเหนือฝรั่งเศส ก็เปรียบได้เสมือนชัยชนะของญี่ปุ่นเหนือรัสเซีย (1905) ซึ่งภาพสะท้อนทัศนะนี้ของรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

จะเห็นได้จากการบันทึกของผู้ร่วมงานใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงครามเองที่ได้กล่าวว่า "ฝรั่งไม่ใช่เทวดาอย่างที่เคยนึก"[27]

นอกจากนั้นญี่ปุ่นก็ยังเป็นตัวอย่างของการสร้างชาติที่เคยอ่อนแอทางด้านเทคโนโลยี ดังที่ศาสตราจารย์*วอลเตอร์ เวลลา* ได้ตั้งข้อสังเกตว่า "ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศในเอเชียที่ได้เติบโตเป็นชาติมหาอำนาจหนึ่งของโลก และดูเหมือนจะเป็นตัวอย่างแก่ประเทศไทย"[28] ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่าสำหรับผู้นำทหารหนุ่มรุ่นจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ตลอดจนผู้นำพลเรือนไม่น้อย) ที่มีความรู้สึกว่าผู้นำในรูปแบบของฟาสซิสม์ (ควรตั้งข้อสังเกตไว้ว่าคำว่าฟาสซิสม์ในสมัยก่อนและหลังสงครามมีความหมายไม่เหมือนกันทีเดียว) และการมีกองทัพที่เข้มแข็ง ดูจะดีกว่าและมีอนาคตสดใสกว่าฝ่ายประชาธิปไตยตะวันตกในช่วงของทศวรรษ 1930 ความสำคัญของกองทัพญี่ปุ่นในการพัฒนาชาติจึงเป็นเครื่องอธิบายได้อย่างดีต่อการเน้นให้กองทัพเป็นศูนย์กลางทางการเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และตัวท่านเองในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดก็เป็น "ผู้นำ" กองทัพไทยอีกที ดังที่ท่านลำดับความสำคัญที่เป็นปัจจัยของความเจริญของประเทศชาติว่ามี กองทัพ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นปัจจัยสำคัญตามลำดับ[29]

นอกจากนี้ ตัวอย่างของญี่ปุ่น (รวมทั้งของเยอรมนี) ก็ยังเป็นสิ่งที่น่าจะเอามาเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะในการปลุกจิตสำนึกทางการเมืองของมวลชนในแนวทางทหาร พลเรือนสมควรจะมีวินัยเยี่ยงทหาร ดังในกรณีของการให้ยืนเคารพธงชาติเวลา 8.00 น. ที่กล่าวมาแล้ว หรือการเน้นองค์กรของยุวชนทหารที่มีมาก่อนหน้านั้นให้มีความสำคัญและกว้างขวางยิ่งขึ้น นักเรียนระดับเตรียมอุดมศึกษาต้องเข้ารับการฝึกวิชาทหาร เป็นต้น สิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นการนำแบบอย่างของญี่ปุ่นมาอย่างชัดเจนก็มีเช่น การที่สำนักนายก

รัฐมนตรีได้ออกประกาศ (2 พฤษภาคม 2485) ว่าด้วย "วีรธรรม" อันเป็นแบบฉบับของลัทธิบูชิโดซึ่งเป็นหลักของซามูไรในสมัยญี่ปุ่นศักดินา และได้มีการถ่ายทอดมาสู่ลัทธิทหารญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (นายทหารญี่ปุ่นถือดาบซามูไรในยุคนั้น) "วีรธรรม" ของจอมพล ป. พิบูลสงครามยังไปไกลกว่าของญี่ปุ่นในแง่ที่ว่าใช้ครอบคลุมทั้งทหารและพลเรือนไทย[30]

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเช่นกัน นโยบายของญี่ปุ่นว่าด้วยการสถาปนา *"ระเบียบใหม่"* ในเอเชียตะวันออก และ *"เอเชียสำหรับชาวเอเชีย"* นั้น ดูจะเป็นที่ต้องใจของผู้นำใหม่ของไทย เพราะในการเข้าร่วมกับญี่ปุ่นก็เชื่อได้ว่าจะมีฐานะเป็นพันธมิตรที่เท่าเทียมกันในการที่จะขจัดอำนาจของตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกไปได้ รัฐบาลญี่ปุ่นเองก็ได้พยายามกระทำในหลายเรื่องที่จะให้ผู้นำไทยเชื่อมั่นในนโยบายนี้ ดังเช่นการเลื่อนฐานะความสัมพันธ์ทางการทูตสู่ระดับเอกอัครราชทูต (ในช่วงก่อนสงครามเกิด) หรือการลงนาม "ความตกลงทางวัธนธัมระหว่างประเทสไทยกับประเทสยี่ปุ่น" เมื่อสงครามได้เกิดขึ้นแล้ว (28 ตุลาคม 2485) ซึ่ง "ต่างฝ่ายต่างเคารพลักสนะประจำสภาพวัธนธัมแห่งประเทสของกันและกัน" ความตกลงนี้ถือได้ว่าเป็นความสำเร็จในแง่ทางการทูตของรัฐบาลไทยที่จะตีความหมายไปในแง่ที่ว่ามหาอำนาจของโลกได้ให้การยอมรับซึ่งวัฒนธรรมไทย จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ผู้นำไทยไม่น้อยในยุคนั้น (และน่าจะรวมถึงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วย) ได้เกิดความรู้สึกว่าวัฒนธรรมของตนด้อยต่ำกว่าของตะวันตก (ถึงได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงยกเลิกวัฒนธรรมประเพณีเดิมหลายอย่างตลอดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลังจากนี้ต่อมาอีกด้วย) และตะวันตกเองดูถูกดูแคลนไม่ให้การยอมรับวัฒนธรรมไทย สิ่งที่จะต้องตั้งข้อสังเกตไว้ก็คือ โลกในทศวรรษที่ 1930 และ

1940 มีลักษณะพิเศษของยุคสมัย เป็นยุคสมัยที่ชาติตะวันตกหรือฝรั่งครองโลก แม้ว่าจะมีสันนิบาตชาติเป็นองค์กรกลางระหว่างประเทศ และแม้ว่าไทยจะเป็นสมาชิกก่อตั้ง (เนื่องจากได้เข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ 1) ก็ตาม แต่ในองค์กรดังกล่าวก็จะเต็มไปด้วยชาติตะวันตก หาใช่การมีชาติเอเชีย-อาฟริกาเป็นจำนวนมากดังที่เห็นในองค์การสหประชาชาติในสมัยหลังไม่ ฐานะของประเทศเอเชีย-อาฟริกาที่มีเอกราชนั้นมีจำนวนน้อยนิด เป็นฐานะที่ถูกเหยียดว่า "ชั้นสอง" หรือไม่ก็เป็น "ส่วนเกิน" ในองค์การสันนิบาตชาติ ดังนั้นจึงเป็นที่เข้าใจได้เป็นอย่างดีว่าทำไมตัวแทนของไทยและญี่ปุ่นจึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มากกว่าที่ได้มีกับตัวแทนของชาติตะวันตก

ในข้อเสนอของญี่ปุ่นเรื่อง "ระเบียบใหม่" นี้ มหาอำนาจตะวันตกจะต้องถูกขจัดออกไป ซึ่งดูเหมือนว่าญี่ปุ่นจะต้องมอบความสำคัญให้กับไทย และจากวิกฤตการณ์อินโดจีนก็พิสูจน์ให้เห็นว่าใน "ระเบียบใหม่" ถ้าญี่ปุ่นได้เป็นมหาอำนาจแทนตะวันตกในเอเชียตะวันออก ไทยก็จะได้เป็นผู้นำในแหลมทอง (ผืนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) คือถ้าหากฝรั่งเศสพินาศลงจริง ไม่เพียงแต่ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเท่านั้นที่จะมาขึ้นกับไทย แต่ลาวและกัมพูชาทั้งสองประเทศก็จะมาขึ้นด้วย (ดังปรากฏในข้อเจรจากับฝรั่งเศสว่าด้วยในกรณีที่อธิปไตยของอินโดจีนเปลี่ยนมือไปที่กล่าวแล้วข้างต้น) น่าสนใจว่าในแง่ของลัทธิชาตินิยมไทยนี้ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มิได้คาดการณ์ว่าจะเกิดลัทธิชาตินิยมขึ้นเช่นเดียวกันในลาวและกัมพูชาที่จะต่อต้านไทยได้ด้วย (ดังจะเห็นได้ชัดจากกรณีของกัมพูชาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเจ้าสีหนุกู้เอกราชให้ประเทศของตนได้แล้ว ก็จะมีปัญหากับรัฐบาลในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กรณีนี้ไม่ว่าจะมองว่าเป็นเรื่องของสงครามเย็นหรือลัทธิคอมมิวนิสม์ที่เข้ามาสร้างความซับซ้อนให้

กับสถานการณ์ก็ตาม แต่ส่วนหนึ่งก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ามาจากความรู้สึกชาตินิยมของกัมพูชาเอง) รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พิจารณาแต่เพียงว่าปัญหาอยู่ที่การขจัดอำนาจครอบงำของตะวันตกออกไป และสถาปนาความรุ่งเรืองของไทยแต่โบราณที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นใหญ่ในแหลมทอง (เหนือลาวและกัมพูชา) ในบางด้านก็ดูเหมือนว่านโยบายเช่นนี้ของจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นความพยายามที่จะฟื้นฟูนโยบายดั้งเดิมของอดีตกษัตริย์ไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4) ที่นอกจากจะมีอิทธิพลเหนือดินแดนกัมพูชาและลาวแล้ว ก็ยังมีอิทธิพลเหนือรัฐมลายูและพยายามแผ่เข้าไปในรัฐฉานอีกด้วย

เมื่อไทยเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่นแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำเนินการขยายดินแดนอีกเป็นช่วงที่สอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของผลประโยชน์ที่ไทยได้รับจากการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ในเดือนพฤษภาคม 2485 กองทัพพายัพได้รุกเข้าไปในรัฐฉาน (ในตอนเหนือของพม่า พร้อมๆ กับการที่ญี่ปุ่นเคลื่อนจากย่างกุ้งเข้ายึดมัณฑเลย์) ไทยยึดเมืองเชียงตุงและเมืองต่างๆ ในบริเวณนั้นได้อย่างรวดเร็ว ดังที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ทรงแถลงต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อ 24 มิถุนายน 2485 ว่า "เรื่องที่ควรแถลงให้ท่านทราบเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในครั้งนี้ ก็คือชัยชนะของกองทัพไทย ซึ่งได้กระทำการสู้รบข้าศึกในดินแดนไทยใหญ่ เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าดินแดนอันนั้นเต็มไปด้วยภูเขาป่าทึบประกอบด้วยอันตรายทุรกันดาร การปฏิบัติทางทหารเต็มไปด้วยความลำบากยากยิ่ง ทั้งกำลังของศัตรูที่มีอยู่ในดินแดนนี้ก็มิใช่กำลังเล็กน้อย แต่อาศัยความกล้าหาญอดทนและสมรรถภาพของกองทัพไทย การยุทธในทางนี้ได้ก้าวหน้าไปโดยรวดเร็วในชั่วเพียงเดือนเศษกองทัพไทยสามารถยึดดินแดนคิดเป็นเนื้อที่เทียบได้ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงพิษณุโลก และการรบที่ทำมาแล้วเป็นการต่อสู้อย่างรุนแรง

ถึงกับต้องใช้ดาบปลายปืนเข้าประจันบานกัน..."[31]

ระหว่าง 3-4 กรกฎาคม 2486 นายกรัฐมนตรีโตโจของญี่ปุ่นได้มาเยือนกรุงเทพฯ ซึ่งมีผลให้เกิด *"สนธิสัญญาระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นว่าด้วยอาณาเขตของประเทศไทยในมาลัยและภูมิภาคฉาน"*(20 สิงหาคม 2486) *"ประเทศญี่ปุ่นยอมรับนับถือการรวมรัถดังต่อไปนี้ คือ กลันตัน ตรังกานู เกดะ ปะลิส และบันดาเกาะที่ขึ้นแก่รัถนั้นๆ เข้าเป็นอาณาเขตของประเทศไทย ยอมรับนับถือการรวมรัถเชียงตุงและรัถเมืองพาน ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิภาคฉานเข้าเป็นอาณาเขตของประเทศไทย"*[32] การปฏิบัติการทางทหารและการที่ได้รับการยอมรับว่าเชียงตุงและเมืองพานเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยนั้น อาจจะถือได้ว่านี่เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย ที่กรุงเทพฯได้เข้าครอบครองอาณาเขตในรัฐฉานที่มีพลเมืองเป็นชนชาติ "ไท" ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 เคยมีสงครามเมืองเชียงตุง ที่อาณาจักรรัตนโกสินทร์พยายามที่จะเข้ายึดครองดินแดนไทยใหญ่ด้วยกองทัพแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้นรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงถือเป็นเกียรติยศอย่างสูงในการปฏิบัติการครั้งนี้[33] ในขณะเดียวกันจอมพล ป. พิบูลสงครามก็สามารถอ้างได้เช่นกันว่า ผลจากนโยบายของท่านทำให้ 4 รัฐมลายูซึ่งเสียให้แก่อังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กลับคืนมาสู่ไทยอีกครั้งหนึ่ง

การที่ไทยเข้าร่วมใน "ระเบียบใหม่" ดูจะมีพื้นฐานจากผลประโยชน์ที่ตอบแทนกันระหว่างรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับรัฐบาลทหารญี่ปุ่น กล่าวคือ ด้านหนึ่งญี่ปุ่นยอมรับให้ไทยเป็นผู้นำในผืนแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งยอมรับในเอกราชอธิปไตยของไทย ในขณะเดียวกันก็สนับสนุนความปรารถนาของรัฐบาลไทยในการขยายดินแดนตามความคิดลัทธิชาตินิยม ด้านกลับกัน ไทยดูจะเป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่นในการที่จะรักษาความสงบและ

ระเบียบใหม่นี้ในมลายูและอินโดจีน อันเป็นดินแดนที่ทรงความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทหารของญี่ปุ่น คือเป็นแหล่งของดีบุกและยางพารา ตลอดจน ข้าว อันเป็นหัวใจของ "วงไพบูลย์ร่วมกัน"[34]

ในทางกลับกันรัฐบาลไทยก็ยอมรับบทบาทนำของญี่ปุ่นในเอเชีย (ดังจะเห็นมาแล้วจากการที่ไทยงดเว้นออกเสียงในองค์การสันนิบาตชาติที่จะประณามการรุกรานของญี่ปุ่นเข้าไปในแมนจูเรีย) และก็แสดงให้เห็นต่อไปอีกด้วยการสนับสนุนโครงการเกี่ยวกับ "การสถาปนาระเบียบใหม่" ของญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าเมื่อญี่ปุ่นเข้ามาช่วยเจรจาสร้าง "ระเบียบใหม่" ในอินโดจีน และให้ไทยสามารถปรับปรุงพรมแดนโดยได้ผลประโยชน์นั้น ไทยก็ตอบสนองการจัด "ระเบียบใหม่" ของญี่ปุ่นด้วยการรับรองรัฐบาลแมนจูกัวของอดีตจักรพรรดิ ("องค์สุดท้าย-โลกไม่ลืม") *ปูยี* ที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้น (8 สิงหาคม 2484) ในฐานะที่ "เป็นประเทศที่มีอุดมคติร่วมกัน"[35] ถึงขนาดมีการแลกเปลี่ยนอัครราชทูตซึ่งกันและกันระหว่างกรุงเทพฯกับกรุงชิงกิ[36] ครั้นเมื่อญี่ปุ่นยาตราทัพเข้ามาในประเทศไทย 8 ธันวาคม 2484 ญี่ปุ่นก็ได้นำผู้นำในการกู้ชาติของอาณานิคมเอเชียเข้ามาในไทยด้วย และได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในอันที่จะใช้ดินแดนไทย ตลอดจนเครื่องอำนวยความสะดวกในการกู้ชาติให้กับผู้นำที่ญี่ปุ่นสนับสนุนอยู่ เช่น "คณะกู้อิสรภาพของอินเดีย" ซึ่งได้ใช้สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยประกาศการจัดตั้ง (21 ธันวาคม 2484) ใช้หอประชุมของกรมศิลปากรเป็นที่เปิดประชุมครั้งแรก ตลอดจนการให้ใช้สถานีวิทยุฯส่งกระจายเสียงเป็นภาษาฮินดีเพื่อปลุกระดมในการกู้เอกราช ขบวนการกู้ชาติของอินเดียนี้เป็นขบวนการที่สำคัญที่สุดที่ญี่ปุ่นสนับสนุนไว้ในเมืองไทย ต่างกับขบวนการกู้ชาติของพม่าซึ่งก็ได้รับอนุญาตให้ออกวิทยุกระจายเสียงจัดตั้งเป็นครั้งแรก (22

ธันวาคม 2484) และใช้หอประชุมของกรมศิลปากรจัดประชุมเป็นครั้งแรก (24 ธันวาคม 2484) เช่นกัน แต่เนื่องจากบรรดาผู้นำกู้ชาติของพม่า "สามสิบสหาย" ซึ่งมีอองซานและเนวินรวมอยู่ด้วย ได้ติดตามกองทัพญี่ปุ่นผ่านประเทศไทยเข้าไปในพม่าได้แล้ว จึงได้ไปปฏิบัติการในพม่าเป็นส่วนใหญ่ หาต้องใช้ดินแดนไทยอย่างในกรณีของขบวนการกู้ชาติอินเดียไม่[37] ในเรื่องเกี่ยวกับการร่วมมือกับญี่ปุ่น "สถาปนาระเบียบใหม่" นี้ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ซึ่งร่วมงานอย่างใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ได้กล่าวต่อสภาผู้แทนราษฎร (24 มิถุนายน 2485) ซึ่งสะท้อนแนวความคิดของรัฐบาลในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดีว่า "ในมหาสงครามเอเชียตะวันออกครั้งนี้เป็นโอกาสอันดีที่ชนชาวเอเชียทั้งมวลจะกอบกู้อิสรภาพและสร้างความเป็นเอกราชให้แก่ประเทศชาติของตน ประเทศไทยได้ร่วมมือกับญี่ปุ่นในการสนับสนุนอิสระเสรีของมวลชนชาวเอเชีย รัฐบาลจึงได้ต้อนรับให้มีการประชุมกู้อิสรภาพอินเดียขึ้นในกรุงเทพฯ และให้ความสะดวกนานาประการ การประชุมกู้อิสรภาพอินเดียกำลังดำเนินไปด้วยดี"[38]

ในเวลาต่อมารัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้รับรองรัฐบาลหุ่นจีน (นานกิง) ที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้นอีกเมื่อ 8 กรกฎาคม 2485 แต่ก็มิได้มีการแลกเปลี่ยนทางการทูตกัน ถัดมาได้รับรองรัฐบาลหุ่นมะนิลา (ตุลาคม 2486) และในตอนกลางสงครามได้รับรองรัฐบาลในอุปถัมภ์ของเยอรมนี คือ โครอะเตีย (Croatia, 30 เมษายน 2486) กับสโลวาเกีย (Slovakia, 8 พฤษภาคม 2486)[39]

สภาพเศรษฐกิจไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

เมื่อเกิดเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านไทยในภาคกลางสมัยโบราณมักจะเรียกว่าเกิดภาวะ "ข้าวยากหมากแพง" อันสะท้อนให้เห็นความทุกข์ยากในแง่ของความเป็นอยู่พื้นฐาน แต่ทว่าในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้น การผลิตข้าวยังดำเนินไปได้ตามปกติ (แม้ว่าในช่วงปลายปี 2485 จะเกิดน้ำท่วมใหญ่ในภาคกลางก็ตาม) และข้าวก็ยังคงหาซื้อได้อยู่ ฉะนั้นปัญหาทางเศรษฐกิจก็มิใช่ปัญหา ดังที่เคยเกิดมาดังเช่นปัญหาการขาดแคลนข้าวในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 แต่กลับมีส่วนคล้ายกับในช่วงของเศรษฐกิจตกต่ำสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั่นคือเป็นปัญหาที่เกิดจากปัจจัยภายนอกประเทศ จากเรื่องของการส่งสินค้าออกและสั่งสินค้าเข้า การขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคที่เป็นสินค้าอุตสาหกรรมที่ไทยยังผลิตไม่ได้พอกับความต้องการของประชาชน และเกิดปัญหาเงินเฟ้อ-ของแพง จอมพล ป. พิบูลสงครามเองได้กล่าวในการแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดใหม่ที่ตั้งขึ้นเพื่อเผชิญกับสงคราม (16 มีนาคม 2485) ว่า "เป็นเคราะห์ดีอย่างหนึ่ง ที่ประเทศของเราเป็นประเทศกสิกรรมซึ่งเป็นที่แน่ใจว่าถึงอย่างไรความอดหยากคงจะไม่มีมา แต่ถึงกระนั้นก็จะต้องส่งเสริมให้ราษฎรประกอบกสิกรรมให้ยิ่งขึ้น และหาทางให้ราษฎรได้รับผลจากงานกสิกรรมให้ดีที่สุดที่จะทำได้ การส่งผลิตผลแห่งกสิกรรมออกนอกประเทศซึ่งได้รับความกระทบกระเทือนเพราะการสงครามนั้นก็จะได้พยายามทำให้กลับคืนดีขึ้นเพื่อให้เกิดผลแก่ราษฎรในเรื่องนี้"[40]

เมื่อสงครามระเบิดขึ้นในยุโรปในปี 2482 มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจการส่งออกสินค้าเกษตรของไทยน้อยมาก เพราะสินค้า ข้าว ยางพารา ดีบุก อันเป็นสินค้าออกหลักของไทยในสมัยนั้น สามารถจะส่งไปยังลูกค้าสำคัญ คือ

อังกฤษและประเทศในเครือจักรภพ สหรัฐฯ และญี่ปุ่นได้เป็นปกติ ไทยยังได้เปรียบดุลการค้าระหว่างประเทศอยู่ และรายได้จากภาษีศุลกากรในปี 2483-2484 ก็ยังอยู่ในระดับที่ดี ปัญหามีแต่เพียงว่าสินค้าอุตสาหกรรมที่เคยซื้อจากเยอรมนีต้องหยุดชะงักไป แต่ก็ได้จาก 3 กลุ่มประเทศใหญ่ๆ ที่กล่าวข้างต้นทดแทน[41] แต่ครั้นเมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาเกิดขึ้น สถานการณ์ก็กลับหน้ามือเป็นหลังมือ ไทยไม่สามารถจะขายสินค้าการเกษตรของตนได้อีกต่อไป ยกเว้นที่ขายให้ญี่ปุ่น ภาษีศุลกากรที่เป็นรายได้หลักตกลงถึง 50 เปอร์เซ็นต์ในปี 2485 และได้ตกลงเรื่อยๆ ตามลำดับ จนในปี 2488 เมื่อสิ้นสุดสงคราม ภาษีศุลกากรเหลือเพียง 1 ใน 5 ของที่เคยได้ก่อนสงคราม ปัญหาที่ไทยเผชิญก็คือส่งสินค้าออกไม่ได้และสั่งสินค้าเข้าก็ไม่ได้เช่นกัน ในขณะเดียวกันเงินตราสำรองต่างประเทศของไทย 60 เปอร์เซ็นต์ที่ฝากไว้ในธนาคารที่กรุงลอนดอนและนิวยอร์คก็ถูกกักไว้ เนื่องจากการประกาศสงครามของไทยต่อสองประเทศนั้น[42] เป็นผลให้รัฐบาลมีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย งบประมาณติดลบทุกปี ในปี 2484 ติดลบ 37 ล้านบาท กลายเป็นติดลบ 96 ล้านบาทในปี 2487[43] การที่สั่งสินค้าเข้าไม่ได้ (ยกเว้นที่ได้จากญี่ปุ่น ซึ่งก็ประสบความยากลำบากในการขนส่ง เมื่อฝ่ายสัมพันธมิตรเริ่มโจมตีทางเรือและทางอากาศอย่างหนักหน่วงโดยเฉพาะในปี 2487) ทำให้สินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคมีราคาแพงขึ้นอย่างมหาศาล ประกอบกับการที่ญี่ปุ่นได้กู้เงินจากรัฐบาลไทยเพื่อใช้จ่ายสำหรับทหารของตน 5 หมื่นคนในเมืองไทย ที่เรียกว่า "เงินเยนพิเศษ" นั้น ก็ทำให้เกิดปัญหาซับซ้อนขึ้นอย่างมหาศาล ค่าครองชีพได้สูงขึ้นเรื่อยๆ จาก 2481 ถึง 2488 ถึง "ร้อยละร้อย" ดังตัวเลขดัชนี 100 ในปี 2481 เป็น 1,069.55 ในปี 2488 หรืออีกนัยหนึ่ง "เงิน 1 บาท เมื่อสิ้นสงครามมีค่าเท่ากับ 9.35 สตางค์เมื่อ พ.ศ.2481"[44]

ปัญหาการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค-ของแพง-และเงินเฟ้อเป็นปัญหาหนักต่อประชาชนไทย สินค้าที่ขาดแคลนและขึ้นราคาเป็นอย่างมาก คือ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค น้ำตาลทราย ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด สบู่ แปรงสีฟัน ตะปู เหล็กเส้น-เหล็กแผ่น น้ำมันเชื้อเพลิง เบนซิน กระดาษ นมข้น นมผง อาหลั่ยรถยนต์และรถจักรยาน เป็นต้น ดูเหมือนว่าการขาดแคลนผ้าและยารักษาโรค ตลอดจนสินค้าอื่นๆ จะอยู่ในความทรงจำของชาวไทยที่ผ่านสงครามในช่วงนั้นไม่น้อย ชาวไทยในภาคกลางและภาคใต้ประสบปัญหาการขาดแคลนเสื้อผ้ามากที่สุด ต่างกับชาวไทยภาคเหนือและภาคอีสานซึ่งแม้ขาดผ้าที่มาจากต่างประเทศ แต่เนื่องจากหัตถกรรมในครัวเรือนเรื่องการทอผ้าไม่สูญสลายไปเช่นในภาคกลางและภาคใต้ จึงยังสามารถทอขึ้นใช้เองในยามยากได้ ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของจอมพล ป. พิบูลสงครามทางวิทยุกระจายเสียงในวันฉลองรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2482 ว่า "เครื่องอุปโภคบริโภคทั้งหลายนอกจากอาหาร มีเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ถ้าท่านสามารถจะจัดทำขึ้นเองได้ก็ควรทำทันที ไม่จำเป็นต้องเสียเงินทองไปเที่ยวหาซื้อของต่างประเทศ ดังเช่นพี่น้องชาวไทยของเราทางภาคอีสานหรือภาคเหนือเป็นต้น เขาทำเครื่องนุ่งห่มด้วยมือของเขาเองตามประสาชาวพื้นเมืองทั้งนั้น ถึงจะไม่สวยงามเท่าของต่างประเทศก็ช่างเป็นไร เราใช้ของไทย-ไทยทำ-ไทยใช้"[45]

อย่างไรก็ตาม การขาดแคลนเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มก็เป็นปัญหาใหญ่ที่แก้ไม่ตกในสมัยสงคราม ดังคำกล่าวของจอมพล ป. พิบูลสงครามอีกครั้งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นสถาพการณ์ตอนนั้น (17 สิงหาคม 2486) ว่า "ขอให้ (กระทรวง) พาณิชย์ตั้งร้านขายสิ่งจำเป็นแก่ราษฎร มีผ้าและอาหารประจำวัน คงราว 400 ร้านเท่านั้น...ขายราคาถูกๆ เป็นทางช่วยราษฎรไม่ให้แก้ผ้าเปลือยกายเดิน"[46] รัฐบาลพยายามแก้ไขด้วยการจัดตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมขึ้น อันเป็นการ

สอดคล้องกับนโยบายเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมและสถานการณ์สงคราม โดยมีนายพลอากาศตรี มุนี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษฎ์ เป็นรัฐมนตรี และแม้ได้ตั้งโรงงานทอผ้า โรงงานกระดาษ โรงงานสุราขึ้นก็ตาม แต่ก็ประสบปัญหา เช่น ขาดวัตถุดิบคือฝ้ายที่ยังต้องสั่งเข้าจากต่างประเทศ ปรากฏว่าด้ายสำหรับการทอราคาสูงขึ้นถึง 29 เท่าจาก 2483 ถึง 2488 ในขณะที่ผ้าฝ้ายก็ราคาสูงขึ้นถึง 43 เท่า[47] หรือการผลิตสบู่ก็ขาดโซดาไฟ ทำไม้ขีดไฟก็ขาดฟอสฟอรัส[48] เป็นต้น ส่วนยารักษาโรคสมัยใหม่นั้นเกือบหาซื้อไม่ได้เลย ประชาชนต้องหันไปใช้ยาแผนโบราณ การขาดแคลนสินค้าต่างๆ นี้รัฐบาลได้ออก "พรบ.ควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคให้เพียงพอต่อความต้องการ" (2484) และแก้ไขเพิ่มเติมหลังจากนั้นอีก 2 ครั้ง กำหนดโทษของผู้กักตุนสินค้าและตลาดมืดอย่างหนักหน่วงถึงขั้นประหารชีวิต แต่มาตรการต่างๆ ของรัฐบาลก็ไม่เป็นผลและมิได้มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง ทำให้กลางปี 2485 ต้องมีการ "ปันส่วน" สินค้าขึ้นในกรุงเทพฯและธนบุรี คือ มีการปันส่วน น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ และน้ำตาลทราย ประชาชนต้องเข้าแถวยาวๆ เพื่อนำบัตรปันส่วนมาซื้อสินค้าดังกล่าว[49]

การยาตราเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่น 8 ธันวาคม และการที่ไทยลงนามในกติกาสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่น 21 ธันวาคม 2484 นั้น ทำให้ไทยต้องให้ความช่วยเหลือญี่ปุ่นในฐานเป็นพันธมิตร "ในทางการเมือง การเศรษฐกิจและการทหาร" ดังนั้นในการใช้จ่ายเกี่ยวกับการทหาร ญี่ปุ่นก็ใช้วิธีกู้เงินบาทของไทยไปใช้จ่าย (แทนการที่จะพิมพ์ธนบัตรของตนเอง หรือ invasion notes เข้ามาใช้อย่างในดินแดนอื่นๆ ที่ญี่ปุ่นเข้ายึดครอง) การกู้เงินของญี่ปุ่นนี้มีมูลค่ามหาศาล และเป็นประเด็นที่ทำให้คณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงครามขัดแย้งกันเองเป็นอย่างหนัก (จนกระทั่งนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะรัฐมนตรีกระทรวงการคลังที่ไม่เห็นด้วยในมาตรการของการกู้เงิน ต้อง

ออกจากคณะรัฐมนตรีไป โดย "ถูกเตะโด่ง" ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เมื่อ 16 ธันวาคม 2484 ภายหลังการบุกของญี่ปุ่นเพียง 8 วัน) ในตอนต้นของสงครามระหว่างธันวาคม 2484 ถึงธันวาคม 2485 นั้น ญี่ปุ่นมีค่าใช้จ่ายประมาณเดือนละ 2 ล้านบาท และต้องกู้เงินจากไทยถึงกว่า 23 ล้านบาท และเมื่อสงครามขยายวงขึ้นการกู้เงินของญี่ปุ่นก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ปรากฏว่าโดยเฉลี่ยแล้วแต่ละปี เงินกู้ของญี่ปุ่นนี้มีมูลค่ามากกว่างบประมาณรายรับหรือรายจ่ายของไทยแต่ละปีด้วยซ้ำไป เช่น 2488 กู้ 192 ล้านบาท 2487 กู้ 514 ล้านบาท และ 2488 กู้ถึง 799 ล้านบาท ในขณะที่งบประมาณรายรับหรือรายจ่ายของไทยในช่วง 2484-2486 มีเพียงประมาณปีละ 200 ล้านบาทเท่านั้น[50] รวมทั้งหมดญี่ปุ่นได้กู้เงินจากไทย 1,530 ล้านบาท

สภาพการณ์ดังกล่าวย่อมหมายความว่า เงินบาทที่เคยสะพัดอยู่ตามปกติก็เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมหาศาลอย่างไม่เคยมีมาก่อน และจำนวนเงินที่เพิ่มขึ้นมากนี้ก็เป็นการสะพัดอย่างรวดเร็วอีกด้วย เป็นผลให้สินค้าที่ขาดแคลนอยู่แล้วก็ยิ่งมีราคาสูงขึ้น ในเวลาเดียวกันปัญหาก็ทับถมเข้ามาอีกด้วยการที่เงินเยนถูกปรับให้มีมูลค่าเท่ากับเงินบาท ในสมัยก่อนสงครามโลกนั้นเงินบาทมีค่าสูงกว่าเงินเยน คือ อัตราแลกเปลี่ยน 100 บาทต่อ 150-160 เยน ครั้นเมื่อถูกปรับให้เท่ากับ 1 ต่อ 1 (เท่ากับเป็นการลดค่าเงินบาท 33 เปอร์เซ็นต์) นั้น (23 เมษายน 2485)[51] ไทยต้องเสียเปรียบและทำให้ไทยต้องซื้อสินค้าจากญี่ปุ่นในราคาที่แพงกว่าเดิม ในขณะเดียวกันก็ต้องขายสินค้าให้ญี่ปุ่นถูกกว่าเดิมด้วย การที่มีเงินตราแพร่สะพัดในไทยมากขึ้นเกิดปัญหาตามมาอีกคือการที่มีธนบัตรไม่พอใช้ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลซึ่งปกติสั่งพิมพ์ธนบัตรจากบริษัทโธมัสเดอลารูของอังกฤษนั้น ไม่สามารถจะสั่งพิมพ์เพิ่มได้อีกต่อไป ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงต้องพิมพ์ธนบัตรเองโดยใช้องค์กรของราชการและบริษัทเอกชน[52] แต่ก็เป็นธนบัตร

ที่กระดาษและการพิมพ์ขาดคุณภาพจนกระทั่งได้รับฉายานามว่า "แบ๊งกงเต็ก"[53] อย่างไรก็ตามสภาพความปั่นป่วนเรื่องเงินตรานี้ ก็หาได้อยู่ในสภาพของการล่มสลายทางการคลังและการที่ประชาชนหมดความเชื่อถือในธนบัตรไทยโดยสิ้นเชิงไม่

นอกเหนือจากปัญหาในการดำรงชีวิตของคนไทยในช่วงนั้นแล้ว ยังมีปัญหาที่ซ้ำเติมต่อประชาชนในเขตภาคกลางและภาคเหนือของไทยอีก นั่นคือการทิ้งระเบิดทางอากาศของสัมพันธมิตร *ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้ผ่านเหตุการณ์ครั้งนี้นั้นได้บันทึกไว้ว่า ระหว่างเดือนธันวาคม 2485 ถึงสิงหาคม 2488 คือตั้งแต่เริ่มสงครามมหาเอเชียบูรพาจนถึงสงครามสิ้นสุดลงนั้น ในเขตกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีสัญญาณแจ้งภัยทางอากาศ (หวอ) ทั้งหมด 143 ครั้ง และยังได้กล่าวต่อไปอย่างเห็นภาพพจน์ของยุคสมัยว่า "ประชาชนได้อพยพหนีภัยทางอากาศกันอย่างสับสนอลหม่าน ผู้ที่อยู่ใกล้สะพานพระราม 6 หรือ สะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพระพุทธยอดฟ้า) ก็อพยพออกไปอยู่ทางจังหวัดธนบุรี ในเวลานั้น ผู้ที่อยู่แถบถนนสี่พระยา สุรวงศ์และสีลม อพยพไปอยู่ทางเขตอำเภอบางกะปิ และบางคนที่กลัวภัยทางอากาศมากจนทำให้ประสาทไม่ใคร่ดีอพยพไปอยู่ที่อำเภอรังสิต จังหวัดปทุมธานี ทนนอนอยู่ในโรงนาก็มี ผู้ที่เชื่อไสยศาสตร์ก็ได้จัดหาผ้ายันต์ ตะกรุด ลูกอม หรือคาถาอาคมมาคุ้มครองตนเอง มีอยู่รายหนึ่งเมื่อเครื่องบินข้าศึกมาถึงท้องฟ้ากรุงเทพมหานคร ก็อมลูกอม ครั้นเครื่องบินข้าศึกทิ้งระเบิดลงมา ก็ตกใจและกลืนลูกอมเข้าไปในท้อง"[54]

การทิ้งระเบิดทางอากาศของสัมพันธมิตรเริ่มขึ้นในเดือนมกราคม 2485 หลังญี่ปุ่นบุกและก่อนที่ไทยจะประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ อังกฤษใช้เครื่องบินจากพม่าเข้ามาโจมตี "แต่ทำความเสียหายเล็กน้อย"[55] อย่างไร

ก็ตามรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ถือเป็นสาเหตุหนึ่งที่ต้องประกาศสงคราม ดังคำแถลงการณ์ของรัฐบาลที่ว่า "อังกฤษ อเมริกาได้ทำการประทุษร้ายรุกรานไทยอย่างรุนแรง ในระหว่างเวลาตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม ถึง 20 ธันวาคม ไทยได้ถูกโจมตีทางอากาศ 30 ครั้ง และโจมตีทางบกถึง 36 ครั้ง จังหวัดที่ถูกโจมตีมีจังหวัดเชียงราย แม่ฮ่องสอน ตาก กาญจนบุรี นครสวรรค์ พระนครและธนบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร สงขลา และยะลา"[56] หลวงวิจิตรวาทการรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎร (29 มกราคม 2485) ว่าที่ไทยจำต้องประกาศสงครามก็เพราะแม้สถานที่สำคัญของชาติ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคมก็ยังถูกทิ้งระเบิด[57]

การทิ้งระเบิดทางอากาศของสัมพันธมิตรแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ในช่วงแรกต้นปี 2485 โดยที่อังกฤษใช้เครื่องบินจากพม่าเข้ามาโจมตีไทย แต่เมื่ออังกฤษต้องล่าถอยไปจากพม่า เพราะถูกญี่ปุ่นรุกหนักอย่างสายฟ้าแลบ ก็ทำให้สงครามทางอากาศบรรเทาลง (ในช่วง "พม่าแตก" และน้ำท่วมใหญ่ปลายปี 2485 ไม่ปรากฏว่ามีเครื่องบินมาโจมตีนัก ยกเว้นการโจมตีประปราย เช่นโจมตีโรงกลั่นน้ำมันในกรุงเทพฯ 1 ครั้งในเดือน พฤศจิกายน 2485) จนกระทั่งปี 2486 เมื่อสัมพันธมิตรเริ่มรุกกลับ ทั้งสหรัฐฯและอังกฤษได้ใช้เครื่องบินของตนจากอินเดียและจีนเข้ามาโจมตีทางอากาศใหม่ ที่หนักหน่วงคือการโจมตีโดยเครื่องบิน บี 29 ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องบินใหญ่และมีสมรรถภาพสูงในสมัยนั้น และเป็นการโจมตีในเวลากลางคืนเพื่อความปลอดภัยที่จะไม่ต้องถูกระดมยิงจากปืนต่อสู้อากาศยาน แต่ในตอนปลายสงครามได้เปลี่ยนการทิ้งระเบิดเป็นเวลากลางวัน น่าสังเกตว่าการยุทธทางอากาศ (หมายถึงเครื่องบินรบกับเครื่องบินรบหรือการยิงต่อสู้อากาศยาน) เหนือดินแดนไทยนั้นไม่รุนแรงนัก หรือกล่าวได้ว่าเกือบไม่มีเลยก็ได้ เมื่อเทียบกับการยุทธอย่าง

หนักในเวทียุโรปและแปซิฟิก อันเป็นผลมาจากที่ญี่ปุ่นไม่สามารถนำกองทัพอากาศของตนมาปฏิบัติการในประเทศไทยได้ ในขณะเดียวกัน กองทัพอากาศของไทยก็ยังไม่มีสมรรถภาพสูงพอที่จะปะทะกับเครื่องบินของสัมพันธมิตร "เกี่ยวกับการป้องกันต่อสู้การโจมตีทางอากาศในระหว่างสงครามนี้ กล่าวได้ว่าประเทศไทยมีขีดความสามารถน้อยมากเหลือเกิน เป็นความจริงที่กองทัพไทยได้เริ่มมีการจัดตั้งหน่วยปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยานขึ้นตั้งแต่ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่เวลาได้ล่วงเลยจนถึงเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 อาวุธเหล่านั้นก็ล้าสมัยใช้ไม่ได้ผลกับเครื่องบินและยุทธวิธีสมัยใหม่เสียแล้ว ดังนั้นเมื่อประเทศไทยถูกโจมตีทางอากาศ มาตรการป้องกันจึงเป็นวิธีเดียวที่ประเทศไทยได้อาศัยเพื่อลดความเสียหายจากการโจมตีทางอากาศ ทั้งชีวิตของประชาชนและทรัพย์สินของชาติให้เหลือน้อยลงเท่าที่จะกระทำได้เท่านั้นเช่นอาศัยการพรางการสร้างที่หลบภัย การอพยพประชาชนพลเมืองออกไปจากบริเวณสำคัญทางทหาร"[58] ดังนั้นในแง่ของความเสียหายจากสงครามทางอากาศในเมืองไทยจึงไม่รุนแรง ดังเช่นในเวทีสงครามในภูมิภาคอื่นที่กล่าวมา กระนั้นก็ตามก็ได้สร้างความลำบากให้กับคนไทยเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะในการต้องอพยพถิ่นฐาน

รัฐบาลได้เริ่มแนะนำให้ประชาชนโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ใกล้จุดยุทธศาสตร์หลบออกไปอยู่หัวเมืองเมื่อปลายปี 2485 แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นที่เรียกว่า "การอพยพภัยสงคราม" จนกระทั่งตั้งแต่กลางปี 2486 เป็นต้นไป ที่การโจมตีหนักหน่วงทำให้ประชาชนเริ่มอพยพแยกย้ายออกสู่เขตชนบท การโจมตีในปีนี้เริ่มจากเมื่อหมดฤดูฝนตั้งแต่ต้นเดือนพฤศจิกายนเป็นต้นไป ซึ่งเครื่องบินของสัมพันธมิตรไม่เพียงแต่โจมตีในเขตพระนคร-ธนบุรีเท่านั้น ยังโจมตีจุดยุทธศาสตร์สำคัญๆ ในภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ ลำปาง และเชียงตุง อีกด้วย ทั้งนี้เป็นไปตามแผนที่จะรุกกลับในพม่าของฝ่ายสัมพันธมิตร ถึงขนาดสถานี

รถไฟเชียงใหม่ได้รับความเสียหายหนัก มีคนตายจากระเบิดทางอากาศหลายร้อยคน (21 พฤศจิกายน 2486)[59] ในขณะเดียวกันสนามบินทางเหนือก็ถูกโจมตีหนักเช่นกัน พร้อมๆ กันนั้นกรุงเทพฯถูกระเบิดหนัก สถานทูตญี่ปุ่นเสียหาย (ต้องหาที่อยู่ใหม่ 13 กันยายน 2487) โรงงานรถไฟที่มักกะสัน ตลอดจนสะพานพระราม 6 สะพานพุทธ และสะพานรถไฟที่ราชบุรีก็ถูกระเบิดเช่นกัน ในช่วงเดือนธันวาคม 2486 และมกราคม 2487 ดูเหมือนกรุงเทพฯจะถูกระเบิดหนักที่สุด ถึงขนาดจอมพล ป. พิบูลสงครามมีคำสั่งให้ "กรมโฆษณาการร่วมกับหนังสือพิมพ์ ทำบล็อกภาพสถานที่ถูกระเบิดลงในหนังสือพิมพ์เป็นพิเศษ ให้แลเห็น" (และแจกจ่ายเผยแพร่ทั่วไปตลอดจนสถานทูตทั้งหมดในกรุงเทพฯ) ว่ามีความเสียหายเท่าใด โดยเฉพาะเน้นภาพความเสียหายของพระบรมมหาราชวัง (ซึ่งระเบิดตกในช่วงที่สมเด็จพระพันวษาอัยยิกาเจ้าประทับอยู่) พระที่นั่งอัมพร สภากาชาดไทย (สถานปาสเตอร์) วังสระปทุม โรงเรียนวชิราวุธฯ ที่ทำการไปรษณีย์กลาง โรงพยาบาลบางรัก โรงพยาบาลจุฬาฯ[60] ตลอดจนสถานีรถไฟหัวลำโพง (ซึ่งเมื่อวันที่ 12 มกราคม 2487 นายวงศ์ อนุกูลประชาการ ผู้แทนราษฎรจังหวัดนครสวรรค์ ได้ถูกระเบิดเสียชีวิตที่บริเวณหลุมหลบภัยหน้าสถานีนั้น)[61] ในช่วงนี้เครื่องบินของสัมพันธมิตรได้มาโจมตีในเวลากลางวัน และในบางครั้งก็นำใบปลิวโฆษณาโจมตีต่อต้านญี่ปุ่นมาทิ้งด้วย และในช่วงเมษายน 2488 กรุงเทพฯก็ได้รับความเสียหายหนักถึงขนาดโรงไฟฟ้าวัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) และโรงไฟฟ้าสามเสนถูกระเบิดไม่สามารถจะปั่นกระแสไฟฟ้าได้ ทำให้ขาดทั้งไฟฟ้าและน้ำประปา ตลอดจนรถรางหยุดวิ่งไปจนกระทั่งถึง 15 สิงหาคม 2488 (ก่อนการประกาศสันติภาพของนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์)[62]

ในการเผชิญภัยทางอากาศนี้ รัฐบาลได้กระตุ้นให้ผู้คนอพยพไปต่างจังหวัดตั้งแต่ต้นปี 2486 อันเป็นมาตรการที่ต้องเกิดขึ้นในยามสงคราม แต่ในขณะเดียวกันก็น่าเชื่อว่าการทิ้งระเบิดของสัมพันธมิตรอย่างหนักหน่วงนั้น ก็มีส่วนที่ทำให้เกิด "โครงการย้ายเมืองหลวงไปจังหวัดเพชรบูรณ์" ด้วย โครงการนี้จะถูกตีความว่าเพื่อเป็นการถอยร่นไปบรรจบกับกองทัพพายัพ (ในภาคเหนือที่ปฏิบัติการอยู่ใน ลำปาง เชียงใหม่ เชียงราย และเชียงตุง) เป็นการปูพื้นไปสู่การทำงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่น และเพื่อติดต่อกับสัมพันธมิตรโดยเฉพาะกับประธานาธิบดีเจียงไคเช็คของจีน แต่ดูเหมือนว่าโครงการนี้จะมีจุดเริ่มต้นมาจากภัยสงครามทางอากาศมากกว่า ก่อนที่จะขยายไปสู่เรื่องของการปฏิบัติงานใต้ดิน และ "แผนซ้อนแผน" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดังที่จะกล่าวในบทต่อไป) จากจุดเริ่มต้นที่รัฐบาลกระตุ้นให้คนอพยพสู่ต่างจังหวัด ให้ความสะดวกยกเว้นค่าโดยสารรถไฟ รถ เรือ กับผู้ที่จะไปจับจองที่ดินทำกินใหม่ โดยมีกระทรวงมหาดไทย คมนาคม สาธารณสุข เกษตร พาณิชย์ ดูแลร่วมกัน 5 กระทรวงนั้น กลายเป็น "ระเบียบการอพยพ" ในปลายปี 2486 โดยฝ่ายเสนาธิการทหารและกองบัญชาการทหารสูงสุดเอง[63] และในที่สุดก็เข้าสู่โครงการเพชรบูรณ์ดังที่จอมพล ป. พิบูลสงครามมีคำสั่งในโทรเลข (25 ธันวาคม 2486) "ฉันอยากจะประกาศให้ราษฎรอพยพไปเพชรบูรณ์โดยด่วน จะทำได้หรือไม่ หากทำได้เมื่อประกาศแล้วต้องมีคนคอยต้อนรับ ในชั้นต้นให้ไปปลูกชั่วคราว โดยแบ่งที่ให้ตามสมควรแก่ฐานะและการทำมาหากิน ในการสร้างถาวรนั้นให้ระดมช่างก่อสร้างไปเพชรบูรณ์เพื่อรับเหมา นอกนั้นหากผู้มีเงินจะสร้างบ้านเช่าเราก็ควรสนับสนุนโดยให้เขาออกเงินและสร้างกันเอง เราช่วยตามสมควร"[64]

แต่ก็เหมือนอย่างเป็นที่ทราบกันว่า "เพชรบูรณ์" หรือที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม พยายามชักชวนว่าเป็น "สวิตเซอร์แลนด์ของไทย" นั้นเป็นเรื่อง

ที่ยากยิ่ง ตลอดทั้งโอกาสที่จะแก้ปัญหาให้กับประเทศจากการที่ไทยจะต้องเผชิญกับฝ่ายสัมพันธมิตรที่กำลังชนะสงคราม ก็ดูจะหลุดออกจากมือจอมพล ป. พิบูลสงครามไปแล้ว โดยมีผู้นำกลุ่มอื่นในนามของขบวนการเสรีไทย (ของนายปรีดี พนมยงค์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช) ได้กลายเป็นคำตอบและทางออกของไทย และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปมากกว่า ยิ่งการทิ้งระเบิดรุนแรงขึ้นประชาชนก็อพยพออกจากเมืองหลวงมากขึ้น ต่างไปสู่ชนบทที่ตนมีญาติพี่น้องหรือมิตรสหาย แทนที่จะไปยังเพชรบูรณ์ตามที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้วางแผนให้ไว้ แม้แต่ข้าราชการเองก็ดูจะไม่ยอมรับการนำของรัฐบาลอีกต่อไป ดังที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเองได้ปรารภในบันทึกสั่งราชการ (9 มกราคม 2487) ว่า "เวลานี้ ข้าราชการได้อพยพกันไปห่างไกลสำนักงานมาก เมื่อหมดเวลาราชการแล้วไม่สามารถจะเรียกตัวได้ก็มีมาก บางคนไปนอนเสียต่างจังหวัดก็มี การทำเช่นนี้ เมื่อเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นรัฐมนตรีหรือชั้นอธิบดีด้วยแล้ว เป็นการแสดงว่าละทิ้งงานครึ่งหนึ่งทีเดียว เพราะเมื่อเกิดมีการรบกันขึ้นก็ดี หรือเวลาถูกโจมตีทางอากาศก็ดี ข้าราชการเหล่านี้ไม่สามารถช่วยเหลือราษฎรหรือไม่สามารถช่วยในการรบได้เลย แม้กระทรวงกรมของตนจะพังทลายไหม้ไฟอย่างใด ก็ไม่มีโอกาสสั่งการอย่างใดได้ หากผู้ใหญ่เป็นเช่นนี้เสียแล้ว ข้าราชการอื่นๆ ก็คงไปกันหมด จะเข้าแบบหนีเอาตัวรอด"

อีก 6 เดือนต่อมาหลังจากคำปรารภนั้น รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ถูก"รัฐประหารโดยสภาผู้แทนราษฎร"ให้ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 และอีก 1 เดือนต่อมาก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดในวันที่ 24 สิงหาคม การเมืองไทยก็เปลี่ยนมือจากกลุ่มผู้นำทหารไปเป็นผู้นำพลเรือนที่จะต้องเผชิญกับปัญหาในการทำความตกลง "สันติภาพ" กับฝ่ายสัมพันธมิตร ผู้พิชิตสงคราม

เชิงอรรถ

1. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 142.

2. สังข์ พัธโนทัย, **สึกไทยไนร้อยปี 2385-2485** (พระนคร : อักสรจเรินทัสน์, 2487), หน้า 198-199.

3. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 137.

4. ในเรื่องการเดินขบวนของนิสิตนักศึกษา 8 ตุลาคม 2483 ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งอธิการบดีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และนายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การ (อธิการบดี) ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) รอง ศยามานนท์ ได้สันนิษฐานว่าการเดินขบวนได้รับความสนับสนุนจากทางราชการ และนิสิตจุฬาฯ 3,000 คน เดินขบวนไปยังกระทรวงกลาโหมในช่วงเช้า 8.00 น. ส่วนนักศึกษา มธก. 5,000 คนเดินในช่วงบ่าย 14.30 น. มีหลักฐานว่านายปรีดี พนมยงค์ไม่สนับสนุนการเดินขบวนในครั้งนี้ ดู รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 139-140. และ ไสว สุทธิพิทักษ์, **ดร.ปรีดี พนมยงค์**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2526), หน้า 534.

ในวิทยานิพนธ์ของ สุวิมล พลจันทร์ ได้นำหลักฐานเกี่ยวกับการเดินขบวนของกรรมกรสามล้อธนบุรี อีกหนึ่งสัปดาห์ต่อมา (15 ตุลาคม 2483) ซึ่งมีข้อความว่า "พวกเราสามล้อขอดินแดนคืน ถึงจะต้องใช้ปืน เราก็เต็มใจ ปากเซเป็นของไทย หลวงพระบางกว้างใหญ่เอาของไทยคืนมา" และใบปลิวของนักศึกษาแผนกกลางคืน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนใบปลิวของ "เลือดไทย" ที่ "พร้อมจะสละชีวิตทรัพย์สินและความสุขทุกประการ เพื่อเห็นแก่ชาติบ้านเมือง" 28 พฤศจิกายน 2483 มาแสดงไว้ด้วย ดู สุวิมล พลจันทร์ **"กรมโฆษณาการกับอุดมการณ์ของรัฐ (พ.ศ.2476-2484),"** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 83-84.

5. F.C. Jones, **Japan's New Order in East-Asia, Its Rise and Fall 1937-1945** (London : Oxford University Press, 1954), p. 391.

6. โปรดดูคำปราศรัยฉบับเต็มของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน รอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 140-147.

7. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)** (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 336-337. นอกเหนือจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว ก็มีการแต่งตั้งให้ พ.อ. หลวงพรหมโยธี ดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด และให้นายพลเรือตรี หลวงสินธุสงคราม ผู้บัญชาการทหารเรือ ดำรงตำแหน่งแม่ทัพเรือ กับให้นายนาวาเอก หลวงอธึกเทวเดช รองผู้บัญชาการทหารอากาศ ดำรงตำแหน่งแม่ทัพอากาศ เป็นที่น่าสังเกตว่าโดยปกติมีความเข้าใจว่า "ผู้บัญชาการทหารบก" ก็คือ "แม่ทัพบก" ตลอดจน "ผู้บัญชาการทหารเรือ-อากาศ" ก็คือ "แม่ทัพเรือ-อากาศ" ด้วยตามลำดับ แต่ในทางปฏิบัติของราชการทหารมีความแตกต่างกับความเข้าใจของคนทั่วไป ผู้ดำรงตำแหน่ง "ผู้บัญชาการฯ" มิได้หมายความว่าจะดำรงตำแหน่ง "แม่ทัพฯ" ด้วยเสมอไป ตำแหน่ง "แม่ทัพฯ" มีความหมายในการที่จะบัญชาการรบโดยตรงในเวลาที่มีสงคราม

8. ดูรายงานของนายกรัฐมนตรีต่อสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งกล่าวถึงรายละเอียดของผลการรบโดยเฉพาะส่วนที่ได้ยึดครองดินแดนต่าง ๆ เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน และ 30 กันยายน 2484 ใน ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 345-350 และ 367-371 และดู สังข์ พัธโนทัย, **สึกไทยในร้อยปี 2385-2485**, หน้า 220 และ รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 148.

9. รอง ศยามานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

10. ในการตั้งชื่อจังหวัดพิบูลสงครามก็เพื่อเป็นเกียรติต่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจว่า *เสียมราฐ* (อันเป็นที่ตั้งของ นครวัด-นครธม) นั้น หากออกเสียงตามภาษาเขมรก็คือ *"เสียมเรียบ"* คำว่า "เรียบ" ในภาษาเขมรแปลว่า "พ่ายแพ้" ดังนั้น "เสียมเรียบ" ก็แปลว่า "สยามแพ้" อันเป็นชื่อที่ยอมรับไม่ได้และไม่เหมาะสมที่จะเป็นจังหวัดหนึ่งของไทย ส่วนไชยบุรีซึ่งเป็นจังหวัดตรงข้ามกับนครหลวงพระบางนั้น ได้เปลี่ยนชื่อเป็น *"ลานช้าง"* อันเป็นชื่อเก่าของอาณาจักรลาว ในสมัยนั้นไทยยังใช้คำ "ลาน" มิใช่ "ล้าน" อย่างในปัจจุบัน ที่ยังเป็นข้อถกเถียงว่า "ล้านช้าง หรือ ลานช้าง" และ "ล้านนา หรือ ลานนา"

อนึ่งในการได้เสียมราฐมานี้ หาได้นครวัด-นครธมมาไม่ ในการเจรจาและตกลงเส้นพรมแดนใหม่ นครวัดนครธมยังคงอยู่ในกัมพูชาแต่ประชิดชายแดนของไทยใหม่ และที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในการปฏิบัติการของกองทัพอีสานครั้งนั้น กองทัพไทยได้เคลื่อนเข้าไปตั้งอยู่บนเขาพระวิหารด้วย จนทำให้เกิดความเข้าใจต่อมาอีกเป็นเวลา 20 ปีว่าเขาพระวิหารอยู่ในเขตปกครองของไทย และในที่สุดได้กลายเป็นคดีขึ้นศาลโลกระหว่าง 2503-2505 ในสมัยของ

จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

11. นายสุวิชช พันธเศรษฐ ผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่เป็นผู้เสนอให้สภาลงมติขอบคุณรัฐบาล "ซึ่งควรจะจารึกเกียรติคุณไว้ในประวัติศาสตร์ของชาติชั่วกัลปาวสาน" ที่ประชุมลงมติเห็นชอบและได้แสดงความขอบคุณโดยการปรบมือ ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 351.

อนึ่งในวันที่ 24 มิถุนายน 2484 (2 ปีภายหลังการวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย) จอมพล ป. พิบูลสงครามได้จัดให้มีการวางศิลาฤกษ์อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิขึ้นใช้เป็นที่จารึกนามผู้เสียชีวิตเนื่องในสงครามอินโดจีน และผู้ออกแบบก็เป็น ศิลป์ พีระศรี เช่นเคย ที่ได้ออกแบบในลักษณะของศิลปะที่ถือว่าทันสมัยในยุคนั้น ดู พิริยะ ไกรฤกษ์ และเผ่าทอง ทองเจือ, **ศิลปะหลัง 2475** (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 14.

12. James V. Martins, Jr., "Thai-American Relations in World War II," **The Journal of Asian Studies**, Vol. 22 No 4 (August 1963), pp. 454-455.

13. กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507), หน้า 66.

14. ในมุมมองที่กว้างออกไป บทบาทของญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ถูกมองจากโลกตะวันตกว่าเป็นลัทธิทหารที่รุกราน ดู Benedict Anderson, "**Japan 'The Light of Asia,"**

15. พระยาพหลฯ ได้เล่าเรื่องไว้จนเป็นตำนานสืบทอดกันมาว่า ท่านได้รับความบันดาลใจจากท่านบารอนไซโก ในการนำมาซึ่งระบอบรัฐธรรมนูญ (บารอนเป็นฐานันดรแบบฝรั่งที่ญี่ปุ่นในสมัยเมจินำมาใช้กับเจ้านายของตน เป็นหนึ่งใน "การลอกเลียนแบบฝรั่ง" ที่ญี่ปุ่นทำในสมัยนั้น) พระยาพหลฯกล่าวว่าในสมัยที่ไปดูงานในญี่ปุ่นนั้นได้รับการบอกเล่าจากมิตรทหารญี่ปุ่นถึงบทบาทของบารอนที่ทำให้เกิดรัฐธรรมนูญเมจิขึ้น และท่านเองนั้นยังมีรูปร่างลักษณะหน้าตาเหมือนกับบารอนไซโก แม้กระทั่งในพิธีหนึ่งที่บังเอิญเกิดอุบัติเหตุกางเกงของพระยาพหลฯขาด ก็ยังได้สวมกางเกงของท่านบารอนนั้นแทน ทั้งยังเป็นกางเกงที่สวมใส่ได้อย่างพอเหมาะพอเจาะ ดังนั้นท่านก็เลยถือเป็นลางดีว่าการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองจะต้องประสบความสำเร็จ เรื่องทำนองนี้น่าสนใจเกี่ยวกับการสร้างบารมีของมหาบุรุษไทย อาจจะไม่ใช่ประเด็นของความถูกต้องเป็นจริงในประวัติศาสตร์ เพราะในแง่ประวัติศาสตร์ของ

บารอนไซโกเองก็มิได้มีบทบาทสูงหรือเด่นชัดนักในการสร้างรัฐธรรมนูญเมจิ แต่ก็ทำให้นึกถึงเรื่องทำนองเดียวกันที่มีการสร้างตำนานเพื่อเพิ่มพูนบารมีของอดีตกษัตริย์ไทย ทั้งสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่มิได้สืบเชื้อสายโดยตรงมาจากกษัตริย์หรือราชวงศ์ก่อนหน้า เป็นการสร้างบารมีแบบทำนายไว้ "ล่วงหน้า" ต่อเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นแล้ว เข้ากับแนวความคิดว่าด้วย "ผู้มีบุญ" ยกตัวอย่างเช่น กรณีของพระเจ้ากรุงธนบุรีกับรัชกาลที่ 1 ก็มีเรื่องของเหตุการณ์ที่เป็นลางบ่งบอกถึงการที่จะได้เป็นใหญ่ในอนาคต เช่น การที่มูเลี้ยมาพันรอบองค์พระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อยังทรงเป็นทารก หรือการที่อะแซหวุ่นกี้ขอดูตัวเจ้าพระยาจักรีเป็นต้น สำหรับเรื่องพระยาพหลฯ ที่ยกเอาญี่ปุ่นเข้ามาเสริมความเป็นมหาบุรุษของท่าน ยังมีนัยเสริมอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของญี่ปุ่นต่อความคิดของผู้นำไทยในสมัยนั้นอีกด้วย ดู นเรศ นโรปกรณ์, **100 ปีพระยาพหล** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2531),หน้า 31-33.

16. อย่างไรก็ตามในแง่ของนโยบายต่างประเทศ รัฐบาลไทยก็ยังพยายามที่จะสร้างดุลกับโลกตะวันตกอยู่ ดังจะเห็นได้จากที่เมื่อองค์การสันนิบาตชาติให้มีการปิดล้อมทางเศรษฐกิจกับอิตาลี ทั้งนี้เพื่อเป็นการลงโทษที่รุกรานอบิสซีเนีย (เอธิโอเปีย) นั้น รัฐบาลไทยก็ได้ปฏิบัติตามมติของสันนิบาตชาติในเดือนตุลาคม 2476 ไทยสั่งห้ามซื้อสินค้าจากอิตาลีทั้งหมด งดส่งยางพาราไปขาย เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ระเบิดขึ้นในยุโรป นโยบายดังกล่าวก็ถูกยกเลิก และกองทัพไทยได้สั่งต่อเรือจากอิตาลี

17. ในปี 2482 มีการประมาณกันว่าไทยมีทหารบกและอากาศ 30,000 คน (มีประชากร 14 ล้านคน) ส่วนกองทัพเรือมีเรือป้องกันชายฝั่ง 4 ลำ เรือดำน้ำ 4 ลำ เรือตอร์ปิโด 18 ลำ ดู **The New International Year Book 1939.**

18. **The New International Year Book 1935, 1936, 1938.**

19. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 331-332.

20. ดิเรก ชัยนาม, **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2**, เล่ม 1 (พระนคร : แพร่พิทยา, 2509), หน้า 197.

21. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 25518), หน้า 231-242.

22. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 379. ในเรื่องเกี่ยวกับ พ.ร.บ. กำหนดหน้าที่ของคนไทยฯนี้ ปรากฏว่าในช่วงก่อนสงครามระเบิดขึ้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ได้สั่งให้พิมพ์แจกจ่ายจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้านทั่วประเทศ และมีคำสั่งให้ย่ออ่านออกวิทยุกระจายเสียงสัปดาห์ละ 2 ครั้ง เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2484 ดู อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 2, หน้า 101.

23. อ. พิบูลสงคราม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

24. ในช่วงกองทหารญี่ปุ่นเข้ามาตั้งในประเทศไทยนั้น ได้ใช้ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ซึ่ง จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอธิการบดี) โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาฯ โรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เป็นที่ตั้งพักพิงทหารของตน ส่วนที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้กลายเป็นค่ายกักกันเชลยศึกและประชากรของประเทศสัมพันธมิตร (ซึ่งจะกลายเป็นผลดีต่อการปฏิบัติงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้ประศาสน์การ) ส่วนในต่างจังหวัด ญี่ปุ่นก็ได้ใช้สถานที่โรงเรียนต่างๆ เป็นที่พักของกองทหารเช่น ลำปาง สงขลา และกาญจนบุรี เป็นต้น ค่ายใหญ่ของญี่ปุ่นค่ายหนึ่งคือสถานีรถไฟหนองปลาดุก อำเภอบ้านโป่ง (ซึ่งตอนนั้นขึ้นอยู่กับจังหวัดกาญจนบุรี มิใช่ขึ้นกับราชบุรี) เป็นค่ายที่ญี่ปุ่นเริ่มต้นทางสร้าง "ทางรถไฟสายมรณะ" ไปยัง "สะพานข้ามแม่น้ำแคว" เพื่อเข้าสู่พม่า ดู รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 162.

25. ดู "พระบรมราชโองการประกาศสงครามต่อบริเทนใหญ่และสหรัฐอเมริกา" ซึ่งกล่าวกันว่าร่างโดย ดร. เดือน บุนนาค และอ่านประกาศออกวิทยุกระจายเสียงโดยหลวงวิจิตรวาทการ ใน ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 384 และ อ.พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 2, หน้า 319.

26. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 396. (เน้นโดยผู้เขียน) อนึ่งในกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างไทยกับญี่ปุ่น (ฉบับภาษาไทย) ก็ใช้ถ้อยคำในทำนองเดียวกันว่า "รัฐบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทยและรัฐบาลสมเด็จพระจักรพรรดิแห่งประเทศญี่ปุ่นเชื่อตระหนักว่าการสถาปนาระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกเป็นทางเดียวที่จะประสิทธิ์ความไพบูลย์ในเขตนี้"

27. ในช่วงของสงครามอินโดจีน กองทัพไทยจับเชลยศึกได้ 80 กว่าคนและยึดอาวุธได้จำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นการสร้างความรู้สึกใหม่ที่จะไม่เกรงกลัวฝรั่งอีกต่อไป เชลยศึกเหล่านี้ถูกนำมาแสดงให้ประชาชนชมในกรุงเทพฯ อันเป็นความรู้สึกที่แปลกประหลาดไม่น้อยสำหรับคนไทยในยุคนั้น ที่ฝรั่งซึ่งเคยแต่เล่นบทบาทของผู้เก่งกล้าและพิชิตมาตลอด ต้องกลับมาเป็นผู้แพ้ ดู สังข์ พัธโนทัย, **ความนึกในกรงขัง** (พระนคร : แพร่พิทยา, 2499), หน้า 233.

28. Walter F. Vella, **The Impact of the West on Gouvernment in Thailand,** (**Berkley** : California University Press, 1951), p. 382.

29. กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, **ประวัติการทูตของไทย**, หน้า 63.

30. "วีรธรรม" ต่อมาได้ถูกยกเลิก เมื่อ 16 กันยายน 2487 ในสมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์

31. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 49.

32. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521), หน้า 43.

33. ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่าในการได้ดินแดนรัฐมลายูมานั้น กองทัพไทยมิได้ยกไปดีอย่างในกรณีรัฐฉาน ทั้งนี้เพราะเขตปฏิบัติการทางทหารของญี่ปุ่นในการโจมตีมลายูและสิงคโปร์เป็นเรื่องที่ประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ดูเหมือนการยกรัฐมลายูให้ไทยนั้นจะเป็นการริเริ่มจากนายกรัฐมนตรีโตโจ ที่ถือว่าเป็นเครื่องตอบแทนต่อไทยในการเข้าร่วม "การสถาปนาระเบียบใหม่" และโตโจเองเมื่อกลับไปถึงญี่ปุ่น ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากในการยกรัฐมลายูให้ไทยในครั้งนั้น สำหรับดินแดนที่ไทยได้มานี้ไทยเปลี่ยนชื่อเป็น "สหรัฐไทยเดิม" และ "สี่รัฐมาลัย" ดู รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 208.

34. F.C. Jones, **Japan's New Order in East-Asia**, p. 370.

35. พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทรงกล่าวต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2485 ว่า "รัฐบาลได้ส่งเสริมสัมพันธไมตรีกับประเทศอักษะ คือ ญี่ปุ่น เยอรมนีและอิตาลีเป็นอย่างดี โดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่นนั้น รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้แต่งตั้งคณะทูตพิเศษมีนายพลโทพจน์ พหลโยธิน เป็นหัวหน้าเดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศญี่ปุ่น ได้รับเกียรติยศและการต้อนรับเป็นอย่างดียิ่ง อนึ่งเพื่อให้การช่วยเหลือกันด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจให้เป็นไปด้วยดี รัฐบาลจึงได้ส่งคณะข้าหลวงเศรษฐกิจออกไปเจรจาทำความตกลงในปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจตามความมุ่งหมายแห่งกติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ส่งเสริมพันธไมตรีกับประเทศแมนจูกัว ซึ่งเป็นประเทศที่มีอุดมคติร่วมกันขึ้นอีกประเทศหนึ่ง โดยแต่งตั้งให้อัครราชทูตไทยไปประจำ ณ กรุงชิงกิ และรัฐบาลแมนจูกัวก็จะได้ตั้งอัครราชทูตมาประจำอยู่ณกรุงเทพฯ เช่นเดียวกัน" ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 410. (เน้นโดยผู้เขียน)

36. นายไพโรจน์ ชัยนาม อธิบดีกรมโฆษณาการในสมัยนั้น (2485-2490) ได้กล่าวว่า ฯพณฯ เซงยู อัครราชทูตคนแรกได้เดินทางมาไทยและเข้าถวายสารตราตั้ง เมื่อ 6 ธันวาคม 2485 ในเดือนกรกฎาคม 2486 ตัวอธิบดีกกรมโฆษณาการของไทยก็ได้ไปเยือนญี่ปุ่นและแมนจูกัว ด้วยความช่วยเหลืออำนวยความสะดวกจากเจ้าหน้าที่การทูตของญี่ปุ่น ดู ไพโรจน์ ชัยนาม, "กรมโฆษณาการ" ใน **50 ปีกรมประชาสัมพันธ์** (กรุงเทพฯ : 2526), หน้า 55.

37. ควรตั้งข้อสังเกตว่าการให้ความช่วยต่อขบวนการกู้ชาติในอุปถัมภ์ของญี่ปุ่นนี้ เกิดขึ้นในช่วงที่ไทยลงนามในกติกาสัญญาพันธไมตรี (21 ธันวาคม 2484) ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น และดูเหมือนจะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยอย่างกระตือรือร้น เช่น การให้ใช้สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย การให้ใช้หอประชุมกรมศิลปากร ซึ่งในตอนนั้นหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้รักษาการอธิการบดี และอยู่ในช่วงที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (31 ตุลาคม 2484) สำหรับขบวนการกู้เอกราชของอินเดียนั้น เริ่มมีผู้นำคือ "สวามีสัตยานันทบุรี" ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่ 2470 (กล่าวกันว่าเป็นศิษย์ของระพินทรนาถตะกอร์และมหาตมะคานธี) ต่อมาเสียชีวิตเพราะเครื่องบินตก จึงมี "รัชเบฮารีโภส" แทน จนกระทั่ง 2486 เยอรมนีได้ส่ง "ศรีสุภาส จันทรโภส" มาแทนและได้ตั้ง "อินเดียอิสระ" Azed Hind ขึ้น ขบวนการกู้ชาติของอินเดียได้รับการอนุญาตให้ใช้สถานีวิทยุกระจายเสียงฯออกอากาศเป็นภาษาฮินดีสัปดาห์ละ 3 ครั้ง ในการประชุมครั้งแรกของขบวนการนี้มีผู้เข้าร่วมประชุม 3 พันคน ส่วนขบวนการกู้ชาติของพม่าในการประชุมครั้งแรกมีผู้เข้าร่วม 6 ร้อยคน โดยหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้กล่าวเปิดประชุม (24 ธันวาคม 2484) และในช่วงที่ญี่ปุ่นให้เอกราชกับพม่า นายกรัฐมนตรี (พุ่น) คือ ดร. บามอก็ได้มาเยือนกรุงเทพฯ เมื่อธันวาคม 2487 ดู ไพโรจน์ ชัยนาม, "กรมโฆษณาการ," เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-52.

38. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 410-411.

39. กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย**, หน้า 66.

40. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 395.

41. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 193.

42. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง**, หน้า 141.

43. เรื่องเดียวกัน, หน้า 200.

44. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 195.

45. อ.พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 2, หน้า 115-116. จอมพล ป.

พิบูลสงครามคงไม่มีโอกาสรู้ว่า ประวัติศาสตร์ได้เล่นตลกกับท่านอย่างน่าสนใจว่าในระยะต่อมาในช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2500 นั้น ได้มีการฟื้นฟูเรื่องผ้าทอไทยในภาคอีสานและภาคเหนือ และ "เครื่องนุ่งห่มด้วยมือของเขาเองตามประสาชาวพื้นเมือง...ถึงจะไม่สวยงามเท่าของต่างประเทศก็ช่างเป็นไร"นั้นได้กลายเป็นหนึ่งในบรรดาของเก่าที่ต้องรสนิยมคนชั้นกลางและชั้นสูงของไทยมาก ถึงกับมีการสะสมและซื้อหากันด้วยราคาแพง ๆ จากเพียงไม่กี่ร้อยเป็นพันหรือหมื่นบาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการ "โปรโมท" และ "บูม" ใหญ่ของ อาจารย์วิถี พานิชพันธ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่จัดแสดงให้เป็นที่ฮือฮาตามโรงแรมชั้นหนึ่งในกรุงเทพมหานครในช่วงปี 2529-2530.

46. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2519), หน้า 174-175.

47. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง**, หน้า 146.

48. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 195. การขาดแคลนเหล่านี้ทำให้ประชาชนต้องค้นคิดวิธีการใหม่ ๆ ในการแก้ปัญหา เช่น การปะชุนใช้เสื้อผ้าให้ได้นานขึ้น มีแฟชั่นเกิดขึ้นในการปะก้นกางเกงให้เป็นรูปใบโพธิ์ หรือ การขาดไม้ขีดไฟก็ใช้วิธีการเอาขี้เถ้ากลบถ่านหรือฟื้นให้ครุกรุ่น เมื่อถึงเวลาจะหุงต้มใหม่ก็ใช้เชื้อไฟนั้นก่อฟืนก่อถ่านขึ้นใหม่ ฯลฯ

49. น่าสังเกตว่าไม่มีการปันส่วนข้าวสาร และการปันส่วนดังกล่าวข้างต้นก็จำกัดอยู่ในเขตกรุงเทพฯ-ธนบุรีเท่านั้น อันเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าความเดือดร้อนด้านเศรษฐกิจนั้นกระทบกระเทือนคนเมืองใหญ่เป็นต้น สำหรับการปันส่วนน้ำตาลทรายก็ยังมีหลักฐานอยู่ชั่วระยะหนึ่งพอต้นปี 2486 (4 มีนาคม) ก็มีคำสั่งให้เลิกปันส่วน ดู อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 157.

50. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 196-200 และ แถมสุข นุ่มนนท์, **ประวัติศาสตร์**, หน้า 143-145. และ ดู ม.จ. วิวัฒนไชย ไชยยันตร์, **ม.จ.วิวัฒนไชยอนุสรณ์** (กรุงเทพฯ : ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2505) กับอุบล จิระสวัสดิ์, "สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517) ในเรื่องเงินกู้หรือเงินเยนพิเศษนี้ ดู โยเนะโอ อิชิอิ และ โทชิฮารุ โยชิกาวะ **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี**, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530 (ญี่ปุ่นให้ดอกเบี้ย 4 เปอร์เซ็นต์ และใช้คืนเป็นทองคำ 1 กรัมต่อ 3.06 บาท)

51. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 196-198. และ แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง**, หน้า 142-143. อย่างไรก็ตามญี่ปุ่นได้ชดเชยความเสียหายของไทยครั้งนี้ โดยญี่ปุ่นได้ตกลงที่จะซื้อข้าวจากไทยในราคาที่สูงกว่าเดิม 37 เปอร์เซ็นต์ และลดค่าเงินเปียสในอินโดจีนที่ญี่ปุ่นยึดครองอยู่และเป็นเงินที่มีค่าสูงกว่าเงินบาทของไทยให้เท่ากับเงินบาท

52. ในเรื่องการพิมพ์ธนบัตรเองนี้ รัฐบาลได้ใช้โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก (เช่นเดียวกับการให้พิมพ์ดวงตราไปรษณียากร) และโรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์ทหารเรือที่ต้องพิมพ์อย่างหามรุ่งหามค่ำ บางครั้งต้องพิมพ์ถึงวันละ 20 ชั่วโมง และเมื่อไม่พอก็ต้องให้เอกชนพิมพ์อีก 3 โรง คือ โรงพิมพ์จันกวง กรุงเทพวานิช และกิมไบ๊ ซึ่งทั้งกระดาษ สี การพิมพ์ คุณภาพต่ำมาก ในขณะเดียวกันการที่กระแสเงินสะพัดมาก ทำให้มีความต้องการธนบัตรมาก และเพื่อแก้ปัญหาเงินเฟ้อรัฐบาลก็ได้พิมพ์ธนบัตรใบละ 1 พันบาทขึ้น กระโดดจากการมีธนบัตรมูลค่าสูงสุดจาก 100 เป็น 1,000 บาท โดยไม่มี 500 บาทเช่นในปัจจุบัน ดู รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 199.

53. ในเรื่องเกี่ยวกับการคลังในสมัยสงครามนี้ ได้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ ซึ่งเรียกว่าเป็นชุดสงคราม (7 มีนาคม 2485-24 กรกฎาคม 2487) คณะรัฐมนตรีชุดใหม่ดูจะเป็นทหารและพลเรือนที่มีความเห็นพ้องกับนโยบายรัฐบาลช่วงวิกฤตการณ์ดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตว่า นายปรีดี พนมยงค์จะหลุดไปจากตำแหน่งบริหาร โดยมีนายพลตรี เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ เข้ามาดำรงตำแหน่งแทน แต่ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 หลายคนก็ยังร่วมอยู่ในคณะรัฐบาล จะมามีการแตกแยกเป็นฝ่ายพลเรือนและทหารอย่างเด่นชัดในต้นปี 2486 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาผู้แทนราษฎร (ซึ่งจะเกี่ยวเนื่องกับบทบาทของขบวนการเสรีไทยที่จะกล่าวต่อไป) น่าสังเกตอีกว่าในเรื่องของการคลังนี้หลังจากการบุกของญี่ปุ่น นายวนิช ปานะนนท์ ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทสำคัญ กล่าวกันว่าเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับญี่ปุ่นเป็นพิเศษ นายวนิชได้ดำแหน่งรัฐมนตรี (ลอย) เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2484 ได้เป็นหัวหน้าคณะทูตเศรษฐกิจไปเจรจาเรื่องการกู้เงินของญี่ปุ่นในเดือนเมษายน 2485 อันทำให้มีการต้องลดค่าเงินบาทดังกล่าวข้างต้น และ 30 ตุลาคม 2486 ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง (นอกเหนือจากตำแหน่งสำคัญที่เป็นรัฐมนตรีสั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์) แต่ต้องลาออกเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2487 และถูกจับในข้อหาทุจริตต่อราชการ นายวนิช ปานะนนท์ ถึงแก่กรรม (ด้วยสาเหตุ

ไม่แจ้งชัดว่าเป็นการฆ่าตัวตายหรือถูกฆาตกรรม) เมื่อ 21 พฤศจิกายน 2487 (หลังจากที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไปแล้วเมื่อ 24 กรกฎาคม 2487 และถูกปลดจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดเมื่อ 24 สิงหาคมปีเดียวกัน) ดู นิยม สุขรองแพ่ง, "นายร้อยโท ขุนศรีศรากร ผู้อุทิศให้กับการปฏิวัติ," **ศิลปวัฒนธรรม** 5 : 8 (มิถุนายน 2527), หน้า 6-21 และ ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 426.

54. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 179.

55. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

56. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 386.

57. เรื่องเดียวกัน, หน้า 383.

58. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 343.

59. เรื่องเดียวกัน, หน้า 396.

60. เรื่องเดียวกัน, หน้า 376.

61. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 430.

62. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 179-180.

63. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 392-395.

64. เรื่องเดียวกัน, หน้า 398. หลักฐานชิ้นนี้ถูกนำมาพิมพ์ ได้ถูกแก้ตัวอักษรและตัวสะกดหมด ถ้าจะให้ตรงตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โทรเลขฉบับนี้ก็คงจะต้องสะกดด้วยอักขระวิธีของยุคสมัยนั้น

"วันเกิดพนะท่าน จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี 14 กรกดาคม พุทธสักราช 2486"
(เขียนตามภาษาไทยใหม่ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)

บทที่ 6
ขบวนการเสรีไทย
และการเมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

การแตกกลุ่มของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามหลังญี่ปุ่นบุก — เสรีไทยสายในประเทศ-สหรัฐฯ-อังกฤษ กับผลต่อการจัดกลุ่มในการเมืองไทย — การปฏิบัติการของเสรีไทยแต่ละสาย — เสรีไทยในประเทศกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจและบารมีมากที่สุดเมื่อปลายสงครามโลกครั้งที่สอง ได้จัดให้มีการเดินสวนสนามของพลพรรคเสรีไทย ณ ถนนราชดำเนินเมื่อวันที่ 25 กันยายน 2488 และในตอนเย็นวันเดียวกันนั้นมีงานเลี้ยงรับรองผู้แทนของเสรีไทย ณ สโมสรมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นายปรีดี พนมยงค์ก็ได้กล่าวปราศรัยกับผู้แทนของกองกำลังเสรีไทยทุกหน่วยว่า "เมื่อองค์การในการรับใช้ชาติจำเป็นต้องมีขึ้น...จะต้องมีนามสำหรับในการนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนชาวไทยอยู่ในต่างประเทศ...เรียกองค์การและผู้ร่วมงานในต่างประเทศว่า "เสรีไทย" ...ส่วนองค์การต่อต้านภายในประเทศนั้น ในชั้นเดิมไม่มีชื่อเรียกองค์การว่าอย่างไร...เมื่อองค์การภายในและภายนอกประเทศได้ติดต่อกันในชั้นหลังสาส์นที่เจ้าหน้าที่ต่างประเทศได้มีมายังข้าพเจ้าเรียกขานองค์การที่เราร่วมงานระหว่างคนไทยทั้งภายในและภายนอกนี้ว่า *Free Siamese Movement* หรือ *ขบวนการเสรีไทย* เป็นนามสมญาที่ควรยอมรับ ข้าพเจ้าก็ได้ถือเอานามนี้

โต้ตอบกับต่างประเทศโดยใช้นามองค์การว่า องค์การขบวนเสรีไทย"[1]

ขบวนการเสรีไทยเป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น และเพื่อเป็นข้อต่อรองกับสัมพันธมิตร เป็นองค์กรที่มีบทบาทใน "การกู้ชาติ" มิให้ประเทศไทยซึ่งเข้าร่วมในการสงครามกับญี่ปุ่นต้องถูกปฏิบัติในฐานะของประเทศแพ้สงคราม (อย่างในกรณีของญี่ปุ่น เยอรมนี และอิตาลี) ดังนั้นขบวนการเสรีไทยก็เป็นองค์กรที่เกี่ยวกับการต่างประเทศเป็นหลัก และในการศึกษาโดยทั่วไปก็มักจะพิจารณาขบวนการเสรีไทยในด้านนี้ โดยแบ่งการศึกษาเป็นเรื่องของขบวนการเสรีไทยในประเทศ (ที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้า) กับนอกประเทศ (ในสหรัฐฯ ที่มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้า และในอังกฤษที่มี ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ เป็นบุคคลสำคัญ) แต่อย่างไรก็ตามขบวนการเสรีไทยมีความซับซ้อนเกี่ยวพันกับการเมืองไทยอย่างลึกซึ้ง ดังที่*ศาสตราจารย์แถมสุข นุ่มนนท์* ได้ตั้งข้อสังเกตที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความขัดแย้งในแง่ของตัวบุคคลของการเมืองไทยว่า "เมื่อญี่ปุ่นจำนนในเดือนสิงหาคม 2488 หน่วยเสรีไทยในประเทศได้สลายตัวในเวลาต่อมา การต่อสู้และต่อต้านญี่ปุ่น จบสิ้นไปแล้ว แต่การต่อสู้อีกประเภทหนึ่งนั่นคือการต่อสู้เพื่ออำนาจและเกมทางการเมืองในหมู่สมาชิกกลุ่มเสรีไทย ยังคงดำเนินอยู่ต่อไป..."[2] และ*สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ* ซึ่งได้ศึกษาเรื่องนี้อย่างละเอียดได้กล่าวอย่างชัดเจนอีกว่า "ความเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยในฐานะที่ขบวนการนี้เป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในของไทย ซึ่งก่อตัวมาตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ทั้งระหว่างคณะราษฎรกับพวกนิยมเจ้า และภายในคณะราษฎรระหว่าง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำฝ่ายทหารบก กับนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำฝ่ายพลเรือน"[3] ดังนั้น ขบวนการเสรีไทยจึงมีทั้งปีกขวา (ฝ่ายอนุรักษ์นิยม-เจ้า) ปีกกลาง

(ฝ่ายทหารเรือ-ข้าราชการพลเรือนเสรีนิยม) และปีกซ้าย(สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลุ่มผู้นำอีสาน) ทั้งสามกลุ่มประสานงานกันในสถานการณ์ "ฉุกเฉินแห่งชาติ" ต่อต้านทั้งญี่ปุ่นและลัทธิชาตินิยม-ทหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับทัศนคติของท่านว่า

> *การที่ทางฝ่ายทหารนิยมนาซีเยอรมันและท่านไม่นิยมนั้นเป็นความขัดแย้งในปัญหาอุดมคติ สันติภาพกับสงคราม แตกต่างกันในพื้นฐานของประชาธิปไตยกับลัทธิฟาสซิสต์...เป็นเรื่องของอุดมคติคือสงคราม อธรรมต้องแพ้สงครามที่เป็นธรรม เพียงแต่จะช้าหรือเร็ว อันนี้เป็นพื้นฐานปรัชญาของมนุษย์ เชื่อว่าประชาธิปไตยต้องชนะเผด็จการ ประชาธิปไตยเป็นอำนาจของคนทั้งหลายจะต้องชนะ เพียงแต่เงื่อนเวลาช้าหรือเร็วเท่านั้น ถ้าไปเห็นเขาชนะอยู่ในปัจจุบัน แล้วเข้าร่วมด้วยเพียงเพื่อประโยชน์ชั่วคราวก็เป็นลูกขุนพลอยพยัก*[4]

และที่น่าสนใจคือการใช้สื่อวัฒนธรรมโดยภาพยนตร์"พระเจ้าช้างเผือก"[5] ที่นายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้สร้างขึ้นมาเอง โดยที่หากจะดูบริบทของ "พระเจ้าช้างเผือก" ซึ่งปรากฏออกมาในปี 2483 ในสมัยที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ซึ่งยังมีความสัมพันธ์อันดีกับนายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม อยู่นั้น น่าจะมาจากเหตุการณ์ของการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศส (ในขณะที่สงครามโลกครั้งที่สองก็ได้ระเบิดในยุโรปไปแล้วตั้งแต่ปี 2482) เป็นเสมือนการสื่อความหมายโดยใช้ภาพยนตร์ที่พูดเสียงในฟิล์มเป็นภาษาอังกฤษ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นเรื่องของผู้นำที่รัก

สันติภาพ ไม่ต้องการให้มีสงครามโดยที่จะต้องเอาทหารและประชาชนเข้าประหัตประหารกัน ดังเช่นในกรณีของการรบในอินโดจีน ซึ่งเมื่อเกิดกระแสชาตินิยมอย่างรุนแรงอันเป็นผลจากการปลุกระดมของรัฐบาล จนทำให้นิสิตนักศึกษาเดินขบวนใหญ่ และการใช้กำลังอาวุธเข้าแก้ไขปัญหาการขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสกำลังจะระเบิดขึ้นดังที่กล่าวมาแล้วนั้น "ดร.ปรีดี พนมยงค์...ในฐานะผู้ประศาสน์การ (ม.ธ.ก.)...ได้ห้ามมิให้นักศึกษาเดินขบวน มิใช่ไม่สนับสนุนการที่ไทยเรียกร้องเอาดินแดนคืน คนไทยอื่นๆ อยากได้ดินแดนที่ฝรั่งเศสเอาไปจากไทยอย่างไร ดร.ปรีดี พนมยงค์ก็อยากได้เช่นนั้น แต่เวลานั้นนักศึกษาทั้งหลายอยู่ในฐานะเลือดเข้าตา มิได้เชื่อฟังคำห้ามปราม และแล้วก็พากันเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน อิทธิพลของการโฆษณาการปลุกใจมีมากมายนัก แต่ในที่สุดนักศึกษาทั้งหลายก็ได้เข้าสู่ห้องประชุมฟังผู้ประศาสน์การของตนพูด พูดถึงวิธีการที่ไทยจะได้รับความยุติธรรม ที่ไทยจะได้ดินแดนคืนโดยวิธีสันติ ...นักศึกษาทุกคนเงียบ...และวันนั้นเองที่...ได้พบกับความไม่พอใจอย่างยิ่งของผู้ประศาสน์การ"[6]

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความคิดของนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับการดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยม-ทหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งแม้จะอยู่ร่วมรัฐบาลเดียวกันและแม้จะยังไม่ถึงกับเกิดความแตกแยกอย่างเด่นชัดก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนมีรากฐานของความเห็นที่ไม่ตรงกันอยู่แล้ว อันทำให้เมื่อสงครามโลกระเบิด ความคิดที่แตกต่างกันนั้นก็ระเบิดตามมาด้วย เป็นเหตุให้มีการจัดกลุ่มก้อนพันธมิตรทางการเมืองกันใหม่ในกลุ่มคณะราษฎร

การแตกกลุ่มของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามหลังญี่ปุ่นบุก

เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาระเบิดขึ้น คณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้แตกออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายรัฐมนตรีที่ปีนทหาร และรัฐมนตรีที่เป็นพลเรือน ประเด็นที่เป็นข้อขัดแย้งกันมากคือท่าทีต่อญี่ปุ่นว่าจะอยู่ระดับไหน ซึ่งสำหรับกรณีของความฉุกเฉินในวันที่ญี่ปุ่นบุก 8 ธันวาคม 2484 นั้น เสียงข้างมากของคณะรัฐมนตรีออกมาในรูปที่ต้องยอมจำนนต่อข้อเสนอที่ทหารญี่ปุ่นจะผ่านแดนประเทศไทย แต่ก็มีข้อโต้แย้งกันในรายละเอียดดังหลักฐานที่ว่า นายปรีดี พนมยงค์ขอให้อภิปราย "ว่าเวลานี้เป็นเหตุการณ์สำคัญแล้ว ถือว่าเป็นโชคชะตาอันสำคัญของประเทศ เพราะฉะนั้นข้อที่จะตกลงใจอย่างไรนั้น ผมไม่มีข้อขัดข้อง แต่ขออภิปรายให้เห็นทั้งเหตุและผลเสียก่อน ก่อนที่เราจะวินิจฉัยลงไป"[7] ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ตอบว่า "ผมอยากจะพูดเสียก่อน คือเวลานี้กำลังรบกันอยู่ เราจะรบต่อไปหรือให้หยุด เพราะที่เราพูดกันอยู่ทุกวินาทีนี้คนต้องตาย เราจะให้หยุดหรือจะให้รบต่อไป ส่วนเรื่องอื่นนั้นไว้พูดทีหลัง"[8] แล้วจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ "ตัดบทว่าไม่มีเวลาที่จะอภิปรายเรื่องนี้ เพราะเป็นเรื่องรีบด่วน กองทัพญี่ปุ่นกำลังเคลื่อนเข้าดินแดนไทยแล้ว ในที่สุดคณะรัฐมนตรีเห็นชอบด้วยกับที่จะให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านเมืองไทย เพราะว่าประเทศไทยไม่มีกำลังเพียงพอที่จะต่อต้านได้ ครั้นจะหวังพึ่งอังกฤษและสหรัฐอเมริกาก็พึ่งไม่ได้"[9]

กล่าวกันว่าปัจจัยที่ทำให้คณะรัฐมนตรีตัดสินใจยอมให้ญี่ปุ่นยกกองทัพเข้ามาในประเทศไทยตามข้อเสนอผ่านแดนนั้น ส่วนหนึ่งเพราะกองทัพญี่ปุ่นได้บุกเข้ามาแล้ว ทหารและประชาชนไทยไม่มีขีดความสามารถที่จะต้านทานได้ (ในช่วงของสงครามมหาเอเชียบูรพานั้นญี่ปุ่นมีกองทัพของตนทั้งหมด ในไทย

และพม่าประมาณ 120,000 คน อยู่ในไทย 50,000 คน ในขณะที่กองทัพไทยมีประมาณ 30,000 คน) และอีกส่วนหนึ่งเป็นผลจากคำตอบของรัฐบาลอังกฤษในหนังสือด่วนที่สุด (ส่วนตัวและลับมาก) จากนายกรัฐมนตรีอังกฤษ วินสตัน เชอร์ชิล ถึงจอมพล ป. พิบูลสงคราม (8 ธันวาคม 2484) ที่ว่า "เป็นไปได้ที่การบุกรุกของญี่ปุ่นต่อประเทศของท่านกำลังใกล้จะเกิดขึ้น ถ้าท่านถูกโจมตีขอให้ป้องกันตัวเอง การรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอธิปไตยโดยสมบูรณ์ของประเทศไทยนั้นเป็นผลประโยชน์ของอังกฤษ และเราจะถือว่าการโจมตีต่อท่านคือการโจมตีต่อเราเอง"[10]

การยอมให้ญี่ปุ่นเข้ามาในประเทศวันนั้นจึงเป็นมติร่วมของคณะรัฐบาล แต่อย่างไรก็ตามความเห็นที่แตกแยกกันก็ปรากฏขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในคำโต้เถียงของรัฐมนตรีฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนในวันนั้น เช่น นายพลโท มังกร พรหมโยธี (รมต. กลาโหม) กล่าวว่า "ผมเห็นว่าต้องร่วมรบในทางทหาร และเพื่อรักษาความเป็นเอกราชของเราด้วย จะได้ไม่เสียเวลาเดี๋ยวมันก็เคลื่อนที่เข้ามาเรื่อย ๆ" นายพลตรี เพียร สฤษดิ์ยุทธศิลป์ พิริยะโยธิน "ผมคิดว่าร่วมก็ร่วมเต็มที่ดีกว่า ถ้าหากว่าได้ผลเราก็ได้ประโยชน์บ้าง ถ้าหากว่าจะไปร่วมครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้ว เราก็ไม่ได้ผลประโยชน์อะไรเลย เพราะเขาคงไม่ยอมให้" ซึ่งนายพลตรี พิชิต เกรียงศักดิ์พิชิต (รมช. มหาดไทย) กล่าวเสริมว่า "เท่าที่ท่านนายกรัฐมนตรีบอกแล้วว่า ถ้าเราสู้ก็ไปไม่กี่น้ำ ถ้าไปอย่างนี้บางทีจะมีทางกระมัง" ส่วนนายพลอากาศตรี มุนี มหาสันทนะเวชยันตรังสฤษฎ์ (รมต. เกษตราธิการ) กล่าวในทำนองเดียวกันว่า "มีทางเดียวเขาไม่ให้เลือกเลยสักทาง" ในขณะที่นายดิเรก ชัยนาม (รมต. กระทรวงการต่างประเทศ) แย้งว่า "ผมคิดว่าสู้นั้นเราสู้ไม่ไหว อย่างที่ท่านนายกฯเคยกล่าวแล้ว ที่จริงเมื่อกี้นี้เขาบอกว่าจะเคารพเรา เราจะเสนอว่ายอมให้ผ่านทุกอย่าง

แต่การที่จะบังคับเราร่วมรบด้วยนั้นเรายอมไม่ได้" เช่นเดียวกับนายปรีดี พนมยงค์ (รมต. การคลัง) ก็กล่าวเช่นกันว่า "ผมเห็นอย่างนี้ คือเมื่อเราหยุดยิงและวินิจฉัยไปในทางที่เราจะไม่รบแล้ว ผลที่ตกลงนั้นจะต้องเป็นว่าเราไม่ไปรบกับอีกทางหนึ่ง"[11]

ข้อถกเถียงของคณะรัฐมนตรีฝ่ายทหารและพลเรือน แม้ประเด็นหลักจะอยู่ที่เรื่องของการรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติ แต่ที่ลึกลงไปกว่านั้นและเป็นรูปธรรมก็คือปัญหาสมรรถภาพของกองทัพไทยทำให้เกิดทางเลือกที่ไม่มั่นใจว่าจะต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่น หรือยอมจำนนต่อข้อเสนอและหาผลประโยชน์จากการยอมนั้นให้ได้มากที่สุด ในทัศนะของฝ่ายทหาร กองทัพย่อมเป็นหัวใจทั้งหมดขององค์กร การต่อสู้กับญี่ปุ่นแล้วต้องแพ้อย่างยับเยินไม่ได้หมายเพียงเรื่องของเอกราชอธิปไตยเท่านั้น ยังหมายถึงการสิ้นสุดของกองทัพอีกด้วย ฉะนั้นปัญหาเฉพาะหน้าของฝ่ายทหารก็คือการรักษาไว้ซึ่งกองทัพของตน และยิ่งฝ่ายทหารมีพื้นฐานของความคิดที่มองลัทธิทหารและระบอบฟาสซิสม์เป็นคำตอบดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ก็ยิ่งทำให้การตัดสินใจยอมต่อญี่ปุ่นนั้นสอดคล้องกันทั้งในด้านความคิดและการปฏิบัติ ในขณะที่ฝ่ายพลเรือนซึ่งไม่สู้จะมีความเชื่อมั่นในระบอบฟาสซิสม์ของญี่ปุ่นเกิดความรู้สึกที่ว่า "ช็อก" ต่อการที่กองทัพของประเทศจะตัดสินใจได้ง่ายและรวดเร็ว ไม่สอดคล้องกับนโยบายที่ประกาศมาตลอดเวลาว่าจะต่อต้านการรุกรานจากภายนอกอย่างเคร่งครัด ในทัศนะของฝ่ายพลเรือนก็เหมือนหนึ่งว่าฝ่ายทหารผิดคำมั่นสัญญาที่สร้างความผิดหวัง และเป็นจุดเริ่มต้นของความแตกแยกในคณะรัฐบาลเอง

ความผิดหวังนี้ได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง *ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์* (อดีตเลขาธิการรัฐสภา) ได้ให้ข้อมูลว่าในวันถัดมาเมื่อมีการเปิดประชุมสภา

ผู้แทนราษฎรวิสามัญ 9 ธันวาคม เป็นการด่วนพิเศษ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แจ้งเรื่องญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ และรัฐบาลไทยได้ยินยอมให้ญี่ปุ่นผ่านดินแดนไปแล้วนั้น "มวลสมาชิกสภาได้รับทราบ... เพราะเหตุที่ได้กล่าวมาแล้วว่า คนไทยทุกคนได้รับการปลุกใจให้รักชาติให้ทำการต่อสู้ศัตรู ตามกฎหมายกำหนดหน้าที่ของคนไทยในการรบ เมื่อทราบว่ารัฐบาลยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านไป โดยไม่มีการต่อสู้ตามที่เคยประกาศชักชวนปลุกใจไว้ อันตรงกันข้ามกับจิตใจของคนไทยในขณะนั้น จึงทำให้การประชุมในครั้งนั้น เป็นการประชุมที่สุดแสนเศร้าที่สุดทั้งสมาชิก รัฐมนตรีได้อภิปรายชักถามโต้ตอบกันด้วยน้ำตานองหน้า ความรู้สึกของทุกคนในขณะนั้น คล้ายกับว่าเด็กถูกผู้ใหญ่ที่มีกำลังมหาศาลรังแก จะสู้ก็สู้ไม่ได้ ทั้งมีความวิตกว่าประเทศไทยได้สูญเสียเอกราชอธิปไตยไปแล้ว"[12]

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น ดูเหมือนจะมีความข้องใจไม่น้อยในหมู่ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อการที่คณะรัฐมนตรีตัดสินใจให้ญี่ปุ่นผ่านเข้ามาในดินแดนไทยได้โดยง่าย ขัดต่อนโยบายและคำประกาศของรัฐบาลที่ได้เรียกร้องให้มีการป้องกันประเทศอย่างแข็งขันมาก่อนหน้านี้หลายปี *จอมพล ป. พิบูลสงคราม* เองได้ชี้แจงเรื่องนี้อีกครั้งเพื่อปรับความเข้าใจในการประชุมคณะรัฐมนตรีในวันถัดมาอีก (10 ธันวาคม 2484) ว่า "ผมเคยได้พูดเมื่อก่อนนี้ว่าเรารบตายอย่างชาวบ้านบางระจันนั้นเป็นของวิเศษ มีเกียรติยศ แต่นั่นเป็นการปลุกขวัญของประชาชน เพราะว่าตามหลักการโฆษณาของรัฐบาลในเวลาก่อนมีเรื่องกับเวลามีเรื่องแล้วนั้นเป็นคนละอย่าง เมื่อก่อนมีเรื่องนั้นเราจะต้องทำเก่งด้วยประการทั้งปวง"[13] *ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์* ก็ได้ออกความเห็นไว้เช่นกันว่า "เกี่ยวกับการยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทางผ่านเมืองไทยไปตีมลายูและพม่าของอังกฤษ กรุงเทพมหานครก็รอดจากการโจมตี

ทางอากาศของญี่ปุ่น สมกับภาษิตของสุนทรภู่ที่ว่า "รู้อะไรไม่สู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี" ทั้งนี้ขอจารึกชมเชย จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ที่ได้ตัดสินใจเข้าข้างญี่ปุ่นในเรื่องนี้"[14]

จากสถานการณ์ที่สับสนอลหม่านและความเสียใจในหมู่คนไทยไม่น้อยที่ญี่ปุ่นได้ยาตราทัพเข้ามาในประเทศ ในวันที่ 10 และ 11 ธันวาคม ได้มีการประชุมคณะรัฐมนตรีขึ้นอีก และประเด็นก็เคลื่อนจากการยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเข้าสู่ประเทศไทย ไปสู่การร่วมมือทางทหารและการร่วมรบ อันทำให้ความเห็นที่แตกต่างของรัฐมนตรีฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนก็ยิ่งเด่นชัดขึ้น ในการประชุมวันที่ 10 ธันวาคมนั้น เรียกได้ว่าเป็นการประชุมเพื่อปลอบใจและโน้มน้าวผู้ร่วมงานในคณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งขอยกข้อความนั้นมาเพื่อให้เห็นภาพและบรรยากาศของยุคสมัยแห่งความคับขัน *จอมพล ป. พิบูลสงคราม* ได้กล่าวปลอบ ("รัฐมนตรีหลายคน [ที่] ร้องไห้") ว่า

> *ผมนึกว่าเราจะไม่พูดกันถึงเรื่องว่าเสียใจหรือไม่เสียใจ เพราะว่าเราจะไปนั่งรำถึงถึงความเสียใจทุกวันนั้นผมเห็นว่าจะไม่มีประโยชน์ ...ผมยังจำเพลงของหลวงวิจิตรวาทการได้อันหนึ่งว่า ควรยิ้มได้เมื่อภัยมา ไม่ใช่ยิ้มได้เมื่อเราอยู่ในวิมาน ทุกคนก็เสียใจ ผมเองผมก็เสียใจ ทุกคนก็ร้องไห้ แต่เมื่อเราจะร้องต่อไปอีกนั้นจะได้ประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้นเรามาทำดู เราทำของเราเพื่อกู้ชาติบ้านเมืองของเราต่อไปจนสุดความสามารถ ขอแต่ว่าที่จะมานั่งร้องไห้กันนั้นไม่ใช่สมบัติของผู้ชายเสียแล้ว*

แล้วจอมพล ป. พิบูลสงครามก็กล่าวโน้มน้าวในแง่ของการที่ต้องมีนโยบาย

"อ้อลู่ลม" โดยอ้างอิงทางประวัติศาสตร์อีกด้วยว่า

> *ถ้าเราตกลงไปในทางรบนี่ก็แหลก และพวกเราก็จะไม่มีโอกาสที่จะมานั่งปรับความเข้าใจกันหรือไม่มีโอกาสที่จะคิดหาทางแก้ไขได้ และเมื่อแหลกไปแล้วบ้านเมืองที่เราวาดภาพเห็นก็จะระส่ำระสาย ซึ่งอาจจะยิ่งกว่าเมื่อคราวที่กรุงเก่าแตกก็ได้ แล้วใครจะควบคุม ป่านนี้ฝูงคน 14 ล้านคนอาจจะวิ่งไปกระจัดกระจายที่ตายก็ตายไป...แล้วใครจะเป็นคนกู้ กว่าจะมีสมเด็จพระนเรศวรส่งเข้ามาสักคนหนึ่ง และการกู้ชาติในสมัยนี้ก็เป็นของที่ยาก...เราสงวนชาติของเราไว้ อย่าเพิ่งให้ตายเสีย ถ้าเราไปดื้อดึงเข้า ชาติของเราตายแล้วก็จะไม่มีวันฟื้น ถ้าหากว่าเราได้ผ่อนผันคล้าย ๆ กับว่าพายุแรงมาก็ผ่อนโอนไป อย่าให้ต้นไม้ถึงกับหักได้ ต้นไม้นั้นก็ยังคงอยู่ นี่ถ้าเปรียบกับต้นไม้ และต่อไปข้างหน้าลูกมันก็อาจจะออกมา ซึ่งเราจะเก็บผลกินได้อีก*[15]

วันที่ 10 ธันวาคมนั้นเป็นวันที่เรือรบอันทรงพลังของอังกฤษ 2 ลำ ได้แก่ *The Prince of Wales* และ *The Repulse* ต้องจมลงนอกฝั่งมลายู และญี่ปุ่นก็ได้ยื่นข้อเสนอเพิ่มขึ้นในการที่ให้ไทยร่วมรบด้วย ฉะนั้นในการประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 11 ธันวาคม จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ไปไกลถึงจุดที่ว่า "ในใจของผมเห็นว่าเมื่อเราจะเข้ากับเขาแล้วก็เข้าเสียให้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์" ดังนั้นความแตกแยกในเรื่องของระดับการยอมญี่ปุ่นก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ไปจนถึงจุดแตกหักในเรื่องของการที่ญี่ปุ่นขอกู้เงินจากไทยที่จะใช้จ่ายสำหรับทหารของตน[16]

ผลที่ตามมาก็คือการปรับคณะรัฐมนตรี ซึ่งภายในเวลาไม่ถึง 1 สัปดาห์

หลังการบุกของญี่ปุ่น รัฐมนตรีฝ่ายพลเรือนที่ไม่เห็นด้วยกับการร่วมมือกับญี่ปุ่นอย่างใกล้ชิดก็ถูกออกหรือเปลี่ยนตำแหน่ง ในขณะที่ฝ่ายทหารได้เข้ามาแทนที่ กล่าวคือ ในวันที่ 15 ธันวาคม นายดิเรก ชัยนาม และนายพลโทมังกร พรหมโยธี (แม่ทัพกองทัพบูรพาผู้ประสบความสำเร็จจากการรบเรียกร้องดินแดนมาแล้ว) ทั้งสองรัฐมนตรีเป็นผู้ที่ขัดแย้งกันอย่างหนักในเรื่องของการร่วมหรือไม่ร่วมกับญี่ปุ่น นายดิเรก ชัยนาม ลดฐานะจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเดียวกันนี้ ส่วนนายพลโท มังกร พรหมโยธี ก็ลดตำแหน่งจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเดิม ในขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการทั้งสองกระทรวงนี้ด้วยตนเอง ในวันรุ่งขึ้น 16 ธันวาคม จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เสนอให้นายปรีดี พนมยงค์ ออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง "เตะโด่ง" ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์(แทนตำแหน่งที่เจ้าพระยายมราชเคยดำรงอยู่แต่ได้ถึงอสัญกรรมไป) และให้ นายพลตรี เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ มาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังแทน และให้นายวนิช ปานะนนท์ ได้เข้าเป็นรัฐมนตรีลอย ในวันต่อมาที่ 17 ธันวาคม นายวิลาศ โอสถานนท์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคมก็ลาออก (นายวิลาศ โอสถานนท์ต้องถูกออกจากตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณาการด้วยในฐานะที่ไม่ใช่สาย "โปรญี่ปุ่น" โดยมีนายไพโรจน์ ชัยนามเข้ามารับตำแหน่งแทน)

อย่างไรก็ตามอาจเป็นการกล่าวที่เกินเลยไปว่า การแตกแยกในคณะรัฐมนตรีในเดือนธันวาคมนี้ เป็นการแตกแยกอย่างเด็ดขาดชนิดเป็นภาพขาวดำ ทั้งนี้เพราะแม้จะมีรัฐมนตรีฝ่ายพลเรือนหลุดออกจากตำแหน่งไปดังกล่าวข้างต้นก็ตาม แต่ก็ยังมีรัฐมนตรีพลเรือน (ซึ่งต่อมาถูกจัดว่าเป็นฝ่าย

ของนายปรีดี พนมยงค์) อีกหลายนายอยู่ในตำแหน่งต่อไป และเมื่อมีการตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น "ชุดสงคราม" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (17 มีนาคม 2485) นั้น รัฐมนตรีพลเรือนหลายนายก็ยังคงอยู่ในรัฐบาลชุดนี้ เช่น นายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุณยเกตุ ซึ่งจะมาแตกแยกกับจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างหนักกระทั่งถึงขั้นลาออกก็ต่อเมื่อต้นปี 2486 ในความขัดแย้งการตั้งตำแหน่งประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎรที่จะกล่าวต่อไปภายหลัง

ยิ่งในกรณีของนายดิเรก ชัยนาม ก็ยิ่งเป็นเรื่องที่ซับซ้อนมาก ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายดิเรก ชัยนามต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อนโยบายต่างประเทศที่เป็นกลางของรัฐบาล ทั้งในการประชุมคณะรัฐมนตรีช่วงวิกฤตการณ์นั้น นายดิเรก ชัยนามก็มีความขัดแย้งกับรัฐมนตรีฝ่ายทหารอย่างรุนแรงโดยเฉพาะกับนายพลโท มังกร พรหมโยธี (รมต. กลาโหม) ดังนั้นการดำรงตำแหน่งต่อไปก็ดูไม่เหมาะสม แต่นายดิเรก ชัยนามก็เปลี่ยนจาก รมต. กต. เป็น รมช. กต. ในขณะที่ รมต. กห. ก็เปลี่ยนตำแหน่งเป็น รมช. กห. โดยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการทั้งสองกระทรวงนั้นเสียเองดังที่กล่าวมาแล้ว และก็เป็นเรื่องน่าประหลาดไม่น้อยที่ภายหลังนายดิเรก ชัยนาม (ซึ่งถูกมองว่า "โปรอังกฤษ") กลับถูกส่งไปเป็นเอกอัครราชทูตประจำญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามในด้านหนึ่งก็กลายเป็นประโยชน์ต่อนายปรีดี พนมยงค์ ที่จะได้ข่าวสารโดยตรงจากทางด้านญี่ปุ่น และส่งสารต่อไปยังสัมพันธมิตรเพื่อใช้ในการดำเนินงานเสรีไทย ดังที่หนังสือ *Straits Time* (12 มกราคม 2490) กล่าวถึงบทบาทของ "รู้ท" ซึ่งเป็นชื่อรหัสของนายปรีดี พนมยงค์ว่า "ชื่อรหัสของท่านคือ "รู้ท" (Ruth) ได้ใช้มากในสภาสูงสุดของสัมพันธมิตร ผู้บัญชาการร่วมฝ่ายทหารได้พบว่า เครือข่ายการจารกรรมของ

ท่านซึ่งดำเนินอยู่ภายในญี่ปุ่น ได้ให้ข่าวสารที่น่าเชื่อถือและวางใจได้มากที่สุดเกี่ยวกับสภาพการณ์และแผนการของฝ่ายศัตรู"[17]

แต่ในอีกด้านหนึ่งหากพิจารณาถึงการอยู่ในตำแหน่งและเปลี่ยนย้ายตำแหน่งต่างๆ ของนายดิเรก ชัยนาม ก็สะท้อนว่าความแตกแยกดังกล่าวมิได้ถึงขั้นเด็ดขาดเสียทีเดียว ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นความสัมพันธ์พิเศษระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงครามและนายดิเรก ชัยนามก็ได้ นายดิเรก ชัยนามเองก็เคยเป็น รมช. กต. ของจอมพล ป. พิบูลสงครามมาก่อนในช่วงของการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนจากฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นผู้ที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศก็คือตัวจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง และที่น่าสนใจไปกว่านั้นก็คือเมื่อมีการเปลี่ยนตัวเอานายวิจิตร วิจิตรวาทการ (ชื่อและสกุลของหลวงวิจิตรวาทการตามความนิยมของรัฐในสมัยนั้น) ให้ไปเป็นเอกอัครราชทูตประจำญี่ปุ่นแทน นายดิเรก ชัยนามก็ได้กลับมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามอีกเมื่อ 20 ตุลาคม 2486

เสรีไทยสายในประเทศ-สหรัฐฯ-อังกฤษ กับผลต่อการจัดกลุ่มในการเมืองไทย

จากการปรับคณะรัฐมนตรีครั้งนี้ ก็เห็นได้ชัดถึงความแตกแยกในกลุ่มของคณะราษฎรที่ร่วมกันเป็นรัฐบาลมาก่อนการบุกของญี่ปุ่น และก็กลายเป็นโอกาสพิเศษของนายปรีดี พนมยงค์ที่จะดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นได้สะดวกยิ่งขึ้น ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ข้างต้นว่า การที่บทบาทของนายปรีดี พนมยงค์โดดเด่นขึ้นมาในช่วงของสงครามโลกครั้งที่สอง ก็เป็นเพราะการดำเนินการขบวนเสรีไทย

แต่ในอีกด้านหนึ่งความโดดเด่นดังกล่าวก็มีส่วนอย่างมากจากการที่ได้ดำรงตำแหน่งในฐานะผู้แทนของสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะการเมืองไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ผู้นำใหม่มีความพยายามที่จะสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญและการปกครองประชาธิปไตย แต่จากฐานของสังคมที่พลังประชาธิปไตยยังอ่อนแออยู่ ทำให้ผู้นำใหม่ต้องหันไปหาลัทธิชาตินิยมอันเป็นพลังที่แข็งแกร่งสามารถเรียกร้องความสนับสนุนจากชนชั้นกลางไทยได้ ลัทธิชาตินิยมกลายเป็นพลังที่เข้ามาทดแทนหรือสกัดกั้นพลังของอนุรักษ์นิยมได้ในระยะเวลาหนึ่ง แม้ว่าเมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติอันทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มิได้เป็นศูนย์กลางที่เด่นชัดในสังคมไทยไปชั่วระยะเวลาหนึ่งก็ตาม แต่อนุรักษ์นิยมก็ยังทรงพลังอยู่ไม่น้อย การที่ได้ยุวกษัตริย์คือรัชกาลที่ 8 ขึ้นครองราชย์แทน ได้ช่วยให้ผู้นำใหม่สามารถจะดำเนินการทางการเมืองและการปกครองของตนได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยผ่านคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งการแต่งตั้งมาจากการเสนอแนะของผู้นำใหม่เอง

อย่างไรก็ตาม สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังทรงความสำคัญอย่างยิ่งในแง่ของการเป็นพลังทางจิตใจและเป็นขวัญกำลังใจของผู้คน ดังจะเห็นได้ชัดจากการเสด็จเยือนพระนครของรัชกาลที่ 8 เมื่อปลายปี 2481 (ทรงประทับอยู่ระหว่างพฤศจิกายน-13 มกราคม 2481 นับตามปฏิทินเก่า) ที่ประชาชนไทยให้การต้อนรับเสด็จอย่างล้นหลามถึงกับในการเสด็จกลับมีผู้คนไปส่งเสด็จเป็นจำนวนมาก ในช่วงของการดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (16 ธันวาคม 2484-5 ธันวาคม 2488) นั้น นายปรีดี พนมยงค์ได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับฝ่ายเจ้านาย โดยผ่านทางสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ถวายการอารักขาในช่วงของสงคราม) กับ ม.จ. ศุภสวัสดิ์ฯ สวัสดิวัตน์ (พระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี) บุคคล

สำคัญของขบวนการเสรีไทยในอังกฤษ เป็นผลให้มีการประนีประนอมกันระยะหนึ่งของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์กับฝ่ายเจ้านาย เช่นการถวายพระอิสริยยศคืนต่อกรมขุนชัยนาทนเรนทร (ที่ถูกรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามสั่งถอด) หรือการให้อภัยโทษต่อนักโทษการเมืองฝ่ายอนุรักษ์นิยม สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในสมัยของรัฐบาลควง อภัยวงศ์ (1 สิงหาคม 2487-31 สิงหาคม 2488) ที่ต้องเผชิญหน้ากับญี่ปุ่นในปลายสงคราม ทั้งหมดนี้เป็นการผลักดันและริเริ่มจากนายปรีดี พนมยงค์เป็นอย่างมาก

ดังนั้นในขบวนการเสรีไทยของนายปรีดี พนมยงค์ ส่วนหนึ่งก็สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มที่เรียกว่า "ปีกซ้าย" ของขบวนการ คือกับผู้นำอีสานที่ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อีกส่วนหนึ่งกับปีกเป็นกลาง เช่น ทหารเรือและข้าราชการพลเรือนเสรีนิยม และอีกส่วนหนึ่งกับปีกขวาซึ่งมีทั้งเจ้านายตลอดจนทหารบก (จำนวนน้อย) และตำรวจที่เคยร่วมงานอย่างใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงครามมาก่อน ทำให้บทบาทของนายปรีดี พนมยงค์โดดเด่นอย่างไม่เคยมีมาก่อนนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

การพิจารณาจัดแบ่งขบวนการเสรีไทยโดยใช้สภาพทางภูมิศาสตร์ เป็นเสรีไทยภายในและภายนอกประเทศนั้น การจัดแบ่งเช่นนี้แม้จะทำให้เห็นถึงบทบาทของเสรีไทยแต่ละกลุ่ม แต่ก็ไม่ช่วยให้กระจ่างชัดในแง่ของการรวมตัวของแต่ละฝ่าย เราพูดได้กว้างๆ ว่าแต่ละกลุ่มของเสรีไทยมีเป้าหมายในการต่อต้านญี่ปุ่นเหมือนกัน แต่ทว่าลึกลงไปจะเห็นการดำเนินงานที่มีลักษณะเอกเทศ การต่อรองและความคิดที่ข้ามสภาพทางภูมิศาสตร์ ปัญหาของการมองเสรีไทยนอกจากจะมีปัญหาที่เอาสภาพภูมิศาสตร์มาเป็นตัวกำหนดแล้วยังมีปัญหาในแง่ของการมองไปที่ตัวบุคคลเป็นอย่างมากอีกด้วย เมื่อกล่าวถึงเสรีไทยโดยทั่วไปก็จะมองไปที่บทบาทของนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะหัวหน้า

ของขบวนการภายในประเทศ บทบาทของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ในฐานะหัวหน้าเสรีไทยในต่างประเทศ และก็จะเห็นบทบาทของบุคคลต่าง ๆ เช่น ม.จ. ศุภสวัสดิ์ฯ สวัสดิวัตน์ นายจำกัด พลางกูร นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น ซึ่งปัญหานี้จะทำให้ขาดความเข้าใจในแง่พลวัตทางการเมืองของไทย ฉะนั้น ทางออกในการมองให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นน่าจะต้องดูจากการจับกลุ่มและดูจากความคิดของตัวบุคคลเหล่านั้นด้วย

กำเนิดของเสรีไทยทั้งในและนอกประเทศน่าจะเกิดขึ้นในระยะเวลาไล่เรี่ยกัน คือหลังจากวันที่ญี่ปุ่นบุกประเทศไทย ความไม่พอใจต่อการบุกและความผิดหวังในการที่รัฐบาลยอมต่อข้อเสนอของญี่ปุ่นอย่างรวดเร็วนั้น ทำให้สายอเมริกาซึ่งมี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ในฐานะอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน แสดงปฏิกริยาอย่างเปิดเผยในทันทีพร้อมกับการก่อตัวของสายอังกฤษ ในขณะที่ภายในประเทศกลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ก็เริ่มเกาะตัวกันขึ้น แต่เป็นไปโดยลับ หากจะดูจากบทบาทของแต่ละกลุ่มจะเห็นได้ว่าทางฝ่ายอเมริกาและอังกฤษนั้น เป้าหมายคือการเข้าร่วมกับสัมพันธมิตร ร่วมรบและร่วมทำงานจารกรรม ซึ่งคิดกันว่าจะกลายเป็นข้อต่อรองอย่างดีให้กับประเทศไทยเมื่อสงครามสิ้นสุดลง ส่วนกลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์นั้นเป้าหมายและแผนการมีหลากหลายขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของสงคราม มีตั้งแต่การจัดตั้งรัฐบาลซ้อนขึ้นในประเทศ ไปจนถึงการออกไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น (ในอินเดีย) เพื่อร่วมมือกับสัมพันธมิตร (เช่นเดียวกับกรณีของฝรั่งเศสเสรีของนายพลเดอโกลล์) แต่เมื่อเป้าหมายนี้ไม่ได้รับการสนับสนุนจากสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอังกฤษ ก็เปลี่ยนเป้าหมายไปเป็นการสร้าง "พลพรรค" ขึ้นเป็นกองกำลังทหารนอกระบบ (เพื่อทำสงครามกองโจร) เพื่อใช้ต่อต้านกองทัพญี่ปุ่น

ในส่วนที่เกี่ยวกับการก่อตัวของเสรีไทยนอกประเทศนั้น กล่าวโดยทั่วไป กลุ่มอเมริกาและอังกฤษประกอบด้วยข้าราชการสถานทูตและนักเรียนไทยที่เรียนอยู่ในประเทศทั้งสองนั้น อาจไม่เป็นการยากนักที่ข้าราชการและนักเรียนส่วนใหญ่ที่มีประโยชน์ในโลกตะวันตกที่เป็นศูนย์กลางของระบอบประชาธิปไตยจะมีความคิดที่นิยมชมชื่นระบอบประชาธิปไตยของอังกฤษและอเมริกา ทั้งมีความคิดต่อต้านลัทธิทหารของจอมพล ป. พิบูลสงครามอยู่บ้างแล้วเป็นทุนเดิม ฉะนั้นจึงมีข้าราชการสถานทูตและนักเรียนไทยไม่น้อยที่ไม่สู้จะเห็นชอบต่อระบอบการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และไม่พอใจต่อการที่ญี่ปุ่นบุกประเทศไทย ดังนั้นเมื่อรัฐบาลไทยประกาศสงครามต่อสองประเทศนั้น ทางรัฐบาลได้สั่งให้มีการแลกเปลี่ยนเชลยศึกกับข้าราชการสถานทูตและนักเรียน จึงปรากฏว่าข้าราชการและนักเรียนส่วนใหญ่ไม่ยอมเดินทางกลับประเทศ ขบวนการเสรีไทยในสหรัฐฯซึ่งถือได้ว่าเป็นขบวนการแรกที่เปิดเผยและเป็นทางการ ได้รับการจัดตั้งขึ้นอย่างรวดเร็ว ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชปฏิเสธที่จะรับรู้การประกาศสงครามของรัฐบาลไทย พร้อมทั้งปฏิเสธที่จะเดินทางกลับประเทศไทยด้วย ในขณะเดียวกันก็เสนอต่อกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐฯ ในแง่ที่ว่าตนจะปฏิบัติ "ในนามของประชาชนชาวไทย ด้วยรัฐบาลไทยไม่ได้อยู่ในฐานะเป็นตัวแทนแห่งเจตจำนงค์ที่แท้จริงของประชาชนอีกต่อไป"[18] ทั้งยังพยายามชักจูงให้รัฐบาลสหรัฐฯเพิกเฉยต่อการประกาศสงครามของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้สำเร็จ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะมีผลต่ออนาคตของไทยอย่างมหาศาล ขบวนการเสรีไทยที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นผู้นำนี้ ได้รับความสนับสนุนจาก *Office of Strategic Services* หรือที่เรียกย่อว่า *OSS* ซึ่งเป็นหน่วยงานพิเศษที่ตั้งขึ้นในสถานการณ์สงครามและขึ้นตรงต่อประธานาธิบดีอเมริกัน และก็เริ่มดำเนินการฝึกนักเรียนไทยในเรื่องของการสืบราชการลับและปฏิบัติการ

สงครามกองโจร ประมาณกันว่าจำนวนของเสรีไทยสายสหรัฐฯนี้มี 100 คน[19] ในสมัยนั้นมีนักเรียนไทยในอเมริกาประมาณ 120 คน มีเพียง 20 คนยอมเดินทางกลับประเทศ[20] นักเรียนไทยที่สมัครเป็นเสรีไทยส่วนหนึ่งจะได้รับการคัดเลือกและนำไปฝึก ภายในครึ่งแรกของปี 2486 ก็ถูกส่งไปยังอินเดียและจีน จากกรุงจุงกิงได้เดินทางลงมาสู่ยูนนานและซือเหมา เพื่อหาทางเล็ดลอดเข้ามาปฏิบัติการในประเทศไทยและประสานงานกับฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ต่อไป

สำหรับกรณีของเสรีไทยในอังกฤษดูจะมีความซับซ้อนกว่าในกรณีของสหรัฐฯ ในเบื้องต้นนั้นการที่อังกฤษรับรองการประกาศสงครามของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งยังประกาศสงครามตอบต่อไทยด้วย (กุมภาพันธ์ 2485) ก็ทำให้คนไทยในอังกฤษไม่ได้รับการรับรองฐานะเช่นคนไทยในสหรัฐฯ ความซับซ้อนยังมีต่อไปอีกคือ เสรีไทยในอังกฤษขาดผู้นำอย่างเด่นชัดและเป็นทางการ ทั้งนี้เพราะอัครราชทูตไทยประจำลอนดอนเห็นด้วยกับการดำเนินการของรัฐบาลไทย พระมนูเวทย์วิมลนาท อัครราชทูตพร้อมด้วยข้าราชการอีก 3 คนและนักเรียนไทยอีก 23 คน จึงเดินทางกลับประเทศทิ้งให้นักเรียนไทยอีกประมาณ 100 คน (และข้าราชการสถานทูต 7 คนที่ไม่ยอมกลับ) อยู่ในอังกฤษต่อไป อนึ่งในอังกฤษนั้น หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้เป็นที่พำนักของเจ้านายไทยหลายพระองค์ รัชกาลที่ 7 เมื่อสละราชสมบัติแล้วก็ทรงมาประทับอยู่ที่นี่และได้สิ้นพระชนม์ไปเมื่อ 30 พฤษภาคม 2484 ก่อนที่จะเกิดสงครามในเอเชีย เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ยังพำนักอยู่ก็มีเช่น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ รวมทั้งเชื้อพระวงศ์ระดับหม่อมเจ้าอีกหลายองค์ เมื่อขาดอัครราชทูตเป็นผู้นำ นักเรียนไทยโดยมี นายเสนาะ ตันบุญยืน เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง ก็พยายามวิ่งเต้นให้พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงรับตำแหน่งหัวหน้า

เสรีไทย แต่ทรงปฏิเสธด้วยปัญหาที่จะเกี่ยวข้องกับการเมือง "เจ้านายอีกพระองค์หนึ่งที่น่าจะเป็นหัวหน้าได้คือ ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ พระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7" อย่างไรก็ดี แม้ว่ารัฐบาลอังกฤษจะเห็นว่าทรงเป็น "คนไทยที่เหมาะสมที่สุดแต่เพียงพระองค์เดียว คนไทยส่วนใหญ่ในอังกฤษต่างเห็นว่า 'ไม่ทรงเป็นผู้เหมาะสม' เพราะกลัวว่าถ้าอังกฤษชนะสงคราม อังกฤษจะสนับสนุน ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิทให้มีบทบาทสำคัญทางการเมือง นั่นหมายถึงการกลับไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์อยู่เหนือรัฐธรรมนูญก็เป็นได้ นักเรียนไทยจึงไม่อาจทูลเชิญมาให้ทรงเป็นหัวหน้าหน่วยเสรีไทยในอังกฤษได้"[21] ดังนั้นในกรณีของเสรีไทยในอังกฤษจึงไม่มีผู้นำเป็นทางการอย่างในสหรัฐฯ แต่ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯ ก็เป็นผู้ให้การสนับสนุนเสรีไทยอย่างสำคัญ (และท้ายที่สุดจะเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และฝ่ายเจ้า) ทั้งยังทรงเข้าร่วมในฐานะผู้ใหญ่ของไทยกับหน่วย *Force 136* เสรีไทยในอังกฤษเข้าเป็นทหารชั่วคราวในกองทัพอังกฤษโดยตรง คนไทยในอังกฤษในชั้นต้นเกือบตกอยู่ในฐานะของชนชาติศัตรู (enemy aliens) เพราะการประกาศสงครามอย่างเป็นทางการของทั้งไทยและอังกฤษ แต่ในที่สุดทางอังกฤษก็ให้ความช่วยเหลือต่อการจัดตั้งเสรีไทย โดยให้เข้าร่วมอยู่ในกองทัพอังกฤษมีฐานะเป็น Pioneer Corps รับยศทางทหารของอังกฤษ หากแต่มีสถานะเช่นเดียวกับบรรดาผู้ลี้ภัยทางการเมืองจากเยอรมนีและอิตาลีที่เข้าร่วมกับอังกฤษ มิได้มีลักษณะเป็นเอกเทศเช่นในกรณีสหรัฐฯ เมื่อได้รับการฝึกเพื่อปฏิบัติงานสืบราชการลับเช่นเดียวกันภายในปลายปี 2486 ก็พร้อมที่จะปฏิบัติการลักลอบเข้าเมืองไทยเช่นเดียวกับสายสหรัฐฯ ดูเหมือนว่าเสรีไทยสายอังกฤษนั้นในที่สุดจะประสานงานได้เป็นอย่างดีกับเสรีไทยในประเทศของนายปรีดี

พนมยงค์ อันเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการติดต่อเพื่อประนีประนอมระหว่างคณะราษฎรปีกนายปรีดี พนมยงค์กับคณะเจ้าดังที่กล่าวมาแล้ว

สำหรับการก่อตัวของเสรีไทยในประเทศนั้นมีความซับซ้อนและยุ่งยากมากกว่าในต่างประเทศมาก การที่มีทหารญี่ปุ่นอยู่ภายใน การที่ญี่ปุ่นรุกรบอย่างรวดเร็ว ทั้งยังได้ทหารไทยร่วมรบ (ในกรณีของการตีรัฐฉานในพม่าของอังกฤษ) ทำให้การปฏิบัติการเป็นไปได้ยาก นอกจากนี้การที่นโยบายของรัฐบาลไทยอยู่ฝ่ายญี่ปุ่น การดำเนินงานของเสรีไทยภายในประเทศจึงอยู่ในข่ายผิดกฎหมายมีโทษฐานเป็นกบฏได้โดยง่าย ตลอดทั้งรัฐบาลไทยได้ปลุกระดมความคิดของการร่วมมือกับญี่ปุ่นพร้อมกันกับการประณามอังกฤษและสหรัฐฯเป็นชาติศัตรู จึงทำให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองสามารถดำเนินการกับผู้ที่ถือว่าทำการโจรกรรมได้โดยถูกต้องตามกฎหมาย ดังจะเห็นได้จากกรณีของนายกรเวก ศรีวิจารณ์ และนายสมพงศ์ ศัลยพงศ์ เสรีไทยจากสหรัฐฯที่ลักลอบจากยูนนานเข้ามาทางจังหวัด*ลานช้าง* (ไชยบุรี) และถูกเจ้าหน้าที่ยิงเสียชีวิต[22] ดังนั้นแม้จะกล่าวกันว่าเสรีไทยในประเทศได้เริ่มก่อตัวขึ้นทันทีที่ญี่ปุ่นบุกไทยก็ตาม แต่ดูเหมือนว่าการรวมตัวกันจนเป็นรูปเป็นร่างนั้นได้ใช้เวลาค่อนข้างยาวและเป็นไปอย่างเชื่องช้า และหากเปรียบเทียบลักษณะสมาชิกเสรีไทยของกลุ่มต่างๆ จะพบว่า ในขณะที่กลุ่มต่างประเทศประกอบด้วยนักเรียนไทยเป็นฐานส่วนใหญ่ โดยมีบุคคลสำคัญเช่นข้าราชการสถานทูตและเชื้อพระวงศ์เข้าร่วมด้วย จัดได้ว่าเสรีไทยสายต่างประเทศมีสมาชิกเป็นชนชั้นนำของสังคมไทย แต่เสรีไทยในประเทศมีสมาชิกที่หลากหลายมากกว่านั่นคือมีทั้งนักการเมืองระดับนำ ทหารและตำรวจระดับค่อนข้างสูง และที่น่าสนใจที่สุดแต่เป็นเรื่องที่รับรู้กันน้อยมากก็คือการมีสมาชิกที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดูเหมือนตั้งแต่เริ่มต้นนั้นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวนหนึ่ง

ได้กลายเป็นฐานสนับสนุนขบวนการใต้ดินของนายปรีดี พนมยงค์เป็นอย่างดี ทั้งปรากฏว่าผู้แทนราษฎรกลุ่มนี้ส่วนใหญ่นั้นเป็นผู้แทนระดับนำของสภาฯ และเป็นผู้แทนราษฎรที่มาจากภาคอีสาน

การปฏิบัติการของเสรีไทยแต่ละสาย

ในการปฏิบัติการของเสรีไทยทั้ง 3 สาย ทั้งสายในประเทศ สายสหรัฐฯ และสายอังกฤษ จะเห็นวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี คือในเรื่องของเวลาและสถานที่ กล่าวคือในบรรยากาศของสงคราม ความยากลำบาก ทำให้การปฏิบัติการเป็นไปอย่างเชื่องช้าและมีข้อจำกัดมากมาย ในระยะแรกมีลักษณะเป็นการเคลื่อนไหวที่ต่างคนต่างทำ บางส่วนก็ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ในขณะที่สายในประเทศของนายปรีดี พนมยงค์รู้ดีแล้วว่าในต่างประเทศอย่างน้อยก็มีสายสหรัฐฯของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ทั้งนี้เพราะสายสหรัฐฯ เป็นสายเปิด มีการประกาศรณรงค์ทางวิทยุกระจายเสียงซึ่งรับฟังได้ในประเทศไทย[23] แต่สายต่างประเทศก็หาได้ทราบว่าภายในประเทศเป็นอย่างไรไม่ จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่าประเทศไทยตอนนั้นเป็น *underground kingdom* เพราะความที่ไม่มีข่าวสารอะไรออกมาจากประเทศไทยได้ (จนกระทั่งกลางปี 2485 ซึ่งจะมีการแลกเปลี่ยนเชลยศึกกัน) น่าเชื่อว่าในระยะปี 2485 นั้น เสรีไทยในประเทศเป็นเรื่องของการค่อย ๆ ก่อตัวและรวมกลุ่มผู้ที่มีความคิดเห็นตรงกัน มากกว่าจะเป็นการปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งจริงจัง ดังจะเห็นได้จากข้อมูลที่ว่ากลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ที่รวมก่อตัวกันนั้น ในตอนต้นของความสับสนมีทั้งแผนของการที่จะตั้งรัฐบาลซ้อนขึ้นในประเทศ โดยใช้จังหวัดนครสวรรค์ พิษณุโลก ขึ้นไปจนถึงภาคเหนือเช่น ลำปาง เชียงใหม่

เป็นฐานที่มั่นต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่นและรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แผนนี้เราทราบได้จากเรื่องของนายพึ่ง ศรีจันทร์ (ผู้แทนฯอุตรดิตถ์) ที่ได้ขึ้นไปสำรวจลู่ทางทางภาคเหนือ และก็มีทั้งแผนของการพานายปรีดี พนมยงค์ และพรรคพวกหลบหนีออกทางกาญจนบุรีเพื่อไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นในอินเดีย โดยนายนาวาอากาศเอกเทียน เก่งระดมยิง (หลวงกาจสงคราม) เป็นผู้รับไปสำรวจลู่ทาง แต่ทั้งสองแผนดังกล่าวก็ต้องเลิกล้มไป เพราะกองทัพญี่ปุ่นรวมทั้งกองทัพไทยได้กระจายตัวไปทั่วอาณาบริเวณเหล่านั้นอย่างรวดเร็ว ในกรณีของภาคเหนือก็เป็นเขตยุทธศาสตร์หนึ่งของญี่ปุ่นที่จะตัดทางจากเชียงใหม่ไปสู่แม่ฮ่องสอนเพื่อเข้าพม่า ในขณะเดียวกันกองทัพไทยซึ่งร่วมรบกับญี่ปุ่นก็ได้เคลื่อนเข้าไปยึดเมืองต่าง ๆ แถบเชียงตุงในรัฐฉานเช่นกัน ส่วนกาญจนบุรีก็กลายเป็นเขตที่ญี่ปุ่นวางแผนในการสร้างทาง "รถไฟสายมรณะ" และ "สะพานข้ามแม่น้ำแคว" เพื่อเข้าพม่าอีกด้วย[24] และที่สำคัญที่สุดคือการคาดการณ์ว่าจะมี "กำลังทหารที่มีอยู่ในจังหวัดนั้น (นครสวรรค์) พร้อมด้วยความสนับสนุนของกำลังทหารจากพิษณุโลก ลำปาง เชียงใหม่" กลับได้รับ "รายงานว่าขาดการสนับสนุนและเสี่ยงภัยจากกองทหารญี่ปุ่น ซึ่งกำลังกระจายขึ้นไปตามทางรถไฟสายเหนืออย่างรวดเร็ว"[25]

นอกเหนือจากแผนจัดตั้งรัฐบาลดังกล่าว ก็ยังมีเรื่องของแผนที่พยายามจะติดต่อสื่อสารกับสัมพันธมิตร ดังจะเห็นได้จากการฝากข่าวสารผ่านการแลกเปลี่ยนเชลยศึกในเดือนสิงหาคม 2485 หรือที่ "นายฉันทนา" เรียกว่าการ "ปล่อยม้าอุปการ" โดยที่นายปรีดี พนมยงค์ให้หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ ผู้ที่ทำงานใกล้ชิดมาก่อนในฐานะผู้จัดการธนาคารเอเชียและผู้บรรยายใน มธก. ลอบไปติดต่อกับเซอร์ โจไซห์ ครอสบี (อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ) และผู้จัดการธนาคารฮ่องกง-เซี่ยงไฮ้ (สาขากรุงเทพฯ)

ก่อนที่จะได้รับการแลกปลี่ยนเชลยศึกออกจากประเทศไทยไป "และถ้าต่อไปมีโอกาสจะสามารถส่งคนออกไปติดต่อกับฝ่ายสหประชาชาติได้แล้ว ท่านจะใช้ X.O. Group เป็นคำผ่านขององค์การ ขอให้บุคคลทั้งสองช่วยเหลือในการให้การยืนยันรับรองและแจ้งไปยังหัวหน้าเสรีไทยในอเมริกาด้วย"[26]

เมื่อแผนของการตั้งรัฐบาลซ้อนหรือหนีออกทางกาญจนบุรีต้องล้มเลิกไป จึงเปลี่ยนเป็นการวางแผนที่จะติดต่อกับสัมพันธมิตรโดยผ่านจีนและขอไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น (ในอินเดีย) และนี่ก็นำมาซึ่งขบวนการของการส่งตัวแทนทั้งหมด 5 ชุดในระหว่าง 2485-2487 อันเป็นเรื่องของถนนทุกสายมุ่งสู่กรุงจุงกิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 2486 ที่เราจะเห็นได้ว่าตัวแทนของสายในประเทศไม่ว่าจะเป็นนายจำกัด พลางกูร นายสงวน ตุลารักษ์ นายถวิล อุดล หรือตัวแทนของสายสหรัฐฯ เช่น พ.ท. ม.ล.ขาบ กุญชร ผู้ช่วยทูตทหารบกประจำวอชิงตัน (ที่มาพร้อมกับนายทหาร OSS) หรือ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯ สวัสดิวัตน์ จากอังกฤษ ต่างก็ไปรวมอยู่ที่จุงกิงในช่วงนั้น

จุงกิงเป็นสถานที่เดียวที่อยู่ในเขตของสัมพันธมิตรที่ไกลจากการคุกคามของญี่ปุ่น และเป็นที่เดียวที่ไทยพอจะมีทางติดต่อกับสัมพันธมิตรได้ในช่วงต้นของสงคราม ดินแดนอื่นๆ รอบประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นอินโดจีน มลายู สิงคโปร์ และพม่า ต่างตกอยู่ในความครอบครองของกองทัพญี่ปุ่น (อินโดจีนมิได้ตกอยู่ในการครอบครองโดยตรงของญี่ปุ่นจนกระทั่งมีนาคม 2488 เมื่อฝรั่งเศสถูกปลดอาวุธ) ดังนั้นประเทศไทยจึงถูกตัดขาดจากการติดต่อกับโลกของสัมพันธมิตรโดยปริยาย จุงกิงเป็นเมืองหลวงชั่วคราวของจีนคณะชาติเมื่อต้องถอยร่นและทิ้งนานกิงให้อยู่ในมือของญี่ปุ่น แต่จุงกิงก็เป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน เต็มไปด้วยป่าเขาทึบทางตอนเหนือของยูนนาน เส้นทางที่จะไปจุงกิงได้ก็โดยผ่านป่าเขาจากทางเหนือของไทยเข้าสู่ลาวและผ่านยูนนาน

เข้าไป หรืออีกทางหนึ่งก็คือผ่านจากทางเหนือของฮานอยเข้าจีน

กล่าวกันว่าในช่วงหลังกลางปี 2485 นั้น เสรีไทยในประเทศพยายามจะใช้เส้นทางเหนือเข้าสู่ยูนนานโดยการส่งผู้แทนไป 2 ชุด ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากนายวงศ์ แสนศิริพันธ์ (อดีตผู้แทนฯแพร่ 2476)[27] นายทอง กันทาธรรม (ผู้แทนฯแพร่ 2481) เป็นอย่างดี แต่ผู้แทนชุดแรกทั้งหมด 7 คน ก็หายสาบสูญไปในป่า ผู้แทนชุดที่สอง 4 คนเหลือรอดกลับมาเพียง 2 โดยที่ไม่มีอะไรคืบหน้า ดังนั้นแผนการติดต่อจุงกิงโดยผ่านป่าเขาทางเหนือไปลาวและยูนนาน ก็ต้องเปลี่ยนเป็นการผ่านเข้าไปยังทางเหนือของเวียดนามดังจะเห็นได้จากกรณีของนายจำกัด พลางกูร (2486)

กรณีของนายจำกัด พลางกูร เป็นกรณีการทำงานสายลับของเสรีไทยที่น่าสนใจที่สุด เพราะเป็นชุดบุกเบิกและนายจำกัดยังต้องเสียชีวิตในขณะปฏิบัติการด้วย จนดูเหมือนจะกลายเป็น "ตำนาน" หนึ่งของเสรีไทยไป นายจำกัดเดินทางออกจากกรุงเทพฯไปยังอีสานผ่านแดนออกไปทางลาวจนถึงฮานอยและเข้าไปในจีนได้ในที่สุด งานสำคัญของนายจำกัดคือขอให้อังกฤษและสหรัฐฯถือว่าการประกาศสงครามของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นเป็นโมฆะ ขอให้บรรดาเสรีไทยนอกประเทศรวมทั้งฝ่ายสัมพันธมิตรร่วมประชุมกับตน ณ กรุงลอนดอน ขอให้สัมพันธมิตรช่วยเหลือในการตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นของนายปรีดี พนมยงค์ โดยให้ส่งเครื่องบินน้ำมารับนายปรีดีที่หัวหิน และขอให้อเมริกาและอังกฤษปล่อยเงินฝากของไทยมาใช้ดำเนินการของเสรีไทย[28] ข้อเสนอใหญ่ทั้งหมดนี้ไม่ได้รับการตอบสนองจากสัมพันธมิตร แต่ความสำเร็จของนายจำกัดก็มีมหาศาล กล่าวคือจากการที่ได้พบประธานาธิบดีเจียงไคเช็ค พ.ท. ม.ล.ขาบ กุญชร (จากสหรัฐฯ) และ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯ สวัสดิวัตน์ ก็ทำให้ฝ่ายสัมพันธมิตรทราบว่ามีขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายใต้การนำของนายปรีดี

พนมยงค์เกิดขึ้นแล้วในประเทศ ทำให้ประเทศไทยมิได้อยู่ใน "ความมืดมน" ต่อสัมพันธมิตรอีกต่อไป และที่สำคัญในแง่ของการเมืองภายในของไทยก็คือ ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ติดต่อกับฝ่ายเจ้าได้อีกด้วย *"นายฉันทนา"* ได้บันทึกไว้ว่าในการพบปะระหว่าง ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯ สวัสดิวัตน์ และนายจำกัด พลางกูร นั้น ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯได้ทรงถามเกี่ยวกับเรื่องของนักโทษการเมือง (ซึ่งหมายถึงฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่ถูกจับกุมคุมขังโดยศาลพิเศษ ระหว่าง 2476-2482) ซึ่งนายจำกัดได้ให้คำตอบว่า "ได้เป็นที่ตกลงกันไว้แล้วว่าเราจะหาทางช่วยให้มีการปลดปล่อย" ซึ่ง ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯทรงกล่าวต่อว่า "ผมดีใจมากที่ได้ทราบอย่างนี้ แต่อันที่จริงก็เป็นสิ่งที่ผมหวังอยู่แล้วว่าคุณหลวงประดิษฐ์ (ปรีดี) คงจะได้คิดถึงเรื่องนี้ ผมเองอาจจะเป็นเจ้า แต่บอกจริง ๆ ว่าผมบูชาประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นจึงบูชางานของคุณหลวงประดิษฐ์ คน ๆ นี้เหมาะแล้วสำหรับที่จะเป็นหัวหน้าใหญ่ในการการกู้ชาติ เมื่อแรกเริ่มเดิมทีอาจจะมีอะไรกันอยู่บ้างระหว่างฝ่ายเจ้ากับคุณหลวงซึ่งเป็นฝ่ายคณะผู้ก่อการ แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรต่อกันแล้ว เพราะชีวิตและงานในชีวิตของคุณหลวงเป็นเครื่องพิสูจน์ดีกว่าอะไรหมดถึงความรักชาติด้วยความบริสุทธิ์ใจจริง ๆ"[29]

อย่างไรก็ตาม การทำงานของนายจำกัดก็เป็นไปโดยความยากยิ่ง นายจำกัดออกเดินทางจากไทยปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2486 กว่าจะเข้าจีนได้ก็หลังกลางเดือนมีนาคม และการติดต่อกับฝ่ายจีนและกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็เต็มไปด้วยความยากลำบาก น่าเชื่อว่าด้านหนึ่งฝ่ายสัมพันธมิตรก็ไม่มีการประสานหรือมีแผนการที่แน่นอนนักสำหรับประเทศไทย ดังจะเห็นได้ว่าอังกฤษนั้นไม่เห็นด้วยกับแผนการตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น (ปฏิเสธ 25 พฤษภาคม) และไม่รับรู้เรื่องของ *X.0. Group* ทั้งในระยะของสงครามนี้อังกฤษถือว่าการที่จะมีการขึ้นมาสู้ของเสรีไทยในไทย อาจจะสร้างความสับสนและยุ่งยาก

ให้กับตนยิ่งกว่าการมีรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ร่วมมือกับญี่ปุ่น สำหรับสหรัฐฯแม้จะไม่ปฏิเสธเรื่องรัฐบาลพลัดถิ่นให้เป็นการแน่นอน แต่ก็ถือว่าจะต้องรับฟังจากจีนซึ่งเป็นพันธมิตรที่สำคัญในการร่วมรบกับญี่ปุ่น ส่วนจีนเองก็มีความลังเลใจอยู่มาก และมองว่าการที่จะให้ฝ่ายต่อต้านญี่ปุ่นไม่ว่าจะเป็นตัวแทนจากไทย (นายจำกัด) หรือตัวแทนจากสหรัฐฯและอังกฤษ (ม.ล.ขาบ และ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ฯ) อยู่ในจีนนั้นจะเป็นประโยชน์กับจีนมากกว่าจะส่งไปยังวอชิงตันหรือลอนดอน ปัญหาความไม่ประสานงานของสัมพันธมิตรนี้ยังถูกซ้อนด้วยปัญหาตัวบุคคลของการเมืองไทยอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความไม่ประสานงานของฝ่ายเสรีไทยสหรัฐฯเองซึ่งเป็นความไม่ไว้วางใจกันระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ล.ขาบ กุญชร (ซึ่งถูกมองว่าเป็นสายของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ถูกส่งมาควบคุม ม.ร.ว.เสนีย์) อีกด้วย ดังนั้นการติดต่อของนายจำกัดจึงเต็มไปด้วยความล่าช้าและความหวาดระแวงซึ่งกันและกัน และท้ายที่สุดแม้จะมีการเตรียมการให้นายจำกัดเดินทางไปกับคณะของนายสงวน ตุลารักษ์ (ซึ่งมาถึงเมืองจีนเมื่อ 1 กันยายน 2486) นายจำกัดก็ล้มป่วยด้วยโรคมะเร็งในกระเพาะและถึงแก่กรรมเมื่อ 18 กันยายน กรณีของนายจำกัด พลางกูร แม้จะเป็นการทำงานติดต่อได้สำเร็จ แต่การสิ้นชีวิตลงกลางคันก็กลายเป็นกรณีหนึ่งของความบาดหมางและไม่เข้าใจกันระหว่างเสรีไทยฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อันมีผลกระทบต่อการเมืองไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองไม่น้อย กล่าวโดยรวมได้ว่าปี 2486 เป็นปีที่ขบวนการเสรีไทยทั้งในและนอกประเทศได้ดำเนินการที่เป็นรูปเป็นร่างขึ้นและสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ โดยมีชุดของนายจำกัด พลางกูรเป็นชุดแรกที่ประสบความสำเร็จ และมีชุดของนายสงวน ตุลารักษ์ตามมาในระยะเวลาติดๆ กัน[30]

ถ้าหากจะกล่าวว่า นายจำกัด พลางกูรเป็นผู้บุกเบิกงานในการประสานระหว่างเสรีไทยในประเทศกับสายต่างประเทศ และบุกเบิกการประสานงานกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยนั้น ชุดของนายสงวน ตุลารักษ์ก็เป็นชุดที่ดำเนินงานต่อจากการบุกเบิกนั้นให้เป็นรูปเป็นร่างอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะนายสงวนนอกจากจะได้รับการรับรองอย่างดีจากจีนแล้ว ยังสามารถเดินทางต่อไปยังสหรัฐฯเพื่อพบกับ ม.ร.ว.เสนีย์ และกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐฯ (ธันวาคม 2486) จากนั้นก็เดินทางไปลอนดอนเพื่อติดต่อกับทางรัฐบาลอังกฤษในขณะเดียวก็ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ซึ่งเท่ากับเป็นการผนึกกำลังความสนับสนุนจากฝ่ายเจ้าต่อขบวนการภายในของนายปรีดี พนมยงค์ (มีนาคม 2487) และในที่สุดก็เดินทางไปประจำอยู่ที่แคนดี ศรีลังกา เพื่อประสานงานระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับกองบัญชาการของลอร์ด หลุยส์ เมาท์แบตเตน ฉะนั้นตั้งแต่ปลายปี 2486 จนถึงปี 2487 ก็เป็นช่วงของการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด พร้อมๆ กันนั้นก็เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในการเมืองไทยกล่าวคือ ช่วง 2486 จอมพล ป. พิบูลสงครามเริ่มมีปัญหากับสภาผู้แทนราษฎร (สายของนายปรีดี พนมยงค์) ไปจนถึงการที่ต้องถูกบีบให้ลาออกด้วยการ "รัฐประหารโดยรัฐสภา" ในช่วงกลางปี 2487 ดังนั้นโอกาสจึงอำนวยอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติงานของเสรีไทย ดังจะเห็นได้จากการที่นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ (สายอังกฤษ) สามารถโดดร่มเข้ามาในไทย (มีนาคม 2487) และเสรีไทยสายสหรัฐฯก็ลอบเข้าไทยจากทางด้านยูนนานได้ คือชุดของ บันนี่-เพา-พีท-แซม (กันยายน 2487)[31] ทั้งสองชุดนี้โดยเฉพาะในกรณีของป๋วย อึ๊งภากรณ์ ทำให้การติดต่อจากภายในประเทศไทยกับสัมพันธมิตรโดยการส่งวิทยุเป็นไปได้โดยง่าย และทำให้สัมพันธมิตรสามารถล่วงรู้เกี่ยวกับกำลังและการเคลื่อนไหวของญี่ปุ่นได้โดยตลอด

เพื่อให้ภาพของการปฏิบัติการของเสรีไทยทุกสาย รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในของไทยชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาการรบระหว่างญี่ปุ่นกับสัมพันธมิตรควบคู่ไปด้วย ถ้าจะกล่าวโดยย่อแล้วในฝ่ายของสัมพันธมิตรระหว่างปี 2484-2486 นั้น เป็นช่วงที่อังกฤษไม่สามารถปฏิบัติการได้ อังกฤษต้องพะวงหนักอยู่กับป้องกันตนเองและสงครามในยุโรป ในขณะเดียวกันสหรัฐฯก็ไม่พร้อมที่จะตอบโต้การรุกของญี่ปุ่น ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในระยะ 5 เดือนแรกของสงครามมหาเอเชียบูรพา (ธันวาคม 2484-พฤษภาคม 2485) ญี่ปุ่นปฏิบัติการสายฟ้าแลบยึดอาณานิคมเดิมของตะวันตกได้กว้างขวาง (ยึดพม่าได้หมดใน 20 พฤษภาคม 2485) และกองทัพญี่ปุ่นก็คุกคามต่อความอยู่รอดของอินเดีย ในขณะเดียวกันก็คุกคามต่อออสเตรเลียและบรรดาหมู่เกาะต่าง ๆ ที่อยู่ในอิทธิพลของสหรัฐฯ (ฉะนั้นการทิ้งระเบิดของสัมพันธมิตรลงในไทยจึงเบาบางในช่วง 2485 ที่เป็นปีน้ำท่วมใหญ่ในภาคกลางและกรุงเทพฯ) ความพ่ายแพ้ของสหรัฐฯในตอนต้นสงครามนี้ ไม่เพียงแต่ฐานทัพเรือที่เพิร์ลฮาร์เบอร์จะถูกทำลายอย่างย่อยยับเท่านั้น นายพลแมกอาเธอร์ยังต้องล่าถอยออกจากฟิลิปปินส์อันเป็นอาณานิคมแห่งเดียวของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมกับคำพูดที่กลายเป็นตำนานไปแล้วว่า "I shall return" (สหรัฐฯต้องถอนออกจากฟิลิปปินส์ทั้งหมด 7 มกราคม 2485)

อย่างไรก็ตามการขยายตัวของกองทัพญี่ปุ่นในการปฏิบัติการอย่างกว้างขวางนี้ ทำให้กองทัพญี่ปุ่นกระจายไปทั่วทั้งมหาสมุทรแปซิฟิก ตลอดจนผืนแผ่นดินใหญ่เอเชียทั้งในแมนจูเรีย จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลที่ตามมาคือทำให้การรุกต่อไปของกองทัพญี่ปุ่นนั้นขาดประสิทธิภาพ ในเดือนมิถุนายน 2485 กองทัพญี่ปุ่นต้องหยุดชะงักที่เกาะมิดเวย์ ครึ่งหลังของปี 2485

สหรัฐฯเริ่มฟื้นตัวและตีกลับเพื่อยึดที่มั่นของตน นายพลแมกอาเธอร์ได้รุกกลับอย่างรวดเร็ว (เช่นเดียวกับการที่ต้องถอยไปอย่างรวดเร็ว) คือตั้งแต่กลางปี 2485 ญี่ปุ่นก็ไม่สามารถรุกคืบหน้าในหมู่เกาะต่าง ๆในแปซิฟิกได้อีกต่อไป กองทัพเรือและอากาศของสหรัฐฯสกัดกั้นการรุกของญี่ปุ่นที่จะบุกออสเตรเลีย ในขณะเดียวกันก็เริ่มยึดเกาะเล็กเกาะน้อยไว้ได้ ญี่ปุ่นเสียหายในสงครามเรือ (ทะเลคอรัล 7 พฤษภาคม 2485 เกาะมิดเวย์ 4-7 มิถุนายน นาวิกโยธินอเมริกันยกพลขึ้นบกที่หมู่เกาะโซโลมอน 7 สิงหาคม ปีเดียวกัน)[32] ขณะเดียวกัน อังกฤษก็พยายามจะรุกกลับจากอินเดีย โดยพยายามตียะไข่ทางด้านตะวันตกของพม่ากลับคืนในช่วงธันวาคม และพยายามยึดเส้นทางรถไฟสายสำคัญ มัณฑเลย์-มิชินา (กุมภาพันธ์ 2486)

ในส่วนของการรุกกลับของสัมพันธมิตรที่จะมีผลกระทบต่อสถานการณ์สงครามในไทยนั้น อยู่ที่การรุกของอังกฤษในพม่า กับการที่สหรัฐฯพยายามสร้างเสริมกำลังทางอากาศของตนในจีนตอนใต้ซึ่งเป็นเวทีสงครามที่เรียกว่า CBI Theater (China-Burma-India) อังกฤษต้องการรุกเข้ามาจากอินเดียเพื่อช่วงชิงพม่าคืน และก็จะได้รุกต่อไปยังมลายูและสิงคโปร์ ในการรุกครั้งนี้ก็จะสัมพันธ์กับการรุกของสหรัฐฯและจีน กล่าวคือ หากยึดพม่าตอนเหนือได้ก็จะสามารถเปิด "ถนนสายพม่า" (Burma Road) ได้ เส้นทางนี้เป็นเส้นทางบกเส้นเดียวที่จะติดต่อเข้าตอนใต้ของจีนได้ ซึ่งจะทำให้การส่งกำลังบำรุงให้กับกรุงจุงกิงเป็นไปอย่างสะดวกขึ้น ฉะนั้นในแง่ของยุทธศาสตร์ กองทัพไทยที่ร่วมรบกับญี่ปุ่นในรัฐฉานก็เป็นอุปสรรคต่อการเปิดเส้นทางพม่า-จีน ในระยะแรกของสงครามการส่งสัมภาระให้จีนนั้นจะต้องทำโดยการบินอ้อมเหนือภูเขาหิมาลัย ซึ่งทั้งยากลำบากเสียเวลาเสียค่าใช้จ่ายมาก เมื่อเป็นเช่นนี้หน่วยของเสรีไทยทั้งจากสหรัฐฯและอังกฤษก็เป็นประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ของเวทีจีน-พม่า-อินเดีย

มีข้อน่าสังเกตว่าปัญหาที่มีกองทัพญี่ปุ่นอยู่ในไทย และไทยได้ร่วมรบกับญี่ปุ่นในตอนเหนือของพม่าจนไปยันอยู่กับกองพล 93 ของจีนนั้น จีนเองก็ได้พยายามดำเนินการที่จะส่งคนของตนเข้ามาสืบราชการลับในไทยโดยได้รับความร่วมมือจากอังกฤษ ในช่วงเดียวกับที่เสรีไทยชุดของนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ไปฝึกการโดดร่มที่เมืองปูนาและกัลกัตตา (มกราคม 2486) นั้น รัฐบาลจีนก็ได้ส่งคนของตนซึ่งเป็นลูกจีน (พูดไทยได้) 12 คน ไปฝึกการใช้วิทยุและการทำลายที่นี่ด้วย ลูกจีนที่ทำงานให้ประธานาธิบดีเจียงไคเช็คเหล่านี้ได้ถูกส่งมาโดดร่มลงที่นครปฐม 4 คน (ถูกฆ่าตาย 1 หนีไป 1) และอีก 5 คนมากับเรือดำน้ำขึ้นบกทางตอนใต้ของไทย (ตายไป 3) รวมแล้วที่ถูกจับมา 4 คน และก็ถูกนำมาขังกับเสรีไทยสายอังกฤษ-สหรัฐฯที่ถูกตำรวจไทยจับมา[33]

ในการปฏิบัติงานดังกล่าว สัมพันธมิตรได้ตั้งกองบัญชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้น (South-East Asia Command)[34] โดยมีพลเรือเอก ลอร์ด หลุยส์ เมานท์แบตเตน เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด และมีนายพลเอก สติลเวลล์ (อเมริกัน) เป็นรองผู้บัญชาการฯ อย่างไรก็ตามในช่วงปี 2486 (ที่ถนนของเสรีไทยทุกสายมุ่งสู่กรุงจุงกิง) นั้น การรุกของสัมพันธมิตรบนผืนแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ไม่คืบหน้านัก การพยายามตีกลับในพม่าได้รับการตอบโต้อย่างรุนแรงจากกองทัพญี่ปุ่น ความพยายามของสหรัฐฯที่จะตั้งสนามบินสำหรับเครื่องบินขนาดใหญ่ "บี 29" ที่เซ็งตุง (มณฑลเสฉวน) ก็ถูกญี่ปุ่นโจมตีอย่างหนักหน่วงเช่นกัน จนกระทั่งครึ่งแรกของปี 2487 อังกฤษ-สหรัฐฯ-จีน ได้ประสานงานกันจนกลายเป็นฝ่ายรุกได้อย่างจริงจัง สามารถยึดดินแดนตอนเหนือของพม่าได้และเปิดเส้นทาง "ถนนสายพม่า" ญี่ปุ่นเสียหายหนักต้องถอยออกจากยะไข่ (พฤษภาคม 2487) ออกจากมิชินา-เมืองกุด (เหนือมัณฑะเลย์ สิงหาคม) ซึ่งก็หมายความว่าเส้นทางตอนเหนือปลอดภัย

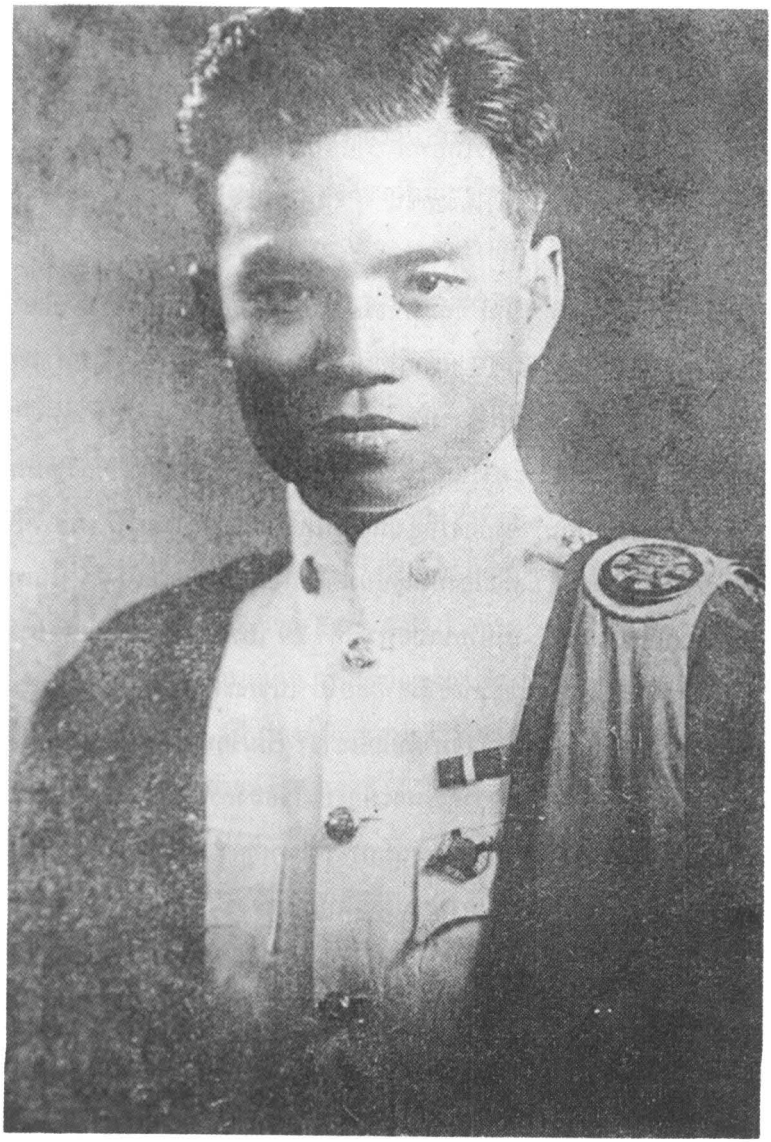

สำหรับเครื่องบินของสัมพันธมิตรที่จะบินได้โดยตรงจากอินเดียเข้าจีน (และทำให้การทิ้งระเบิดต่อที่มั่นของญี่ปุ่นและจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ในไทยทำได้ง่ายขึ้นเช่นกันดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 5) ในขณะเดียวกันการลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์ทางบกเข้าจีนก็ทำได้ง่ายขึ้น ("ถนนสายพม่า" เปิดเดินได้ตลอดเมื่อมกราคม 2488)

ปี 2487-2488 เป็นปีที่สัมพันธมิตรเป็นฝ่ายรุกอย่างแท้จริง ชัยชนะของสหรัฐฯเหนือเกาะไซปัน (9 กรกฎาคม 2487) มีผลทำให้รัฐบาลทหารของนายพลโตโจล้มลง (19 กรกฎาคม) และก็ส่งผลเป็นลูกโซ่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามถูก "รัฐประหารโดยรัฐสภา" ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกด้วย (24 กรกฎาคม) จากการที่อังกฤษยึดทางเหนือของพม่าได้ ก็ทำให้รุกลงตอนกลางและใต้คุกคามต่อกองทัพญี่ปุ่นที่ต้องถอยออกจากเมืองต่าง ๆในพม่า (ปี 2486 เสียตองอู 22 เมษายนเสียพระโค 29 เมษายนและ 3 พฤษภาคมก็เสียย่างกุ้ง) และเตรียมที่จะรุกเข้ามลายูต่อไป ในขณะที่สหรัฐฯก็ยึดมะนิลาได้ (กุมภาพันธ์ 2488) และได้อิโวจิมากับโอกินาวา (มีนาคม 2488) สถานการณ์ทั้งหมดในช่วงนี้ชี้ให้เห็นแล้วว่าญี่ปุ่นจะต้องปราชัยสงคราม (เยอรมนีได้ยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไขแล้วเมื่อ 8 พฤษภาคม) เหตุการณ์ทั้งหมดในปี 2487-2488 จะมีผลต่อการดำเนินการของเสรีไทยทุกสายดังที่จะได้กล่าวต่อไปในภายหลัง

เสรีไทยในประเทศกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

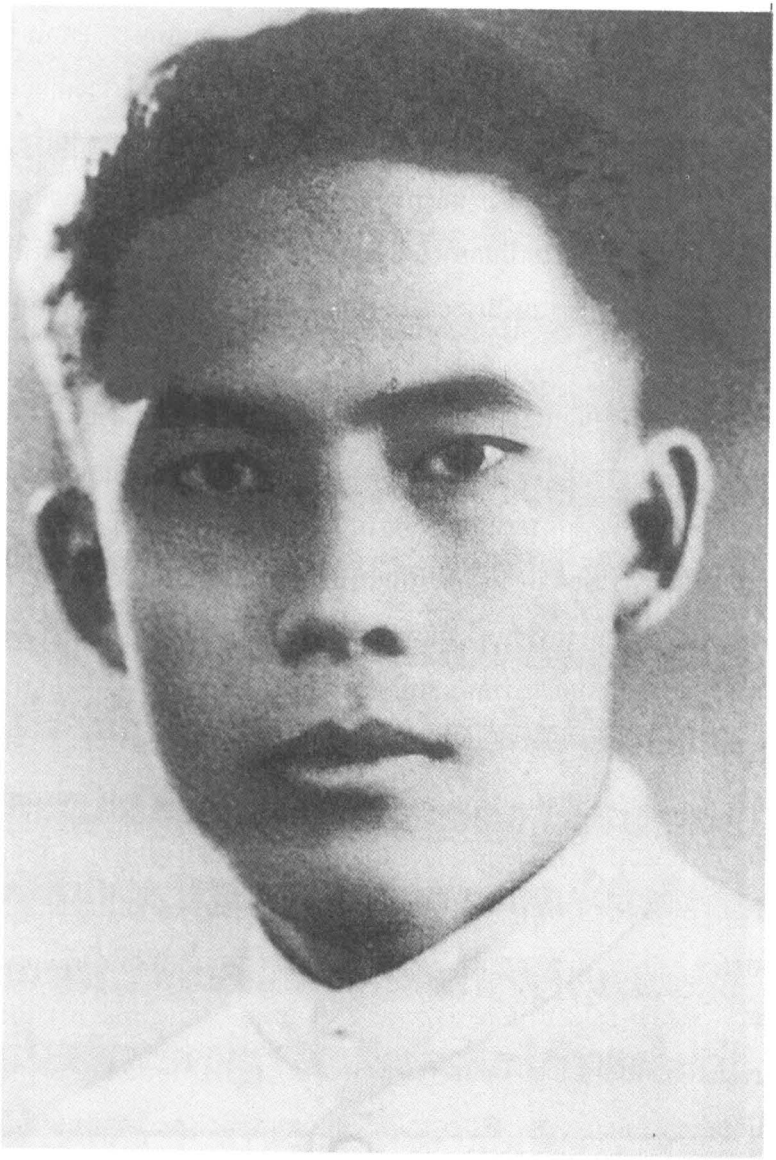
ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การรวมตัวของเสรีไทยในประเทศนั้นมีความหลากหลายกว่าในสายต่างประเทศมาก ถึงแม้ว่าในตอนปลายสงคราม

ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (เกิด 9 มิถุนายน 2449) หนึ่งใน "สี่เสืออีสาน" ผู้แทนราษฎรจากอุบลราชธานี โดยเป็นผู้แทน 4 สมัย ตั้งแต่สภาชุดแรก 2476 ขณะอายุ 27 ปี ในสมัยสงคราม เป็นหัวหน้าเสรีไทยอุบลราชธานี เป็นรัฐมนตรีรวม 6 สมัย ต่อมาถูก "ยิงทิ้ง" คารถตำรวจสมัยรัฐบาลคณะรัฐประหารเมื่อ 4 มีนาคม 2492 ขณะอายุ 43 ปี แนวความคิดทางการเมืองของทองอินทร์คือการต่อสู้เพื่อกระจายงบประมาณและความเจริญสู่ต่างจังหวัดมากกว่าที่จะให้กระจุกตัวอยู่ที่กองทัพและกรุงเทพฯ

จะมีผู้แบ่งว่ามี สายพลเรือน (นายปรีดี พนมยงค์) สายทหาร (พลโทชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ รองแม่ทัพใหญ่) สายตำรวจ (พลตำรวจเอกอดุล อดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ)[35] ก็ตาม แต่ทว่านั่นก็ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่สงครามกำลังจะสิ้นสุดลงแล้ว และการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเสรีไทยก็ดูจะเป็นเรื่องที่น่าเข้าร่วมด้วยเป็นอย่างยิ่ง เพราะฝ่ายอักษะกำลังกลายเป็นผู้ที่จะต้องปราชัยในสงคราม แต่ในระยะเริ่มแรกของเสรีไทยในประเทศดูเหมือนว่าการก่อตัวอยู่ในวงจำกัดมาก ยิ่งในช่วงปี 2485 นั้น การรวมตัวดูจะมาจากกลุ่มของผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ด้วยกัน (ที่เป็นสายพลเรือน) กับผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับนายปรีดี พนมยงค์ ใน มธก. และท้ายที่สุดคือกับกลุ่มผู้แทนราษฎรจากภาคเหนือและอีสาน ดังจะเห็นได้จากช่วงแรกของการทำงานที่ได้กล่าวมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นแผนของการตั้งรัฐบาลซ้อนในประเทศ (จากกรณีของนายพึ่ง ศรีจันทร์ ผู้แทนฯอุตรดิตถ์) จากการหาทางติดต่อกับจีนผ่านทางเหนือของไทย (การสนับสนุนของนายวงศ์ แสนศิริพันธุ์ อดีตผู้แทนฯแพร่ 2476 และนายทอง กันทาธรรม ผู้แทนฯแพร่ 2480-2481) และที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นกำลังของนายปรีดี พนมยงค์ก็คือผู้แทนฯจากอีสาน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในนามของ *"สี่เสืออีสาน"* นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (อุบลฯ) นายเตียง ศิริขันธ์ (สกลนคร) นายจำลอง ดาวเรือง (มหาสารคาม) และนายถวิล อุดล (ร้อยเอ็ด) ดังนั้นในด้านหนึ่ง กลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ก็มีทั้งผู้ก่อการฯ 2475 ซึ่งส่วนหนึ่งอยู่ในคณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง ในขณะเดียวกันก็เป็นสมาชิกสภาฯประเภท 2 ด้วย ทำให้เมื่อมีการจับกลุ่มกันขึ้นกับสมาชิกฯประเภท 1 ฐานกำลังสนับสนุนของนายปรีดี พนมยงค์ในสภาผู้แทนราษฎรก็เข้มแข็งขึ้น และฐานดังกล่าวก็ขยายออกไปสู่นายทหารเรือซึ่งก็เป็นทั้งผู้ก่อการฯ และเป็นสมาชิกสภาฯประเภท 2 สำหรับการเข้าร่วม

เตียง ศิริขันธ์ (เกิด 5 ธันวาคม 2452) หนึ่งใน "สี่เสืออีสาน" ได้รับฉายาว่า "ขุนพลภูพาน" เป็นผู้แทนราษฎรสกลนครรวม 5 สมัย ตั้งแต่อายุ 28 เมื่อปี 2480 ในสมัยสงคราม เป็นหัวหน้าใหญ่เสรีไทยภาคอีสานและสกลนคร มีเทือกเขาภูพานเป็นศูนย์บัญชาการ เป็นรัฐมนตรี 3 สมัย แต่ถูกคำสั่ง "ฆ่ารัดคอ" และเผาศพทิ้งในสมัยรัฐบาลคณะรัฐประหารเมื่อ 13 ธันวาคม 2495 ขณะอายุ 43 ปี แนวความคิดที่สำคัญคือ "ข้าพเจ้าต้องการให้ทุกๆ คนบนพื้นอันเป็นสยามประเทศนี้ เป็นราษฎรเสมอหน้ากันหมด ปราศจากความเหลื่อมล้ำต่ำสูง"

ของฝ่ายตำรวจกับทหารบก (จำนวนน้อย) นั้นก็ดูเหมือนจะเข้าร่วมเมื่อสถานการณ์ได้ดำเนินไปไกลแล้ว

ในกรณีของสมาชิกฯประเภทที่ 1 โดยเฉพาะกลุ่มอีสาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่าบรรดาผู้แทนฯเหล่านี้ได้แสดงบทบาทของตนในระบอบประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ เช่นกรณีนายถวิล อุดล เป็นผู้ที่เสนอญัตติเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ ซึ่งทำให้รัฐบาลของพระยาพหลฯต้องยุบสภาฯและตัวพระยาพหลฯเองก็ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี 2481 มาแล้ว จากภูมิหลังของผู้แทนฯอีสานซึ่งได้คลุกคลีอย่างใกล้ชิดกับประชาชนมากกว่ากลุ่มชนชั้นนำในกรุงเทพฯ (ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่เป็นเจ้าหรือขุนนางเก่าก็ตาม หรือไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม ผู้นำใหม่อย่างผู้ก่อการฯก็ตาม) ทำให้ผู้แทนฯเหล่านี้มีความไวต่อการที่จะมีความรู้สึกต่อต้านลัทธิทหารและความเป็นผู้นำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ความเป็นผู้นำจากนอกนครหลวงของผู้แทนฯอีสานนี้จะเห็นได้จากภูมิหลังดังต่อไปนี้

นาย*ทองอินทร์ ภูริพัฒน์* (อุบลราชธานี, 2449-2492) นั้นเรียนเบื้องต้นจบมัธยม 6 จากอุบลฯ เข้ามาจบมัธยม 8 จากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และได้ประกาศนียบัตรครู ป.ม. พร้อมกันไปด้วย ทำให้เริ่มงานอาชีพด้วยการเป็นครูก่อนที่จะย้ายไปรับราชการเป็นนายอำเภอในจังหวัดในภาคอีสาน ได้เข้าสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนฯตั้งแต่รุ่นแรก 2476 และได้รับการเลือกตั้งทุกสมัยจนกระทั่งถึง 2490 เป็นผู้แทนฯครั้งแรกเมื่ออายุเพียง 27 ปี ถือกันว่านายทองอินทร์เป็นเสมือนหัวหน้าทีมของ "สี่เสืออีสาน"[36] และมีความเชี่ยวชาญในด้านอภิปรายอย่างยิ่ง

ส่วนนาย*เตียง ศิริขันธ์* (สกลนคร, 2452-2495) จบชั้นมัธยม 6 จากโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล และเข้ามาเรียนต่อในโรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ

ได้ ป.ม. เช่นกัน เมื่อจบก็รับราชการเป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ที่โรงเรียนเก่าของตนที่อุดร, (เคยถูกจับในข้อหาคอมมิวนิสต์ถูกขัง 3 เดือนเมื่อ 2476) ต่อมาได้สมัครเป็นผู้แทนฯ ได้รับเลือกตั้งทุกครั้งในระหว่าง 2480-2495 เป็นผู้แทนฯครั้งแรกเมื่ออายุเพียง 28 ปี ถือกันว่าในกลุ่มนี้นายเตียงเป็นประหนึ่งเลขาธิการ มีความเชี่ยวชาญในการวางแผน นายเตียงยังเป็นเพื่อนกับนายจำกัด พลางกูร ทำให้ต่อกันเป็นสายประสานระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับผู้แทนฯอีสานกลุ่มนี้ได้ ทั้งนายเตียงและนายทองอินทร์ต่างก็เข้าเรียนที่ มธก. แม้นายเตียงเรียนไม่จบ แต่ก็สร้างความผูกพันในแง่ของสถาบันกับนายปรีดี พนมยงค์ซึ่งเป็นผู้ประศาสน์การอีกต่อหนึ่ง

ส่วนนาย*ถวิล อุดล* (ร้อยเอ็ด, 2452-2492) เข้ามาเรียนจบมัธยม 8 จากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และยังจบโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมอีกด้วยในปี 2473 (จัดได้ว่าเป็นลูกศิษย์ของนายปรีดี พนมยงค์ไปโดยปริยาย เพราะนายปรีดีเป็นอาจารย์อยู่ที่นั่นก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง) นายถวิลออกไปทำงานเป็นทนายความในอีสาน และรับราชการกรมราชทัณฑ์ในเวลาต่อมา จนกระทั่งเป็นผู้ตรวจการเทศบาลอุบลฯ แล้วก็สมัครเป็นผู้แทนฯเป็นครั้งแรกในปี 2480 ได้เป็นผู้แทนฯแต่อายุ 28 ปี ในปี 2489 ได้รับเลือกเป็นสมาชิกพฤฒสภา ถือกันว่านายถวิลเป็นประหนึ่งเหรัญญิกของกลุ่มมีความชำนาญในด้านการขีดเขียนร่างนโยบายและโต้ตอบจดหมาย

ส่วนผู้แทนฯคนสุดท้ายคือ นาย*จำลอง ดาวเรือง* (มหาสารคาม, 2453-2492) อาจจะเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยที่สุดในกลุ่มนี้ ดังนั้นประสบการณ์ชีวิตก็มีตั้งแต่วิ่งรถโดยสารในอีสานบ้าง ข้ามไปทำงานในลาวบ้าง แม้กระทั่งหาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นนักมวย ก่อนที่จะมาสมัครเป็นผู้แทนฯได้เป็นครูประชาบาลและสอบชุดครูไปด้วย ทำให้ก้าวขึ้นมาเป็นครูระดับประถม

และเป็นเสมียนศึกษาธิการในที่สุด (เรียน มธก. ได้ ธ.บ. เช่นกันในตอนหลัง) และลงสมัครเลือกตั้ง 2480 เป็นผู้แทนครั้งแรกอายุ 27 ปี ถือกันว่านายจำลองเก่งในการประสานรอยร้าวของหมู่คณะและเข้ากับผู้คนได้เป็นอย่างดี[37]

บรรดาผู้แทนฯอีสานที่กล่าวมานี้ ยกขึ้นมาเพื่อเป็นตัวแทนของผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง จากภูมิหลัง (ที่มิใช่ชนชั้นนำในเมืองหลวง) จากประสบการณ์ที่กว้างขวางหลากหลาย มีอาชีพเป็นครูเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้สัมผัสผู้คนมากกว่าบรรดาผู้นำในกรุงเทพฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการตามกระทรวงทบวงกรมที่ค่อนข้างจะห่างไกลจากประชาชน จากวัยที่หนุ่มแน่นเข้าเป็นผู้แทนตั้งแต่อายุระหว่าง 27-28 ปี (3 ใน 4 เกิดในปี 2452-2453 ถ้าจะเทียบให้เห็นชัดก็คืออ่อนกว่านายปรีดี พนมยงค์ประมาณ 10 ปี เพราะนายปรีดีเกิด 2443) ดังนั้นก็กล่าวได้ว่าผู้แทนฯกลุ่มนี้อยู่ในวัยฉกรรจ์ไวต่อปัญหา และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับท้องถิ่นของตน การตั้งกระทู้ถามและการอภิปรายของบรรดาผู้แทนฯเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าใจปัญหาในระดับกว้างของท้องถิ่นไทยเป็นอย่างยิ่ง นายจำลอง ดาวเรือง (มหาสารคาม) เองเป็นหนึ่งในเพียงสมาชิกไม่กี่คน (ร่วมกับนายอินทร สิงหเนตร ผู้แทนฯเชียงใหม่) ที่ไม่เห็นด้วยกับ พ.ร.บ.ศาลพิเศษ ของรัฐบาลในปี 2481 และได้อภิปรายคัดค้านว่า "ในแง่ของความยุติธรรมและความเป็นประชาธิปไตยไม่จำเป็นจะต้องมีศาลพิเศษ"[38]

และเมื่อสิงหาคม 2483 รัฐบาลสนับสนุนให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ให้ยืดบทเฉพาะกาลออกไปอีกจาก 10 ปี เป็น 20 ปี ซึ่งจะยืดอายุของสมาชิกฯประเภท 2 ออกไปจาก 2485 เป็น 2495 ผู้แทนฯกลุ่มอีสานนี้ก็คัดค้านเพราะถือว่าไม่เป็นประชาธิปไตย ฉะนั้นกล่าวโดยรวมได้ว่าบรรดาผู้แทนฯเหล่านี้มีความไม่พอใจต่อลักษณะของความไม่เป็นประชาธิปไตย

ถวิล อุดล (เกิด 3 พฤศจิกายน 2452) หนึ่งใน "สี่เสืออีสาน" เป็นผู้แทนราษฎรร้อยเอ็ดรวม 2 สมัยตั้งแต่อายุ 28 ปี ในสมัยสงคราม เป็นหัวหน้าเสรีไทยร้อยเอ็ด เป็นเสรีไทยที่เดินทางไปติดต่อขอความร่วมมือจากประเทศจีน เป็นรัฐมนตรี 2 สมัย ต่อมาถูก "ยิงทิ้ง" ตารถตำรวจสมัยรัฐบาลคณะรัฐประหารเมื่อ 4 มีนาคม 2492 ขณะอายุ 40 ปี แนวคิดทางการเมืองที่สำคัญคือ เงินภาษีที่เก็บจากประชาชน ต้องเป็นประโยชน์กลับคืนสู่ประชาชนทั้งหมด

ของจอมพล ป. พิบูลสงครามอยู่เป็นทุนเดิมแล้ว จึงทำให้ง่ายต่อการเข้าร่วมกลุ่มต่อต้านญี่ปุ่นและต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามไปในเวลาเดียวกัน[39]

เราจะเห็นในตอนต่อไปว่าผู้แทนกลุ่มนี้เป็นผู้สร้างความสั่นสะเทือนให้กับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่น้อยในต้นปี 2486 คือกรณี*ลาออกแล้วไม่ออกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม* อันเป็นช่วงที่น่าจะต้องสังเกตว่าฝ่ายสัมพันธมิตรยังไม่สามารถจะรุกกลับได้จริงจังนัก ดังนั้นแรงกดดันต่อรัฐบาลก็มาจากการเมืองภายในเป็นหลัก และในที่สุดผู้แทนฯกลุ่มนี้ก็เป็นหัวหอกใหญ่ในการทำ "รัฐประหารโดยรัฐสภา" จนจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องลาออกไปในกลางปี 2487 อันเป็นช่วงที่สอดคล้องกับการรุกของสัมพันธมิตรทั้งในพม่าและมหาสมุทรแปซิฟิก และในช่วงปลายสงคราม ผู้แทนฯอีสานเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นกำลังสำคัญของเสรีไทยในอีสาน ทำการจัดตั้งพลพรรคโดยอาศัยความใกล้ชิดสนิทสนนของตนกับคนในท้องถิ่น เช่นครูระดับประถม-มัธยม รวมทั้งการสร้างสนามบินและรับอาวุธไว้เตรียมการลุกขึ้นโจมตีญี่ปุ่นในบั้นปลาย นายถวิล อุดลเองก็เป็นผู้ที่ได้รับเลือกให้ลอบออกไปติดต่อกรุงจุงกิง (กันยายน 2487) ดังนั้นบทบาทของผู้แทนฯอีสานในช่วงนี้จึงสำคัญไม่น้อยและจะชี้ให้เห็นถึงวิกฤตการณ์ความเปลี่ยนแปลงทั้งในสภาฯและในรัฐบาลได้เป็นอย่างดี

ดังที่กล่าวแล้วเช่นกันว่า แผนของเสรีไทยในประเทศคือพยายามติดต่อกับสัมพันธมิตรโดยผ่านกรุงจุงกิง ด้วยเป้าหมายให้อังกฤษและสหรัฐฯถือว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ พร้อมทั้งให้ยอมรับการตั้งรัฐบาลไทยพลัดถิ่นในอินเดียด้วย ดูเหมือนว่าแผนนี้จะดำเนินไปพร้อม ๆ กับการที่จะบีบให้จอมพล ป. พิบูลสงครามลาออก ซึ่งน่าสนใจว่าภายในต้นปี 2486 การรวมกลุ่มกันในสภาผู้แทนราษฎร ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกประเภท 1 หรือ 2 ก็ตาม น่าจะมีกำลังพอสมควรที่ทำให้เกิด "เรื่องตลกหรือความอัปยศอดสู" หรือ

จำลอง ดาวเรือง (เกิด 9 ตุลาคม 2453) หนึ่งใน "สี่เสืออีสาน" เป็นผู้แทนราษฎรมหาสารคามรวม 3 สมัยตั้งแต่อายุ 27 ปี ในสมัยสงคราม เป็นหัวหน้าเสรีไทยมหาสารคาม เป็นรัฐมนตรี 4 สมัย ต่อมาถูก "ยิงทิ้ง" คารถตำรวจสมัยรัฐบาลคณะรัฐประหารเมื่อ 4 มีนาคม 2492 ขณะอายุ 39 ปี แนวคิดทางการเมืองที่สำคัญคือ เน้นการกระจายความเจริญสู่ท้องถิ่น

"การชิงลาออกแล้วไม่ออก"[40] ขึ้น

หลวงอดุลเดชจรัส ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า "โดยเหตุที่จอมพล ป. ได้ใช้อำนาจข่มขู่ในทางต่างๆ ...ในราว พ.ศ.2486 ได้มีบุคคลหลายหมู่หลายคณะ ทั้งทหารและพลเรือน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คิดรวบรวมกำลังที่จะกำจัดหรือบังคับคณะรัฐบาลของจอมพล ป. เพื่อให้จอมพล ป. และรัฐมนตรีบางคนที่ชื่อเสียงไม่ดีออกจากตำแหน่งไป ยกเว้นเฉพาะบางคนจะให้ร่วมในคณะรัฐบาลใหม่โดยที่จะยกพระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี"[41]

กระแสของการเคลื่อนไหวในการเมืองภายในดังกล่าวน่าจะต้องเป็นที่ล่วงรู้ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนั้นจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงได้ชิงยื่นใบลาออกเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2486 คณะผู้สำเร็จราชการฯได้รับใบลานั้น 13 กุมภาพันธ์ และวิทยุก็ได้ออกกระจายเสียงข่าวนี้ 14 กุมภาพันธ์ แต่แล้วจอมพล ป. พิบูลสงครามก็เปลี่ยนยุทธวิธีอยู่ในตำแหน่งต่อไป สร้างความงุนงงให้กับผู้คนเป็นจำนวนมาก ดังที่กล่าวมาแล้ว การลาออกครั้งนี้เหตุผลหนึ่งก็คือมีการเคลื่อนไหวในสภาฯที่จะลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม[42] และก็มีการเตรียมตัวเสนอชื่อนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ซึ่งอาจจะเป็นนายควง อภัยวงศ์ (รมต.พาณิชย์) หรือ นาวาเอกบุง ศุภชลาศัย (หลวงศุภชลาศัย รมช.ศึกษาธิการ) ดังนั้นการลาออกของจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงเป็นเกมการเมืองเพื่อลองใจทั้งคณะผู้สำเร็จราชการฯและสภาผู้แทนราษฎร ดังจะเห็นได้จากบันทึกสั่งงานของจอมพล ป. พิบูลสงครามเองอีก 2 วันต่อมา (16 กุมภาพันธ์) ว่า "ให้ทำหนังสือ ผบ. สูงสุด ใจความว่าเวลานี้บ้านเมืองกำลังอยู่ในสถานะสงครามและประกาศใช้กฎอัยการศึก กองทัพของเราทางเหนือกำลังทำการรบอยู่ตลอดเวลาด้วยความยากลำบาก ฉะนั้น จึงอยากขอแจ้งวิงวอนให้ท่านพยายามช่วยร่วมมือกับฝ่ายทหารและรัฐบาล อย่าให้เกิดความ

ไม่สงบหรือระส่ำระสายขึ้นในวงราชการและประชาชนอย่างเต็มที่ หวังว่าจะไม่มีการประชุมกันเพื่อกิจการการบ้านเมืองจนเกินไปซึ่งจะทำให้เป็นบ่อเกิดแก่การรวนเรในการปกครอง...ตามที่เรียนมานี้ ก็เพื่อขอความกรุณาเป็นพิเศษในยามคับขันนี้เท่านั้น หวังว่าคงจะได้กรุณาร่วมมือโดยจริงใจตามที่แจ้งไปนี้ เมื่อท่านได้รับจดหมายนี้ ขอให้ตอบรับ และจะแสดงความเห็นร่วมมืออย่างใดมาให้ทราบด้วย ก็จะเป็นการดียิ่ง" ตามบันทึกคำสั่งดังกล่าวจอมพล ป. พิบูลสงครามสั่งให้ส่งถึง 1. ประธานสภาผู้แทนราษฎร 2. นายปรีดี พนมยงค์ 3. พล.ต. พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา[43]

กรณีของการลาออกแล้วไม่ออกนี้ นอกจากสะท้อนให้เห็นการผนึกกำลังขึ้นในสภาผู้แทนราษฎร ที่ผลักดันให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามออกไป พร้อมๆ กับการดำเนินการใต้ดินของการติดต่อที่ถนนทุกสายมุ่งไปสู่กรุงจุงกิงแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความแตกแยกในหมู่ผู้ก่อการฯ2475อีกระดับหนึ่ง กล่าวคือนับแต่การแตกกลุ่มออกมาของนายปรีดี พนมยงค์หลังการบุกของญี่ปุ่น กรณีของการลาออกแล้วไม่ออกนี้ ก็ได้ทำให้ผู้ก่อการฯที่ยังร่วมอยู่ในรัฐบาลแตกออกมาอีก นั่นคือ นายทวี บุณยเกตุ (รมต.ลอย) และนายควง อภัยวงศ์ (รมต.พาณิชย์) รัฐมนตรีทั้งสองได้ยื่นใบลาออกใน 3 วันต่อมา (หลังบันทึกขอความร่วมมือข้างต้น) เมื่อ 19 กุมภาพันธ์ 2486 และในช่วงกุมภาพันธ์-มีนาคมถัดมานั้น ดูเหมือนจอมพล ป. พิบูลสงครามจะประสบปัญหาหนักในหมู่ผู้ก่อการฯและผู้ที่ทำงานอย่างใกล้ชิดกันมาก่อน ดังจะเห็นได้จากการออกคำสั่งในฐานะของผู้บัญชาการทหารสูงสุดในหลายเรื่องเพื่อย้ำอำนาจของตนในยามสงคราม เช่นคำออกคำสั่งเกี่ยวกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยให้บรรจุพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภาประจำกองบัญชาการทหารสูงสุด และให้นายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายประจำกองบัญชาการ

ทหารสูงสุด (30 มีนาคม) พร้อมทั้งระบุให้ทั้งสองท่านมารายงานตัวที่กองบัญชาการทหารสูงสุดด้วย ซึ่งเป็นเรื่องหมิ่นเหม่ต่อการที่จะถูกตีความว่าเป็นการละเมิดต่อผู้ที่เป็นตัวแทนขององค์พระมหากษัตริย์[44]

ความปั่นป่วนในคณะรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงครึ่งแรกของ 2486 นี้ ยังมีให้เห็นอีกหลายกรณี เช่น *การลาออกของพลอากาศตรีบุญเจียม อธึกเทวเดช* (เมื่อ 14 เมษายน 2486 ซึ่งต่อมาได้ถูกจับกุมฟ้องร้องและศาลตัดสินให้จำคุกฐานทุจริตต่อหน้าที่ราชการ) บุคคลนี้เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2483 ในสมัยของวิกฤตการณ์เรียกร้องดินแดนอินโดจีน ครั้งที่ยังเป็นนายนาวาอากาศเอก หลวงอธึกเทวเดช รองผู้บัญชาการทหารอากาศนั้น ได้รับแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพอากาศ (ซึ่งไม่ควรสับสนกับตำแหน่งผู้บัญชาการกองทัพอากาศ) อันเป็นสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดเป็นครั้งแรก และเมื่อมีการแต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดเป็นครั้งที่สอง (12 พฤศจิกายน 2484) นายพลอากาศตรีหลวงอธึกเทวเดช ซึ่งตอนนี้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารอากาศแล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพอากาศอีกตำแหน่งหนึ่ง ในขณะเดียวกันเนื่องจากการที่ได้ร่วมในการรบตลอดมา พลอากาศตรีเจียม (ซึ่งช่วงต้น 2485 ได้เปลี่ยนนามสกุลเป็น *โกมลมิศร์*) ก็ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีลอยมาตั้งแต่ 25 กุมภาพันธ์ 2485 และอยู่ในตำแหน่งนั้นในคณะรัฐมนตรีชุดสงคราม 7 มีนาคม 2485 เช่นกัน[45] กรณีของการมีการบีบบังคับรัฐมนตรีในชุดของจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ลาออกเพื่อบีบให้นายกรัฐมนตรีต้องลาออกนี้ ยังมี*กรณีของนายวนิช ปานะนนท์* (ขึ้นเป็นรมช.คลัง เมื่อ 30 ตุลาคม 2486) ที่ถูกบีบให้ลาออกเช่นกัน (1 กุมภาพันธ์ 2487)[46] ทั้งยังโดนจับกุมและถูกข้อหาทุจริตต่อราชการ (ตาย 21 พฤษภาคม 2487) กรณีทั้งสองนี้หลวงอดุลเดชจรัสผู้ร่วมงานอย่างใกล้ชิดกับ

จอมพล ป. พิบูลสงครามมองว่า "ในทางมรรยาททางการเมืองเท่าที่เป็นมาแล้วทุกประเทศ ถ้าปรากฏว่าในคณะรัฐมนตรีชุดใดก็ดี ถ้ามีรัฐมนตรีในคณะนั้นบางคนถูกหาว่ากระทำผิดในทางอาญาก็ดีหรือประพฤติตนให้เป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศแก่คณะรัฐมนตรีชุดนั้นก็ดี คณะรัฐมนตรีชุดนั้นก็ต้องลาออก แต่ในสมัยที่จอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีพลอากาศตรีหลวงอธึกเทวเดช ซึ่งเป็นรัฐมนตรีร่วมอยู่ด้วยถูกหาในคดีอาญาว่าทุจริตต่อหน้าที่จนถึงกับศาลได้พิพากษาลงโทษ และนายวนิช ปานะนนท์ รัฐมนตรีอีกผู้หนึ่งก็ถูกฟ้องหาว่าฉ้อโกงและทุจริตต่อหน้าที่ แต่จอมพล ป. ก็หาได้ลาออกจากนายกรัฐมนตรีตามมรรยาทของนักการเมือง"[47]

ดูเหมือนว่ากระแสการต่อสู้ของกลุ่มการเมืองภายใน (ไม่ว่าจะได้เข้าร่วมทำงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นและเป็นเสรีไทยแล้วหรือไม่ก็ตาม) จะเข้มข้นขึ้นทุกที อันจะนำไปสู่การต่อสู้เพื่อชิงตำแหน่งประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งปกติในตอนนั้นจะเปิดประชุมสมัยสามัญในวันที่ 24 มิถุนายนของทุกปี ในขณะเดียวกันการรบรุกของฝ่ายสัมพันธมิตรก็เริ่มจะมีผลกระทบต่อการเมืองภายในมากขึ้นในช่วงกลางปี2486 โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงในเวทีสงครามในอิตาลี "กรณีของรัฐบาลจอมพลบาโดกลีโอ" ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป และในท้ายที่สุดในปลายปี 2486 จอมพล ป. พิบูลสงครามก็จะถูกโดดเดี่ยวจากผู้ร่วมรัฐบาลของตน โดยเฉพาะจากบรรดาผู้ก่อการฯ 2475 เกือบทั้งหมดภายในปลายปี 2486

ในตอนนี้ความพยายามและการรวมตัวของเสรีไทยในประเทศปีกของนายปรีดี พนมยงค์ ได้รวมกันอย่างเข้มแข็งแล้ว และการต่อสู้ในสภาผู้แทนราษฎรก็น่าจะดำเนินไปพร้อมๆ กับแผนการของการที่จะได้ตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นนอกประเทศ ซึ่งในการตั้งนี้เพื่อให้ดูเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องตามกระบวนการ

ของรัฐธรรมนูญ (เพื่อที่จะเป็นที่น่ารับรองของฝ่ายสัมพันธมิตรที่ขนานนามตัวเองว่า "ฝ่ายประชาธิปไตย") แล้ว นอกจากจะมีผู้สำเร็จราชการฯ (คือตัวนายปรีดี พนมยงค์เอง) มีผู้แทนรัฐบาล ก็ควรมีตัวแทนจากสภาฯด้วย ดังนั้นการชิงตำแหน่งประธานและรองประธานสภาฯจึงเกิดขึ้น โดยที่เมื่อเปิดประชุมสภาฯได้มีมติเสนอนายทวี บุณยเกตุ และนายควง อภัยวงศ์ เป็นประธานและรองประธานสภาฯตามลำดับ ปรากฏว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ยอมลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตั้ง[48] แต่การปะทะกันทางสภาผู้แทนฯนี้ได้ขยายขอบเขตออกไปอีกด้วยการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม สั่งปลดนาย*ทองเปลว ชลภูมิ์* เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (30 มิถุนายน 2486) และให้ย้ายไปประจำกรมประสานงานพันธมิตร (ซึ่งเป็นกรมที่ติดต่อกับญี่ปุ่น) นายทองเปลว ชลภูมิ์นั้นถือได้ว่าเป็นผู้ที่ทำงานสนิทใกล้ชิดกับทั้งนายปรีดี พนมยงค์ (ในฐานะอาจารย์วิชาเศรษฐศาสตร์ใน มธก.) และเป็นสมาชิกฯประเภท 2 ที่มีความสนิทสนมกับผู้แทนฯกลุ่มอีสานอีกด้วย[49]

จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ให้เหตุผลในการสั่งย้ายครั้งนี้ว่า "เนื่องจากนายทองเปลว ชลภูมิ์ ได้ปลุกปั่นให้สมาชิกสภาหลงเชื่อในทางที่เป็นภัยแก่ชาติ นอกสภาผู้แทน และปฏิบัติหน้าที่หลายอย่างอันมิชอบ เช่นแกล้งนัดประชุมด่วนเพื่อมิให้สมาชิกทราบทั่วกัน ให้ทราบแต่คนที่ตนหวังจะให้ทำอย่างหนึ่งอย่างใด หรือกักกันกระทู้ถามของสมาชิกเพื่อให้สมาชิกหลงโกรธประธานสภา เหล่านี้เป็นต้น ฉะนั้นหากจะให้รับราชการในตำแหน่งนี้ต่อไปก็จะทำให้สภาผู้แทนไม่สามารถบริหารงานต่อไปได้..ฉะนั้นให้ปลด น.ทองเปลวจากราชการแต่บัดนี้ และให้ น.จิตตะเสน (นายจิตตะเสน ปัญจะ) เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนต่อไปแต่บัดนี้"[50]

ความขัดแย้งของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับผู้ร่วมงานแผ่ขยายออก

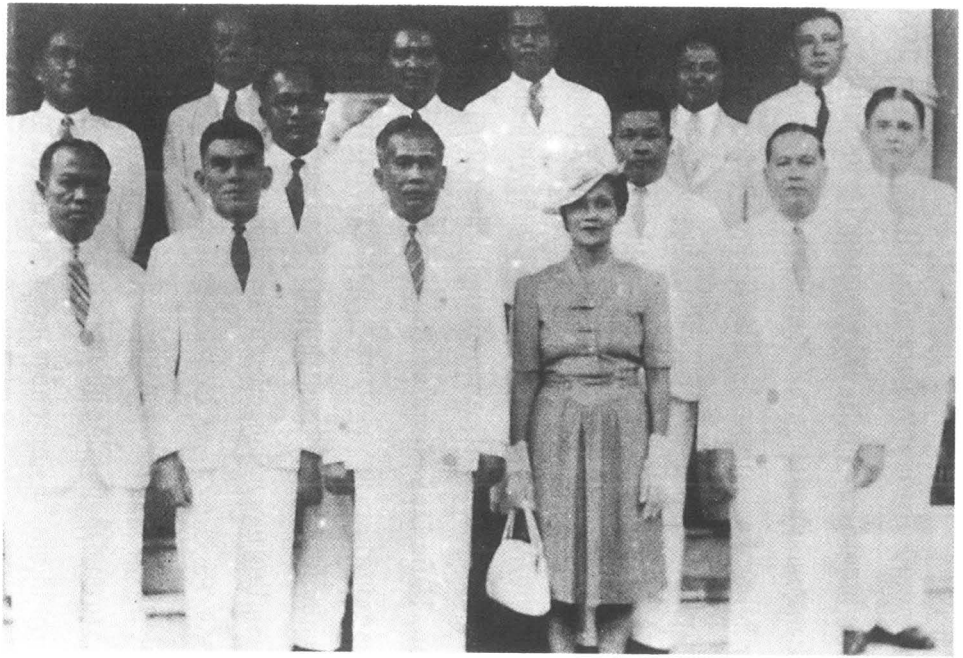
ไปอย่างที่ยากจะหาทางแก้คืนได้ นอกเหนือจากวิกฤตการณ์ในสภาผู้แทนฯ ดังกล่าว ยังมีตัวอย่างของความขัดแย้งที่เป็นลูกโซ่ตามติดมาอีก เช่นในช่วงของการตั้งและไม่ตั้งประธานและรองประธานฯนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม (6 กรกฎาคม 2486) ก็มีคำสั่งในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดกำชับให้นายทหารและข้าราชการ "ให้ปฏิบัติถูกต้องตามวินัยและระเบียบแบบแผนกฎข้อบังคับและให้มาทำงาน ถ้าไม่มาก็ต้องลาเมื่อมีกิจจำเป็น หรือ ป่วยจริงๆ คือ 1. พล.ร.ต.ผัน นาวาวิจิตร 2. น.อ.สังวรณ์ สุวรรณชีพ 3. น.ทวี บุณยเกตุ 4. พ.ต.ควง อภัยวงศ์ 5. น.ทองเปลว ชลภูมิ์"[51] และ (8 กรกฎาคม) ก็มีคำสั่ง "ให้ บ.ก. สูงสุดทำคำสั่ง 1. ย้าย น.ทวี บุณยเกตุ เป็นที่ปรึกษากระทรวงเกษตราธิการ 2. พ.ต.ควง อภัยวงศ์ เป็นที่ปรึกษากระทรวงพาณิชย์ 3. ให้ น.อ.สังวรณ์ สุวรรณชีพ เป็นนายทหารพ้นราชการไม่มีบำเหน็จบำนาญ มีความผิดฐานขัดคำสั่งและเปิดเผยราชการลับ"[52]

นอกเหนือจากนายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุณยเกตุ และนายทองเปลว ชลภูมิ์ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ปรากฏว่า พล.ร.ต.ผัน นาวาวิจิตร (หรือหลวงนาวาวิจิตร) และ น.อ.สังวรณ์ สุวรรณชีพ (หรือหลวงสังวรยุทธกิจ) ต่างก็เป็นผู้ก่อการฯ 2475 และต่างก็เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีลอยในรัฐบาลชุดก่อนสงครามของจอมพล ป. พิบูลสงครามมาก่อน (2481) ทั้งยังเป็นผู้คุมกำลังสำคัญในกองทัพเรือ ฉะนั้นความแตกแยกของจอมพล ป. พิบูลสงครามก็มิได้จำกัดอยู่เพียงในหมู่ของผู้ก่อการฯและสภาฯเท่านั้น ยังขยายวงออกไปสู่กองทัพเรืออีกด้านหนึ่ง[53] ที่น่าสนใจยิ่งกว่านี้อีกก็คือ แม้แต่ผู้ใกล้ชิดและเป็นกำลังสำคัญของรัฐบาลมาก่อน เช่น ขุนศรีศรากรก็โดนคำสั่ง (9 ธันวาคม 2486) ว่า "ถ้าระหว่างนี้ พ.ต.ท.ศรีสรากรจะมาหาฉัน บอกว่าไม่สบาย นอน"[54] ขุนศรีศรากรมีความสัมพันธ์ระดับพิเศษมากกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม

เป็นผู้ที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเองชักชวนให้เข้าร่วมการยึดอำนาจ 2475 ขุนศรีศรากรเป็นกำลังสำคัญในตำรวจสันติบาลที่ทำงานใกล้ชิดกับหลวงอดุลเดชจรัส[55]

ในช่วงของความปั่นป่วนทางการเมืองภายใน ทั้งในหมู่ผู้ก่อการฯ 2475 ทั้งในรัฐบาล และในสภาผู้แทนราษฎร ก็มีเหตุการณ์หนึ่งจากต่างประเทศที่ทับถมเข้ามาสร้างความแตกแยกขึ้นอีก นั่นคือกรณีของ *"จอมพลบาโดกลีโอ"* ของประเทศอิตาลี กล่าวคือ จอมพลบาโดกลีโอ (Pietro Badoglio, 1871-1956) ได้จับผู้นำประเทศ คือ มุสโสลินี (Benito Mussolini, 1883-1945) เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2486 ซึ่งกลายเป็นข่าวใหญ่ระดับโลกของสงครามช่วงนั้น จอมพลบาโดกลีโอผู้พิชิตมุสโสลินีเป็นนายทหารอาชีพผู้มีชื่อเสียงของอิตาลีมาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองก็เป็นนายทหารอยู่ในแนวรบของอิตาลีในแอฟริกาทำการยึดเอธิโอเปีย (1936) แต่ในปี 2483 (1940) ได้เกิดขัดแย้งกับมุสโสลินีในเรื่องการเข้าร่วมสงครามโลก ดังนั้นจึงได้ลาออกจากตำแหน่งเสนาธิการทหาร และปฏิเสธที่จะรับผิดชอบต่อการกระทำของมุสโสลินี ในช่วงที่ตรงกับวิกฤตการณ์ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อิตาลีเริ่มเป็นฝ่ายถอยเมื่อกองทัพสัมพันธมิตรบุกเกาะซิซิลี ในเดือนกรกฎาคม 2486 *Fasxist Grand Council* ของอิตาลีมีมติให้ขับมุสโสลินีออกจากตำแหน่ง และในวันที่ 25 กรกฎาคม จอมพลบาโดกลีโอก็จับมุสโสลินีส่งไปขังไว้ที่เกาะ (ภายหลังฮิตเลอร์ได้ส่งกองทหารมาชิงตัวไป และมุสโสลินีต้องไปตั้งรัฐบาลหุ่นภายใต้เยอรมัน ต่อมาถูกยิงตายเมื่อ 28 เมษายน 2488) หลังจากขจัดมุสโสลินีแล้ว จอมพลบาโดกลีโอได้ทำการเจรจาสงบศึกกับสัมพันธมิตร เมื่อกันยายนปีนั้น ความเปลี่ยนแปลงในเวทีสงครามยุโรปนี้จอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสนใจอย่างยิ่งยวด ถึงกับต่อว่าเรื่องรายงานข่าวไม่ครบถ้วน

กรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อ 14 กันยายน 2486 แถวยืนหน้าซ้ายสุดคือ นายวิจิตร วิจิตรวาทการ รัฐมนตรีช่วยว่าการต่างประเทศ ถัดมาคือ นาวาเอกถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประธานฯ และภริยา ท่านผู้หญิงละเอียด กรรมการ และที่ยืนเบื้องหลังท่านผู้หญิงคือ นายทวี บุณยเกตุ อดีตรัฐมนตรีลอยและเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

(17 กรกฎาคม) ว่า "ให้สั่ง น ราชธรรมนิเทศ ว่าข่าววิทยุรับฟังที่เสนอมานั้น มีแต่ข่าวของพันธมิตรทั้งนั้น ทางฝ่ายอักษะมี 2-3 แผ่น ของอังกฤษอเมริกามี 4-5 ปีกใหญ่ๆ สงสัยว่าจะเป็นเพราะรับไม่ได้ หรือเพราะไม่มีส่ง หรือพวกเราเข้ากับอังกฤษ การรับข่าวได้มากทั่วไปนั้น ทำให้เราพิจารณาข่าวได้ดี และจะนำชาติได้ดี ไม่ใช่ปัญหาอยากให้ใครชนะ เป็นปัญหาให้ไทยชนะ *ข่าวอิตาลีไม่มีเลย*"[56] และที่น่าสนใจคือแม้แต่ในการปิดประชุมสภาฯ (21 กันยายน 2486) *นาวาเอกถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์* (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ก็กล่าวปราศรัยแทนนายกรัฐมนตรี ว่า "ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ไมตรีกับมิตรประเทศ... สำหรับประเทศอิตาลีนั้น ฉันมีความเสียใจที่ได้ทราบว่า รัฐบาลจอมพลบาโดกลีโอได้มีการลงชื่อในสัญญาสันติภาพโดยปราศจากเงื่อนไขกับฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำต้องดำเนินการตามวิถีทาง เพื่อให้ความอารักขาแก่ชนชาติอิตาเลียน และรักษาความสงบเรียบร้อยของประเทศชาติในขณะนี้"[57]

ปัญหาทั้งในและนอกประเทศในช่วงกลางปี 2486 ได้เพิ่มความหวั่นวิตกให้กับจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอย่างยิ่ง นั่นคือเกรงว่าตนจะประสบชะตากรรมแบบมุสโสลินี และอาจจะมีคนแบบจอมพลบาโดกลีโอขึ้นในประเทศไทย ความหวั่นวิตกนี้ก็หาใช่จะปราศจากความเป็นไปได้ไม่ ดังที่หลวงอดุลเดชจรัสเองก็ได้กล่าวว่า "โดยเหตุที่จอมพล ป. ได้ใช้อำนาจข่มขู่ในทางต่างๆ...ในราว พ.ศ.2486 ได้มีบุคคลหลายหมู่หลายคณะทั้งทหารและพลเรือน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คิดรวบรวมกำลังที่จะกำจัดหรือบังคับคณะรัฐบาลของจอมพล ป. เพื่อให้จอมพล ป. และรัฐมนตรีบางคนที่ชื่อเสียงไม่ดีออกจากตำแหน่งไป"[58]

ความหวาดระแวงของจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งนี้ ทำให้คิดว่าจะมี

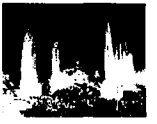
จอมพลบาโดกลีโอเกิดขึ้นในเมืองไทย ซึ่งอาจจะเป็นคนใดคนหนึ่งใน 3 คนนี้ คือ หลวงอดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ หลวงสินธุสงครามชัย ผู้บัญชาการทหารเรือ หรือไม่ก็นายปรีดี พนมยงค์[59] หลวงอดุลเดชจรัสผู้ถูกกล่าวหาได้ปรับความเข้าใจเรื่องนี้กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนั้นเป้าจึงเล็งไปที่นายปรีดี พนมยงค์ ถึงกับมีการเรียกประชุมผู้ใกล้ชิดในหมู่ของจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นที่ทำเนียบรัฐบาล เพื่อหาทางจัดการกับนายปรีดี พนมยงค์ แต่ปรากฏว่าผู้ใกล้ชิดเองก็คัดค้าน[60] ซึ่งทำให้เรื่องนี้แม้จะเงียบไปในที่สุด แต่ผู้ร่วมงานของจอมพล ป. พิบูลสงครามแม้ในระดับวงในเองก็เริ่มหวั่นไหวต่อการที่จะทำงานร่วมต่อไป เป็นผลให้จอมพล ป. พิบูลสงครามยิ่งถูกโดดเดี่ยวยิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่การล้มรัฐบาลโดยวิถีทางรัฐธรรมนูญ ดังที่หลวงอดุลเดชจรัสตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การที่จะดำเนินการอย่างรุนแรงกับจอมพล ป. พิบูลสงครามในขณะที่กองทหารญี่ปุ่นยังอยู่ในประเทศไทยนั้น จะทำให้เกิดการจลาจลหรือยุ่งยากขึ้นได้ ดังนั้น "จึงได้ดำเนินการชี้แจงให้บุคคลเหล่านั้นรู้สึกผิดและชอบ ให้เห็นทางได้ทางเสียของประเทศชาติ ถ้ามีความประสงค์จะให้จอมพล ป. กับรัฐมนตรีบางคนออก ก็ให้ดำเนินตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ"[61]

ปี 2486 เป็นปีที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามโดดเดี่ยวตนเองมากขึ้นทุกที ๆ กรณีต่าง ๆ ที่กล่าวมาค่อย ๆ ทำให้ผู้ร่วมงานหลุดออกไปจากวงจรของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในขณะเดียวกันผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลก็ไปรวมกลุ่มกับขบวนการเสรีไทยในประเทศของนายปรีดี พนมยงค์ ในขณะที่ความนิยมต่อจอมพล ป. พิบูลสงครามลดลง ก็กลับไปเพิ่มความนิยมให้กับนายปรีดี พนมยงค์ ไม่ว่าจะเป็นทางสายของสภาผู้แทนฯ ทางสายของผู้ก่อการฯ (ซึ่งอาจจะพูดได้ว่าในระยะแรกนั้นเป็นทางด้านพลเรือนและผู้ใกล้ชิดในการทำงานกับนายปรีดี พนมยงค์มาก่อน) แต่ในที่สุดก็ได้ขยายไปสู่วงการทหารเรือ

และตำรวจในบั้นปลาย จุดหักเหที่สำคัญคือการที่*หลวงอดุลเดชจรัส* ซึ่งดังที่ทราบมาแล้วว่าเป็นผู้ใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นทั้งนักเรียนโรงเรียนนายร้อยทหารบกร่วมรุ่นกัน เป็นฐานกำลังที่สำคัญในการขจัดศัตรูของรัฐบาล ทั้งนี้จากการดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ (ตั้งแต่ 2479) ในรัฐบาลชุดสงครามนั้น หลวงอดุลเดชจรัสเป็นทั้ง รมช.มหาดไทย ผู้บัญชาการตำรวจสนาม และในที่สุดเป็นรองนายกรัฐมนตรี (18 สิงหาคม 2486) กล่าวได้ว่าในแง่ของกำลัง หลวงอดุลเดชจรัสอาจเป็นรองแต่เพียงกำลังของกองทัพบกและกองทัพเรือเท่านั้น และเป็นผู้ที่ล่วงรู้การเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มต่างๆ เป็นอย่างดี (โดยผ่านสันติบาลที่อยู่ในบังคับบัญชาของขุนศรีศรากร) การดำเนินงานต่างๆ ของเสรีไทยดูจะเป็นที่รับรู้ของหลวงอดุลเดชจรัสอยู่ตลอดเวลา และอาจกล่าวได้ว่าเมื่อหลวงอดุลเดชจรัสตัดสินใจที่จะอยู่ทางข้างเสรีไทย จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ขาดแขนขาที่สำคัญไปทันที หลวงอดุลเดชจรัสนั้นเข้าร่วมงานเสรีไทยอย่างจริงจังเมื่อประมาณปลายปี 2486 คือเมื่อนายดิเรก ชัยนามกลับจากญี่ปุ่นมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง (20 ตุลาคม โดยสับเปลี่ยน นายวิจิตร วิจิตรวาทการ ออกไปเป็นเอกอัครราชทูตที่โตเกียวแทน)[62] หลวงอดุลเดลจรัสกล่าวว่า "ผู้ที่คิดจะทำการต่อต้านญี่ปุ่น ตั้งแต่ญี่ปุ่นได้รุกรานประเทศไทยแต่ต้นมาแล้วนั้น ผู้ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการนี้ก็คือนายปรีดี พนมยงค์ อีกฝ่ายหนึ่ง แต่เนื่องด้วยในชั้นแรกข้าฯจะให้การร่วมมือกับนายปรีดี พนมยงค์ ก็อาจเกิดการเสียหายต่อประเทศชาติได้...จนกระทั่งนายดิเรก ชัยนาม กลับจากการเป็นเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นมาเป็น รมต.ว่าการกระทรวงการต่างประเทศในสมัยจอมพล ป. เป็นนายก โดยที่นายดิเรกฯเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจของข้าฯและนายปรีดีฯ ข้าฯและนายปรีดีฯ จึงได้ใช้นายดิเรกฯ เป็นสื่อแสดงความคิดความเห็นแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

อยู่เป็นนิจเสมอมา จนกระทั่งเมื่อได้เปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลใหม่โดยมี พ.ต.ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว ทั้งจอมพล ป. ก็ได้ออกจากผู้บัญชาการทหารสูงสุดด้วย การดำเนินการในเรื่องต่อต้านญี่ปุ่นในฝ่ายข้าฯกับนายปรีดีจึงได้ประสานและร่วมมือกันแนบแน่นยิ่งขึ้น"[63]

เชิงอรรถ

1. ไสว สุทธิพิทักษ์, **ดร. ปรีดี พนมยงค์**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2526), หน้า 587-588. เน้นโดยผู้เขียน.

คำปราศรัยครั้งนี้ของนายปรีดี พนมยงค์ กล่าวต่อพลพรรคเสรีไทยที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ภายหลังการสวนสนามของพลพรรค ณ ถนนราชดำเนิน โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นประธาน การสวนสนามครั้งนี้เป็นการแสดงพลังของเสรีไทย 1 เดือนหลังจากสงครามยุติ

2. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521), หน้า 138.

3. สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, "ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในของไทย," **ศิลปวัฒนธรรม** 10 : 3 (มกราคม 2532), หน้า 38-57.

4. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย," **จุลสารโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 3 : 3 (เมษายน-มิถุนายน 2519), หน้า 76-81.

5. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก," **ศิลปวัฒนธรรม** 2 : 14 (ธันวาคม 2523), หน้า 26-33.

6. ไสว สุทธิพิทักษ์, **ดร. ปรีดี พนมยงค์**, หน้า 534.

7. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2518), หน้า 251.

8. เรื่องเดียวกัน, หน้า 252.

9. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 160.

10. อ. พิบูลสงคราม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 269.

จดหมายดังกล่าวได้ถูกยกขึ้นในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในช่วงเวลาวิกฤตดังกล่าว และเป็นเหตุผลหนึ่งที่จอมพล ป. พิบูลสงครามถือว่า "เชอร์ชิลบอกให้ช่วยตัวเอง เราก็ช่วยตัวเองมาจนรอด และไม่มีทางอื่นนอกจากที่ทำมาแล้ว," ในเรื่องเดียวกัน, หน้า 268. น่าสังเกตว่าข้อความที่ว่า "ถ้าท่านถูกโจมตี ขอให้ป้องกันตนเอง" นั้นถูกตีความว่าอังกฤษจะไม่ช่วยอะไร

ไทยเลย แต่ในสถานการณ์เช่นนั้น แม้อังกฤษเองก็ถูกโจมตีและต้องพ่ายแพ้อย่างย่อยยับในช่วงแรกของสงครามเช่นกัน ดังนั้นแม้หากอังกฤษจะต้องยกกำลังมาช่วยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็หาทำได้ไม่ ฉะนั้นข้ออ้างที่ว่าอังกฤษไม่ช่วยทำให้ไทยต้องยอมญี่ปุ่นนั้น ดูจะไม่สอดคล้องกันสถานการณ์เท่าใดนัก ดูประกอบจาก John Coast, **Some Aspect of Siamese Politics** (New York : Institute of Pacific Relations, 1953), p. 18.

11. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม,** เล่ม 2, หน้า 263-265.

12. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)** (กรุงเทพฯ : ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 379.

ในเรื่องเอกราชและอธิปไตยไทยนี้ อ. พิบูลสงครามได้บันทึกไว้ว่า "พล.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กล่าวต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ให้เชื่อมั่นว่าเอกราชของชาติไม่ไปไหน สมาชิกก็พอใจและรับทราบ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้บันทึกในเรื่องนี้ว่า พล.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พูดว่าให้ทำตามรัฐบาลเพราะทำเป็นคณะ เอกราชไม่เสีย สมาชิกเห็นด้วย" ดู อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม,** เล่ม 2, หน้า 300.

13. อ. พิบูลสงคราม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 309-310.

14. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...,** หน้า 160.

15. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม,** เล่ม 2, หน้า 305-312.

16. ดู William L. Swan, "**Japanese Ecomomic Relations With Siam : Aspects of Their Historical Developement 1884-1942**" (Ph. D. disseration, Canberra : Australian National University, 1986).

17. ไสว สุทธิพิทักษ์, **ดร. ปรีดี พนมยงค์,** หน้า 760.

18. James V. Martin, Jr., "Thai-American Relations in World War II," **The Journal of Asian Studies** Vol. 22 No. 4 (August 1963), p. 461.

19. ดิเรก ชัยนาม, **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่** 2 (พระนคร : แพร่พิทยา, 2509), หน้า 472.

20. แถมสุข นุ่มนนท์, **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง,** หน้า 114. ในจำนวน 20 คนนั้นที่น่าสนใจก็คือ มีบุตรและธิดาของจอมพล ป. พิบูลสงครามรวมอยู่ด้วย ได้แก่ อนันต์ พิบูลสงคราม และ จีรวัสส์ ปันยารชุน (พิบูลสงคราม)

21. เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

22. เสรีไทยสายสหรัฐฯ ทั้งสองมีนามรหัสว่า "คารี่" และ "ซอล" ตามลำดับนั้น "อยู่ที่บ้านสระนก อำเภอเชียงแมน จังหวัดล้านช้าง...ถูกตำรวจไทยล้อมไว้โดยรอบ บุคคลทั้งสองถูกจับและตรวจค้นบ้าน ในที่สุดก็เทกระสอบข้าวสารออกพบเครื่องรับส่งวิทยุกับทองคำครั้นแล้วชายหนุ่มผู้กล้าหาญทั้งสองก็ถูกนำลงเรือ เพื่อนำตัวไปสถานีตำรวจ และระหว่างเดินทางมานั้นเอง...ถูกยิงทิ้งกลางแม่น้ำ เป็นที่เข้าใจกันว่าการที่วีรบุรุษทั้งสองถูกฆ่าตายนั้นมิใช่เพราะเป็นสายลับของพันธมิตร แต่เพราะตำรวจที่ไปจับกุมนั้นต้องการทองคำที่คนทั้งสองนำติดตัวไป", ดู พลเอก เนตร เขมะโยธิน, **งานใต้ดินของพันเอกโยธี** (พระนคร : บริษัทธนะการพิมพ์, 2510), 465-464. ถึงแม้จะกล่าวว่านี่เป็นการแย่งชิงทองคำก็ตาม แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า การดำเนินงานของเสรีไทยนั้นมิได้ง่ายนัก เจ้าหน้าที่บ้านเมืองได้รับการบอกเล่าถึงอันตรายของจารบุรุษ ดังเช่นในกรณีของนายเข้ม เย็นยิ่ง (ป๋วย อึ๊งภากรณ์) ที่ลอบโดดร่มเข้ามาก่อนหน้านั้น (มีนาคม 2487) เมื่อถูกจับก็ประสบปัญหาไม่น้อย "เขามัดมือข้าพเจ้าไพล่หลัง" ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 875.

23. นายฉันทนา ได้บันทึกถึงเหตุการณ์ที่น่าจะเกิดในช่วงปลายเดือนมกราคม 2485 ว่า "ระหว่างที่กลไกในการต่อต้านข้าศึก ซึ่งยังมิได้ปรากฏเป็นรูปองค์การและมีนามอันใดโดยแน่ชัด กำลังดำเนินกันอยู่อย่างรีบร้อนแต่เงียบ และเต็มไปด้วยความระมัดระวังนี่เอง ข่าวดีซึ่งเต็มไปความตื่นเต้นยินดีจากสหรัฐอเมริกาก็มาถึงประชาชนไทย และนายปรีดีกับคณะ ขณะที่นั่งรับประทานอาหารอยู่ด้วยกันในค่ำวันหนึ่งเมื่อ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ได้กล่าวคำปราศรัยประกาศกับชาวไทยผ่านสถานีวิทยุกระจายเสียง เค.จี.อี.ไอ. ซานฟรานซิสโก ว่าสถานทูตไทยที่วอชิงตัน ไม่ยอมรับรู้หรือเห็นชอบกับการกระทำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการยอมจำนนต่อญี่ปุ่น และบอกตัดขาดจากรัฐบาลเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนผู้ไม่เห็นด้วยกับการกระทำเหล่านั้นต่อไป ท่านอัครราชทูตขอร้องอย่าให้คนไทยท้อแท้หรือหมดหวัง และช่วยกันคิดกำจัดกวาดล้างญี่ปุ่นซึ่งเป็นศัตรูออกไปให้พ้นจากดินแดนไทย ดู นายฉันทนา (มาลัย ชูพินิจ), **X.O. Group เรื่องภายในขบวนการเสรีไทย** (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2507), หน้า 46-47.

24. เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-33.

25. เรื่องเดียวกัน, หน้า 33 และ 35.

26. เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

27. เรื่องเดียวกัน, หน้า 49. น่าสนใจว่า อดีตผู้แทนฯ และ ผู้แทนฯ ทั้งสองคนนั้น

รู้จักมักคุ้นกับปรีดี พนมยงค์ เป็นอย่างดีจากการถ่ายทำภาพยนตร์เรื่อง **"พระเจ้าช้างเผือก"** เมื่อ พ.ศ.2482-2483 ทั้งนี้เพราะฉากช้างจำนวนมากนั้นอาศัยช้างจากจังหวัดแพร่

28. เรื่องเดียวกัน, หน้า 70-71.

29. เรื่องเดียวกัน, หน้า 16. เรื่องของนายจำกัด พลางกูร นั้นน่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะจากบันทึกของนายจำกัดเองได้เริ่มงานใต้ดินทันทีหลังจากวันที่ญี่ปุ่นบุกไทย โดยพบปะตกลงกับนายเตียง ศิริขันธ์ (9 ธันวาคม 2484) จากนั้นก็ได้เป็นตัวเดินหาสมัครพรรคพวกและในที่สุดก็ได้ไปรวมเข้าเป็นกลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ นายจำกัดเป็นบุตรของพระยาผดุงวิทยาเสริม ได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อที่อังกฤษ ได้รับปริญญาตรีทางด้านปรัชญา การเมืองและเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด แต่ในสมัยที่เรียนอังกฤษได้เขียนบทความลงหนังสือของ "สามัคคีสมาคม" ไม่เห็นด้วยกับการตั้งศาลพิเศษของจอมพล ป. พิบูลสงครามปี 2482 ดังนั้นจึงไม่ได้เข้ารับราชการ กล่าวโดยทั่วไปต้องจัดว่านายจำกัดมีความคิดในแง่ของเสรีนิยม แต่จากความเป็นบุคคลชั้นนำของไทย ทำให้มีความสัมพันธ์อันดีกับผู้คนในวงชั้นสูงของวงสังคม ดังนั้นการออกไปเมืองจีนของนายจำกัดโดยผ่านทางฮานอยทำทีว่าจะเดินทางไปญี่ปุ่นนั้น นายจำกัดจึงได้รับจดหมายแนะนำตัวทำให้ได้รับความช่วยเหลือที่จะเดินทางจากฮานอยไปจีนโดยง่าย กล่าวคือ ได้รับหนังสือแนะนำตัวจากสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระองค์เจ้าธานีนิวัตไปติดต่อขออำนวยความสะดวกจากยอร์ช เซเดส์ และ ร. แลงด์กา ซึ่งติดอยู่ที่ฮานอยในเวลานั้นได้แหวนเพชรและเงินด้วย ดู นายฉันทนา, **X.O. Group เรื่อง ภายในขบวนการเสรีไทย**, หน้า 78-80.

30. ชุดของนายสงวน ตุลารักษ์มาพร้อมด้วยนายแดง คุณะดิลก (กล่าวกันว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเสรีไทยและให้เดินทางร่วมมาในชุดนี้ แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปฏิเสธ จึงเอานายแดง คุณะดิลก ซึ่งเป็นพี่เขยของนายควง อภัยวงศ์มาแทน) นายสงวน ตุลารักษ์ เป็นหนึ่งในคณะผู้ก่อการฯ และเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 ในตอนที่เดินทางมานั้น มาในฐานะของผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ ออกอุบายว่าจะไปดูงานที่ประเทศญี่ปุ่น ดังนั้นก็เดินทางโดยรถไฟเข้าทางกัมพูชาและขึ้นไปฮานอยเพื่อออกไปจีนตอนใต้ นายสงวนได้รับการต้อนรับจากรัฐบาลจีนเป็นอย่างดี เมื่อวันที่ 21 เมษายน วิทยุจุงกิงก็ประกาศว่า "อาจาง" (หมายถึง จำกัด พลางกูร) กับ "อาหลี" (หมายถึงไพศาล ตระกูลลี้ ซึ่งเป็นล่ามภาษาจีนให้กับนายสงวน) ได้มาถึงกุยหลิน โดยปลอดภัยแล้ว นายสงวนและคณะ (พร้อมด้วยครอบครัว) ไปถึงจุงกิง ในเดือนกันยายน ก่อนที่นายจำกัด พลางกูรจะเสียชีวิตเพียงไม่กี่วัน

การเดินทางมาของนายสงวนก็เพื่อสืบข่าวนายจำกัดซึ่งหายเงียบไปด้วย แต่นายสงวนก็กลายเป็นผู้ที่ได้นำอัฐิของนายจำกัด พลางกูร ข้ามน้ำข้ามทะเลไปสหรัฐฯ และอ้อมกลับมาเมืองไทยโดยผ่านศรีลังกา น่าสนใจที่ว่าการเดินทางไปของนายสงวนนั้น ในที่สุดก็กลายเป็นที่รู้กันอย่างเปิดเผย ดังนั้นก่อนหน้าที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะถูกบีบให้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียง 11 วัน นายสงวน ตุลารักษ์ และนายสงวน ทองประเสริฐ ได้ถูกทางราชการประกาศเป็นชนชาติศัตรู ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 435.

31. พลเอกเนตร เขมะโยธิน, **งานใต้ดินของพันเอกโยธี**, หน้า 447.

32. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 161.

33. นายฉันทนา, **X.O. Group...**, หน้า 120 และ พลเอกเนตร เขมะโยธิน, **งานใต้ดินของพันเอกโยธี**, หน้า 800.

34. นี่เป็นครั้งแรกที่คำว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อุบัติขึ้นเป็นทางการ ก่อนหน้านี้พม่า-ไทย-เวียดนาม-ลาว-กัมพูชา ตลอดจนมลายูและสิงคโปร์จะถูกเรียกรวมๆ ว่า "อินโดจีน" เพราะเป็นดินแดนที่อยู่ระหว่างอินเดียและจีน ในขณะที่อินโดนีเซียจะถูกเรียกรวมๆ ว่าอินดีสตะวันออก ส่วนฟิลิปปินส์นั้นเกือบไม่ถือว่าเกี่ยวพันกับดินแดน"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้"ด้วยซ้ำไป

35. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 206.

36. หัด ดาวเรือง, **เบื้องหลังสังหารโหด 4 อดีตรัฐมนตรี (ชีวิตและงานสี่รัฐมนตรี)** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสาสน์, 2508), หน้า 180.

37. เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-180.

38. วิเทศกรณีย์ (สมบูรณ์ คนฉลาด), **เหตุการณ์ทางการเมือง 43 ปีแห่งระบอบประชาธิปไตย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ร่วมการพิมพ์, 2508), หน้า 571.

39. ดูเรื่องการแก้บทเฉพาะกาล จากสรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481-2492** (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 63.

40. นายฉันทนา, **X.O. Group...**, หน้า 57.

41. สุพจน์ ด่านตระกูล (ผู้รวบรวม), **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม** (กรุงเทพฯ : ศิริพรการพิมพ์, 2522), หน้า 170.

42. นายจำกัด พลางกูร ได้ให้เหตุผลของกรณีนี้ไว้ว่า "1. คงจะได้ข่าวเรื่องมติของ

เราไม่ไว้วางใจรัฐบาลของเขา ซึ่งอยู่ในแผนการหนึ่งที่คณะ "กู้ชาติ" (นายจำกัด มีความสัมพันธ์อย่างดีกับ นายเตียง ศิริขันธ์ และเป็นแกนประสานระหว่างผู้แทนฯอีสานกับนายปรีดี พนมยงค์) ของนายจำกัดเสนอต่อนายปรีดี ดังนั้นจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงตกกระไดพลอยโจนเพราะคิดว่าอย่างไรเสียตนก็คงได้รับเลือกตั้งกลับเข้ามาใหม่ 2. กลุ้มใจเกี่ยวกับภาวะของทหารในกองทัพพายัพ (ซึ่งได้ไปเห็นมาด้วยตาว่า ขาดความนิยมในท่านจอมพล) และ 3. เรื่องส่วนตัวภายในครอบครัว" ดู นายฉันทนา, **X.O. Group...**, หน้า 58.

43. อ. **พิบูลสงคราม, จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2519), หน้า 79-80.

44. เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-90. แต่แล้วในวันรุ่งขึ้นจอมพล ป. พิบูลสงคราม (31 มีนาคม) ก็เปลี่ยนใจและออกคำสั่งว่าไม่ต้องให้บุคคลทั้งสองมารายงานตัว

45. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 417.

46. นายวนิช ปานะนนท์ เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับญี่ปุ่นเป็นพิเศษ และเป็นน้องเขยของหลวงสินธุสงครามชัยผู้ก่อการฯ 2475 ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารเรือและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการในช่วงสงคราม นายวนิช ปานะนนท์มิได้เป็นผู้ร่วมรัฐบาลมาแต่แรกและก็มิได้เป็นผู้ก่อการฯ 2475 แต่ภายหลังญี่ปุ่นบุกเพียงไม่กี่วัน นายวนิชก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีลอยเมื่อ 17 ธันวาคม 2484 และกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการติดต่อระหว่างญี่ปุ่นและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้าของคณะทูตเศรษฐกิจที่ไปเจรจาเรื่องการ "กู้เงิน" ของญี่ปุ่นที่ใช้สำหรับทหารของตนในไทย เมื่อเมษายน 2485 ในช่วงปลายสงคราม นายวนิช ปานะนนท์ถูกจับด้วยข้อหาทุจริตและตายในคุก

47. สุพจน์ ด่านตระกูล, **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์...**, หน้า 117.

48. เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ยอมลงนามแต่งตั้ง สภาฯก็ได้หาทางออกที่จะประนีประนอม คือ เสนอชื่อ พลเรือตรีกระแส ประวาหะนาวิน ศรยุทธเสนี เป็นประธานแทนนายทวี บุณยเกตุ แต่ยังคงเสนอให้นายควง อภัยวงศ์ ในตำแหน่งรองประธานสภาฯตามเดิม (2 กรกฎาคม 2486) ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยอมลงนามแต่งตั้งเพียงประธาน แต่ไม่แต่งตั้งรองประธาน (6 กรกฎาคม) ทำให้สภาฯ ต้องเสนอชื่อนายพลตรีประจน มหาดิลก ประจนปัจจนึก เป็นรองประธานสภาฯไปใหม่ (15 กรกฎาคม) ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 420-421.

49. เรื่องเดียวกัน, หน้า 420. นายทองเปลว ชลภูมิ์ เป็นหนึ่งในผู้ก่อการฯ 2475 เนติบัณฑิตไทยและปริญญาเอกทางกฎหมายจากฝรั่งเศส เป็นผู้บรรยายในวิชาเศรษฐศาสตร์ มธก. ได้แต่งตำราทางเศรษฐศาสตร์ไว้เป็นจำนวนมาก เช่น **ทฤษฎีเงินตรา** ซึ่งในฉบับพิมพ์ปี 2486 ในสมัยนั้นใช้อักขระแบบจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้ชื่อว่า **ทริสดีเงินตรา** และมีคำอุทิศในหนังสือเล่มนั้นโดยนายทองเปลวเขียนไว้อย่างน่าสนใจว่า "ในที่สุด หากว่าหนังสือนี้จะมีความดีอยู่บ้าง และความดีนั้นให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านหรือผู้สึกสาแล้ว ฉันก็ขออุทิสความดีซึ่งฉันส้างด้วยน้ำพักน้ำแรงของฉัน ให้แก่ **รัถธัมนูญและการปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งฉันได้ร่วมการสละชีวิตในการสร้างมา** เมื่อ 10 กว่าปีนี้ ให้ยั่งยืนสถาพรต่อไปคู่กับประเทศไทยสมกับความตั้งใจเดิมอันแท้จริงของผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475 ทั้งหลาย" ดู ดร. ทองเปลว ชลภูมิ์, **ทริสดีเงินตรา** (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธัมสาตรและการเมือง, 2486), หน้า ค. นายทองเปลว ชลภูมิ์ ถูกทำลายชีวิตด้วยการยิงทิ้งเมื่อ 4 มีนาคม 2492 ที่ทุ่งบางเขนพร้อม ๆ กับ 3 ผู้แทนฯอีสาน คือ ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อุดล และ นายจำลอง ดาวเรือง ดูรายละเอียดจาก หัด ดาวเรือง, **เบื้องหลังสังหารโหด 4 รัฐมนตรี (ชีวิตและงานสี่รัฐมนตรี)**.

50. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 98-99.

51. เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

52. เรื่องเดียวกัน, หน้า 100-101.

53. อย่างไรก็ตามต่อมาหลวงสังวรยุทธกิจก็ได้รับแต่งตั้งให้กลับเข้ามาเป็นรัฐมนตรีลอยอีกเมื่อ 26 ธันวาคม 2486 แต่หลวงสังวรยุทธกิจก็ได้กลายเป็นกำลังสำคัญของเสรีไทยไปโดยได้คุมกำลังนิสิตและนักศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มธก. เป็นหน่วยสารวัตรทหารมีจำนวนจากจุฬาฯ 296 คน และจาก มธก. จำนวนหนึ่ง ทำการฝึกอาวุธที่จังหวัดชลบุรีเริ่มตั้งแต่ประมาณเมษายน 2486 ซึ่งเป็นตอนปลายสงครามเต็มที่แล้ว ดู รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย..**, หน้า 180.

54. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 118.

55. พระปัญญาคุณ ปุณณวังโส (อดีต พล.ต.ต.ชลอ ศรีศราคร), "ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475," **วารสารธรรมศาสตร์** 3 : 1 (มีนาคม 2527), หน้า 82-91. ขุนศรีศรากรรู้จักกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม และท่านผู้หญิงละเอียดตั้งแต่สมัยอยู่พิษณุโลก กล่าวกันว่าสนิทสนมกับท่านผู้หญิงในฐานะมิตรเก่าแก่ถึงขนาดเรียกท่านผู้หญิงละเอียดว่า "อีแปป" เพราะความผอมบางของท่าน.

56. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 101-102.

57. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 423.

58. สุพจน์ ด่านตระกูล, **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัสพูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์...**, หน้า 170.

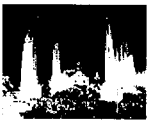
59. เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

60. เรื่องเดียวกัน, หน้า 190.

61. เรื่องเดียวกัน, หน้า 170-171.

62. กนต์ธีร์ ศุภมงคล, **การวิเทโศบายของไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 114.

63. สุพจน์ ด่านตระกูล, **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์...**, หน้า 235-236.

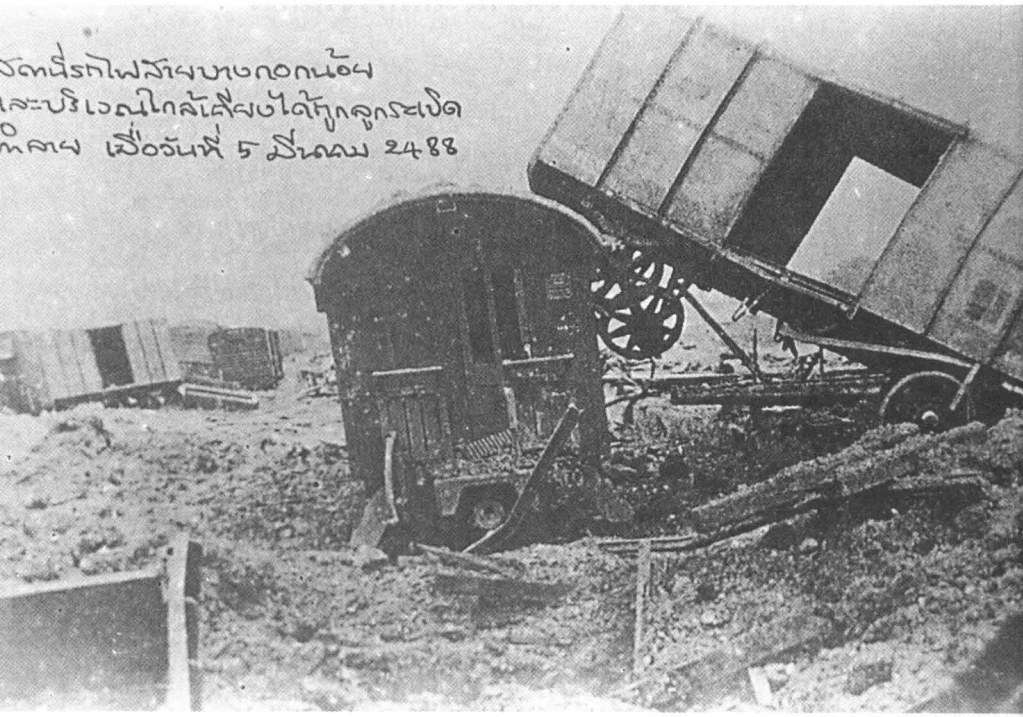

บทที่ 7

จุดจบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง

โครงการนครหลวงเพชรบูรณ์-พุทธบุรีมณฑลสระบุรี-จุดจบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม — 31 วันในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม — การเจรจาสันติภาพ-สหประชาชาติ-ผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทย — การเจรจากับสัมพันธมิตรและการกู้สถานะของไทยในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ

จอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อปี 2481 ด้วยความสนับสนุนของคณะผู้ก่อการฯ 2475 และสภาผู้แทนราษฎรอย่างล้นหลาม รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามชุดก่อนสงครามได้รับคะแนนเสียงไว้วางใจในการแถลงนโยบาย (26 กุมภาพันธ์ 2481) ด้วยคะแนนเสียงสนับสนุนถึง 113 ต่อ 2 (สมาชิกประเภทที่ 1 จากการเลือกตั้ง 91 คน และมีสมาชิกประเภทที่ 2 ในจำนวนเท่ากัน รวมเป็น 182 คน) แต่อีก 4 ปีต่อมาภายหลังการใช้นโยบายและมาตรการต่าง ๆ ของลัทธิทหารและ "ผู้นำ" ผนวกกับการ "ไปไกล" ในการประกาศสงคราม ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามชุดสงครามได้รับเสียงไว้วางใจจากสภาฯ (16 มีนาคม 2485) เพียง 94 ต่อ 42 (สมาชิกทั้งสองประเภท 182 เท่าเดิม แต่มาประชุม 136) จะเห็นได้ว่าผู้ไม่เห็นด้วยต่อ

สถานีรถไฟสายบางกอกน้อย
และบริเวณใกล้เคียงได้ถูกลูกระเบิด
ทิ้งเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2488

นโยบายของรัฐบาลชุดสงครามมีจำนวนไม่น้อย ในขณะที่แผนการรุกทางยุทธศาสตร์และการเมืองในเรื่องของการเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศส 2483-2484 ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามก้าวขึ้นสู่จุดยอดชีวิตทางการเมืองของตนในช่วงนี้ แผนการรับทางยุทธศาสตร์และการเมืองในเรื่องของเมืองหลวงเพชรบูรณ์และพุทธบุรีมณฑลสระบุรี 2486-2487 ก็ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามตกต่ำที่สุดจนต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (24 กรกฎาคม 2487) และถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูดสุด (24 สิงหาคม) ในปีเดียวกัน

โครงการนครหลวงเพชรบูรณ์-พุทธบุรีมณฑลสระบุรี-จุดจบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

คณะรัฐมนตรีชุดสงครามของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกเมื่อ 24 กรกฎาคม 2487 ตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ จุดจบของรัฐบาลมาจากสาเหตุของการผลักดันจากสภาผู้แทนราษฎร (โดยเฉพาะฝ่ายเสรีไทยในประเทศ) จากกระแสความไม่พอใจจากผู้ร่วมงานในคณะรัฐบาลและข้าราชการ ตลอดจนการเสียความสนับสนุนจากประชาชนในวงกว้าง รวมทั้งสถานการณ์สงครามโลกที่ฝ่ายสัมพันธมิตรได้กลายเป็นฝ่ายตีกลับในปี 2486 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการล้มของรัฐบาลนายพลโตโจแห่งญี่ปุ่นซึ่งเป็นพันธมิตรร่วมรบของรัฐบาลไทย ชัยชนะของสหรัฐฯในการยึดเกาะไซปัน (9 กรกฎาคม 2487) ทำให้นายพลโตโจถูกบีบให้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน 10 วันต่อมา (19 กรกฎาคม) ในวันรุ่งขึ้น (20 กรกฎาคม) สภาผู้แทนราษฎรของไทยก็ลงมติไม่รับพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป.

พิบูลสงครามด้วยคะแนนเสียง 48 ต่อ 36 อีก 2 วันต่อมา (22 กรกฎาคม) สภาฯ ยังได้ลงมติไม่รับพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุรีมณฑลอีก ด้วยคะแนนเสียง 43 ต่อ 41 เป็นผลให้จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในอีก 2 วันต่อมา

ในทัศนะของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นครบาลเพชรบูรณ์ถือว่าเป็นแผนยุทธศาสตร์ของปลายสงครามโลก และพุทธบุรีมณฑลเป็นการเอา "พระเจ้าช่วย" ซึ่งภายหลังสงครามในช่วงที่กองทัพของสัมพันธมิตรได้เข้ามาในประเทศไทยเพื่อปลดอาวุธกองทหารญี่ปุ่น และจอมพล ป. พิบูลสงครามกำลังจะโดนคดีอาชญากรสงครามนั้น ท่านได้เขียนจดหมายฉบับยาวถึงหนังสือพิมพ์ (8 กันยายน 2488) อธิบายถึงเหตุผลที่ว่าทั้งเพชรบูรณ์และสระบุรีเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ที่จะต่อต้านญี่ปุ่น โดยการย้ายกำลังทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลและกองทหารเข้าสู่ป่าลึก พร้อมทั้งอ้างว่าการถอยครั้งนี้ก็เพื่อไปบรรจบกับกองทัพของเจียงไคเช็คในจีนตอนใต้ ดังนั้นแผนดังกล่าวทำให้ท่านต้องใช้อำนาจเด็ดขาดจนถูกกล่าวหาว่าเป็นเผด็จการ จดหมายดังกล่าวมีน้ำเสียงของการเรียกร้องความรู้สึกชาตินิยม และก็เล็งเป้าไปยังผู้รับข่าวสารที่เป็นทหาร อันเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินงานทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงครามตลอดมา และข้ออ้างดังกล่าวก็ดูจะมีผู้พร้อมที่จะรับฟังไม่น้อย ดังข้อความบางตอนต่อไปนี้

> *บัดนี้ผมพอจะเผยความจริงในสถานการณ์ของเราที่ล่วงมาแล้วตลอดระยะเวลาที่ผมได้พาชาติไทยทั้งชาติเข้าต่อสู้กับญี่ปุ่นเรื่อยมา...ในระหว่างสงคราม ขณะที่ญี่ปุ่นมีอำนาจอยู่ในประเทศไทยนั้น เราไม่สามารถชี้แจงผลการปฏิบัติเหล่านั้นให้ผู้ใด*

ทราบได้ ทุกคนคงจะเข้าใจได้เป็นอย่างดีว่าถ้าเราประกาศออกให้ทราบทั่วไปว่าการที่รัฐบาลให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้เป็นการกระทำเพื่อต่อสู้ขัดขวางรอนกำลังญี่ปุ่น หรือเพื่อเตรียมทำการขับไล่ญี่ปุ่นในเวลาและโอกาสอันเหมาะสมแล้ว ญี่ปุ่นก็จะต้องปลดอาวุธและยึดครองประเทศไทยทันที...เหตุผลตามได้กล่าวมานั้นจึงก่อให้เกิดความคิด "ว่าอะไรว่าตามกัน" ขึ้น...เพราะฉะนั้นการว่าอะไรว่าตามกันในยามสงครามจึงไม่ใช่ลัทธิเผด็จการดังที่มีผู้ปลุกปั่นจนทำให้เราหลงเข้าใจผิดไป

เมื่อผมเห็นเป็นโอกาสอันเหมาะสมที่จะสร้างฐานทัพสำหรับเตรียมรบกับญี่ปุ่นในขั้นสุดท้ายได้แล้ว เพราะเห็นว่าญี่ปุ่นได้อ่อนกำลังลงไปมาก ถึงเราจะแข็งมือเอาบ้างญี่ปุ่นก็คงจะไม่กล้าหักหาญต่อประเทศไทย...ผมจึงได้ลงมือสร้างฐานทัพที่เพชรบูรณ์และสร้างทางให้สามารถติดต่อระหว่างกรุงเทพฯลำปางตลอดไปจนถึงติดต่อกับกองทัพจีนในยูนานใต้

ข้ออ้างของจอมพล ป. พิบูลสงครามในเรื่องที่ได้ทำการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นนั้นมีหลักฐานสนับสนุนไม่น้อย ทั้งนี้เพราะในปี 2486 และ 2487 ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าทั้งสหรัฐฯและอังกฤษได้ทำการรุกกลับอย่างหนักหน่วง อังกฤษรุกทางตอนเหนือของพม่า สหรัฐฯเคลื่อนกำลังเข้ายึดเกาะในแปซิฟิก เป็นการแน่ชัดแล้วว่าญี่ปุ่นจะต้องแพ้สงคราม และจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้พยายามติดต่อกับจีนโดยผ่านกองทัพพายัพในช่วงต้นปี 2487 ดังที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กล่าวไว้ในจดหมายฉบับขอความเห็นใจข้างต้นว่า "เมื่อฐานทัพที่เพชรบูรณ์ใช้งานได้บ้างแล้ว...เมื่อผู้บังคับบัญชาทหารในกองทัพ

พายัพแจ้งมาว่าสามารถติดต่อกับกองทัพจีนได้ ผมจึงได้อนุมัติ และสั่งให้ไปเจรจากันในแคว้นยูนนาน มี พล.ต.หาญสงคราม พ.อ.เดชประดิยุทธ และ พ.อ.เนตร เขมะโยธิน ได้เป็นหัวแรงทำงานนี้ทางภายใน...รายงานเหล่านี้ผมได้สั่งให้อธิบดีตำรวจเก็บไว้ทั้งสิ้น...ในการประชุมตอนหลังๆ นั้น เราได้ตกลงว่าฝ่ายไทยจะส่งข้าราชการชั้นรัฐมนตรีไปประชุมกับผู้แทนอังกฤษ อเมริกา และจีนที่จุงกิง ผมได้พูดกับ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส และท่านผู้นี้ได้รับอาสาจะเป็นผู้แทนไปประชุมด้วยตนเอง"[2] ซึ่งคำอธิบายข้างต้นของจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ตรงกับหลักฐานจากเนตร เขมะโยธินเอง ความน่าสนใจในเรื่องนี้อยู่ตรงว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเป็น *"นักการเมือง par excellence"* ของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เป็นอย่างดีมากกว่าเรื่องของการต่อต้านญี่ปุ่น[3]

ในเรื่องนี้ หลวงอดุลเดชจรัสได้กล่าวให้การต่อคณะกรรมการสอบสวนคดีอาชญากรสงคราม (8 มกราคม 2489) โดยกล่าวเน้นเพียงเรื่องของการติดต่อระหว่างทหารไทยและจีนในเรื่องที่จะไม่รบกัน มากกว่าจะเป็นเรื่องของการดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นในระดับสูง หรือการที่ตนได้รับมอบหมายให้ไปประชุมกับจีน-อังกฤษ-สหรัฐฯว่า "จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้มีความคิดความเห็นในเรื่องนี้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อกองทัพพายัพได้ยึดเมืองมะได้แล้ว ก็ได้มีทหารไทยติดต่อกับทหารจีนทางทิศใต้ของยูนนาน เพื่อปรับความเข้าใจไม่ให้ทำการรบกัน ทางกองทัพได้รายงานเรื่องนี้มาถึงจอมพล ป. จอมพล ป. ได้สั่งนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในกองทัพพายัพไปทำการติดต่อกับฝ่ายทหารจีนเพื่อแลกเปลี่ยนข่าวคราวซึ่งกันและกันที่ชายแดน นับตั้งแต่นั้นมาทั้งสองฝ่ายก็ไม่ได้ทำการรบกันอย่างจริงจัง แต่เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดของญี่ปุ่นจึงได้ทำการรบกันหลอกๆ *ความคิดอ่านของจอมพล ป. ที่จะต่อต้านญี่ปุ่น*

ก็มีแต่เพียงเท่านี้ในด้านติดต่อกับต่างประเทศ ส่วนภายในประเทศจะมีแผนการอย่างใดบ้างหรือไม่นั้นข้าฯไม่ทราบชัด" [4]

ดูเหมือนจะเป็นการง่ายที่โครงการเพชรบูรณ์จะถูกตีความว่าเป็นแผนเดียวกันกับการดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามเพชรบูรณ์อันเป็นโครงการที่เริ่มขึ้นประมาณต้นปี 2486 นั้น ดูจะเป็นโครงการที่เกิดขึ้นมาด้วยสาเหตุต่าง ๆ หลายประการรวมกัน ทั้งนี้หากพิจารณาจากจังหวะของเวลาแล้วจะเป็นช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามมีปัญหาทั้งในคณะรัฐบาลและกับสภาฯ ในเรื่องการลองใจด้วยการลาออก ในเรื่องการไม่ตั้งประธานและรองประธานสภาฯ และในเวลาเดียวกับ "กรณีของจอมพลบาโดกลีโอ" ในอิตาลี ทั้งยังเป็นช่วงของการเริ่มทิ้งระเบิดทางอากาศในพระนครและธนบุรีอย่างหนักของฝ่ายสัมพันธมิตร จากการถูกบีบคั้นทั้งในรัฐบาลและในสภาฯ และจากการคาดการณ์ว่าสัมพันธมิตรจะยกพลเข้ามาในประเทศไทยในบั้นปลาย น่าจะเป็นส่วนประกอบของเหตุผลต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดโครงการเพชรบูรณ์ขึ้น ดังที่ *พล.ท. นากามูระ อะกิโตะ* ผู้บัญชาการทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยเองก็ได้กล่าวอย่างชนิดที่ว่าเข้าใจปัญหาของการเมืองภายในของไทยเป็นอย่างดีว่า

> *ตั้งแต่ปลายปีที่แล้ว (พ.ศ.2486) ข้าพเจ้าก็เริ่มได้ทราบข่าวเรื่องรัฐบาลไทยจะมีโครงการย้ายเมืองหลวงอยู่บ้าง แต่ครั้งเมื่อเรื่องนี้ปรากฏกลายเป็นเรื่องจริงแล้ว เป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนจิตใจฝ่ายญี่ปุ่นเราอยู่มาก เกี่ยวกับการย้ายเมืองหลวงใหม่นี้ ข้าพเจ้าขอตั้งข้อสังเกตดังต่อไป คือ*
>
> *1. นายพิบูล (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) คงเห็นว่าสถานการณ์ของสงครามมหาเอเชียบูรพานั้นฝ่ายญี่ปุ่นเริ่มตกเป็น*

ฝ่ายเสียเปรียบ จึงคิดพยายามหาทางออก เพื่อหลีกเลี่ยงความเสียหายจากการถูกโจมตีของฝ่ายสัมพันธมิตร โดยการตระเตรียมสถานที่ซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายไปได้ทันที โดยเฉพาะช่วงภายหลังที่เขา (จอมพล ป.) ปฏิเสธที่จะเดินทางไปร่วมประชุมนานาชาติแห่งมหาเอเชียบูรพา เขาก็มีท่าทีสงสัยในสถานการณ์สงครามของฝ่ายญี่ปุ่นมากขึ้น และได้ตัดสินใจดำเนินการย้ายเมืองหลวงโดยเร็ว

2. ปัญหาการเมืองภายในประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกพิบูลกับนายปรีดีไม่สู้จะดีนัก และนายกพิบูลก็มีความระแวงศัตรูการเมืองภายใน ถ้าหากว่าศัตรูทางการเมืองพวกนี้จะพยายามโค่นล้มรัฐบาลพิบูล โดยได้รับความช่วยเหลือจากฝ่ายญี่ปุ่นแล้ว นายกพิบูลก็สามารถจะมีที่มั่นแห่งใหม่ที่เพชรบูรณ์ไว้ต่อสู้กับศัตรูทางการเมืองและฝ่ายญี่ปุ่นได้ เพราะที่เพชรบูรณ์มีความเหมาะสมที่สุดในแง่ยุทธศาสตร์ทางทหารและการเมือง แต่ที่เพชรบูรณ์ก็มีปัญหาสำคัญว่าเป็นแหล่งที่มีไข้มาเลเรียชุกชุมและไม่มีน้ำดื่ม

3. นายกพิบูลได้อธิบายให้ข้าพเจ้าฟังว่า สาเหตุที่รัฐบาลดำริจะย้ายเมืองหลวงไปเพชรบูรณ์ ก็เพื่อเป็นการรักษาศูนย์บัญชาการทหารของไทยและญี่ปุ่น และเพื่อเป็นการรักษามรดกวัฒนธรรมอันมีค่าของไทย ในกรณีที่กรุงเทพฯถูกโจมตีอย่างหนักจากฝ่ายสัมพันธมิตร แต่ข้ออ้างนี้ก็ดูจะเชื่อถือไม่ค่อยได้นัก เพราะการสร้างเมืองหลวงใหม่มีการเคลื่อนไหวทางทหาร มีการเกณฑ์แรงงานจากทั่วประเทศหลายหมื่นคน ใช้งบประมาณ

จำนวน 100 ล้านบาท เร่งทำงานทั้งกลางวันกลางคืนมีผู้คนล้มตายจำนวนมาก และที่สำคัญคือการสร้างเมืองหลวงใหม่นี้เป็นประเด็นที่รัฐบาลพิบูลถูกประชาชนวิพากษ์วิจารณ์แสดงความไม่พอใจจำนวนมาก สภาพเช่นนี้ย่อมไม่เป็นผลดีต่อฝ่ายญี่ปุ่นซึ่งเป็นพันธมิตรกับฝ่ายไทยด้วย[5]

โครงการเพชรบูรณ์เป็นโครงการมหึมา ในประวัติศาสตร์การสร้างบ้านแปลงเมืองของไทย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเชียงใหม่ของพญามังราย (1839) การสร้างอยุธยาของพระเจ้าอู่ทอง (1893) หรือการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ของรัชกาลที่ 1 (2325) ก็ยังไม่สามารถเทียบกับความมโหฬารและความเร่งด่วนของการสร้างเพชรบูรณ์ให้เป็นเมืองหลวงใหม่ โครงการนี้เปรียบเสมือนต้อง "เนรมิต" ขึ้นภายในเวลาเพียงประมาณ 1 ปี เพชรบูรณ์จะกลายเป็นเมืองหลวงที่มีทั้งพระบรมมหาราชวัง สภาผู้แทนราษฎร ทำเนียบรัฐบาล กระทรวง ทบวงกรม กรมกองทหาร มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล โรงแรม ตลาด บ้านพัก ตลอดจนโครงสร้างขั้นมูลฐานไม่ว่าจะเป็นการชลประทาน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรเลข โทรศัพท์ วิทยุ หรือแม้กระทั่งโรงพิมพ์ โรงเลื่อยไม้ รวมทั้งถนนและทางรถไฟอย่างพร้อมมูล โครงการดังกล่าวอยู่ภายใต้การอำนวยการของกองบัญชาการทหารสูงสุด มีการตั้งรองนายกรัฐมนตรีปฏิบัติการเฉพาะกิจ (มีคำสั่ง 4 กุมภาพันธ์ 2487) ตั้ง พ.อ.ช่วง เชวงศักดิ์สงคราม "เป็นรองนายกรัฐมนตรี มีหน้าที่ดูแลกิจการทั้งสิ้นที่เพชรบูรณ์แทนนายกรัฐมนตรี และมีอำนาจอย่างนายก เรียกว่า รองนายกประจำเพชรบูรณ์"[6] มีการย้ายหน่วยราชการที่จะต้องทำการก่อสร้างอย่างเร่งด่วน ย้ายคลังแสงและโรงงานช่างแสงทหารบก (17 กันยายน 2486)[7] ย้ายกรมพลาธิการและกรมปลัดกระทรวงกลาโหม

(24 กันยายน 2486)[8] ย้ายกรมทางและกรมโยธาธิการไปตั้งประจำทำงานที่เพชรบูรณ์ (29 มีนาคม 2487)[9] มีทั้งการตั้งหลักเมือง (23 เมษายน 2487) และจัดตั้งเป็นนครบาล (28 เมษายน 2487) ซึ่งหมายความว่าจะมีทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมเหมือนในกรุงเทพฯ จอมพล ป. พิบูลสงครามตั้งเป้าไว้ว่าภายในสิ้นปี 2486 นั้นที่ทำการของรัฐบาลจะต้องแล้วเสร็จเพื่อให้พยพไปปฏิบัติงานได้ที่เพชรบูรณ์[10]

จากบันทึกสั่งงานของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะเห็นได้ว่าโครงการเพชรบูรณ์นั้นค่อย ๆ พัฒนามาทีละขั้น จากการเป็น "ที่บัญชาการทัพ" ดังคำสั่ง 21 พฤษภาคม 2486 ว่า "ให้ประชุมผู้แทนมหาดไทย เกษตร พาณิชย์ อุตสาหกรรม ว่าทางทหารต้องการมีที่บัญชาการที่เพชรบูรณ์ไว้สักแห่งหนึ่งเป็นฐานทัพในตัว"[11] อีก 3 เดือนต่อมา (10 สิงหาคม) ก็ยังคงใช้คำว่า "หัวเมืองใหญ่บริเวณเพชรบูรณ์" อยู่ แต่ภายหลังการตรวจเยี่ยมการปฏิบัติงานที่เพชรบูรณ์ (29 สิงหาคม-4 กันยายน) จอมพล ป. พิบูลสงครามก็เริ่มใช้คำว่า "เมืองหลวงเพชรบูรณ์" (13 กันยายน) ในช่วงระยะเวลา 1 ปี ระหว่างสิงหาคม 2486 ไปจนกระทั่งถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด (24 สิงหาคม 2487) จอมพล ป. พิบูลสงครามมีคำสั่งเร่งด่วนในการก่อสร้างเพชรบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การตั้งโรงไฟฟ้าถึงขนาดให้ย้ายเอาไปจากอำเภอบ้านโป่ง ราชบุรี หรือซื้อเครื่องขนย้ายมาจากภูเก็ต ให้ซื้อโรงพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ประชาชาติ ในขณะเดียวกันก็เร่งร้อนย้ายสมบัติของชาติจากกระทรวงการคลัง กรมศิลปากร และสำนักพระราชวัง โดยให้ขนย้ายด่วนตั้งแต่กันยายน 2486 ให้จัดเก็บรักษาให้ปลอดภัยในถ้ำ ในการขนย้ายนี้มีการ "ตั้งกรรมการขนย้ายทรัพย์มีค่าของชาติ" ซึ่งมี พล.ต.บริภัณฑ์ยุทธกิจ เป็นประธาน และมี พ.ท.เผ่า ศรียานนท์ เป็นกรรมการและเลขานุการ[12]

ความเร่งร้อนของโครงการเพชรบูรณ์ จะเห็นได้เป็นอย่างดีในกรณีของการสร้างทางที่เรียกว่า *"ถนนชัยวิบูรณ์"* ซึ่งน่าจะเป็นชื่อที่จอมพล ป. พิบูลสงครามตั้งขึ้นเองเพื่อให้สอดคล้องกับชื่อของจังหวัดและสถานการณ์สงคราม ตลอดจนความหมายในแง่ของสัญลักษณ์ทางการเมือง ถนนนี้สร้างจากลพบุรีถึงเพชรบูรณ์ ระยะทางประมาณ 200 กิโลเมตร ในแง่ของยุทธศาสตร์ถนนสายนี้จะเชื่อมกับกรุงเทพฯ (คือกับ*ถนนประชาธิปัตย์* ซึ่งตอนหลังด้วยเหตุผลทางการเมืองได้เปลี่ยนชื่อเป็น*ถนนพหลโยธิน*) ผ่านสระบุรีอันเป็นที่ตั้งของกองทัพที่ 2 และจากเพชรบูรณ์ขึ้นเหนือไปก็จะต่อไปยังอำเภองาว จังหวัดลำปาง ซึ่งจะขึ้นไปอีกจนถึงอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และตามแผนก็จะสามารถต่อไปจนถึงสหรัฐไทยเดิม ไปยังเมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองวะ เมืองมะ จนถึงเมืองเชียงล้อ ซึ่งใกล้กับเมืองเชียงรุ่งในสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน

ในกรณีของเส้นทางต่าง ๆ ในสหรัฐไทยเดิมนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามมีคำสั่งให้สร้างตั้งแต่ 8 มกราคม 2486 ก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะทำสัญญาตกลงมอบดินแดนนั้นของอังกฤษให้กับไทยอย่างเป็นทางการ (20 สิงหาคม 2486) และก่อนหน้าที่จะมีโครงการเพชรบูรณ์ ทั้งนี้โดยให้ตั้งกองพลสร้างถนนนี้เป็นการพิเศษ ระดมคนและเครื่องมือทั้งหมดในประเทศจากกรมทางขึ้นไปสร้างให้เสร็จภายใน 4 เดือน ดังคำสั่งที่ว่า "ให้โทรเลขถึง พล.ท. ม.พรหมโยธี รอง ผ.บ.ก.สูงสุดว่ามีความประสงค์จะสร้างถนน จากอำเภอแม่สายให้สามารถไปยังเมืองยอง...ไปยังเขตแดนจีน...ให้เสร็จภายในพฤษภาคม 2486 การสร้างถนนเหล่านี้มีระยะยาวมากและสร้างลำบาก แต่มีความจำเป็นในทางการเมืองอย่างยิ่ง ฉันเห็นว่าชาติไทยเราจะอยู่ได้หรือไม่นั้นอยู่ที่การสร้างถนนดังกล่าวนี้เท่านั้น"[13] นอกเหนือจากเส้นทางดังกล่าวข้างต้นระหว่างกรุงเทพฯกับพรมแดนจีน

จอมพล ป. พิบูลสงครามยังมีคำสั่งให้สร้างทางเชื่อมจากสระบุรีไปนครราชสีมาขึ้นไปขอนแก่นและไปบรรจบกับหล่มสัก (เพชรบูรณ์) อีกด้วย ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าแผนการยุทธศาสตร์นั้นดูจะเป็นการหาสถานที่ต่าง ๆ ไว้ในเวลาเดียวกัน ก่อนที่จะมาเน้นเฉพาะกรณีของเพชรบูรณ์

ถนนยุทธศาสตร์เข้าสู่ป่าทึบเมื่อ 50 ปีที่แล้ว ดูเหมือนเป็นเรื่องที่เกือบจะไม่ต้องคิดกันเลยว่าจะเป็นไปได้ ดินแดนดังกล่าวนอกจากจะเป็นป่าทึบและเต็มไปด้วยไข้มาเลเรีย ก็ยังเป็นดินแดนที่มีการสัญจรแต่เฉพาะในหมู่คนในท้องถิ่นเท่านั้น โดยใช้ทางเกวียนหรือกองคาราวานม้าหรือลา ดังนั้นในการปฏิบัติงานตามคำสั่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงไม่เสร็จเสียเป็นส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกันก็สร้างความไม่พอใจให้กับเจ้าหน้าที่ที่ต้องถูกสั่งให้ไปปฏิบัติงานเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในกรณีของเส้นทางในสหรัฐไทยเดิมซึ่งกรมทางมีหน้าที่ต้องขึ้นไปสร้างโดยตรง แต่ในกรณีของถนนชัยวิบูรณ์ซึ่งในระยะต่อมาจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสนใจมากกว่าเส้นสหรัฐไทยเดิม และเกือบจะเรียกได้ว่าลงมาบัญชาการก่อสร้างด้วยตนเอง มีการแต่งตั้งนายทหารเพื่อทำการสร้างเป็นการพิเศษ เช่น (18 กรกฎาคม 2486) ให้ พ.อ.หาญ อุดมสรยุทธจากกรมพลาธิการทหารบก เป็นผู้อำนวยการ พ.อ.หาญ อุดมสรยุทธประสบความสำเร็จมาแล้วในการสร้างถนนแยกจากถนนประชาธิปัตย์ไปยังพระราชวังบางปะอินเมื่อต้นปี 2486 ถนนสายนี้จอมพล ป. พิบูลสงครามให้กรมทางสร้างเพื่อจะใช้พระราชวังบางปะอินเป็นที่ตั้งกองบัญชาการทหารสูงสุดชั่วคราว แต่เมื่อได้รับคำตอบจากกรมทางว่าจะสร้างเสร็จก็ต้อง 2 ปี เพราะเครื่องมือทั้งหมดถูกนำไปใช้ในสหรัฐไทยเดิม จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ให้ฝ่ายทหารเป็นผู้สร้างภายใน 2 เดือนเสร็จ พร้อมด้วยการให้สัญญาว่าจะให้รางวัลด้วย *การตั้งเป็นพลตรี เป็นต้น* แต่ในตอนหลังก็มีการเปลี่ยนตัวผู้อำนวยการสร้าง

ถนนชัยวิบูรณ์อีก โดยให้ พ.อ.อาจสรศิลป์ ข้าหลวงภาค 2 เป็นแทน (29 มกราคม 2487) เป้าหมายของถนนเส้นนี้ก็คือให้เสร็จภายในพฤษภาคม 2487 มีทั้งการเกณฑ์แรงงานขนานใหญ่ ระดมเงินครั้งแล้วครั้งเล่า และในที่สุด (28 มีนาคม 2487) ก็ปรากฏว่าสามารถบดถนนและลงผิวจราจรได้ ทำให้สามารถเข้าไปทำถนนสายต่าง ๆ ในเพชรบูรณ์ สำหรับการตั้งหน่วยงานของราชการตามที่วางแผนไว้

อย่างไรก็ตาม โครงการเพชรบูรณ์ก็เป็นโครงการที่ทำไม่เสร็จ ความใหญ่โตของโครงการ ความยากลำบากในการทำงาน ซึ่งจะต้องเริ่มจากการถางป่า ทั้งยังเป็นบริเวณที่เต็มไปด้วยไข้มาเลเรียดังกล่าว ทำให้มีการกล่าวว่าใครที่จะต้องไปเพชรบูรณ์ก็เตรียมหม้อดินติดตัวไปด้วย เพราะจะได้ใส่กระดูกของตนกลับได้ ปัญหาการขาดเงินทุน ปัญหาการเกณฑ์แรงงาน และปัญหาการขาดความร่วมมือจากข้าราชการโดยทั่วไป ทำให้เพชรบูรณ์เสร็จแต่เพียงขั้นวางรากพื้นฐานเท่านั้น และโครงการเพชรบูรณ์ก็ดูคล้ายเป็น "เรื่องของคนคนเดียว" ทั้ง ๆ ที่เรื่องนี้ได้เข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรี มีการออกเป็นพระราชกำหนด และมีการดำเนินการไปแล้วกว่า 1 ปี การไม่ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ นี้ดูจะเป็นเรื่องใหญ่มาก ประหนึ่งว่า ระบบราชการที่รองรับการปฏิบัติงานของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามตลอดมา กลับกลายเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับจอมพล ป. พิบูลสงครามไปด้วย ซึ่งเรื่องนี้เป็นปรากฏการณ์พิเศษมาก ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปแล้วระบบราชการมักจะทำตามคำบังคับบัญชาเป็นส่วนใหญ่ แต่กรณีของเพชรบูรณ์ ระบบราชการทำการประท้วงแบบ *"ดื้อเงียบ"* ดังจะเห็นได้จากบันทึกคำสั่งของจอมพล ป. พิบูลสงครามเองในช่วงต้นปี 2487 ซึ่งมีทั้งการเร่งรัดโครงการและการตำหนิการปฏิบัติงานที่ทั้งล่าช้า และบางหน่วยงานแทบมิได้ทำอะไรเป็นทำนองของ

"ดื้อเงียบ" เช่นเรื่องของกรมทางที่ถูกตำหนิว่าสัญญาว่าจะสร้างทางจากเพชรบูรณ์ไปลำปางให้เสร็จในต้นปี 2487 แต่ "นี่ถึงกุมภาแล้ว ถามว่าเสร็จไปเพียงใดแล้วโดยด่วน"[14] ยิ่งในเรื่องของทางรถไฟที่สั่งให้สร้างตั้งแต่ 18 กรกฎาคม 2486 ให้เสร็จภายใน 5 เดือนนั้น ปรากฏว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นเลย ส่วนกรมโยธาเทศบาลที่สั่งให้ย้ายมาเมื่อต้นมกราคม 2487 เพื่อให้ช่วยทำถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ก็ปรากฏว่าไม่มาทำงาน "เวลานี้ไม่ได้ยกขึ้นมาตามคำสั่ง หาตัวใครไม่พบ"[15] ถึงขนาดว่ากระทรวงการคลังซึ่งมี พลตรีเภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์-ยุทธกิจ ผู้ที่ใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นพิเศษผู้หนึ่ง และเป็นรัฐมนตรีว่าการ "กระทรวงการคลังของท่านยังไม่มาทำอะไรเลย... กระทรวงการคลังไม่มีใครมาเลย เรื่องนี้ฉันขอความกรุณาช่วยให้ความสนับสนุนฉันบ้างตามสมควร เพราะอยู่ในรัฐบาลเดียวกัน"[16] การตำหนิหรือต่อว่านี้ยังมีอีกหลายเรื่อง เช่น เรื่องของโรงพยาบาลที่กระทรวงสาธารณสุขจะต้องดำเนินการสร้าง ก็มิได้มีการลงมือแต่ประการใดเช่นกัน กระทรวงคมนาคมก็ยังไม่ปักเสาโทรเลข แม้แต่บ้านบัญชาการของสำนักนายกรัฐมนตรี (หรือทำเนียบรัฐบาล) ซึ่งได้สั่งว่าต้องเสร็จภายในปี 2486 ปรากฏว่าจนกระทั่งพฤษภาคม 2487 (ก่อนเปิดประชุมสภาฯ เพียง 1 เดือน) ก็ยังไม่เสร็จ[17]

การที่ไม่ได้รับความร่วมมือจากรัฐมนตรีร่วมคณะและจากข้าราชการนี้ถึงกับทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามพยายามที่จะสอดส่องเพื่อทราบความคิดเห็นของรัฐมนตรีของตนเองด้วยการสั่งให้นายสังข์ พัธโนทัย "แบ่งให้หนังสือพิมพ์พวกเราไปถามรัฐมนตรีทุกคน และปลัดกระทรวง อธิบดี ว่านโยบายที่นายกรัฐมนตรีไปตั้งเมืองใหม่ที่เพชรบูรณ์มีความเห็นอย่างใด คือเห็นชอบด้วยหรือไม่เห็นด้วยเพราะอะไร ทำเป็นการด่วนที่สุด"[18] (4 เมษายน 2487) ความที่โครงการเพชรบูรณ์ไม่ได้รับความร่วมมือดังกล่าว และกลายเป็น

เรื่องที่วิพากษ์วิจารณ์จอมพล ป. พิบูลสงครามกันมากเช่นนี้ ยังมีผลทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามสั่งไม่ให้ที่ประชุมปลัดกระทรวงพูดถึงการย้ายและการก่อสร้างเพชรบูรณ์ โดยอ้างความมั่นคงของชาติดังนี้ "ให้บอกที่ประชุมปลัดกระทรวงว่า การพูดถึงการย้ายและก่อสร้างที่เพชรบูรณ์นั้นเป็นการเปิดเผยความลับของราชการยุทธของชาติ และจะเป็นการก่อให้เกิดผลร้ายแก่ชาติ ตลอดถึงล้มนโยบายป้องกันชาติของผู้นำโดยสิ้นเชิง ที่สุดจะเอาตัวไม่รอดทีเดียวจึงขอให้ระมัดระวัง ไม่พูดได้ดีกว่า ปล่อยให้ฉันพูดคนเดียวจะปลอดภัย คงจะได้ช่วยกันจดจำคำของฉันนี้ไว้เป็นประวัติศาสตร์"[19] น่าเชื่อว่าปฏิกริยาของหน่วยราชการนี้มีผลต่อการที่จะทำให้ทั้งเพชรบูรณ์และพุทธบุรีมณฑลต้องล้มไปเมื่อเข้าที่ประชุมสภาฯในอีกไม่กี่เดือนถัดมา

นอกเหนือจากปฏิกริยาของหน่วยราชการแล้ว โครงการเพชรบูรณ์ยังมีปัญหาในเรื่องแรงงานก่อสร้าง โดยหลักการการสร้างเพชรบูรณ์เป็นการเกณฑ์จ้างแรงงาน คือกรรมกรที่มาทำงานจะได้ค่าจ้างวันละ 5 สตางค์ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วปรากฏว่าในการปฏิบัติกลายเป็นการเกณฑ์แรงงานที่กรรมกรไม่ได้รับค่าจ้าง ทั้งยังต้องอดอยาก ป่วยไข้ และล้มตายเป็นจำนวนมาก ประมาณกันว่าการเกณฑ์แรงงานครั้งนี้มีจำนวนถึงเป็นแสนคน และผู้ที่ถูกเกณฑ์มากที่สุดนั้นเป็นคนที่มาจากภาคอีสาน ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับผู้แทนฯสายอีสานที่ทำงานเป็นเสรีไทยอยู่แล้ว ยิ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามเร่งรัดโครงการนี้เท่าไร แต่ละหน่วยงานก็แย่งกันเกณฑ์แรงงานด้วยการบีบบังคับราษฎรมากขึ้น ในชั้นต้นนั้นการเกณฑ์แรงงานถูกมอบให้เป็นเรื่องของกระทรวงมหาดไทย (ซึ่งมี พล.ท.มังกร พรหมโยธี เป็น รมต.) โดยผ่านกรมมหาดไทย (กรมการปกครอง) ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของบรรดาข้าหลวงจังหวัดทั่วประเทศ (ผู้ว่าราชการจังหวัด) แต่จากการที่การเกณฑ์

แรงงานไม่ได้ผลทำให้มีการโอนงานนี้ไปทางฝ่ายทหารโดยตรง (5 มีนาคม 2487 ให้ พ.อ.รามณรงค์ รับหน้าที่การเกณฑ์จากหน่วยราชการต่าง ๆ)[20]

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นว่า โดยหลักการแล้วแรงงานที่มาทำงานก่อสร้างเพชรบูรณ์เป็นแรงงานจ้างเกณฑ์ คือถูกเกณฑ์ก็จริงแต่จะต้องได้รับค่าจ้างตอบแทน แต่ในที่สุดแล้วการเกณฑ์แรงงานครั้งนี้เกือบจะเหมือนกับการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่ของอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ กล่าวคือผู้ถูกเกณฑ์ไม่ได้รับค่าจ้าง ซ้ำอาหารการกินก็ต้องนำมาเองด้วย ในการไปตรวจความคืบหน้าของการดำเนินการโครงการเพชรบูรณ์เมื่อต้นปี 2487 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้พบด้วยตนเองว่า "ฉันได้เห็นการเกณฑ์ราษฎรมาทำงานสร้างถนนและก่อสร้างของรัฐบาลเป็นการเอาเปรียบราษฎร และทำให้ราษฎรเดือดร้อนที่สุด...เมื่อราษฎรทำงานแล้วจนเสร็จก็ไม่ได้รับเงินค่าจ้างเลย...จนกลับบ้าน ทำให้ราษฎรอดหยากถึงไม่มีเงินซื้ออาหารกิน ต้องกินข้าวเปล่าก็มี"[21]

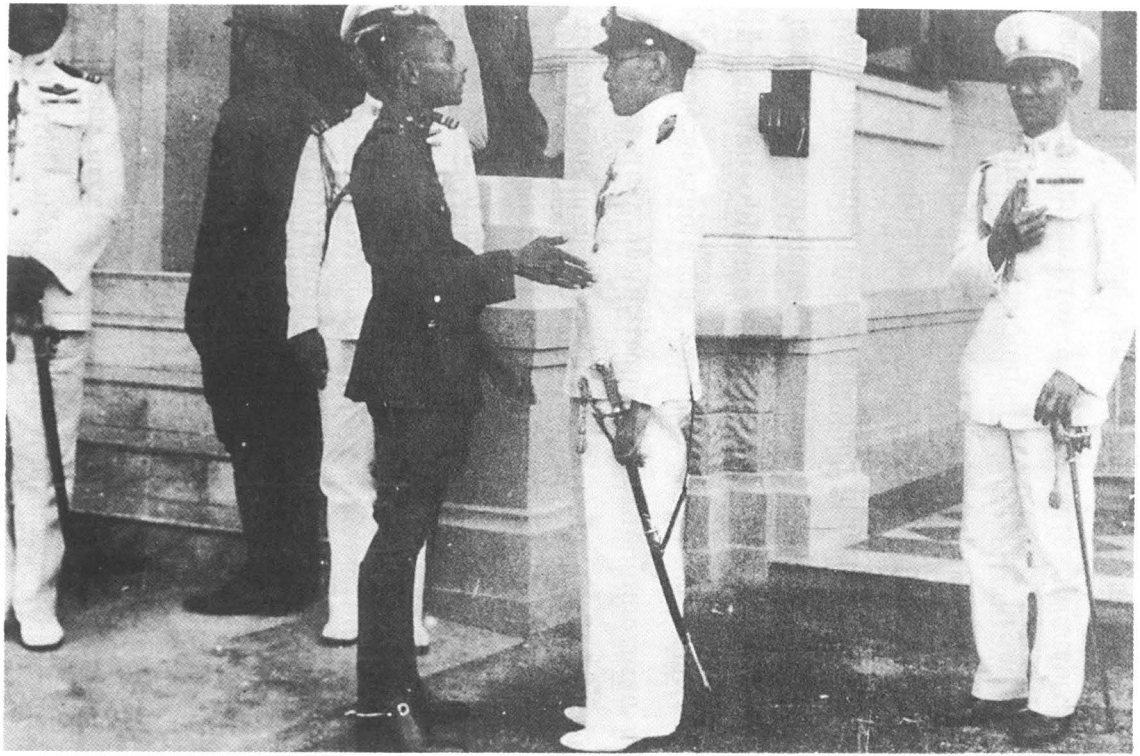
ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์ กล่าวว่า "ผู้เขียนจำได้ว่าเป็นกรรมการผู้หนึ่งในคณะกรรมการเคลื่อนย้ายจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อไปเห็นสภาพจังหวัดก็หมดความกระตือรือร้นที่จะทำงาน เพราะได้ไปเห็นสภาพราษฎรที่ถูกเกณฑ์ไปสร้างเมืองหลวงใหม่ก็น่าเศร้าสลดใจ เพราะราษฎรที่ถูกเกณฑ์ไปเจ็บล้มตายเป็นอันมาก ส่วนใหญ่เป็นโรคไข้จับสั่นหรือมาเลเรีย ดังจะเห็นอย่างคร่าว ๆ จากสถิติต่อไปนี้...ราษฎรที่ถูกเกณฑ์... มีนาคมถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2487 มีจำนวน 127,281 คน ป่วย 14,316 คน ตาย 4,040 คน"[22]

ในเรื่องของความยากลำบากของผู้ที่ถูกเกณฑ์แรงงานนี้ *วิเทศกรณีย์* (นามแฝง) นักสารคดีประวัติศาสตร์ได้กล่าวไว้อย่างเห็นภาพพจน์ว่า "การสถาปนาเพชรบูรณ์เป็นนครหลวงของจอมพล ป. นั้นได้เป็นไปอย่าง

น่าอนาจใจ มันเป็นการทำงานกันทั้งกลางวันและกลางคืน ท่ามกลางความหนาวเหน็บของดงทึบและล้อมรอบอยู่ด้วยขุนเขา บุคคลที่จอมพล ป. เกณฑ์มานั้น ก็ปราศจากมุ้งหรือสิ่งที่จะป้องกันยุงได้ เพราะฉะนั้นบุคคลที่ถูกเกณฑ์มาใช้แรงงานในครั้งนี้ จึงปรากฏว่าได้เป็นโรคมาเลเรียกันอย่างมากมาย และบางคนก็ได้กลายเป็นบิด ถึงกับล้มตายดุจดังใบไม้ร่วง แม้ว่าจะมีการล้มตายอย่างน่าอเนจอนาถใจเช่นนั้น การสร้างเมืองเพชรบูรณ์ก็มิได้หยุดยั้งลง ที่ตายก็ตายไป ที่มีชีวิตอยู่ก็สร้างกันไป บุคคลใดที่ทนทานต่อความทารุณโหดร้ายของไข้ป่าและความหนาว รวมทั้งการควบคุมบังคับบัญชาอย่างทาสหรืออย่างเชลยของญี่ปุ่นไม่ได้ ก็พากันหลบหนีไป แต่เป็นส่วนมากไปนอนตายกลางป่า เพราะหนทางที่ออกจากป่าดงพงพีนั้นมิใช่ใกล้ นอกจากนั้นยังจะต้องบุกป่าฝ่าหนาม และความทุรกันดารร้อยแปด อีกทั้งร่างกายและสุขภาพของบุคคลที่หลบหนีมานั้นก็อยู่ในสภาพที่ปราศจากความสมบูรณ์ แถมยังบวกด้วยความอด ๆ หยาก ๆ เข้าอีก ในที่สุดเราจะเห็นบุคคลเหล่านี้นอนตายกันเกลื่อนกราดในป่าลึกแห่งเมืองเพชรบูรณ์ *พฤติกรรมอันนี้ของจอมพล ป. นั้น ได้มีการสาปแช่งกัน 32 ทิศ และจอมพล ป. ได้รับความเกลียดชังเป็นอย่างยิ่งในขณะนั้น*'[23]

ดังนั้นทุกอย่างก็ดูเหมือนจะพร้อมต่อการล้มโครงการเพชรบูรณ์และพุทธบุรีมณฑลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ว่าจะมองจากด้านสถานการณ์สงครามต่างประเทศของการรุกกลับของฝ่ายสัมพันธมิตร การล้มของรัฐบาลทหารในญี่ปุ่น การแตกแยกของรัฐบาล การรวมตัวกันของเสรีไทยในสภาฯ การไม่ร่วมมือของระบบราชการ และความไม่พอใจของประชาชน น่าสังเกตว่าจากคะแนนเสียงลงมติของสภาผู้แทนราษฎรที่กล่าวข้างต้น ไม่รับโครงการเพชรบูรณ์ด้วยคะแนนเสียง 48 ต่อ 36 และไม่รับพุทธบุรีมณฑล 43 ต่อ 41

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (บุคคลกลางภาพซ้ายมือ)
กำลังแสดงความยินดีต่อนายนาวาเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (ภาพประมาณปี 2481)

ซึ่งรวมแล้วมีสมาชิกฯทั้งประเภทที่ 1 และที่ 2 เพียง 84 คน จากจำนวนเต็มในตอนนั้น 173 (ที่จริงจำนวนเต็มต้องเป็นประเภทที่ 1 จากการเลือกตั้ง 91 คน และประเภทที่ 2 จากการแต่งตั้ง 91 คนเท่ากัน รวมเป็น 182 คน แต่ที่ยังขาดไป 9 คนก็เพราะยังขาดการแต่งตั้งสมาชิกประเภท 2 เพิ่มเติม) ดังนั้นโดยที่จริงแล้วมีสมาชิกสภาฯมาประชุมไม่ถึงครึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมดที่มีอยู่ ซึ่งอาจจะมาจากเหตุผลว่าสมาชิกที่มาจากการแต่งตั้งที่เป็นทหารนั้นไม่ได้เข้าประชุม บ้างก็กล่าวว่าจากสาเหตุที่ต้องไปทำงานที่เพชรบูรณ์[24] บ้างกล่าวว่าจากความวิตกของสมาชิกที่จะต้องถูกมองว่าเกี่ยวพันกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งในตอนนี้เห็นได้ชัดแล้วว่าอยู่ฝ่ายที่จะต้องแพ้สงคราม และวิทยุกระจายเสียงของสัมพันธมิตรก็ออกข่าวอยู่ตลอดเวลาที่จะจัดการกับผู้ที่ร่วมมือกับจอมพล ป. พิบูลสงครามและญี่ปุ่น ดังนั้นทางออกที่ดีที่สุดก็คือการไม่เข้าร่วมประชุม[25]

ถึงแม้จะกล่าวได้ว่าการลาออกของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เป็นไปตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ และเป็นที่เห็นชอบด้วยกันจากหลายฝ่าย และแม้กระทั่งญี่ปุ่นเองก็เห็นว่าการลาออกครั้งนี้น่าจะเป็นประโยชน์ต่อตนมากกว่าที่ได้เคยร่วมมือกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ตาม[26] แต่เบื้องหลังการลาออกก็ดูจะไม่ราบรื่นตามวิถีทางรัฐธรรมนูญนัก ทั้งนี้เพราะมีความสงสัยกันโดยทั่วไปว่าการยื่นใบลาออกในวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 นั้นจะได้รับอนุมัติจากคณะผู้สำเร็จราชการฯหรือไม่ ในขณะนั้นคณะผู้สำเร็จราชการฯมีพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เป็นประธาน และมีนายปรีดี พนมยงค์อีกผู้หนึ่ง ดังที่ทราบกันแล้วว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภานั้นเป็นผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม และมีความสัมพันธ์พิเศษซึ่งกันและกัน ดังนั้นก็ปรากฏว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯในตอนแรกทรงไม่ต้องการจะรับใบลาออกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่เมื่อถูกสถานการณ์และสภาผู้แทนฯบีบก็เลยต้องอนุมัติ

แต่ก็ทำให้พระองค์ทรงลาออกจากตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จฯตามไปด้วย (31 กรกฎาคม) ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการฯ แต่เพียงผู้เดียว (1 สิงหาคม)

การคาดการณ์ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามอาจจะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และคาดหวังว่าเนื่องจากอยู่ในสถานการณ์สงครามและอาจหาตัวนายกรัฐมนตรีแทนท่านไม่ได้ ดังนั้นสภาฯก็อาจจะตั้งท่านกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกนั้น ก็เป็นการคาดการณ์ที่อาจจะไม่ไกลต่อความเป็นจริงนัก เพราะในอดีตที่ผ่านมาสภาฯก็เคยแต่งตั้งพระยาพหลฯ ซึ่งลาออก 2 ครั้ง (2477 และ 2480) กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งใหม่ และจากการที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ในตอนแรกไม่ทรงอนุมัติให้จอมพล ป. พิบูลสงครามลาออกก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามยังมีความหวังที่จะได้รับการแต่งตั้งให้กลับเข้ามาอีก แต่จากสถานการณ์ที่กล่าวข้างต้นทั้งจากภายในประเทศและจากต่างประเทศ ทำให้กรณีของการลาออกครั้งนี้ไม่เป็นไปอย่างที่เคยเป็นมาก่อนในการเมืองไทยสมัยนั้น และหากจะพิจารณากันให้ถึงที่สุดแล้วการที่จอมพล ป. พิบูลสงครามลาออกไปได้ ก็เป็นความโชคดีของตัวจอมพล ป. พิบูลสงครามเองและกองทัพไทยเป็นอย่างมากที่ไม่ต้องเผชิญกับการที่จะต้องตกลงกับฝ่ายสัมพันธมิตร ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลพลเรือนของเสรีไทยไป

31 วันในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ช่วงระยะเวลา 1 เดือนระหว่างการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (24 กรกฎาคม 2487) ถึงการที่ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด (24 สิงหาคม 2487) ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นช่วงที่น่าสนใจ

ในการศึกษาทำความเข้าใจต่อการเมืองไทยสมัยใหม่ไม่น้อย แม้ว่าจะเป็นระยะเวลาสั้นๆ เพียง 31 วัน แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างนั้นก็ชี้ให้เห็นถึงลักษณะหลักของการเมืองไทยได้เป็นอย่างดี แม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไปแล้วก็ตาม แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ยังสามารถปฏิบัติงานโครงการเพชรบูรณ์ของตนต่อไปได้อีก ในขณะที่มีรัฐบาลชุดใหม่ของนายควง อภัยวงศ์ขึ้นมาแทนแล้วเมื่อ 1 สิงหาคม แต่ก็ดูเหมือนว่ารัฐบาลชุดใหม่นี้ขาดความหมายในการมีอำนาจบริหาร จึงเกิดสภาพการณ์คล้ายกับว่ามี 2 รัฐบาลขึ้นในเวลาเดียวกัน จอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นไปบัญชาการและสั่งงานจากลพบุรี ในขณะที่นายควง อภัยวงศ์ต้องข้ามไปข้ามมาระหว่างพระนครและธนบุรี บางครั้งต้องหลบไปนอนอยู่ในกองทัพเรือ (พระราชวังเดิม ธนบุรี) เนื่องจากหวั่นวิตกในความปลอดภัยของตนและต้องใช้ทหารเรืออารักขา ดูเหมือนว่าฐานทางกองทัพบกของจอมพล ป. พิบูลสงครามจะยังเหนียวแน่นอยู่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้น ผู้นำใหม่อาศัยฐานจากกองทัพบกเป็นเครื่องสนับสนุนอำนาจของตน แม้จะใช้ข้ออ้างในเรื่องของประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญและการมีสภาผู้แทนฯเป็นส่วนหนึ่งของข้ออ้างถึงสิทธิธรรมในการปกครองก็ตาม แต่ฐานสภาฯก็ขาดพลังอย่างแท้จริง ยิ่งในสมัยของลัทธิทหารและลัทธิชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงครามด้วยแล้ว กองทัพบกได้กลายเป็นแกนกลางของการเมืองไทยไป จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นเสมือนตัวแทนของกองทัพบก ในขณะที่กองทัพบกในแง่ขององค์กรก็มองจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นสัญลักษณ์ที่จะรักษาอำนาจและผลประโยชน์ขององค์กร ฉะนั้นการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็สร้างความหวั่นไหวให้กับกองทัพบกไม่น้อย แต่อย่างไรก็ตามการที่จอมพล ป. พิบูลสงครามยังมี

ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ ก็เป็นเครื่องประกันที่ว่า กองทัพจะยังไม่ถูกคุกคามจนถึงที่สุด

น่าสนใจว่าทันทีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ก็ได้พยายามที่จะผนึกกำลังในกองทัพของตนไว้ โดยได้มีคำสั่งให้แจ้งเรื่องการลาออกเป็นพิเศษไปยังหน่วยราชการทหารที่สำคัญ เช่น กองบัญชาการกองทัพบก จังหวัดเพชรบูรณ์ กองทัพพายัพ และกองทัพที่ 2 เป็นต้น[27] ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการอิงอำนาจอยู่กับฐานทางทหารได้เป็นอย่างดี กองบัญชาการทหารบกที่เพชรบูรณ์นอกจากจะขึ้นโดยตรงต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุด ก็ยังเป็นกองกำลังที่ประกอบด้วยนายทหารซึ่งได้รับการเลือกสรรและไว้วางใจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในส่วนที่เกี่ยวกับกองทัพพายัพ (ซึ่งตั้งอยู่ที่ลำปางและเชียงราย) ยิ่งมีความหมายในแง่ของการเป็นขุมกำลังที่สำคัญของกองทัพบกในสมัยนั้น นอกเหนือจากขุมกำลังในกรุงเทพฯ ดังที่ได้เห็นมาแล้วว่ากองทัพพายัพนั้นตั้งขึ้นมาเพื่อร่วมรบกับญี่ปุ่น มีหน้าที่เฉพาะในการยกขึ้นไปเพื่อยึดสหรัฐไทยเดิม โดยมี พล.ท.จิระ วิชิตสงครามเป็นแม่ทัพ (26 กรกฎาคม 2486) และยังมี พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ เป็นข้าหลวงทหารสหรัฐไทยเดิม (พล.ท.ผิน ชุณหะวัณเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบกรุ่นเดียวกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่มิได้เป็นผู้ก่อการฯ 2475 ต่อมาจะเป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร 2490 ที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาสู่อำนาจทางการเมืองอีกเป็นครั้งที่ 2 เป็นเวลาอันยาวนาน 2491-2500) กองทัพพายัพเป็นกองกำลังที่ใหญ่ประกอบด้วยกำลังสำคัญอีก 5 กองพล คือ กองพลทหารม้า กองพลที่ 2 (ซึ่งตั้งอยู่ที่นครสวรรค์ และในช่วงของการบุกสหรัฐไทยเดิมได้ยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่เชียงใหม่) กองพลที่ 3 (ในบังคับบัญชาของ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ เดิมอยู่ที่นครราชสีมา และขึ้นไปตั้งอยู่ที่พะเยาก่อนยกไปยึดเมืองเชียงตุง)

กองพลที่ 4 (ตั้งอยู่ที่เชียงรายเป็นกองทัพที่ไปยึดเมืองยอง) และกรมทหารม้าที่ 12[28]

ส่วนกองทัพที่ 2 นั้นคุมกำลังที่สระบุรี (อันเป็นข้ออ้างหนึ่งของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่จะให้สระบุรีเป็นพุทธบุรีมณฑล เพื่อให้เป็นเขตที่ทหารต่างชาติเข้าไปไม่ได้ เป็นการ "เอาพระเข้าช่วย") ส่วนที่ลพบุรีซึ่งกลายเป็นฐานที่มั่นของผู้บัญชาการทหารสูงสุดนั้น นอกจากจะเป็นจังหวัดทหารที่จอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสนใจสร้างขึ้นมาจนกลายเป็นเขตทหารที่มีความสำคัญแล้ว ก็ยังเป็นที่ตั้งของทั้งกำลังทหารและกำลังอาวุธที่จะเป็นเกราะกำบังให้กับตนเป็นอย่างดี มีทั้งกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 16 กองปืนต่อสู้อากาศยาน และกรมรถรบ ซึ่งกล่าวโดยย่อก็คือตั้งแต่เหนือกรุงเทพฯขึ้นไปจนจรดภาคเหนือ กำลังทหารส่วนใหญ่น่าจะเป็นฐานให้กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม สร้างความหวั่นวิตกให้กับรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ และเสรีไทยในประเทศไม่น้อย ในช่วง 1 เดือนนั้นเราจะเห็นว่าบรรดา "ทหารต่างจังหวัด" เหล่านี้เป็นกำลังที่สำคัญของแกนกลางแห่งอำนาจทางการเมืองของกองทัพบก นอกเหนือจาก พล.ท.ผิน ชุณหะวัณดังกล่าว นายทหารที่จะมีบทบาทในการรัฐประหาร 2490 เช่น พันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พันโทถนอม กิตติขจร รวมทั้งร้อยโทชาติชาย ชุณหะวัณ ต่างก็ไปเป็น "ทหารต่างจังหวัด" ในกองทัพพายัพทั้งสิ้น

ในช่วงระยะเวลา 1 เดือนดังกล่าว มีทั้งความวิตกกังวลว่าฝ่ายทหารบกจะบีบให้นายควง อภัยวงศ์ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้วตั้งคนของฝ่ายทหารขึ้นมาเป็นแทน ไปจนถึงความกลัวที่ว่าฝ่ายทหารบกโดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามจะใช้กำลังโดยตรงเข้ายึดอำนาจทำรัฐประหาร ซึ่งความกลัวเหล่านี้หาได้ปราศจากมูลเหตุไม่ ดังที่หลวงอดุลเดชจรัส (อธิบดีกรมตำรวจ)

ได้กล่าวว่า "ปรากฏว่าจอมพล ป. ได้เรียกประชุมบรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่ปรึกษาหารือแนะนำเพื่อที่จะก่อกวนความไม่สงบขึ้น โดยจะใช้ให้นายทหารเหล่านั้นเป็นผู้กระทำขึ้น ซึ่งมีจุดประสงค์ว่าแม้ตนจะไม่ได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป จะได้ให้ผู้ที่อยู่ใต้อิทธิพลของตนเป็นนายกรัฐมนตรี การประชุมกันนี้ถ้าจะทราบโดยละเอียดแล้ว เห็นควรสอบถาม พล.ท.ศุข ชาตินักรบ พ.อ. ขุนศิลปศรชัย พ.อ.เผ่า ศรียานนท์ พล.ต.ไชยฯ พล.อ.ต.ขุนรณฯ พล.ท. พระประจนฯ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ"[29] ซึ่งก็ตรงกับที่*จอมพลผิน ชุณหะวัณ* ได้เขียนไว้ว่าเมื่อตนได้ทราบข่าวการลาออกจากนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็รีบมาจากเชียงตุงเข้ากรุงเทพฯ "ขณะนั้นผู้ก่อการฝ่ายทหารบกส่วนมากในกรุงเทพฯเกิดชุลมุนวุ่นวาย...เชิญข้าพเจ้าไปประชุมด้วยคิดจะล้มรัฐบาล และถามความเห็นของข้าพเจ้าฯ ๆ เสนอความเห็นว่า ขณะนี้ยังไม่สมควรเพราะทหารญี่ปุ่นกำลังอยู่เต็มเมือง ทางทหารของเราก็ไปตายในสงครามเป็นพันๆ คน ถ้าขืนทำงานขึ้นครั้งนี้เราไม่แน่ว่าทหารบกจะร่วมด้วย และทหารเรือก็เข้าใจว่าไม่ร่วมด้วย 100 เปอร์เซ็นต์ อาจจะเป็นฝ่ายตรงกันข้าม 100 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งแม้แต่แม่ทัพใหญ่ฯ (พระยาพหลฯ) ก็ไปนั่งทำงานอยู่ที่กองบัญชาการกองทัพเรือ"[30]

อย่างไรก็ตามเนื่องจากสถานการณ์ไม่อำนวย ไม่ว่าจะเป็นการรุกของฝ่ายสัมพันธมิตร จากการรวมตัวของเสรีไทยในประเทศ และที่สำคัญจากการแตกแยกกับผู้ร่วมงานเดิมในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และจากการที่ญี่ปุ่นไม่พอใจที่จะร่วมงานกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือกับฝ่ายของจอมพล ป. เอง ก็ทำให้ทั้งการบีบให้รัฐบาลควง อภัยวงศ์ออกหรือการรัฐประหารเป็นไปไม่ได้ แต่ก็จะเห็นว่าแผนการในทำนองเดียวกันดังกล่าวกองทัพบกสามารถจะผลักดันให้เกิดขึ้นเพื่อรักษาสถานภาพของตนใน

การเมืองไทยในอีก 3-4 ปีต่อมา ดังจะเห็นได้จากการรัฐประหาร 2490 และ "การจี้นายควง" 2491 ดังที่จะได้กล่าวต่อไปภายหลัง

สำหรับในช่วง 1 เดือนของการปฏิบัติงานในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำเนินงานโครงการเพชรบูรณ์ต่อไปโดยถือว่าเป็นเรื่องของการทหารที่แยกออกจากรัฐบาล เช่น (8 สิงหาคม 2487) มีคำสั่งว่า "ให้แจ้งแก่รัฐบาลว่าการก่อสร้างทั้งสิ้นซึ่งทางราชการทหารเป็นผู้สั่งนั้น ขอเรียนให้ทราบว่าเกี่ยวแก่การยุทธทั้งสิ้น ฉะนั้นขอให้ช่วยเหลือในเรื่องการเกณฑ์และการเงินต่อไปตามเดิม ที่สำคัญยิ่งคือ ถนนชัยวิบูลย์กับถนนจากหล่มศักดิ์ไปยัง อ.งาว ลำปางนั้น เป็นถนนของกองทัพบกสนาม ขอให้คงเป็นไปตามเดิม หวังว่าทางรัฐบาลจะได้ช่วยเหลือให้สำเร็จด้วยดีต่อไปตามเดิม และขอให้รีบสั่งจ่ายเงินต่อไปจะขอบคุณมาก"[31] จากการกำชับเรื่องการเกณฑ์แรงงาน การจ่ายเงิน จอมพล ป. พิบูลสงครามก็มีคำสั่งให้ย้ายหน่วยราชการหรือตัวบุคคลให้ขึ้นไปปฏิบัติงานที่ลพบุรี "เช่นการสั่งนายไพโรจน์ ชัยนาม อธิบดีกรมโฆษณาการไปพบที่ลพบุรี"[32] และ "มีคำสั่ง บ.ก. สูงสุดตั้ง น. เพียร ราชธรรมนิเทศ เป็นผู้แทนกรมโฆษณาการประจำ บ.ก.สูงสุด มีหน้าที่อำนวยการวิทยุกระจายเสียงนอก นบ.กธ. (นครบาลกรุงเทพฯ ธนบุรี")[33] ทั้งยังให้ย้ายกรมไปรษณีย์ กรมทาง กรมรถไฟ และกรมโยธาเทศบาลไปขึ้นกับกองทัพสนาม (18 สิงหาคม 2487)[34] และที่สำคัญมากก็คือ การให้ตั้งงบประมาณใช้จ่ายของโครงการเพชรบูรณ์ไว้กับกองบัญชาการทหารสูงสุดแทนที่จะตั้งไว้กับสำนักนายกรัฐมนตรีตามเดิม[35]

ฉะนั้นสภาพของการใช้ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดบัญชาการต่างๆ ก็เหมือนกับมีอำนาจซ้อนกันอยู่สองอำนาจ ในขณะที่หน่วยงานต่างๆ ตลอดจนงบประมาณถูกแย่งออกจากมือของรัฐบาลไปสู่ทหาร และจอมพล ป.

พิบูลสงครามก็ดูจะมีความตั้งใจที่จะทำงานในตำแหน่งนี้ต่อไป แม้ว่าจะสร้างความไม่พอใจให้กับรัฐบาลควง อภัยวงศ์ แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ดูจะมั่นใจว่ากองทัพบกยังจะให้ความสนับสนุนตนในตำแหน่งนี้อยู่ ดังจะเห็นได้จากบันทึก (15 สิงหาคม ก่อนถูกปลดเพียง 1 สัปดาห์) ที่ถามไปเพื่อขอความมั่นใจว่าตนจะอยู่ในตำแหน่งนี้ต่อไปหรือไม่ "ให้ถามไปยัง พล.ต.จอน บูรณสงคราม (เสนาธิการกองทัพพายัพ) ในนามของฉันว่า ถ้าฉันจะออกจาก ผบ.ส. อีกตำแหน่งหนึ่งโดยทางญี่ปุ่นขอให้ออกเพราะเขาไม่ไว้ใจ ท่านจะมีความเห็นเป็นอย่างไรในฐานะที่รักใคร่กัน ขอให้ตอบมาด่วน"[36] เมื่อได้รับคำตอบที่น่าพอใจ จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ให้ทำคำสั่งไปยังทหาร (18 สิงหาคม) ว่า "ฉันเห็นว่ารับราชการสนองพระเดชพระคุณชาติบ้านเมืองในยามสงครามคับขันยิ่งยวดนี้ไปจนเสร็จสงครามนั้นจะเป็นการดีกว่าได้กราบถวายบังคมลาออกพ้นจากตำแหน่งไปมากที่สุด จึงตกลงใจไม่ได้ลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด"[37]

ดังนั้นสถานการณ์จึงดูจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่รัฐบาลควง อภัยวงศ์และผู้ต่อต้านในกลุ่มเสรีไทย จะทำการปลดจอมพล ป. พิบูลสงครามออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด แต่ก็ยังต้องตั้งตำแหน่งใหม่คือ "แม่ทัพใหญ่" โดยให้พระยาพหลฯดำรงตำแหน่งนี้เป็นการคานอำนาจของบรรดานายทหารใหญ่ในกองทัพบกที่ยังเป็นฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงครามอยู่ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นฉากสุดท้ายที่สำคัญฉากหนึ่งของการเมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งกองทัพบกต้องหลุดออกจากแกนกลางของการเมืองไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ก็น่าสนใจว่าทันทีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามถูกปลดนั้นก็ยังมีคำสั่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามและความเข้าใจของจอมพล ป. พิบูลสงครามเองว่าในการเมืองไทยสมัยนั้นแกนหลักอยู่ที่กองทัพบก เช่น (24 สิงหาคม 2487

วันที่ถูกปลด) "ให้จัดการสอบข่าวจากกรุงเทพฯว่า...พวกนายพลทหารบกและทหารอากาศยังอยู่ดีหรือไม่...พล.ท.เกรียงศักดิ์พิชิต พล.ท.พรหมโยธี พล.ท.สวัสดิ์รณรงค์ พล.ท.ประจนปัจจนึก พล.ต.ชาตินักรบ เวลานี้อยู่ดีหรือให้จัดการสอบสวนโดยทางวิทยุไปดอนเมือง ถ้าไม่ได้รับคำตอบให้สั่งเครื่องบินไปดู"[38] และ (25 สิงหาคม 2487) "ให้ถามไป ท. พายัพว่า เมื่อทางรัฐบาลใหม่สั่งปลดฉันแล้ว พวกเรายังสบายดีอยู่หรือ มีความเห็นกันอย่างใด ควรจะเตรียมพร้อมไว้เพื่อต่อสู้กับเหตุการณ์ต่อไป"[39]

การเจรจาสันติภาพ-สหประชาชาติ-ผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทย

ปัญหาใหญ่ที่เผชิญหน้าผู้นำเสรีไทยทั้งในและนอกประเทศ ก็คือการที่ญี่ปุ่นต้องยอมจำนนโดยฉับพลัน ทั้งนี้จากการทิ้งระเบิดปรมาณูลงที่เมืองฮิโรชิมา (6 สิงหาคม 2488) และเมืองนางาซากิ (9 สิงหาคม 2488) การยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไขของญี่ปุ่น (14 สิงหาคม 2488) เหตุการณ์นี้เป็นที่ไม่คาดฝัน ทั้งนี้เพราะเป็นการใช้ระเบิดปรมาณูเป็นครั้งแรกในสงคราม ทางด้านเวทีสงครามในยุโรปซึ่งได้ดำเนินมาอย่างยืดเยื้อ เมื่อเยอรมนีได้ยอมจำนนไปแล้วตั้งแต่ 6 พฤษภาคม 2488 ก็ดูเหมือนว่าส่วนใหญ่ก็คาดถึงการยกพลขึ้นบกของสัมพันธมิตรในเอเชีย มีวันที่เรียกว่า V-J Day หรือ "วันแห่งชัยชนะเหนือญี่ปุ่น" เช่นเดียวกับ D-Day "วันแห่งชัยชนะเหนือเยอรมนี" (6 มิถุนายน 2487) ดังนั้นก็เป็นที่คาดหวังของเสรีไทยในประเทศและนายปรีดี พนมยงค์ว่าจะต้องมีการลุกขึ้นรบกับกองทหารญี่ปุ่นภายในประเทศ ถึงแม้จะต้องมีความเสียหายอย่างหนัก แต่ก็เป็นที่แน่ชัดแล้วว่าญี่ปุ่นจะต้องแพ้สงคราม

อนุสาวรีย์ปรีดี พนมยงค์ ด้านหน้าตึกโดม
ศูนย์บัญชาการขบวนการเสรีไทย ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ภาพ : พฤษภาคม 2544)

ทหารญี่ปุ่นจำนวนมากได้ถอยจากพม่าเข้าสู่ประเทศไทย (ทำให้มีทหารญี่ปุ่นในไทยตอนปลายสงครามถึง 120,000 คน) การลุกฮือของเสรีไทยจะทำให้สถานะของประเทศไทยดีขึ้นในสายตาของสัมพันธมิตร กล่าวคือเป็นที่หวั่นวิตกของผู้นำเสรีไทยทั้งในและนอกประเทศเป็นอย่างมากว่า ไทยจะต้องถูกปฏิบัติในแง่ของประเทศแพ้สงคราม และไทยอาจจะต้องตกอยู่ในฐานะแบบของเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น ถึงแม้ว่าทั้งสหรัฐฯและจีนได้รับรองเอกราชและอธิปไตยของไทยก็ตาม แต่กรณีของอังกฤษเป็นเรื่องที่น่าวิตกกังวลอย่างยิ่ง ความวิตกกังวลดังกล่าวนี้ดูจะครอบงำในการดำเนินการของทั้งนายปรีดี พนมยงค์ (ที่พยายามให้สัมพันธมิตรเห็นชอบด้วยกับการลุกขึ้นต่อสู้ของพลพรรคเสรีไทย) และของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ในการเจรจายุติสถานะสงครามกับอังกฤษ

โดยทั่วไปในการศึกษาการเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้ จะมุ่งไปกับการเจรจายุติสถานะสงครามระหว่างไทยกับอังกฤษเป็นหลัก และเมื่อทำความตกลงกันได้ในเวลาค่อนข้างรวดเร็วเพียง 4 เดือน ก็มีการตีความกันว่าเป็นชัยชนะของการทูตไทยที่สามารถนำประเทศรอดมาได้ แม้จะเป็นประเทศที่ประกาศสงครามกับสัมพันธมิตรก็ตาม ไทยสามารถดึงมหาอำนาจใหม่คือสหรัฐฯเข้ามาถ่วงดุลอำนาจกับอังกฤษ ซึ่งเป็นวิธีการที่ได้ผลเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สามารถดึงอังกฤษ (ตลอดจนกระทั่งรัสเซีย) เข้ามาถ่วงดุลอำนาจของฝรั่งเศส ข้อน่าเสียใจสำหรับผู้มองในทัศนะนี้ก็คือ ไทยพลาดโอกาสที่จะอาศัยสัมพันธมิตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษเข้ามาจัดการกับกองทัพไทยเพื่อทำให้เกิดประชาธิปไตยขึ้น ดังนั้นจึงเปิดโอกาสให้ทหารกลับมามีอำนาจทางการเมืองอีกครั้งด้วยการรัฐประหาร 2490 การมองในทัศนะนี้อาจจะขาดการพิจารณาบริบทของการเมืองไทยภายในและการบีบคั้นจากการเมืองภายนอก ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของการต่างประเทศไทยมิได้จำกัดอยู่กับการที่จะต้อง

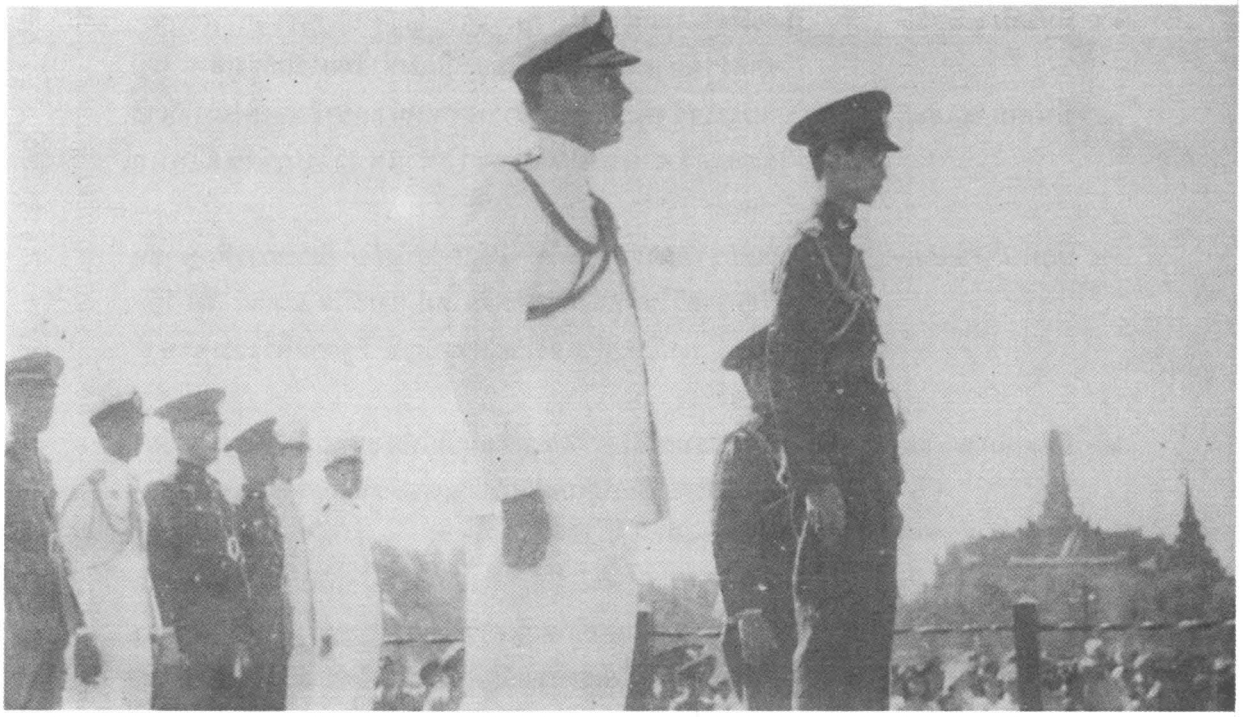
การสวนสนามของพลพรรคเสรีไทยบนถนนราชดำเนิน เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2488

ตกลงกับอังกฤษเท่านั้น ยังมีเป้าหมายในการที่จะต้องสถาปนาเกียรติภูมิของประเทศด้วยการเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติด้วย (ไทยเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติได้อย่างรวดเร็วในวันที่ 16 ธันวาคม 2489 เพียงปีกว่าภายหลังการสิ้นสุดสงคราม)ซึ่งก็หมายความว่าไทยจะต้องได้รับความสนับสนุนจาก 5 มหาอำนาจผู้ก่อตั้ง อันหมายถึงได้รับการสนับสนุนจากทั้งสหรัฐฯ อังกฤษ จีน ฝรั่งเศส และ สหภาพโซเวียต เราจะเห็นในรายละเอียดต่อไปว่าความยุ่งยากในการได้รับความสนับสนุนนี้ ในกรณีของจีนและฝรั่งเศสจะต้องมีการเจรจาและมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับประเทศเหล่านี้หลายประการ รัฐบาล "พลเรือน" ไม่เพียงจะต้องยอมต่อข้อเรียกร้องของอังกฤษ หากยังต้องยอมต่อข้อเรียกร้องของจีน ต้องยอมคืนดินแดนให้ฝรั่งเศส ตลอดจนการยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสม์ ในหลายเรื่องของความยินยอมเหล่านี้จะเป็นประเด็นของ "การเสีย" และเป็นประเด็นที่ทวนกับกระแสลัทธิชาตินิยมไทยที่ได้รับการปลูกฝังเป็นเวลานาน ทำให้รัฐบาลพลเรือนแม้จะโดดเด่นในช่วงแรกของการสิ้นสุดสงครามก็กลายเป็นรัฐบาลที่ "รับ" และ "ยอมจำนน" ต่อแรงบีบคั้นจากภายนอก และทำให้คณะทหารซึ่งจากความโชคดีที่ถูกปัดออกจากอำนาจไปตั้งแต่ 2487 กลายเป็นผู้ยืนดูและสามารถจะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากสถานการณ์ได้อย่างดียิ่ง

การเจรจากับสัมพันธมิตร และการกู้สถานะของไทยในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ

เมื่อ 16 สิงหาคม 2488 สองวันภายหลังการยอมจำนนของญี่ปุ่น นายปรีดี พนมยงค์ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้มี *"ประกาศ*

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ประทับเป็นองค์ประธาน มี พลเรือเอก ลอร์ด หลุยส์ เมานท์แบตเตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดของสัมพันธมิตรประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยืนถวายความเคารพอยู่ใกล้พระองค์ ณ ประรำพิธีท้องสนามหลวง เมื่อต้นเดือนมกราคม 2489

สันติภาพ" ซึ่งมีใจความสำคัญว่า "การประกาศสงครามเมื่อวันที่ 25 มกราคม พุทธศักราช 2485 ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา ตลอดทั้งการกระทำทั้งหลายซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อสหประชาชาตินั้น เป็นการกระทำอันผิดจากเจตจำนงของประชาชนชาวไทยและฝ่าฝืนขืนขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ" ดังนั้น "ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงขอประกาศโดยเปิดเผยแทนประชาชนชาวไทยว่าการประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะไม่ผูกพันประชาชนชาวไทย" นอกจากนี้ "บรรดาดินแดนซึ่งญี่ปุ่นได้มอบให้ไทยครอบครอง คือรัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี ปะริด เชียงตุง และเมืองพานนั้น ประเทศไทยไม่มีความปรารถนาที่จะได้ดินแดนเหล่านี้ และพร้อมที่จะจัดการเพื่อส่งมอบในเมื่อบริเตนใหญ่พร้อมที่จะรับมอบไป"[40]

ประกาศสันติภาพฉบับนี้เป็นเอกสารที่สำคัญที่สุดฉบับหนึ่งของการเมืองไทย เป็นเอกสารที่เรียกได้ว่า "กู้ชาติ" เป้าหมายของ "ประกาศสันติภาพ" ก็คือเล็งไปที่อังกฤษเป็นประเด็นสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะอังกฤษยอมรับการประกาศสงครามของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งยังได้ประกาศสงครามตอบโต้ต่อไทยด้วย สิ่งที่เป็นที่หวั่นวิตกกันก็คือในการปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นที่มีอยู่ในไทยประมาณ 120,000 คนนั้น กองทัพอังกฤษจะต้องยกเข้ามาในไทย และอังกฤษก็จะมีข้อต่อรองในการที่จะทำความตกลงยุติภาวะสงครามกับไทยเพิ่มขึ้นจากการที่ยึดเงินฝากของไทยในธนาคารที่ลอนดอนไว้ และยังถือว่าทั้งสองประเทศมีสถานะสงครามต่อกันอยู่

กองทหารอังกฤษที่เข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นนั้นเข้ามาอยู่ในไทยระหว่าง 3 กันยายน 2488 จนถึงครึ่งหลังของเดือนมกราคม 2489 รวมแล้วเป็นเวลาเกือบ 5 เดือน โดยที่เริ่มนำทหารจากพม่าเข้ามาในไทย 140 คน เป็นกองหน้า

เล็กๆ จากนั้นก็นำกองพลอินเดียที่ 7 จำนวน 17,000 คนเข้ามาอีก ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้วการปลดอาวุธอาจทำเสร็จภายใน 2 เดือนเป็นอย่างช้า แต่อังกฤษก็ได้ถ่วงเวลาไว้จนกระทั่งภายหลังการเจรจากับไทยเสร็จสิ้น (ลงนาม 1 มกราคม 2489) จึงได้ประกอบพิธีรับการยอมจำนนของญี่ปุ่นจากพลโทนากามูระ เป็นทางการเมื่อ 14 มกราคม 2489 และในวันที่ 19 มกราคม ถัดมาก็มีพิธีสวนสนามของทหารสัมพันธมิตรก่อนจากไป โดยลอร์ด หลุยส์ เมานท์แบตเตนได้เดินทางมาร่วมในพิธี ซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงเป็นประธาน[41]

เพื่อที่จะให้สัมพันธมิตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษยอมรับว่า การประกาศสงครามเป็นโมฆะ รัฐบาลไทยในช่วงนั้น (ทั้งชุดนายทวี บุณยเกตุ และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช) ได้ดำเนินการต่างๆ ให้เห็นว่าไทยสนับสนุนสัมพันธมิตรและสหประชาชาติ เช่นในเบื้องต้น รัฐบาลควง อภัยวงศ์ซึ่งถือว่าเป็นรัฐบาลที่มีขึ้นมาในสมัยสงครามก็ลาออกจากตำแหน่ง (20 สิงหาคม 2488) ตั้งรัฐบาลใหม่โดยมีนายทวี บุณยเกตุเป็นนายกรัฐมนตรี (1 กันยายน) เป็นรัฐบาลรักษาการและคณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่เป็นฝ่ายของเสรีไทยในประเทศ รัฐบาลนี้มีอายุเพียง 17 วัน และรัฐบาลได้แถลงนโยบายสั้นๆ ว่า "จะยึดหลักการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยโดยเคร่งครัด...จะร่วมมือกับสหประชาชาติในทุกวิถีทาง"[42] เมื่อม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชเดินทางจากสหรัฐฯมาถึงก็ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีทันที (17 กันยายน 2488) ซึ่งถือได้ว่าเป็นรัฐบาลที่จะทำหน้าที่เจรจากับอังกฤษโดยเฉพาะ และหาลู่ทางที่จะให้ไทยสมัครเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ คณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่ก็เป็นผู้นำเสรีไทยที่ไม่สู้จะแตกต่างกับชุดของนายทวี บุณยเกตุนัก รัฐบาลนี้แถลงนโยบายการต่างประเทศเช่นกันว่า "จะได้ปฏิบัติการให้เป็นไปตามพระบรมราชโองการประกาศสันติภาพ... และจะได้ร่วมมือและ

ส่งเสริมสัมพันธไมตรีกับสหประชาชาติให้ดียิ่งขึ้น ทั้งพร้อมที่จะร่วมมือในอันที่จะสถาปนาเสถียรภาพของโลก โดยยึดมั่นในอุดมคติซึ่งสหประชาชาติได้วางข้อตกลงไว้ ณ นครซานฟรานซิสโก"[43]

เป็นที่น่าสังเกตว่าการตั้งนายกรัฐมนตรีทั้งสองกรณีนี้ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้มีอิทธิพลในการกำหนดอย่างมาก ทั้งๆ ที่มีเสียงสนับสนุนไม่น้อยในการที่จะให้นายปรีดี พนมยงค์เป็นนายกรัฐมนตรีเสียเอง ในฐานะที่ได้เป็นผู้นำในการต่อต้านญี่ปุ่นตลอดมา และมีความสัมพันธ์อันดีกับทั้งอังกฤษและสหรัฐฯ โดยผ่านขบวนการใต้ดินดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และในความเห็นของอังกฤษและสหรัฐฯเองก็ถือว่า นายปรีดี พนมยงค์มีความเหมาะสมกว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นนักการทูตเสียนาน อาจไม่มีความคุ้นเคยกับการเมืองไทย ในขณะเดียวกันรัชกาลที่ 8 ก็ทรงบรรลุนิติภาวะเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2488 อีกด้วย จึงไม่มีความจำเป็นจะต้องมีผู้สำเร็จราชการอีกต่อไป ดังนั้นนายปรีดี พนมยงค์จึงเหมาะสมกับการเป็นผู้นำรัฐบาล ขณะเดียวกันก็ได้มีความสนับสนุนจากพลตำรวจเอกอดุล อดุลเดชจรัส ซึ่งขึ้นเป็นผู้นำทางฝ่ายทหารแทนจอมพล ป. พิบูลสงคราม[44] แต่นายปรีดี พนมยงค์ก็ไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งทำให้สภาผู้แทนราษฎรต้องแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการต่อไปอีกจนกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 จะเสด็จกลับประเทศไทย[45] เหตุผลหนึ่งของการที่นายปรีดี พนมยงค์สนับสนุนให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชเป็นนายกรัฐมนตรี ก็เพราะความสนิทสนมของ ม.ร.ว.เสนีย์กับสหรัฐฯ อันจะเป็นน้ำหนักที่ช่วยให้การเจรจากับอังกฤษเป็นไปโดยง่ายขึ้น มาตรการต่างๆ ที่รัฐบาลในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อพยายามปฏิบัติก็เพื่อให้สอดคล้องกับสัมพันธมิตรและสิ่งใหม่ในเวทีการเมืองระหว่างประเทศที่เรียกว่า *"สหประชาชาติ"* นอกจากมีการเปลี่ยนรัฐบาลและการตั้งคณะรัฐมนตรีจากฝ่ายของเสรีไทยแล้ว ยังมี

การปฏิบัติอย่างอื่นอีกอันเป็นผลกระทบต่อสิ่งที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำมา เช่น ประกาศให้ชื่อประเทศในภาษาอังกฤษกลับเป็น *Siam* และประชาชนเป็น *Siamese* (7 กันยายน)[46] แทนคำว่า *Thailand* และ *Thai* ของสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม การประกาศครั้งนี้ดูจะเล็งเป้าสำหรับต่างประเทศเพื่อที่จะให้สอดคล้องกับความนิยมของอังกฤษเป็นหลัก เพราะไม่มีการประกาศใช้ในภาษาไทยให้ชื่อประเทศกลับเป็น "สยาม" ยังคงใช้คำว่า *"ประเทศไทย"* อยู่ตามเดิม สะท้อนให้เห็นความนิยมในชื่อที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ใช้เป็นทางการและมีฐานรองรับจากความรู้สึกชาตินิยมอย่างเห็นได้ชัด สำหรับจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งเกียรติยศ "ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน" (13 กันยายน 2488)[47] อีกไม่กี่วันต่อมารัฐบาลนายทวี บุณยเกตุ (14 กันยายน 2488) ก็ประกาศยกเลิกกติกาพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ฉบับที่ลงนามกันต่อหน้าพระพักตร์พระแก้วมรกต (21 ธันวาคม 2484) อันเป็นความตกลงพื้นฐานของการร่วมรบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามกับญี่ปุ่น พร้อมๆ กับการสั่งให้ปิดสถานทูตแมนจูกัว ในขณะเดียวกันก็มีการจัดสวนสนามของพลพรรคเสรีไทย (25 กันยายน 2488) เป็นการแสดงให้ทหารอังกฤษซึ่งได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเห็นว่าไทยได้ดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นมาตลอด กองกำลังของเสรีไทยประมาณ 8 พันคนพร้อมด้วยอาวุธยุทธภัณฑ์ที่ได้รับจากอังกฤษและสหรัฐฯได้เดินสวนสนามที่บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ถนนราชดำเนิน โดยมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นประธาน ในขณะเดียวกัน รัฐบาลก็เสนอพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามต่อสภาผู้แทนราษฎร (27 กันยายน 2488) เพื่อจัดการกับ จอมพล ป. พิบูลสงครามและคณะ ทั้งหมดนี้ดำเนินไปพร้อมกับการที่ทหารอังกฤษเข้ามาในไทย (ได้เกิดการจลาจลในย่านคนจีน 21-30 กันยายน 2488) ในขณะเดียวกันผู้แทนรัฐบาลไทยและ

อังกฤษก็กำลังดำเนินการเจรจาเพื่อยุติสถานะสงครามที่เมืองแคนดี ศรีลังกา ตลอดจนการที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ยุบสภาฯ (15 ตุลาคม 2488 เพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ 6 มกราคม 2489) และการเสด็จกลับพระนครของรัชกาลที่ 8 (5 ธันวาคม 2488) เป็นภาพของการเมืองที่เคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วและมีความไม่แน่นอนสูง

การเจรจาเพื่อยุติสถานะสงครามระหว่างไทยกับอังกฤษนั้น เป็นการเจรจาที่ยืดยาวใช้เวลาทั้งหมด 4 เดือนเต็ม ตั้งแต่กันยายน 2488 (ในสมัยของรัฐบาลนายทวี บุณยเกตุ) จนกระทั่งถึงธันวาคมปีเดียวกัน และลงนามกันในวันที่ 1 มกราคม 2489 (ในสมัยของรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ภายหลังที่ได้ยุบสภาแล้ว) มีผู้แทนไทย 2 ชุด และต้องเปลี่ยนที่เจรจา 2 ครั้ง จากแคนดีไปสิงคโปร์ ในขั้นสุดท้ายได้มีการลงนามกันในสิ่งที่เรียกว่า *"ความตกลงสมบูรณ์แบบ"* (formal agreement) ไม่ใช่ "สนธิสัญญา" (treaty) ก็เพราะทั้งอังกฤษและไทยต้องการให้มีการสิ้นสุดสภาพสงครามโดยเร็ว หากทำในรูปของสนธิสัญญาก็จะต้องมีการให้สัตยาบัน ซึ่งจะต้องได้รับการรับรองจากสภาฯ อังกฤษเกรงว่าฝ่ายไทยจะใช้เกมสภาฯเป็นการดึงเรื่องให้ชักช้าออกไป ในขณะเดียวกันฝ่ายไทยเองก็ไม่แน่ใจในการที่จะควบคุมสภาฯได้เต็มที่นัก (เห็นได้จากการนำพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามเข้าสภาฯ ของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งถูกคัดค้านจากสมาชิกไม่น้อย แม้ว่ารัฐบาลจะอ้างความจำเป็นในการที่จะต้องจัดการกับเรื่องอาชญากรสงครามตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ) ความตกลงสมบูรณ์แบบนั้นทำให้ไทยต้องเสียค่าปฏิมากรรมสงคราม ต้องคืนดินแดนในพม่าและมลายูที่ได้มา อังกฤษควบคุมการส่งออกยางพาราและดีบุกของไทยไว้ระยะเวลาหนึ่ง (จนถึงกันยายน 2490) ไทยตกลงส่งข้าวให้อังกฤษเพื่อเลี้ยงอาณานิคมของอังกฤษ 1.5 ล้านตันโดยเป็นการให้เปล่า

(ซึ่งกระทบกระเทือนต่อการเมืองและเศรษฐกิจภายในของไทยอย่างหนัก ในตอนหลังในสมัยรัฐบาลปรีดี พนมยงค์ และรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้เจรจาแก้ไขให้เป็นการซื้อข้าวจากไทยแทน) และไทยจะไม่ขุดคอคอดกระ โดยไม่ได้รับคำยินยอมจากอังกฤษ เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นข้อตกลงที่โดยเนื้อแท้แล้วอ่อนมาก น้อยกว่าที่อังกฤษคาดคิดไว้แต่เดิมว่าจะได้เข้ามาจัดตั้งกองทหารของตนเพื่อจัดการเปลี่ยนแปลงกองทัพไทย (อย่างที่สัมพันธมิตรทำกับเยอรมนีและญี่ปุ่น)

ความตกลงสมบูรณ์แบบนี้เป็นข้อถกเถียงกันมาก ในด้านหนึ่งมองว่าเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งยวดของการทูตไทยที่สามารถนำประเทศให้รอดจากการเป็นกึ่งเมืองขึ้นของอังกฤษได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีข้อวิจารณ์ว่าเป็นความอ่อนแอของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และเป็นการตัดโอกาสที่จะปรับปรุงกองทัพให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย ทำให้กองทัพสามารถกลับมามีอำนาจได้โดยง่ายดายในการทำรัฐประหาร 2490 คงปฏิเสธไม่ได้ว่าการทูตไทยในช่วงของการเจรจา สามารถทำให้ข้อเรียกร้องของอังกฤษลดน้อยลงมาเป็นลำดับ การตั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีนั้นถือได้ว่าเป็น "การเคลื่อนไหวทางการทูตที่ชาญฉลาด และก็ได้ผลตามความมุ่งหมายเป็นอย่างดี"[48] แต่ก็คงปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่าความขัดแย้งในเรื่องท่าทีต่อประเทศไทยระหว่างสหรัฐฯ และอังกฤษ เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้การทูตไทยสามารถดำเนินการเจรจาให้เป็นประโยชน์ต่อตน

ในเรื่องของนโยบายของสหรัฐฯและอังกฤษต่อสถานะของประเทศไทยหลังสงครามนั้น เป็นที่ทราบกันดีก่อนหน้าสงครามสิ้นสุดด้วยซ้ำไป กล่าวคือ สหรัฐฯมีความเห็นอกเห็นใจไทย ความสัมพันธ์อันดีระหว่างอัครราชทูต ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับเจ้าหน้าที่ของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันได้ดำเนิน

มาอย่างใกล้ชิดในระหว่างสงคราม (ไม่ว่าจะเป็นกับนายเคเนท แลนดอน นายมอฟเฟต และนายเอ็ดวิน แสตนตัน) ซึ่งส่งผลมายังการดำเนินงานอย่างใกล้ชิดระหว่างขบวนการเสรีไทยในประเทศกับ O.S.S. สหรัฐฯนั้นโดยแง่ของอุดมการณ์เดิมมีความรู้สึกที่ต่อต้านลัทธิอาณานิคมของยุโรปเป็นทุนเดิม แม้ว่าสหรัฐฯจะมีอาณานิคมของตนในฟิลิปปินส์ แต่ในวิธีคิดของสหรัฐฯ การได้มาซึ่งฟิลิปปินส์เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับนโยบายของตนไม่น้อย ความคิดเสรีนิยมในสหรัฐฯในช่วงนั้นก็คือต้องการสนับสนุนให้บรรดาอาณานิคมต่าง ๆ เป็นเอกราชในที่สุด ในเมื่อไทยเป็นประเทศเอกราชมาก่อนตลอดช่วงของสมัยอาณานิคม จึงไม่เป็นการสมควรที่จะนำนโยบาย (ของอังกฤษ) ซึ่งมีความโน้มเอียงในการสร้างอาณานิคมใหม่กลับมาใช้อีกหลังสงคราม และที่สำคัญที่สุดก็คือ การประกาศสงครามของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ไม่ได้กระทบกระเทือนผลประโยชน์และเกียรติภูมิของสหรัฐฯนัก ต่างกับอังกฤษซึ่งมีผลประโยชน์ทางการค้าในไทยมาเป็นเวลากว่า 1 ศตวรรษ ทำให้มีความรู้สึกที่เสียทั้งเกียรติภูมิและผลประโยชน์ ซ้ำอาณานิคมของตนในพม่าและมลายูยังถูกไทยเข้าครอบครองอีกด้วย การร่วมมือระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสร้างความเสียหายให้กับอังกฤษมหาศาล ในขณะที่ไม่กระทบกระเทือนสหรัฐฯเท่าใดนัก[49] และที่น่าสนใจยิ่งกว่านี้คือ ในขณะที่อังกฤษต้องสิ้นสุดฐานะเป็นมหาอำนาจอันดับหนึ่งของโลกที่ "พระอาทิตย์ไม่ตกดินในจักรภพอังกฤษ" ทั้งนี้เนื่องจากความเสียหายจากสงคราม คำกล่าวของนายกรัฐมนตรีอังกฤษ วินสตัน เชอร์ชิลล์ที่ถูกยกมาอ้างบ่อยครั้งว่า "ข้าพเจ้ามิได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อที่จะเป็นประธานในการล้มเลิกจักรวรรดิอังกฤษ"[50] มักจะถูกตีความว่าอังกฤษพยายามที่จะรักษาอาณานิคมของตนไว้อย่างสุดความสามารถ แต่ในทางกลับกันก็เปรียบเสมือนการยอมรับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเมื่อสงครามได้สิ้นสุด

ลงว่าอาณานิคมกำลังจะแตกสลาย ในขณะที่สหรัฐฯได้ก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจชั้นนำแทน และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของสหรัฐฯก็ขัดกับผลประโยชน์ของอังกฤษในไทย ทำให้นโยบายที่จะสนับสนุนความเป็นเอกราชของไทยนั้นคล้องจองกับผลประโยชน์ใหม่ที่กำลังเกิดขึ้น[51] นักสารคดีประวัติศาสตร์การเมืองผู้หนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า "วัตถุประสงค์และความมุ่งหมายของอเมริกานั้นก็เพื่อป้องกันมิให้อังกฤษเรียกร้องค่าเสียหายจากไทยรุนแรงจนเกินไป เพราะถ้าหากปล่อยให้อังกฤษเรียกร้องเอาตามความพอใจแล้ว เอกราชทางการเมืองและเอกราชทางเศรษฐกิจของไทยก็จะดำรงทรงตัวอยู่ไม่ได้ และนั่นย่อมเป็นภัยแก่เศรษฐกิจการค้าของประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นอย่างยิ่ง อเมริกามีความปรารถนาอยู่เป็นอย่างมากที่จะไม่ให้ไทยต้องประสบภาวะวิกฤตการณ์ในทางเศรษฐกิจ เพราะถ้าไทยถูกเรียกร้องอย่างรุนแรงแล้ว อาจทำให้ฐานะการเงินของไทยและเศรษฐกิจการค้าทั่วไปทรุดโทรม ภาวะที่เกิดขึ้นแก่ไทยเช่นนั้นเป็นการกระทบกระเทือนต่อการค้าของอเมริกาโดยตรง เพราะอเมริกาหมายมั่นปั้นมือเอาอย่างจริงจังว่าจะยึดตลาดการค้าในประเทศไทยไว้เป็นของตัว"[52]

ในเรื่องเกี่ยวกับนโยบายของสหรัฐฯนั้น ได้มีการประกาศอย่างแจ้งชัดแล้วตั้งแต่*ปฏิญญากรุงไคโร* โดยที่ประธานาธิบดีโรสเวลท์และประธานาธิบดีเจียงไคเช็คตกลงกัน (23 พฤศจิกายน 2486) ว่าจะให้ไทยเป็นประเทศเอกราชต่อไปภายหลังสงคราม[53] ในแง่ของจีน การดำเนินนโยบายใดที่แข็งกร้าวต่อประเทศไทย ก็จะเป็นผลเสียต่อการต่อสู้กับญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคำประกาศโฆษณาของญี่ปุ่นเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเอเชียที่จะต้องต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมของตะวันตก ในส่วนของสหรัฐฯ การดำรงฐานะเอกราชของไทยก็จะเป็นเสมือนตัวอย่างของประเทศที่เป็นเอกราชและเป็น

ประชาธิปไตยให้กับบรรรดาอาณานิคมทั้งหลายของตะวันตก นายเคเนท แลนดอน ซึ่งเคยเป็นหมอสอนศาสนาในไทยและเป็นเจ้าหน้าที่โต๊ะไทยของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันในระหว่างสงคราม (มีภริยาชื่อมากาเร็ต แลนดอน เป็นผู้แต่งหนังสือ The King and I) ได้กล่าวไว้ตั้งแต่ปี 2486 ว่า "การประเมินประเทศไทยอย่างไรต่อความตกลงหลังสงครามนั้น จะต้องพิจารณาข้อเท็จจริงที่ว่าไทยเป็นชาติเก่าแก่ที่มีวัฒนธรรมเด่นชัด และเหนือสิ่งใดคือ ชนชาวไทยต้องการเสรีภาพ ตลอดจนการดำรงอยู่ของประเทศชาติ ความพยายามที่จะเอาไทยไว้ภายใต้การครอบงำของอำนาจภายนอกนั้น อาจก่อให้เกิดไอร์แลนด์แห่งเอเชียได้"[54] การยกตัวอย่างว่าไทยจะเป็น "ไอร์แลนด์ในเอเชีย" นั้นดูเหมือนจะเป็นการเตือนอังกฤษที่มีท่าทีต่อไทยแข็งกร้าวไว้ตั้งแต่ก่อนเสร็จสิ้นสงครามด้วยซ้ำไป

ดังนั้นก็เป็นการแน่ชัดแล้วว่านโยบายของสหรัฐฯเป็นอย่างไร และเป็นที่แน่นอนว่า ทั้งนายปรีดี พนมยงค์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชย่อมจะต้องรับรู้ท่าทีดังกล่าวของสหรัฐฯ นอกจากนั้นเพียงไม่กี่วันที่ญี่ปุ่นยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไข รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันยังได้กล่าวยืนยันอย่างเป็นทางการ (ในขณะที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชถูกเรียกตัวให้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีไทย) ว่า "เมื่อปลดปล่อยได้สำเร็จ เราหวังว่าประเทศไทยจะกลับคืนสู่สภาพเดิมในประชาคมนานาชาติ เป็นประเทศเสรี มีอธิปไตย และเอกราช"[55] คำแถลงของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐฯนี้เปรียบเสมือนเปิดทางให้การเจรจาของไทยกับอังกฤษเป็นไปอย่างมีประโยชน์กับไทย นอกเหนือจากนี้ สหรัฐฯยังตกลงที่จะสนับสนุนไทยให้สมัครเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติอีกด้วยทันทีที่ไทยสามารถตกลงกับอังกฤษได้

ในด้านของอังกฤษ เราจะเห็นท่าทีที่ชัดเจนและแตกต่างออกไปจาก

คำพูดของเซอร์ โจไซห์ ครอสบี อดีตอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย ซึ่งได้รับการแลกเปลี่ยนตัวกลับไปลอนดอนเมื่อกลางปี 2485 ครอสบีได้กล่าว (2487) ถึงสถานะของไทยภายหลังสงคราม ซึ่งดูเหมือนจะเป็นคำโต้ตอบที่ขัดแย้งกับของแลนดอนข้างต้นว่า "กรณีสยามนั้นเป็นเรื่องยกเว้น ในแง่ที่ว่าสยามเป็นประเทศเดียวท่ามกลางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นรัฐเอกราช พร้อมทั้งเป็นศัตรูของบริเตนใหญ่กับสหรัฐฯ ที่สยามได้ประกาศสงครามอย่างเป็นทางการ เมื่อมีการกำหนดข้อตกลงสันติภาพ ก็จำเป็นที่สยามควรถูกลงโทษ หากว่าข้อกำหนดกฎบัตรแอตแลนติคได้รับการยอมรับ สถานะของอธิปไตยของสยามและบูรณภาพแห่งดินแดนก็ยังคงไม่ถูกกระทบกระเทือน"[56]

เซอร์โจไซห์ ครอสบี ยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า "การจัดตั้งรูปแบบบางอย่างของการควบคุมสยามไว้สักระยะหนึ่งหลังการสิ้นสุดของสงคราม ดูจะเป็นการเพียงพออย่างยิ่งในขณะนั้น"[57] จะเห็นได้ว่าท่าทีของอังกฤษก็คือต้องการลงโทษประเทศไทย (โปรดสังเกตว่าความเห็นต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น อเมริกันจะใช้คำว่า *ประเทศไทย* ในขณะที่อังกฤษใช้คำว่า *ประเทศสยาม*) และอาจจะต้องมีมหาอำนาจหนึ่งเข้ามาจัดการดูแลไทยอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะของการยึดครองทำนองเดียวกับเยอรมนีและญี่ปุ่น อันเป็นข้ออ้างของสัมพันธมิตรในการที่จะขจัดระบอบลัทธิทหารและสถาปนาความเป็นประชาธิปไตยขึ้น อย่างไรก็ตามข้อเสนอเรื่องการเข้ามายึดครองไทยก็มิได้มีการปฏิบัติ เนื่องจากท่าทีที่ไม่เห็นด้วยของสหรัฐฯและจีนตั้งแต่ก่อนสิ้นสุดสงคราม ดังนั้นในการเจรจาระหว่างไทยและอังกฤษ หัวข้อส่วนใหญ่คือเรื่องของการชดใช้ค่าเสียหายในสงครามและการเรียกร้องเอาข้าว 1.5 ล้านตัน

ในวันที่ 2 กันยายน 2488 ในขณะที่ญี่ปุ่นและสหรัฐฯลงนามในเอกสารสงบศึกบนเรือประจัญบานมิสซูรีในอ่าวโตเกียว และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชได้

เดินทางจากวอชิงตันถึงลอนดอนเพื่อผ่านกลับประเทศไทยนั้น คณะผู้แทนไทยก็เดินทางถึงเมืองแคนดี ศรีลังกาเพื่อเปิดเจรจากับอังกฤษ คณะผู้แทนนี้มีพลโทศักดิ์ เสนาณรงค์ ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก (และเคยเป็นแม่ทัพภาคใต้มาก่อน) เป็นหัวหน้าคณะ มี พันตรีป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นเลขานุการ คณะผู้แทนชุดนี้จึงเป็นผู้ที่เคยทำงานเสรีไทยมาก่อน และไปในนามของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มิใช่ในนามของรัฐบาลนายทวี บุณยเกตุ เนื่องจากอังกฤษยังไม่ให้การรับรองรัฐบาลไทย อันเป็นข้ออ้างหนึ่งที่อังกฤษจะใช้ต่อรองในการเจรจา[58]

การประชุมครั้งแรกระหว่างไทยกับอังกฤษที่เมืองแคนดีนี้ น่าสังเกตว่าสหรัฐฯไม่เห็นด้วยตั้งแต่เริ่มแรก จากข้อเขียนของ*กนต์ธีร์ ศุภมงคล* เรื่อง *การวิเทโศบายของไทย* ได้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจที่เป็นพันธมิตรในสงครามนี้อย่างเห็นได้ชัด นายกนต์ธีร์ได้ค้นเอกสารแฟ้มของสัมพันธมิตรอย่างกว้างขวาง และกล่าวว่าอังกฤษตระหนักดีในปัญหาความแตกต่างในเรื่องนโยบายของตนกับสหรัฐฯที่มีต่อไทย ทั้งยังถูกเรียกร้องจากสหรัฐฯให้ส่งหัวข้อเจรจาให้ทราบด้วย เป็นการเผยท่าทีของสหรัฐฯแต่แรกเริ่มว่าการตกลงใดๆ กับไทยนั้น สหรัฐฯถือว่าตนกับอังกฤษจะต้องตกลงเห็นชอบกันเสียก่อน ดังนั้นหัวข้อในการเจรจาที่แคนดีนั้น อังกฤษต้องส่งให้สหรัฐอเมริกาทราบเป็นแนวทาง และก็ปรากฏว่าสหรัฐฯไม่สู้จะเห็นด้วยนัก ถึงกับโต้แย้งแม้ในเรื่องสถานที่การเจรจาว่าไม่ควรเป็นที่เมืองแคนดี เพราะที่นั่นเป็นกองบัญชาการทหารสูงสุดของสัมพันธมิตร แม้จะมีลอร์ด หลุยส์ เมานท์แบตเตนเป็นผู้บัญชาการสูงสุดก็ตาม แต่ก็มีนายพลวีเลอร์ของสหรัฐฯเป็นรองผู้บัญชาการอยู่ ข้อโต้แย้งของสหรัฐฯอีกประการหนึ่งก็คือจะให้เจรจากับตัวแทนของรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างเดินทางกลับไทย)

การประชุมครั้งแรกระหว่างวันที่ 3-8 กันยายน 2488 สามารถตกลงกันได้เพียงเรื่องการทหาร ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในไทย และการที่กองทัพไทยยินดีจะช่วยเหลือในการปฏิบัติงานของสัมพันธมิตรในครั้งนี้เท่านั้น คณะผู้แทนไทยปฏิเสธที่จะลงนามในเรื่องที่เกี่ยวกับการเมืองใดๆ ทั้งสิ้น ความรีบร้อนของอังกฤษจะเห็นได้จากการที่พยายามรวบรัดให้มีการลงนามในความตกลงสมบูรณ์แบบแทนที่จะเป็นสนธิสัญญา ซึ่งเป็นเรื่องระหว่างคณะผู้แทนมิใช่ระหว่างประมุขต่อประมุขของรัฐ ทั้งนี้อังกฤษทราบดีว่ายิ่งปล่อยเวลาให้เนิ่นนานออกไปเท่าไร สหรัฐฯก็จะมาเกี่ยวข้องมากขึ้นเท่านั้น และทางไทยก็ดูจะทราบดีว่าผลประโยชน์นี้จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการ"ซื้อเวลา" ที่น่าสนใจก็คือในการประชุมยกแรกนี้ได้กลายเป็นเรื่องที่สหรัฐฯและอังกฤษขัดแย้งกันอย่างเปิดเผยในที่สุด ทั้งนี้เพราะผู้แทนของอังกฤษ (นาย อี เอ็ม เดนิง ที่ปรึกษาทางการเมืองของลอร์ด หลุยส์ เมานต์แบตเตน) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้เจรจาที่แข็งกร้าวของอังกฤษได้ยื่น *"ข้อเสนอ 21 ข้อ"* ต่อคณะผู้แทนไทย ในข้อเสนอดังกล่าวมีทั้งการเรียกร้องค่าเสียหายในสงครามอย่างเต็มที่ การเข้าควบคุมการค้าส่งออกของไทย (ข้าว ไม้สัก ยางพารา และดีบุก) การผูกขาดการบินพาณิชย์ในกรุงเทพฯ และให้ไทยบริจาคข้าว 1.5 ล้านตันให้อังกฤษ รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวกับการทหาร เช่น การที่อังกฤษจะเข้ามาตั้งกองทหารของตนไว้ในไทยระยะหนึ่ง ทำการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงกองทัพไทยมิให้มีลักษณะเป็นลัทธิทหารอีกต่อไป ตลอดจนการที่จะจัดการกับอาชญากรสงคราม

หากมีการลงนามก็หมายความว่า อังกฤษในฐานะของประเทศชนะสงครามสามารถจะตีความการตกลงครั้งนี้ให้ประโยชน์แก่ตนได้ตามที่เห็นชอบ[59] ซึ่งสหรัฐฯก็ตีความอย่างกว้างขวางเช่นกันว่า ข้อเรียกร้อง 21 ข้อนี้เป็นการล่วงละเมิดเอกราชและอธิปไตยของไทย ข้อขัดแย้งนี้สหรัฐฯถือเป็นเรื่องใหญ่

ถึงขนาดให้ทูตของตนในลอนดอนเข้าพบนายกรัฐมนตรีแอตลี ก่อนหน้าที่อังกฤษจะนำข้อเรียกร้อง 21 ข้อเสนอต่อไทยด้วยซ้ำไป

ความขัดแย้งระหว่างสหรัฐฯและอังกฤษในยกแรกนี้ได้ขยายวงออกไปนอกที่ประชุมเจรจา กล่าวคือ ในสหรัฐฯ *"ข้อเรียกร้อง 21 ข้อ"* ได้ถูกนำออกสู่มหาชน และหนังสือพิมพ์ในสหรัฐฯก็กลายเป็นผู้เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลต่อการเจรจา อาจจะเป็นความโชคร้ายของอังกฤษที่ยื่นข้อเสนอจำนวน 21 ข้อพอดี และก็ถูกตีความว่านี่คือ *"21 Demands"* เช่นเดียวกับที่ญี่ปุ่นได้ยื่นต่อจีนเมื่อปี 1919 (อันนำไปสู่การต่อต้านญี่ปุ่นอย่างหนัก และเป็นสาเหตุหนึ่งของขบวนการ 4 พฤษภาคม 1919 ในจีน) หนังสือพิมพ์ที่ทรงอิทธิพลหลายฉบับในสหรัฐฯ ได้ประณามข้อเรียกร้องนี้ของอังกฤษ ไม่ว่าจะเป็น *New York Herald Tribune, Washington Star*[60] และที่สำคัญคือ *New York Times* (September 15, 1945) ซึ่งผู้สื่อข่าวในตะวันออกไกลได้รายงานว่าประเทศไทยนั้นเป็นความหวังของสหรัฐฯที่จะเป็นเสมือน "ผู้นำทางในระเบียบการเมืองใหม่ของเอเชีย โดยปลอดจากลัทธิอาณานิคม"[61]

ดังนั้นเมื่อคณะผู้แทนไทยชุดที่ 2 ไปประชุมเรื่องนี้ใหม่ในช่วงปลายเดือนกันยายน 2488 คณะผู้แทนไทยก็มีท่าทีที่แข็งกร้าวมากขึ้น ในขณะเดียวกันสหรัฐฯก็เข้ามาเกี่ยวข้องในการเจรจาอย่างเต็มที่ โดยที่มีนาย*ชาร์ล โยสต์* ซึ่งเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองของรองผู้บัญชาการทหารสูงสุดฝ่ายสัมพันธมิตร (ที่เป็นอเมริกัน) ติดต่ออย่างใกล้ชิดกับคณะผู้แทนไทย ผู้แทนไทยชุดนี้เป็นตัวแทนโดยตรงของรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช โดยมี ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยยันต์ (ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีและกระทรวงการคลัง) เป็นหัวหน้า ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยยันต์ เป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย (2485-2489) และเคยร่วมอยู่ในคณะทูตเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งมี

นายวนิช ปานะนนท์ เป็นหัวหน้า และได้ไปประชุมที่กรุงโตเกียวเรื่องเกี่ยวกับการกู้เงินของญี่ปุ่นเพื่อใช้จ่ายสำหรับทหารของตนมาก่อน (เมื่อเมษายน 2485) และต่อมาได้เป็นรัฐมนตรีการว่าการกระทรวงคลังหลังรัฐประหาร 2490 การประชุมครั้งนี้ดำเนินไปได้เพียง 2 ครั้ง ทั้งผู้แทนไทยและอังกฤษ (นายเดนิง) ก็ขัดแย้งกันมาก ถึงขนาดโต้เถียงกันในเรื่องรายละเอียดของหนังสือมอบอำนาจว่าคณะผู้แทนไทยจะทำความตกลงกับอังกฤษได้แค่ไหน และในที่สุดการเจรจาก็หยุดชะงักลงอย่างสิ้นเชิง เปลี่ยนเป็นการส่งจดหมายโต้ตอบกันทั้ง ๆ ที่ต่างก็อยู่ในเมืองแคนดีด้วยกัน นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล ตัวแทนของกระทรวงการต่างประเทศไทย ซึ่งอยู่ในคณะผู้แทนนี้ด้วยได้เล่าถึงการประชุมครั้งนั้นไว้อย่างน่าสนใจว่า คณะผู้แทนไทยเดินทางถึงเมืองแคนดีเมื่อ 23 กันยายน (นายโยสต์ที่ปรึกษาอเมริกันเดินทางมาถึง 24 กันยายน) คณะผู้แทนไทยอยู่จนกระทั่ง 11 พฤศจิกายนก็เดินทางกลับ รวมแล้วอยู่ในศรีลังกาเกือบ 2 เดือน แต่ตลอดเดือนตุลาคมและต้นพฤศจิกายนไม่มีการประชุม ทั้งนี้เพราะปัญหาความขัดแย้งเรื่องอำนาจของผู้แทนไทยว่าจะตกลงกับอังกฤษได้แค่ไหน และต่อมานายเดนิงก็ต้องเดินทางไปราชการที่อินโดนีเซีย ดังนั้นคณะผู้แทนไทยก็แขวนลอยอยู่ในศรีลังกาเป็นเวลานาน ถึงขนาดบางครั้งก็ต้องฆ่าเวลาด้วยการออกทัศนาจรและไปซื้อพลอยเป็นต้น แต่ที่น่าสนใจกว่านี้ก็คือ การที่คณะผู้แทนไทยได้ใช้ประโยชน์จากการดึงสหรัฐฯเข้ามาถ่วงข้อเรียกร้องของอังกฤษได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังที่นาย*กนต์ธีร์ ศุภมงคล* ได้เล่าไว้ว่า

> *ในช่วงนั้น ข้าพเจ้ารับหน้าที่อันมิสู้จะมีผู้ใดชอบนัก คือ เป็นพรายกระซิบเรื่องการเจรจากับนายเดนิงให้ฝ่ายอเมริกันทราบ ข้าพเจ้าเคยถูกส่งไปเจรจากับกระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน*

ในคณะของท่านทูตเสนีย์ที่กรุงวอชิงตัน ได้ทำความรู้จักมักคุ้นกับข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศและเจ้าหน้าที่ของโอ.เอส.เอส. เป็นจำนวนมาก เมื่อทราบว่าทางกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันส่งนายโยสต์มาสังเกตการณ์การเจรจาระหว่างอังกฤษกับไทยที่แคนดี ข้าพเจ้าก็เริ่มหาทางติดต่อด้วยทันที แต่ต้องกระทำด้วยความระมัดระวังพอสมควร ตามวิธีการตกลงกันคือ เมื่อข้าพเจ้าต้องการ จะมีรถจิ๊ปทหารอเมริกันเก่าๆ มาจอดรออยู่ในบริเวณโรงแรมควีนส์ ข้าพเจ้าเดินเล่น ไม่มีใครสังเกต ข้าพเจ้าขึ้นไปนั่งเคียงคนขับ แล้วแล่นออกจากโรงแรมพาข้าพเจ้าไปพบกับนายโยสต์[62]

ดังนั้นอิทธิพลของสหรัฐฯจึงได้เข้ามาแทรกแซงการเจรจาอย่างเต็มที่ และก็กลายเป็นผลประโยชน์ของไทยในการลดข้อต่อรองของอังกฤษลงมาอย่างมาก ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน สหรัฐฯถึงกับยื่นบันทึกช่วยจำต่ออังกฤษให้ลดข้อเรียกร้องของตนเสีย[63] ทั้งหมดนี้ดำเนินไปพร้อมๆ กับแรงกดดันจากหนังสือพิมพ์ในสหรัฐฯ และถึงขนาดว่ามีผู้แทนสภาล่างของสหรัฐฯเสนอให้ตัดเงินช่วยเหลือในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของอังกฤษหลังสงคราม[64] ดังนั้นเมื่อเปิดประชุมกันเป็นครั้งที่ 3 ที่สิงคโปร์เมื่อเดือนธันวาคม 2488 อังกฤษก็ต้องยอมลดข้อเรียกร้องของตน ความตกลงสมบูรณ์แบบที่ลงนามกันเมื่อ 1 มกราคม 2489 (ไทยต้องลงนามกับอินเดียและออสเตรเลียด้วยในฐานะเป็นประเทศที่เป็นส่วนหนึ่งของบริเตนใหญ่) สถานะสงครามระหว่างอังกฤษและไทยก็สิ้นสุดลงโดยที่ไทยยอมจ่ายค่าเสียหายในสงครามเป็นเงิน 5,224,220 ปอนด์ จะยอมให้มีการควบคุมราคาสินค้าออกของไทย คือ ข้าว ยางพารา ดีบุก และ

ไม้สักอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ไทยตกลงที่จะไม่ขุดคอคอดกระโดยไม่ได้รับคำปรึกษาและยินยอมจากอังกฤษ ไทยคืนดินแดนที่ได้มาในพม่าและมลายู พร้อมทั้งจะส่งข้าว 1.5 ล้านตันให้อังกฤษ ส่วนข้อเรียกร้องเดิมของอังกฤษในการตั้งกองทหารของตนในไทย การเข้ามาจัดการกองทัพไทยมิให้เป็นลัทธิทหารนิยม หรือการดำเนินการกับอาชญากรสงครามนั้นอังกฤษได้ตัดออกไปจากการเจรจา[65] อังกฤษรับรองที่จะสนับสนุนให้ไทยเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ

อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเป้าหมายหนึ่งทางการต่างประเทศของรัฐบาล "พลเรือน" ไทยภายหลังสงครามโลกก็คือการเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ อันถือได้ว่าเป็นสมาคมระดับโลกของฝ่ายสัมพันธมิตรที่ชนะสงคราม เป็นองค์กรที่จะทำให้ประเทศไทยได้รับการรับรองฐานะในเวทีของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ดังนั้นรัฐบาลทุกชุดในช่วงนี้จึงพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะเข้าเป็นสมาชิกให้ได้ ความพยายามนี้มาสำเร็จลงในสมัยของรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งเป็นผลจากการพยายามเจรจามิให้สมาชิกคณะมนตรีความมั่นคง 5 มหาอำนาจคัดค้านการสมัครของไทย และในการประชุมวันสุดท้ายของสมัยประชุมที่หนึ่งของสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ เมื่อ 15 ธันวาคม 2489 ไทยก็ได้เข้าเป็นสมาชิกสมประสงค์ ถือได้ว่าเป็นความสำเร็จอีกชิ้นหนึ่งของการทูตไทย ที่แม้ว่าจะประกาศสงครามกับทั้งอังกฤษและสหรัฐฯ ทั้งมีปัญหากับจีน ตลอดจนปัญหาดินแดนกับฝรั่งเศส แต่ไทยก็สามารถนำประเทศผ่านปัญหาเหล่านั้นมาได้ แต่การเข้าสหประชาชาติก็มีผลต่อการเมืองไทยสมัยนั้นไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากลำดับของความพยายามที่จะให้มหาอำนาจทั้ง 5 ไม่คัดค้านการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของไทย (ไทยพยายามหาลู่ทางที่จะสมัครเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติโดยการให้ผู้แทนของตนสอบถามที่นิวยอร์คในเดือนพฤษภาคม 2489 ในสมัยรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์[66]

และก็เข้าได้ในปลายปีนั้นในสมัยของรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์)

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าในกรณีของสหรัฐฯนั้น เนื่องจากทั้งนโยบายและผลประโยชน์ของสหรัฐฯสอดคล้องกับการที่จะสนับสนุนไทย ดังนั้นไทยก็ได้รับคำมั่นสัญญาเรื่องการเข้าเป็นสมาชิกทันทีที่สามารถทำความตกลงสมบูรณ์แบบกับอังกฤษได้สำเร็จ ปัญหาที่เหลือต่อมาก็คือกับฝรั่งเศส จีน และสหภาพโซเวียต ในสามประเทศที่เหลือนี้การเจรจากับจีนและฝรั่งเศสจัดเป็นปัญหาหนักพอๆ กัน แม้ว่าไทยจะถือว่าไม่มีสถานะสงครามกับฝรั่งเศสก็ตาม แต่ฝรั่งเศสถือว่ามีสถานะสงครามต่อกันโดยพฤตินัยนับแต่ปี 2483 ในกรณีของการเรียกร้องดินแดนอินโดจีน รัฐบาลของฝรั่งเศสเสรีของนายพลชาร์ลส์ เดอโกลล์ไม่ยอมรับสนธิสัญญาโตเกียว (9 พฤษภาคม 2484) ที่รัฐบาลไทยทำไว้กับรัฐบาลวิชี ซึ่งถือว่าเป็นรัฐบาลหุ่นของเยอรมนี ดังนั้นดินแดนทั้งหมดที่ไทยได้มา (ลานช้าง นครจำปาศักดิ์ พิบูลสงคราม พระตะบอง) จะต้องคืนให้กับฝรั่งเศส น่าสนใจว่าในคำประกาศสันติภาพของนายปรีดี พนมยงค์ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นไม่มีการกล่าวถึงดินแดนของฝรั่งเศสเหล่านี้ ในขณะที่คำประกาศสันติภาพได้กล่าวว่าไทยพร้อมจะคืนดินแดนในพม่าและมลายูให้อังกฤษทันที ในแง่ของความรู้สึกทั่วไปคนไทยอาจจะไม่มีความผูกผันทางประวัติศาสตร์มากนักกับดินแดนทั้งในพม่าและมลายู แต่ขณะที่มีความผูกพันและรู้สึกว่าดินแดนในลาวและกัมพูชาเป็น "ของเรา" อย่างลึกซึ้ง ทั้งการได้มาซึ่งดินแดนในอินโดจีนฝรั่งเศสก็ได้รับการประชาสัมพันธ์อย่างครึกโครมในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามดังที่กล่าวมาแล้ว ดินแดนดังกล่าวจึงคล้ายกับเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยไป ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมามีการจัดการปกครองในฐานะจังหวัดของประเทศไทย มีแม้แต่การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้ามานั่งทำงานในกรุงเทพฯ (เลือกตั้งใน 4 จังหวัดเมื่อกรกฎาคม 2488)[67]

และเมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไปอีกครั้ง (6 มกราคม 2489)[68] ก็มีการเลือกตั้งใน 4 จังหวัดนี้เช่นกัน ทำให้เรื่องของดินแดนนี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อนทางการเมืองไทยอย่างมาก ฝรั่งเศสได้ถือว่าหากไทยไม่คืนดินแดนดังกล่าวก็จะคัดค้านการเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ และฝรั่งเศสก็ได้พยายามที่จะเข้ามามีส่วนร่วมเจรจาพร้อมๆ กับอังกฤษในการประชุมที่เมืองแคนดี อังกฤษเองก็ได้พยายามจะใช้ไพ่ใบนี้บีบบังคับไทยในการเจรจา แต่เนื่องจากทราบว่าจะทำให้เกิดปัญหาล่าช้าและยืดยาว ทั้งนี้เพราะข้อเสนอครั้งแรกของฝรั่งเศสมีถึงขั้นเรียกร้องให้ไทยคืนพระแก้วมรกตให้กับลาวด้วย แต่เนื่องจากอังกฤษต้องการให้ตนเองตกลงกับไทยโดยเร็วที่สุดเพื่อหลีกเลี่ยงการแทรกแซงจากสหรัฐฯ ดังนั้นเรื่องการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเป็นเรื่องที่ถูกแยกออกเฉพาะ และรัฐบาลไทยในช่วงนี้ทุกชุดพยายามที่จะหลีกเลี่ยงการเจรจาเรื่องนี้ กว่าจะตกลงยินยอมคืนดินแดนให้ฝรั่งเศสก็ต่อเมื่อ 17 พฤศจิกายน 2489 เป็นเวลาเกือบ 1 ปีภายหลังที่ได้ลงนามกับอังกฤษ และในกรณีปัญหาดินแดนนี้ สหรัฐฯ ก็ได้เข้ามาไกล่เกลี่ยโดยให้ไทยยินยอมต่อข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส มีการลงนามในข้อตกลงกันที่กรุงวอชิงตัน โดยที่สหรัฐฯยืนยันใน *"สถานะเดิม"* (status quo) ของดินแดนในอินโดจีนก่อนสงคราม และพยายามชักจูงให้ไทย (รัฐบาลสมัยพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) เห็นว่าแม้ไทยจะมีข้ออ้างทางประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ตอนนี้สหรัฐฯเห็นว่าไทยควรมองไปในอนาคตมากกว่า

สำหรับในเรื่องของสหภาพโซเวียต ปัญหาอยู่ที่ว่าไทยและสหภาพโซเวียตไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกัน และสหภาพโซเวียตยังถือว่าไทยมีการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ (มีกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสม์) ดังที่ทราบกันดีแล้วว่ารัสเซียและไทยมีความสัมพันธ์อันดี โดยเฉพาะในระดับราชสำนักระหว่างราชวงศ์โรมานอฟและราชวงศ์จักรี แต่ความสัมพันธ์นี้ได้ขาดไปนับตั้งแต่การ

ปฏิวัติใหญ่ ค.ศ.1917 (2460) ที่เปลี่ยนรัสเซียเป็นสหภาพโซเวียต ความกลัวลัทธิคอมมิวนิสม์ทำให้ราชสำนักไทยไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตอีกต่อไป และในช่วงของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาจากปัญหาของการเมืองภายในและความขัดแย้งในหมู่คณะราษฎรเอง (ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3) ทำให้รัฐบาลไทยตราพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ขึ้นมาในปี 2476 เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้มีการติดต่อที่จะเปิดความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตมาแล้วเมื่อ 2484 แต่ได้หยุดชะงักไปเพราะสงครามโลกครั้งที่สอง[69] ดังนั้นข้อต่อรองในการได้รับความสนับสนุนจากสหภาพโซเวียตก็คือ การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ ซึ่งไทยได้ยอมตกลงด้วยทั้งสองข้อ โดยที่นาย*ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร* (ผู้แทนฯสุราษฎร์ธานี) ได้เสนอให้ยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ (12 กันยายน 2489)[70] และต่อมาก็มีการแลกเปลี่ยนหนังสือที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตแก่กัน (28 ธันวาคม 2489)[71]

ดังนั้นเมื่อพิจารณาในความหมายของการต่างประเทศและทางการทูตก็นับได้ว่ารัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ประสบความสำเร็จในเป้าหมายเร่งด่วนเฉพาะหน้าของไทย กล่าวคือ ยุติสถานะสงครามกับอังกฤษ และเปิดทางให้ไทยสามารถจะเข้าองค์การสหประชาชาติได้ อันเป็นเป้าหมายสำคัญของนโยบายต่างประเทศ ในทางการทูตก็ดูเหมือนว่าได้ใช้ยุทธวิธีที่ถือกันว่าเป็นความชำนาญพิเศษของผู้นำไทยในการที่จะสร้างดุลระหว่างมหาอำนาจเพื่อผลประโยชน์สูงสุดของประเทศ ดังที่เคยดำเนินมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อเผชิญกับการล่าอาณานิคมของของอังกฤษและฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตามก็มีข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อเรื่องนี้ไม่น้อย กล่าวคือ การ

สูญเสียโอกาสที่จะจัดการให้กองทัพไทยมีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยและไม่เข้ามาควบคุมการเมืองไทย ดังที่สัมพันธมิตรได้ทำสำเร็จในกรณีของเยอรมนีและญี่ปุ่น *แฟรงค์ ซี ดาลิง* ได้วิจารณ์ว่านโยบายของสหรัฐฯนั้นมีส่วนที่โรแมนติกต่อการมองประเทศไทยอยู่ไม่น้อย คือมองอย่างเห็นอกเห็นใจต่อประเทศไทยที่ตกอยู่ในวงล้อมของลัทธิอาณานิคมมาเป็นเวลานาน มีความเป็นตัวของตัวเองในแง่ของวัฒนธรรม มีความรักในเอกราช (แบบเดียวกับของสหรัฐฯ) ดังนั้นจึงเป็นประเทศที่สหรัฐฯต้องช่วยเหลือ วิธีการมองแบบนี้อาจกล่าวได้ว่ามาจากความไม่เข้าใจต่อการเมืองภายในของไทยนัก ทั้งนี้เพราะผู้ที่เข้าไปมีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯ ส่วนใหญ่เป็นหมอสอนศาสนา ซึ่งต่างกับของกรณีอังกฤษที่คุ้นเคยและมีผลประโยชน์ในไทยมาเป็นเวลากว่าหนึ่งศตวรรษ ที่ทำให้อังกฤษเข้าใจการเมืองภายในของไทยมากกว่าสหรัฐฯ เข้าใจถึงความนิยมชมชอบของประชาชนที่มีต่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงก่อนสงคราม และแม้ว่าเมื่อเกิดสงครามแล้วก็ตาม จอมพล ป. พิบูลสงครามและลัทธิทหารไทยก็ยังไม่ถึงกับเสียเกียรติภูมิและลดความเชื่อถือดังในกรณีของเยอรมันและญี่ปุ่น ลักษณะของลัทธิทหารไทยแม้จะมีการบุกเข้าไปเอาดินแดนจากประเทศอื่น แต่การ "เรียกร้องดินแดน" ของไทยครั้งนี้ก็ต่างกับการรุกรานของลัทธิทหารอย่างในกรณีของเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น ที่มีลักษณะเป็นลัทธิจักรวรรดินิยมอย่างสูงของประเทศที่มีการ*พัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งมุ่งขยายดินแดนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน* อย่างเห็นได้ชัด

เชิงอรรถ

1. จดหมายฉบับดังกล่าว อ. พิบูลสงครามกล่าวว่า "จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้เขียนด้วยลายมือตนเองโดยตลอด แล้วให้ข้าพเจ้าเป็นผู้พิมพ์ และส่งไปยังบรรณาธิการหนังสือพิมพ์หลายฉบับในพระนคร" ดู อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2519), หน้า 639-694. อนึ่งควรตั้งข้อสังเกตว่าการเขียนจดหมายเพื่อชี้แจงทางการเมืองในเรื่องสำคัญ ๆ ที่เป็นประเด็นขัดแย้งกันทางความคิดนี้เป็นลักษณะพิเศษของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ทำบ่อยครั้ง ดังจะเห็นได้จากกรณีภายหลังที่ถูกรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หรือในกรณีที่มีถึงนายปรีดี พนมยงค์ในเรื่องของกรณีสวรรคต เป็นต้น

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 678-680. ในเรื่องการพยายามติดต่อกับจีนช่วงต้นปี 2487 ของจอมพล ป. พิบูลสงครามนี้ เราไม่มีเอกสารนอกเหนือไปจากเอกสารของจอมพล ป. พิบูลสงครามและผู้ทำงานใกล้ชิดกับท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งขาดหลักฐานจากทางฝ่ายจีน-อังกฤษ-สหรัฐฯ อาจเป็นไปได้ว่าการติดต่อระหว่างกันอาจจะเป็นไปในระดับล่างของนายทหารในกองทัพไทยกับกองพล 93 ของจีนในยูนนาน เพราะดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ในหัวข้อ "นโยบาย 'นิยมไทย' และ การต่อต้านคนจีน" ของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น สร้างความไม่พอใจให้กับเจียงไคเช็คอย่างมาก ดังนั้น อาจเป็นการยากที่จีนจะยอมรับการดำเนินการใต้ดินของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อเปรียบเทียบกับการรับรองที่ได้ติดต่อกันมาก่อนหน้านั้นระหว่างรัฐบาลจีนกับเสรีไทยสายในประเทศของนายปรีดี พนมยงค์ และกับทั้งสายจากอังกฤษและสหรัฐฯ ซึ่งต่างก็ได้ไปถึงกรุงจุงกิงและการดำเนินงานได้คืบหน้าไปมากแล้ว แต่ก็น่าสนใจที่ข้ออ้างนี้เป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักประวัติศาสตร์ไทยไม่น้อย ดู รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 208.

3. พล.อ.เนตร เขมะโยธิน, **งานใต้ดินของพันเอกโยธี** (พระนคร : บริษัทธนะการพิมพ์, 2510), หน้า 18-19.

4. สุพจน์ ด่านตระกูล (ผู้รวบรวม), **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์และจอมพล ป. พิบูลสงคราม** (กรุงเทพฯ : ศิริพรการพิมพ์, 2522), หน้า 197-198. เน้นโดยผู้เขียน.

5. สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ.2481-2592** (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 152-153.

6. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 444.

7. เรื่องเดียวกัน, หน้า 427.

8. เรื่องเดียวกัน, หน้า 428.

9. เรื่องเดียวกัน, หน้า 462.

10. เรื่องเดียวกัน, หน้า 423.

11. เรื่องเดียวกัน, หน้า 416. เน้นตามต้นฉบับ

12. "คณะกรรมการขนย้ายทรัพย์มีค่าของชาติ" นี้ตั้งเมื่อ 11 กันยายน 2486 ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามจะมีคำสั่งถามและเร่งรัดการปฏิบัติการอย่างใกล้ชิดเป็นระยะ ๆ ดู อ. พิบูลสงคราม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 425-445. ในเรื่องการขนย้ายสมบัติมีค่านี้จอมพล ป. พิบูลสงคราม กล่าวว่า "เพื่อป้องกันมิให้ญี่ปุ่นปล้นสะดมทรัพย์สมบัติของชาติอันมีพระแก้วมรกตและทรัพย์มีค่าอื่น ๆ ที่เราได้โยกย้ายเอาไปเก็บไว้ที่เพชรบูรณ์", หน้า 692. เรื่องการย้ายพระแก้วมรกตไปเพชรบูรณ์นี้ ดูเหมือนจะมีหลักฐานกล่าวถึงแต่ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ในจดหมายขอความเห็นใจ 6 กันยายน 2486) นี้เท่านั้น ไม่มีหลักฐานอื่นใดว่าได้ขนย้ายไปจริงหรือไม่

อนึ่ง วิเทศกรณีย์ ได้กล่าวไว้ว่า "จอมพล ป. ยังสั่งให้โยกย้ายทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์อันมีอยู่เป็นจำนวนมากมาย ล้วนแล้วแต่ของมีค่าทั้งสิ้นไปหลบซ่อนไว้ในถ้ำเมืองเพชรบูรณ์ด้วย แต่เป็นที่น่าเสียใจ การโยกย้ายทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์นั้น ได้มีผู้ทุจริตยักยอกทรัพย์บางอย่างไว้เป็นประโยชน์ส่วนตัว นับเป็นการกระทำที่เลวที่สุด" ดู วิเทศกรณีย์ (สมบูรณ์ คนฉลาด), **ยุคทมิฬ** (พระนคร : โอเดียนการพิมพ์, 2503), หน้า 531. น่าสนใจว่าบรรดาทรัพย์สมบัติเหล่านี้ภายหลังสงครามได้ย้ายกลับมากรุงเทพฯและมิได้มีการเปิดหีบห่อเหล่านั้นอีกเลย จนกระทั่งฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี เมื่อ 2525 จึงได้มีการเปิดสำรวจ และทำทะเบียนประวัติกันใหม่ ข้อมูลนี้ผู้เขียนได้จากอาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ ซึ่งได้เข้าไปช่วยงานในการสำรวจและทำทะเบียนในครั้งนั้น จึงขอขอบคุณ ณ ที่นี้ด้วย

13. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 487.

14. เรื่องเดียวกัน, หน้า 519.

15. เรื่องเดียวกัน, หน้า 448.

16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 451.

17. เรื่องเดียวกัน, หน้า 465.

18. เรื่องเดียวกัน, หน้า 463.

19. เรื่องเดียวกัน, หน้า 462-463.

20. เรื่องเดียวกัน, หน้า 461.

21. เรื่องเดียวกัน, หน้า 527-529.

22. รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...,** หน้า 210-211.

23. วิเทศกรณีย์, **ยุคทมิฬ**, หน้า 526-528. เน้นโดยผู้เขียน.

24. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 569-576.

25. Jayanta Kumar Ray, **Portraits of Thai Politics** (New Delhi : Orient Longman Ltd., 1972), pp. 15-16. และ อ. พิบูลสงคราม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 575. น่าสังเกตว่าวิธีการไม่เข้าร่วมประชุมหรือการหาตัวไม่พบนี้ จะเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของนักการเมืองไทย ดังที่เราได้เห็นมาแล้วว่าเมื่อวันที่ญี่ปุ่นบุก 8 ธันวาคม 2484 นั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ไม่อยู่ในกรุงเทพฯ และวันที่ 25 มกราคม 2485 เมื่อมีการประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกานั้น นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ท่านหนึ่งจะต้องลงนามในคำประกาศดังกล่าว ก็ไม่อยู่ในกรุงเทพฯ อีกเช่นกัน ในการเสนอพระราชกำหนดเรื่องนครบาลเพชรบูรณ์ และพุทธบุรีมณฑลทั้งสองฉบับนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามก็มิได้มาเสนอเอง แต่ให้หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเสนอเรื่องเพชรบูรณ์แทน ส่วนพุทธบุรีมณฑลก็ให้ พล.ต.ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้เสนอ

26. สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทย...,** หน้า 154.

27. อ. พิบูลสงคราม, **จอมพล ป. พิบูลสงคราม**, เล่ม 3, หน้า 581-582.

28. คณะกรรมการจัดทำประวัติกองทัพไทยใน 200 ปี, **ประวัติกองทัพไทย 200 ปี พ.ศ.2325-2525** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2525), หน้า 266-269. และดู **อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลผิน ชุณหะวัณ** (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, 2516), หน้า 49-66.

29. สุพจน์ ด่านตระกูล, **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทาง**

ประวัติศาสตร์..., หน้า 147.

30. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลผิน ชุณหะวัณ, หน้า 81-82. น่าสนใจว่าการเข้าร่วมประชุมคราวนี้ของ พล.ท.(จอมพล) ผิน ชุณหะวัณ ทำให้เมื่อกลับไปเชียงตุงได้ 7 วัน (1 กันยายน 2487) ก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งข้าหลวงทหารสหรัฐไทยเดิม และให้เข้าประจำกรมเสนาธิการทหารบก ครั้นเมื่อกลับมากรุงเทพฯไม่เท่าไหร่ก็ถูกปลดออกจากราชการทหาร (1 กุมภาพันธ์ 2488), "ฐานมั่วสุมวิจารณ์เรื่องต่างๆ ไม่ช่วยกันทำงาน"

31. อ. พิบูลสงคราม, จอมพล ป. พิบูลสงคราม, เล่ม 3, หน้า 588.

32. สุพจน์ ด่านตระกูล, พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัสพูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์..., หน้า 147.

33. อ. พิบูลสงคราม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 589. ความพยายามของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่จะจัดตั้งการส่งวิทยุกระจายเสียงของตน ด้วยการย้ายคนขึ้นไปทำงานด้วยครั้งนี้ ทำให้นายสังข์ พัธโนทัย เจ้าของรายการสนทนา ("นายมั่น-นายคง") ที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ในหัวข้อ "เครื่องมือของรัฐและนโยบายการสร้างชาติและวัฒนธรรมใหม่" ได้ขึ้นไปทำงานที่ลพบุรีและทำให้ถูกปลดออกจากราชการฐานทำงานเกินหน้าที่

34. เรื่องเดียวกัน, หน้า 597.

35. เรื่องเดียวกัน, หน้า 590.

36. เรื่องเดียวกัน, หน้า 594-595.

37. เรื่องเดียวกัน, หน้า 598.

38. เรื่องเดียวกัน, หน้า 602-603.

39. เรื่องเดียวกัน, หน้า 602. ดูเหมือนว่าความพยายามที่จะอยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดนี้ จะมีตัวอย่างทางประวัติศาสตร์อีกครั้งหนึ่งคือ ในกรณีของ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งจอมพลถนอม กิตติขจร ได้ถูกสถานการณ์บีบบังคับให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ 14 ตุลาคม แต่การประท้วงและการจลาจลในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะการเผาหน่วยราชการตามแนวถนนราชดำเนินยังคงดำเนินอยู่ต่อไป เพราะนิสิตนักศึกษาประชาชนไม่เชื่อว่าจอมพลถนอม กิตติขจรซึ่งอยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดนั้น จะไม่ใช้อำนาจทางทหารของตนสั่งปราบปรามต่อไปอีก จนเมื่อมีการประกาศว่าจอมพลถนอม กิตติขจรได้ลาออกจากตำแหน่งทางทหารและบุคคลทั้งสาม (รวมทั้ง จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจร) ได้เดินทางออกจากประเทศไปแล้ว การประท้วงและการจลาจลจึงสงบลงได้

40. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)** (กรุงเทพฯ: ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 465-467. (เน้นโดยผู้เขียน). สำหรับเบื้องหลังเรื่องการประกาศสันติภาพนี้ ดู กนต์ธีร์ ศุภมงคล, **การวิเทโศบายของไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 179.

41. กนต์ธีร์ ศุภมงคล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 210-212.

42. เรื่องเดียวกัน, หน้า 210. ในการยับยั้งมิให้กองทหารจีนเข้ามาในไทยนั้น ประธานาธิบดีทรูแมน แห่งสหรัฐอเมริกาได้มีคำสั่งเมื่อ 2 กันยายน 2486.

43. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 472.

44. กนต์ธีร์ ศุภมงคล, **การวิเทโศบายของไทย**, หน้า 171.

45. สภาผู้แทนราษฎรได้มีมติให้แต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์อยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการต่อไปอีกเมื่อวันที่ 6 กันยายน 2488 รัชกาลที่ 8 ทรงบรรลุนิติภาวะในวันเฉลิมพระชนมพรรษา 20 กันยายน 2488 แต่ยังไม่เสด็จกลับจากสวิสเซอร์แลนด์ จนกระทั่งถึงวันที่ 5 ธันวาคม 2488 ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 489.

46. เรื่องเดียวกัน, หน้า 473.

47. เรื่องเดียวกัน, หน้า 473.

48. Frank C. Darling, ***Thailand and the United States*** (Washington D. C. : Public Affairs Press, 1965), p. 43.

49. Frank C. Darling, "British and American Influence in Post-War Thailand," **Journal of Southeast Asian History IV** (March 1963), p. 105.

50. Ibid, p. 42.

51. Thanet Aphornsuvan "The United Ststes and the Coming of the Coup of 1947 in Siam," **Journal of the Siam Society** (Volume 75) 1987, pp. 187-214.

52. วิเทศกรณีย์, **ยุคทมิฬ**, หน้า 646.

53. James V. Martins, Jr. "Thai-American Relation in World War II", **The Journal of Asian Studies**, Vol. 22 No. 4 (August 1963), p. 463.

54. Kenneth Perry Landon, "Thailand", **The Annuals of the American Academy of Poitical and Social Science** (March 1943), p.118. Frank C. Darling. **Thailand and The United States**, p. 42.

55. "American-Thai Relations," **U.S. Department of State Bulletin** (19 August 1945), p. 26.

56. Sir Josiah Crosby, "Observation on a Post War Settlement in Southeast Asia," **Interntional Affairs** (July 1944), p. 362.

57. Ibid, pp. 361-362.

58. คณะกรรมการมีทั้งหมด 8 นายคือ นอกจากพลโทศักดิ์ เสนาณรงค์ หัวหน้าคณะและพันตรีป่วย อึ๋งภากรณ์แล้ว ก็ยังมีผู้แทนในคณะอีกคือ ร้อยเอกเฉลิมศักดิ์ จุฑะพงศ์, นายทวี ตะเวทิกุล (กระทรวงการต่างประเทศ) พลเรือตรีแชน ปัจจุสานนท์ รองเสนาธิการทหารเรือ พันเอกเนตร เขมะโยธิน รองเสนาธิการทหารบก นาวาอากาศโททวี จุลละทรัพย์ ฝ่ายเสนาธิการทหารอากาศ ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนแต่เกี่ยวข้องทำงานกับเสรีไทยมาแล้วทั้งสิ้น

59. John Coast, **Some Aspects of Siamese Politics** (New York : Institute of Pacific Relations, 1953), p. 30. "the framing of these points was general, not specific, they could have been interpreted generously or harshly according to the disposition of the victors"

60. วิเทศกรณีย์, **ยุคทมิฬ**, หน้า 643.

61. Frank C. Darling, **Thailand and The United States**, p. 42.

62. กนต์ธีร์ ศุภมงคล, **การวิเทโศบายของไทย**, หน้า 226.

63. เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

64. Frank C. Darling, **Thailand and the United States**, p. 43.

65. ดูความตกลงสมบูรณ์แบบใน รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทย...**, หน้า 235-248.

66. กนต์ธีร์ ศุภมงคล, **การวิเทโศบายของไทย**, หน้า 296.

67. การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจาก 4 จังหวัดในเดือนกรกฎาคม 2488 นี้ ผลปรากฏว่า ผู้แทนฯจังหวัดพระตะบองได้แก่นายชวลิต อภัยวงศ์ จังหวัดพิบูลสงคราม (เสียมเรียบ) ได้แก่นายประยูร อภัยวงศ์ จังหวัดนครจำปาศักดิ์ ได้แก่ นายสอน บุตโรปล จังหวัดลานช้าง ได้แก่ นายสังคม ริมทอง โปรดสังเกตว่า การเลือกตั้งนี้มีเพียง 1 เดือนก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะยอมจำนนและไทยประกาศสันติภาพ 16 สิงหาคม 2488 และสองในสี่ของผู้แทนมาจากตระกูลอภัยวงศ์ ซึ่งเป็นตระกูลที่ปกครองเมืองเสียมเรียบ พระตะบอง ในช่วงต้น

กรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าส่วนหนึ่งของตระกูลนี้จะอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ก็ยังมีผู้สืบเชื้อสายตระกูลอภัยวงศ์คงอยู่ต่อไปในกัมพูชาอีกไม่น้อย ฉะนั้นในการที่รัฐบาลต้องเจรจาและยอมคืนดินแดนเหล่านี้ให้ฝรั่งเศส ผู้แทนจากจังหวัดเหล่านี้ได้อภิปรายคัดค้านในสภาฯเป็นอย่างมาก สร้างความสลับซับซ้อนให้กับปัญหายิ่งกว่าในกรณีของดินแดนในพม่าและมลายู ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 436.

68. ในการเลือกตั้งครั้งใหม่หลังสงครามยุติเมื่อ (6 มกราคม 2489) อันเป็นผลมาจากการยุบสภาของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ผู้ที่ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนจากจังหวัดพระตะบองได้แก่ นายชวลิต อภัยวงศ์ จังหวัดพิบูลสงคราม ได้แก่ นายประยูร อภัยวงศ์ จังหวัดจำปาศักดิ์ ได้แก่ นายสอน บุคโรปล จังหวัดล้านช้าง ได้แก่ นายสังคม ริมทอง ทั้ง 4 คนต่างเป็นผู้แทนครั้งก่อน ควรสังเกตเพิ่มเติมอีกว่า แม้จอมพล ป. พิบูลสงครามจะถูกปลดจากตำแหน่งราชการทั้งหมด และกำลังจะโดนคดีอาชญากรสงครามในระยะนี้ก็ตาม แต่จังหวัดพิบูลสงครามก็ยังคงอยู่โดยมิได้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อ ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 494-496.

69. พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี, **ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2518), หน้า 426.

70. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 557.

ในการเสนอในยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์นี้ นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทรให้เหตุผลว่า เพื่อให้เป็นไปตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตยและเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะเจริญสัมพันธไมตรีกับสหภาพโซเวียต สภาผู้แทนราษฎรรับหลักการด้วยคะแนน 49 ต่อ 37 และต่อมาได้เสนอต่อพฤฒสภา (เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ปี 2489 ซึ่งประกาศใช้ก่อนหน้านี้เพียงไม่กี่เดือนกำหนดให้มีสองสภา) เมื่อได้รับความเห็นชอบจากพฤฒสภาจึงประกาศใช้เป็นกฎหมายต่อไป ควรสังเกตด้วยว่า ในการเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้ได้มีพรรคการเมืองเกิดขึ้น และมีพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งมีนายประเสริฐ ทรัพย์สุนทรเป็นหัวหน้าพรรค และน่าสนใจว่าประเด็นการโจมตีเรื่องการเป็นคอมมิวนิสต์ในตอนนี้ได้หายไปชั่วคราวจากการเมืองไทย แม้ว่าตอนที่นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทรเสนอให้ยกเลิกกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์นี้จะอยู่ในเดือนกันยายน 2489 ก็ภายหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 (9 มิถุนายน 2489) ไปแล้ว 3 เดือน ซึ่งมีการโจมตีกันทางการเมืองในเรื่องเกี่ยวกับการสวรรคต แต่ก็ไม่มีการเชื่อมโยงเรื่องเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์และคอมมิวนิสต์เข้าด้วยกัน และการเสนอยกเลิกพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์นี้ก็ดูจะผ่านเป็นกฎหมายไปได้โดยไม่ยากนัก

71. *กนต์ธีร์ ศุภมงคล* ได้เล่าถึงถึงเบื้องหลังของการได้รับความสนับสนุนจากสหภาพโซเวียตไว้อย่างน่าสนใจว่า ในวันสุดท้ายของการประชุมสมัชชาสหประชาชาติ (15 ธันวาคม 2489) ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับที่ไทยได้รับเข้าเป็นสมาชิกนั้น ผู้แทนของไทยคือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ได้พบกับนายโครมิโกตัวแทนของสหภาพโซเวียตที่องค์การสหประชาชาติก่อนเข้าประชุม และตกลงร่วมในหนังสือคำมั่นสัญญาที่ไทยยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของสหภาพโซเวียตและลงนามกันทันทีในตอนนั้น ทำให้สหภาพโซเวียตสนับสนุนไทยในการประชุมคืนนั้นเอง ดู กนต์ธีร์ ศุภมงค, การวิเทโศบายของไทย, หน้า 335-336.

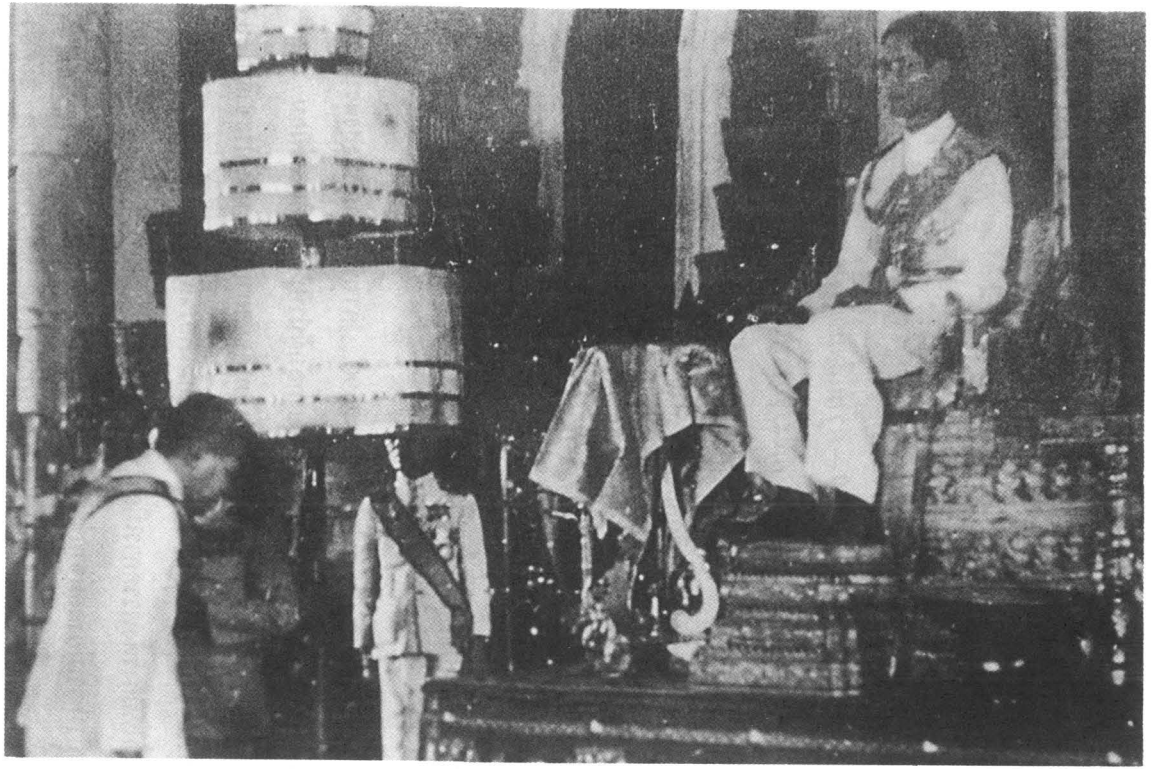

บทที่ 8
การเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสมัยของคณะรัฐประหาร (2490-2500)

ลัทธิรัฐธรรมนูญกับประชาธิปไตย 2 ปี (2488-2490) — รัฐธรรมนูญใหม่ฉบับ 2489 — ความเสื่อมของรัฐบาลประชาธิปไตย — รัฐประหาร 2490 — คณะรัฐประหารและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม — การเมืองภายในของรัฐบาลสมัยคณะรัฐประหารและจอมพล ป. พิบูลสงคราม — ยุคสมัยอเมริกันในไทย — กึ่งพุทธกาลการเมืองสามเส้า-พรรคการเมือง — การเลือกตั้ง "สกปรก" 26 กุมภาพันธ์ 2500

ลัทธิรัฐธรรมนูญกับประชาธิปไตย 2 ปี (2488-2490)

ช่วงสั้นๆ 2 ปีระหว่าง 2488-2490 การเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สองมีความพยายามอย่างจริงจังของกลุ่มผู้นำที่มีความคิดเสรีนิยม (และสังคมนิยมบางส่วน) รวมทั้งกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่จะสถาปนาระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น มีทั้งการร่างรัฐธรรมนูญใหม่เพื่อใช้แทนฉบับ 2475 มีทั้งการอนุญาตให้มีการตั้งพรรคการเมือง มีการเลือกตั้ง และมีความพยายามที่จะแยกข้าราชการการเมืองออกจากข้าราชการประจำ โดยที่ฝ่ายนิติบัญญัติไม่ว่าจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือ*พฤฒสภา* (ภายหลังจะใช้คำว่า*วุฒิสภา*) จะต้องไม่เป็นข้าราชการประจำ และฝ่ายบริหารนั้นรัฐมนตรีก็จะต้องไม่เป็นข้าราชการ

นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ทำความเคารพต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
ในรัฐพิธีประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เมื่อ 9 พฤษภาคม 2489

ประจำเช่นเดียวกัน กระแสแนวความคิดทางการเมืองเช่นนี้เป็นผลมาจากชัยชนะในสงครามโลกครั้งที่ 2 ของฝ่ายสัมพันธมิตร ที่ถือว่าตนเป็นฝ่ายประชาธิปไตย (แบบเสรีนิยม) การเบ่งบานของประชาธิปไตยเช่นนี้เป็นไปในระยะเวลาสั้นๆ เพียง 2 ปี แต่แล้วเมื่อพลังที่เป็นประชาธิปไตย คือบรรดานักการเมืองที่รวมตัวกันตั้งพรรคการเมืองขึ้นมา รวมทั้งข้าราชการทหารและพลเรือนจำนวนหนึ่งที่ถือแนวทางประชาธิปไตย ไม่สามารถจะสร้างองค์กรของตนให้เข้มแข็งเป็นหลักของระบอบประชาธิปไตยได้ ทั้งนักการเมืองเหล่านี้ก็มีการแข่งขันและขัดแย้งกันสูง เมื่อประเทศต้องประสบกับปัญหาความทุกข์ยากทางเศรษฐกิจ ปัญหาของการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ก็ทำให้ระบอบทหาร-อำนาจนิยมฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อย่างรวดเร็ว

ในแง่ของแนวความคิดหรือข้ออ้างทางสิทธิธรรม สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการต่อสู้ขับเคี่ยวกันระหว่างฝ่ายลัทธิประชาธิปไตยและฝ่ายฟาสซิสม์ และเมื่อสงครามจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายประชาธิปไตยหรือสัมพันธมิตร ก็ทำให้แนวทางหรือแนวความคิดของฝ่ายชนะกลายเป็นรูปแบบที่ได้รับการยอมรับและชื่นชม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในยุคนี้ การปกครองแบบประชาธิปไตยระบอบรัฐธรรมนูญและแนวทางรัฐสภา ได้กลายเป็นประหนึ่งแฟชั่นแห่งยุคสมัย (แน่นอนชัยชนะของสหภาพโซเวียตที่เข้าร่วมในฝ่ายสัมพันธมิตร ก็ทำให้ลัทธิการปกครองในรูปแบบของคอมมิวนิสต์เฟื่องฟูไปด้วยเช่นกัน) ประเทศที่เกิดใหม่หรือกำลังต่อสู้เพื่อเอกราชของตนในสมัยนี้ส่วนใหญ่ต่างก็มองไปยังระบอบประชาธิปไตยว่าน่าจะเป็นคำตอบต่อสังคมใหม่ของตน

ปรากฏการณ์ของโลกในด้านเกี่ยวกับประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ รัฐสภา ก็ส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทยเช่นกัน กล่าวคือ การก้าวขึ้นมามีบทบาทของผู้นำไทยที่ได้ร่วมกันต่อสู้กับญี่ปุ่น (หรืออ้างว่าได้ต่อสู้กับญี่ปุ่น)

เป็นผลให้ฝ่ายเสรีไทยอันเป็นการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ในสถานการณ์ฉุกเฉินแห่งชาติ กลายเป็นฝ่ายที่ก้าวขึ้นมามีบทบาทในการเมืองไทยแทนกลุ่มของจอมพล ป. พิบูลสงครามและกองทัพบก ดังที่ได้เห็นมาแล้วในบทก่อน ว่าสิ่งที่เรียกว่าขบวนการเสรีไทยนั้น เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคณะราษฎรปีกทางด้านฝ่ายพลเรือนที่มีนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้นำ กับปีกทางด้านทหารเรืออันกล่าวได้ว่ามีฐานจากข้าราชการพลเรือนและทหารเรือส่วนหนึ่ง ผนวกกับฐานสนับสนุนจากนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้ง และที่สำคัญก็คือเชื้อพระวงศ์จากกลุ่มเจ้านาย อาจจะกล่าวได้ว่าเสรีไทยเป็นการรวมตัวกันของผู้นำที่มีความคิดโน้มเอียงไปในทางด้านเสรีนิยมและอนุรักษ์นิยม กลุ่มเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองและทำให้ฝ่ายทหารและฝ่ายอำนาจนิยมต้องหมดบทบาทไปชั่วขณะหนึ่ง

สมัยสั้นๆ เพียง 2 ปีกว่านี้ นอกจากจะเป็นสมัยแรกที่ผ่ายพลเรือนและทหารเรือขึ้นมามีบทบาทนำแล้ว ยังเป็นสมัยที่การเมืองในระบอบประชาธิปไตยแนวรัฐสภาหรือเสรีนิยมตะวันตกก็เฟื่องฟูเช่นกัน กล่าวคือเป็นจุดเริ่มแรกของการมีระบบพรรคการเมืองขึ้นในประเทศไทย คงจะจำกันได้ว่าแม้การปฏิวัติ 2475 จะมาในนามของประชาธิปไตยและลัทธิรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีการอนุญาตให้มีการรวมตัวจัดตั้งพรรคการเมืองอันเป็นรากฐานสำคัญหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย การเลือกตั้งที่ผ่านมาก่อนหน้านี้ 3 ครั้ง (2476, 2480 และ 2481) เป็นการเลือกตั้งที่ผู้สมัครลงแข่งขันในฐานะอิสระไม่สังกัดพรรคการเมือง รัฐบาลไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง และรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ก็ยังมีบทบัญญัติเฉพาะกาลที่ชะลอความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอีก คือการที่ให้มีสมาชิก 2 ประเภท ซึ่งประเภทที่สองมาจากการแต่งตั้ง และบทบัญญัตินี้ก็มีระยะเวลาถึง 10 ปีและ

ก็ถูกยืดเวลาออกไปอีกในปี 2483 โดยแก้ไขมาตรา 65 เป็น "ตั้งแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินไทยชั่วคราว พ.ศ.2475 เป็นกำหนดเวลายี่สิบปี สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกสองประเภทมีจำนวนเท่ากัน"[1] ดังนั้นจึงมีการยืดระยะเวลาออกไปอีกถึง 10 ปี ทำให้รัฐบาลมีอำนาจสูงเหมือนเดิมต่อไป ซ้ำยังห้ามนักการเมืองตั้งพรรคการเมือง ซึ่งเราจะเห็นได้ว่ามาตรการเหล่านี้จะถูกเปลี่ยนแปลงหมดภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และการเลือกตั้งที่จะมีใหม่ในสถานการณ์ใหม่นี้ คือการเลือกตั้งทั่วไป 6 มกราคม 2489 และการเลือกตั้งเพิ่มเติมเมื่อ 5 สิงหาคม 2489 จะมีพรรคการเมืองเกิดขึ้นมาอย่างเฟื่องฟูเป็นจำนวนมากถึงเกือบ 10 พรรค[2] (อาจกล่าวได้ว่ายุคแรกของการมีพรรคการเมืองของไทยอยู่ในระหว่าง พ.ศ.2489-2494 คือตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองจนกระทั่งถึงการรัฐประหารเงียบของจอมพล ผิน ชุณหะวัณ เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2494)

พรรคการเมืองที่เกิดในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ จัดแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มแรกเป็นแนวทางเสรีนิยมและสังคมนิยม เป็นกลุ่มที่สนับสนุนฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ กลุ่มที่สองเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยม เป็นกลุ่มที่สนับสนุนฝ่ายนายควง อภัยวงศ์และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และกลุ่มที่สามเป็นฝ่ายอำนาจนิยม เป็นกลุ่มที่สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม (แต่กลุ่มนี้จะเกิดขึ้นมาได้ก็ภายหลังการรัฐประหาร 2490 แล้ว) ดังนั้นการเกิดของพรรคการเมืองในยุคเริ่มแรกนี้ก็แบ่งเป็น 3 ช่วงเวลาเช่นกัน กล่าวคือก่อนหน้าการเลือกตั้งแต่ละครั้งดังที่กล่าวมา(เลือกตั้งทั่วไปและเลือกตั้งเพิ่มเติม 2489) และภายหลังการรัฐประหาร 2490 พรรคที่นับได้ว่ามีบทบาทสำคัญในช่วงนี้ก็คือ พรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ พรรคก้าวหน้า พรรคประชาธิปัตย์ รวมทั้งพรรคเล็กพรรคน้อยที่มีความสำคัญรองลงมา เช่น พรรค

กสิกร พรรคประชาชน และพรรคการเมืองเหล่านี้ก็กลายเป็นองค์กรที่มีบทบาทในการนำมาซึ่งรัฐบาลและคณะรัฐมนตรีตามระบอบประชาธิปไตย

หากจะพิจารณาโดยรวบยอดแล้ว บรรดาพรรคการเมืองเหล่านี้มีเป้าหมายในการสนับสนุนและผลักดันผู้นำฝ่ายของตนขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี นั่นคือด้านหนึ่ง ทางฝ่ายของเสรีนิยมอันมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้นำ พร้อมด้วยผู้นำรองลงมาเช่น หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ หรือนายดิเรก ชัยนาม เป็นต้น กับทางฝ่ายอนุรักษ์นิยม ซึ่งนายควง อภัยวงศ์ แม้จะเป็นผู้ก่อการหนึ่งในคณะราษฎรมาก่อน แต่ก็ได้กลายเป็นจุดรวมของฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่สามารถกลับเข้ามามีบทบาทได้อีกครั้งหนึ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังจะเห็นได้จากรายละเอียดดังต่อไปนี้[3]

พรรคสหชีพ นับได้ว่าเป็นพรรคการเมืองพรรคแรก เป็นพรรคที่มีแนวทางเด่นชัดด้านเสรีนิยมและสังคมนิยม เป็นการรวมตัวของผู้แทนราษฎรซึ่งส่วนใหญ่มาจากภาคอีสาน อันเป็นกลุ่มก้อนใหญ่ของขบวนการเสรีไทย และเป็นกลุ่มที่ต่อต้านระบอบจอมพล ป. พิบูลสงครามมาก่อน ดังนั้นจึงเป็นพรรคที่กล่าวได้ว่า สนับสนุนทางฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ พรรคนี้มีนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ผู้แทนราษฎรจากจังหวัดอุบลราชธานีเป็นหัวหน้า มีผู้นำสำคัญ ๆ เช่น นายเตียง ศิริขันธ์ (สกลนคร) นายถวิล อุดล (ร้อยเอ็ด) นายจำลอง ดาวเรือง (มหาสารคาม) พรรคนี้มีฐานความสนับสนุนจากต่างจังหวัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน ได้รับความสนับสนุนจากผู้นำและตระกูลเก่ารวมทั้งข้าราชการครู

พรรคแนวรัฐธรรมนูญ เป็นพรรคที่มีแนวทางแบบเสรีนิยม เป็นการรวมตัวกันของบรรดาข้าราชการพลเรือนและทหารเรือ ซึ่งส่วนนำเป็นผู้ก่อการปฏิวัติ 2475 เป็นอีกปีกหนึ่งที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ มีหลวง

ธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหัวหน้า และมีฐานสนับสนุนอยู่ในกรุงเทพฯ และในหมู่ข้าราชการส่วนกลาง

พรรคก้าวหน้า เป็นพรรคของกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่เป็นเจ้าและขุนนางในระบอบเก่า มี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหัวหน้า มีผู้นำสำคัญ เช่น นายสอ เสถบุตร ม.ร.ว.นิมิตรมงคล เนาวรัตน เป็นต้น ซึ่งส่วนหนึ่งกล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับคณะราษฎรมาก่อน และได้ถูกกำจัดออกไปด้วยการถูกจับกุมคุมขังภายหลังกบฏบวรเดช 2476 และคดีนักโทษการเมือง 2482 ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเป็นพรรคที่มีฐานสนับสนุนจากเจ้าที่ดินและผู้มีสมบัติเก่าสร้างอิทธิพลของตนได้เป็นอย่างดีในเขตกรุงเทพฯ

พรรคประชาธิปัตย์ เป็นพรรคฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่เป็นการรวมตัวกันของพรรคก้าวหน้ากับผู้แทนฯที่มีแนวทางอนุรักษ์นิยมแต่ยังไม่ได้สังกัดพรรคการเมือง ทั้งได้รับความสนับสนุนจากเจ้าและขุนนางเก่า ซึ่งรวมทั้งผู้ที่มีที่ดินและทรัพย์สมบัติเก่ามาก่อน มีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นรองหัวหน้าพรรค และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขาธิการ พรรคนี้ถือกำเนิดเป็นทางการเมื่อ 5 เมษายน 2489 แต่ก็มีกำเนิดมาจากการที่นายควง อภัยวงศ์ต้องถูกกระแสบีบคั้นจากนักการเมืองฝ่ายของพรรคที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ บีบให้ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ 18 มีนาคม 2489 (ด้วยสาเหตุที่นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส.อุบลราชธานีและหัวหน้าพรรคสหชีพ เสนอร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชน หรือการที่จะให้ปักป้ายราคาสินค้าในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลก สภาลงมติเห็นชอบด้วย 65 ต่อ 63 เสียง ทำให้รัฐบาลลาออกไป)[4]

อนึ่ง ต้องขอแทรกไว้ตรงนี้ว่าได้มีพรรคเล็กพรรคน้อยเกิดตามมาอีก ดังเช่น *พรรคประชาชน* ที่นายเลียง ไชยกาล (อุบลราชธานี) เป็นหัวหน้า ซึ่ง

แตกออกมาจากพรรคประชาธิปัตย์[5] และบรรดาพรรคฝ่ายอำนาจนิยมและสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังการรัฐประหาร 2490 เช่น *พรรคธรรมาธิปัตย์* ซึ่งมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นหัวหน้า (หลวงวิจิตรวาทการผู้เป็นมันสมองในการปลุกระดมความคิดลัทธิชาตินิยม ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมกราคม 2491 ในจังหวัดพระนครด้วย แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับเลือกตั้ง) *พรรคสังคมประชาธิปไตย* ซึ่งมี พันเอกบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา เป็นหัวหน้า และ*พรรคกสิกรรมกร* มีพันเอก นายวรการบัญชา เป็นหัวหน้า

อาจกล่าวได้ว่าการจัดตั้งและองค์กรพรรคการเมืองในระยะเริ่มแรกนี้ยังไม่แน่นอนนัก แม้จะพอเห็นได้ว่าโดยภาพรวมมีแนวโน้มไปทางด้านความคิดทางการเมืองและการเป็นตัวแทนทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่ง เช่น เสรีนิยม สังคมนิยม อนุรักษ์นิยม ก็ตาม แต่การรวมตัวส่วนใหญ่ก็ยังเป็นเรื่องของตัวบุคคลและการใช้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเป็นรากฐานอยู่ เช่น ผูกพันและสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ หรือนายควง อภัยวงศ์ ฯลฯ เป็นต้น กล่าวโดยย่อ ความสัมพันธ์โดยส่วนตัวและผลประโยชน์เฉพาะหน้าจะเป็นเครื่องกำหนดของการรวมกลุ่มก้อนกันทางการเมืองของการเมืองไทยในสมัยนี้

ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรก (ซึ่งเป็นครั้งที่ 4 ของไทย) หลังสงคราม เมื่อ 6 มกราคม 2489 นั้น มีผู้ไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง 32.52%[6] ซึ่งน่าสังเกตว่าแม้เป็นสมัยที่ระบอบประชาธิปไตยกลับเฟื่องฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งนั้น ก็นับได้ว่าเป็นสถิติที่ต่ำมากหากจะเทียบกับสถิติของการเลือกตั้ง 3 ครั้งก่อนหน้านี้ (ครั้งแรก 2476 มีผู้ไปใช้สิทธิ 41.45 ครั้งที่สอง 2480 ใช้สิทธิ 40.22 และครั้งที่สาม 2481 ใช้สิทธิ 35.03 ตามลำดับ) น่าเชื่อว่าจากความบอบช้าจากสงครามและจากการที่สภาพเศรษฐกิจอยู่ในระยะที่ย่ำแย่ ทำให้ประชาชนทั่วไปให้ความสนใจต่อการเลือกตั้งและระบอบประชาธิปไตยน้อยกว่าที่ควร แต่

ก็น่าสนใจที่ว่าจังหวัดบุรีรัมย์ซึ่งจัดว่าห่างไกลจากความเจริญในหลายด้าน กลับเป็นจังหวัดที่มีราษฎรไปออกเสียงเลือกตั้งมากที่สุด คือ 54.65% (และจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นจังหวัดที่มีราษฎรไปออกเสียงน้อยที่สุด 13.40%) เมื่อมีการหยั่งเสียงเพื่อหาตัวนายกรัฐมนตรี ปรากฏว่าทางฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ (ซึ่งในตอนนี้ยังมิได้มีการจัดตั้งพรรคประชาธิปัตย์) ได้รับเสียงข้างมากสนับสนุน ทำให้ได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกเป็นครั้งที่สอง แต่ก็เป็นอยู่ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ระหว่าง 31 มกราคมถึง 18 มีนาคม 2489 เพียงหนึ่งเดือนครึ่งเท่านั้นก็ต้องลาออกด้วยการแพ้การลงมติในสภาฯ เรื่องร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายฯ ดังที่กล่าวข้างต้น ทำให้พรรคการเมืองที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ สามารถผลักดันฝ่ายของตนขึ้นมาเป็นรัฐบาลได้ ดังจะเห็นได้จากช่วงของการเป็นนายกรัฐมนตรีของนายปรีดี พนมยงค์ (ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี 3 ครั้ง ระหว่าง 24 มีนาคมถึง 23 สิงหาคม 2489 เป็นเวลาเพียง 5 เดือน) หลังจากนั้นพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีแทน อีก 2 สมัยเป็นเวลา 1 ปีกับอีกกว่า 2 เดือน คือระหว่าง 23 สิงหาคม 2489 ถึง 8 พฤศจิกายน 2490 (วันที่มีการรัฐประหารโดยคณะนายทหารบก)

จะเห็นได้ว่าในช่วงสั้น ๆ เพียง 2 ปีที่มีการเคลื่อนไหวอย่างคึกคักในเรื่องของการเมืองในระบอบประชาธิปไตย มีการตั้งพรรคการเมือง และมีการแข่งขันในการลงสมัครรับเลือกตั้งนั้น การเมืองไทยในยุคนี้ก็เป็นสมัยของความผกผัน มีการแข่งขันกันอย่างสูงในกลุ่มของนักการเมืองที่เป็นฝ่ายเสรีนิยม-สังคมนิยม กับฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ในขณะที่ฝ่ายอำนาจนิยมเฝ้าดูการเล่นเกมการเมืองนี้อยู่เงียบ ๆ) มีการเปลี่ยนรัฐบาลและตัวนายกรัฐมนตรีบ่อยครั้ง (ก่อนรัฐประหาร 2490) คือ 5 รัฐบาลและมีนายกรัฐมนตรี 3 นาย ในเวลาเพียงไม่ถึง 2 ปี การแข่งขันของนักการเมืองและความผันผวนของ

สองพี่น้องตระกูลปราโมชที่มีบทบาททางการเมืองนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ซ้าย : ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีสมัยหลังสงคราม และเป็นนายกรัฐมนตรีอีก 2 สมัย ในปี 2518-2519 ขวา : ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้แทนราษฎรปี 2489-2491 และเป็นนายกรัฐมนตรีปี 2518 (ภาพประมาณปี 2535)

การเมืองในระบอบประชาธิปไตย (ซึ่งในตอนต้นมีแนวโน้มว่าฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมดูจะได้ชัยชนะในทางรัฐสภา) ผนวกกับปัญหาเศรษฐกิจที่มีมาพร้อมกับการสิ้นสุดของสงครามโลกกับปัญหาการสวรรคตด้วยพระแสงปืนของรัชกาลที่ 8 (ซึ่งเป็นปมที่มืดมนทางประวัติศาสตร์) ทำให้ฝ่ายอำนาจนิยมก้าวขึ้นมายึดอำนาจได้อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือจากฝ่ายอนุรักษ์นิยมดังที่จะกล่าวโดยละเอียดต่อไปภายหลัง ในที่นี้ขอสรุปว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น เป็นสมัยที่การเมืองระบบพรรคเฟื่องฟูมาก แม้จะไม่ประสบความสำเร็จในแง่ของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยของไทย แต่ก็เป็นจุดเริ่มต้นของประเพณีการมีพรรคการเมืองที่สำคัญมากกว่ายุคใด

รัฐธรรมนูญใหม่ฉบับ 2489

พร้อมๆ กับการมีการเมืองในระบบพรรค ไทยสมัยหลังสงครามก็มีความพยายามที่จะสถาปนาลัทธิรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น *"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489"* เป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ 3 เป็นรัฐธรรมนูญที่ถือกันว่าเป็นฉบับนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งเป็นฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าฉบับใดๆ ที่เคยมีมา แต่ก็เป็นรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ในระยะเวลาอันสั้นประมาณ 18 เดือน ระหว่างวันประกาศใช้ 10 พฤษภาคม 2489 ถึงวันรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 รัฐธรรมนูญฉบับนี้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่เป็นเสรีนิยมและประชาธิปไตยแบบตะวันตก[7] และการประนีประนอมกันระหว่างฝ่ายปีกเสรีนิยมของคณะราษฎร กับฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่เป็นเจ้าและขุนนางเก่าที่กลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นการที่หลักนิติศาสตร์และบรรดานักกฎหมายที่ได้

มีอิทธิพลต่อการเมืองไทยในระดับสูง ซึ่งเป็นวิธีคิดที่กล่าวได้ว่ามักจะสร้างข้อกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อเป็นกรอบหรือมาตรฐานในการปฏิบัติ มากเสียกว่าการที่จะปล่อยให้หลักการปฏิบัตินั้นเป็นไปโดยจังหวะขั้นตอนตามกาลเวลาหรือประเพณีที่สั่งสมกันขึ้นมา

จากอารัมภบทของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จะเห็นได้ว่ามีกระแสของความพยายามผลักดันให้มีการร่างกฎหมายสูงสุดขึ้นมาใหม่ในช่วงของปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 กล่าวคือ เมื่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ล้มลงโดยวิถีทางรัฐสภาเมื่อ 2487 และนายควง อภัยวงศ์ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ในระยะเวลาระหว่าง 1 สิงหาคม 2487 ถึง 31 สิงหาคม 2488 เป็นเวลา 1 ปีนั้น นายปรีดี พนมยงค์ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ปรารภกับนายควง อภัยวงศ์ ที่จะให้มีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่แทนฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ซึ่งใช้มาเป็นเวลานานถึง 14 ปี และก็มีบทบัญญัติเฉพาะกาลที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ดังนั้นรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์จึงได้ตั้งคณะกรรมาธิการขึ้นเพื่อดำเนินการเมื่อ 19 กรกฎาคม 2488 และเมื่อสิ้นสุดสงคราม รัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (ซึ่งก็เป็นนักกฎหมายเช่นเดียวกับนายปรีดี พนมยงค์) ระหว่าง 17 กันยายน 2488 ถึง 30 มกราคม 2489 รัฐบาลเกือบ 4 เดือนนี้ก็ได้ตั้งคณะกรรมการดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญนี้ขึ้นมาอย่างเป็นรูปเป็นร่าง และได้นำเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรและทูลเกล้าฯ ถวายต่อรัชกาลที่ 8 ให้ทรงลงพระปรมาภิไธยตามลำดับ ประกาศออกใช้แทนฉบับเก่าในสมัยที่นายปรีดี พนมยงค์เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี[8]

ฉะนั้นรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 จึงเกิดขึ้นมาในบรรยากาศของความคาดหวังว่าประเทศไทยจะก้าวสู่ความเป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น พร้อมๆ กับชัยชนะของฝ่ายประชาธิปไตยและสัมพันธมิตร ในทางตรงข้ามก็เป็นฉบับที่

เกิดขึ้นมาในสมัยของความตกต่ำของฝ่ายอำนาจนิยมและระบบฟาสซิสม์ เป็นที่น่าสังเกตว่าในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ปรากฏอิทธิพลของแนวความคิดอเมริกันอยู่ไม่น้อย (แม้อิทธิพลที่มีมาจากทางด้านอังกฤษและฝรั่งเศสจะยังคงมีอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ด้วยก็ตาม) กรรมการผู้ร่างเองก็ได้ขอสำเนารัฐธรรมนูญของอเมริกันเพื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบโดยขอผ่านนาย Kenneth Landon นักการทูตที่เคยประจำอยู่ในประเทศไทยก่อนสงครามโลก และจากนาย Charles Yost นักการทูตอเมริกันคนใหม่ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐสภาไทยใหม่นี้ประกอบด้วย 2 สภา (ในแบบเก่ามีสภาเดียว แต่มีสมาชิก 2 ประเภท)[9]

ลักษณะพิเศษของรัฐธรรมนูญฉบับนี้คือการมี 2 สภา โดยแบ่งเป็นสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมาจากการเลือกตั้งโดยตรงอยู่ในตำแหน่ง 4 ปี ในขณะที่ *พฤฒสภา* จำนวน 80 คนนั้นจะมาจากการเลือกตั้งโดยอ้อม (จากสภาผู้แทนราษฎรในช่วงบทเฉพาะกาล) อยู่ในตำแหน่ง 6 ปี และต้องเป็นผู้ที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็น "ผู้ใหญ่" มีอายุ 40 ปีขึ้นไป มีวิทยฐานะไม่ต่ำกว่าการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือเทียบเท่า หรือมีประสบการณ์ราชการไม่ต่ำกว่าการเป็นหัวหน้ากอง หรือเคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมาแล้ว และที่สำคัญคือจะต้องไม่เป็นข้าราชการประจำ จะเห็นได้ว่าสมาชิกพฤฒสภาที่มีขึ้นมาก็เป็นเรื่องของการประนีประนอม คือยังเปิดโอกาสให้ผู้มีอาวุโสได้เข้ามามีบทบาทในด้านนิติบัญญัติอยู่ แต่แทนที่จะเป็นการแต่งตั้ง (ซึ่งเป็นปัญหาขัดแย้งกันมาตลอดระหว่างฝ่ายพระมหากษัตริย์และรัฐบาลในช่วงหลังการปฏิวัติ 2475) ก็ถูกเปลี่ยนมาเป็นการเลือกตั้งทางอ้อม และโดยหลักการแล้วการคงไว้ซึ่งพฤฒสภาก็เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจกันของสภาทั้งสอง (แบบที่เคยเป็นแนวคิดในเรื่องของการมีสมาชิก 2 ประเภทหลังการปฏิวัติ 2475 เช่นกัน)

แต่เราจะเห็นในช่วงต่อไปว่า การแข่งขันเพื่อตำแหน่งสมาชิกพฤฒสภานี้กลายเป็นสาเหตุหนึ่งของความขัดแย้งของนักการเมืองฝ่ายเสรีนิยมและฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ในฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ กับฝ่ายของนายควง อภัยวงศ์) ในเมื่อมีการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาขึ้นเมื่อ 24 พฤษภาคม ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่[10] เพื่อเลือกสมาชิกจำนวน 80 คนตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนั้น ปรากฏว่าการชิงชัยระหว่างพรรคของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ คือ พรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญ กับฝ่ายของนายควง อภัยวงศ์ คือ พรรคประชาธิปัตย์นั้น สมาชิกทางฝ่ายของพรรคประชาธิปัตย์มิได้รับเลือกเลยแม้แต่คนเดียว แม้กระทั่งเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) ซึ่งเป็นบุคคลอาวุโสทางฝ่ายของอนุรักษ์นิยมก็ได้คะแนนเป็นอันดับที่ 81 ซึ่งกรณีนี้ทำให้ความขัดแย้งของนักการเมืองทั้ง 2 ค่ายทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น และก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมหันไปก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์เพื่อต่อสู้ทางการเมือง และในท้ายที่สุดก็ได้หันไปให้ความสนับสนุนกับฝ่ายอำนาจนิยมในการรัฐประหาร 2490[11]

นอกเหนือจากการสร้างรูปแบบใหม่ทางด้านนิติบัญญัติแล้ว รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ยังกำหนดให้ทางฝ่ายบริหารคือบรรดารัฐมนตรีทั้งหลายจะต้องไม่ดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำในเวลาเดียวกันด้วย ฉะนั้นจึงเป็นความพยายามในระบอบประชาธิปไตยที่จะแยกข้าราชการการเมือง (ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายนิติบัญญัติหรือฝ่ายบริหาร) ออกจากข้าราชการประจำ เป็นความพยายามที่จะสร้างพลังที่อยู่นอกเหนือจากระบบราชการขึ้นมาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก แต่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งนับแต่การปฏิรูป 2435 สังคมไทยดูเหมือนจะมีพลังเดียวเท่านั้น คือ*พลังของระบบราชการ* (ที่หัวใจอยู่ที่ข้าราชการทหารบก) ที่เป็นกลุ่มก้อนและเป็นพลังที่สำคัญในสังคมไทย ชนชั้น

กลางหรือพลังทางด้านธุรกิจยังคงอ่อนแออยู่ ยังไม่สามารถจะเข้ามามีบทบาททางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยหลังสงครามโลกได้ ดังนั้นในอีกแง่หนึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ถูกมองจากฝ่ายของข้าราชการ (ทั้งทหารและพลเรือน) ว่ากีดกัดอำนาจและบทบาทของตนที่เคยมีมา ซึ่งได้มีอำนาจและบทบาทอย่างมากภายหลังการปฏิวัติ 2475 ประเด็นนี้จึงได้เป็นเสมือนคลื่นใต้น้ำและกลายเป็นพลังเงียบที่สนับสนุนการกลับมาของระบอบอำนาจนิยมที่ทำการรัฐประหาร 2490 ประจวบกับความพ่ายแพ้ของกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่จะสร้างอิทธิพลของตนตามแนวทางรัฐสภาดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว บรรดาเจ้าและขุนนางที่กลับมามีบทบาทใหม่อีกครั้งหลังสงครามโลก ก็หันไปร่วมมือกับฝ่ายอำนาจนิยมเช่นกัน (รัฐธรรมนูญใหม่ฉบับนี้มีความพยายามที่จะประนีประนอมกับฝ่ายอนุรักษ์นิยมด้วย กล่าวคือไม่มีบทบัญญัติดังเช่นในรัฐธรรมนูญ 2475 ที่ห้ามเจ้านายเล่นการเมืองโดยมีมาตราที่ 11 ระบุห้ามเจ้านายว่า "พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปโดยกำเนิดหรือแต่งตั้งก็ตาม ย่อมดำรงอยู่ในฐานะเหนือการเมือง")

กล่าวโดยย่อ กฎเกณฑ์ใหม่ของระบอบประชาธิปไตยที่วางไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 นั้น เป็นกฎเกณฑ์ที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าที่มีมาก่อนหน้าคือตั้งแต่ 2475 แต่กฎเกณฑ์เหล่านี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการห้ามข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งข้าราชการการเมือง ก็ตัดผลประโยชน์และอิทธิพลของข้าราชการประจำที่มีมาเป็นเวลานาน ทำให้ข้าราชการประจำทั้งทหารและพลเรือนไม่พอใจกฎเกณฑ์ประชาธิปไตยดังกล่าว และพร้อมที่จะกลับไปสนับสนุนระบอบอำนาจนิยม ในขณะเดียวกันภายใต้แนวทางประชาธิปไตย นักการเมืองฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมก็สามารถใช้กฎเกณฑ์ประชาธิปไตยนี้ต่อสู้เอาชนะคู่แข่งขันของตน ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยมหรือฝ่ายอำนาจนิยม ได้อย่าง

มีประสิทธิภาพอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ดังที่จะเห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยของรัฐบาลหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการเปิดอภิปรายทั่วไปไม่ไว้วางใจรัฐบาลเมื่อพฤษภาคม 2490 ซึ่งมีการอภิปรายอย่างยาวเหยียดถึง 7 วัน 7 คืน และรัฐบาลก็อนุญาตให้มีการถ่ายทอดทางวิทยุกระจายเสียงอีกด้วย[12] แต่รัฐบาลก็สามารถชนะการลงมติและได้รับความไว้วางใจให้ดำเนินหน้าที่บริหารต่อไป สร้างความพ่ายแพ้ให้แก่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่ดำเนินการล้มรัฐบาลในวิถีทางประชาธิปไตย ต้องหันไปหาความร่วมมือจากฝ่ายอำนาจนิยมด้วยการล้มรัฐบาลด้วยวิถีทางนอกเหนือแนวทางรัฐสภา ผลก็คือรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 ได้เป็นฉบับแรกของการเปิดศักราชของการถูก "ฉีก" ทิ้ง อันเป็นมรดกตกทอดในสังคมไทยไปอีกถึงหนึ่งชั่วอายุคนหรือประมาณ 30 ปี

อนึ่ง ขอตั้งข้อสังเกตว่ารัฐธรรมนูญฉบับ 2489 นี้ แม้จะมีแนวโน้มในอันที่จะต่อต้านอำนาจของระบบข้าราชการและระบอบอำนาจนิยม แต่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังคงใช้คำเรียกชื่อประเทศว่า *"ราชอาณาจักรไทย"* แทนที่จะกลับไปใช้อย่างในสองฉบับแรกของ 2475 ที่ใช้คำว่า *"แผ่นดินสยาม"* และ *"ราชอาณาจักรสยาม"* ตามลำดับ ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่าทั้งฝ่ายเสรีนิยมและอนุรักษ์นิยม คือ ฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ และนายควง อภัยวงศ์ กับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งมีส่วนในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ ก็มิได้มีข้อถกเถียงร่วมสมัยถึงคำว่า *"สยาม"* หรือ *"ไทย"* เหมือนดังที่จะมาถกเถียงในภายหลังกลับใช้คำว่า *"ประเทศไทย"* ที่มาพร้อมกับรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และระบอบอำนาจนิยมสะท้อนให้เห็นถึงพลังของ "ลัทธิชาตินิยมไทย" ที่ถูกสร้างขึ้นมาในสมัยแรกของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ความเสื่อมของรัฐบาลประชาธิปไตย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการเมืองไทยหลังสงครามโลกนั้นเป็นยุคของความเฟื่องฟูของระบอบประชาธิปไตย แต่ระบอบประชาธิปไตยนี้ก็เป็นประชาธิปไตยของอดีตข้าราชการพลเรือนเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่มีพลังอื่นที่สร้างตัวขึ้นมานอกระบบราชการ ที่จะเป็นเสาค้ำจุนประชาธิปไตยใหม่นี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นพลังธุรกิจ พลังกรรมกร หรือพลังนักศึกษา ดังที่เราจะมาเห็นในภายหลัง การเมืองหลังสงครามโลกเป็นยุคของความหวังว่าจะมีระบอบประชาธิปไตยสมบูรณ์แบบเกิดขึ้นในประเทศไทย ในด้านหนึ่ง ความหวังนี้เป็นผลมาจากบทบาทของผู้นำฝ่ายพลเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายปรีดี พนมยงค์ ที่สร้างบทบาทและฐานะอันสูงทางการเมืองในสมัยที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และดำรงตำแหน่งผู้นำขบวนการเสรีไทยในการต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้ไทยปรับตัวสามารถอยู่กับฝ่ายสัมพันธมิตรค่ายประชาธิปไตยผู้ชนะสงครามได้ ในขณะเดียวกันนักการเมืองพลเรือนก็ได้รับ "บารมี" จากสถาบันพระมหากษัตริย์ พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัติพระนครอีกครั้งหนึ่งเมื่อ 5 ธันวาคม 2489 เป็นสัญญาณหรือเครื่องสะท้อนให้เห็นการเดินไปในแนวทางเดียวกันของระบอบประชาธิปไตย ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่มีสถาบันนิติบัญญัติ (ผู้แทนราษฎร พรรคการเมือง การเลือกตั้ง) และสถาบันบริหาร (รัฐบาล) ไม่เหมือนสภาพของความขัดแย้งและปัญหาอย่างเช่นภายหลังการปฏิวัติ 2475 ซึ่งในที่สุดนำไปสู่การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 เมื่อ 2477 แต่ความหวังและความเฟื่องฟูของระบอบประชาธิปไตยไทยนี้ก็สั้นยิ่ง ซึ่งน่าสนใจที่จะศึกษาถึงสาเหตุของความเสื่อมของระบอบประชาธิปไตยโดยเฉพาะอย่างยิ่งของรัฐบาลพลเรือน

โดยศึกษาจากสาเหตุสำคัญ 3 ประการดังนี้

ก. ปัญหาจากระบอบอำนาจนิยม ในเรื่องนี้เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับทหารที่เคยมีบทบาทสูงมาก่อนนับตั้งแต่การปฏิวัติ 2475 จนกระทั่งถึงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 การที่ทหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามถูกมองว่าเป็นฝ่ายของญี่ปุ่น เข้าร่วมในการรบกับญี่ปุ่น ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ ทำให้เมื่อสิ้นสงครามมีปัญหาเรื่องการจัดการกับ "อาชญากรสงคราม" ขึ้นมา ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ฝ่ายสัมพันธมิตรจัดการกับคู่ต่อสู้ของตนโดยเฉพาะเยอรมันและญี่ปุ่นอย่างรุนแรง ถึงกับประหารชีวิตดังเป็นที่ทราบกันดีแล้ว แต่ในกรณีของประเทศไทยนั้นผลของท่าทีของสหรัฐฯ ทำให้ฝ่ายสัมพันธมิตรตกลงให้เรื่องของ "อาชญากรสงคราม" เป็นเรื่องภายในของไทย กล่าวคือยอมให้ผู้นำไทยจัดการปัญหากันเอาเอง และในสมัยของรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็ได้มีการประกาศใช้*พระราชบัญญัติอาชญากรสงคราม* (18 ตุลาคม 2488) อันมีบทบัญญัติรุนแรงโทษถึงขั้นจำคุกตลอดชีวิตหรือประหารชีวิต ได้มีการจับกุมผู้ต้องหาในกรณีอาชญากรสงคราม เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม พลโทประยูร ภมรมนตรี หลวงวิจิตรวาทการ สังข์ พัธโนทัย ฯลฯ แต่ในที่สุดศาลฎีกาก็พิจารณาคดีอย่างรวบรัด และปล่อยตัวผู้ต้องหาไปด้วยการตีความกฎหมายในลักษณะไทย ที่ว่ากฎหมายเกี่ยวกับอาชญากรสงครามนั้นออกมาทีหลังการกระทำ ดังนั้นก็ถือเป็น *โมฆะ* (ในเดือนเมษายน 2489 ในช่วงสมัยของรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ก่อนหน้าการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 พฤษภาคมเพียงหนึ่งเดือน)[13]

ข้อน่าสังเกตในเรื่องนี้ก็คือ จะเห็นได้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นน่าจะเป็นผู้ที่ได้รับความนิยมชมชอบมาก *ผู้คนจำนวนไม่น้อยไม่เห็นด้วยกับ*การที่จะลงโทษรุนแรงดังในกรณีที่สัมพันธมิตรทำต่อศัตรูของตน มีคนไม่น้อย

มองเห็นเรื่องของความจำเป็นที่จะต้องเข้ากับญี่ปุ่น และในกรณีที่ดูเป็นการกระทำที่ไปไกลเกินไปของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังเช่นในเรื่องของการประกาศสงครามต่อสหรัฐฯและอังกฤษ ตลอดจนมาตรการหลายอย่างในช่วงของเวลาสงคราม ก็เป็นเรื่องที่จอมพล ป. พิบูลสงครามสามารถหาข้ออ้างมาแก้หลุดไปได้ไม่น้อย ยิ่งมหาอำนาจอย่างสหรัฐฯและอังกฤษไม่ติดใจเรื่องของการประกาศสงครามอีกต่อไป ก็ยิ่งให้การที่จะลงโทษต่อจอมพล ป. พิบูลสงครามและคณะพรรคดูจะมีน้ำหนักน้อยลง นอกจากนั้นก็น่าเชื่อว่าผู้ที่เกี่ยวข้องกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดากลุ่มผู้ก่อการ (คณะราษฎร) ด้วยกันแล้ว หากไม่คัดค้านในเรื่องของการดำเนินการนี้ก็มีไม่น้อยที่ไม่กระตือรือร้นต่อเรื่องของการจัดการต่อผู้ต้องหา ทำให้ในที่สุดบรรดาผู้ต้องหาได้รับการปล่อยตัวไป แต่เหตุการณ์นี้กลับกลายเป็นเรื่องของ *"การตีงูให้หลังหัก"* เพราะได้สร้างความไม่พอใจให้กับฝ่ายทหารมากยิ่งขึ้น ฝ่ายทหารมีความรู้สึกว่าตนถูกคุกคามหนัก จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของทหาร กลายเป็นการถูกดูหมิ่นในเกียรติภูมิ และก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทหารรวมตัวกันได้ในการกลับมายึดอำนาจในที่สุด

ข. ปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาอีกด้านหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลประชาธิปไตยเสื่อมโทรม คือปัญหาเศรษฐกิจอันเป็นผลเนื่องมาจากสงครามโลก ซึ่งทำให้เกิดการขาดแคลนสินค้าเครื่องอุปโภค บริโภค ปัญหาเงินเฟ้อ ราคาสินค้าเพิ่มขึ้นถึง 8 เท่าของก่อนสงคราม การคมนาคมก็ขาดเนื่องจากเส้นทางรถไฟ ถนน สะพาน ถูกระเบิด ที่หนักหน่วงมากที่สุดก็คือการลักลอบนำข้าวออกนอกประเทศ การลักลอบทำให้ข้าวราคาแพง ทั้งรัฐบาลยังต้องส่งข้าวให้กับอังกฤษตามสัญญา รัฐบาลขาดรายได้ภาษี พยายามบังคับให้ปิดป้ายราคาสินค้า แต่เงินเดือนข้าราชการก็ต่ำ การคอรัปชั่นสูง ได้มีการประณามกันในหมู่

ข้าราชการและนักการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.ทองเปลว ชลภูมิ์ ถูกโจมตีหนักในเรื่องการเอาเงิน 10 ล้านไปละลายแม่น้ำในเรื่องนโยบายการลดค่าครองชีพขององค์การสรรพาหาร กลายเป็นว่าผู้ที่ได้รับประโยชน์ตอนนี้เป็นพ่อค้าข้าวคนจีน คนลักลอบส่งสินค้า และบรรดานักการเมืองจำนวนมากก็เป็นฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ ทำให้เกิดภาพว่ารัฐบาลแบบประชาธิปไตยของพลเรือนนี้ไม่มีประสิทธิภาพ และเปิดโอกาสให้ระบบอำนาจนิยมกลับมาได้ง่ายขึ้น[14]

นอกจากนี้ในบรรดานักการเมืองที่เคยเป็นข้าราชการพลเรือนมาก่อนและได้เข้าแข่งขันกันในเกมการเมืองหลังสงครามนี้ ก็แข่งขันกันแบบชนิดที่ว่าในที่สุดก็ไม่สามารถประนีประนอมกันในระดับที่จะรักษาไว้ซึ่งกฎเกณฑ์ของระบอบประชาธิปไตย การแบ่งออกเป็นสองฝ่ายดังที่กล่าวมาแล้วว่าเป็นฝ่ายของเสรีนิยมและสังคมนิยม (สหชีพและแนวรัฐธรรมนูญ) กับฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ประชาธิปัตย์) นั้นได้พัฒนาจนกลายเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง ภายหลังการเลือกตั้งครั้งที่ 5 (5 สิงหาคม 2489 เลือกตั้งเพิ่มเติม 57 จังหวัด)[15] พรรคของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์มีเสียงข้างมาก 54% ถูกพรรคประชาธิปัตย์รุกหนักในสภา สร้างภาพให้ดูเหมือนว่านักการเมืองพลเรือนในระบบพรรคนั้นวุ่นวาย ทำให้เกิดการคิดที่จะยอมรับ หรือไม่ก็ไม่คัดค้านการกลับไปใช้ระบบอำนาจนิยม

ค. กรณีสวรรคต ท้ายที่สุดก็คือกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อ 9 มิถุนายน 2489 อันเป็นกรณีทางประวัติศาสตร์ที่มืดมนไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าเป็นอุบัติเหตุ เป็นการปลงพระชนม์เอง หรือเป็นการถูกลอบปลงพระชนม์ ในชั้นต้นรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ได้แถลงว่าเป็นเรื่องของอุบัติเหตุ และได้ตั้งกรรมการขึ้นสอบสวน[16] แต่แล้วกรณีนี้ก็กลายเป็นข่าวลือแพร่สะพัดว่า

เป็นการลอบปลงพระชนม์ ในที่สุดกรณีสวรรคตก็กลายเป็นเกมการเมือง นักการเมืองฝ่ายค้านใช้ในการโจมตีรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงขนาดกล่าวหาว่านายปรีดีเองพัวพันหรือไม่ก็มีส่วนโดยตรง วิกฤตการณ์ดังกล่าวทำให้นายปรีดี พนมยงค์ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยที่หลวงธำรง-นาวาสวัสดิ์ หัวหน้าพรรคแนวรัฐธรรมนูญขึ้นมาตั้งรัฐบาลแทน แต่ก็ถูกมองว่าเป็น "เหล้าเก่าในขวดใหม่" และในที่สุดกรณีนี้ก็กลายเป็นข้ออ้างสำคัญของฝ่ายอำนาจนิยมที่จะยึดอำนาจโดยอ้างว่าจะเข้ามาทำความกระจ่างให้กับกรณีสวรรคต และข้ออ้างดังกล่าวนี้ก็มีส่วนที่ทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมและฝ่ายอำนาจนิยมมาร่วมกันได้ชั่วคราว ทั้งนี้เพื่อขจัดฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมออกไปจากเวทีการเมือง[17]

รัฐประหาร 2490

รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 นำมาซึ่งความชะงักงันของระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ได้มีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดขึ้นในสมัยหลังสงครามโลก รัฐประหารครั้งนี้ทำโดยนายทหารที่มิได้มีชื่อเสียงในวงการเมืองมาก่อน ดังเช่น พลโทผิน ชุณหะวัณ พันเอกกาจ กาจสงคราม พันเอกเผ่า ศรียานนท์ พันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามมิได้มีส่วนร่วมโดยตรงในตอนแรก แต่ฝ่ายรัฐประหารก็ได้ชักชวนเข้ามาภายหลัง ทั้งนี้เพราะเป็นบุคคลที่เป็นที่ยอมรับนับหน้าถือตาในวงการทหาร แต่ก็มิได้เข้ามาเป็นหัวหน้ารัฐบาลในตอนแรก เพราะเกรงว่าจะไม่เป็นที่รับรองของบรรดามหาอำนาจ โดยเฉพาะตะวันตกเช่น สหรัฐฯ หรืออังกฤษ ซึ่งยังนิยมชมชอบฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์อยู่ (ทั้งยังได้ช่วยให้นายปรีดี พนมยงค์

ควง อภัยวงศ์ (17 พ.ค. 2445-15 มี.ค.2511) นายกรัฐมนตรีรวม 3 สมัย คือ ช่วงปีสุดท้ายของสงคราม (1 ส.ค. 2487-31 ส.ค. 2488) สมัยหลังสงคราม (31 ม.ค.-24 มี.ค. 2489) และสมัยหลังรัฐประหาร (10 พ.ย. 2490-8 เม.ย.2491) โดยมีจุดจบคือถูกคณะรัฐประหาร "จี้" ให้ลาออก

หลบหนีออกไปต่างประเทศ คือ สิงคโปร์ อีกด้วย)[18]

คณะรัฐประหารได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 และนำ "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉะบับชั่วคราว) พ.ศ.2490" หรือที่มีฉายาว่า *"ฉบับใต้ตุ่ม"* ออกมาใช้แทนเป็นการชั่วคราว โดยจะให้มีการร่างฉบับถาวรใหม่ (เข้าทำนองของสองฉบับแรกภายหลังการปฏิวัติ 2475) แต่ว่ารัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มนี้ได้ยกเลิกหลักการความเป็นประชาธิปไตยเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการกำหนดให้มี 2 สภา คือ วุฒิสภา ซึ่งมาจากการแต่งตั้ง ทั้งยัง*ไม่ห้าม*ข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งทางการเมืองอีกด้วย ในเวลาเดียวกันลักษณะของความเป็นอนุรักษ์นิยมก็สะท้อนให้เห็นในสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือ กำหนดอายุของผู้สมัครไว้ถึง 35 ปี เราจะเห็นได้ว่าทันทีภายหลังการรัฐประหาร 2490 นั้นประเทศไทยหาได้กลับไปสู่ระบบอำนาจนิยมโดยฉับพลันไม่ ดังที่กล่าวมาแล้ว แม้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งถูกดึงให้มาเป็นผู้นำของทหารที่ทำการยึดอำนาจ ก็หาได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในทันทีไม่ (อันเนื่องมาจากการเกรงว่าจะไม่ได้การรับรองจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก) นายควง อภัยวงศ์กลับได้รับการเชิญเข้ามาทำหน้าที่บริหารแทน เพื่อให้เห็นว่ายังมีการปกครองโดยฝ่ายพลเรือนและเป็นประชาธิปไตยในรูปแบบอยู่ ยังมิได้ยกเลิกการมีพรรคการเมือง ทั้งยังให้มีการเลือกตั้งทั่วไปด้วยเมื่อ 29 มกราคม 2491 แต่จากสถานการณ์ของการใช้อำนาจเข้ายึดกุมการปกครอง การแพร่ข่าวลือกล่าวร้ายทางการเมืองของนักการเมืองฝ่ายตรงกันข้าม (โดยเฉพาะในเรื่องการอ้างถึงเรื่องของกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8) ก็ทำให้นักการเมืองฝ่ายอนุรักษ์นิยมและอำนาจนิยมเท่านั้นที่กลายเป็นผู้ครองเวทีการเมืองไป ในขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมตกต่ำไม่สามารถโผล่ออกมาเล่นการเมืองในระบอบที่เริ่มถูกจำกัดนี้ (การเลือกตั้งทั่วไป 2491 นั้น ปรากฏว่าเป็นการ

เลือกตั้งที่ประชาชนมาใช้สิทธิเพียง 26.54% ซึ่งเป็นสถิติที่ต่ำที่สุดไม่ว่าจะเปรียบเทียบกับการเลือกตั้งที่เคยมีมาก่อนหรือมีตามมาทีหลัง)[19]

รูปแบบอันเป็นทางการของประชาธิปไตยโดยจำกัดนั้นดำรงอยู่จนกระทั่งปี พ.ศ.2494 เมื่อมีการรัฐประหารเงียบโดยคณะรัฐประหารชุดเดิม อันนำกลับไปสู่การห้ามมีพรรคการเมือง แต่ในช่วงระยะเวลา 4 ปีนั้นก็ได้มีปรากฏการณ์ที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยที่เริ่มทรุดลงตั้งแต่ 2490 นั้นยิ่งทรุดลงหนัก นั่นคือการที่รัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ถูกบังคับ "จี้" ให้ออกจากตำแหน่ง (8 เมษายน 2491) และนำจอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ทำให้เกิดความปั่นป่วนทางการเมืองมากยิ่งขึ้น เช่นมีความพยายามที่จะยึดอำนาจของฝ่ายทหารบกด้วยกันเอง คือ กบฏเสนาธิการทหาร 1 ตุลาคม 2491 ตามมาด้วยกบฏวังหลวง 26 กุมภาพันธ์ 2492 อันเป็นความพยายามของนายปรีดี พนมยงค์ ด้วยความสนับสนุนของเสรีไทยและทหารเรือบางส่วนที่จะยึดอำนาจคืน ตามมาด้วยกบฏแมนฮัตตัน มิถุนายน 2494 อันเป็นการก่อการของนายทหารเรือระดับกลาง ซึ่งก็นำไปสู่การรัฐประหารเงียบพฤศจิกายน 2494 ดังที่กล่าวข้างต้น เป็นลำดับของเหตุการณ์ในช่วงของ 4 ปีที่ไทยจะเข้าสู่ระบบอำนาจนิยมอย่างเต็มที่

กล่าวโดยย่อรัฐประหาร 2490 เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อหนึ่งที่สำคัญในการเมืองไทย เป็นการตัดอำนาจของฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยม อันเป็นการตัดโอกาสของความเป็นประชาธิปไตยของไทยในยุคหลังสงคราม แม้จะยังเปิดเวทีให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมเล่นเกมประชาธิปไตยชั่วคราว แต่ในที่สุดการปกครองไทยก็เข้าสู่ระบบอำนาจนิยม นักการเมืองต้องลี้ภัยไปต่างประเทศกันไม่น้อย อดีตผู้แทนราษฎรที่เคยมีบทบาทนำมาก่อนก็ค่อยๆ ถูกกีดกันออกไป และท้ายที่สุดก็มีการกำจัดโดยการทำลายชีวิตอย่างเปิดเผยภายหลังกบฏวังหลวง

เช่น *การยิงทิ้ง 4 รัฐมนตรี* นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (อุบล) นายถวิล อุดล (ร้อยเอ็ด) นายจำลอง ดาวเรือง (มหาสารคาม) นายทองเปลว ชลภูมิ์ เป็นต้น[20]

น่าสังเกตว่า เมื่อการเมืองไทยเข้าสู่ระบบอำนาจนิยมอีกครั้งหนึ่งนั้น นายทหารที่เข้ามามีบทบาทในช่วงหลัง 2490 จะมีลักษณะที่แตกต่างจากนายทหารรุ่นหลัง 2475 ดังจะเห็นได้จาก (จอมพล) ผิน ชุณหะวัณ และคณะพรรคที่ทำการยึดอำนาจ (เผ่า-สฤษดิ์) ส่วนใหญ่เป็นนายทหารที่ได้รับการศึกษาในประเทศ ไม่มีประสบการณ์จากสังคมที่เป็นประชาธิปไตยอย่างรุ่นของผู้ก่อการ 2475 ดังนั้นจึงมีความคิดในเรื่องการปกครองที่แตกต่างไปในแง่ของการที่จะใช้ระบบผู้นำแบบเด็ดขาด นายทหารเหล่านี้มิได้มีความชื่นชมและผูกพันกับระบอบประชาธิปไตยที่ตนเองมองว่าเป็นของต่างประเทศเท่าไรนัก และการก้าวขึ้นมามีบทบาทก็ไต่เต้ามาในระบบราชการทหารตามปกติ ซึ่งเป็นระบบที่มีความเป็นอนุรักษ์นิยมอยู่ไม่น้อย เป็นผลให้ระบอบประชาธิปไตยไทยหยุดชะงักการเจริญเติบโต อันจะเป็นมรดกตกทอดที่ยาวนานที่เดียวจนเกือบตลอดยุคของรัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2501-2506) และรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร (2506-2516)

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสภาพของการเมืองภายหลังการยึดอำนาจของคณะรัฐประหาร จะขอลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญบางประการไว้ ในเบื้องแรกนั้นการยึดอำนาจมาพร้อมด้วยข้ออ้างว่า ฝ่ายทหารจะเข้ามาเพื่อขจัดรัฐบาลที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ และไม่สามารถจัดการกับผู้กระทำผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ได้ แต่ฝ่ายทหารก็มิได้มุ่งหวังจะยึดอำนาจเป็นของตนเอง จึงเชิญฝ่ายพลเรือนขึ้นมาตั้งรัฐบาล แม้แต่รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม (ซึ่งมีผู้ลงพระนามเพียงองค์เดียว คือ กรมขุนชัยนาทนเรนทร โดยที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกท่านคือ พระยามานวราชเสวี มิได้ลงนาม)

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังถือว่าเป็น "ชั่วคราว" โดยที่ฝ่ายทหารยินยอมให้มีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ที่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมเป็นผู้ร่างโดยตรง (เสร็จ 2492) และภายหลังการรัฐประหารเพียง 2 เดือนกว่า ก็มีการเลือกตั้งทั่วไป (29 มกราคม 2491) ดังที่กล่าวมาแล้ว ทั้งฝ่ายอำนาจนิยมผู้ยึดอำนาจมาได้ กับฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่ร่วมในการยึดอำนาจ ดูเหมือนจะยังพยายามให้ปรากฏรูปแบบของการปกครองประชาธิปไตยในไทยอยู่ แต่ในทางปฏิบัตินอกเหนือจากฝ่ายอนุรักษ์นิยมและอำนาจนิยมแล้ว นักการเมืองอื่นก็ไม่สามารถลงสมัครรับเลือกตั้งได้โดยสะดวก ดังนั้นในการเลือกตั้งครั้งที่มีประชาชนไปใช้สิทธิน้อยนี้ พรรคประชาธิปัตย์จึงได้ 53 ที่นั่ง กลุ่มผู้ที่ลงสมัครโดยอิสระได้ 30 ที่นั่ง พรรคประชาชน (ของนายเลียง ไชยกาลที่แยกออกมาจากประชาธิปัตย์) ได้ 12 ที่นั่ง และพรรคธรรมาธิปัตย์ (ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ได้ 5 ที่นั่ง รวมทั้งหมด 100 ที่นั่ง[21] จะเห็นได้ว่าพรรคประชาธิปัตย์ของนายควง อภัยวงศ์มีเสียงข้างมากเพียงเล็กน้อย และก็น่าสังเกตอีกว่าทางฝ่ายกลุ่มที่สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นได้รับเลือกตั้งเข้ามาน้อยมาก แม้ว่าฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมจะไม่ได้เข้ามาแข่งขัน และแม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการที่เป็นฝ่ายอำนาจนิยมและเป็นมันสมองในการปลุกระดมความคิดลัทธิชาตินิยมก็ไม่ได้รับเลือกตั้งเข้าสภา ยิ่งย้ำให้ฝ่ายอำนาจนิยมเห็นชัดว่ารูปแบบการปกครองประชาธิปไตยไม่เอื้ออำนวยต่อฝ่ายตนเท่าใดนัก

จากการที่มีการเลือกตั้ง และนายควง อภัยวงศ์ก็ได้เข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกเป็นครั้งที่สี่ (21 กุมภาพันธ์-8 เมษายน 2491) ก็ทำให้รัฐบาลไทยได้รับการรับรองจากมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะจากสหรัฐฯและอังกฤษ แต่ภายในระยะเวลาอันสั้นที่ฝ่ายพลเรือนอนุรักษ์นิยมได้ทำหน้าที่ให้มหาอำนาจรับรองแล้ว ฝ่ายอำนาจนิยมก็บีบให้รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ต้องออกจาก

ตำแหน่งด้วย "การจี้" (6 เมษายน) และจอมพล ป. พิบูลสงครามก็กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 8 เมษายน 2491 (หลังจากที่ต้องออกจากอำนาจไปถึงเกือบ 4 ปี) จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนักการเมืองคนแรกของโลกที่เป็นฝ่ายที่เข้ากับอักษะและร่วมมือกับญี่ปุ่นโดยตรง ที่สามารถกลับเข้ามาครองอำนาจได้ภายหลังสงคราม และเราก็จะเห็นได้ว่าจากภูมิหลังนี้ทำให้รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามดูจะกระตือรือร้นในการประกาศสนับสนุนนโยบายการต่อต้านคอมมิวนิสต์ของสหรัฐฯในทันที พยายามอย่างยิ่งที่จะพิสูจน์ให้มหาอำนาจตะวันตกเห็นว่า นโยบายต่างประเทศของไทยนั้นสนับสนุนค่ายเสรีประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ในช่วงบรรยากาศของสงครามเย็นและการต่อสู้ขับเคี่ยวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจีนและอินโดจีน และด้วยนโยบายต่างประเทศในแนวนี้ ทำให้ได้รับความสนับสนุนอย่างแข็งขันจากสหรัฐฯอันมีส่วนทำให้ฝ่ายอำนาจนิยมสามารถอยู่ในตำแหน่งไปได้อีกเป็นเวลานาน (จนกระทั่งถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516)

กล่าวโดยย่อ วิธีการยึดอำนาจจะมีรูปแบบโดยย่อดังนี้ คือ ภายในประเทศใช้กำลังทหารยึดอำนาจในนามของประชาชน เมื่อยึดอำนาจได้แล้วก็จะตั้งพลเรือนที่น่าเชื่อถือผู้หนึ่ง (เช่น ควง อภัยวงศ์ พจน์ สารสิน ธานินทร์ กรัยวิเชียร ตลอดจน อานันท์ ปันยารชุน) ขึ้นมาดำรงตำแหน่งชั่วคราวดำเนินการให้มีรูปแบบของประชาธิปไตยอยู่บ้างในบางส่วน หลังจากนั้นก็จะเข้ามากุมอำนาจโดยตรง ส่วนในด้านการต่างประเทศก็ปรับตัวให้เข้ากับมหาอำนาจที่มีอิทธิพลอยู่ในขณะนั้น และรัฐประหาร 2490 ก็เป็นการเริ่มประเพณีของการเมืองไทยที่นักวิชาการบางท่านได้ขนานนามว่า *"วัฏจักรแห่งความชั่วร้าย"* นั่นคือการเมืองที่ถูกครอบงำโดยคณาธิปไตยทหาร คณะทหารเหล่านี้จะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในลักษณะของ "พรรคพวก" ที่มีผลประโยชน์และ

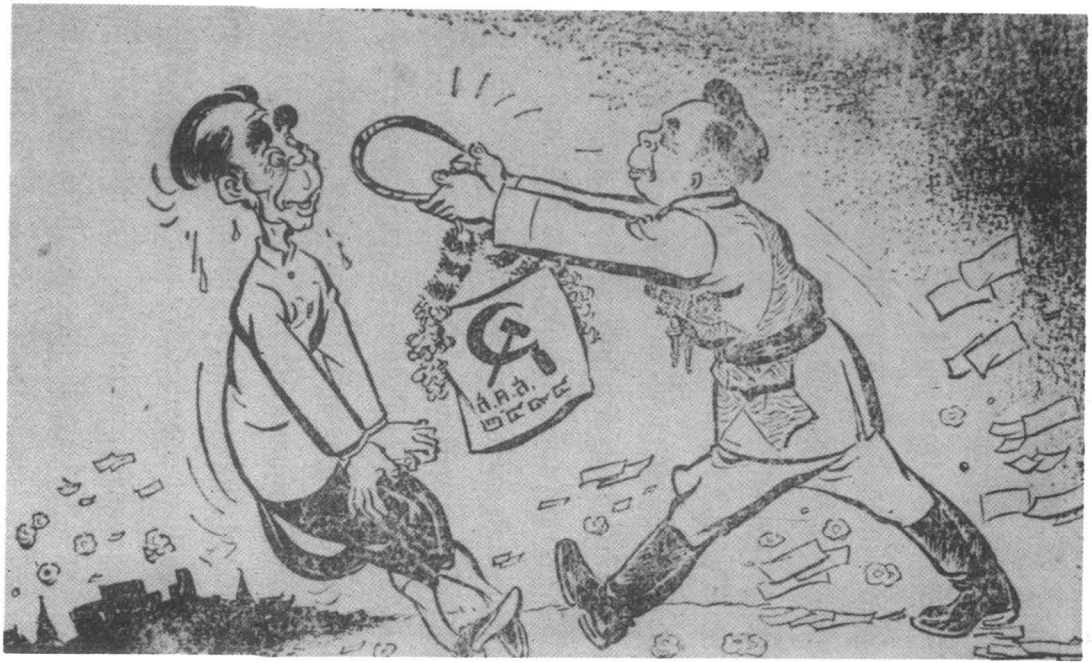
ความคิดเห็นร่วมกัน สามารถใช้องค์กรทหารที่มีความได้เปรียบทางกำลังอาวุธและระเบียบวินัยเป็นเครื่องสนับสนุนอำนาจ อาศัยความร่วมมือจากระบบราชการที่ก็ต้องการรักษาไว้ซึ่งอิทธิพลและผลประโยชน์ของตน ดึงความช่วยเหลือและสนับสนุนจากข้าราชการพลเรือนจำนวนมาก พร้อม ๆ กับอาศัยการที่สังคมไทยยังขาดพลังอื่น ๆ นอกระบบราชการที่จะมาคานอำนาจของข้าราชการทหารและพลเรือน ไม่ว่าจะเป็นพลังของกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมือง (พรรคการเมืองหรือนักการเมือง) พลังทางเศรษฐกิจ (พ่อค้านักธุรกิจ) หรือพลังที่นอกเหนือไปจากนั้นอีกเช่น พลังนักศึกษา (ซึ่งจะเป็นปรากฏการณ์ในไทยหลังจากสมัยนี้) ตลอดจนพลังกรรมกร หรือ "ประชาชน"

ความอ่อนแอและความล้มเหลวของประชาธิปไตยไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ มักจะมีการพิจารณากันว่าเป็นความอ่อนแอของนักการเมืองฝ่ายพลเรือน (ไม่ว่าจะเป็นนายปรีดี พนมยงค์ พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ หรือนายควง อภัยวงศ์) ซึ่งไม่สามารถจะทัดทานพลังของฝ่ายทหารได้ "รัฐบาลพลเรือน" มีฐานสนับสนุนที่อยู่ในวงแคบ คือในหมู่ข้าราชการพลเรือน (และทหารเรือ) และก็มีอยู่อย่างจำกัดในวงของตนเองเสียด้วย ทำให้ขาดพลังที่จะต่อรองกับฝ่ายทหาร (บก) ความคับแคบของฐานการเมืองนี้อยู่เฉพาะผู้ได้รับการศึกษาและก็อยู่ในกรุงเทพฯ อยู่ในระดับของคนชั้นสูง ขาดฐานสนับสนุนที่กว้างขวางจากมวลชน ยกเว้นพรรคการเมือง เช่น พรรคสหชีพที่ได้กล่าวมาแล้วที่พยายามสร้างฐานของตนในต่างจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอีสาน แต่พรรคสหชีพก็เหมือนพรรคการเมืองไทยอื่น ๆ เกือบทั้งหมดที่มีเวลาจำกัดในการทำงานและสร้างพรรคของตนให้เป็นพรรคการเมืองอย่างแท้จริง หลังการรัฐประหาร 2490 พรรคนี้ก็ถูกปราบปรามหนัก ถึงขนาดผู้นำของพรรคถูกสังหารทิ้งอย่างทารุณโหดร้าย ซ้ำความพยายามที่จะขยายฐาน

การเมืองในต่างจังหวัดและในชนบท ก็ยังถูกใช้เป็นข้ออ้างในการโจมตีและกล่าวหาในแง่ของ *"ท้องถิ่นนิยม"* หรือไปไกลขนาดที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นพวก *"แบ่งแยกดินแดน"* หรือเป็น *"คอมมิวนิสต์"* กล่าวโดยย่อแล้ว นักการเมืองพลเรือนหรือรัฐบาลพลเรือนประสบปัญหาเรื่องเงื่อนไขของเวลามาก ไม่สามารถจะพิสูจน์ผลงานและความสามารถของตนได้

นอกเหนือจากข้อจำกัดในแง่ของฐานสนับสนุนแล้ว "รัฐบาลพลเรือน" ยังถูกมองว่าขาดความสามัคคีปรองดองกัน นักการเมืองพลเรือนได้รับการตราว่าเป็นพวกที่มีการทะเลาะเบาะแว้งขัดแย้งแย่งชิงกันเองอย่างสูง ขาดวินัยและความสามัคคีเช่นที่มีในหมู่ "รัฐบาลทหาร" ดังนั้นในสมการนี้ก็คือ รัฐบาลพลเรือนเป็นฝ่ายประชาธิปไตย แต่เป็นฝ่ายที่อ่อนแอ มีแต่ความแตกแยก จึงทำให้รัฐบาลทหารที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับประชาธิปไตย แต่เป็นฝ่ายเข้มแข็ง มีแต่ความสามัคคี สามารถเข้ามายึดกุมอำนาจทางการเมืองได้ สมการการเมืองดังกล่าวดูเผินๆ ก็คงไม่ผิดจากข้อเท็จจริงนัก ดังที่เราจะเห็นได้ว่านักการเมืองพลเรือน (ทั้งที่เป็นข้าราชการพลเรือนและไม่ได้เป็นข้าราชการก็ตาม) ไม่สามารถจะทำงานร่วมกันได้นัก อาจจะร่วมกันได้ในระยะแรกๆ ดังเช่นกรณีของการต่อต้านญี่ปุ่นหรือการเจรจาสันติภาพกับฝ่ายสัมพันธมิตร เช่นที่พอจะเห็นความร่วมมือของ นายปรีดี พนมยงค์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายควง อภัยวงศ์ แต่ในระยะเวลาไม่เท่าไรก็แตกแยกกันออกมาเป็นกลุ่มเสรีนิยม-สังคมนิยม และกลุ่มอนุรักษ์นิยม ไม่สามารถจะประนีประนอมทางการเมืองกันได้อีกต่อไป มีการขับเคี่ยวกันในระบอบรัฐสภาอย่างรุนแรง ซึ่งการต่อสู้เช่นนี้ในวิถีทางประชาธิปไตยก็ถือได้ว่าเป็นเรื่องปกติ ที่พรรคการเมืองหรือกลุ่มการเมืองจะต้องเป็นตัวแทนความคิดหรือผลประโยชน์ของกลุ่มของตน (ไม่ว่าจะเป็นของฝ่ายเสรีนิยม-สังคมนิยมในปีกของนายปรีดี พนมยงค์ หรือฝ่ายอนุรักษ์นิยม

กลางทศวรรษ 2490 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามนำข้อหา "คอมมิวนิสต์"
มาเป็นเครื่องมือเพื่อปราบปรามผู้คัดค้านทางการเมือง (ภาพจาก *หนังสือพิมพ์สยามรัฐ* 5 มกราคม 2494)

ในปีกของนายควง อภัยวงศ์) แต่จากการที่สังคมไทยยังขาดพลังประชาธิปไตยที่จะสนับสนุนให้ระบบดำเนินไปได้ด้วยดี การต่อสู้ขัดแย้งกันของสองกลุ่มนักการเมืองพลเรือนนี้ ก็เป็นการเปิดโอกาสให้พลังอำนาจนิยมของทหารสามารถจะกลับมาสู่อำนาจด้วยข้ออ้างต่าง ๆ นานา

คณะรัฐประหารและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

รัฐบาลใหม่ของคณะรัฐประหารและของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี 2491 ได้รับการรับรองอย่างรวดเร็วจากรัฐบาลของประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐฯและอังกฤษ ดังที่ทราบมาแล้วว่าแต่เดิมนั้น มหาอำนาจตะวันตกจะให้ความสนับสนุนต่อรัฐบาลพลเรือนที่เป็นประชาธิปไตยของไทย และต่อต้านรัฐบาลทหารไทยที่ถูกถือว่าเป็นฝ่ายฟาสซิสต์ ในการรัฐประหาร 2490 นั้นทูตของสหรัฐฯ นาย*เอ็ดวิน สแตนตัน* ก็ได้แสดงความไม่เห็นชอบด้วยดังข้อเขียนว่า "ทั้งทอมป์สัน (Thompson) และข้าพเจ้า (Stanton) หาได้ชมชอบการล้มรัฐบาลธำรงนาวาสวัสดิ์โดยการใช้กำลัง ซึ่งสิ่งนี้เท่ากับเป็นการปฏิเสธกระบวนการทางรัฐธรรมนูญอันเท่ากับเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้า เราเห็นด้วยว่ารัฐบาลธำรงนาวาสวัสดิ์เสื่อมทรามเหมือนเช่นรัฐบาลชุดก่อน ๆ บางทีอาจมากกว่าเสียด้วยซ้ำซึ่งเป็นไปตามข้อกล่าวหา กระนั้นก็ตามเรารู้สึกตระหนกว่า การปกครองโดยใช้กำลังนั้นอาจก่อให้เกิดสงครามกลางเมืองและการแทรกแซงทางการทูตอย่างมากยิ่ง"[22] แต่ในระยะเวลาเดียวกันนั้นความตระหนกต่อการขยายอิทธิพลของสหภาพโซเวียตในยุโรปตะวันออก ก็ทำให้ วินสตัน เชอร์ชิล สร้างสัญลักษณ์ของ "ม่านเหล็ก" ขึ้นมาพร้อม ๆ กันนั้น สหรัฐฯซึ่งมีผลประโยชน์และอิทธิพลอย่างสูงในเอเชีย

ก็หวั่นวิตกต่อการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสม์ ทั้งนี้เพราะในปี 2491 นั้น การรบระหว่างจีนคอมมิวนิสต์และจีนก๊กมินตั๋งก็ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น และเป็นไปในวิถีทางที่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ทำท่าว่าจะประสบชัยชนะ ในขณะที่บรรดาประเทศที่เป็นอาณานิคมต่าง ๆได้มีขบวนการชาตินิยมที่จะกอบกู้เอกราชของตน เช่นในพม่า อินโดนีเซีย อินโดจีน ต่างก็มีสภาพของสงครามทั่วไป พร้อมกันนั้นจากการที่ไทยลงนามในสนธิสัญญาสถาปนาความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตขึ้นเป็นครั้งแรก ก็ทำให้มีการเปิดสถานกงสุลของโซเวียตขึ้นเป็นแห่งแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สหรัฐฯได้เริ่มสร้างนโยบายการสกัดกั้นลัทธิคอมมิวนิสม์ของตนขึ้นมา (Containment Policy ซึ่งจะตามมาด้วยทฤษฎีโดมิโน) และจากท่าทีของรัฐบาลคณะรัฐประหารที่แสดงตนว่าต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างสูง (ด้วยสาเหตุของการเมืองภายใน) ก็ทำให้รัฐบาลสหรัฐฯประกาศรับรองรัฐบาลใหม่ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ผู้ประกาศสงครามกับสหรัฐฯและอังกฤษมาก่อน) อย่างรวดเร็วภายใน 1 เดือน อังกฤษให้การรับรองทันทีต่อมา และปัญหาการรับรองที่ฝ่ายรัฐบาลทหารเคยหวั่นวิตกจนกระทั่งต้องเอานายควง อภัยวงศ์ขึ้นมาขัดตาทัพก็เป็นอันตกไป

ประเทศไทยและรัฐบาลไทยกลายเป็นเป้าหมายที่สำคัญของสหรัฐฯและมหาอำนาจตะวันตก ในอันที่จะใช้เป็นฐานที่มั่นต่อต้านคอมมิวนิสม์ และสถานการณ์ที่กลายเป็น "ยุคสมัยอเมริกันในไทย" (American Era) ก็เริ่มขึ้น[23] ซึ่งจะทำให้เกิด "ความช่วยเหลือ" (aid) ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร อันเป็นผลให้อิทธิพลและเงินดอลล่าร์เริ่มหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย และไทยก็เคลื่อนเข้าสู่วงโคจรของสิ่งที่เรียกว่า *Pax Americana* ก็เริ่มขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน ในปี 2493 บรรดาทูตของอเมริกันทั้งหมดในเอเชีย (นำโดย Philip C. Jessup) ก็ใช้กรุงเทพฯเป็นสถานที่ประชุมเกี่ยวกับนโยบายและท่าทีของสหรัฐฯ (ภายหลัง

ชัยชนะของเหมาเจ๋อตุง 2492) และตกลงที่จะให้ความช่วยเหลือต่อประเทศไทยตามแผนการใหญ่ในเอเชียของประธานาธิบดีแฮรี ทรูแมน พร้อมๆ กันกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้แสดงท่าทีอย่างเด่นชัดที่จะสนับสนุนนโยบายของสหรัฐฯ ด้วยการรับรองรัฐบาลเวียดนามของอดีตจักรพรรดิเบาได๋ (28 กุมภาพันธ์ 2493) อันเป็นรัฐบาลที่ฝรั่งเศสตั้งขึ้นมาเพื่อที่จะรักษาอาณานิคมของตนในอินโดจีนเอาไว้ให้ได้ (การรับรองครั้งนี้ทำให้นายพจน์ สารสิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศไม่เห็นชอบด้วย และได้ลาออกจากตำแหน่งไป แต่ก็ถูกส่งไปเป็นเอกอัครราชทูตไทย ณ วอชิงตันในเวลาต่อมา คล้ายกับกรณีของนายดิเรก ชัยนาม ที่ออกจากตำแหน่งเดียวกันนี้และไปเป็นทูตประจำญี่ปุ่น)

ไทยปฏิเสธที่จะให้ความสนับสนุนต่อขบวนการชาตินิยมที่มาในรูปของคอมมิวนิสต์ ดังเช่นในกรณีของโฮจิมินห์ (อันเป็นนโยบายต่างประเทศที่ต่างกับสมัยของรัฐบาลพลเรือนโดยเฉพาะในสมัยของรัฐบาลปรีดี พนมยงค์) รัฐบาลทหารไทยแสดงท่าทีสนับสนุนฝรั่งเศส (ทั้งๆ ที่เคยต่อต้านและเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนมาก่อนเช่นกัน) ในทางกลับกัน สหรัฐฯก็ตอบสนองด้วยการให้ความช่วยเหลือทางการทหารต่อรัฐบาลทหารเป็นครั้งแรกเป็นเงิน 10 ล้านเหรียญ และในปีเดียวกันนี้เองไทยก็ส่งทหารพร้อมด้วยข้าว 2 หมื่นตันในนามขององค์การสหประชาชาติไปร่วมในสงครามเกาหลี ไทยกลายเป็นประเทศแรกในเอเชียที่ให้ความสนับสนุนต่อนโยบายนี้ของสหรัฐฯ แสดงเจตจำนงที่แน่นอนในอันที่จะเลือกอยู่ในค่ายของ "เสรีประชาธิปไตย" ต่อต้าน "คอมมิวนิสม์" ในบรรยากาศของ "สงครามเย็น" และในขณะที่การเมืองของโลกถูกแบ่งออกเป็น 2 ค่ายมหาอำนาจ (ตะวันตก-ตะวันออก) ความช่วยเหลือของสหรัฐฯก็จะเพิ่มขึ้นทุกทีนับแต่นั้นมา มีการลงนามในสัญญาช่วยเหลือทาง

เศรษฐกิจและการศึกษา (9 กันยายน 2493) ช่วยเหลือทางด้านการแพทย์ เช่นการปราบปรามไข้มาเลเรีย (17 ตุลาคม 2493) ให้ความช่วยเหลือด้านอาวุธ และในปีต่อมาก็ส่งอาวุธให้ถึง 28 ครั้ง ให้เรือบินและเรือรบ ในความสัมพันธ์ดังกล่าวรัฐบาลไทยก็ได้ทั้งเงินและอาวุธ มีผลให้ในแง่ของการเมืองภายในฝ่ายอำนาจนิยมซึ่งมีความแข็งแกร่งอยู่เป็นทุนเดิมแล้ว ก็ได้รับการเสริมสร้างให้เป็นองค์กรและสถาบันที่มีความได้เปรียบทางการเมืองเพิ่มขึ้น ในแง่ของสหรัฐฯ ก็ได้พันธมิตรที่เหนียวแน่นที่สุดในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในเอเชีย

การเมืองภายในของรัฐบาลสมัยคณะรัฐประหาร และจอมพล ป. พิบูลสงคราม

หากจะดูโดยภาพรวมแล้วนับตั้งแต่ 2490 การเมืองไทยก็ตกอยู่ภายใต้คณะรัฐประหาร อันมีกองทัพบกเป็นผู้นำ และมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ปี 2491 ดังนั้น ยุคสมัยนี้จะกินเวลาประมาณเกือบ 10 ปี จนกระทั่งถึงสมัยของคณะปฏิวัติ (ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 2500-2501) อย่างไรก็ตามสิ่งที่เรียกว่า *"สมัยคณะรัฐประหาร"* นี้ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตไว้ 2 ประการ

ประการแรก คณะรัฐประหารหาได้มีอำนาจเด็ดขาดทันทีภายหลังการยึดอำนาจในปี 2490 ไม่ คณะรัฐประหารประกอบด้วยนายทหาร ซึ่งได้ประสบปัญหาจากการเข้ากับฝ่ายฟาสซิสต์ซึ่งพ่ายแพ้ในสงครามโลก ดังนั้นการก้าวขึ้นมาใหม่ของคณะทหารจึงต้องอาศัยความร่วมมือจากกลุ่มการเมืองอื่น ดังจะเห็นได้จากการพยายามดึงความร่วมมือจากฝ่ายอนุรักษ์นิยม (นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับพรรคประชาธิปัตย์)

ซึ่งทำให้ต้องมอบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้กับฝ่ายอนุรักษ์นิยมเป็นการชั่วคราว แต่เมื่อขจัดตัวบุคคลของฝ่ายอนุรักษ์นิยมออกไป ฝ่ายอำนาจนิยมก็ยังติดขัดอยู่กับกติกาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอยู่ นั่นคือกฎเกณฑ์ของลัทธิรัฐธรรมนูญที่ทั้งฝ่ายเสรีนิยมและอนุรักษ์นิยมได้วางเอาไว้ แม้ว่าคณะรัฐประหารจะได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 ได้สำเร็จก็ตาม แต่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็ได้ดำเนินการร่างรัฐธรรมฉบับ 2492 ขึ้นมาแทน แม้ว่ารัฐธรรมนูญใหม่นี้จะมีความเป็นประชาธิปไตยน้อยกว่าฉบับ 2489 นั่นคือการที่มีลักษณะแบบบทเฉพาะกาล คือการให้มีการแต่งตั้ง "วุฒิสมาชิก" (อันเป็นชื่อใหม่ของสมาชิกประเภทสองและพฤฒสภา) อำนาจในการแต่งตั้งนี้โดยทฤษฎีเป็นขององค์พระมหากษัตริย์ (หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) และในทางปฏิบัติก็เป็นสิ่งที่ต้องประนีประนอมกันระหว่างฝ่ายอนุรักษ์นิยมและอำนาจนิยม ทำให้คณะรัฐประหารไม่สามารถจะมีเสียงสนับสนุนเด็ดขาดในวุฒิสภาได้ ทั้งนี้โดยไม่ต้องกล่าวว่าในสภาผู้แทนราษฎรก็ยังมีสมาชิกที่เป็นฝ่ายของอนุรักษ์นิยม (พรรคประชาธิปัตย์) อยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ในรัฐธรรมนูญของฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็ยังมีแบ่งแยกระหว่างข้าราชการประจำและข้าราชการการเมืองอยู่เช่นเดียวกับในฉบับของฝ่ายเสรีนิยม ทำให้สมาชิกของฝ่ายอำนาจนิยมไม่สามารถเข้าคุมตำแหน่งทางการเมืองสำคัญ ๆในคณะรัฐมนตรีได้ ดังจะเห็นได้ว่าผู้ที่มีอำนาจอย่างแท้จริงของคณะรัฐประหาร คือ จอมพลผิน ชุณหะวัณ นั้น ในช่วงแรกก่อน 2494 มิได้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง หากแต่เป็นผู้คุมกำลังกองทัพบกในฐานะผู้บัญชาการกองทัพบก ดังนั้นทั้งในรัฐสภาและในคณะรัฐบาลฝ่ายอำนาจนิยมก็ยังหาได้มีอำนาจโดยเด็ดขาดไม่ อนึ่งในช่วงระยะต้น ๆ เช่นเดียวกันนี้ ท่าทีของมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐฯ ก็ยังมิได้ให้การสนับสนุนต่อ "รัฐบาลทหาร" อย่างเต็มที่และตรงไปตรงมานัก

มหาอำนาจในค่ายของ "เสรีประชาธิปไตย" ยังต้องการรักษาระดับความเป็นประชาธิปไตยในหมู่พันธมิตรของตนไว้บ้างในระดับหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่าก่อนหน้าการ *"รัฐประหารเงียบ"* หรือ *"รัฐประหารทางวิทยุ"* (29 พฤศจิกายน 2494) นั้นฝ่ายอำนาจนิยมยังจะต้องประนีประนอมกับฝ่ายอนุรักษ์นิยม และยังต้องยอมรับกติกาของลัทธิรัฐธรรมนูญอยู่ในบางระดับ การยึดอำนาจอีกครั้งและการนำรัฐธรรมนูญปี 2475 กลับมาใช้ (พร้อมด้วยการแก้ไขเพิ่มเติม 2495) นั่นแหละที่จะทำให้คณะรัฐประหารมีอำนาจอย่างเต็มที่ในการเมืองไทย

ประการที่สอง พึงต้องมีข้อสังเกตว่าแม้โดยทางการแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงครามก็คือหัวหน้าของคณะรัฐประหาร และหัวหน้าของคณะรัฐบาลในสมัยนี้ แต่จอมพล ป. พิบูลสงครามก็หาได้มีอำนาจและอิทธิพลอย่างที่เคยเป็นมาในสมัยยุคแรก (2481-2487) ไม่ ฐานอำนาจในกองทัพของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้หลุดไปอยู่ที่จอมพลผิน ชุณหะวัณ และนายทหารรุ่นใหม่ที่อ่อนอาวุโสกว่า เช่น สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ทางฝ่ายกองทัพบก) และ เผ่า ศรียานนท์ (บุตรเขยของผิน ชุณหะวัณ และอธิบดีกรมตำรวจ) กลุ่มของทหารที่ก้าวขึ้นมามีบทบาทใหม่นี้ต่อไปจะแยกออกเป็นกลุ่มซอยราชครู (ผินและเผ่า) กับกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ (สฤษดิ์) เป็นกลุ่มทหารที่มีความเป็นอนุรักษ์นิยมมากกว่ากลุ่มทหารที่เข้ามาด้วยการปฏิวัติ 2475 มีความเป็น "ไทยเดิม" และเป็นผลิตผลของระบบการศึกษา "แบบไทยของโรงเรียนนายร้อยทหารบก จปร." มีความคุ้นเคยหรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยและความเป็น "สากล" น้อยกว่า ฐานอำนาจของฝ่ายทหารได้ย้ายออกจากคนรุ่นของจอมพล ป. พิบูลสงครามลงไปสู่รุ่นที่อ่อนอาวุโสกว่าแล้ว ดังนั้นการเข้าร่วมกับกลุ่มใหม่นี้ จอมพล ป. พิบูลสงครามก็จะต้องปรับบทบาทของตนใหม่ และในตอนปลายของสมัยคณะรัฐประหาร จะเห็นว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะต้องพยายาม

สร้างดุลยภาพแห่งอำนาจระหว่าง 2 กลุ่มดังกล่าวเพื่อให้ตนสามารถจะดำรงอยู่ในตำแหน่งได้ ในเวลาเดียวกันก็ต้องพยายามใช้กลุ่มทหารที่ตนมิได้สนิทแนบแน่นนี้นักไปคานอำนาจกับกลุ่มของฝ่ายอนุรักษ์นิยม ซึ่งแม้จะถูกขจัดออกจากอำนาจ ก็ได้หันเหไปสร้างฐานทางการเมืองใหม่ของตน (เช่น กรณีของ น.ส.พ.สยามรัฐ ตั้งแต่ 2493) รวมทั้งการที่สถาบันพระมหากษัตริย์จะค่อย ๆ เริ่มเข้ามามีบทบาทในฐานะแกนกลางของสังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง (รัชกาลที่ 9 เสด็จกลับจากสวิตเซอร์แลนด์มาประทับในเมืองไทยเป็นการถาวรตั้งแต่ปี 2495)

ในช่วงระยะเวลาเกือบ 10 ปีของยุคสมัยคณะรัฐประหาร และการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปัญหาหนึ่งทางการเมืองที่เห็นได้ชัดก็คือปัญหาเรื่องเสถียรภาพของรัฐบาล ซึ่งจะเห็นได้ว่าในช่วง 4 ปีแรกของคณะรัฐประหารนั้น ต้องเผชิญหน้าจากการท้าทายจากทั้งในกองทัพด้วยกันและจากนักการเมืองฝ่ายเสรีนิยม-สังคมนิยม ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ของการ "กบฏ" ต่าง ๆ ตามลำดับ คือ กบฏเสนาธิการทหาร (2491) กบฏวังหลวง (2492) กบฏแมนฮัตตัน (2494) และจากปัญหาของเสถียรภาพทางการเมืองนี้ก็ทำให้คณะรัฐประหารทำการยึดอำนาจอีกครั้ง ในเหตุการณ์ที่เรียกว่าการรัฐประหารทางวิทยุหรือรัฐประหารเงียบ ซึ่งต่อมาก็ทำการกวาดล้าง "ศัตรู" ทางการเมืองอีกครั้งในเหตุการณ์ที่เรียกว่า "กบฏสันติภาพ" (2495)

การก้าวเข้ามาสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยความสนับสนุนของคณะรัฐประหารที่ทำการ "จี้" นายควง อภัยวงศ์ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (6 เมษายน 2491) นอกจากจะสร้างความไม่พอใจโดยทั่วไปต่อฝ่ายนักการเมืองอนุรักษ์นิยมแล้ว ก็ยังสร้างความไม่พอใจให้กับทหารด้วยกันด้วย ความไม่พอใจนี้ส่วนหนึ่งมาจากนายทหารที่มีแนวโน้มไปในทางยอมรับกฎเกณฑ์และหลักการประชาธิปไตย และเป็น

นายทหารที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับขบวนการเสรีไทย เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2491 ก็ได้มีการจับกุมพลตรีเนตร เขมะโยธิน พลตรีสมบูรณ์ สรานุชิต พันเอกสมบูรณ์ สุนทรเขต และนายปราโมทย์ พึ่งสุนทร (อดีตเลขานุการรัฐมนตรีสมัยที่นายปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี) พร้อมด้วยทหารและพลเรือนประมาณ 60 นาย และเหตุการณ์ดังกล่าวก็รู้จักกันในนามของ *"กบฏเสนาธิการ"* ในระยะเวลาดังกล่าว พลตำรวจตรีเผ่า ศรียานนท์เริ่มมีบทบาทมากยิ่งขึ้น คือนอกจากจะเคยเป็นนายทหารคนสนิทของจอมพล ป. พิบูลสงครามมาก่อนแล้ว ก็ยังเป็นบุตรเขยของผิน ชุณหะวัณ เข้าร่วมในการรัฐประหาร 2490 มาแต่ต้น และได้กลายเป็นรองอธิบดีกรมตำรวจทำหน้าที่คล้ายกับผู้คุ้มครองความมั่นคงปลอดภัยให้แก่คณะรัฐประหาร ในการจับกุมครั้งนี้นอกเหนือจากนายทหารระดับสูงดังกล่าว บรรดานักการเมืองพลเรือนซึ่งได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ก็ถูกเพ่งเล็งด้วย เช่น นายดิเรก ชัยนาม นายทวี บุณยเกตุ นายจำลอง ดาวเรือง นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และนายถวิล อุดล บรรดาบุคคลเหล่านี้ถูกปล่อยตัวไปเพราะขาดหลักฐาน แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าในการรัฐประหารครั้ง 2490 นั้น ผู้นำของฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมคือนายปรีดี พนมยงค์ และพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เท่านั้นที่ต้องหลบหนีไป บรรดานักการเมืองที่เกี่ยวข้องต่างก็ยังคงอยู่ในประเทศไทย ทำให้ฝ่ายรัฐประหารเกิดความรู้สึกว่าตนเองถูกคุกคาม และได้พยายามหาทางที่จะขจัดฝ่ายตรงข้ามของตน (หลังจากเหตุการณ์นี้ไม่เท่าไร ในวันที่ 30 ตุลาคม ก็มีการจับกุมนายฟอง สิทธิธรรม ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี โดยข้อกล่าวหาว่าเป็น *"กบฏแบ่งแยกดินแดน"* จะนำพรรคพวกไปฝึกอาวุธที่เมืองคุนมิงในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ระยะนี้เป็นระยะที่ตรงกับการรุกหนักของฝ่ายคอมมิวนิสต์จีน และข้อหานี้ก็จะถูกใช้ในการขจัดนักการเมืองพลเรือนที่มีแนวโน้มไป

ทางด้านสังคมนิยม)

การท้าทายอำนาจทางการเมืองของคณะรัฐประหารปรากฏจริงจังขึ้นในเหตุการณ์ที่เรียกว่า *"กบฏวังหลวง"* ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2492[24] หรือประมาณ 3 เดือนกว่าภายหลัง "กบฏเสนาธิการ" เหตุการณ์นี้เป็นความพยายามของนายปรีดี พนมยงค์ พร้อมด้วยพรรคพวกที่เคยร่วมงานกันมาในขบวนการเสรีไทย มีทั้งที่เป็นนักการเมืองพลเรือนและที่เป็นนายทหารเรือฝ่าย "กบฏ" ได้ยึดกระทรวงการคลัง (ซึ่งอยู่ในเขตวังหลวง) และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นที่มั่นในการยึดอำนาจ มีการประกาศตั้งนายดิเรก ชัยนามเป็นนายกรัฐมนตรี ตั้งพลเรือโทสินธุ์ กมลนาวินเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ พลตรีเนตร เขมะโยธิน เป็นผู้บัญชาการทหารบก และพลเรือตรีสังวร สุวรรณชีพ เป็นอธิบดีตำรวจ ฝ่ายรัฐบาลของคณะรัฐประหารซึ่งนำโดยพลตรีสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจตรีเผ่า ศรียานนท์ ทำการปราบปรามอย่างรุนแรง มีการต่อสู้กันด้วยอาวุธในใจกลางของพระนครเป็นเวลา 3 วัน จากความบกพร่องในการประสานงานและจากความไม่แน่นอนในการปฏิบัติการเพื่อยึดอำนาจ ทำให้ฝ่ายกบฏต้องปราชัยไป และถือได้ว่าเป็นความสูญเสียของนักการเมืองฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมอย่างชนิดที่ยากยิ่งจะกู้กลับคืนได้ นั่นคือนายปรีดี พนมยงค์เองก็ต้องไปลี้ภัยการเมืองในต่างประเทศ (จีนและฝรั่งเศส) แต่นั้นจนกระทั่งถึงอสัญกรรมในปี 2526 เป็นเวลาถึง 34 ปี ในขณะที่นักการเมืองในค่ายนี้คือ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง และนายทองเปลว ชลภูมิ์ ถูกฆ่าตายด้วยการยิงทิ้งอย่างทารุณที่ถนนพหลโยธิน กม. 14-15 เขตบางเขน (4 มีนาคม 2492) ตลอดจนทั้งการกวาดล้างบุคคลอื่น ๆ อีก เช่น นายทวี ตะเวทิกุล รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงบุคลากรที่บริหารมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองอีกด้วย (น่าสังเกต

ทองเปลว ชลภูมิ์ (เกิด 6 กุมภาพันธ์ 2455) จบดอกเตอร์ด้านกฎหมายจากฝรั่งเศส เป็นสมาชิกคณะราษฎรเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองเมื่ออายุ 19 ปี เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรขณะอายุ 29 ปี (ปี 2484-2486) เป็นอาจารย์สอนวิชาด้านเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดปราจีนบุรี เป็นรัฐมนตรี 1 สมัย ต่อมาถูก "ยิงทิ้ง" คารถตำรวจสมัยรัฐบาลคณะรัฐประหารเมื่อ 4 มีนาคม 2492 ขณะอายุ 37 ปี

ว่าการพยายามยึดอำนาจครั้งนี้ ฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ใช้ข้ออ้างในการที่จะนำมาซึ่งระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะถือได้ว่าการใช้รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มนั้นได้ทำลายประชาธิปไตยลงไป รัฐธรรมนูญฉบับ 2492 อันเป็นฉบับสมัยของนายควง อภัยวงศ์นั้น ก็ยังหาได้มีการประกาศใช้ไม่จนกระทั่งภายหลังกรณีกบฏ คือ 23 มีนาคมปีเดียวกัน)

การต่อต้านรัฐบาลคณะรัฐประหารที่มีความรุนแรงมากที่สุดก็ในกรณีต่อมา คือ *"กบฏแมนฮัตตัน"* (26 มิถุนายน 2494)[25] ซึ่งเป็นเวลาอีก 2 ปีให้หลังจากกรณีกบฏวังหลวงดังกล่าว ในความพยายามที่จะยึดอำนาจครั้งนี้เป็นเรื่องของนายทหารเรือระดับกลาง ซึ่งมีความไม่พอใจต่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และไม่พอใจต่อบทบาทของทั้งฝ่ายทหารบก (สฤษดิ์ ธนะรัชต์) และฝ่ายตำรวจ (เผ่า ศรียานนท์) ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องและครอบงำการเมืองไทยอย่างสูง มีลักษณะของความไม่พอใจเช่นเดียวกับนายทหารใน "กบฏเสนาธิการ" แต่นายทหารเรือกลุ่มนี้ไม่สู้มีความเกี่ยวข้อง และเชื่อมโยงกับฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์หรือเสรีไทยเท่าไรนัก เป็นเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องระหว่าง ทหารบก (และตำรวจ) กับทหารเรือมากกว่า ในความพยายามจะยึดอำนาจนั้นได้จับกุมจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นตัวประกันนำลงเรือรบหลวงศรีอยุธยา รัฐบาลไม่ยอมรับการเจรจาใดๆ และเป็นครั้งแรกที่ใช้กองทัพอากาศเข้าเกี่ยวข้องในการเมืองภายในอย่างจริงจัง โดยใช้เครื่องบินทิ้งระเบิดจนเรือรบศรีอยุธยาต้องจมลง กบฏแมนฮัตตันมีความรุนแรงและเสียหายเช่นเดียวกับ "กบฏบวรเดช" พลเรือนบาดเจ็บ 603 คน ตาย 103 คน สำหรับด้านทหารจำนวนไม่เปิดเผย และจากเหตุการณ์นี้ก็ทำให้ฝ่ายทหารเรือถูกตัดกำลังและหมดบทบาทในทางการเมืองไทยไปเป็นเวลานาน ด้านกลับกันก็ทำให้กองทัพบกและตำรวจก้าวขึ้นมามีอำนาจและบทบาททางการเมืองอย่างมากยิ่ง

ลำดับของเหตุการณ์ต่างๆ ที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่าเมื่อถึงปลายปี 2494 คณะรัฐประหารก็สามารถควบคุมการเมืองไทยไว้ได้โดยเด็ดขาด นักการเมืองฝ่ายอนุรักษ์นิยมถูกขจัดออกไปเมื่อปี 2491 และในปี 2492 ด้วยความผิดพลาดของฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมเอง นักการเมืองฝ่ายนี้ก็ถูกจำกัดโดยสิ้นเชิงจะเหลืออยู่ก็ฝ่ายทหารเรือ ซึ่งในกรณีของกบฏแมนฮัตตันก็ทำให้ทหารเรือถูกขจัดออกไปเช่นกัน ท้ายที่สุดในปี 2495 ในเหตุการณ์เรียกว่า *"กบฏสันติภาพ"* ก็ทำให้คณะรัฐประหารจับกุมผู้ที่เป็นฝ่ายตรงข้ามของตนได้อีกระลอกหนึ่งประมาณ 200 คน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นอาจารย์ นักศึกษา ปัญญาชน และนักคิดนักเขียนที่สำคัญ เช่น อุทธรณ์ พลกุล กุหลาบ สายประดิษฐ์ อัศนี พลจันทร์ (นายผี) เปลื้อง วรรณศรี (นายสาง) สิงห์ชัย มังคนนรา (นเรศ นโรปกรณ์) สุภัทร สุคนธาภิรมย์ และ สุพจน์ ด่านตระกูล เป็นต้น กล่าวโดยย่อจากสภาพปัญหาของเสถียรภาพในช่วงแรกของการครองอำนาจ คณะรัฐประหารได้ก้าวเข้าไปสู่ความมั่นคงภายในสิ้นปี 2494 เป็นระบอบอำนาจนิยมที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ การใช้อำนาจในทำนองเผด็จการจะเห็นได้ชัดเจนจากบทบาทของพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ (ในขณะที่สฤษดิ์ ธนะรัชต์ สร้างกำลังของตนอยู่เงียบๆ ภายในกองทัพบก) จุดเด่นของยุคระหว่าง 2495-2500 ก็คือบทบาทของตำรวจในการเมืองไทย อันเป็นลักษณะของ "รัฐตำรวจ" (Police State) และการแสวงหาผลประโยชน์ของบรรดาข้าราชการ (ทหาร-พลเรือน) ที่เข้าเป็นข้าราชการการเมือง

ยุคสมัยอเมริกันในไทย

ชัยชนะของจีนคอมมิวนิสต์ในปี 2492 และสงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นตามมาในปี 2493 ทำให้สหรัฐฯยิ่งเพิ่มบทบาทของตนในพื้นแผ่นดินเอเชีย และประเทศไทยก็ได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการเมืองระหว่างประเทศยุคหลังสงครามโลก ไทยได้ดำเนินนโยบายที่จะอยู่ในค่ายของโลกเสรีประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้จากการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยตามลำดับ จากการรับรองรัฐบาลหุ่นเบาได๋ในเวียดนามในปี 2493 การส่งทหารไทยไปร่วมรบในเกาหลีเป็นชาติแรกในเอเชียเป็นจำนวน 4 พันคนในเดือนกรกฎาคม 2493 พร้อมด้วยการบริจาคข้าวสารจำนวนหนึ่ง รวมทั้งการคัดค้านต่อนโยบายของชาติเป็นกลางเช่นในกรณีของนายกรัฐมนตรีอินเดียยาวหะราน เนรูห์ ที่สนับสนุนให้จีนคอมมิวนิสต์ได้ที่นั่งแทนจีนคณะชาติในองค์การสหประชาชาติ

ในเวลาเดียวกันนั้นรัฐบาลสหรัฐฯและไทยก็เริ่มการลงนามในสัญญาความช่วยเหลือ อันเป็นก้าวใหม่ของการเมืองไทยที่ประเทศยอมรับอย่างเป็นทางการในการนิยามฐานะทางเศรษฐกิจของตนว่า "ด้อยพัฒนา" (underdeveloped) มีความจำเป็นที่จะต้อง "พัฒนา" และพร้อมที่จะรับความช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ อันเป็นลักษณะใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อันเป็นยุคสมัยที่สหรัฐฯกลายเป็นมหาอำนาจอันดับหนึ่งแข่งขันกับสหภาพโซเวียต พยายามที่จะดึงประเทศเล็กประเทศน้อยในโลกมาเป็นสมัครพรรคพวกและบริวารของตน อันเป็นต้นกำเนิดของการที่ไทยต้องกลายเป็นประเทศที่ต้อง "พึ่งพา" จากภายนอกเป็นระยะเวลายาวนานพอสมควร ในเดือนกรกฎาคม 2493 มีการเริ่มต้นลงนามในสัญญาฟูลไบร์ทเพื่อช่วยเหลือ

ในด้านการพัฒนาการศึกษาของไทย และในเดือนกันยายนถัดมา ก็มีการลงนามใน Economic and Technical Cooperation Agreement (19 กันยายน 2493) โดยให้เงินช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ เริ่มต้นในปี 2493 ผ่าน STEM เป็นเงิน 8 ล้านเหรียญ และผ่าน MSA ในปี 2494 เป็นเงิน 7 ล้านเหรียญ พร้อมกันนั้นธนาคารโลก (ซึ่งสหรัฐฯมีอิทธิพลอยู่อย่างมาก) ก็ให้เงินกู้กับประเทศไทยเป็นประเทศแรกในเอเชียเป็นจำนวนเงินถึงกว่า 25 ล้านเหรียญ

พร้อมๆ กับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการศึกษา สหรัฐฯก็เข้ามาสร้างเสริมกำลังของกองทัพไทยให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น มีการลงนามในสนธิสัญญาทางทหาร Agreement Respecting Military Assistance เมื่อตุลาคม 2493 ที่จะให้ความช่วยเหลือด้านอาวุธและการฝึกทหาร หน่วยงานทางด้านทหารของสหรัฐฯก็เริ่มทยอยกันเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ เช่น *MAAG* (Military Advisory Assistance Group) ทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาและการฝึกทหารให้กับไทย อันเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของทหารไทย ทั้งในแง่ของหลักสูตรโรงเรียนนายร้อย จปร. (ที่จะใช้หลักสูตรที่ได้รับอิทธิพลจากเวสปอยต์) ทั้งในแง่ของอาวุธ ในแง่ของเครื่องแบบทหาร (จากลักษณะที่ได้อิทธิพลจากเยอรมนีและฝรั่งเศส กลายมาเป็นอเมริกัน) พร้อมๆ กับการตั้งหน่วยงานประชาสัมพันธ์ที่จะเผยแพร่ข่าวสารและวัฒนธรรมอเมริกัน *USIS* (United States Information Service) อันเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของการที่คนชั้นสูงไทยที่เคยได้รับอิทธิพลจากอังกฤษในรูปของ Victorianization จะหันเหไปสู่สิ่งที่เรียกว่า Americanization ที่จะแพร่ขยายลงไปสู่คนระดับกลางและระดับล่างในที่สุด ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสองประเทศก็ทวีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากมูลค่าของสินค้าแลกเปลี่ยนที่ในสมัยก่อนสงครามโลกนั้นเป็นจำนวนเพียง 3 ล้านเหรียญ เพิ่มเป็น 60 ล้านเหรียญ

ในระยะนี้ โดยที่สหรัฐฯรับซื้อทั้งยางพาราและดีบุกจากไทยโดยตรง แทนที่จะซื้อโดยผ่านอาณานิคมของอังกฤษในฮ่องกงหรือสิงคโปร์ ภายในระยะไม่กี่ปีหลังสงคราม สหรัฐฯก็เข้ามามีผลประโยชน์ทางการค้าแทนอังกฤษ โดยที่จำนวนบริษัทเพิ่มขึ้นจากก่อนสงครามที่มีเพียง 2 บริษัทกลายเป็นประมาณ 50 บริษัท

ความสัมพันธ์พิเศษระหว่างไทยและสหรัฐฯ มีสาเหตุมาจากทั้งผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ ความหวั่นวิตกต่อการขยายตัวของคอมมิวนิสต์นั้นดูจะใหญ่โตเกินความเป็นจริงสำหรับกรณีของประเทศไทยไม่น้อย มีการประมาณว่ามีคอมมิวนิสต์อยู่ในไทยในระยะนั้นอาจไม่เกิน 200 คน และก็หาได้มีอิทธิพลอยู่ในวงการการเมืองและเศรษฐกิจของไทยอย่างจริงจังไม่ ความหวั่นวิตกของสหรัฐฯในเรื่องคอมมิวนิสต์ดูจะสอดคล้องกับผลประโยชน์ของรัฐบาลทหารไทยชุดคณะรัฐประหารไม่น้อย เพราะการสร้างภาพความกลัวดังกล่าวทำให้สามารถเพิ่มพูนงบประมาณทางด้านการทหารและความมั่นคงได้ง่ายดายขึ้น ดังจะเห็นได้ว่างบประมาณประจำปีเพิ่มจาก 2493 ซึ่งเป็นเงิน 1,949,350,355 เป็น 3,685,725,783 ในปี 2495 คือเพิ่มขึ้นถึง 3 เท่าตัว และหน่วยงานที่ได้รับงบประมาณที่เพิ่มขึ้นนี้ก็เป็นกลาโหมและมหาดไทย ฉะนั้นการเมืองภายนอกดูจะสอดคล้องกับความต้องการของการเมืองภายในของรัฐบาลคณะรัฐประหารเป็นอย่างยิ่ง

อนึ่งพึงตั้งข้อสังเกตว่าในการเริ่มต้นความสัมพันธ์ "พิเศษ" นี้ ตรงกับปลายสมัยของประธานาธิบดีแฮรี่ ทรูแมน แห่งพรรคเดโมแครต และในปลายปี 2494 (1951) ก็จะมีการรณรงค์เพื่อเลือกตั้งประธานาธิบดีในสหรัฐฯอีกครั้งหนึ่ง ในการรณรงค์นี้ทางฝ่ายพรรคตรงข้ามคือพรรครีพับริกันได้ส่งนายพลดไวท์ ไอเซนฮาวร์ (อดีตนายทหารชั้นนำในสงครามโลก) เข้าชิงตำแหน่งประธานาธิบดี

โดยมีนายริชาร์ด นิกสันเข้าชิงในตำแหน่งรองประธานาธิบดี ในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งนั้น ประเด็นของการลุกลามของลัทธิคอมมิวนิสต์ได้กลายมาเป็นประเด็นในการหาเสียง และพรรคเดโมแครตก็ถูกโจมตีอย่างหนักหน่วงว่าเป็นผู้ปล่อยให้ "สูญเสียจีนไปกับคอมมิวนิสต์" *การปลุกผีคอมมิวนิสต์* ดำเนินไปด้วยการรณรงค์ของวุฒิสมาชิกอีกท่านหนึ่งด้วย คือ Joseph R. McCarthy อันเป็นส่วนหนึ่งที่รู้จักกันในนามของ *"ยุคสมัยแมคคาธี"* (ทำการกวาดล้างผู้ที่มิได้ต่อต้านคอมมิวนิสต์ในข้อหาของ un-American activity ตัวอย่างของผู้ที่ถูกกล่าวหาในกรณีนี้ก็มีไปถึงดาราภาพยนตร์ เช่น ชาลี แชปลิน ซึ่งต้องเดินทางออกจากสหรัฐฯไป หรือในกรณีของเฮนรี่ ฟอนดา) ดังนั้นเมื่อไอเซนฮาวร์ขึ้นมาเป็นประธานาธิบดีในปี 2495 พร้อมด้วยนาย John Foster Dulles นโยบายของสหรัฐฯในเรื่องนี้ก็ยิ่งแข็งกร้าวมากขึ้น มีการสร้างทฤษฎีโดมิโนขึ้นมา โดยเชื่อว่าเรื่องของคอมมิวนิสต์นั้นเป็นเรื่องของขบวนการมีเส้นสายโยงใยทั่วโลก ดังนั้นการที่ประเทศหนึ่งกลายเป็นคอมมิวนิสต์ ก็จะส่งผลให้ประเทศที่อยู่ถัดไปกลายเป็นคอมมิวนิสต์ไปด้วย เมื่อเป็นดังนี้ก็เกิดภาพของการที่คอมมิวนิสต์จะเคลื่อนจากจีนก็จะเข้าสู่อินโดจีนเข้าไทยเลยลงไปยังมลายู อินโดนีเซีย ตลอดจนกระทั่งออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ ประเทศทั้งหลายในเอเชียจะกลายเป็นคอมมิวนิสต์หมด ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่สหรัฐฯและพันธมิตรจะต้องสร้าง *"นโยบายปิดล้อม"* (Containment Policy) โดยพยายามหาพันธมิตรในเอเชียเข้าร่วม และยิ่งเมื่อขบวนการเวียดมินห์ได้ชัยชนะรุดหน้ายิ่งขึ้นในเวียดนามเหนือ ก็ทำให้สหรัฐฯและพันธมิตรตะวันตกของตนต้องการสร้างองค์กรป้องกันร่วมกันในเอเชีย เช่นเดียวกับที่ได้ทำในยุโรปในกรณีของ NATO (North Atlantic Treaty Organization)

ดังนั้นในสมัยของประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ (2495-2502) สหรัฐฯก็ได้

เพิ่มบทบาทของตนในเอเชีย ผลของนโยบายและสถานการณ์ดังกล่าวก็นำมาซึ่งการจัดตั้ง*องค์การสนธิสัญญาป้องกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สปอ.) SEATO (Southeast Asia Collective Defence Treaty Organization)* ซึ่งลงนามกันที่กรุงมะนิลา 8 กันยายน 2497 โดยมีสมาชิก 8 ประเทศ คือ สหรัฐฯ อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ไทย ฟิลิปปินส์ และปากีสถาน (ค่ายโลกตะวันตกไม่สามารถจะดึงประเทศเกิดใหม่บางประเทศในเอเชียเข้าเป็นสมาชิกได้ แต่ในโปรโตคอลของสนธิสัญญาก็ได้กล่าวครอบคลุมไปถึงการที่จะต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเวียดนามใต้ กัมพูชา และลาว อันเป็นการวางพื้นฐานของการที่สหรัฐฯจะเข้าไปมีบทบาทในสงครามโดยตรงในระยะต่อมา ช่วงเวลาของการลงนามสนธิสัญญานี้เป็นช่วงภายหลังความปราชัยของฝรั่งเศสที่เดียนเบียนฟู (พฤษภาคม 2497) และภายหลังการเจรจาลงนามในสนธิสัญญาเจนีวาเพื่อสงบศึกในอินโดจีนในปีเดียวกันนั้น (กรกฎาคม 2497) ซึ่งแบ่งเวียดนามออกเป็น 2 ส่วนชั่วคราว (เหนือและใต้) ที่เส้นขนานที่ 17 ให้มีการถอนทหารต่างชาติออกไป และจะให้มีการเลือกตั้งทั่วไปภายใน 2 ปี เพื่อให้ประชาชนเวียดนามตัดสินใจด้วยตนเอง กล่าวโดยย่อ ขบวนการเวียดมินห์ของโฮจิมินห์ประสบชัยชนะ ในขณะที่ฝรั่งเศสพ่ายแพ้ต้องถอนทหารออกไปและต้องสละอาณานิคมที่ได้เพียรพยายามสร้างมา (ตั้งแต่ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5) แต่ที่น่าสนใจก็คือสหรัฐฯปฏิเสธไม่ลงนามในสนธิสัญญานี้ เดียนเบียนฟูและสนธิสัญญาเจนีวานั้นประเทศตะวันตกถือว่าเป็นความพ่ายแพ้ของตนและเป็นการรุกคืบหน้าของลัทธิคอมมิวนิสต์ (มากกว่าจะมองเป็นเรื่องของขบวนการกู้ชาติในลักษณะของลัทธิชาตินิยมต่อต้านลัทธิอาณานิคม)

องค์การ สปอ. นับได้ว่าเป็นจุดสุดยอดแห่งความสัมพันธ์ระหว่างไทยและสหรัฐฯ ที่ได้วางพื้นฐานของความร่วมมือทางการทหารและเศรษฐกิจมานับ

แต่หลังสงครามโลก ในแง่ของรัฐบาลคณะรัฐประหาร การลงนามในสนธิสัญญานี้หมายถึงการได้รับคำมั่นสัญญาอย่างเป็นทางการจากสหรัฐฯ ในอันที่จะปกป้องประเทศจากการคุกคามและรุกรานของคอมมิวนิสต์ ในขณะเดียวกันก็สร้างฐานะความมั่นคงให้กับรัฐบาลทหารอย่างไม่เคยมีมาก่อน และในการแข่งขันระหว่างไทยกับฟิลิปปินส์นั้น กรุงเทพฯก็ได้ชัยชนะเหนือมะนิลาในการที่จะเป็นที่ตั้งของสำนักงาน สปอ. (ซึ่งสร้างขึ้นในบริเวณชุมชนแออัดถนนศรีอยุธยา ฝั่งตรงข้ามกับสถานีรถไฟจิตรลดา ผู้คนในบริเวณนี้ได้ถูกโยกย้ายออกไป หนึ่งในครอบครัวในบริเวณนี้ก็คือครอบครัวของจิตร ภูมิศักดิ์ และเมื่อสหรัฐฯต้องพ่ายแพ้ในสงครามเวียดนาม บทบาทของ สปอ. ก็ลดลงและจางหายไป สำนักงานดังกล่าวก็ได้ถูกโอนให้กับกระทรวงการต่างประเทศ)

อย่างไรก็ตามพึงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ สปอ. ไว้คือ ในมาตรา 4 ของสนธิสัญญาดังกล่าวมีใจความว่า "ในกรณีที่มีการรุกรานจะแก้ไขปัญหาตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ" ซึ่งก็ทำให้ สปอ. มีความแตกต่างกับ*นาโต* กล่าวคือในกรณีที่มีการรุกรานประเทศใดประเทศหนึ่งในสนธิสัญญานาโต พันธมิตรก็จะถือว่าเป็นการรุกรานตนโดยตรง และสามารถจะปฏิบัติการโต้ตอบได้ทันทีโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการรัฐธรรมนูญของแต่ละประเทศ ซึ่งประเด็นนี้สร้างความผิดหวังให้กับผู้นำทหารไทยไม่น้อย และรัฐมนตรีการต่างประเทศของไทยในสมัยนั้นคือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ได้พยายามถ่ายทอดความเห็นของรัฐบาลทหารไปยังที่ประชุมร่างสนธิสัญญา แต่ก็ไม่เป็นผลตามความต้องการของไทย ยกเว้นในกรณีที่ได้สำนักงาน สปอ. มาตั้งในเมืองหลวงดังกล่าวข้างต้น

จากความสัมพันธ์ที่กระชับเกลียวกันขึ้นทุกทีระหว่างไทยและสหรัฐฯ จากความปราชัยของฝรั่งเศสที่เดียนเบียนฟู และจากการลงนามในสนธิสัญญา

สปอ. ความช่วยเหลือทั้งด้านทหารและเศรษฐกิจของสหรัฐฯต่อไทยก็ยิ่งเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ และภาคอีสานของไทยก็ได้กลายเป็นเขตยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เริ่มโครงการสร้างถนนเชื่อมกับภาคกลางและเชื่อมระหว่างจังหวัดต่างๆ ในอีสานเอง ดังเช่นกรณีของ*ถนนมิตรภาพ* (สร้าง 2498 เสร็จ 2501) จากสระบุรีไปยังนครราชสีมา และสร้างต่อไปจนกระทั่งถึงหนองคาย (เพื่อให้ประชิดพรมแดนลาว) และขยายต่ออีกในระยะหลังจนไปถึงอุบลราชธานี เป็นต้น ในขณะเดียวกันบรรดาเอกอัครราชทูตสหรัฐฯประจำกรุงเทพฯก็เป็นบุคคลชั้นแนวหน้าในเรื่องนโยบายความมั่นคงของสหรัฐฯทั้งสิ้น เช่น พลตรี วิลเลียม โดโนแวน ซึ่งเคยทำงานกับหน่วย OSS มาก่อนในช่วงสงครามโลก และได้กลายเป็นส่วนสำคัญของ CIA ในสมัยต่อต้านคอมมิวนิสต์ ในปี 2497 สหรัฐฯก็ส่งนายจอห์น ฟิวรีฟอย ผู้ที่มีประสบการณ์ในการต่อต้านและปราบปรามคอมมิวนิสต์ในกรีซและกัวเตมาลา มาประจำเป็นทูตอยู่ในไทย

สรุปได้ว่าในช่วง 2497-98 เป็นจุดพัฒนาสูงสุดของความสัมพันธ์ในลักษณะของการทหารและความมั่นคงของไทยและสหรัฐฯ อย่างไรก็ตามมีระยะที่ทำให้ดูเหมือนว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงในด้านการเมืองระหว่างประเทศเกิดขึ้นในช่วงปี 2498 กล่าวคือในระยะที่ประเทศเป็นกลาง (ต่อมาเรียกว่าประเทศโลกที่สาม) ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทอย่างแข็งขันอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่นมีการจัดประชุมกลุ่มประเทศเอเชียและแอฟริกาที่บันดุง อินโดนีเซีย (2498) ทำให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้พบปะกับนายกรัฐมนตรีจีน โจวเอินไหล เป็นครั้งแรก มีความพยายามทำความเข้าใจกันเรื่องฐานะของคนจีนในไทยซึ่งทางจีนพร้อมจะเจรจา ในขณะเดียวกันจีนก็ให้ความมั่นใจว่า "เขตปกครองตนเองชาวไทยในยูนนาน" (คือสิบสองปันนา) นั้นเป็นเรื่องภายในของจีน มิได้มีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับ

การเมืองของไทยหรือเพื่อการรุกรานไทยดังที่รัฐบาลไทยและสหรัฐฯเข้าใจเช่นเดียวกันเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์ที่ลี้ภัยการเมืองอยู่ในจีนก็จะไม่ให้เกี่ยวข้องกับการเมืองภายในของไทย ดังนั้นความตึงเครียดระหว่างจีนและไทยที่มีมานับแต่ชัยชนะของจีน 2492 และจากสงครามเกาหลี 2493 ก็ดูจะผ่อนคลายลงบ้าง มีการให้ค้าขายได้กับจีน เช่นในเรื่องอาหารที่เคยถูกห้ามมา แต่สงครามเกาหลี มีคนไทยเริ่มเดินทางไปจีน ดังเช่นในกรณีของนักการเมือง นายเทพ โชตินุชิต หรือ ศิลปิน "บัวบานบนแผ่นดินใหญ่" ชุดของสุวัฒน์ วรดิลก เพ็ญศรี พุ่มชูศรี สุเทพ วงศ์กำแหง สุพรรณ บูรณะพิมพ์ ฯลฯ บรรยากาศ "เปิด" ทางการเมืองนี้จะมีระยะเวลาสั้นเพียง 2-3 ปี ซึ่งจะตรงกับปลายสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่พยายามเล่นเกมประชาธิปไตยและการเลือกตั้ง และตรงกับการเมืองสามเส้า (ป. พิบูลสงคราม-เผ่า-สฤษดิ์)

กึ่งพุทธกาล-การเมืองสามเส้า-พรรคการเมือง

ในวันเพ็ญเดือนหก (พฤษภาคม) พุทธศักราช 2500 ตามปีปฏิทินจันทรคติของไทยจะเวียนมาถึง "กึ่งพุทธกาล" หรือครึ่งหนึ่งของอายุพระพุทธศาสนา (5,000 ปี) ตามความเชื่อพื้นบ้าน ในปีนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะมีอายุ 60 ปี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (รมต. กลาโหม และ ผบ.ทบ.) มีอายุ 49 ปี พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ (อธิบดีกรมตำรวจ) มีอายุ 47 ปี ในขณะเดียวกันก็จะครบวาระที่จะต้องมีการเลือกตั้งทั่วไปอีกครั้งหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ (กุมภาพันธ์) พุทธศักราช 2500 จึงเป็นปีที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการเมืองไทย มีความเปลี่ยนแปลงหลายประการทั้งในระดับของการเมืองระหว่างประเทศ (การประชุมบันดุงดังที่กล่าวมาแล้ว) และการเมืองภายใน

ของไทยเองซึ่งจะเป็นที่รู้จักกันในนามของ "การเมืองสามเส้า"

ในช่วงระยะเวลาระหว่าง 2498-2500 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญมากสำหรับการเมืองไทยสมัยใหม่ ในขณะเดียวกันก็เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับคณะรัฐประหารเอง ปรากฏการณ์ต่างๆ เช่น การเดินทางรอบโลกและการเสนอให้มีการฟื้นฟูประชาธิปไตยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาภายในของรัฐบาลอำนาจนิยมและปัญหาความสัมพันธ์ในกลุ่มของคณะรัฐประหารเอง ความเติบโตของทั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ นำมาซึ่งคำถามและการคาดคะเนว่าผู้นำไทยคนต่อไปจะเป็นใคร ดังที่กล่าวแล้วว่าในปี 2500 นั้นจอมพล ป. พิบูลสงครามมีอายุครบ 60 ปี ซึ่งเป็นปีสำคัญในแง่ความหมายของอายุขัยในวัฒนธรรมไทย (ไม่เพียงแต่เป็นปีของการเกษียณอายุราชการเท่านั้น) และดังที่กล่าวแล้วเช่นกันว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยของคณะรัฐประหารนี้หาได้มีฐานอำนาจอย่างแข็งขันอย่างในสมัยแรกไม่ จอมพล ป. พิบูลสงครามเปรียบเสมือนตัวกลางระหว่างกลุ่มอำนาจสองกลุ่ม คือ ระหว่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ หรือเรียกว่าระหว่างค่ายกำลัง 2 ค่าย คือ *กลุ่มซอยราชครู* (เผ่า) *และกลุ่มสี่เสาเทเวศร์* (สฤษดิ์)

พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ กำลังมีบทบาทสำคัญ ได้รับการยกย่องจากสหรัฐฯว่าเป็น "บุรุษเหล็กแห่งเอเชีย" พลตำรวจเอกเผ่านั้นเป็นนายทหารมาก่อน เคยเป็นนายทหารคนสนิทของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และที่สำคัญคือเป็นบุตรเขยของจอมพลผิน ชุณหะวัณ ทำให้มีบทบาทสำคัญในการคุมกำลังตำรวจภายหลังการรัฐประหาร 2490 ได้เป็นนายพลตำรวจตั้งแต่ปี 2495 และก็มีความสัมพันธ์สนิทสนมกับสหรัฐฯมาก กรมตำรวจสมัยนี้ได้รับการสร้างเสริมให้มีสมรรถภาพเกือบจะเท่าเทียมกับกองทัพบก ความช่วยเหลือจาก

องค์กรซีไอเอ (CIA) ผ่าน *Sea Supply Corporation* ทำให้กรมตำรวจสามารถมีรถถัง ปืน เรือบิน เรือลาดตระเวน ในปี 2497 นั้น ตำรวจมีกำลังถึง 42,835 คน เป็นจำนวนตำรวจ 1 ต่อประชากร 407 คน นับว่าเป็นอัตราส่วนที่สูงที่สุดแห่งหนึ่งในโลก จนถึงกับประเทศไทยได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็น *"รัฐตำรวจ"* (Police State)[26]

พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ จัดได้ว่าเป็นผู้ที่สนใจการเมือง คบหาสมาคมกับผู้คนทั่วไปอย่างกว้างขวาง คุ้นเคยกับหมู่ชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับอเมริกัน มีนโยบายในการปราบปรามคอมมิวนิสต์และศัตรูทางการเมืองอย่างรุนแรง เป็นที่ชอบพอของสหรัฐฯมาก ทำให้กรมตำรวจได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐฯมากมายดังกล่าวข้างต้น และนอกเหนือไปจากนี้ พลตำรวจเอกเผ่าก็ยังถูกข่าวลือว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าฝิ่น (ซึ่งเป็นการค้าผูกขาดตามกฎหมายของรัฐบาลในสมัยนั้น และความคุ้นเคยในเรื่องนี้เป็นการสืบทอดมาจากจอมพลผิน ชุณหะวัณ ซึ่งได้รับมอบหมายจากจอมพล ป. พิบูลสงครามในการซื้อฝิ่นตั้งแต่สมัยสงครามเมืองเชียงตุงในสมัยของสงครามโลกครั้งที่ 2) ทำให้มีรายได้พิเศษในอันที่จะสร้างเสริมฐานะทางการเมืองของตน[27] สามารถมีสมัครพรรคพวกได้กว้างขวาง และก็มีการคาดคะเนกันว่าหากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากตำแหน่งแล้ว พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์และกลุ่มซอยราชครูก็น่าจะได้เป็นทายาททางการเมือง

ในส่วนของกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ของ*จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์* นั้น ก็ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทภายหลังรัฐประหาร 2490 เช่นกัน สฤษดิ์ได้เป็นรัฐมนตรีช่วยกลาโหมหลังรัฐประหารเงียบ 2494 ในขณะเดียวกันก็ได้สืบตำแหน่งผู้บัญชาการกองทัพบกต่อจากจอมพลผิน ชุณหะวัณ เมื่อ 2497 (และจะดำรงตำแหน่งนี้ไปจนกระทั่งถึงอสัญกรรม 2506) สฤษดิ์มีบทบาทค่อนข้างเงียบ

เมื่อเทียบกับเผ่า ศรียานนท์ แต่ก็มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสหรัฐฯไม่น้อย ได้ไปเยือนสหรัฐฯในสมัยของไอเซนฮาวร์เช่นกัน และในปี 2499 ก็ได้เลื่อนเป็นจอมพล ทำให้มีฐานอำนาจอย่างแข็งแรง พร้อมทั้งมีรายได้พิเศษจากการคุมรัฐวิสาหกิจในยุคนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการคุมสลากกินแบ่งของรัฐบาล[28] จึงทำให้กลายเป็นอีกเส้าหนึ่งของการเมืองไทยในระดับสูง

กล่าวโดยย่อ สภาพการเมืองดังกล่าวของช่วงก่อนการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ในระดับสูงจึงเป็นการคานอำนาจกันระหว่างผู้นำทั้งสาม ดังนั้นก็ดูเหมือนว่าการปล่อยให้มี "บรรยากาศเปิด" ทางการเมือง การเล่นเกมประชาธิปไตยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็สามารถใช้เป็นเครื่องถ่วงดุลและต่อรองกับปีกซอยราชครูและปีกสี่เสาเทเวศร์ของคณะรัฐประหารด้วยกันเองนั่นเอง แต่เราก็จะเห็น ในเวลาต่อมาว่าโดยเกมประชาธิปไตยครั้งใหม่นี้ จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ไม่สามารถจะรักษาสถานการณ์อันจะอำนวยให้ตนคงอยู่ในอำนาจต่อไปได้ แรงกดดันจากภายในของรัฐบาลเองก็เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหยุดยั้งได้ ในขณะเดียวกันแรงดันจากพลังอื่นๆ เช่น นักการเมือง นักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ที่เสริมพลังด้วยนิสิตนักศึกษา ก็จะนำมาซึ่งจุดจบของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในปี 2498 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เดินทางไปเยือนประเทศต่างๆ เป็นครั้งแรก (ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรก 2481-2487 มิได้มีการเดินทางไปต่างประเทศ และในสมัยหลังนับแต่ 2491 ก็มิได้มีการเดินทางไปต่างประเทศเช่นกัน จอมพล ป. พิบูลสงครามนับเป็นผู้นำไทยในสมัยที่อยู่ในตำแหน่งที่เดินทางไปต่างประเทศน้อยที่สุดท่านหนึ่ง) ในการเดินทางรอบโลก (เมษายน-มิถุนายน 2498) นี้ นับเป็นครั้งแรกในการไปต่างประเทศของจอมพล ป. พิบูลสงครามตั้งแต่จบการศึกษาจากฝรั่งเศสเมื่อ 28 ปีก่อน และ

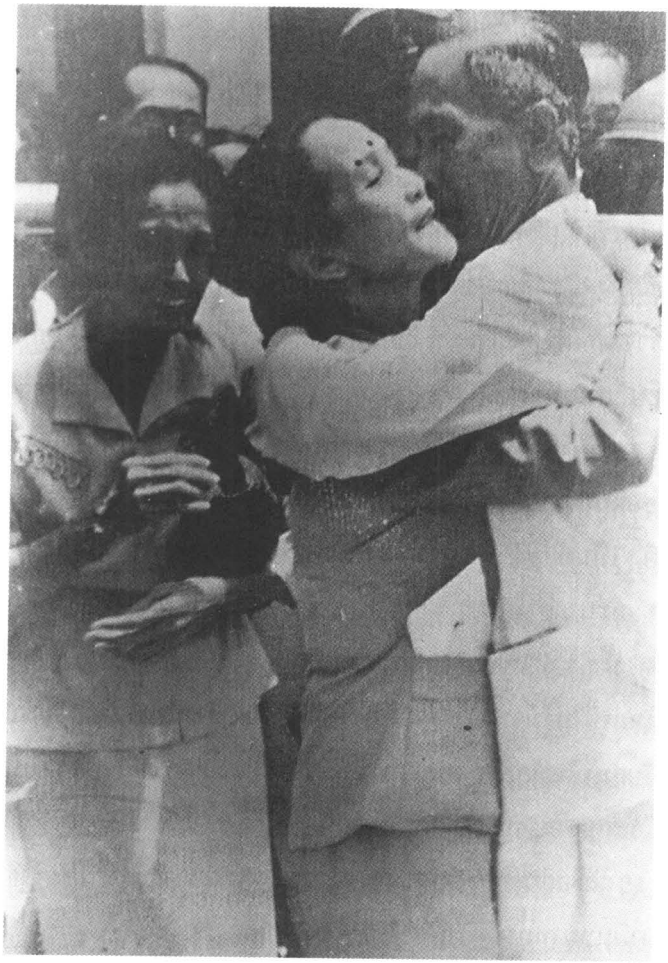
จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ไปเยือนเฉพาะประเทศในค่ายโลกตะวันตก (ทุนนิยม) อยู่ในสหรัฐฯถึง 3 สัปดาห์ โดยพบปะและเล่นกอล์ฟกับประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ ปรากฏตัวปราศรัยหลายครั้ง ได้รับการสรรเสริญจากสหรัฐฯว่าเป็นผู้นำที่สำคัญคนหนึ่งของโลกเสรี ในขณะเดียวกันจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ย้ำถึงภัยคอมมิวนิสต์ ถึงกับกล่าวว่าสงครามโลกครั้งที่สามมิใช่เรื่องที่จะเป็นไปไม่ได้ นอกเหนือจากการเยือนสหรัฐฯ ก็ยังไปเยือนประเทศในค่ายตะวันตก เช่น เสปน ยุโรปตะวันตก อียิปต์ ปากีสถาน และศรีลังกา (โดยหลีกเลี่ยงที่จะแวะอินเดียหรือพม่า)

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาถึงประเทศไทย ก็เริ่มรณรงค์ "ประชาธิปไตย" โดยจะให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ 2500 ตามกำหนด เริ่มใช้คำขวัญประชาธิปไตยของอเมริกาว่าเป็นการปกครอง "ของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน" ทหารไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง การค้า การรัฐประหารเป็นเรื่องล้าสมัยแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงครามเปิดให้มี "เพรสคอนเฟอร์เรนซ์" พบปะกับนักหนังสือพิมพ์ ปรากฏตัวท่ามกลางมหาชน (ขับรถสปอร์ตธันเดอร์เบิร์ด หรือที่ถูก น.ส.พ. ขนานนามว่า "วิหคสายฟ้า" ให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาทั่วไป) และในเดือนกันยายน 2498 ก็อนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองได้อีกครั้ง หลังจากที่เป็นสิ่งต้องห้ามมา 3 ปี (2495-2498) และในขบวนการสร้าง "ประชาธิปไตย" นี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ทำให้เกิดศัพท์ใหม่ขึ้นสำหรับการปราศรัยหาเสียง นั่นคือ "ไฮด์ปาร์ค" ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามถือว่าเพื่อให้เหมือนกับในอังกฤษที่เป็นแม่แบบของประชาธิปไตย (แต่ไฮด์ปาร์คก็กลายเป็นเครื่องมือของนักการเมืองฝ่ายค้านที่จะใช้โจมตีรัฐบาลในที่สุด ทั้ง เผ่า และ สฤษดิ์ เอง ก็ถูกรุกหนักในการปรากฏตัวเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากเกม "ประชาธิปไตย" ของรัฐบาล)

บรรยากาศของการเมืองก่อน "กึ่งพุทธกาล" เป็นไปอย่างคึกคักภายหลังการประกาศใช้*พระราชบัญญัติพรรคการเมือง* เมื่อ 26 กันยายน 2498 และตั้งแต่นั้นมาจนถึงก่อนการเลือกตั้งทั่วไป 26 กุมภาพันธ์ 2500 ก็มีพรรคการเมืองเกิดขึ้น "ราวดอกเห็ดบานในฤดูฝน" การปิดกั้นทางการเมืองเป็นระยะเวลานานตั้งแต่ 2494 ทำให้มีการจดทะเบียนพรรคการเมือง และส่งผู้สมัครเข้าแข่งขันรับเลือกตั้งถึง 23 พรรค แน่นอนที่สุดพรรคที่เด่นก็มีเพียง *พรรคเสรีมนังคศิลา* อันเป็นพรรครัฐบาล มีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นหัวหน้า มีพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นเลขาธิการพรรค พรรคนี้ดึงความสนับสนุนจากพรรคเล็กพรรคน้อย เช่น *พรรคเสรีประชาธิปไตย* ซึ่งมีนายเมธ รัตน-ประสิทธิ (ส.ส. เชียงใหม่) เป็นหัวหน้าพรรค และมีนายจารุบุตร เรืองสุวรรณ (ส.ส. ขอนแก่น) เป็นเลขาธิการ หรืออย่าง*พรรคธรรมาธิปัตย์* ซึ่งมี ร.ต.อ.เปี่ยม บุณยโชติ เป็นหัวหน้าพรรค *พรรคขบวนการไฮด์ปาร์ค* ซึ่งมีนายเพทาย โชตินุชิต และนายชวน รัตนวราหะ เป็นผู้นำสำคัญ หรือ*พรรคชาติประชาธิปไตย* ซึ่งมี พ.ท. ม.ร.ว.น้ำเพ็ชร เกษมสันต์ (สนับสนุนปีกด้านจอมพลสฤษดิ์) พรรคต่าง ๆ เหล่านี้ไม่สู้มีฐานอำนาจแข็งแรงนัก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเงินหรือความสนับสนุนในท้องถิ่นของตน มีลักษณะกระจัดกระจาย ด้านหนึ่งได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล และอีกด้านหนึ่งก็เป็นความพยายามของนักการเมืองระดับรอง ๆ และอยู่นอกศูนย์กลางของอำนาจที่จะใช้โอกาสของ "ประชาธิปไตย" ก้าวเข้ามามีบทบาททางการเมือง

พรรคที่สำคัญฝ่ายค้าน คือ พรรคประชาธิปัตย์ อันมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้า ดังที่ทราบมาแล้วว่าพรรคนี้มีแนวทางอนุรักษ์นิยมมีฐานสนับสนุนส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ และผู้ที่สนับสนุนจำนวนหนึ่งก็เป็นเจ้าที่ดินและผู้มีสมบัติเก่า และน่าสนใจว่าในช่วงก่อน "กึ่งพุทธกาล" นี้ พลังอนุรักษ์นิยมได้

ภาพอำลาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ที่มีต่อภริยา
ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ผู้กำลังจะเดินทางไปปฏิบัติภารกิจยังต่างประเทศ

ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาใหม่ สถาบันพระมหากษัตริย์ได้เริ่มกลับเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น ทั้งนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการเสด็จกลับมาประทับในพระนครเป็นการถาวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน พร้อม ๆ กันนี้ *น.ส.พ.สยามรัฐ* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งตั้งมาแต่ 2493 ก็ลงหลักมั่นคงมีทั้งรายวันและรายสัปดาห์ มีคอลัมน์ข้อเขียนประจำของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชเอง (ซึ่งประสบความสำเร็จมาแล้วในการแสดงภาพที่งดงามของสังคมจารีตประเพณีที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง นั่นคือ นวนิยายเรื่อง "สี่แผ่นดิน") มีทั้งนักการ์ตูนการเมืองมือฉมังคือ ประยูร จรรยาวงศ์ ทำให้พลังของอนุรักษ์นิยมดูมีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิมเมื่อเทียบกับสมัยหลังสงครามโลก แต่ฐานของพรรคประชาธิปัตย์ก็ยังคงจำกัดอยู่ในเขตนครหลวงดังกล่าวมาแล้ว และน่าสนใจว่าการเลือกตั้งสมัยนี้แม้จะต้องมีการใช้เงินทองอันเป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่เงินก็ยังมิใช่ปัจจัยชี้ขาดดังที่เราจะมาเห็นในสมัยทศวรรษ 2520 และ 2530 การเมืองไทยยุค 2500 ยังมีลักษณะของการที่พลังระบบราชการยังเข้มแข็งอยู่ และพรรคฝ่ายรัฐบาลก็ใช้ความได้เปรียบของตนที่คุมกลไกของราชการ (แน่นอนรวมทั้งการใช้เงินทอง) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย สร้างความได้เปรียบให้กับพรรคของตนและพรรคที่สนับสนุนตน

น่าสังเกตว่าในบรรดาพรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น หากไม่มีแนวทางสนับสนุนอำนาจนิยมของรัฐบาล ก็เป็นพรรคในแนวอนุรักษ์นิยม แนวทางการเมืองอื่น ๆ เช่น เสรีนิยม หรือมากไปกว่านั้นเช่น สังคมนิยม หาได้มีโอกาสเปิดตัวออกมาไม่ การปราบปรามอย่างเด็ดขาดในช่วงหลังการรัฐประหาร 2490 ทำให้นักการเมืองที่มีแนวคิดทางการเมืองนอกค่ายอำนาจนิยมและอนุรักษ์นิยมต้องสลายตัวไป คนเก่าถูกกวาดล้าง คนใหม่ไม่สามารถจะเติบโตขึ้นมาได้

(ยกเว้น กระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ อยู่ภายในรั้วกำบังของอุดมศึกษา อย่างเช่นกรณีของนิสิตนักศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งก็ถูกมรสุมทางการเมืองเปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในปี 2495) แต่ก็น่าสนใจว่ายังมีพรรคการเมือง เช่น *พรรคเศรษฐการ* ซึ่งมีนายเทพ โชตินุชิต (ส.ส.ศรีสะเกษ) เป็นหัวหน้าพรรค และมีนายแคล้ว นรปิติ (ส.ส.ขอนแก่น) เป็นเลขาธิการพรรค ที่เน้นแนวทางด้านเศรษฐกิจ โอนเอียงไปทางสังคมนิยม มีนโยบายต่างประเทศเป็นกลางสนับสนุนทุกประเทศให้เข้าองค์การสหประชาชาติ ซึ่งก็หมายถึงว่าไม่ขัดขวางการเข้าเป็นสมาชิกของสาธารณรัฐประชาชนจีน (หรือจีนแดงอันเป็นปัญหาเรื้อรังระหว่างมหาอำนาจทั้งสองค่าย 2492-2514 ผู้นำไทยทั้งฝ่ายอำนาจนิยมและอนุรักษ์นิยมเห็นพ้องกันในประเด็นต่อต้านจีนแดงเข้าสหประชาชาติ)

การเลือกตั้ง "สกปรก" 26 กุมภาพันธ์ 2500

ในการเลือกตั้งทั่วไป 26 กุมภาพันธ์เพื่อชิง 160 ที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรนั้น เป็นการเลือกตั้งที่อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในความทรงจำของการเมืองไทยมากที่สุด มีพรรคการเมืองเข้าสมัครแข่งขันมากที่สุดถึง 23 พรรค มีผู้มาออกเสียงเลือกตั้งมากที่สุดเท่าที่เคยเป็นมาก่อนหน้านี้ คือ 57.50 เปอร์เซ็นต์ (จังหวัดสระบุรีมีผู้มาใช้สิทธิมากที่สุด และจังหวัดสุพรรณบุรีใช้สิทธิน้อยที่สุด) ในขณะเดียวกันก็เป็นการเลือกตั้งที่ "สกปรกที่สุด" ผลทางการเมืองของการเลือกตั้งครั้งนี้คือการสลายตัวของการเมืองสามเส้า นำมาซึ่งการยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และที่สำคัญคือเป็นการสิ้นสุดของสมัยคณะรัฐประหารและเริ่มยุคสมัยของคณะปฏิวัติ ผลของการเลือกตั้งปรากฏดังนี้[29]

1.	พรรคเสรีมนังคศิลา	86
2.	พรรคประชาธิปัตย์	30
3.	พรรคธรรมาธิปัตย์	9
4.	พรรคเศรษฐกร	9
5.	พรรคเสรีประชาธิปไตย	11
6.	พรรคขบวนการไฮด์ปาร์ค	2
7.	พรรคชาตินิยม	3
8.	พรรคอิสระ	2
9.	ไม่สังกัดพรรค	8
	รวม	**160**

จะเห็นได้ว่าชัยชนะตกเป็นของพรรคฝ่ายรัฐบาล แต่ในขณะเดียวกันก็ถือได้ว่าเป็นความพ่ายแพ้ของพรรคเสรีมนังคศิลาในสายตาของประชาชนทั่วไป การแข่งขันที่มีอย่างเผ็ดร้อนในการหาเสียงก่อนการเลือกตั้งนั้นก็คือในจังหวัดพระนคร ทั้งนี้เพื่อช่วงชิง 8 ที่นั่ง ซึ่งพรรครัฐบาลมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม นำทีมแข่งกับทีมของพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นผู้นำ น่าสังเกตว่าอีกสองเส้าของรัฐบาลที่มีตำแหน่งในพรรคของรัฐบาลด้วย คือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐมนตรีกลาโหมเป็นรองหัวหน้าพรรค กับพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ รัฐมนตรีมหาดไทยเป็นเลขาธิการพรรคนั้น ต่างก็มิได้ลงสมัครแข่งขัน สำหรับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้พยายามเกี่ยวข้องกับการเลือกตั้งครั้งนี้น้อยที่สุด โดยที่พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ต้องเป็นผู้รับผิดชอบการเลือกตั้งโดยตรงในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในการหาเสียงนั้นพรรคประชาธิปัตย์ได้โจมตีพรรครัฐบาลอย่างรุนแรง ทำให้สามารถเรียก

ความสนับสนุนและจำนวนผู้มาฟังการหาเสียงเลือกตั้งในรูปของไฮด์ปาร์คได้อย่างแน่นขนัด ดังนั้นก็เป็นที่คาดหมายกันว่าในจังหวัดพระนครนั้น พรรคประชาธิปัตย์จะต้องได้รับชัยชนะ แต่เมื่อผลปรากฏออกมาผิดความคาดหมายที่พรรคเสรีมนังคศิลาได้ถึง 6 ที่นั่ง ในขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ได้เพียง 2 ที่นั่ง คือ นายควง อภัยวงศ์ และนาวาโท พระประยุทธชลธี ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวประท้วงการเลือกตั้งขึ้นอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพราะในวันเลือกตั้งในจังหวัดพระนครนั้น ปรากฏว่าบางเขตก็ขาดเจ้าหน้าที่และกรรมการประจำ มีข่าวว่ามีการทุจริตที่เรียกกันว่า "พลร่ม" บ้าง "เวียนเทียน" บ้าง ผู้มีสิทธิเลือกตั้งบางคนชื่อตกหาย ในขณะที่บางคนใช้อภิสิทธิ์เข้าไปออกคะแนนเสียงหลายครั้ง มีการข่มขู่ผู้ที่จะลงคะแนนให้ฝ่ายค้านมิให้ไปลงคะแนนเสียง และที่เป็นข่าวอื้อฉาวที่สุดก็คืออำเภอดุสิต (ซึ่งเป็นเขตทหาร) นั้นการนับคะแนนเป็นไปอย่างเชื่องช้าผิดสังเกต ดังนั้นในค่ำวันเลือกตั้งนั้นเองจึงมีประชาชนไม่พอใจเดินขบวนไปยังทำเนียบรัฐบาลและขว้างปาสถานที่ราชการ ภายหลังการเลือกตั้งหนังสือพิมพ์ได้โจมตีความ "สกปรก" นี้อย่างรุนแรง และสถานการณ์การเมืองก็ตึงเครียดยิ่งขึ้นเมื่อรัฐบาลประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินเป็นเวลา 12 วัน ระหว่าง 2-14 มีนาคม โดยอ้างว่ามีคณะบุคคลด้วยความสนับสนุนของชาวต่างประเทศจะก่อกวนและดำเนินการร้ายขึ้นในประเทศ มอบให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้บัญชาการทหาร มีอำนาจสั่งการใช้กำลังกองทัพบก-เรือ-อากาศ-และตำรวจปราบปรามโดยเด็ดขาด

น่าสนใจว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามได้หันมาเล่นเกมประชาธิปไตยเพื่อรักษาอำนาจของตนในการเมืองสามเส้านี้ แต่เกมประชาธิปไตยก็กลายเป็นทางตัน และเมื่อมีวี่แววว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่สามารถจะรักษาอำนาจของตนไว้ได้ การเมืองสามเส้าก็ถึงจุดแตกสลาย กลายเป็นการช่วงชิงอำนาจ

กันระหว่างสองเส้าที่เหลือ การมอบให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นผู้บัญชาการทหาร ก็ทำให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์กลับมีบทบาทเพิ่มขึ้น และการที่จอมพลสฤษดิ์พยายามแสดงตนให้เห็นว่าไม่เกี่ยวข้องกับความ "สกปรก" ครั้งนี้ โดยที่เมื่อนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยประท้วงด้วยการลดธงครึ่งเสาและจัดการชุมนุม จอมพลสฤษดิ์ก็ปรากฏตัวปราศรัยกับบรรดานิสิตนักศึกษา และเมื่อมีการเดินขบวนในถนนราชดำเนิน (นำโดยจุฬาฯและธรรมศาสตร์) จอมพลสฤษดิ์ก็ปล่อยให้มีการเดินขบวนโดยดี และในที่สุดก็กลายเป็น "ขวัญใจ" ของนิสิตนักศึกษา นักหนังสือพิมพ์และประชาชนโดยทั่วไป

เนื่องจากพรรคเสรีมนังคศิลาได้เสียงข้างมาก ดังนั้นจึงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี (21 มีนาคม) ซึ่งเป็นชุดที่ 26 และชุดสุดท้ายของคณะรัฐประหาร ในคณะรัฐมนตรีชุดนี้ยังมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม จอมพลผิน ชุณหะวัณ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และพลตรีประมาณ อดิเรกสาร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม พลโทถนอม กิตติขจร เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม และพลตรีประภาส จารุเสถียร เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐบาลแถลงนโยบายเมื่อ 1 เมษายน ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎรถึง 144 ต่อ 6 เสียง แต่ก็เป็นรัฐบาลที่ขาดความเชื่อถือและขาดเสถียรภาพยิ่ง ดังจะเห็นได้จากกรณีต่าง ๆ ที่เป็นกระแสคลื่นทางการเมืองกระหน่ำรัฐบาลเป็นระลอก

ในช่วงระหว่าง 12-18 พฤษภาคม รัฐบาลได้จัด*งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ*อย่างใหญ่โตทั่วพระราชอาณาจักร โครงการดังกล่าวได้วางมาแล้วตั้งแต่ปี 2497 โดยมีพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์เป็นประธานกรรมการ แต่ก็เป็นโครงการที่

จอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสนใจและติดตามด้วยตนเอง น่าสังเกตว่าโครงการนี้คล้ายกับเป็นการนำโครงการเก่า *"พุทธบุรีมณฑล"* ที่จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นโครงการในปี 2487 ที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เสนอต่อสภาฯ และก็กลายเป็นสาเหตุหนึ่งร่วมกับโครงการเมืองหลวงเพชรบูรณ์ ที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องแพ้การลงคะแนนเสียงในสภาฯ เป็นเหตุให้ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับ*โครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ* นี้แบ่งเป็นโครงการใหญ่ 3 ส่วน คือ การจัดสร้างพุทธมณฑล 2500 ไร่ให้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา โดยสร้างพระพุทธรูปปางลีลาขนาดมหึมาสูง 2500 นิ้ว (แต่ต้องลดเหลือ 2500 กระเบียดนิ้ว) ออกแบบโดยศิลป พีระศรี รวมทั้งบรรดาอาคารต่าง ๆ ที่จะใช้ในกิจการพระศาสนา คงเป็นที่ทราบกันดีว่าพุทธมณฑลนี้ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเสร็จเพียงแค่การออกแบบการเวนคืนที่ดิน การวางศิลาฤกษ์และสร้างฐานพระเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จวางศิลาฤกษ์เมื่อ 29 กรกฎาคม 2498 (และเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามหมดอำนาจไป พุทธมณฑลก็ถูกปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าอยู่ถึง 20 ปีในช่วงของรัฐบาลสฤษดิ์-ถนอม จะมารื้อฟื้นทำใหม่ก็ในสมัยของนายกรัฐมนตรีพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์เมื่อ ปี 2521 และเสร็จสมบูรณ์ในสมัยของนายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ปี 2525) อนึ่ง รัฐบาลยังได้ดำเนินการจัดสร้างวัดไทยที่พุทธคยา อินเดียอีกด้วย (ซึ่งเป็นสถานที่ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ไปบวชภายหลังการตกจากอำนาจ)

ในส่วนที่สอง ของโครงการก็คืองานด้านสาธารณูปโภค ซึ่งเป็นการเร่งสร้างถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปาให้ครบทั่วทุกจังหวัด ในส่วนนี้ก็เช่นเดียวกับส่วนแรกคือทำไปได้ไม่มากนัก ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มเติม เช่น สะพานนนทบุรี สะพานกรุงธน และสะพาน

กรุงเทพฯตลอดจนการสร้างที่อยู่อาศัยในรูปของหมู่บ้านจัดสรรในนามของ "พิบูลฯ" ต่าง ๆ เช่นที่คลองประปาและพระโขนงในเขตกรุงเทพฯ และ*ในส่วนที่สาม* ด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้มีการบูรณะโบราณสถานขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างจริงจัง แต่ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการบูรณะที่ผิดหลักวิชา ทำให้การบูรณะที่อยุธยา สุโขทัย และศรีสัชนาลัย ผิดพลาดหลายประการ โดยเฉพาะที่อยุธยาในกรณีมณฑปพระมงคลบพิตร และเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชร ส่วนที่สุโขทัยและศรีสัชนาลัยนั้นดำเนินการไปแค่การถางป่าและปรับปรุงพื้นที่ นอกจากนี้จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ยังจัดให้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ 25 พุทธศตวรรษ หล่อพระพุทธรูปบูชา 25 พุทธศตวรรษ จัดทำหนังสือประวัติของทุกจังหวัด ฯลฯ

ในส่วนของการฉลองในพระนครนั้น ทำใหญ่โตที่ท้องสนามหลวง มีการบวชพระ 2,501 รูป มีการแห่ขบวนพุทธพยุหยาตราชลมารค โดยนำเรือพระราชพิธีซึ่งระงับใช้ไปถึง 25 ปีภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ออกมาแห่แหนให้ประชาชนชมเป็นครั้งแรก งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เคยกล่าวไว้เกี่ยวกับงานพุทธบุรีมณฑล จังหวัดสระบุรี นั่นคือ "ญี่ปุ่นได้คิดจะเอาชนะเราในเรื่องนี้ โดยจะเข้าไปอยู่ในพื้นที่หลังแนวรบของกองทัพที่ 2 คือระหว่างลพบุรีและสระบุรี ผมจึงได้เอาพระเข้าช่วยโดยจัดการประกาศสร้างพุทธบุรีมณฑลในบริเวณนี้ทันที" และก็ดูเหมือนว่าในกรณีปี 2500 นั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามก็คงจะนำ "พระเข้าช่วย" พร้อม ๆ กับการนำ "ประชาธิปไตยมาช่วย" แต่ก็น่าสนใจว่าโครงการดังกล่าวซึ่งมีนัยยะทางการเมืองก็หา "ช่วย" ได้ไม่ เป็นที่น่าสังเกตว่างานฉลอง 25 พุทธศตวรรษถูกจัดเป็นงานของจอมพล ป. พิบูลสงครามโดยเฉพาะ และในวันที่ 12 พฤษภาคม ที่มีหมายกำหนดเปิดงาน

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก ได้เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติยึดอำนาจรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อ 16 กันยายน 2500 ปัญหาที่สร้างความชอบธรรมให้กับการยึดอำนาจครั้งนี้คือการเลือกตั้งสกปรกเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2500 และหลังจากนี้ไปประเทศไทยก็เริ่มเข้าสู่ยุคเผด็จการทหารอย่างสมบูรณ์

นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็มิได้เสด็จ ข่าวจากสำนักพระราชวังแจ้งว่าทรงประชวร พร้อมทั้งมีข่าวว่าจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็ไม่ไปร่วมงาน ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ในทางลบต่อรัฐบาลซึ่งเพิ่งประสบปัญหาจากการเลือกตั้ง "สกปรก" มาเพียง 2 เดือนก่อนหน้านี้

อีกไม่ถึงสองเดือนต่อมา สัญญาณของการแตกสลายของการเมืองสามเส้าก็ปรากฏชัด กล่าวคือได้มีการขอจดทะเบียนพรรคการเมืองใหม่ขึ้นเมื่อ 2 กรกฎาคม คือ พรรคสหภูมิ ซึ่งมี นายสุกิจ นิมมานเหมินทร์ (ส.ส.เชียงใหม่) เป็นหัวหน้าพรรค นายสงวน จันทรสาขา (ส.ส.นครพนม เดิมอยู่พรรคเสรีมนังคศิลา) เป็นเลขาธิการ พรรคสหภูมิได้ดึง ส.ส. จากพรรคเสรีมนังคศิลามาร่วม 10 คน และดึง ส.ส. จากพรรคอื่นๆ และที่ไม่สังกัดพรรคมาร่วมได้อีก 20 คน จากการที่นายสงวน จันทรสาขาซึ่งเป็นน้องชายต่างมารดาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็เป็นที่เด่นชัดว่าพรรคนี้เป็นฝ่ายของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และเป็นการชี้ให้เห็นถึงการแยกตัวออกมาจากพรรครัฐบาล

เดือนสิงหาคมถัดมาสถานการณ์ก็สุกงอม และคลื่นที่กระหน่ำต่อรัฐบาลก็ตามมาเป็นระลอกในเดือนนี้ คือ กรณีอีสานแล้ง กรณีป่าไม้เขื่อนภูมิพล กรณีการเปิดอภิปรายทั่วไปในสภาผู้แทนราษฎร กรณีการให้ข้าราชการการเมืองออกจากการทำธุรกิจ และการลาออกจากตำแหน่งทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และคณะ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้ กล่าวคือในกลางปี 2500 ซึ่งตรงกับฤดูทำนานั้น ปรากฏว่าเกิดฝนแล้งขนาดหนักขึ้นในภาคอีสาน เมื่อทำนาไม่ได้ชาวอีสานก็หลั่งไหลเข้ามาหางานในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ถึงกับที่สถานีรถไฟหัวลำโพงแออัดยัดเยียด นิสิตนักศึกษาได้ตั้งหน่วยฉุกเฉินเข้าช่วยเหลือ อีสานแล้งกลายเป็นเรื่องที่หนังสือพิมพ์และผู้แทนราษฎรพรรคฝ่ายค้านให้ความสนใจอย่างมาก และได้นำมาเป็นประเด็น

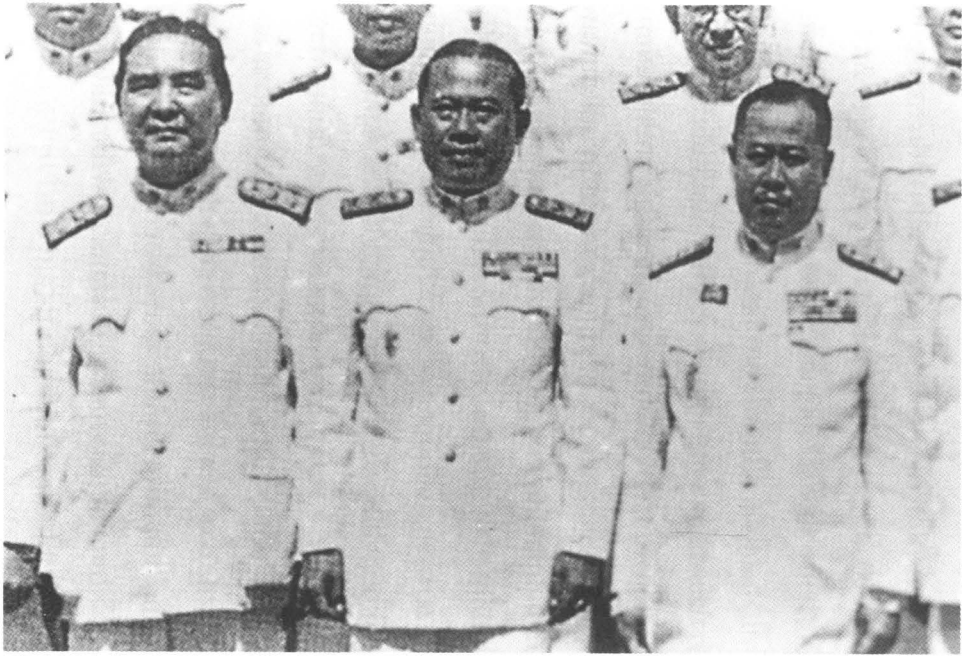
โจมตีรัฐบาลที่เพิกเฉยต่อปัญหา ซึ่งก็น่าสนใจว่ารัฐบาลกลับตอบโต้ด้วยการถือว่าเป็นเหตุการณ์ปกติ มีรายงานข่าวว่า จอมพลผิน ชุณหะวัณในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร กล่าวว่าการอพยพเข้าเมืองหลวงของชาวอีสานเป็นเรื่องธรรมดา และความยากจนที่ถึงกับต้องกินเขียดและกิ้งก่าก็มิใช่เรื่องผิดปกติของชาวอีสาน สร้างความไม่พอใจในหมู่มหาชนยิ่งขึ้น ในเวลาเดียวกันหนังสือพิมพ์ เช่น *สยามนิกร* ก็รายงานว่าความแห้งแล้งในอีสานถูกซ้ำเติมด้วยการที่ตั๊กแตนลงกินข้าวเสียหายหนักในมหาสารคาม และบรรดา ส.ส. จากอีสานก็นำเรื่องนี้เปิดอภิปรายทั้งในสภาฯและสนามหลวง เช่น นายบุญคง บุญเพชร (พรรคเศรษฐกร ส.ส.มหาสารคาม) ประณามว่ารัฐบาลสนใจแต่เพียงคนร่ำรวยเพียงหยิบมือในเมืองหลวง และขู่ว่าชาวอีสานจะลุกฮือขึ้นหากไม่ได้รับความช่วยเหลือ พร้อมๆ กันนั้น พรรคประชาธิปัตย์ก็ร่วมในการโจมตีรัฐบาลและออกหาเงินช่วยเหลือชาวอีสาน ทำให้รัฐบาลต้องเร่งดำเนินการบางประการ วันที่ 10 สิงหาคม ได้ส่งพลตำรวจตรีละม้าย อุทยานานนท์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร ออกไปสำรวจสภาพความแห้งแล้ง แต่การสำรวจครั้งนี้ก็กลับเป็นผลร้ายต่อรัฐบาลอีก เพราะมีรายงานข่าวว่าสำรวจจากทางอากาศโดยใช้เฮลิคอปเตอร์และกลับมารายงานว่า "ไม่มีปัญหา" หลังจากนั้นไม่นานจอมพลผิน ชุณหะวัณ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรก็ออกสำรวจอีก "โดยทางอากาศ" และกลับมารายงานว่า 40% ของที่นาในอีสานอยู่ในสภาพดี อีก 50% อยู่ในสภาพพอใช้ได้ และยังกล่าวว่า การที่มีข่าวแล้งและการที่คนอีสานอพยพเข้าเมืองหลวงนั้นมาจากการยุยงของคอมมิวนิสต์ ซึ่งสร้างความคั่งแค้นให้กับบรรดา ส.ส.อีสาน นักการเมืองฝ่ายค้าน นักหนังสือพิมพ์และนิสิตนักศึกษาเพิ่มยิ่งขึ้น[30]

ในขณะที่เรื่องของอีสานแล้งยังไม่ทันจางหายไปดี ก็มีเรื่องอื้อฉาว

สั่นคลอนรัฐบาลตามมาติด ๆ นั่นคือเรื่องสัมปทานป่าไม้ภาคเหนือและการที่อธิบดีกรมป่าไม้ (นายเทียม คมกฤช) ถูกปลดโดยไม่มีสาเหตุแจ้งชัด เรื่องนี้มีอยู่ว่าในระยะนี้รัฐบาลได้เงินกู้จากธนาคารโลกมา 66 ล้านเหรียญ เพื่อทำการก่อสร้างเขื่อนภูมิพล (ยันฮี) ที่จังหวัดตาก เพื่อกั้นแม่น้ำปิง เขื่อนนี้มีความสูงประมาณ 500 เมตร และจะทำให้มีโรงงานไฟฟ้าแรงสูง 2 โรง โครงการก่อสร้างเสร็จภายใน 6 ปี (2506) เงินกู้นี้เสียดอกปีละ 5.57 % จ่ายคืนในระยะยาว 25 ปี ส.ส.ฝ่ายค้านไม่พอใจในเรื่องดอกเบี้ยซึ่งจะเสียถึงปีละ 72 ล้านบาท อย่างไรก็ตามโครงการดังกล่าวก็ผ่านไปได้ และไม่มีการอภิปรายมากมายในสภาฯ แต่กรณีก็มาฉาวโฉ่จากการที่อธิบดีกรมป่าไม้ถูกปลดในข้อหาว่าขาดประสิทธิภาพ นายเทียม คมกฤชนำเรื่องนี้ออกสู่มหาชนทางหนังสือพิมพ์ โดยกล่าวว่าการที่ตนถูกปลดนั้นเพราะขัดผลประโยชน์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ ซึ่งต้องการจะตั้งองค์การป่าไม้ โดยรวมบรรดาบริษัทป่าไม้ต่าง ๆ เข้าอยู่ในเครือของตน ทำการผูกขาดกิจการป่าไม้ทั้งหมด และที่สำคัญก็คือในการสร้าง*เขื่อนภูมิพล* ก็จะต้องมีการตัดไม้ในบริเวณนั้นซึ่งเต็มไปด้วยไม้สักที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย มีมูลค่าถึง 1 พันล้านบาท จอมพลผิน ชุณหะวัณต้องการจะผูกขาดผลประโยชน์โดยอาศัยตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรของตนเป็นฐานสำคัญ ดังนั้นเมื่อตนขัดขืนจึงถูกปลด ข่าวนี้ได้สั่นคลอนเสถียรภาพของรัฐบาลอย่างมาก และที่น่าสนใจก็คือ ฝ่ายของนายเทียม คมกฤชก็ได้วิ่งเข้าหาจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อขอความเป็นธรรมด้วย ทำให้การแตกแยกและระแวงสงสัยระหว่างเส้าทั้งสองยิ่งทวีขึ้น

น่าสังเกตว่าในวิกฤตการณ์และความตึงเครียดดังกล่าว จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับหาทางแก้ด้วยการเรียกร้องให้ข้าราชการการเมืองเลิกยุ่งเกี่ยวกับธุรกิจ ซึ่งเป็นความพยายามที่จะตัดฐานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (และ

บุคคลสำคัญทางการเมืองและการทหารในระหว่างทศวรรษ 2490-2510 ภาพจากซ้าย : พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จอมพลถนอม กิตติขจร และ จอมพลประภาส จารุเสถียร ซึ่ง 2 จอมพลนี้จะหมดอำนาจทางการเมืองเมื่อครั้งเกิด "ปฏิวัติเดือนตุลาคม" (14 ตุลาคม 2516)

อาจจะทั้งของฝ่ายซอยราชครู) วิธีการดังกล่าวในสถานการณ์ปกติก็คงเป็นเรื่องที่ต้องด้วยหลักการ ที่นักการเมืองจะไม่ใช่ตำแหน่งและอิทธิพลของตนแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ในสถานการณ์ของความขัดแย้งและตึงเครียดทางการเมืองนี้ ก็กลายเป็นมาตรการสุดท้ายที่ทำให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์แตกกลุ่มออกจากรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ตอบโต้ด้วยการลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมและสมาชิกสภาฯประเภทสอง (20 สิงหาคม 2500) ซึ่งก็ทำให้กลุ่มทหารค่ายสี่เสาเทเวศร์ลาออกตามเป็นกระบวน คือ ถนอม-ประภาส พลอากาศโทเฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร พลจัตวากฤษณ์ สีวะรา ออกจากตำแหน่งรองเลขาธิการพรรคเสรีมนังคศิลา และสมาชิกประเภทสองในสายเดียวกันนี้ก็ลาออกตามมาอีก 46 คน

ดังนั้นในปลายเดือนสิงหาคม (วันที่ 29-30) พรรคฝ่ายค้าน 5 พรรค นำโดยพรรคประชาธิปัตย์และพรรคสหภูมิ ก็ร่วมกันเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อที่จะลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลใน 9 ประเด็น คือ ความไม่สงบเรียบร้อยและการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ การคลัง การต่างประเทศ การศึกษา การครองชีพของประชาชน การเศรษฐกิจ การป้องกันและปราบปรามคอรัปชั่น การรักษาวาจาสัตย์ การอภิปรายทั่วไปดังกล่าวนี้พรรคฝ่ายค้านไม่สามารถจะหา ส.ส. มาสนับสนุนให้ลงมติไว้วางใจได้พอ และก็ไม่สามารถผลักดันให้มีการออกวิทยุกระจายเสียงได้ ดังนั้นจึงผ่านระเบียบวาระไป แต่อย่างไรก็ตามการอภิปรายทั่วไปนี้ก็สร้างความสั่นเสทือนให้กับรัฐบาลอย่างมหาศาล (อาจจะใกล้เคียงกับการที่พรรคประชาธิปัตย์เคยเปิดอภิปรายทั่วไปโจมตีรัฐบาลพลเรือตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์สมัยก่อนการรัฐประหาร 2490 ต่างกันที่ว่ารัฐบาลสมัยนั้นยอมให้มีการถ่ายทอดวิทยุกระจายเสียง และเมื่อมีการลงมติไม่ไว้วางใจ รัฐบาลก็ชนะ ทำให้ฝ่ายค้านต้องหันไปเล่นเกมการยึดอำนาจร่วมกับฝ่ายทหาร)

ในการอภิปรายดังกล่าว พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ตกเป็นเป้าของการโจมตีอย่างหนัก โดยเฉพาะถูกกล่าวหาว่าหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ปล่อยให้หนังสือพิมพ์ที่ตนสนับสนุนอยู่ คือ *ไทยเสรี* พาดหัวข่าว เช่น "เจ้าผยอง"-"เจ้าล้างศาสนา"-"เจ้าจะตายโหง" หรือเพิกเฉยให้มีการปล่อยข่าวว่าทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แสร้งทำป่วยไม่ไปงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ยังถูกโจมตีอีกว่านำทองคำแท่งและธนบัตรปลอมที่ได้มาจาก Sea Supply Corporation (องค์กรบังหน้าของ CIA) เข้ามาเป็นเงิน 400 ล้านบาท เพื่อใช้ซื้อเสียงและหาฐานสนับสนุนทางการเมือง และที่หนักหน่วงที่สุดก็คือการอภิปรายของนายพีร์ บุนนาค (ส.ส. สุพรรณบุรี พรรคสหภูมิ เดิมอยู่พรรคขบวนการไฮด์ปาร์ค) ซึ่งกล่าวหาพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ว่า หมิ่นพระบรมเดชานุภาพด้วยการที่เคยพูดว่าในหลวงให้เงินพรรคประชาธิปัตย์ 7 แสนบาท และว่าในหลวงควรจะถูกจับตั้งแต่ตอนประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินแล้ว นายพีร์ บุนนาคถูกให้ถอนคำพูด แต่ก็จะเห็นได้ว่าผลร้ายก็ตกอยู่กับฝ่ายรัฐบาลเสียแล้ว และก็เป็นที่น่าสังเกตเช่นกันว่ากรณีของการกล่าวหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพได้ถูกนำมาเป็นอาวุธทางการเมืองประหัตประหารฝ่ายตรงข้าม ดังที่เคยเกิดมาก่อนหน้ากรณีนี้และจะเกิดตามมาหลังกรณีนี้อีกหลายครั้ง (2490, 2516, 2519, 2534 เป็นต้น)

อีกเกือบ 2 สัปดาห์ต่อมาในวันที่ 13 กันยายน จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และคณะทหารอีก 58 นาย ก็ยื่นหนังสือคำขาดให้รัฐบาลลาออกทันที ทั้งยังให้พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ลาออกจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจอีกด้วย ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีและยืนยันไม่ลาออก ถือว่าการกระทำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นกบฏภายในพระราชอาณาจักร และในคืนวันที่ 14 กันยายนในขณะที่นายทหารได้เตรียมการพร้อมไว้ รัฐบาล

ก็ได้ออกแถลงการณ์ว่า "บัดนี้ทางรัฐบาลได้พิจารณาข้อเรียกร้องของ ส.ส. ประเภท 2 ฝ่ายรัฐประหารที่จะให้ลาออกจากรัฐบาลไปทั้งคณะ เพราะในปัจจุบันนี้รัฐบาลก็ได้ปรับปรุงให้เป็นไปตามระบอบประชาธิปไตยและเสียงเรียกร้องของประชาชนอยู่แล้ว อาทิเช่น ให้รัฐบาลถอนตัวออกจากการค้า ซึ่งมีรัฐมนตรีถอนตัวออกไปแล้วถึง 5 คน นอกจากนี้ก็ยังได้มีมติให้แยกข้าราชการประจำออกเสียจากข้าราชการการเมืองตามวิถีแห่งประชาธิปไตย ส่วนข้อเสนอที่จะให้ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ออกจากตำแหน่งอธิบดีตำรวจนั้น ก็ปรากฏว่า พล.ต.อ.เผ่า ก็ได้ลาออกไปแล้ว ข้อเสนอของคณะรัฐประหารเห็นว่าควรตกไปด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงไม่มีเหตุผลอะไรที่จะต้องทำให้คณะรัฐบาลจำเป็นจะต้องลาออกไปทั้งคณะ"[31]

ในวันที่ 15 กันยายน มีการเปิดไฮด์ปาร์คที่สนามหลวงโจมตีจอมพล ป. พิบูลสงคราม และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ และก็มีการเดินขบวนไปยังบ้านพักสี่เสาเทเวศร์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อแสดงความสนับสนุนต่อคำขาดของคณะนายทหาร เมื่อไม่พบจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้เดินขบวนก็เลยไปยังทำเนียบรัฐบาลซึ่งอยู่ไม่ไกลกันนัก และพังประตูทำเนียบเข้าไป ในวันที่ 16 กันยายน จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็ยึดอำนาจ กำลังของทหารได้แยกย้ายกันยึดสถานที่สำคัญและจุดยุทธศาสตร์ในเมืองหลวงได้ภายในเวลาไม่ถึง 1 ชั่วโมง พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ได้มอบตัวและขอเดินทางไปลี้ภัยในสวิตเซอร์แลนด์ ถูกให้ออกไปภายใน 12 ชั่วโมง ส่วนจอมพล ป. พิบูลสงครามได้หลบหนีไปทางชายแดนจังหวัดตราด ข้ามพรมแดนไปลี้ภัยในกัมพูชา (เป็นการชั่วคราว ก่อนที่จะไปพำนักอยู่ในญี่ปุ่นจนถึงอสัญกรรมในปี 2507) การเมืองไทยสมัยของคณะรัฐประหารก็จบลง และเริ่มบทใหม่ของประวัติศาสตร์การเมืองไทยว่าด้วยยุคสมัยของคณะปฏิวัติ

เชิงอรรถ

1. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)** (กรุงเทพฯ: ช. ชุมนุมช่าง, 2517), หน้า 324-325.

2. ดู ปลาทอง (ประจวบ ทองอุไร), **พรรคการเมืองไทย** (พระนคร : ก้าวหน้า, 2508), ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, **การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน** (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2511) และ ดู เชาวน์วัศ สุดลาภา, **พรรคการเมือง,** (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2517)

3. ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 174-200. และดู สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ.2481-2492** (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 209.

4. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 503-504.

5. สมุทร สุรักขะ, **26 การปฏิวัติและรัฐประหารสมัย 2489-2507** (พระนคร : โรงพิมพ์การสื่อสาร, 2507), หน้า 370-371.

6. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 497.

7. สุชิน ตันติกุล, **รัฐประหาร 2490** (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515), หน้า 16.

8. เรื่องเดียวกัน, หน้า 524-527.

9. Frank C. Darling, **Thailand and The United States** (Washington D.C. : Public Affairs Press, 1965), p. 42-43.

10. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 528-529.

11. ดูรายละเอียดใน สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทย...,** หน้า 225-226.

12. ดู สิริ เปรมจิตต์, **ชีวิตและงานของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์.** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2521), หน้า 594-604.

13. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 513.

14. เกียรติ, **เรื่องของนายควง** (พระนคร : สำนักพิมพ์พินิจประชา, 2513), หน้า 263. และ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ, **อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรีหลวงสังวรยุทธกิจ** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2516), หน้า 152.

15. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...,** หน้า 545-547.

16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 544 และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน **รายละเอียดและความเห็นของคณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2489).

17. สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทย...**, หน้า 226.

18. ดู สุพจน์ ด่านตระกูล, **นักการเมือง รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยการรัฐประหาร 2490** (กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2516).

19. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 601.

20. ดู หัด ดาวเรือง, **เบื้องหลังสังหารโหด 4 อดีตรัฐมนตรี** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2508)

21. John Coast. **Some Aspects of Siamese Politics** (New York : Institute of Pacific Relations, 1953), p.44. และประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 598-601.

22. Edwin F. Stanton, **Brief Authority; Excursions of a Common Man in an Uncommon World,** (London : Robert Hale, 1956), p.209.

23. ดู Benedict R. Anderson, **In the Mirror; Literature and Politicsin Siam in the American Era** (Bangkok : Duang Kamol, 1985).

24. ดู สุเพ็ญ ศิริคูณ, **"กบฏวังหลวง (26 กุมภาพันธ์ 2492),"** (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518)

25. ดูรายละเอียด สุดา กาเดอร์, "กบฏแมนฮัตตัน" (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516) และ ดู น.ต.มนัส จารุภา ร.น., **เมื่อข้าพเจ้าจี้จอมพล ป.** (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2517.

26. ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 103-108.

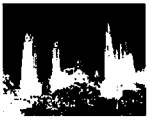
27. Alfred W. McCoy, **The Politics of Heroin in Southeast Asia,** (New York : Harper and Row, 1972), pp. 136-145.

28. ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์...**, หน้า 120-122.

29. ดู ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทย...**, หน้า 860-866.

30. ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์...**, หน้า 143-145.

31. ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, **การเมืองและพรรคการเมืองของไทย...**, หน้า 287-288.

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

50 ปีกรมประชาสัมพันธ์. กรุงเทพฯ : 2526.

กตัญญูกตเวทีแด่ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. พระนคร : โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, 2507.

กนต์ธีร ศุภมงคล. **การวิเทโศบายของไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร. **นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487.** กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา). **ยุคเพลง หนัง และละครในอดีต,** เรืองศิลป์ : 2518.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475.** พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพานิช, 2490.

เกียรติ, **เรื่องของนายควง.** พระนคร : สำนักพิมพ์พินิจประชา, 2513.

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. **การปฏิวัติ 2475.** พระนคร : แพร่พิทยา, 2514.

ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, **การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน** (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2511).

คทาดำ. **สุสานนักการเมือง.** พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, 2506.

คณะกรรมการจัดทำประวัติกองทัพไทยใน 200 ปี, **ประวัติกองทัพไทย 200 ปี พ.ศ. 2325-2525.** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2525),

คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ. พระนคร : กรมโฆษณาการ, 2482.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ปีศาจการเมือง.** พระนคร : เอเชียการพิมพ์, 2511.

โฆษณาการ, กรม. **ไทยเรียกร้องความยุติธรรม.** พระนคร : โรงพิมพ์สาส์นศึกษา, 2484.

_____. **ประมวลเหตุการณ์ในยุคใหม่ของไทย บทสนทนาระหว่างนายมั่น ชูชาติ กับนายคง รักไทย ตั้งแต่ 8 ธันวาคม 2484 ถึง 20 กุมภาพันธ์ 2485.** (จัดพิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นายทัด วิบูลย์จันทร์).

จรูญ กุวานนท์. **ชีวิตการต่อสู้ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม.** พระนคร : สำนักพิมพ์สุปราณี, 2495.

จอห์นสตัน, เดวิด บรูซ. **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวไทย พ.ศ.2423-2473.** พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

จักรปาณีศรีศิลวิสุทธ์,หลวง. **คำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ.** พระนคร : โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, 2475.

จำรัส สุขุมวัฒนะ. **แผนการปฏิวัติ.** พระนคร : โรงพิมพ์บริษัทรัฐภักดี จำกัด, 2491.

จำลอง อิทธะรงค์. **ละครการเมือง.** พระนคร : บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด, 2492.

จิรวรรณนุสรณ์, สำนักพิมพ์. ผู้รวบรวม. **คำให้การต่อศาลอาชญากรสงคราม ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และนายทวี บุณยเกตุ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จิรวรรณนุสรณ์, 2526.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. **เกิดวังปารุสก์.** 3 เล่ม พิมพ์ครั้งที่ 7 พระนคร : คลังวิทยา, 2514.

_____. **เจ้าชีวิต.** พระนคร : คลังวิทยา, 2505.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์. บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2524.

ฉันทนา (มาลัย ชูพินิจ). **X.O. Group เรื่องภายในขบวนเสรีไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เชษฐบุรุษ, 2522.

_____. **บันทึกจอมพล.** พระนคร : สำนักพิมพ์อุดม, 2488.

เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์, ร.ต.อ. **มหาวิทยาลัยของข้าพเจ้า.** พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2501.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. **ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2529.

ชลอ ศรีศรากร, พล.ต.ต. **สันติบาลใต้ดิน.** พระนคร : สำนักพิมพ์อุดม, 2488.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ.2411-2475.** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2523.

_____. **ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย.** กรุงเทพฯ : พิฆเณศ, 2519.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **14 ตุลา คณะราษฎรกับกบฏบวรเดช.** กรุงเทพฯ : ชมรมประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ. **สัตว์การเมือง.** พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และขัตติยา กรรณสูต บรรณาธิการ. **เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ.2417-2477.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์. บรรณาธิการ. **การเมือง-การปกครองไทยสมัยใหม่ : รายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **2475 การปฏิวัติของสยาม.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2535.

_____. **เรื่องของสองนคร.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

เชาวน์วัศ สุดลาภา. **พรรคการเมือง.** กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2517.

ซิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม.** ซิม วีระไวทยะ ผู้แปลและเรียบเรียง. พระนคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **พระเกียรติประวัติของจอมพลเรือ จอมพลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต.** พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2507.

ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จฯกรมพระยา. **ชุมนุมปาฐกถาแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม.** พิมพ์ครั้งที่ 3 พระนคร : คุรุสภา, 2514.

_____. **ประวัติบุคคลสำคัญ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2531.

ดิเรก ชัยนาม. **การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตต์ในกรุงสยาม.** พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2479.

_____. **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2.** 2 เล่ม. พระนคร : แพร่พิทยา, 2509.

เดือน บุนนาค. **กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งพิสดาร.** พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2478.

_____. **ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก.** พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2500.

เดือน บุนนาค และไพโรจน์ ชัยนาม. **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ (รวมทั้งกฎหมายการเลือกตั้งด้วย).** พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2477.

_____. **ระบอบเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ (โซเวียตฟัสซิสม์-เนชั่นแนลโซเชียลลิสม์).** พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2480.

ตรีศิลป์ บุญขจร. **นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500).** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2523.

ถวิล อยู่เย็น, พล.ต. **ลำดับเหตุการณ์สำคัญในสงครามเรียกร้องดินแดนคืนจากอินโดจีนฝรั่งเศสและสงครามมหาเอเชียบูรพา.** อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก นิ่มชโยคม, ม.ป.ท., 2531.

แถมสุข นุ่มนนท์. **การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2528.

_____. **ประวัติศาสตร์ไทย** ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520.

_____. **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.

_____. **ยังเติร์กรุ่นแรก : กบฏ ร.ศ.130.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2522.

แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ทรงสละราชสมบัติ. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2478.

ท. ประทีปเสน, **จอมพล ป. ขุนศึกผู้ไร้แผ่นดิน.** พระนคร : โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, 2507.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ.** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

ทรงสุจริต นวรัตน์, ม.ร.ว. และ นิมิตรมงคล นวรัตน์, ม.ร.ว. **พรรคการเมืองสยามแบบต่างประเทศ.** พระนคร : โรงพิมพ์เจตนาผล, 2481.

ทวน วิริยาภรณ์, ผู้รวบรวม. **พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าหลวง พระมหาธีรราชเจ้า พระปกเกล้า และพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช.** ธนบุรี : ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2507.

ทวี จุลละทรัพย์, พล.อ.อ. **ชาติเหนือสิ่งอื่นใด.** กรุงเทพฯ : วรวุฒิการพิมพ์, 2517.

ทวี ธีระวงศ์เสรี. **สัมพันธภาพทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

ทวี บุณยเกตุ. **คำบรรยายและบทความบางเรื่อง.** พระนคร : คุรุสภา, 2515.

ทหารเก่า (สละ ลิขิตกุล). **เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การเวก, 2521.

ทองเปลว ชลภูมิ์. **คำบรรยายเบื้องต้นแห่งกฎหมายเลือกตั้ง.** พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, 2477.

_____. **ทริสดีเงินตรา** พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธัมสาตรและการเมือง, 2486.

ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล. **ปฐมทรรศน์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์.** กรุงเทพฯ : สถาบันสันติประชาธรรม, 2531.

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอกมังกร พรหมโยธี. ม.ป.ท., 2509.

ที่ระลึกในงานรัฐพิธีพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ดร.ตั้ว ลพานุกรม. กรุงเทพฯ : การพิมพ์ไทย, 2484.

ไทยน้อย. (เสลา เรขะรุจิ). **พระยาพหล.** พระนคร : แพร่พิทยา, 2497.

_____. **25 คดีกบฏ.** พระนคร : สำนักพิมพ์ประมวลสาส์น, 2513.

_____. **ฝันร้ายประชาธิปไตย 42 ปี.** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2517.

_____. **10 นายกรัฐมนตรี.** พระนคร : แพร่พิทยา, 2502.

_____. **หัวสิบบุคคลสำคัญ.** 3 เล่ม พระนคร : แพร่พิทยา, 2503-2508.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมือง ในการปฏิวัติสยาม 2475.** กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.

_____. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับ โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535.

นรนิติ เศรษฐบุตร และชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **บันทึกพระยาทรงสุรเดช.** พระนคร : 2514.

_____. **พรรคประชาธิปัตย์ : ความสำเร็จหรือความล้มเหลว** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

นรนิติ เศรษฐบุตร, และ สุริชัย ศิริไกร ผู้รวบรวม. **ชีวประวัตินายกรัฐมนตรีไทยตั้งแต่ พ.ศ.2475-2529.** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น. **วิทยาวรรณกรรม,** พระนคร : แพร่พิทยา, 2506.

_____. **ประวัติการทูตของไทย** พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.

นายหนหวย. (ศิลปชัย ชาญเฉลิม). **เจ้าฟ้าประชาธิปก ราชันผู้นิราศ.** พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2495.

นเรศ นโรปกรณ์. **100 ปีพระยาพหลฯ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2531.

นิมิตรมงคล นวรัตน์, ม.ร.ว. **เมืองนิมิตรและชีวิตการกบฏสองครั้ง**. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2513.

นิยม สุขรองแพ่ง. **ทหารเรือกบฏ "แมนฮัตตัน"**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2529.

นิรันดรชัย และ คทาดำ. **หลุมศพสยาม**. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2508.

เนตร เขมะโยธิน, พลเอก. **งานใต้ดินของพันเอกโยธี**. พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2510.

เนตร เขมะโยธิน, พลเอก. **ชีวิตนายพล**. พระนคร : เขษมบรรณกิจ, 2510.

บุญชนะ อัตถากร. **บันทึกวิเคราะห์และวิจารณ์ 16 นายกรัฐมนตรีไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ ศ.บุญชนะ อัตถากร เพื่อการศึกษาและวิจัย, 2526.

บันทึกเชิงประวัติศาสตร์ 43 ปี เมื่อมวลชนเป็นใหญ่ในสยาม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประชาชน, ม.ป.ป.

ประเจิดอักษรลักษณ์, หลวง. **กฎหมายรัฐธรรมนูญ**. พระนคร : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2477.

ประยูร ภมรมนตรี, พล.ท. **ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2518.

_____. **บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ว่าด้วยกำเนิดความมุ่งหมาย การปฏิบัติ ความสำเร็จและความผิดพลาด**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517.

ประอรรัตน์ บูรณมาตร์. **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528.

ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)**. กรุงเทพฯ : ช.ชุมนุมช่าง, 2517.

ปรีดา วัชรางกูล. **พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร, 2520.

ปรีดี พนมยงค์. **คำอธิบายกฎหมายปกครอง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวชช์, 2513.

_____. **จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึง พระพิศาลสุขุมวิท เรื่องหนังสือจดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการใน แคนดี นิวเดลฮี และ สหรัฐอเมริกา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522.

_____. **บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวชช, 2515.

ปรีดี พนมยงค์. **ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

_____. **หลักฐานสำคัญบางประการเกี่ยวกับสถานะของประเทศไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ภาค 1**. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2521.

_____. **ไทยหรือสยามจากบันทึกของนายปรีดี พนมยงค์และรายงานร่างสภารัฐธรรมนูญ พ.ศ.2504**. กรุงเทพฯ : สันติธรรม, 2528.

ปลาทอง (ประจวบ ทองอุไร), **พรรคการเมืองไทย**. พระนคร : ก้าวหน้า, 2508.

พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม. **บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

พระยามานวราชเสวี ครบ 7 รอบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2517.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น). พระนคร : บริษัทการพิมพ์ไทยสามัคคี จำกัด, 2493.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2492.

พิมพ์แจกในงานบรรจุอัฐิ นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน). พระนคร : โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์, 2483.

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนายวณิช ปานะนนท์. ม.ป.ท., 2490.

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอก หลวงสุทธิสารรณกร. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2511.

พิริยะ ไกรฤกษ์ และเผ่าทอง ทองเจือ, **ศิลปะหลัง 2475 โดยสังเขป**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

ไพโรจน์ ชัยนาม. **การร่างรัฐธรรมนูญใหม่และบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ**. พระนคร : โรงพิมพ์พานิชศุภผล, 2488.

_____. **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ** (โดยสังเขป). พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2495.

ม.จ.วิวัฒนไชยอนุสรณ์. กรุงเทพฯ : ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2505.

มติมหาราษฎร์, กองบรรณาธิการ. รวบรวม. **หลวงประดิษฐ์มนูธรรม**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2527.

มณี ศิริวรสาร, คุณหญิง. **ชีวิตเหมือนฝัน.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2537.

มนัส จารุภา น.ต. **เมื่อข้าพเจ้าจี้จอมพล ป.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาสน์, 2517.

มนูญ บริสุทธิ์. **คณะรัฐมนตรี.** พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508.

มอเรลล์, เดวิท และริชาร์ด โดเนอร์. **ประวัติทางการเมืองของ ดร.ปรีดี พนมยงค์.** ศรันยา บำรุงพงศ์ ผู้แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2526.

แมน มนต์เมศร์, **บันทึกอดีตนักการเมือง.** กรุงเทพฯ : จินดาสาส์นการพิมพ์, 2524.

แมลงหวี่ (นามแฝง). **ชุมนุมวรรณคดีทางการเมืองของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช.** พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2509.

ไมตรี เด่นอุดม. ผู้แปลและเรียบเรียง. **โลกพระศรีอารย์ของปรีดี พนมยงค์.** กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, 2516.

โยชิกาวา, โทชิฮารุ. **รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และสงครามแปซิฟิค.** แปลโดย อาทร ฟุ้งธรรมสาร. เอกสารทางวิชากร หมายเลข I/2528 (ธันวาคม 2528) : โครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528.

โยเนะโอ อิชิอิ และ โทชิฮารุ โยชิกาวะ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี.** มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

รอง ศยามานนท์. **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

รายละเอียดและความเห็นของคณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2489.

รวบรวมคำแถลงการณ์และประกาศต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือนและราษฎรทั่วไป. พระนคร : ศรีกรุง, 2476.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530.** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ และ อุกฤษฎ์ ปัทมานันท์. บรรณาธิการ. **เสน่ห์ จามริก : รัฐศาสตร์กับการเมืองไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

รุ่งฤทธิ์ ศยามานนท์, ผู้รวบรวม. **นโยบายรัฐบาลไทย 2475-2519**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ราเชนทร์ วัฒนปรีชากุล. **ชีวิตการต่อสู้ของนักหนังสือพิมพ์ที่น่าสนใจ**. กรุงเทพฯ : ศูนย์รวมข่าวเอกลักษณ์, 2530.

เรื่องของเจ้าพระยามหิธร. (ลออ ไกรฤกษ์). พระนคร : โรงพิมพ์ตีรณสาร, 2499.

เลขาวิจารณ์, หลวง. ผู้รวบรวม. **รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคมตั้งแต่ พ.ศ. 2470-2474**. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2474.

เลื่อน ศราภัยวนิช. **ฝันร้ายของข้าพเจ้า**. พระนคร : สำนักพิมพ์ศราภัย, 2512.

วิจิตรมาตรา, ขุน. **80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา 9 ตุลาคม 2523.

วิจิตรวาทการอนุสรณ์, เล่ม 2. พระนคร : รัชดารมภ์การพิมพ์, 2505.

วิจิตรวาทการ, หลวง. **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475.

_____. **คณะการเมือง**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475.

_____. **ประมวลเรื่องการเมืองต่างประเทศ**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2475.

_____. **รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ.2470 ถึง พ.ศ.2474**. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2476.

_____. **ศิลาจารึก**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477.

วิชัย บำรุงฤทธิ์, ผู้รวบรวม. **บันทึกนักปฏิวัติไทย**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2517.

วิชัย ประสังสิต. **เบื้องหลังการสวรรคต ร. 8**. พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2508.

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร และคณะ. **คณะราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย**. เอกสารประกอบการสัมมนาผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 โดยสำนักวิจัยและพัฒนา ร่วมกับคณะศิลปศาสตร์ วิทยาลัยเกริก 9-10 พฤษภาคม พ.ศ.2528.

วิเทศกรณีย์, **ยุคทรราชย์**. พระนคร : ประชาคม, 2501.

_____. **ยุคทมิฬ**. พระนคร : โอเดียนการพิมพ์, 2503.

_____. **เหตุการณ์ทางการเมือง 43 ปีแห่งระบอบประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ร่วมการพิมพ์, 2508.

วิลาศวงศ์ พงศะบุตร. **ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

วุฒิชัย มูลศิลป์. **แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411-2475**. กรุงเทพฯ : พันนี่พับบลิชชิ่ง, 2526.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และโกวิท วงศ์สุรวัฒน์. บรรณาธิการ. **การปฏิวัติครั้งสำคัญของโลก**. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.

ศักดิ์ ไทยวัฒน์. **เกร็ดการเมืองบางเรื่องของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับข้าพเจ้า**. ซี.พี. การพิมพ์ ม.ป.ป.

ศิริรัตนบุษบง, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. **พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต**. กรุงเทพฯ : บริษัท จันวาณิชย์ จำกัด, 2524.

สกินเนอร์, วิลเลี่ยม เจ. **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.

สงบ สุริยินทร์. **ประวัติ 11 นายกรัฐมนตรี**. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, 2513.

สังข์ พัธโนทัย. **ความนึกในกรงขัง**. พระนคร : บริษัท ประสานชัยสิทธิ์, 2499.

_____. **สึกไทยในร้อยปี 2385-2485** พระนคร : อักสรจเรินทัสน์, 2487.

สังศิต พิริยะรังสรรค์. **ประวัติการต่อสู้ของกรรมกรไทย**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2529.

สนธิ เตชานันท์, ผู้รวบรวม. **แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2519.

สนิท เจริญรัฐ. **โอ้ว่า...อาณาประชาราษฎร์**. พระนคร : แพร่พิทยา, 2507.

สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, บรรณาธิการ. **รักเมืองไทย. เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519.

สมบูรณ์ วรพงษ์. **ยึดรัฐบาล**. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2500.

สัมภาษณ์พิเศษ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ 48 ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2523. สัมภาษณ์โดย ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน. กรุงเทพฯ : หจก.เกษมการพิมพ์, 2523.

สมุทร สุรักขะ. **26 การปฏิวัติไทยและรัฐประหาร**. พระนคร : โรงพิมพ์สื่อการพิมพ์, 2507.

สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย. **เบื้องแรกประชาธิปตัย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ.2475-2500.** พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516.

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.2481-2492.** กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

สว่าง ลานเหลือ. **37 ปี แห่งการปฏิวัติ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514.

สารานุประพันธ์, หลวง. **บันไดการเมือง.** พระนคร : ม.ป.ท., 2479.

สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, **รวมกฎหมายรัฐธรรมนูญ (2475-2521),** กรุงเทพฯ : รัฐสภา, 2523.

สำรวจ กาญจนสิทธิ์. **ท.ส. เจ้าคุณทรงสุรเดช.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประมวลสาส์นสยาม, ม.ป.ป.

สิริ เปรมจิตต์, **ชีวิตและงานของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2521.

สุชิน ตันติกุล. **รัฐประหาร พ.ศ.2490.** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

สุนทรี อาสะไวย์. **ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สุพจน์ ด่านตระกูล. **พระปกเกล้าฯ กับ คณะราษฎร.** กรุงเทพฯ : จิรวรรณนุสรณ์, 2526.

_____. (ผู้รวบรวม), **พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม** กรุงเทพฯ : ศิริพรการพิมพ์, 2522.

_____. **นักการเมือง รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยการรัฐประหาร 2490.** กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2516.

เสลา เรขะรุจิ. **ประสบการณ์ 34 ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย.** พระนคร : แพร่พิทยา, 2509.

_____. **1 ศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย.** พระนคร : รวมสาส์น, 2510.

เสาวรักษ์ (ร.ท. จงกล ไกรฤกษ์). **ตัวตายแต่ชื่อยัง.** พระนคร : เกื้อกูลการพิมพ์, 2508.

เสถียร ศุภโสภณ. **ชีวิตทางการเมือง ของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์.** พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2514.

เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ชุมนุมวรรณคดีการเมือง.** พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2511.

ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2526.

หัด ดาวเรือง. เบื้องหลังสังหารโหด 4 อดีตรัฐมนตรี (ชีวิตและงานของสื่อดีตรัฐมนตรี), พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2508.

หลุย คีรีวัตร. ประชาธิปไตย 17 ปี. พระนคร : โรงพิมพ์วิบูลกิจ, 2493.

เหรียญ ศรีจันทร์, ร.ต. และ เนตร พูนวิวัฒน์, ร.ต. กบฏ ร.ศ.130. กรุงเทพฯ : ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย, 2517.

โหมรอนราญ, หลวง. เมื่อข้าพเจ้าก่อการกบฏ. พระนคร: โรงพิมพ์นครชัย, 2492.

อ. พิบูลสงคราม. จอมพล ป. พิบูลสงคราม. 5 เล่ม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มนตรี, 2518.

อัจฉราพร กมุทพิสมัย. ปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475 : ภาพสะท้อนจากงานเขียนทางหนังสือพิมพ์. เอกสารวิจัยอันดับที่ 28 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

อนุสรณ์ในงานวันพระราชทานเพลิงศพ พลโทกาจ กาจสงคราม. พระนคร : โรงพิมพ์กรมการทหารสื่อสาร, 2510.

อนุสรณ์ในงานวันพระราชทานเพลิงศพ หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (ด้วน จินตะคุณ). พระนคร : โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์, 2507.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรีควง อภัยวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2511.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท.จงกล ไกรฤกษ์. พระนคร : ศูนย์การพิมพ์, 2512.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรีหลวงจบกระบวนยุทธ (แช่ม กระบวนยุทธ). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2520.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกช่วง เชวงศักดิ์สงคราม. พระนคร : แผนกแผนภาพและการพิมพ์, 2505.

อนุสรณ์ พลตรีไชย ประทีปะเสน. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2505.

อนุสรณ์ ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2510.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์(ม.ล.กรี เดชาติวงศ์). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2490.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาเทพวิทุรพหุลศรุตาบดี (บุญช่วย วณิกกุล). พระนคร : โรงพิมพ์ตีรณสาร, 2493.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาปรีดานฤเบศร์ (ฟัก พันธุ์ฟัก). พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2508.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน). พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2510.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแนบ พหลโยธิน. พระนคร : กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง, 2515.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาพิไชยสงคราม (แก๊ป สรโยธิน). พระนคร : โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.อ. พระพินิจชนคดี (พินิจ อินทรสูต). พระนคร : โรงพิมพ์จันหว่า, 2513.

อนุสรณ์ในพิธีบรรจุอัฐิ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. พระนคร : โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ, 2507.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพล ผิน ชุณหะวัน. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2516.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงรณสิทธิพิชัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยพัฒนาการพิมพ์, 2516.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาวงศานุประพันธ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรธนากร, 2484.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาโท พระวิชิตชลชัย (จันทร์ วิชิตชลชัย). พระนคร : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2511.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี (กระแส ประวาหะนาวิน). พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล). พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนาวาตรี หลวงศุภชลาศัย (บุง ศุภชลาศัย). พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2508.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี สงวน รุจิราภา. พระนคร : โรงพิมพ์อุดม, 2499.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี หลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ). กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, 2513.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือเอก สินธุ์ กมลนาวิน. 2 เล่ม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2520.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจโท หลวงโหมรอนราญ. กรุงเทพฯ : บุญส่งการพิมพ์, 2520.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจเอก อดุล อดุลเดชจรัส. พระนคร : โรงพิมพ์ตำรวจ, 2513.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุภาพไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา). พระนคร : กรมแผนที่ทหารบก, 2504.

เอกสารการสัมมนาวิชาการเรื่อง รัตนโกสินทร์ : การเมืองการปกครองสมัยประชาธิปไตย. ณ ห้องประชุมหอสมุด วิทยาลัยครูสวนสุนันทา วันที่ 13-15 ธันวาคม 2532.

ฮอลล์, ดี.จี.อี. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. เล่ม 2.** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอานันท์ กาญจนพันธ์ บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.

บทความภาษาไทย

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร. "การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ." **วารสารธรรมศาสตร์** 6 : 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519) : 149-180.

"การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยาม." **นาวิกศาสตร์** 15 : 8 (สิงหาคม 2475) : 1744-1788-16 : 2 (กุมภาพันธ์ 2475) : 305-310.

เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์. "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 5 : 3 (ธันวาคม-กุมภาพันธ์ 2511) : 25-44.

จิตราภรณ์ สุทธาวาส. "ทหารกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475." **เอกสารโรเนียวโครงการประวัติศาสตร์เสวนา** วิทยาลัยครูเชียงใหม่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยพายัพ, ม.ป.ป.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. "ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475." **วารสารธรรมศาสตร์** 11 : 2 (มิถุนายน 2525) : 54-61.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "ปรีดี พนมยงค์ กับการเมืองไทย." **จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 3 : 3 (เมษายน-มิถุนายน 2519) : 76-81.

_____. "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์." **วารสารธรรมศาสตร์** 3 : 3 (พฤษภาคม 2517) : 94-115.

_____. "แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก." **ศิลปวัฒนธรรม** 2 : 14 (ธันวาคม 2523) : 26-33.

ณรงค์ พ่วงพิศ. "การเมืองไทยสมัยใหม่ยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก." **วารสารประวัติศาสตร์** 3 : 3 (กันยายน-ธันวาคม 2521) : 1-23.

_____. "150 ปี ของการประนีประนอมทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทย." **วารสารประวัติศาสตร์** 5 : 3 (กันยายน-ธันวาคม 2524) : 1-33.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. "พระยามโนปกรณ์นิติธาดานายกรัฐมนตรีคนแรกของไทย." **รัฐสภาสาร** 36 : 6 (มิถุนายน 2527) : 60-80 ถึง 36 : 10 (ตุลาคม 2527) : 78-84.

ทานาเบ้, ชีเกฮารุ. "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย." **วารสารธรรมศาสตร์** 5 : 2 (ตุลาคม 2518-มกราคม 2519) : 85-94.

ธงชัย วินิจจะกูล. "กำเนิดประชาธิปไตยไทย : คำอธิบายสองแนวทาง." **จดหมายข่าวมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 3 : 3 (กันยายน 2532).

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. "การเมืองไทยในระบบสภาผู้แทนราษฎร : การเลือกตั้งครั้งแรก พ.ศ.2476." **ศิลปวัฒนธรรม** 9 : 8 (มิถุนายน 2531) : 62-85. และ 9 : 9 (กรกฎาคม 2531) : 68-75.

_____. "การเรียกร้องดินแดน พ.ศ.2483 : พิจารณาปัจจัยภายในเชิงคำอธิบาย." **สมุดสังคมศาสตร์** 12 : 3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533) : 23-83.

_____. "คดีกบฏ พ.ศ.2482 : บทสรุปของการต่อสู้ทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง," เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการเรื่อง **50 ปี อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย : ทบทวนประวัติศาสตร์คณะราษฎร** จัดโดย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2532 ณ ห้องประชุมชั้น 7 ตึกเอนกประสงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

_____. "1 ปีหลังการปฏิวัติ 2475" **รัฐศาสตร์สาร** 17 : 2 (2535) : 1-66.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "กบฏบวรเดช : การเมืองของประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ของการเมือง." **วารสารธรรมศาสตร์** 13 : 1 (มีนาคม 2527) : 92-118.

_____. "ความนึกคิดของราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในทศวรรษที่ 2470." **วารสารธรรมศาสตร์** 14 : 3 (กันยายน 2528) : 94-133.

_____. "ระบอบรัฐนิยม จอมพล ป. พิบูลสงคราม : การก่อรูปของแนวความคิด และความหมายการเมือง." **รัฐศาสตร์สาร** 14 : 3-15 : 1 (กันยายน 2531-เมษายน 2532) : 228-274.

_____. "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม : พรมแดนแห่งความรู้." **วารสารธรรมศาสตร์** 11 : 2 (มิถุนายน 2525).

นรนิติ เศรษฐบุตร. "ทหารในฐานะนักเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัย พิจารณากรณีการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2475." **วารสารสังคมศาสตร์** 15 : 2 (เมษายน-มิถุนายน 2521).

นิยม สุขรองแพ่ง, "นายร้อยโท ขุนศรีศรากร ผู้อุทิศให้กับการปฏิวัติ." **ศิลปวัฒนธรรม** 5 : 8 (มิถุนายน 2527) : 6-21.

ปัญญาคุณ ปุณณะวังโส, พระ (อดีต พล.ต.ต.ชลอ ศรีศรากร) "ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475." **วารสารธรรมศาสตร์** 3 : 1 (มีนาคม 2527) : 82-91.

พรชัย คุ้มทวีพร. "เจตนารมณ์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และการวิเคราะห์ปรัชญาเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์." **วารสารธรรมศาสตร์** 13 : 4 (ธันวาคม 2527) : 51-81.

มนตรี ตราโมท, "ประวัติเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติ," **วารสารศิลปากร** 16 : 2 (กรกฎาคม 2512), : 78.

มนัสชัย นำทรงพล. "สาเหตุการปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475." **ปาจารยสาร** 8 : 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2524) : 12-24.

มัทนา เกษกมล. "การเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว." **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 14 : 3-4 (เมษายน-พฤษภาคม 2519).

วัลย์วิภา จรูญโรจน์, ม.ล. "แนวพระราชดำริทางการเมืองของรัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2468-2475)." **วารสารประวัติศาสตร์** 1 : 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2519) : 20-34.

_____. "เบื้องหลังการลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมของพระองค์เจ้าบวรเดชในปี พ.ศ.2475." **วารสารธรรมศาสตร์** 6 : 3 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2520) : 4-26.

สมเกียรติ วันทะนะ. "รัฐสมบรูณาญาสิทธิ์ในสยาม 2435-2475." **เอกสารโรเนียวปาฐกถาทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย** : 19 มีนาคม 2525.

"สัมภาษณ์เสนีย์ เสาวพงศ์." **ชีวิตบ้านเรา** 2 : 6 (กรกฎาคม 2523)

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. "แผนการบุกของญี่ปุ่นกับบทบาทนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม." เก็บความและเรียบเรียงจากคำให้การของ พ.อ.ฮิโรมิชิ ยาฮารา อดีตผู้ช่วยทูตทหารบกประจำสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ (พ.ศ.2484). **ศิลปวัฒนธรรม** 7 : 9 (กรกฎาคม 2529).

———. "ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในของไทย." **ศิลปวัฒนธรรม** 10 : 3 (มกราคม 2532), หน้า 38-57.

สุเทพ สุนทรเภสัช. "จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและอุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2475)." **สังคมศาสตร์** (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) 6 : 1 (เมษายน-กันยายน 2525) : 133-148.

สุภา ศรีชัย. "ปฏิวัติ 24 มิถุนา ยุทธวิธีการรัฐประหารครั้งแรกของไทย. **ปาจารยสาร** 8 : 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2524) : 25-31.

สุวิมล ชาญมานนท์. "การจำกัดอิทธิพลชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6." **วารสารธรรมศาสตร์** 4 : 1 (มิถุนายน-กันยายน 2517) : 70-82.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. "ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหว 24 มิถุนายน 2475." **วารสารธรรมศาสตร์** 11 : 2 (มิถุนายน 2525) : 62-68.

เสถียร ศุภโสภณ. "ชีวิตการต่อสู้ของพระยาทรงสุรเดช." **สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์** 19 : 27 (7 มกราคม 2516) : 15-16, 44 ถึง 21 : 39 (16 มีนาคม 2518) : 15-16, 32.

วิทยานิพนธ์

กนกวลี ชูชัยยะ. "พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ.2475-2524." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

กรพันธุ์ ทวีตา. "บทบาททางการเมืองของกลุ่มผู้นำในกองทัพเรือไทย พ.ศ.2449-พ.ศ.2494." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

จิตราภรณ์ ไชยกัณฑา. "การจัดการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2468-2477)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

แจ่มจันทร์ วงษ์วิเศษ. "การปรับปรุงกองทัพบกไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ.2394-2475." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

เฉลิม มลิลา. "รัฐประหาร พ.ศ.2500." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

ชาญชัย รัตนวิบูลย์. "บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว." **วิทยานิพนธ์** การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2519.

ถนอมจิต มีชื่น. "จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ." **วิทยานิพนธ์** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

เทียมจันทร์ อ่ำแหวว. "บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2475-พ.ศ.2487)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ธงชัย พึ่งกันไทย. "ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ.2468-2500." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

ธานี สุขเกษม. "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ.2482-2488)." **วิทยานิพนธ์** การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2520.

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. "รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ.2476." **วิทยานิพนธ์** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ.2470-2480." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

นัยนา หงษ์ทองคำ. "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

นิคม จารุมณี. "กบฏบวรเดช พ.ศ.2476." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

บุปผา ทิพย์สภาพกุล. "ทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

พรรณี บัวเล็ก. "การเติบโตและพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย (2475-2516)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

พรเลิศ พันธุ์วัฒนา. "โครงการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯ ไปเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.

เพี้ยน อันชูฤทธิ์. "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งในช่วง พ.ศ.2498-2514." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

ภารดี มหาขันธ์. "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." **วิทยานิพนธ์** ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2518.

ภูธร ภูมะธน. "การศึกษาศาลพิเศษ พ.ศ.2476 พ.ศ.2478 พ.ศ.2481." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

ยุรารัตน์ พันธุ์ยุรา. "กองทัพอากาศกับการเมืองไทย พ.ศ.2480-2519." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

รัชนี กัลยานคุณาวุฒิ. "ที่มาของรัฐสภาไทย." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

รัศมี ชาตะสิงห์. "บทบาทของพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2476-2481)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

รัตนา เมฆนันทไพศิฐ. "การเมืองกับกฎหมายการพิมพ์ (พ.ศ.2453-2487)." **วิทยานิพนธ์** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

วัลย์วิภา จรูญโรจน์, ม.ล. "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว : การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

วารุณี โอสถารมย์. "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

วิภาลัย ธีรชัย. "การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

วีณา มโนพิโมกษ์. "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

สมโชค สวัสดิรักษ์. "ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา พ.ศ.2484-2488." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

สมปอง คงชัย. "วิกฤตการณ์ทางการเมืองของไทย ระหว่างปี พ.ศ.2475-2481." **วิทยานิพนธ์** การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520.

สดใส ขันติวรพงษ์. "ประเทศไทยกับปัญหาอินโดจีนของฝรั่งเศส ค.ศ.1937-1947 (พ.ศ.2480-2490)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร. "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

แสงเดือน ไสยวงศ์. "การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม (พ.ศ.2469-2481)" **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

สุชิน ตันติกุล. "ผลสะท้อนทางการเมืองของรัฐประหาร พ.ศ.2490." **วิทยานิพนธ์** ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

สุดา กาเดอร์. "กบฏแมนฮัตตัน." **วิทยานิพนธ์** ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. "ความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล, "การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ.2477-2530)", **วิทยานิพนธ์** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

สุเพ็ญ ศิริคูณ, "กบฏวังหลวง (26 กุมภาพันธ์ 2492)." **วิทยานิพนธ์** ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

สุรพันธ์ บุญยมานพ. "การสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของหลวงพิบูลสงคราม ศึกษาเฉพาะกรณีการกวาดล้างปรปักษ์ทางการเมือง พ.ศ.2481." **วิทยานิพนธ์** ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

สุวดี เจริญพงศ์. "ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

สุวิมล พลจันทร์. "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ." **วิทยานิพนธ์** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สุวิมล รุ่งเจริญ. "บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ.2490-2501." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

อัจฉราพร กมุทพิสมัย. "กบฏ ร.ศ.130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

อัญชลี สุขดี. "ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นของไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488)." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

อดุลย์ กอวัฒนา. "การลาออกของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อ 24 กรกฎาคม 2487." **วิทยานิพนธ์** รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

อุบล จิระสวัสดิ์, "สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง." **วิทยานิพนธ์** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

หนังสือและบทความภาษาอังกฤษ

"American-Thai Relations." **U.S. Department of State Bulletin** (19 August 1945),

Anderson, Benedict. **Imagined Community : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, Thetford, Norfolk, 1983.

_____. **In the Mirror; Literature and Politics in Siam in the American Era.** Bangkok : Duang Kamol, 1985.

Andrews, James M. **Siam 2nd Rural Economic Survey 1934-1935.** Bangkok, 1935.

Batson, Benjamin Arthur. **The End of the Absolute Monarchy in Siam.** Singapore : Oxford University Press, 1984.

_____. (ed). **Siam's Political Future : Documents from the End of the Absolute Monarchy.** New York : Cornell University, Southeast Asia Program Data Paper no. 96, 1974.

_____. "Siam and Japan : The Perils of Independence, from Southeast Asia under Japanese Occupation." Yale University : Southeast Asia Studyies. 1980.

Charivat Santaputra. **Thai Foreign Policy 1932-1946.** Bangkok. Charoen Wit Press, 1985.

Charnvit Kasetsiri. "The first Phibun Government and its Involvement in World War II." The **Journal of the Siam Society** Vol. 62 part 2 (July 1974).

Coast, John. **Some Aspects of Siamese Politics.** New York : Institute of Pacific Relations, 1953.

Crosby, Sir Josiah. **Siam : the Crossroads.** London : Hollis and Carter, LTD., 1945.

_____. "Observation on a Post War Settlement in Southeast Asia." **International Affairs** (July 11944),

Darling, Frank C. **Thailand and The United States.** Washington D.C. : Public Affairs Press, 1965.

_____. "British and American Influence in Post-War Thailand." **Journal of Southeast Asian History** IV (March 1963).

Flood, Edward Thadeus. "Japan's Relations with Thailand : 1928-1941." Ph.D. Thesis, University of Washington (University Microfilms, Inc, Ann Arbor, Michigan), 1968.

_____. "The 1940 Franco-Thai Border Dispute and Phibun Songkhram's Commitment to Japan." **Journal of Southeast Asian History.** Vol. X, No.2, September. 1969.

Girling, J.L.S. **The Bureaucratic Polity in Modernizing Societies.** Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, Occasional paper No. 64, 1981.

_____. **Thailand : Society and Politics.** Ithaca : Cornell University Press, 1981.

Haseman, John B. **The Thai Resistance Movement During the Second World War.** Northern Illinois University : Center For Southeast Asian Studies, 1978.

Ingram, James C. **Economic Changes in Thailand 1850-1970.** Stanford : Stanford University Press, 1971.

Jones, F.C. **Japan's New Order in East-Asia, Its Rise and Fall 1937-1945.** London : Oxford University Press, 1954.

Keyes, Charles F. **Isan : Regionalism in Northeastern Thailand.** Cornell University Southeast Asia Program ; 1967.

Landon, Kenneth Perry. **Siam in Transition.** London : Oxford University Press, 1939.

Lapomarede, Baron de. "The Setting of the Siamese Revolution." **Paciffic Affairs** 7 : 3 (September 1934).

Martin, James V., Jr. "Thai-American Relations in World War II." **The Journal of Asian Studies** Vol.22, No.4, (August 1963).

McCoy, Alfred W. **The Politics of Heroin in Southeast Asia.** (New York : Harper and Row, 1972).

Neuchterlein, Donald E. **Thailand and the Struggle for Southeast Asia.** New York : Cornell University Press, 1965.

Ray, Jayanta Kumer. **Portraits of Thai Politics.** Orient Longman Ltd., 1972.

Riggs, Fred W. **Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity.** Honolulu : East-West Center Press, 1966.

Sarasas, Phra. **My Country Thailand.** Tokyo : Maruzen Company, 1942.

Siffin, Williams J. **The Thai Bureaucracy : Institutional Change and Development.** Honolulu : East-West Center Press, 1966.

Sivaram, M. **The New Siam in the Making : A Survey of the Political Transition in Siam 1932-1936.** Bangkok : Stationers Printiny Press, 1936.

Skinner, William. **Chinese Society in Thailand.** New York : Cornell University Press, 1962.

Stanton, Edwin F. **Brief authority; excursions of a common man in an uncommon world,** (London : Robert Hale, 1956),

Supaporn Jarunpattana. **Siam-Japan Relations 1920-1940.** Tokyo : Institute of Developing Economics, Visiting Research Fellow Monograph Series No.159, 1989.

Surachart Bumrungsuk. **"United States Foreign Policy and Thai Military Rule, 1947-1977."** Thesis Ph.d., Cornell University, 1985.

Swan, William L. **"Japanese Economic Relations With Siam : Aspects of Their Historical Development, 1884-1942."** Ph.D. Dissertation, Australian National University, 1986.

Terwiel, B.J., **Field Marshal Plaek Phibun Song Khram.** St. Lucia : University of Queensl and Press, 1980.

Thanet Aphornsuvan "The United Ststes and the Coming of the Coup of 1947 in Siam" **Journal of the Siam Society** (Volume 75) 1987, pp.187-214.

Thawatt Mokarapong. **History of the Thai Revolution : A Study in Political Behavior.** Bangkok : Chalermnit, 1972.

Thompson, Virginia. **Thailand : The New Siam.** New York : Paragon Book Reprint Corporation, 1967.

Vella, Walter Francis. **Chaiyo! The Role King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism.** Honolulu : University Press of Hawaii, 1978.

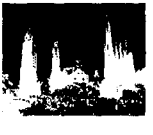
Vella, Walter Francis. **The Impact of the West on Government in Thailand.** (Berkley : California University Press, 1951.

Wilson, David A. **Politics in Thailand.** Ithaca, New York : Cornell University Press, 1962.

Wyatt, David K. **The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn.** New Haven : Yale University Press, 1969.

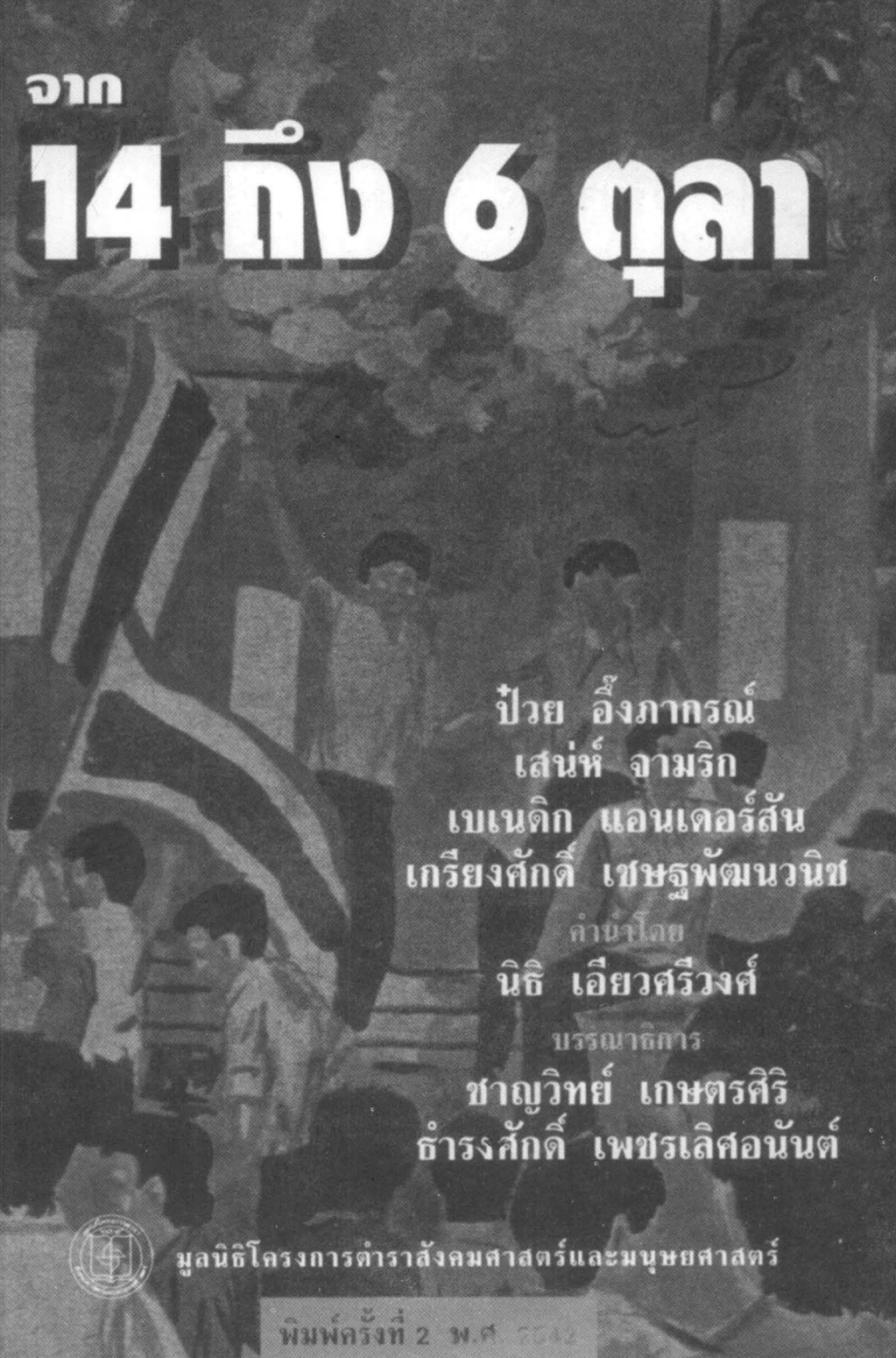
Thailand : A Short History. New Haven : Yale University Press, 1984.

Zimmerman, Carle C. **Siam : Rural Economic Survey 1930-31.** Bangkok : The Bangkok Times Press, Ltd.,1931.

จาก

14 ถึง 6 ตุลา

ป๋วย อึ๊งภากรณ์
เสน่ห์ จามริก
เบเนดิก แอนเดอร์สัน
เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช

คำนำโดย

นิธิ เอียวศรีวงศ์

บรรณาธิการ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ

พิมพ์ครั้งที่
2

อยุธยา

ประวัติศาสตร์และการเมือง
Ayutthaya : History and Politics

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
Charnvit Kasetsiri

บรรณาธิการ : ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
Editor : Thamrongsak Petchlert-anan

มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ปรีดี พนมยงค์
และ
4 รัฐมนตรีอีสาน
+ 1

Pridi Banomyong and 4 Isan Ministers + 1

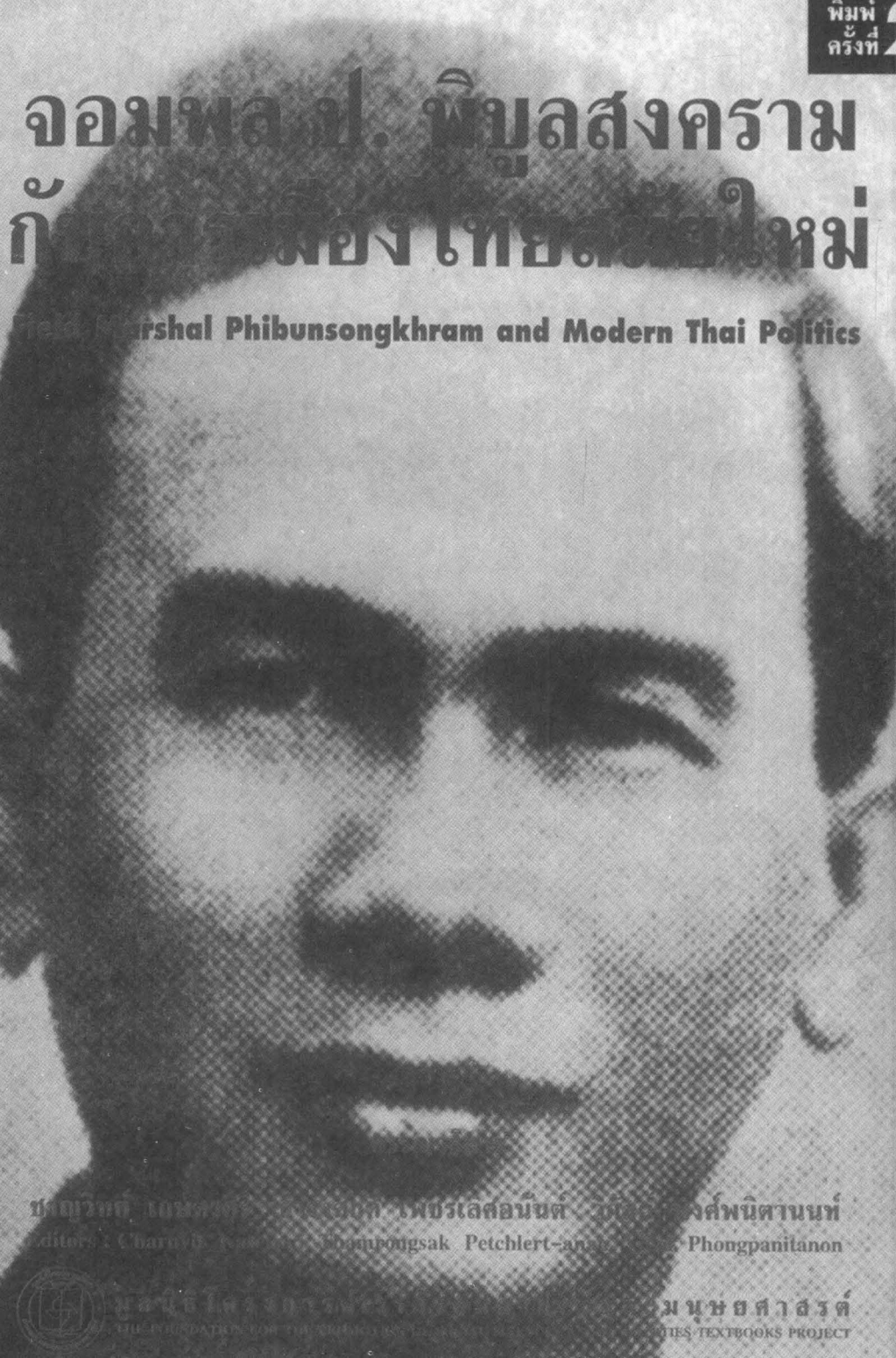
บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
Editors : Charnvit Kasetsiri Thamrongsak Petchlert-anan

หอจดหมายเหตุ

พิมพ์ครั้งที่

จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทยสมัยใหม่

Field Marshal Phibunsongkhram and Modern Thai Politics

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ธงชัย วินิจจะกูล

Editors : Charnvit Kasetsiri, Preecha Piampongsan, Thongchai Winichakul

สุพจน์ ด่านตระกูล เกษียร เตชะพีระ ชัยอนันต์ สมุทวณิช

Supot Dantrakul, Kasian Tejapira, Chai-anan Samudavanija

สายชล สัตยานุรักษ์ อัครพงษ์ ภงศ์พนิตานนท์

Sayan Satyanurak, Akkharapong Phongpanitanon

มนุษยศาสตร์

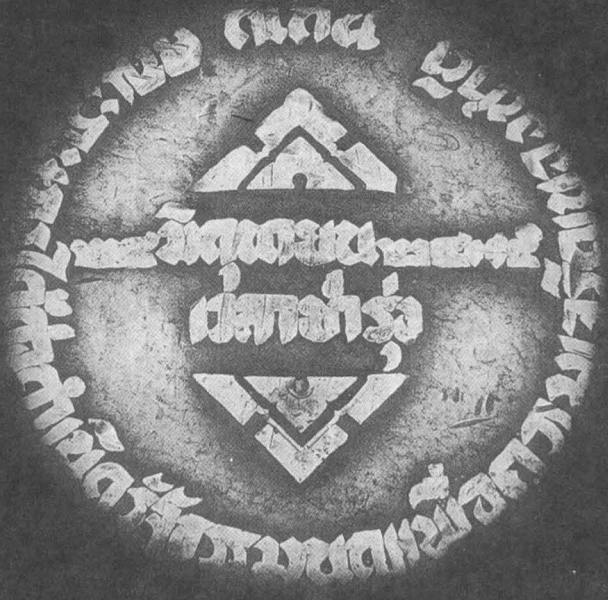
HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

2475

การปฏิวัติสยาม

1932 Revolution in Siam

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
Charnvit Kasetsiri

ภาคผนวก : เอกสารประวัติศาสตร์ 2475
รวบรวมโดย ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

อวสาน

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม

The End of the Absolute Monarchy in Siam

เบนจามิน เอ. บัทสัน

Benjamin A. Batson

บรรณาธิการแปล กาญจนี ละอองศรี ยุพา ชุมจันทร์

คณะแปล พรรณงาม เง่าธรรมสาร สดใส ขันติวรพงศ์ ศศิธร รัชนี ณ อยุธยา

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

THE FOUNDATION FOR THE PORMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

2475
และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ
1932 Revolution and the Aftermath

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
Thamrongsak Petchlert-anan

หนังสือเล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทด้านประวัติศาสตร์ ภายใต้ชื่อเรื่อง "รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476" ที่แสดงให้เห็นว่า ปัญหาทางการเมืองหลังการปฏิวัติ 2475 นั้น เป็นบทบาททางการเมืองที่มีปฏิสัมพันธ์กันระหว่าง พระมหากษัตริย์ คณะเจ้านาย กลุ่มนิยมเจ้า กลุ่มอนุรักษ์นิยม และคณะราษฎร

จัดพิมพ์โดย
สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ร่วมกับ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

พิมพ์ครั้งแรก
24 มิถุนายน 2543

พิมพ์ครั้งที่

พม่า
ประวัติศาสตร์และการเมือง
Burma : History and Politics

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
Charnvit Kasetsiri

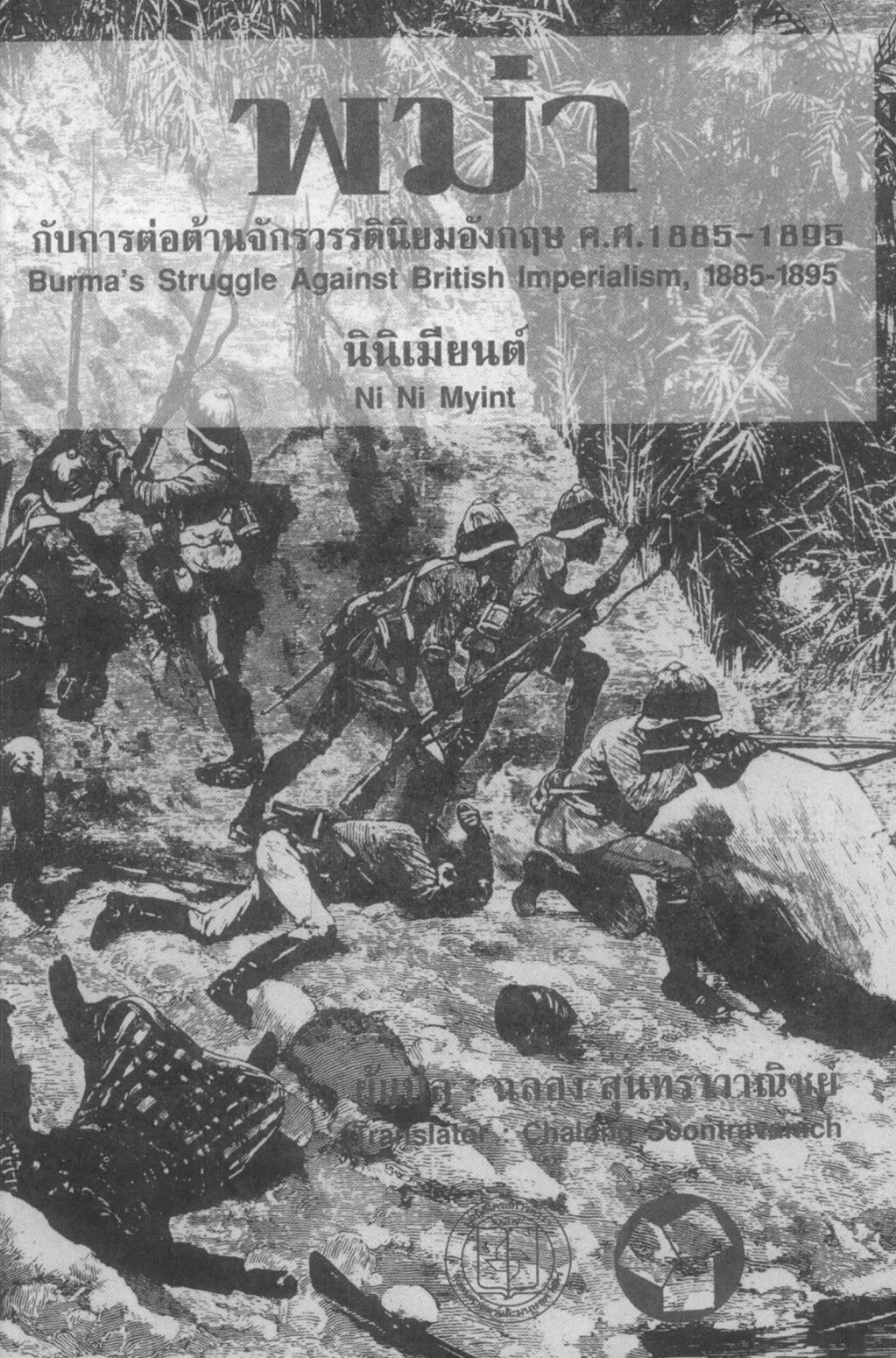
พม่า

กับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ.1885-1895

Burma's Struggle Against British Imperialism, 1885-1895

นิ นิ เมียนต์

Ni Ni Myint

แปลโดย : ฉลอง สุนทราวาณิชย

Translated : Chalong Soontravanich

หนังสือแปลดีเด่นประเภทสารคดี ประจำปี พ.ศ. 2542

ประวัติศาสตร์กัมพูชา

A HISTORY OF CAMBODIA

เดวิด แชนด์เลอร์
DAVID CHANDLER

แปล : พรรณงาม เง่าธรรมสาร สดใส ขันติวรพงศ์ วงเดือน นาราสัจจ์

อนุสรณ์ 5 ASP

พิมพ์ครั้งที่ 2

โครงการหนังสือชุด "คันฉ่องส่องญี่ปุ่น"
Publication Series "Japanese Mirrors"

ญี่ปุ่นสมัยโชวะ

ประวัติศาสตร์บอกเล่าจากพ่อสู่ลูก

Chichi Ga Ko Ni Kataru Showashi

โฮะซะกะ มะซะยะซุ
Hosaka Masayasu

ผู้แปล : สร้อยสุดา ณ ระนอง ปราณี จงสุจริตธรรม
Translators : Soysuda Na Ranong Pranee Jongsutjarittam

DAIDO THE DAIDO LIFE FOUNDATION

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

พิมพ์ครั้งที่ 2

หนังสือที่ได้รับรางวัล TTF AWARD เกียรติยศ

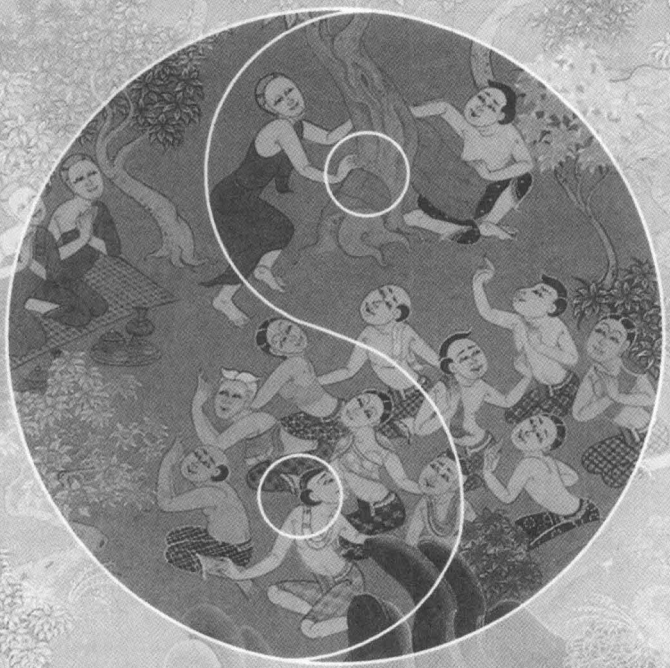
สิทธิมนุษยชน

เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด

HUMAN RIGHTS : VALUE AND CONCEPTS

เสน่ห์ จามริก

Saneh Chamarik

บรรณาธิการ : ศรีประภา เพชรมีศรี

คำนำ : ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

ประวัติการเมืองไทย : 2475-2500

ประวัติการเมืองไทย : 2475-2500 ของ *ชาญวิทย์ เกษตรศิริ* เป็นงานวิชาการทางประวัติศาสตร์ที่ให้ภาพความเปลี่ยนแปลงนับแต่สมัยการปฏิวัติ 2475 โดยมุ่งอธิบายสาเหตุปัจจัยตลอดจนให้ความหมายต่อเหตุการณ์และปรากฏการณ์สำคัญๆ ทางการเมืองไทย มากกว่าที่จะเพียงนำเสนอว่าเกิดอะไรขึ้นและเกิดขึ้นเมื่อไหร่เท่านั้น แม้ว่าโดยช่วงเวลาของงานศึกษานี้ดูจะครอบคลุมช่วงเวลาเพียง 25 ปี คือยุคสมัยคณะราษฎร (2475-2490) และยุคสมัยคณะรัฐประหาร (2490-2500) แต่กล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่ได้ให้ภาพของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองไทยนับแต่สมัยการปฏิรูปการปกครองประเทศตามแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลอดทั้งยังให้แนวความคิดต่อการเข้าใจพลังทางสังคมการเมืองไทยที่ก่อเกิดเป็นพลังมหาชนในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 โดยภาพรวมนั้น ประวัติการเมืองไทยยุคใหม่ที่มีความต่อเนื่องกว่าศตวรรษจากปี 2435 จนถึงปัจจุบันก็สามารถกล่าวสรุปจากแนวความคิดในหนังสือเล่มนี้ได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยเป็นผลจากการต่อสู้เคลื่อนขับของ 3 กลุ่มพลัง คือ พลังกษัตริย์นิยม-จารีตนิยม พลังรัฐข้าราชการ และพลังนอกระบบราชการ โดยมีมหาอำนาจภายนอกเป็นปัจจัยแทรกแซงที่สำคัญ

เกี่ยวกับผู้แต่ง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เกิด 6 พฤษภาคม 2484/1941 ปีแห่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ในเอเชียและไทย เติบโตในยุคสมัยที่การเมืองไทยพัฒนาเข้าสู่ความเป็นเผด็จการทหารสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม สำเร็จการศึกษาด้านรัฐศาสตร์การทูต ธรรมศาสตร์ (อดีต มธก.) ในปีเดียวกันกับการอสัญกรรมในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่กลายเป็นจอมเผด็จการที่ถูกยึดทรัพย์ (2506/1963) ได้รับทุนในยุคสมัยอิทธิพลอเมริกันในเมืองไทยไปศึกษาต่อจนจบปริญญาเอกด้านประวัติศาสตร์จากมหาวิทยาลัยคอร์แนล ด้วยวิทยานิพนธ์เรื่อง *"The Rise of Ayudhya : A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth"* กลับคืนสู่ประเทศโดยเริ่มสอนหนังสือที่สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มธ. พร้อมๆ กับการเป็น 1 ใน 100 ของผู้ลงชื่อเรียกร้องรัฐธรรมนูญจากรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร จนกลายเป็นเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516/1973 แต่อีก 3 ปีต่อมาก็ต้องลี้ภัยมืดหลังเหตุการณ์การฆาตกรรมหมู่กลางพระนครรัตนโกสินทร์ 6 ตุลาคม 2519/1976 ไปอยู่ญี่ปุ่นระยะหนึ่ง เคยเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2537-38/1994-95 ปัจจุบันเป็นผู้อำนวยการโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มธ. และเป็นผู้อำนวยการโครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค (อบศ. 5 ภายใต้ สกว.) ผลงานสำคัญ คือ *"จาก 14 ถึง 6 ตุลา"* (2541/1998) และ *"อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง"* (2542/1999)

ISBN 974-88328-2-1